MODERN DÜNYA SİSTEMİ

3

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN BÜYÜK YAYILIMININ İKİNCİ EVRESİ 1730-1840

IMMANUEL WALLERSTEIN

MODERN DÜNYA SİSTEMİ 3 IMMANUEL WALLERSTEIN

yarın

yarın Sosyoloji

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN BÜYÜK YAYILIMININ İKİNCİ EVRESİ 1730-1840

MODERN DÜNYA SİSTEMİ III

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN BÜYÜK YAYILIMININ İKİNCİ EVRESİ 1730-1840

MODERN DÜNYA SİSTEMİ III

IMMANUEL WALLERSTEIN

Çeviri: Latif Boyacı

yarın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Modern Dünya Sistemi -III
Immanuel Wallerstein

© Yarın Yayınları, 2015

© Bütün yayın hakları Yarın Yayınları'na aittir. İzinsiz basılamaz, kopyalanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

ISBN: 978-605-9931-22-9
Sertifika No: 30577

Yayın Yönetmeni : Ömer Altaş
Yayın Editörü : H. Ahmet Menteş
Çeviri : Latif Boyacı
Sayfa Düzeni : Adem Şenel
Kapak Tasarım : Nurullah Özbay

Baskı-Cilt: Step Ajans Reklamcılık Matbaacılık Tanıtım ve Organizasyon Ltd.Şti.
Göztepe Mh. İnönü Cd. No:78 34200 Bağcılar İSTANBUL - TÜRKİYE
+90 212 446 88 46 | stepajans@stepajans.com
Sertifika No: 12266

3. Baskı: Kasım 2015

YARIN YAYINLARI
Levent Mah. Nispetiye Cad. Kasımpatı Sok. No: 4
Beşiktaş / İstanbul
Tel: 0 212 234 54 54 - 23 Faks: 0 212 234 54 54
www.yarinyayinlari.com
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

İllüstrasyonların Listesi / 8

Teşekkür / 9

1. BÖLÜM
SANAYİ ve BURJUVAZİ
11

2. BÖLÜM
MERKEZDE MÜCADELE
III. EVRE: 1763-1815
75

3. BÖLÜM
YENİ BÜYÜK BÖLGELERİN DÜNYA
EKONOMİSİNE KATILMASI 1750-1850
165

4. BÖLÜM
YERLEŞİMCİLERİN AMERİKA KITASINDAKİ
SÖMÜRGELERDEN ÇEKİLMESİ
243

BİBLİYOGRAFYA
325

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Beatica'ya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İllustrasyonların Listesi

"The Storming of the Bastille," (Bastil'in Havaya Uçurulması) by Jean Michel Moreau Ie Jeune (1791). Paris: Bibliotheque Nationale, Bibliotheque des Estampes.

Ön sayfa: Diderot's Encyclopedia'sının ilk basımının kapak sayfası (1751). Paris: Bibliotheque Nationale.

1. Bölüm: "Experiment with the Air Pump," (Hava pompasıyla deney) by Joseph Wright of Derby (1768). London: National Gallery.

2. Bölüm: "The Plumb-Pudding in Danger: -or- State Epicures Taking a Petit Souper, (Erikli puding tehlikede: -ya da- hafif bir akşam yemeği yiyen damak zevkine sahip devletliler) an engraving by James Gillray (1805). London: British Museum, Prints and Drawings. (the British Museum Mütevelli Heyeti tarafından yeniden yaptırılmış.)

3. Bölüm: "Dinner of a European Minister with the Grand Vizier in the hall of the Divan (Avrupalı bir Bakanın Divanda sadrazamla Akşam yemeği) (Seraglio)," by (probably M.A.)Benoist (1785). Paris: Bibliotheque Nationale, Bibliotheque des Estampes.

4. Bölüm: "General Toussaint L'Ouverture Giving Two Letters to the English General," (General Toussaint L'Ouverture İngiliz Generaline iki mektup verirken) by François Grenier (1821), Paris: The Bibliotheque Nationale, Bibliotheque des Estampes.

İllüstrasyonların seçimi ve açıklamaları Sally Spector'un yardımıyla yapılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEŞEKKÜR

Birkaç arkadaş bu kitabın bir ya da birkaç bölümünü eleştirel olarak okumayı kabul etmişlerdir. Birçoğu bazı önemli önermelere itiraz etse de her biri bana hataları tespit etme ya da bazı vurgulara itiraz etme inceliğinde bulunmuşlardır. Her birine çok değerli yardımlarından ötürü teşekkür ediyorum ve faydalı tavsiyelerini geri çevirdiğim bütün noktalardan tenzih ediyorum: Perry Anderson, Sabyasachi Bhattacharya, Rondo Cameron, Ferenc Feher, Walter Goldfrank, Patrice Higonnet, Keith Hitchins, Eric J. Hobsbawm, Terence K. Hopkins, Charles Issawi, Reşat Kasaba, Hans-Heinrich Nolte, Patrick K. O'Brien, Madhavan K. Palat, Donald Quataert, George Rude, and Charles Tilly.

3. Bölümün bir kısmı, Thesis XI'de (1986) ve 3. Bölümün önceki bir versiyonu Studies in History'de (1988) yayınlandı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Derby'li Joseph Wright (1734-1797) kariyerine portre ressamı olarak başlamış olmakla birlikte, en çok bilim ve teknolojiye olan ilgisini ifade eden resimleriyle ün kazanmıştır. Toplantıları karanlık taşra yollarında kişinin yolunu bulabileceği kadar ay ışığı olduğu zaman düzenlenen, Aydınlanmış bir grup sanayici ve bilim adamından oluşan Ay Derneğine katılımı ay ışığı ya da yapay ışıkla aydınlatılan bina içi tabloları esinliyordu. Hava Pompasıyla Deney" (1768) adlı aile ortamı, bilimsel kavramların ve buluşların kadın ve çocuklar gibi laboratuar dışındakilere sunulabileceği eşitlikçi tutumu vurgulamaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. BÖLÜM

SANAYİ ve BURJUVAZİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öykü anlatmakla gelişir.
—Eric Kerridge[1]

Bilgilerimizi temel doğrular halini alan kavramlar çevresinde düzenleriz. Sanayinin yükselişi ve burjuvazinin ya da orta sınıfların doğuşu bu tür kavramlardandır. Bunlar bize modern dünyayı açıklamak üzere on dokuzuncu yüzyıl tarih yazını ve toplum bilimi tarafından miras bırakılmıştır. Egemen olan görüş on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında nitel bir tarihsel değişikliğin olduğudur. Bu hem Büyük Britanya'daki "ilk"[2] sanayi devriminin hem de Fransa'daki "örnek"[3] burjuva devriminin gerçekleştiği bir devrimler çağıydı. Tabii ki bu konudaki görüş birliğine karşı çıkanlar da olmuştur. Ayrıntılar konusunda sürekli bir tartışmanın olduğu da kesindir. Ancak bu iki devrimin imgesi hem halk kültüründe hem de bilimsel düşüncede derin kök salmış gözükmektedir.[4] Aslına bakılırsa bu kavramlar modern tarihsel gerçekliğin puslu ve girdaplı sularında yolumuzu bulmamızı sağlayan kutup yıldızlarıdır. Gerçekte, daha sonra göstereceğim gibi, bu iki kutup yıldızı tekdir.

"Devrim" terimi bizim için ani, köklü ve kapsamlı bir değişiklik anlamına gelmektedir. "Sanayi devrimi" kavramını kullananların çoğunun kastettiğinin bu olduğuna kuşku yoktur.[5] Coleman ‚sanayileşmiş toplumu başlatan nispeten ani ve şiddetli değişiklikten"

1 Kerridge (1969, 468)

2 Birçok diğerinin arasından bkz. örneğin, Mathias (1969) ve Deane (1979).

3 Poulantzas (1971, I, 187)

4 Charles ve Richard Tilly bunu gayet güzel bir şekilde ifade etmiştir: ‚Sanayi devrimine olan inanç aramızda o kadar yaygın ve güçlüdür ki onu Avrupalı ekonomi tarihçilerinin temel dogması ve müktesep hakkı olarak adlandırabiliriz." (1971, 186).

5 Kavramın orijinal kullanımı Bezanson (1922, 345-346) tarafından, 1798'de Fransız devrimine yapılan ve o zamandan beri zımnî kalan bir benzetmeye dayandırılır. Williams onu salt bir teknik değişiklikten çok yeni bir toplum düzeni kurulması olarak kullanımının 1830'larda Lamartine'e dayandırılması gerektiğini öne sürer (1976, 138). Bu anlamda sırasıyla Adolphe Branqui, Friedrich Engels, John Stuart Mill ve Karl Marx tarafından kullanılmıştır (Mantoux, 1928, 25, fn.1). Heaton, Arnold Toy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

söz eder[6] ve Landes de "tekerleğin icadından bu yana tarihle olan en büyük kırılma noktası"na işaret eder.[7] Hobsbawm da benzer şekilde şu görüşte ısrar eder: "Eğer yaklaşık 1780'lerde gerçekleşen ani, nitel ve köklü dönüşüm bir devrim değilse o zaman sözcüğün sağduyuda hiçbir anlamı yoktur."[8]

Bu devrimin nelerden oluştuğu varsayılmaktadır? (Kendisine sanayi devriminin klasik analizini borçlu olduğumuz) Toynbee 1884'de yazarken onun "özünü" "Ortaçağ düzenlemelerinin yerine rekabetin geçmesinde" bulur.[9] 80 yıl sonra yazan Hartwell ise onun temel niteliğini bir ölçüde farklı belirler: "Toplum ve kişi başına üretimin artışı oranında daha öncekilerle karşılaştırıldığında devrimsel bir sürekli yükselme..."[10]

Bu iki vurgu -"Ortaçağ sınırlamalarından kurtuluş" (ya da toplumsal devrim) ve "büyüme oranı" (ya da ekonomik devrim)- hiç şüphesiz uyuşmaz değildir. Fakat son yıllarda büyüme oranı daha çok dikkat konusu olmuş, onu açıklamak için ardı ardına bir dizi faktör

---

nbee'nin kavramı Marx'dan aldığını ve onu "akademik çevrenin kullanımına" sunduğunu öne sürer (1932, 3).

Bu arada çağdaşların olgunun çok az farkında olduğuna da dikkat çekmeliyiz. M. S. Anderson (1972, 192) George Calmer'in zamanın en iyi kitabı olan ve 1812'de Edinburgh'da basılan *An Historical View of the Domestic Economy of Great Britain anâ Ireland from the Earliest to the Present Times'da* ticaret, nüfus ve kamu gelirleriyle ilgili epey çok tartışma varken "sanayinin neredeyse hiç dikkate alınmadığını" gözlemlemektedir.

6 Coleman (1956, 20). Plumb çok gevşek bulduğu "sanayi devrimi" ifadesinin kullanımlarına yarat verirken kesin bir ifade kullanır: "1760 ve 1790 arasında Britanya'da eski ve yeni şeklinde iki dünya olduğu, değişim sürecinin de tedrici olmayacağı ortadaydı... Geçmiş yüzyıllarla karşılaştırıldığında, 18. yüzyılın ikinci yarısında sanayi, tarım ve sosyal hayatta gerçekleşen değişiklikler hem şiddet içeriyordu hem de devrimseldi." (1950, *77)*

7 Landes (1969, 42)

8 Hobsbawm (1962,46)

9 Toynbee (1956, 58). Sosyal ya da sosyolojik değişimin "devrimin özü" olduğuna yapılan vurgu daha 1844'te Friedrich Engels tarafından öne sürülmüştü. "Görünüşte devrim çağı İngiltere'yi geçmiş gibidir... Ancak, İngiltere 18. yüzyılın ortasından itibaren diğer ülkelerden daha büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişim sessizce gerçekleştirildiğinden çok daha kapsamlı neticeler doğurmuştur ve dolayısıyla uygulama da Fransız siyasi devriminden ya da Alman felsefi devriminden daha etkili şekilde hedefini gerçekleştirme eğilimindedir... Tek gerçek devrim ancak ona giden yollardır." (1971, 9)

10 Hartwell (1967a, 8), Cannadine (1984) sanayi devrimiyle ilgili dört farklı ve ardıl yorum görmektedir: Negatif toplumsal sonuçlar (1880-1920), dairesel dalgalanma (1920-1950), ekonomik büyüme (1950-1970), büyümenin sınırlanması (1970-).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sıralanmıştır. Bu da şaşırtıcı değildir. Kapitalist dünya ekonomisinin sürekli gelişmesi ulusal ekonomik gelişme ideolojisinin birinci sırada gelen ortak görev olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Bunun yanında bu tür bir gelişme ulusal ekonomik büyüme açısından tanımlanmakta ve refaha giden yolun sanayi devriminden geçtiği gibi zımni bir aksiyom da sunulmuş olmaktadır...[11]

İki "temel" unsur -büyüme ve özgürlük- çok muğlaktır. Her biri daha belirgin kavramlara dönüştürülmüştür. Büyüme kavramsal olarak Fransızların "machinisme"[12] adını verdiği, "mekanik ilkelerin üretime uygulanmasıyla[13] çok yakından ilişkili gözükmektedir ve "makineleşme devrimi" genellikle Schumpeter'in deyişiyle bir dizi yeniliğe bağlanmaktadır.[14]

Makineleşmenin analizi üretim güçlerinin gelişmesini ön plana çıkarır. Öte yandan, "özgürlüğün" artması (ya da sosyal devrim) temelde üretim ilişkilerine işaret eder: Kim neyi üretebilir, kim kim için ve hangi şartlarda çalışabilir. İki olgu tartışmanın bu bölümü açısından çok önemlidir: (Makinelerin toplanma merkezi olan) fabrika ve proleter ya da ücretli işçi (fabrika çalışanı). Modern fabrikanın

11 Deane (1979,1)

12 Bkz. Ballet (1923). *"Machinisme"yi* "mekanizm" olarak çevirmek onun bir kavram olarak kullanımını kaybetmek anlamına gelecektir.

13 Hughes (1968, 253); bkz. Ayrıca Dobb (1946, 258) ve Landes (1969, 41) Landes bunu üç gelişme şeklinde eklemlendirir: İnsan gücünün ve yeteneğinin yerine makinelerin, canlı gücünün yerine makine gücünün, hammadde olarak da bitkisel ya da hayvansal ürünler yerine madenlerin geçmesi.

14 Deane (1979, 106) Britanya'daki endüstrileşmenin eşsiz olduğu tezini savunmaya çalışan Mathias onun "Bir tek ulusal ekonominin ucuz kömür, ucuz demir, makine üretimi, enerji ve fosil yakıt teknolojisi, mühendislik becerileri alanındaki hâkimiyet derecesi açısından eşsiz olduğunu savunur." Buna ayrıca, bu anlamda da "ilk ve dolayısıyla tek" olduğunu ekler (1979 a, 19); mevcut şartlarla ilgili benzer bir tartışma için bkz. Rostow (1971, 33)
Konjonktürle ilgili tartışma Wrigley tarafından mantıksal sınırına taşınmıştır. "Modernleşme"nin (ya da rasyonelliğin) kaçınılmaz olarak "sanayileşmeye" veya" sürekli ekonomik büyümeye yol açtığı görüşünü reddeden Wrigley (zira bu durumda, on sekizinci yüzyılda İngiltere'den daha "modern" olan Hollanda ilk sanayileşmesi gereken ülke olmalıydı) teknik alandaki yeniliklerin "güzel bir birliktelik" olarak adlandırdığı özel, yerel şartların ürünü olduğunda ısrar eder. Buradan "açıklanan şeyin sadece Sanayi Devrimi'nin neden diğer yerlerden önce İngiltere'de gerçekleştiği değil, neden ortaya çıktığı" olduğu sonucu çıkar. Netice itibariyle, bir insanın büyük ikramiye kazanma şansının, sözgelimi ellide bir olduğu ve yine de onu kazanabilmesinin mümkün olduğu düşüncesini ileri sürer (1972, 247, 259). Bu mantıksal olarak, Hartwell'in sanayi devriminin kapitalizmin doğuşunun artık bir sonucu olmaktan çok kendi başına bir kırılma olarak görülmesi gerektiği görüşüne benzemektedir. (1970b, 10)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

on sekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde İngiltere'de ortaya çıktığı söylenir.[15] Birçok yazara göre maaşlı bir işgücü gerektiren iş organizasyonunda en önemli yenilik olarak düşünülen şey, fabrika ve bunun işgücü organizasyonu açısından içerdikleridir. Hobsbawm sanayi devriminin sadece ekonomik büyümenin hızlanması değil, ekonomik ve sosyal dönüşüm nedeniyle ve sayesinde büyümenin hızlanması olduğunda ısrar eder.[16] Dönüşüm her şeyden önce kırsal sosyal yapının tümden dönüşümünün sonucu olan kentsel proletaryanın ortaya çıkışına işaret etmektedir.

Bununla birlikte, sanayi devrimiyle ilgili tartışmanın çoğu hem makineleşme süreçlerini hem de "özgürleşme"proleterleşme sürecini varsaymakta ve bunun yerine şu soru üzerinde odaklanmaktadır: "Bu süreçlerin ilk defa Büyük Britanya'da gerçekleşmesine ve Britanya'nın uçuşa geçmesine ne neden oldu?" Uçuşa geçme gerçekte sanayi devriminin temel modelini uygun biçimde yansıtan bir benzetmedir, bununla birlikte Rostow'un ayrıntılı hipotezleri ya da dönem ayrımı şiddetli tartışma konusu olmuş olabilir. Her ne kadar çeşitli yazarlar belli bir faktörün merkeziliğinde ısrar etse de bu soruya hiçbir şekilde birbirini dışlamayan bir dizi cevap verilmiştir. Bunları kronolojik olarak sıralar ve geriye doğru çalışırsak bu faktörler (makineleşmeyi ve proleterleşmeyi kazançlı hale getiren) artan talep, (makineleşmeyi mümkün kılan) sermayenin mevcudiyeti, (demografik devrimi mümkün kılan) tarım devrimi ve (demografik büyümeyi mümkün kılan) önceden var olan toprak-kira örüntülerinin gelişmesidir. En arkadaki ve tespit edilmesi en güç olanı (bu devrimsel sürecin sunduğu birçok olanağın avantajından yararlanacak girişimcilerin varlığını garanti edecek, bütünsel sonucun 'devrimsel' olmasını mümkün kılacak) bir düşünce biçimidir. Tabii ki bu faktörler kronolojisi biraz soyuttur ve çeşitli yazarlar farklı bir dizilişi savunmuşlardır.[17]

15 Mantoux (1928, 25) Fabrika sisteminin ayırt edici özelliğinin makine kullanımı olduğunu ekler." (s.38) Bkz. Ayrıca Toynbee (1956, 63).

16 Hobsbawm (1968, 34). Bunun yanında, bu dönüşüm başından itibaren bir "kriz" olarak görüldü. Saint-Simon 1821'de basılan Systeme industriel'de krala hitaben şöyle yazıyordu: "Majesteleri; olayların seyri toplumun kendini içinde bulduğu krizi şiddetlendirmeyi sürdürmektedir. Bu sadece Fransa'da değil, Batı Avrupa halkının oluşturduğu büyük ulus içerisinde de böyledir." Febvre (1962, 514)'de zikredilmiştir.

17 Seville (1969, 251). Tartışma bir defa daha Büyük Britanya'nın tek olduğuydu: "Britanya dışında hiçbir yerde sanayi kapitalizmiyle özdeşleşen ekonomik büyümenin hızlanmasından önce köyler fiili olarak ortadan kaldırılmamıştı. Ayrıca, Britanya'da-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Talep, yeniliğin açıklaması olarak, eski bir teoridir ("ihtiyaç icadın anasıdır") ve Landes onu analizinin merkezine oturtur: "Britanya'da yeni tekniklerin ortaya çıkmasına yol açan, üretim biçimi üzerindeki talep baskısıdır."[18] Fakat hangi talep? İki aday vardır: Dış ticaret ve iç pazar, ihracat lehindeki tartışma büyüme hızlarının on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yerli sanayininkinden "belirgin şekilde büyük" olmasına dayanır.[19] Buna karşın Eversley 1770-1779 döneminde ihracat sektörünün gerilediğini fakat yine de sanayileşmede görünür bir artış olduğunu, bunun da seri olarak üretilen tüketici mallarına yönelik büyük bir iç pazarın sanayileşmenin can damarı olduğu tezini güçlendirdiğinin inkâr edilemeyeceğini savunur.[20] Hobsbawm kaçınılmaz uzlaşmayı ima eder. Hem dış ticaret hem de

---

ki erken sanayileşmenin birçok özelliği taşrada hızla büyüyen proleter sınıfın varlığından daha çarpıcıdır.", (s.250)"

18 Landes (1969, 77). Bkz. Ayrıca Plumb (1982, 284). Unutulmamalıdır ki, yeni sanayi metotları tüketim endüstrisinde -tekstil, çanak çömlek, düğme, toka ve Boulton ve Watt'ın iğneleri- başlamıştır. Deane de benzer bir tarzda yazar. "Üretimdeki büyük artışın ve bir grup girişimcinin geleneksel tekniklerden vazgeçmesinin nedeni ancak potansiyel pazarın yeterince büyük ve talebin de yeterince esnek olması olabilir... Üreticilerin büyük çoğunluğunun 1815'te, yenilik yapmaya 17590'de olduğundan daha hazır olduklarını ima eden hiç bir şey yoktur" (1979, 131). Bununla beraber Deane ve Cole, talebin kaynağı konusunda tereddüt etmişlerdir. 1962'de kitapların ilk baskısında bu talebin kaynağını dış ticaret olarak gördüklerinden ikinci baskının önsözüne söyle yazmışlardı: "Bugün bu kitabı yeniden yazsak, özellikle dış ticaretin on sekizinci yüzyıl büyümesindeki rolü konusunda oldukça farklı bir görüş benimseyebilirdik." (1967, xv)

19 Whitehead (1964, 74). Crouzet on sekizinci yüzyılı Avrupa ekonomik gelişmesinin Atlantik evresi olarak isimlendirir ve Devrim öncesi Fransa'sı için Amerikalarla olan ticaretin bütün ekonominin en dinamik sektörü olduğunu ileri sürer." (1964, 568). Boulle genellikle hesaba katılmayan bir talep noktası ekler. Köle ticaretinde köleler için verilen çeşitli malların oldukça standartlaştığıra kaydeder." Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'nin başında genel anlamda tespit edilen bütün talep faktörleri- pazarın önemi, malların standardizasyonu, programa uygun üretim yapan ustalara ikramiye- Afrika'da da tam olarak mevcuttu." (1975, 312)

20 Eversley (1967, 248, 211); bkz. Ayrıca Bairoch (1973b, 571) Evesley kendisini Rostow geleneğine koyarak, iç pazarın önemli sayıldığı 1770-1780 döneminin sürekli büyümeye geçiş öncesi ısınma dönemi sıfatıyla önemli olduğunu öne sürer (s.209) Bununla birlikte Rostow, Fransa'nın dış ticaretinin hızlı büyümeye izin verecek kadar yeterli olmadığını öne sürer. Marczewski'nin on sekizinci yüzyıl Fransa'sının ekonomik büyümesiyle ilgili tezlerim reddeder. "Profesör Merczweski ve onun [Rostow] arasındaki fark basit bir farktı. Profesör Rostow Fransız devrimini değerlendirirken iç pazara yönelik olarak modern bir tekstil endüstrisinin gelişmesinin tek başına uzun süreli bir gelişme için temel teşkil edecek derecede büyük bir ölçek etkisine sahip olmadığına karar vermişti. Tekstil endüstrisinin bu işlevi görmesi için dış ticaretin sağladığı kaldıraç etkisi de gerekliydi. Bu onu Fransa ve Almanya'daki erken on dokuzuncu yüzyıl pamuk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

büyük bir iç pazarla birlikte çoğu zaman görmezden gelinen üçüncü bir faktör olarak devlet gerekliydi.[21]

Talebin önemli ölçüde yükseldiğinden şüphe edenler vardır. Bunlar taleple ilgili süreçlerden ziyade arza vurgu yapar.[22] Bazılarına göre sermaye arzı sorunu pek yakında görünüyordu. Hamilton 1942'de sanayi devriminin "devrimsel" niteliğini on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki ücretlerin gerisinde kalmasından kaynaklanan bir 'kazanç enflasyonu'yla açıklıyordu.[23] Bu fiyat artışıyla ücret artışı arasındaki farktan kaynaklanıyordu.[24] Bu Hamilton'un on altıncı yüzyılın ekonomik büyümesini açıklarken kullandığı eski bir dayanaktı.[25] Ashton sanayi devriminin açıklamasının özünü faiz oranının düşüşünden gelen nispeten ucuz sermayede buldu. Crouzet bir kuşak sonra ve sermaye oluşumu konusundaki literatürü tarayarak dayanağını daha mütevazı bir temele oturtacaktı: Nispi sermaye bolluğu ne gerekli ne de kaçınılmaz bir "izin verici" faktör değildi. Fakat bu İngiltere için on sekizinci yüzyılda tarihi olarak geçerliydi.[26]

---

endüstrisinin hızlı büyümedeki başlıca sektörlerden biri olduğunu inkâr etmeye yönelten keyfi bir yargıydı." (Hargue, 1963, 359)
Marczewski'nin yardımcısı olan Markovitch "istisnai" olduğuna inandığı geç on sekizinci yüzyıl İngiliz pamuk endüstrisinin gelişmesinin İngiliz sanayi teşkilatını Sanayi Devrimi'nin yörüngesine çeken merkezi güç olduğundan şüphe ederek (zira 1770'de pamuk İngiliz tekstil üretiminin yalnızca yüzde beşine, tüm tekstil ürünleri de ulusal gelirin yüzde onuna tekabül ediyor, öte yandan yün İngiliz sanayi üretiminin üçte birini teşkil ediyordu ve Fransa'da da eşit derecede önemliydi.) tartışmayı tersine çevirir. Cameron da pamukla ilgili aynı yüzdelikleri Hobsbawm'ın "kim Sanayi Devriminden söz ederse pamuktan söz eder" ifadesine (1968, 40) sert bir ifadeyle karşılık vermek için kullanır: "Bu ifade doğru olduğu derecede, sanayi devrimi kavramının da yetersizliğim ve yapmacıklığını ortaya koyar" (1985, 4).

21 Hobsbawm (1968,42).

22 Mokyr (1977, 1005). Mokyr'in eleştirisi ve Elizabeth Gilboj'un artan talebin temeli olarak beğenilerin değişmesi tezinin savunusu için bkz. Ben-Schachar (1984). Bir diğer arz tarafı teoristi "ivmeyi tam olarak pamuk üretimindeki tekniklerin değişmesinde" gören Davis'dir (1979-10). Sanayi devriminin tek ve yeterli açıklaması olarak teknolojik yenilikler ile ilgili tartışma için bkz. Gaski (1982) ve yıkıcı bir eleştiri için bkz. Geary (1984).

23 Hamilton (1953, 336). Landes (1969, 74) kâr patlamasının bu dönemde tüm Avrupa kıtasında söz konusu olduğu, ancak sadece Britanya'nın sanayi devrimini yaşadığı gerekçesiyle Hamilton'a yüklenir. Bkz. ayrıca Felix (1956).

24 Bkz. Wallerstein (1974, 77-84).

25 Ashton (1948,11).

26 Crouzet (1972a, 68). Britanya'nın on sekizinci yüzyıldaki zenginliğiyle ilgili kanıtlar çok fazladır, (s.40). Crouzet aynı zamanda bu dönemde "aşırı derecede net kârlar" olduğu konusunda da hem fikirdir. (1972b, 195; bkz. Pollard, 1972a, 127-129)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fakat sabit sermaye daha mı önemliydi? "Erken sanayileşmenin" sermaye ihtiyaçlarının mütevazı olduğunu ileri süren gittikçe artan sayıda şüpheci yorumcular vardır.[27] Bu tezler karşısında sermayenin önemini savunanlar geri çekilerek daha az kanıtlanabilir temeli olduğu için daha kesin bir temele döndüler... Son tahlilde sermaye akışı maldan daha avantajlıydı.[28] Bu konuyla ilgili değişik bir görüş ise önemli olanın sermaye birikiminin nisbi büyüklüğü (yani ulusal gelire oranı) değil sermaye birikiminin içeriğindeki değişiklik (yani yatırımların geleneksel sermaye birikimi formlarından modern formlara geçişi) olduğuydu.[29] Sermaye akışına yapılan vurgu hemen kredi imkânları konusuna götürür. Standart bir görüş Büyük Britanya'nın sanayi için mevcut kredi imkânlarının miktarı açısından diğer ülkelerden ayrıldığıydı.[30]

Tabii ki bu görüş sermaye yatırımlarının sınırlarla kısıtlandığını varsayar. Bununla birlikte Lüthy daha on sekizinci yüzyılın ortasında Batı ve Orta Avrupa'nın "bankacılık işlemlerindeki kolaylık ve sermaye akışıyla dikkat çeken bir ticaret bölgesi olduğuna inanır ve bu akışa engel olabilecek şeylerin neredeyse yok olduğundan söz eder."[31]

27 Hartwell (1976b, 67) Chapman da "mütevazi" sözcüğünü kullanır. (1970,151). Pollard sabit sermaye artış hızının "çoğunlukla abartıldığını" söyler. (1972a, 143) Söz konusu düşük sermaye giderleri konusunda bkz. Ayrıca Vairoch (1974, 54-65)

28 Landes (1969, 78). Bu hamlenin özellikle Marksistleri inciteceğini düşünür gözükür. "İlkel birikim ön yargısının ömrü bu kadar." diye ekler.

29 Deane (1973b, 358-359) Crouzet'in uyarısı toprağa yatırımdan endüstriye yatırıma geçiş anlamı taşıdığı derecede yararlıdır: "Toprak beyleri mülklerini güvence göstererek borç alma güçlerini ulaşım olanaklarının geliştirilmesi yönünde kullandılar. Fakat endüstri söz konusu olduğunda, Postan'ın "kırsal İngiltere'nin şaşırtıcı derecede küçük zenginliğinin "yeni sanayi girişimlerine yol açtığı görüşü benimsenebilir. (1972a, 56). Buradaki gönderme "merkezi bir tüccar ve sermayedar grubunun dışında, yatırım alışkanlığının ancak on dokuzuncu yüzyılda geliştiğini" savunan Postan'adır." (s. 75) Crouzet ayrıca, "on sekizinci yüzyılda ve hatta on dokuzuncu yüzyılın başında tarım, ulaştırma ve inşaat sektörlerine İngiliz sanayine yapılandan çok daha fazla sermaye yatırımı yapıldığını belirtir." (1972b, 163)

30 Bkz. Güle: "Kredi imkânları kıta Avrupa'sında çok daha azdı. Bunun nedeni büyük ihtimalle büyük bankaların karlarının büyük oranda devlet finansmanı olmasıydı." (1973, 260) Bununla birlikte Chapman, İngiliz pamuk endüstrisinin bankalardan sermaye temininin mümkün olduğuna inanmaktadır. "Bütün göstergeler ticari bankaların ortaya çıkışı ve bununla beraber olarak kabul kurumlarının [1830larda] yayılmasından önce kuzeyli üreticilerin aldığı kurumsal desteğin zayıf olduğu yönündedir." (1979, 66).

31 Lüthy (1961, 25). Morineau on sekizinci yüzyıl Avrupa'sındaki yatırım örüntüleriyle ilgili olarak benzer tezler öne sürer: "Kapitalizm sınır taramıyordu" (1965, 233)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir diğer yazar grubu önceliği nüfus değişikliklerine verir. Nüfus artışı muhtemelen hem sanayi ürünlerine hem de bunları üretecek işgücüne talebi doğurdu. Britanya'nın tahmin edilmedik nüfus artışının özellikle sürekli, uzun vadeli olduğu[32] ve bir üretim artışıyla birlikte ortaya çıktığı için dikkat çekici olduğu söylenir.[33] Plump buradaki esas unsurun "orta ve alt orta sınıf" ailelerin çocuklarının daha fazlasının hayatta kalması olduğunu, çünkü yeterli eğitim ve teknik altyapısı olan, büyüyen bir alt orta sınıf olmadan sanayi devriminin imkânsız olacağı yorumunu ekler.[34]

Bununla birlikte sorulması gereken iki soru vardır: Gerçekten bir demografik devrim var mıydı ve nüfus artışına gerçekte ne neden oldu? (tabii ki o zaman bunun ekonomik değişikliklerin nedeni mi yoksa sonucu mu olduğu ortaya çıkacaktır). Demografik devrimin gerçekliği sorusu da iki soruyu akla getirmektedir: Değişiklikler önce ve sonra olanlarla ilişkili olarak "devrimsel" miydi ve İngiltere'deki (ya da Büyük Britanya'daki) örüntü Fransa ve başka yerlerdekinden farklı mıydı? Logaritmik bir eğri karşısında bazı yazarlar geç on sekizinci yüzyıl bölümünü bir ölçüde eşsiz olarak isimlendirmek için hiçbir neden görmez.[35] On sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus artışının birinci yarıdakinden fazla olduğu kesindi. Fakat ikinci yarının değil birincisinin istisnai olduğu öne sürülmektedir. Örneğin Tucker İngiltere örneğinde "bir bütün olarak on sekizinci yüzyıldaki nüfus artışının daha önceki uzun vadeli trendlerin yarattığı

32 Deane & Cole (1967, 5)

33 Bkz. Deane (1979, 21). Habakkuk şu gözlemde bulunur: "[İngiltere'nin nüfusunda] 1740'larda başlayan artış tersine dönmemişti. Tersine dönmediği bir yana, daha da hızlanmıştı."(1971, 26)

34 Plumb (1950, 78), Krause "fakir grupların" en yüksek doğum oranlarına sahip olduğu çağdaş periferi ülkelerindeki durumun aksine muhtemelen en düşük nüfus artış oranlarına sahip oldukları şeklindeki tatmin edici hipotezi birlikte sunar. Bu tezin kaygan bir zemin üzerine oturduğunu kabul etmekle beraber batıdaki fakir grupların, Pastor Malthus tavsiyesine sıkı sıkı uyarak, aile büyüklüklerini sınırlamamış olsalardı "Batı'nın bugün Hindistan'da görülen fakirlikten nasıl kaçınacağını görmenin zor olacağını" öne sürer. (1969, 108) Böylece, Teoriden deneysel bir bilgi çıkarmış oluyoruz.

35 Bkz. McKeown: Geç on yedinci yüzyıl ve erken on sekizinci yüzyıllardan itibaren] modern nüfus artışı [büyüklüğü, sürekliliği ve süresi açıdan] eşsiz olduğundan başlangıç evresini ayrı olarak açıklamaya çalışmak oldukça yetersiz kalacaktır."(1976, 6). Garden'a göre geç on sekizinci yüzyıl demografik örüntüsü bir devrim değil çok yavaş bir evrim örüntüsüydü. Gerçek devrim yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti" (1978 d, 151,154)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dış değer beklentisinden çok daha fazla olmadığını savunur."[36] Morineau da Fransa için aynı noktaya değinir. On sekizinci yüzyılın sonundaki nüfus artışı devrimsel değildi, fakat daha mütevazı bir şekilde bir yenilenme, iyileşme, toparlanma olarak tanımlanmalıdır.[37] Milward ve Saul ise tartışmayı Fransa'nın lehine tamamıyla tersine çevirir. Fransız nüfus örüntüsü alışılmadıktı (çünkü nüfus artış oranı ölüm oranından önce ya da aynı anda düşüyordu). Fakat on dokuzuncu yüzyıl gelişmesi şartlarında daha yavaş olarak artan nüfus kişi başına düşen gelirdeki artışların daha kolay elde edilebilmesini sağladı ve Fransızlara pazarlamada dezavantaj yerine avantaj kazandırdı.[38]

Bununla birlikte, nüfus artışı devrimsel sayılmasa ve sadece İngiltere'ye özgü olmasa bile "problemin özü"[39] nüfus artışının ekonomik ve sosyal değişikliklerin sonucu mu yoksa tersi mi olduğu şeklinde kalmaktadır. "Sanayi Devrimi" Habakkuk'un ifade ettiği gibi, kendi işgücünü yaratmış mıydı?[40] Bu soruya cevap vermek için nüfus artışının nedeninin düşen ölüm oranı mı yoksa artan doğum oranı mı olduğuyla ilgili tartışmaya bakmalıyız. Analizcilerin çoğunluğuna göre düşen ölüm oranının temel neden olduğu konusunda çok az şüphe vardır; bunun nedeni çok basittir: Her iki oran da yüksek olduğunda nüfusu doğum oranını arttırmaktan ziyade ölüm oranını düşürmekle arttırmak çok daha kolaydır[41] ve tabii ki her ikisi de düşük olduğunda bunun tersi geçerlidir.

O halde ölüm oranı neden düşüyordu? Yüksek bir ölüm oranı bulaşıcı hastalıkların yüksek oranına bağlanabildiğinden[42] düşen bir ölüm oranının mantıksal olarak mümkün üç açıklaması olabilir: Gelişen tıp (bağışıklama ve terapi), enfeksiyona karşı artan direnç (çevredeki iyileşme) ya da bakteri ve virüslerin etkisinde azalma. Eğer aynı anda çeşitli hastalıklar nedeniyle ölümlerde bir azalma varsa sonuncusu ortadan kaldırılabilir, zira bunların hepsinin [hastalığa neden olan] organizmaların niteliğindeki uğurlu bir değişiklikten

36 Tucker (1963, 215)
37 Morineua (1971, 323)
38 Milward & Saul (1973, 314)
39 Drake (1969, 2)
40 Habakkuk (1958, 500). Habakkuk'un kendi cevabı şöyleydi: "Geç on sekizinci yüzyılda tarımsal üretimde ortaya çıkan artışın en mantıklı açıklaması, bunun nüfus artışının tetikleyicisi olmaktan çok ona bir tepki olduğudur." (1971, 33)
41 McKeown & Brown (1969, 53)
42 McKeown & Brown (1969, 53)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kaynaklanması pek inanılır değildir.[43] Bu bizi gerçek tartışmayla baş başa bırakır: Daha iyi tıp mı yoksa daha iyi çevre mi? Daha iyi tıp, uzun süre gözde bir açıklama olmuştur. Hâlâ güçlü savunucuları vardır ve onlar düşen ölüm oranlarının en mantıklı açıklaması olarak on sekizinci yüzyılda suçiçeği hastalığına karşı aşılamanın kullanılmasını verirler.[44] Bu tez tıbbın ölüm oranları üzerindeki etkisinin yirminci yüzyıla kadar nispeten önemsiz olduğu ve dolayısıyla on sekizinci yüzyıldaki değişikliklerin nedeni sayılamayacağıyla ilgili ayrıntılı ve ikna edici kanıtlara tabidir.[45] Çıkarım yaparsak, bu bizi nüfus artışına neden olanın ekonomik ve sosyal koşullardaki iyileşme olduğu ve bunun tersinin söz konusu edilemeyeceği sonucuyla karşı karşıya bırakır.[46]

Doğurganlığın rolü anıtsal İngiltere nüfus tarihinde Wrigley ve Schofield tarafından önemli destek almıştır. Onlar evli olmayanların oranındaki düşüş nedeniyle doğurganlık oranında bir artış öngörür. Bu yiyeceğin bulunabilirlik oranındaki artışın bir aile kurmayı mümkün kılan süreçte temel unsur haline geldiği bir modelle bağlantılıdır. Ellerindeki verileri çok uzun bir dönemi (1539-1873) kapsar ve bu dönemde kısa bir ara (1640-1709) dışında doğum, ölüm ve evlilik oranlarının tümünün arttığını, fakat sürekli olarak ölümlerden çok doğum olduğunu tespit ederler. Böylece İngiliz demografik tarihiyle ilgili uzun süre geçerli bir örüntüden söz eder gözükmektedirler. Ancak ayrıca erken on sekizinci ve geç on dokuzuncu yüzyıl arasında bir yerde İngiltere'nin 'engelleyici-kontrol çevrimini

43 McKeown & Brown (1976,16)

44 Razzell (1969, 134) Burada i temel görüş İngiliz orta ve üst sıran da yaşam süresinde bir artış gösterdiği için "artan gıda arzı açısından yapılan bir açılamanın uygun olmadığıdır." Razzell daha sonraki bir makalesinde (1974, 13) görüşünü daha genel hale getirir: "1801 ve 1841 arasındaki ölüm oranının düşmesinin nedeni halk sağlığındaki değişiklikten ziyade kişisel hijyendeki iyileşmedir.
Bkz. ayrıca Armengaud (1973, 38-43). 3bununla birlikte bu faktörün daha iyi beslenen ve hastalıklara daha dirençli bir nüfusa neden olan yüksek tarımsal üretimle birleştiğine inanır.

45 Hastalık-hastalık analiz McKeown (1976, 91-109)'da bulunabilir. Somut verilerin ancak 1838'den sonra varolduğuna kabul etmekle beraber, bu veriler 1838'den sonraki yüzyıl içerisinde Büyük Britanya'daki ölüm trendi aşılama ve terapinin çok az etkisi olduğunu gösteriyorsa, 1838'den önceki yüzyılda da çok önemli bir katkıdan bulunmasının pek olası olmadığı sonucuna ulaşabilir." (s. 194)

46 McKeown & Record (1962, 122) Bkz. ayrıca Bairoch (1974, 30), Le Roy Lauderie (1975, 386-390) ve Post (1976, 35).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve nüfus büyüklüğüyle yiyecek fiyatları arasındaki bağı kırdığını da öne sürmek isterler."[47]

Wrigley ve Schofield mantığındaki çelişkiye (açıklayıcı olarak örüntüdeki bir kırılmaya karşı uzun vadeli bir örüntü) ek olarak ekonomik hamlenin açıklayıcısı olarak evlilik oranındaki artışlar (ve/veya düşen evlilik oranı) üzerindeki vurgularını Hajnal tarafından öne sürülen doğrudan zıt görüşle uzlaştırma problemi de vardır. Hajnal on sekizinci yüzyılın birinci yarısı itibariyle geç evlilik yaşı ve evli olmayanların oranının yüksekliğinden oluşan eşsiz bir Batı Avrupa (dikkat edin İngiliz değil) örüntüsünün olduğunu savunur. Hajnal kaynakları asgari geçimden farklı hedeflere yönlendirerek ekonomik

47 Dönemlere ayırma için bkz. Wrigley & Schofield (1981, 162) ; demografik örüntüdeki değişiklik için bkz. S.478. 245.sayfada değişimin tarihini daha kesin biçimde 1751 olarak belirler görünürler. Bu tarihten sonra doğurganlığın gerçek büyüme oranını değiştirmede baskı n bir rol oynadığının açık olduğunu söylerler. Goldstone bu tezi biraz değiştirmek ister ve on altıncı yüzyılda doğurganlık artışına neden olan şeyin evlenenlerin sayısındaki artış olduğunu öne sürerken, 1700-1850 döneminde bu nedenin temelde evlilik yaşının düşürülmesi olduğunu savunur. "Önemli olan, İngiltere'de sanayileşme ve yiyecek maddeleri pazarlarının büyümesinin, daha önceden önemli derecede proleterleşmiş ve daha da proleterleşen bir tarımsal sektör bağlamında gerçekleşmesiydi" (1986, 28)
Artan doğurganlık üzerine yapılan vurguyla ilgili bir başka görüş 1780'ler itibariyle İrlandalılar arasında yapılan ilk evlilikler örneğinden beslenir. Bu evlilikler kısmen kır hayatından işlenebilirler arazilere geçiş nedeniyle kırsaldan gelen genç ergenlere dayanarak ilk ve daha yaygın yerleşimler sebebiyle yapılıyordu. Bkz. Connell (1969, 32-33) işlenebilir tarım arazilerine geçiş tabii ki tek başına dünya ekonomisinin genişlemesinin birer sonucudur. Connell de bunu bizzat kabul eder: "1780'lerde, İngiltere kendi nüfusunun artması nedeniyle artık bir mısır ihracatçısı değildi ve İrlanda'daki üretimine daha az kıskançlıkla bakabilirdi." Bununla beraber, Drake İrlanda örneğindeki evlilik yaşı tartışmasına erkek ve kadın yaşlarının evlilikteki olası ters ilişkisi nedeniyle şüpheyle yaklaşır. O patates ekiminin yaygınlaşmasına itibar eder. (1963, 313) Connell gerçekte şu açıklamayı da göz ardı etmez: Eğer bizim pek güven vermeyen istatistiklerimiz hatalıysa ve nüfus artışı gerçekte 1750'lerde ve 1760'larda başlamışsa, bu pekâlâ patatesle beslenmenin genelleşmesini izlemiş olabilir." (1969, 38).
Gerçekte İrlanda erken on sekizinci yüzyılda yüksek ölüm ve düşük doğum oranıyla nitelendirilse de McKeown ve Brown nüfus artışının indirilen evlilik yaşıyla açıklanabileceğinden şüphe eder. Yaşlı bir kocanın geç evlilik yaşında daha genç bir eş alması durumunda erken bir evlilik tarihinin etkisinin [erkek için] önemsiz olabileceğini belirtirler. Bunun yara sıra varsayılan en büyük farkın aile başına düşen çocuk sayısında olduğunu, fakat ailenin büyüklüğüyle birlikte artan yüksek bir ölüm oranının ters bir etki yapacağını vurgular. (1969, 62) Öte yandan Krause "geç evliliğin bile aşırı derecede yüksek doğum oranlarına neden olabileceğini" ekler. (1969,108)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gelişmeye hizmet edenin (yirminci yüzyıla kadar süren) bu düşük doğurganlık örüntüsü olduğunu tespit eder.[48]

Daha az sıklıkla tartışılan fakat belki de büyük önemi olan son bir demografik faktör Avrupa'daki kırsal periferi bölgelerinden kentsel ve sanayileşen bölgelere nüfus transferiydi. Ancak bu tabii ki hem artan istihdam olanaklarının hem de iyileşen ulaşım imkânlarının sonucudur.[49]

Son yıllarda sanayi sektöründeki değişikliklerin öncüsü ve belirleyicisi olarak tarım sektöründeki değişikliklere gittikçe artan bir dikkat çekilmektedir. (Böyle bir vurgunun çağdaş periferi ülkeleri için zımni politika yönergelerinin olması, artan ilgiyle bağlantısız değildir ve çoğunlukla açık bir şekilde ifade edilmektedir). Sanayi ve nüfus devrimlerine ek olarak şimdi tarımsal devrimi de açıklamak durumundayız. Bu büyük bir tartışma konusudur. Birincisi, Büyük Britanya için ve on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısının tümünde bile "tarımın en başta gelen endüstri olduğunu" hatırlamalıyız.[50] Bu nedenle, ekonomik bir devrimin gerçekleştiği ve özellikle bir tarımsal devrimin söz konusu olduğu fikrine anlam yüklenecekse bir yerde ve bir bütünün tamamı için ürün artışı olması gerekmektedir. Burada hemen üründen kastettiğimizin ekilen hektar başına mı (ki bu ekilen tohum, çalıştırılan işçi ya da kişi başına verim anlamına da gelebilir) yoksa toplam ürün mü olduğu tartışmasına giriyoruz. Avrupa dünya ekonomisindeki toplam ekilebilir alan üretiminin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda geçen bir asırlık bir dönemde arttığıyla ilgili çok az şüphe vardır.[51] Eğer işgücünün bir kısmının tarımsal üretimden diğer üretim türlerine (özellikle de endüstriye) transferi söz konusuysa o zaman tohum girdisi veya (ekilen alanın büyümesiyle birlikte olarak) emek birimi başına verimde bir artış olması gerektiği savunulur.[52] Eğer genel yaşam standardında bir iyileşme varsa o za-

48 Hajnal (1965,132)

49 Le Roy Ladurie bu konuya insanların on sekizinci yüzyılda Auvergne ve Pirenelerden Paris'e ve diğer kuzey şehirlerine göç etmesi açısından vurguda bulunur (1975, 407). Connell de aynı şeyi İrlandalıların İngiltere'ye göç etmesiyle ilgili olarak öne sürer. (1950, 66)

50 Derane (1979, 246)

51 Örneğin, Slicher van Bath tüm bu dönemin (1817'den sonraki görece düşüşe rağmen) genel fiyat düzeyleri, ekilen alanın artışı ve yeni metotlar açısından tarımsal bir patlama zamanı olduğunu önce sürer (1963, 221).

52 Bkz. örneğin Bairoch (1974, 83). Tarımsal üretimdeki artışı sadece endüstrileşmenin başlatılmasındaki belirleyici faktör değil, aynı zamanda bu süreçlerin başlamasını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

man kişi başına düşen üretimde de bir artış olması gerektiği öne sürülür. Bununla birlikte, kişi başına verimdeki bir artışın tohum ya da emek girdisi başına verimdeki artışla birlikte olması gerektiğiyle ilgili bir neden yoktur; ayrıca dünya ekonomisinin büyüme döneminin belirleyici unsurları da son ikisidir.

Verim artışı tarım aletlerinin makineleşmesi yoluyla ortaya çıkmış olabilir mi? Sabanlarda (ve at nallarında) demir kullanımında belli bir artış görünmekle beraber[53] on dokuzuncu yüzyıldan önce tarımda önemli bir makineleşme olduğu pek öne sürülemez.[54] İlerlemeler öncelikle yem bitkilerinin kullanımıyla toprağın daha yoğun işlenmesinden kaynaklanıyordu.[55] Temelde iki ana sistem vardı: O zamanlar "Norfolk sistemi sistemi" olarak adlandırılan dönüşümlü ekim ve değişmeli ekim. Her iki çeşit ekim de toprağı gübrelemek için otları ve zararlı otları temizlemek için de kökleri kullanarak

da gerektiren bir şey olarak görür. Ancak, Wyzanski ve Topolski taşradaki muazzam iş gücü potansiyeli göz önüne alındığında endüstriye iş gücü sağlamak için artan tarımsal verimliliğe ihtiyaç olduğunu özellikle reddederler (1974, 22).

53 En güçlü görüş Bairoch'a aittir. (1973a, 490-491) ona göre demirin bu kullanımları ve (arazilerin temizlenmesi ve nadas olayının azalmasıneticesinde) kullanımdaki saban sayısının artması demire olan genel talepte önemli bir artışa neden olmuştur.

54 O'Brien genel anlamda, "tarımdaki makineleşmenin endüstrideki makineleşmeden daha yavaş ilerlediğini çünkü tarımsal süreçlerin yer ve zaman açısından endüstriyel süreçlerden daha çok bölüme ayrıldığını öne sürer" (1977, 171). Deane İngiltere için bile söyle der: "On sekizinci yüzyılın sonuna kadar tarım sermayesi stoklarında ya da tarımsal sermaye oranında büyük bir değişiklik olduğunu ima eden bir şeye rastlayanlayız; on sekizinci yüzyılın sonunda bile, büyüme bu dönemdeki tarımsal gelirlerin artışına göre oldukça mütevazı kalmış gözükmektedir. (1972,103) Gerçekte, Deane on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar yeni tekniklerin birçoğunun sadece hafif kumlu topraklar için uygun olduğu ve henüz killi toprakları ve bataklıkları kurutmak için yeterli olmadığı gerçeğini tarımsal mekanik tekniğin sınırlı olmasına bağlar." (1979,41) Chambers ve Mingay mekanik yemliklerin rolünü de önemsemez ve Jethro Rull'un aralıksız dikimi mümkün hale getiren ünlü tohum ekme makinesinin, 1733'te ve bundan önceki uzun bir tarihle tanımlanmasına rağmen, on dokuzuncu yüzyıla kadar mısır ekimi için pek kullanılmadığını belirtir." (1966, 2).

55 Bkz. Timmer: "Baklagillerin ekilmesi sadece toprağın verimliliğini doğrudan arttırmakla kalmamış daha çok ve daha zengin gübre üreten büyük hayvan sürülerini beslemiştir." (1969, 382-383)
Bununla birlikte, Slicher van Bath, "daha yoğun bir ekimin daha çok mahsul anlamına gelmediğini hatırlatır"(1963, 245) Fakat burada tohum başına ürünü kastetmektedir. Nadasın azaltılmasıyla işlenen hektar başına daha çok ürün almak hâlâ mümkündür. Ekilen tohum başına alınan mahsul açısından bakıldığında, önceden büyük oranda dışarıdan getirtilen ve bu nedenle de çok pahalıya gelen yoğun gübreleme sayesinde daha çok ürün almak mümkündü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nadas ihtiyacını ortadan kaldırıyordu.[56] Sonuçta ortaya çıkan sürekli ürün temini çiftlik hayvanlarının kışın da beslenebilmesini ve bunların gübrelerinin de toprak için ek bir besleyici olmasını sağladı.

Her iki sistem de yeni değildi, ancak geç on sekizinci yüzyıl bunların kullanımının büyük ölçüde arttığı bir zaman oldu. Hiç şüphesiz bu sistemler İngiltere'de yaygınlaşırken bunun istisnai olup olmadığı şüphelidir. Slicher van Batlı Batı Avrupa'da 1750'den sonra yüksek buğday fiyatlarına tepki olarak üçlü dönüşümden değişmeli tarıma geçişten söz eder.[57] Bununla beraber, yem bitkilerinin kullanımındaki bu yayılmada yeni olan daha önce olduğu gibi otlakları feda etmeden artan tarım üretimine geçişi mümkün kumaşıydı.[58]

Bu ilerleme bile, kişi başına düşen ürün miktarı olarak analiz edilirse, Morineau'nun itirazına uğramıştır. Ona göre ürün miktarında önemli bir artış ancak on dokuzuncu yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir.[59] On sekizinci yüzyılın sonundaki tarımsal "ilerlemeyi" önceden olduğu gibi "fakirliğin mantığına" uyar görmektedir. Ürün yeniliğinin yaşam standartlarında şartlara bağlı olarak ortaya çıkan düşüşlerle çakışma eğiliminde olduğunu savunur. Bu düşüş evrelerine gıda maddesi açıkları eşlik ediyordu ve ürün yenilikleri "bunları sürdürmeyi sağlıyordu".[60] Morineau'nun analizi Fransız verile-

56 Sistemler arasındaki fark, dönüşümlü ekimin sadece hafif topraklarda yapılabilmesiydi. Daha ağır (fakat yine de iyi geçirgen) topraklarda kök kırılmasından kaçınmak ve otu birkaç yıl aşağıda tutmak gerekliydi. Nemli ve soğuk killerde, on dokuzuncu yüzyılın ortasında ucuz alt drenaj geliştirilene kadar, her iki sistemde işe yaramıyordu. Bkz. Chambers & Mingay (1966, 54-62) ve Deane (1979, 38-42).

57 Slicher van Bath (1963, 249-250). "Norfolk sistemi, farklı biçimlerde, on sekizinci yüzyılın sonunda ve ondokuzuncu yüzyılın başında çeşitli Avrupa ülkelerindeki aydınlanmış toprak sahipleri tarafından izleniyordu." (s. 251)

58 Chamber ve Mingay yeni tarım biçiminin Ortaçağ çiftçiliğinin toprağı açlığa sürükleyen ot yokluğu kısır döngüsünü kırdığını söyler." (1966, 6)

59 Bkz. Morineau (1971, 680-87). Ruwet'in ekilen tohum başına ürün miktarının önemli bir ön şartının kimyasal gübrenin geliştirilmesi olduğu görüşünü benimser, (s.69, fn.129) Bununla birlikte, kişi başına ürün miktarının (muhtemelen nadasın azaltılması sayesinde mümkün kılınana) eken tohum miktarının artmasıyla beraber on yedinci yüzyılın ortasından itibaren arttığı görüşünden şüphe eder. Norfolk sisteminde kullanılan iş gücü başına ürün miktarındaki artışla ilgili benzer şüphelere için bkz. Timmer (1969, 392). Timmer, yine de, ekilen tohum miktarı başına ürün bazında bir miktar artış görür.

60 Morineau (1071, 70-71) ; bkz. ayrıca (1974b, 355). Le Roy Ladurie Lourmarin'deki tarımsal üretimin çatallaşmasını tanımlar. (Artık tek başına buğday üretilmiyordu; Fransız Devrimi arifesinde toprağın yarısı üzüm bağlarına, meyveliklere, dut ağaçlarına, bahçelere ve sulanan geçici otlaklara ayrılıyordu.) : "işte burada Fransız Midi'sinin şartlarına uyarlanmış gerçek tarımsal devrimi görüyoruz." açıklamasını yapar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rine dayanırken ve İngiltere'nin Fransa'ya karşı belli avantajları olduğu savını kabul ederken İngiltere'nin bile 1835'den önce büyük bir verimlilik artışı yaşadığından şüphe eder.

Batı ekonomisinin yükselişinin kökleri tarımsal bir devrimde saklı değildir, İngiltere örneğinde bile böyle bir uyuşuk ilerleme olarak isimlendirmesi uygun olmayan bu sonraki kavram, ilk başarısızlıkta yok olmayacak mıdır?[61]

Çiftçilikteki değişikliklerin kişi başına verimde heyecan verici bir artışa hemen neden olmadığı söylenebilse bile toprak üzerindeki sosyal üretim ilişkilerindeki değişiklikler sanayileşme sürecinde temel bir unsur olmuş olamaz mı? Bunun nedeni ya (sektörler arası iş gücü akışına izin vererek işgücü girdisi başına daha yüksek verim veya demografik büyümeye imkân vererek daha büyük toplam verim yoluyla) sanayi işleri için insan gücünü sağlamaları ya da sonuçta tohum girdisi başına daha çok verime neden olacak teknik yeniliğin ön şartı olmalarıydı. Kısacası, çitleme sürecin bütününde temel bir öğe değil miydi?

Çitleme başlığı altında tartışılan, aralarında kaçınılmaz bir ilişki bulunmayan, üç ayrı süreç vardır. Biri 'açık tarlaların' ortadan kaldırılması sistemidir, bu tarımsal üretim birimlerini hasat zamanı ile ekim zamanı arasında ortak otlak alanlarına dönüştürüyordu, ikincisi 'genel arazi haklarının' kaldırılmasıdır; bunlar malikâne sahibi tarafından hasadı yapılan arazi üzerindeki açık alanlar ya da "boş topraklar" (yani tarım üretimi açısından boş) olarak nitelendirilebilir. Her iki değişiklik az ya da hiç mülkü olmayan kişinin çiftlik hayvanı besleyebilmesi yeteneğini azalttı ya da ortadan kaldırdı. Üçüncü değişiklik dağınık arazinin bir araya toplanmasıydı, bu da açık alanların ve genel arazi haklarının ortadan kaldırılmasının mümkün kıldığı ölçek ekonomilerinin hayata geçirilmesi için gerekliydi.

Çitleme muhtemelen karma çiftçiliği daha kârlı hale getirdi; bunu hem birimlerin büyüklüğünü arttırarak hem de bedavacılara

(1975, 402). Morineau bu spesifik açıklamayı eleştirir ve Le Roy Ladurie'yi güvenli olmayan bir nicel temele dayanan ve "yorum yapan, dış değer bulan ve bilmeden dairesel olan" tahrik edici bir akıl yürütmeyle suçlar" (1978, 383) Le Roy Ladurie aynen cevap verir. Morineau'nun çalışmasının "paradoksal ve parlak" fakat hâlâ hatalı olduğunu söyler. "Gerçekte, on sekizinci yüzyılın tarımsal gelişmesinin inkâr edebileceğini sanmıyorum." (1978, 32). Daha sonra göreceğimiz gibi, hepsi gelişmenin anlamı etrafında gezer. Le Roy Ladurie eşitsizliklerin azaldığı görüşüne yakınken Morineau bunların arttığını düşünür.

61 Morineau (1971, 76, 85)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşı yem bitkileri yetiştirenleri koruyarak yaptı.[62] Toprak sahiplerinin öncelikli hedefi çitleme ve toprakların birleştirilmesiyle kolaylaştırılan teknik iyileşmelerden kaynaklanan kira artışlarıydı.[63] Bununla birlikte çitlemelerin verim artışı sağlayıp sağlamadığı daha az açıktır. Çitlemenin verim artışındaki "temel araç" olduğunu savunan Chambers ve Mingay yine de on sekizinci yüzyıl İngiltere'si için sunulan kanıtların ikinci dereceden olduğunu kabul eder.[64] O'Brien daha da şüphecidir: "1750 ve 1815 arasındaki kapsamlı çitlemelerin hasatlar üzerinde gerçekten önemli bir etki yaptığı şeklinde kolay bir varsayım artık söz konusu olamaz."[65]

Çitlemeler tabii ki 1750'den çok önce başladı. Onların hızını ve görünürlüğünü arttıran Britanya'daki parlamentonun süreçteki yeni rolüydü.[66] Gelişmenin "büyüklüğü" nün nedeni olan bu siyasi müdahaledir. Yine de sadece Britanya'nın çitlendiğine inanmak yanlış olur. Bloch'un titiz analizleri Fransa'da bir ya da diğer türden çitlemenin gerçekleştiğini ve bunun burada da 1730'dan sonra hızlandığını gösterir.[67] Bloch'un deyişiyle "tarımsal bireycilik"in nispi yayılımı

62 Birim artışıyla ilgili olarak bkz. Chambers Mingay (1966, 61). Fakat Yelling, büyük ölçekli tarıma uygun olan ya da olmayan çevrelerin çitleme bölgelerinin dağılımıyla uyuşmadığını" söyler. (1958,17)

63 Dovring (1966,628)

64 Chambers & Mingay (1966, 34, 37)

65 O'Brien (1977, 170) Bu Deane ve Cole'un tahmini ile de teyit edilmektedir, "İngiliz tarımında kişi başına ürün miktarının on sekizinci yüzyılda yüzde 25 arttığı ve bu artışın tamamının 1750'den önce gerçekleştiği görülecekti." (1967, 75). Hatta bir dipnotta "tarımsal verimliliğin gerçekte yüzyılın üçüncü çeyreğinde düşmüş olabileceğini" eklerler.

66 Bkz. Mantoux (1928, 170-172). Jones çitleme tarihinin genellikle kabul edilenden daha tedrici olduğunu, zira anlaşmayla çitlemenin dikkate alınmadığını belirtir. "On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında parlamento tarafından yapılan çitlemelerin temsil ettiği görünüşte hızlı yukarı salım diğer kanıtların bulunmasıyla gözden kaybolmayacak, ancak bir ölçüde düzleşecektir." (1974b, 94) Yelling de benzer şekilde kamu arazilerinin bir araya toplanmasının on yedinci yüzyılın sonlarında ve on sekizinci yüzyılın başlarında gerçekleştiğini öne sürer. 1760 sonrası dönemi, Ortaçağ geçmişiyle bağlarını koparan kararlı ve devrimci bir çağ sıfatıyla önceki dönemle değiştirme arzusunu inkâr eder. "Bunun yerine, böyle bir kıyametin gerçekleşmiş olması pek olası değildir" demektedir." (1977,11)

67 Çok sayıda eyalette -Champagne, Picardy, Lorraine ve Üç Piskoposluk, Bourgogne ve Bresse, Franche-Comte, Berry, Auvergne, Toulousain, Beam- on altıncı ve on yedinci yüzyılda, fakat özellikle 1730 civarında, başlayarak peş peşe alınan geçici tedbirler, her seferinde kuraklık, don, sel, otların ikinci gelişiminden önce boş otlaklara giriş (la vaine pâture sur les pres) durumunda her zaman kaldırılmasa da ertesi yıl en azından sınırlandırılıyordu." (Bloch, 1930, 341) Çeşitli bölgelerde tedrici olarak uygulanan çeşitli çitleme türlerinin tartışması için bkz. ayrıca s.332.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

on sekizinci yüzyılda Avrupa çapında bir olguydu.[68] Eğer hareketin başarısı Büyük Britanya'da kıtada olduğundan daha büyükse, fark açıkça büyük toprak sahiplerine Fransa'da devrimden hem önce hem de sonra var olmayan silahlar sunan Britanya'daki devlet aygıtının gücünden kaynaklanmaktadır.[69]

Dağınık mülklerin tarihsel mirası göz önüne alındığında arazinin salt çitlenmesi yeterli değildir. Çitleme gibi toprakların birleştirilmesi ve sonuçta (gerek mal sahibi olsun, gerekse kiracı) küçük çiftçinin çöküşü hem Britanya'da hem de Fransa'da muhtemelen on sekizinci yüzyılda hızlanan seküler bir süreçti.[70] Arazinin derli toplu olmasının verimi önemli derecede arttırıp arttırmadığı gerçekte ispat edilmekten çok varsayılmıştır.[71]

68 Hareket geneldi, çünkü hem her yerde kabul edilen bir doktrine hem de toprağı işleyenler arasındaki en güçlü unsurlar tarafından az ya da çok açıkça hissedilen ihtiyaçlara karşılık veriyordu." (Bloch, 1930, 511)

69 Çitlemeyle karşı karşıya kaldığında [Britanya'daki] köyün hiçbir seçeneği yoktu. Parlamento karar aldığı için buna uymak zorundaydı. Fransa'da, köylünün tasarruf hakkıyla ilgili güçlü yapı böyle bir zorlamayla uyuşur gözükmektedir." (Bloch, 1930, 534)

70 İngiliz küçük çiftçilerin yok oluşu ile ilgili olarak bkz. Wordie (1974, 604) ve Chambers ve Mingay (1966). Chambers ve Mingay şu gözlemde bulunur: Bu birleştirme [eğilimi] çitleme sayesinde teşvik ediliyordu, fakat hiçbir şekilde ona bağlı değildi." s.92. Fransa için bkz. Laurent (1976 a, 660) ve Chartres'deki toprak sahiplerinden orta halli olanlarının net bir şekilde azaldığını düşünen Vovelle (1980, 60-61). Yani açık söylemek gerekirse, burada mülkleri kendi ailelerim besleyecek kadar [ama daha fazla değil]büyük olan toprak sahipleri kategorisinin yok olmasından söz ediyoruz. Bununla birlikte, Fransa'yla ilgili çekinceler için bkz. Meuvret (1971 d, 196). Dovring bu açıklamayı arazilerin birleştirilmesi baskısı için yapar: "Ağır öküz sabanı sisteminde, dar arazi tarımının belli teknik avantaları olabilirdi; zira burada tarlanın küçüklüğünden çok uzunluğu daha önemliydi. (Bu nokta çok fazla vurgulanmamalıdır, zira dar araziler gerçekte öküz sabanının gerektirdiği kadar uzun olmadığı gibi ağır tekerlekli sabanlar da sürülebilir arazi bölgelerinde kural değildi.) Fakat bir ya da iki atla çekilen yeni demir sabanların birleştirilmiş, daha geniş ve eski açık tarla sisteminde olduğundan daha az uzun arazilerde daha iyi çalıştığına inanılıyordu; yani dönüşümlü ekimlerin de birleştirilmiş araziler üzerinde daha kolay olduğu varsayılmaktadır... Bu teknik avantajlardan da az önemli olmayan bir başka olgu da on sekizinci yüzyılın Avrupa'nın çiftçi köylerinde yükselen bir nüfus artışı dalgasına şahit olmasıydı. Bu da beraberinde kaçınılmaz olarak toprakların daha yoğun biçimde parçalanmasını getiriyordu." (1966, 627)

71 Büyük Britanya'daki çitleme tarihiyle ilgili en dikkatli çalışmalardan birini yapan Yelling şu sonuca varır: "Çiftliklerin küçüklüğü ve elverişliliği ile ilgili olarak ortaya çıkan değişiklikler çitlemenin en temel faydalarındandı ve bu destekleyicileri tarafından en güvenli biçimde ifade edilen ve muhalifleri tarafından da en az eleştirilen bir durumdu. Buna karşın, ulaşılan sonuçları gözler önüne sermek her zaman kolay değildi... Buradaki problem herhangi bir avantajın bir tür verimlilik artışı gibi somut ekonomik kavramlara nasıl dönüştürüleceğinin görülememesiydi." (1977, 144). Yel-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Son olarak, tarımsal sosyal düzenlemelerin insanları toprak üzerinde çalışmaktan uzaklaştırdığı ve onları endüstriyel işgücü olarak kentlere yönelttiği görüşü vardır. Bu anlamda da tarımsal bir devrimin bir sanayi devrimi için ön şart olduğu söylenmektedir. Örneğin Dobb, on sekizinci yüzyılın sonlarında İngiltere'deki çitlemelerin "köylü ordusunu yerel arazilerin kenarlarındaki son küçük araziden de çıkardığını, bunun yeni bir sanayi genişlemesi devriyle çakıştığını" savunur.[72] Bu standart Marksist tez hem bu süreden ne kadar şiddetli ve baskıda olduğu[73] hem de sayısal olarak ne kadar yerinden çıkarma olduğu sorusuyla ilgili olarak çok fazla reddin konusu olmuştur.[74] Sonraki tartışma iki katmanlıdır. Bir taraftan, yeni çiftçiliğin daha az değil daha çok işgücü gerektirdiği söylenir.[75] Öte taraf-

ling, bunu söyledikten sonra, kurumsal gelişme potansiyelini sıralar ve bizden bunu küçümsememizi ister. "Zira kurumsal avantajların sonuçlarını teyit edecek yeterli kanıtı bulmak zordur." (s. 145)

O'Brien bir diğer eklemede bulunur. Bu süre zarfında Büyük Britanya birçok kıta ülkesinden daha farklı arazi kiracılığı biçimleri geliştirdi. Bunlar düzenleme açısında daha az feodaldi ve bunların yatırımı ve yeniliği teşvik ederek verimliliği arttırdığı öne sürülüyordu. "Fakat a priori, Britanya'daki toprak sahibi-kiracı ilişkileri örüntüsünün kaçınılmaz olarak, çiftçinin mal sahipliği, Prusya tarzı feodalizm ve hatta belli metayage (ortakçılık) biçimlerinden çok daha fazla oranda yatırımı teşvik etmesini beklemek için neden yoktur." (1977,168). Eğer Britanya'nın avantajı varsa bunun nedeni; aşırı büyümenin coğrafi limitlerine ulaşmış olmasının "çiftliğin sermaye stokuna yapılan küçük ilavelerin üretimde belirgin artışları yaratabilmesi"ydi. (s.169) Ekilen dönüm başına düşen yüksek hayvan oranına çok önem verir.

72 Dobb (1946, 239)

73 Örneğin Tate "on sekizinci yüzyıl çitleme hareketinin dikkat çekici bir özelliğinin, yürütülürken gösterilen özen ve doğurduğu görece küçük çaplı örgütlü protesto" olduğunu öne sürer. (1945,137) Tate iddialarını daha sonra kitap uzunluğu biçiminde yayınladığında, Richardson isimli bir eleştirmen onu, uygun biçimde, L.L ve B. Hammond'un ' The Village Labor' adlı kitabını okurken öfkeden nefesi kesilen bir tarihçi olarak tanımlamıştır." (1969, 87)

74 Klasik iddia, 1685 ve 1831 yılları arasında işçi olarak çalışan ailelerin ve girişimci ailelerin oranındaki artışın 1.74:1'den 2.5:1'e kadar olduğunu öne süren Clapham'da bulunabilir. "Artış küçük gözükmektedir ve bu [oran] bir kanıt değildir; fakat daha büyük bir artış için hiç kanıt yoktur." (1823, 95) Lazonick, Clapham'ın hesaplama biçiminin değişikliği önemsemediğini ileri sürer. (1974, 37-38)

Chambers'ı da Clapham'm yolunu takip eder buluruz. Çitleme hareketleri geride kalan İngiliz köylüsünün sayısını daha da azaltma etkisi yaptı, ama bu kadar, onları yok etmedi... Kır evi sahibi nüfus gerçekte çit-lemeden sonra artmış gözükmektedir. (1953, 335, 338)

75 Deane, (1979, 45). Bkz. Chambers: Şalgam tarımının değişik ve zaman alıcı sürecim -toprağın dikkatlice hazırlanması, ekim, tekleme, kazma, toplama, dilimleme ve hayvanlara yedirme- bilen biri için bu sürecin herhangi türden bir işgücü tasarrufuna izin verebileceği düşüncesi sadece şaşkınlık yaratır." (1957, 37) Bkz. ayrıca Mingay, (1977, 50). Bu teze Samuel tarafından Marxist bir kıvrım verilmiştir. "Tarımda eko-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tan, tarım sektöründe çalışan ailelerin oranı sorgulanamaz biçimde azalmış ve endüstrideki oran yükselmiş göründüğünden[76] kentsel işçi nüfusunun artışının kaynağını açıklayan şeyin nüfus artışı olduğu savunulur.[77] Tabii ki iki tez -topraklardan zorla çıkarılma ve aşırı nüfus artışı- hiçbir şekilde uzlaştırılamaz. Fakat seyrek de olsa her iki hipotez de İngilizlerin istisnaalık savunusuna karşıdır. Kentsel işgücünün büyümesine neden olan nüfus artışıysa Büyük Britanya'nın on sekizinci yüzyıldaki özel avantajı nerede yatmaktaydı? Ve eğer zorla topraklardan kovma Britanya'nın avantajını açıklıyorsa kıta endüstrilerinde işgücü açığı ile ilgili bir kanıtın yokluğunu nasıl açıklayabiliriz?[78] Fransızların dediği gibi ikisinden birisi... Ya Britanya'da o zaman Büyük Britanya'ya özgü bir faktör ya da faktörler dizisiyle açıklanan, kıtadakinden farklı bir sonuç ("ilk sanayi devrimi") vardı; ya da süreç daha geneldi, bu durumda sonucun ne kadar farklı olduğuna daha yakından bakmalıyız. Tartışmayı bir adım geri çekersek de, sanayi devriminden önce gelen tarımsal devrim açısından aynı şey geçerlidir. Daha önce belirttiğimiz gibi kendimizi iki soruyla karşı karşıya buluruz: Olgu hangi derecede gerçekleşti ve gerçekleştiği derecede Büyük Britanya ne kadar farklıydı?

Morineau'nun on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki tarımsal devrim fikriyle ilgili şiddetli şüpheciliğinden söz etmiştik, İngiliz tarımıyla ilgili olarak kabul edilmiş bilgilerin eşit derecede çarpıcı bir reddi Kerridge'den gelmektedir. O, tarımsal devrimin orada çok daha önce, on altına ve on yedinci yüzyıllarda gerçekleştiğini ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların tarımsal ilerlemelerinin, mütevazı oranları

nomik büyümenin dayanak noktası icattan çok ucuz işgücüydü; tarımsal devrimi başlattığı değişikliklere işgücündeki muazzam bir artış ve çalışmalarının yoğunlaşması eşlik ediyordu." (1977, 23)

76 Mathias bunu King tarafından 1688'de, Massie tarafından 1760'da ve Colquhoun tarafından 1803'de toplanan verileri karşılaştırarak gösterir. Bkz. Mathias (1979 d, 189, Tablo 9.3), bu 1760 ve 1803 arasında açık bir değişikliği gösterir.

77 Bkz. Chambers (1953, çeşitli yerlerde)

78 Bkz. örneğin, Kuzey Fransa'yla ilgili olarak Lefebvre: "Kuzeyin büyük endüstrisi taşranın işçilerini (manoeuvriers) toplayacak ve böylece tarımsal sorunu çözecekti." (1972, 547) Aslında, Hufton'un mantığı bizi avantajın Fransa'dan yana olduğunu düşündürtüyor. Geç on sekizinci yüzyılda bir bütün olarak Batı Avrupa'daki toplumsal kutuplaşmadan söz ederken, Büyük Britanya'nın sağlam bir orta sınıf çiftçi topluluğunun varlığı dolayısıyla kırsal bölgeler içindeki en iyi toplumsal dengeye sahip olduğunu" söyler. Fransa'nın karşı ucu temsil ettiğini belirtir. "Kırsal nüfusun yüzde altmışı (ve bazı bölgelerde yüzde doksanı) geçinecek yeterli şeye sahip değildi." (1980, 30) Eğer durum buysa, o zaman taşradaki bu fakirler neden şehirli bir proleter sınıfın açık adayları değildi?

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

içerisinde, sanayi ve ulaşım alanlarındaki devrimlere göre ikinci dereceden önemli sayıldığını savunmuştur.[79]

Bununla birlikte (Kerridge'in başlıca hedeflerinden biri olan) Mingay cevabında geç on sekizinci yüzyılı, on yedinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden uzun soluklu tedrici teknolojik ve kurumsal değişiklik süreci olan bir tarımsal devrimin bir segmenti olarak çevreleyerek kurtarır.[80] Bu bir "devrim" olayını zaman açısından daha yerel düzeye indirgeyen bir tartışmadır.

Dovring on sekizinci yüzyılda bir bütün olarak Batı Avrupa için benzer bir şüphecilik gösterir. Tarımda sanayi devriminin ölçüsüne ve hızına uyabilecek hiçbir değişiklik görmez. Bununla birlikte, Britanya'da tarımsal bir devrim olduğuna neden inandığımızla ilgili basit bir açıklaması vardır. Orada gerçekleşen değişikliklerin 'kıta'dakilerden daha iyi bir tabana yayıldığını ve bununla ve sanayi ve tarım devrimiyle ilgili çekici bir karşılaştırmanın bizi gerçekleşen şeyin orijinalliğinin yanında derinliğini de abartmamıza neden olduğunu ileri sürer.[81]

İngiliz demografisinin ve tarımının özgünlüğü sanayi devrimiyle ilgili açıklamalar olarak şüpheye atılırsa, ileri sürülebilecek etkili bir açıklama daha vardır: İngiliz kültürü ya da onun içinde büyük girişimcilik ruhunun varlığını açıklayacak bir unsur. Ulusal karakterlerde bir ruhani alanın dairesel mantığıyla bunu savunmak yerine ona farazi kurumsal ifade açısından bakalım: Tarihten kaynaklanan ve kültürel hamlenin sonucu sayılan daha liberal bir devlet yapısının varlığı.

Genel görüş Büyük Britanya'daki sanayi devriminin devletin yardımı[82], ya da daha güçlü bir ifadeyle, herhangi bir yardım olmadan[83] kendiliğinden geliştiği şeklindedir. Daha az kategorici olan ve devletin pazar çevresini oluşturmada siyasi istikrar, idari birlik, yazılı olmayan hukuk ve ticari çıkarlara karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım gibi önkoşulları yaratarak önemli rol oynadığını kabul edenler

79 Kerridge (1969, 474). İngiltere'de on altıncı ve on yedinci yüzyılların benzersiz başarısıyla ilgili olarak bkz. Kerrridge (1967, 348 ve çeşitli yerlerde). Bkz. ayrıca O'Brien: İngilizlerin başarısının olağanüstü bir yönü gözükmemektedir." (1977, 173) Kerridge, Morineau'yu hatırlatan bir yakınmada şöyle der: "Bugünlerde 1750 ve 1850 arasındaki İngiliz tarımsal devrimi miti çürütülmüştür. Fakat bir miti çürütmek onu öldürmek değildir." (s.469)

80 Mingay (1969, 481)

81 Dovring (1969,182)

82 Deane (1979, 2)

83 Crouzet (1972 b, 162)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vardır. Örneğin Supple şu sonuca varır: "Devlet öncü Sanayi Devrimi'nde dolaylı da olsa önemli bir rol oynadı." Yine de şu eklemede bulunur: "ancak bu rolün dolaylı olduğu bir gerçektir."[84]

Diğerleriyle (özellikle de Fransa'yla karşılaştırıldığında) İngiliz devletinin on sekizinci yüzyıldaki farazi liberalizmine daha yakından bakıldığında iki tez ortaya çıkar: İngiliz devleti daha az düzenlemede bulunuyor ve daha az vergi alıyordu. Bununla birlikte, Parlamento'nun arazi çitlemelerindeki temel rolünün devletin ekonomiye müdahale etmediğinin bir örneği olarak sunulması zordur. Gerçekte, İngiliz Devleti tarımdaki sosyal üretim ilişkilerini düzenlemede mükemmele ulaşmıştı. Bu düzenlemenin gümrük kısıtlamalarının engellemelerini ortadan kaldırmayı amaçladığı, fakat açıkça Pazar işlemlerinin yasal zeminindeki basit eylemlerinden daha fazlasının söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu loncaların pazarı kısıtlayan rollerinin ortadan kaldırılması için de aynı şekilde geçerlidir. Bir defa daha devlet müdahalesi temel alınıyordu. Gerçekte, Milward ve Saul bize bir bütün olarak Avrupa hakkında genel bir hipotez önerir; buna göre merkezi hükümetin 1750'den sonra en güçlü olduğu Avrupa'da loncalar ve şirketler en zayıf durumdaydı.[85] Bir defa daha müdahalenin amacının pazarı serbestleştirmek olduğu varsayılıyordu.

Bununla birlikte iç pazarda dünya pazarında olduğundan daha az olmak üzere, daha doğrudan bir müdahale vardı. Korumacılık daha yeni ve serbest endüstriler örneği olan Büyük Britanya pamuk üretiminde bile küçümsenecek bir rol oynamıyordu. Mantoux bu konuda oldukça kategoriktir.[86] Bunun yanında devletinin düzenleyici rolünü korumayla sınırlı görmek yanlış olacaktır. Zira koruma daha az gerekli hale geldiğinde içerideki üretim sürecine müdahale artan bir gerçeklik haline geldi. Brebner Britanya'da gerçek bir *laissez faire* (serbestlik) anı olduğundan bile şüphe duyar: "Devlet on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında elini ticaretin üzerinden çektiğinde aynı anda endüstri ve tamamlayıcılarına müdahale başladı."[87]

Son olarak, devletin Büyük Britanya'daki sanayi girişimleri için finansman kaynağı olarak rol almaması gerçeği yansıtmaz. Tabii ki

84 Supple (19173, 316)

85 Milward & Saul (1973,36)

86 Bkz. Mantoux (1928, 262-263) Yarım asır sonra, Cain ve Hopkins de aynı noktaya değindiler. (1980,473)

87 Brebner (1966 a, 252). Bkz. ayrıca Ashton : "Gerçek şu ki endüstri ve ticarette belli ölçüde bir rekabet herzaman var olmuştur, insanlar da her zaman rekabetin odağını yumuşatmaya ve kontrol etmeye çalışmıştır." (1924,185)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

para doğrudan devlet bankalarından gelmiyordu, fakat uygulamada Pressnell'in de ifade ettiği gibi, "hatırı sayılır miktarda devlet parası özel bankerlerin fonlarını şişiriyor ve bu dolaylı şekilde özel girişimi besliyordu."[88]

İngiliz devleti çoğunlukla ifade edildiğinden ya da varsayıldığından daha az bir müdahalesizlik modeli ise, o zaman İngilizlerin Fransızlar karşısındaki avantajının nedeninin bir defa daha İngiliz bürokrasisinin görece zayıflığı ve sonuçta ortaya çıkan daha hafif vergi yükü olduğu görüşü hakkında ne söyleyeceğiz.[89] Bu gerçek, her kitap tarafından kutsandığında, kanalın iki tarafından -Büyük Britanya'da Mathias ve O'Brien ve Fransa'da Morineau tarafından- ağır bir saldırıya uğradı. Her durumda, iki ülkenin on sekizinci yüzyıldaki mali ve bütçe verileri onları geleneksel hipotezi tersine çevirmeye iter. Mathias ve O'Brien Britanya'daki vergi yükünün 1790'lara kadar çok köklü biçimde olmasa da, on sekizinci yüzyılın bütününde Fransa'dakinden daha hızlı arttığını tespit eder. Ancak, bundan sonra Britanya'daki vergi yükü çok öne geçti.

Dolayısıyla, Britanya'da endüstriyel gelişmenin, kentleşmenin ve nüfus artışının 1775'den sonra artan hızı, inanılmaz biçimde artan reel vergi yükü bağlamında gerçekleşen süreçlerdi. Ve bu yükün artış hızı Fransa'dakinden çok daha yüksekti.[90]

Morineau'nun Mathias ve O'Brien'den bir ölçüde farklı Fransız veri tabanı kullanan karşılaştırması farkı 1790'dan da önceye yerleştirir. 1725 ve 1790 arasında iki ülkeyi karşılaştırırken Britanya'daki vergi gelirlerinin mutlak ve göreceli olarak daha hızlı arttığını tespit eder.

Birleşik Krallık tebaası on sekizinci yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren çoğu Hıristiyan Kral'ın tebaasından daha yüksek vergi ödüyordu: Dönüştürdükten sonra 8.1'e karşı 17.6 livres tournois (2.17'ye 1

88 Pressnell (1953, 378) vergi toplayıcılarının kendilerine kazanç sağladıkları geleneksel vergi tahsili metotlarının korunmasının kırsal (yani eyalet) bankacılığın gelişmesine yardıma unsurlardan biri olduğunu belirtir. Devletin girişimcilere müdahale etmemesine dayanan İngiliz büyümesinin (Fransa'yla karşılaştırmalı olarak) genel bir açıklaması için bkz. Hoselitz (1955a) ve yıkıcı bir yarat için bkz. Gerschenkron (1955).

89 Bu bakış açısını destekleyen bütün görüşleri bir araya getiren yeni bir makale için bkz. Hartman (1978).

90 Mathias & O'Brien (1976, 606-607). 1660'dan 1815'e kadar İngiliz vergi katmanlarıyla ilgili daha fazla karat için bkz. O'Brien (1988). Riley Mathias/O'Brien tezini genişleterek, Fransız mali durumunun zayıflığının ekonomide artan zenginliği vergilendirmemeye bağlanabileceğini ifade eder. Daha da ileri giderek, 1735 ve 1780 arasında, Fransa'daki barış dönemi vergi yükü üretim karşısında artmak bir yana azaldığını söyler." (1987, 211, 236)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oranı) ve daha ziyade son on yıla girerken: 17'ye karşı 46 livres tournois (2.7'ye 1 oranı).[91]

Gerçekte, sanayi devriminin "kendiliğindenliği" ile ilgili yazarken, şunu da belirtir: "Gerçek şuydu ki sanayileşme ürerken devlet ekonomiye daha önce olmadığı kadar derinden ve daha etkin biçimde müdahale ediyordu... Felsefi radikallerin esas hedefinin devletten daha az özgürlük değil etkisiz hükümetten bağımsızlık olduğu ortaya çıktı; etkililik de ekonomik sisteme etkisiz ve amaçsız müdahaleye karşı etkili ve amaçlı müdahale anlamına geliyordu." (1979, 231-232)

Gelirlerle ilgili olarak tespit edilen bu şaşırtıcı tersine dönüş burada bitmemektedir. Geleneksel olarak Britanya'daki vergi yükleri on sekizinci yüzyılda Fransa'dakilerden yalnızca daha az ağır değil aynı zamanda daha eşitlikçi olarak düşünülüyordu. Fransız maliyesinin doğrudan vergilere daha ağırlık verdiği ve doğrudan vergilerin daha az arttığı için doğal olarak daha az olduğu savunuluyordu. Bunun özellikle Fransa örneğinde *taille* (eskiden Fransa'da neredeyse sadece köylü sınıfından alınan bir tür vergi), soyluların ve din adamlarının ve hatta bazı burjuvaların bağışıklıkları nedeniyle böyle olduğu düşünülüyordu. Fakat Morineau'nun da kaydettiği gibi, *taille'nin* mali rolü o kadar önemli değildi. Bu aslında on sekizinci yüzyılda azaldı ve tüm gelirlerin yalnızca %15'ini temsil etmeye başladı.[92] Buna karşılık, dolaylı İngiliz vergileri nadiren sürekli artıyordu ve büyük oranda tasarruf ve yatırımdan ziyade tüketim ve talepten alınıyordu.[93]

Bundan ne gibi bir sonuç çıkarılabilir? Morineau'ya göre eşitlik ne Büyük Britanya'da ne de Fransa'da mevcuttu ve daha da önemlisi (tarihsel imkânlar bağlamında açıkladığı) iki vergilendirme biçimi vergilendirilebilir kazançla ilgili olarak, *mutatis mutandis,* neredeyse

91 Morineau (1980 b, 320). Bkz. ayrıca 1735 için Palmer tarafında sunulan benzer rakamlar (1959,1,155). Bunlar İngiliz oranının Fransızlarınkinin 1,5 katı olduğunu gösterir.

92 Bkz. Morineau (1980 b, 321). "İngiltere'de hiç kimse Arazi Vergisi'nin, son tahlilde gerçek üreticiler olan çiftçiler ve kiracılar tarafından değil de toprak sahipleri tarafından ödendiğinden emin olamıyordu. Yasal olmayan birçok uygulama mevcuttu." (s. 322) Mathias & O'Brien bir ölçüde farklı fikirler öne sürmekle birlikte aynı sonuca ulaşır: "İngilizlerin dolaysız vergisi genellikle 'artan oranlı' idi bu yüzden de toplam kamu gelirlerinin yalnızca küçük bir oranını oluşturuyordu." (1976, 614)

93 Mathias & O'Brien (1976, 616) bunun üzerine şunu belirtir: On sekizinci yüzyıl İngiltere'sindeki hızlı endüstriyel büyümeyi teşvik eden talebin yapısıyla ilgili görüşler (özellikle de bu süreçte orta düzeydeki gelirlerin önemini vurgulayan tez) dolaylı vergilendirmenin içinde yer alan bu transferleri de dikkate almalıdır." (s. 621) Mathias öncekini aşamalı olarak azalan bir sistem olarak tanımlar. Zira dolaylı vergilerden toplanan gelirlerin üçte ikisi toplu talep gören mallardan geliyordu. (1969,40)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aynı etkinlik derecesine sahiptir.[94] Mathias ve O'Brien daha da ileri gitmeye ve hem doğrudan hem de dolaylı vergiler açısından Fransa'daki vergilerin İngiltere'dekilerden daha az gerilediği ihtimalini öne sürmeye hazırdır.[95]

Eğer böyleyse, o zaman bir soru kalır: Yanlış algılama nereden kaynaklanmaktadır? Bu soruya verilecek başlıca cevap Büyük Britanya'da 'daha az hoşnutsuzluk yaratan' resmi muafiyetlerin yokluğu ve doğrudan vergilerin kiralardaki bir öğe olarak geçtiğinde "görünmez kaldığı" gerçeği açısından olacaktır.[96] Bu yanlış algılamayı köken açısından tarihsel olarak analiz etmektir. Fakat bu, özellikle Dovring'in tarımda da benzer bir yanlış algılamadan söz edişini göz önüne alırsak, belki de tarihseldir.

İlk sanayi devriminin nedenleri üzerinden dolambaçlı uzun bir yola saparak ayrıntılı açıklamalara pek girmedik. Artık bizzat hayvanın doğasına bakmalıyız. Sanayi devrimi nedir? Buna verilecek cevap tabii ki özellikle İngiltere'de yeni bir pamuk tekstili endüstrisinin gelişmesine yol açan bir dizi yenilik olacaktır. Bu endüstri yeni ve/veya gelişmiş makinelere dayanıyordu ve fabrikalarda örgütlenmişti. Aynı anda ya da daha kısa bir süre sonra demir endüstrisinin benzer büyümesi ve makineleşmesi söz konusu oldu. Bu süreci önceki herhangi bir başka yenilikler dizisiyle özdeşleşmiş bir süreçten farklı kılan şeyin birikimsel ve kendini sürdüren bir değişim sürecini başlatmış olmasıydı.[97] Bu sonraki kavramla ilgili problem bunun sadece uygulamaya geçirilmesinin güç olması değil aynı zamanda tarihini belirlemenin de tartışma konusu olmasıdır. Örneğin, birikime yönelik sonsuz bir araştırma biçimindeki birikimsel ve kendini sürdüren değişimin kapitalist dünya ekonomisinin daha ortaya çıkışından itibaren temel güdüsü olduğu bu çalışmanın başlıca tezidir. On yedinci yüzyılın uzun durak-

94 Morineau (1980b, 322-333)

95 Mathias & O'Brien (1976, 633)

96 Mathias & O'Brien (1976, 636). Goubert Fransızların on sekizinci yüzyılda kendilerini nasıl algıladıklarıyla ilgili olarak benzer bir açıklama yapar: "Kralın ve krallığın masrafları abartılmaktadır: Bu giderler IV. Henry zamanında XIV. Louis zamanında olduğundan çok daha fazlaydı; fakat bu sonraki giderler daha art niyetli bir basının (une autre publicite) diline düştü (1973,139)

97 Landes (1969, 81): "Sanayi Devrimini gerçekleştirmeyi bir evliliğe benzetiyordu. Bir yanda, sadece elemeğinin yerini almakla kalmayıp üretimin fabrikalarda toplanmasını zorunlu kılan makineleri gerekli kılıyor... Öte yandan, geniş ve esnek bir talebi olan bir malı [yani, pamuklu tekstil ürünlerini] üreten büyük bir endüstriyi gerektiriyordu. Öyle ki (1) üretim süreçlerinden herhangi birinin mekanizasyonu diğerlerinde ciddi gerilimler yaratıyor, (2) bu endüstrideki gelişmelerin etkisi ekonominin tümünde hissediliyordu."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lamasının, bu birikimsel süreçte bir kırılma olmaktan ziyade, onun bütünleyici bir parçası olduğunu özellikle savunduk.

Bu nedenle bu yeniliklere atfedebilecek olan sosyal yeniden örgütlenmeye daha yakından bakmalıyız. Bu çağın yenilikleri mevcut sermaye-emek rasyosunu daha önce uzun süre köklü biçimde etkilemiş biçimde görünmemektedir. Bazı yenilikler işten tasarruf sağlıyorken diğer birçokları sermayeden tasarruf sağlıyordu. Bu dönemin epey sonunda gelen demiryolları sermaye yoğun olmakla birlikte bir bütün olarak ekonomi için sermayeden tasarruf sağlıyordu, çünkü iyileşen ulaşım imkânları üreticilere stoklarını azaltma ve bu şekilde sermaye-ürün rasyolarını şaşırtıcı biçimde düşürme imkânı verdi.[98] Bu Deane'in 1750-1850 döneminde üretimde "sermaye derinleşmesine" karşı "sermaye genişlemesi" olduğunu söylediğinde kastettiği şey gibi görünmektedir.[99]

Bu sermaye genişlemesini sağlayan nedir, toplam üretimdeki kazançlar mı? Landes'in buna bir cevabı vardır: "Girdilerin kalitesi" yani "yeni teknolojinin yüksek kalitesi ve hem girişimcilerin hem de işçilerin yüksek nitelikleri ve bilgisi."[100] Bu hiç şüphesiz doğrudur, fakat önemli endüstrilerin düşük maliyetleri doğuran ve "nitelik ve bilginin" geçici Pazar tekeliyle mümkün olan yüksek verimlilik nedeniyle başta gelen endüstrilerin yüksek kar marjlı endüstriler olduğu, dünya ekonomisindeki genişleme evresi için her zaman doğrudur. Soru bu dönemle ilgili olarak özel bir şey olup olmadığıdır.

O halde bilimsel ve teknolojik bir atılım mı söz konusuydu? Bilim tarihçileri bu özel dönemi nadiren bir dönüm noktası olarak nitelendirmişlerdir. On yedinci ya da yirminci yüzyıllar bu açıdan 1750-1850 döneminden daha iyi adaylar olarak görünmektedir. Bunun yanında bilim ve teknolojinin sanayi devrimindeki görece rolü konusundaki tarihsel tartışma güçlü biçimde teknolojinin lehinde sonuçlanmış görünmektedir.[101]

98 Milward & Saul (1973,173)

99 "En azından demiryolu çağma kadar" diye ekler. Deane sermaye genişlemesini nüfus artışına, pazarın genişlemesine ve yeni ve saklı doğal kaynakların bulunmasına imkân sağlayan kaynakların temini olarak tanımlarken; sermaye derinleşmesini, daha sermaye yoğun üretim tekniklerinin benimsenmesi olarak belirler. (1973 b, 364)

100 Landes (1969, 80)

101 Bkz. Mathias: "En önemli teknik engeller bilimden çok mühendislikteydi" (1979b, 33) Aynı zamanda: Bilimin yaptığı katkıların etkisini çabadan ziyade sonuçlarla (ex post facto) değerlendirmek onların önemini büyük oranda küçültmek anlamına gelir." (1979c, 58) bkz. ayrıca Gillespie (1972) Bilimin artçı savunusu Musson tarafından yapılır. Uygulamalı bilimin genel olarak fark edilenden çok daha önemli bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

O halde teknolojik bir atılım olmuş olmalıdır. Gerçek icatların listesi tanıdıktır: 1731'de Jethro Tuli'un tohum ekme makinesinden 1786'da çırçır makinesine; Kay'in 1733'deki mekiğinden Hargreaves'in 1765'deki çoklu iplik eğirme makinesine, Arkwright'in 1769'daki su tezgâhına, Crompton'un 1779'daki iplik sarma makinesine, 1825'de Roberts'in tamamıyla kendi kendine hareket eden selfaktörüne; Darby'nin 1709'daki kok kömüründe ergitilmiş döküm demirinden Cort'un 1784'deki kızgın demirleri döverek birbirine tutturma tekniğine ve belki de hepsinden öte Watt'in 1775'deki buhar kazanına kadar birçok icat[102]. Bu icatlar dizisi İngiliz istisnacılığı örneğinin özünü temsil eder. Bu makineler Fransa'da ya da başka bir yerde değil İngiltere'de icat edildi.[103] Bunlar Britanya'nın dünya pazarında pamuk ve demirde neden başarılı olduğunu açıklar.

Önce pamuğun hikâyesi gelir. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar tekstil denildiğinde akla önce yün sonra keten bezi geliyordu. Pamuklular da üretiliyordu, ancak toplam üretim açısından bütün içerisinde çok küçük bir oran teşkil ediyorlardı ve Avrupa pazarına sunulan ürünlerin büyük kısmı Hindistan'da üretiliyordu. Gerçekte bu sonraki gerçek pamuk tekstili teknolojisindeki yenilikler için önemli bir teşvik oldu: Braudel makinelerin tek başına Hintli tekstil işçileriyle

rol oynadığında ısrar eder." (1972, 59) Landes tipik biçimde, teknolojik değişimin büyük önemini Fransızları dövmek için bir sopa olarak kullanır. "Termodinamikte Fransızlar çabalarını tekniğin matematiksel genellemeye indirgenmesine yöneltmişken, girişimci İngilizlerin mühendislik uygulamasında ve yenilikte dünyaya liderlik etmesi tesadüf değildir." (1969,104)

102 Okur tarihler konusunda endişelenmesin. Bir dizi teknoloji tarihini ve temel metinleri karşılaştırırken şu ya da bu icadın tarihiyle ilgili birçok farklılık tespit ettim. Buradaki problem, çoğu zaman icadın yapıldığı yıl, ilk kullanım yılı ve patentinin alındığı yıl arasında farklılık olmasıydı. Bunun yaranda, elli bir makinenin hafifçe farklı birkaç ardışık biçimi varsa farklı yazarlar bu farklı biçimleri icat olarak adlandırmaktadır. Bu tartışmanın amacı açısından bakıldığında biraz farklı tarihler sıralandıysa bunun çok fazla önemi yoktur.

103 Sayılar ve icadın önemi konusunda dahi birkaç muhalif ses vardır. Bkz. McCloy: "Fransa Britanya'nın gerisindeyse -ki ben öyle olduğu konusunda tereddütlüyümçok da gerisinde olmadığı kesindi." (1952, 4) Kitap tekstil ve buhar mühendisliği de dâhil olmak üzere her alan için bu görüşü ileri sürer. Yazar, çoğu zaman Fransız devriminden kaynaklanan karışıklıların süreci nasıl aksattığına dikkat çeker. Bazen mucit sürgüne gönderilir; bazen hükümetin ilgisi ve dikkati başka yöne kayardı. Fransızların mekanik süreçlerdeki İngiliz üstünlüğüne verdiği tepkiyle ilgili olarak bkz. ayrıca Briavoinne: Bu üstünlüğü dengelemek için hızla kendilerine kalana yapıştılar; kimyaya döndüler" (1838,194)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etkin biçimde rekabet edebildiğini söyler.[104] Çünkü yeni pamuk teknolojisi işgücünden tasarruf sağlıyordu.[105]

On sekizinci yüzyılın başlarında ana endüstri pamuklu değil yünlü tekstil ürünleri olduğu ve 1770'lerden önce on sekizinci yüzyıl yünlü tekstil endüstrisinin genişleme dönemi olduğu için[106] -çoğu zaman sorulduğu gibi- teknik yeniliklerin neden önce yünlü tekstil alanında olmadığı sorulabilir.

Bu bilmece için sunulan çeşitli açıklamalar vardır. Geleneksel bir açıklama pamuklu tekstillerin (yün ve ketenin aksine) lonca

104 Braudel (1984, 572). Belçikalı analist Briavoinne 1838'da yazdığı kitabında Avrupa'nın pamuk pazarının Hindistan'ı işgal etmesini sanayi devriminin en önemli "siyasi sonucu" olarak görür; kendi ifadesiyle: "Avrupa yüzyıllar boyunca en değerli ürünlerinde ve en yaygın kullanım alanı olanlar (muslin, basma [indiennes], nankin, kaşmir) için Hindistan'a bağımlıydı. Her sene ödemesini sadece malla yaptığı ve onu kendi tarzımızda geri gönderme imkânı olmayan bölgelerde sonsuza kadar gömülü kalan çok sayıda mamul mal ithal ediyordu. Dolayısıyla Avrupa fakirleşiyordu. "Hindistan daha ucuz ve daha nitelikli bir işgücüne sahipti. İmalat biçiminde yapılan değişiklikle birlikte artık hiçbir şey eskisi gibi değildi; ticaret dengesi lehimize değişmişti. Hintli işçiler buhar makinelerimiz ve tezgâhlarımızla rekabet edemiyordu... Dolayısıyla Avrupa, çoğu tekstil ürününde, yüzyıllarca ayrıcalıklı bir pazara sahip olan Hintli üreticileri (fabricants) alt etmişti, İngiltere Hindistan'dan pamuk ve yün satın alıp bunları kumaş olarak geri gönderebiliyordu. Eğer sonraki ülke talepte bulunmazsa ondan aldığı bütün parayı Avrupa'ya geri getirecektir. Bu açık sonuç kıtamız için bir refah artışı vaat etmektedir." (1839, 2020-203) Ne kadar haklıyınış! Briavoinne öngörülerini (1839'da yazdığını unutmayalım) bu politik madalyonun öbür yüzü hakkında uyarıda bulunmak için sürdürdü: "Ne var ki siyasi sonuçlar arasında korkulması gereken ve devlet adamlarının şu an itibariyle görmesi gereken bir sonuç mevcuttur. Yeni bir temel üzerinde yükselen iş hayatı, bedeni köle olmaktan çıkartmakta ve beyine daha çok özgürlük taramaktadır. Onlara bir rehber olarak sağlam bir eğitim verilmesi konusunda acele edilmezse, bunda yeni bir siyasal karışıklığa neden olabilecek sürekli bir kışkırtma kaynağı vardır. Tecrübe, bize şunu öğretmektedir: "Bir araya gelen işçiler bir kargaşa unsuru olabilir ve çoğu sanayi krizleri de sosyal bir özellik kazanacaktır. Bu görüş açısı ciddi anlamda dikkate değerdir."

105 Yeni makinelerin artan kalite açısından ne anlama geldiğiyle ilgili olarak bkz. Mann (1958, 279); işgücünden nasıl tasarruf sağladığı hakkında is bkz. Deane (1979, 88-90)

106 Deane, İngiltere'de yünlü dokumaların gerçek üretiminin 1700 ve 1770 yılları arasında iki buçuk kat, ilk kırk yılda her on yıl başına %85 oranında, 1741-1770 döneminde de %13-14 oranında arttığını belirtir. (1957, 220). Markovitch on sekizinci yüzyıl Fransa'sı için yüzde 145'lik bir küresel büyümeyi tanımlar ve bunun Deane ve Cole'un aynı dönem için verdiği %150'lik kuramsal orana yakın olduğunu söyler. Böylece Fransız yünlü tekstil ürünleri endüstrisinin gerisine düşmemiş olmaktadır. Her iki durumda da yünlü dokuma endüstrisi genel anlamda yıllık ortalama %1'lık bir büyüme oranına ulaşmıştır. (1976 a, 647-648). (Bu veriler tam olarak birbirine uymuyorsa bu benim hatam değildir.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

denetiminden daha bağımsız olduğudur.[107] Fakat Landes'in dediği gibi tartışma araştırma gerektirmeyecektir.[108] Çünkü yün İngiltere'de serbestti ve pamuk da çok yeni değildi. Landes bunun yerine diğer ikisini önerir: Pamuğun işlenmesi kolaydı[109] ve pamuklu ürünler pazarı daha esnekti. Fakat işleme kolaylığı teknolojik ilerleme hipotezinin özüne aykırı düşmektedir[110] ve on sekizinci yüzyılın başında yün teknolojisi alanında ve hatta Fransa'da belli bir ilerleme yaşandığı gerçeğini görmezden gelir.[111]

Pazarın esnekliği savı, özellikle de İngiliz yeni (yünlü) kumaşlarının on altına yüzyıldaki başarısının nedenlerinden birinin pazarın esnekliği olduğunu hatırlarsak, bunun neden böyle olduğu sorusunu akla getirir.[112] Pazarın esnekliği genellikle daha düşük fiyatlarda potansiyel yeni müşteriler pazarı anlamına gelir. Fakat bu fikir rakiplerin siyasi yollarla ortadan kaldırılarak yeni pazarlar elde edilmesi yeteneğini kapsayacak şekilde genişletilirse pamuklu tekstil ürünlerinin bu sırada sadece İngilizler değil bütün diğer Batı Avrupalı üreticiler açısından da yünlü tekstil ürünlerinden esnek olduğu söylenebilir. Çünkü yünlülerde birbirlerine karşı rekabet ediyorlardı ve yeniliklerin hızlı biçimde taklit edilebileceğinden epey emindiler. Bununla birlikte pamukta Batı Avrupa (ortak olarak) Hindistan'a karşı

107 Bkz. Hoffmann (1958, 43)

108 Landes (1969, 82)

109 Pamuk bir bitkinin lifidir, sert ve özellik olarak görece homojendir; öte yandan yün organiktir, değişken ve yapı olarak zor fark edilir derecede farklıdır." (Landes, 1969, 83)

110 Bkz. Lilley: "Özet olarak diyebiliriz ki, 1800'e kadar yapılan pamuk eğirme buluşları, gerçekten yeni bir düşünce olan merdanelerde çekme dışında yüzyıllardır bilinen çıkrığın parçalarını yeni kombinasyonlar halinde bir araya getirme meselesiydi. Bunlar hiçbir özel nitelik ya da eğitim gerektirmediği için yapılması kolay buluşlardı. Bunlar yeterince hevesi ve ticari ön görüsü olan zeki biri tarafından yapılabilecek şeylerdi." (1973, 194) Lilley bunların hiçbir teknolojik engeli aşmadığını ve ilerlemenin şartı değil "daha hızlı büyümenin yarattığı yeni teşviklerin ve fırsatların sonuçları olduğunu" savunur, (s. 195) bkz. ayrıca Chapman: "Erken pamuk endüstrisine mikroskop altında ne kadar uzun bakarsanız bakın hayat döngüsünün ilk evreleri o kadar az devrimsel görünecektir." (1970, 253)

111 Bkz. Patterson (1957,165-166).
Dahası, yemlik rekabetçiliği arttırmanın tek yolu değildir. Üretim yerinin değiştirilmesi ikinci ve oldukça da standart bir metottur. Bunun yaranda, Davis İngilizlerin "İskoçya, İrlanda ve Kuzey İngiltere'nin ucuz işgücü olan bölgelerine taşınarak bir süre giderleri düşürmeyi başardığı" yün ve keten endüstrileri örneğinde yapılan tam olarak buydu." (1973, 307)

112 Bkz. Wallerstein (1974, 279-280)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rekabet ediyordu[113] ve nihayetinde yeniliklerin oraya yayılmasını siyasi olarak sağlayabiliyorlardı.

Diğer bir büyük yenilik alanı demirdi. Demir de, tekstiller gibi, Avrupa dünya ekonomisinin geleneksel endüstrilerinden biriydi. Demir o zamana kadar başlıca demir eşyalarda, hem ev eşyalarında hem de silahlarda kullanılıyordu. On sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında demir tüketimiyle ilgili iki yeni alan önem kazandı: Makineler ve ulaşım. Her üç alanın da Britanya'nın ekonomik büyümesinde önemli rol oynadığı söylenmiştir. Davis bir defa elde edildiğinde maliyetleri düşüren ve dolayısıyla talebi daha da arttıran ölçek ekonomilerine ulaşma baskısını on sekizinci yüzyılın ilk üç çeyreğinde Kuzey Amerika kolonilerinin demir eşyalara artan talebine bağlar.[114] Bairoch bu artan talebin önce tarımda sonra da tekstil makinelerinde artan demir kullanımından kaynaklandığını belirtir.[115] Tabii ki 1830'larda demir ve çelik endüstrisinin gerçek büyümesine ve on dokuzuncu yüzyıl dünya ekonomisinin önde gelen endüstrisine dönüşmesine temel teşkil eden gelişme demiryolları olacaktı. Buna karşılık demiryollarının gelişmesi, ulaşım alanındaki yüklü sermaye yatırımını[116] önce kanallarda[117] sonra da demiryollarında karlı hale getiren kömür ve demirdeki madencilik faaliyetlerinin büyük oranda gelişmesiyle ilişkiliydi.

Dolayısıyla, kömürün enerji üretiminin temel yakıtı olarak ortaya çıkışı demir endüstrisinin gelişmesi ve teknolojik ilerlemeleriyle iç içe geçti. Kömür de yeni bir şey değildi. Bununla birlikte yakıt olarak on sekizinci yüzyılda odunun yerini aldı. Bunun nedeni çok

113 Hoffmann İngiliz parlamentosunun Hint pamuk bezine karşı aldığı tedbirleri yenilikleri açıklayan iki koşuldan biri olarak gösterir. Diğeri ise (daha önce belirtildiği gibi) lonca kontrolünden uzak olmaktı. (1958, 43)

114 Davis (1973, 303)

115 Bkz. Bairoch (1974, 85-97). Mantoux demir ve makineler arasındaki genel ilişkiyi tartışır. Önceleri çoğunlukla ağaçtan yapılan makineler düzgün çalışmıyor ve çabuk aşınıyordu. "Bununla birlikte, Watt'ın makinesi Wilkinson'un hatasız şekli olan metal silindirleri gerektiriyordu." (1928, 316)

116 Wrigley bunun nedenini özlü olarak açıklar: "Madensel hammaddelerin üretimi noktalıydı; bitkisel ya da hayvansal hammaddelerin üretimi alansaldı... Önceki çok az sayıda güzergah üzerinde ağır tonajları kapsarken, sonraki bunun tam tersiydi." (1967,101).

117 "Büyük Britanya'da 1758 ve 1802 arasında inşa edilen kanalların büyük çoğunluğunda temel amaç kömür taşımaktı." (Deane, 1979, 79); bkz. Gayer ve diğerleri: "Bridgewater Dükü'nün Worsley ve Manchester arasındaki ilk bağlantısı Manchester'daki kömür fiyatını yarıya indirdi." (1975, 417).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

basitti. Avrupa'nın ormanları önceki yüzyılların sanayi üretimi (ve ev ısıtması) sonucu sürekli yok olmaktaydı. 1750'ye kadar, odun kıtlığı sanayi gelişiminin önündeki temel engel olmuştu.[118] İngiltere'nin kereste açığı uzun süre çok şiddetli hissedilmişti, bu da daha on altıncı yüzyılda kömür kullanımını teşvik etmiş ve kömür teknolojisine köklü bir ilgi oluşmasını sağlamıştı.[119] Yüksek maliyetli endüstriyi düşük maliyetli bir endüstriye çevirmek için yeni bir teknolojiye gerek vardı. Enerjiyi dönüştürmek için buhar kazanıyla birlikte kömürün "etkin" kullanımı çözümün ta kendisiydi.[120]

Landes oldukça doğru biçimde, kömür ve buhar kazanının yenilenebilir enerji kaynaklarına karşı kullanımının maliyet ve kolaylıkla ilgili olduğunu ileri sürer.[121] Hyde, Darby'nin 1709'da keşfedilen korda izabe metodunun İngiltere'de neden yarım asır boyunca başkaları tarafından benimsendiğini açıklamaya çalışırken açıklamanın sadece ve basit bir düşünüşle "maliyetler" olduğunu öne sürer.[122] Bu kömür teknolojisinin on sekizinci yüzyıl Fransa'sında neden benzer şekilde gelişmediğine ışık tutar. Landes Britanya'nın seçiminin "daha derin bir rasyonelliğin göstergesi" olduğunu, öte yandan Fransa'nın daha ucuz bir yakıta geçmek için güçlü parasal nedenleri olmakla birlikte inatla kömürü reddettiğini düşünür gözükür.[123] Mil ward ve Saul ise bunu düşük kaliteli demir üreten pahalı bir sürece

118 Chaunu (1966,600)

119 Bkz. Nef (1957, 78-81)

120 Bkz. Forbes: "Odun kömürünün azlığı ve su gücünün kısıtlılığı on sekizinci yüzyıl demir endüstrisine yönelik ekonomik tehditlerdi. Ağaç ve suyun bu egemenliğini kırmak için birçok girişimde bulunuldu." (1958, 161). Teknolojik problemler ve tarihsel çözümleriyle ilgili çok net bir açıklama Landes (1969, 88-100)'de bulunmaktadır. Bkz. Ayrıca Lilley (1973, 197-202)

121 Landes (1969, 99)

122 "Yüzyılın ortasına kadar izabe ocaklarında kok kömürü yerine odun kömürü kullanmak daha ucuzdu; dolayısıyla demirciler izabe işleminde kok kullanmaktan uzak durarak eski tekniği sürdürüyordu. Kok kömürüyle pik demir yapma masrafları yüzyılın ilk yarısında muazzam derecede düştü; bu arada odun kömürüyle pik demir üretme giderleri 1750'lerde aniden artarak kok kömürüyle izabe tekniğine açık bir gider avantajı sağladı." (Hyde, 1973, 398) O zaman Darbys'in neden bunu kullandığı merak edilirse, Hyde bunu yeni sürecin yüksek giderlerine, rağmen kullandıklarını zira pik demirin yeni bir yan ürünü -ince cidarlı döküm- karşılığında ortalama gelirlerden daha yüksek bir gelir elde ediyorlardı. Bu döküm teknolojisi "iyi korunan" bir endüstriyel sırdı." (s.406-407)

123 Landes (1969, 54), 1786'da Landoff Piskoposu Richard Watson, Lordlar Kamarası'nda Eden Antlaşması'yla ilgili bir tartışmada Fransızlara karşı daha az sertti: "Hiçbir ülke odunları bitene kadar yerin altında yakacak aramaya başlamamıştır" diyordu. (Parliamentary History of England, XXVI, 1816, 545)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşı uygun bir tepki olarak görür ve Fransızlar Britanya'nın yaşadığı gibi şiddetli bir odun kıtlığı yaşamadıkça bunun bir anlamı olmadığını düşünürler.[124]

Bu iki büyük endüstriyel gelişme -demir ve pamuk- tablosunda ikinci dereceden fakat önemli tartışmalardan bir tanesi bu gelişmelerden hangisinin önemli olduğuydu. İki endüstri ve bunların teknolojileri arasında bazı önemli yapı farklılıkları vardır. Pamuk tekstillerindeki icatlar özünde mekanikti ve işgücünden tasarruf sağlıyordu. Demir endüstrisindekiler ise büyük oranda kimyasaldı ve işgücü kullanımını azaltmadan ürünün hem miktarını hem de kalitesini arttırıyordu.[125] Tekstil teknolojisindeki değişiklikler dışarı iş verme sisteminin sona ermesine ve fabrikaların kullanılmasına yol açtı, fakat fabrikalar zaten on altıncı yüzyıldan beri demir endüstrisinin üretim biçimiydi.[126]

Bu farklılıklar "birinci sanayi devriminde" "devrimsel" olarak düşündüğümüz şeylerle ilişkilidir, İngiliz pamuk tekstili endüstrisinin gelişmesi temelde iki değişikliği içeriyordu. Birincisi o zamanlar dünyanın en başta gelen endüstrisinde iş organizasyonunda (üretim ilişkilerinde) önemli bir değişiklik anlamına geliyordu, ikincisi, dünya pazarının yapısıyla bütünsel anlamda ve açık biçimde ilişkilenmişti. Hammaddeler tamamıyla ithal edildi ve ürünler "büyük oranda" dışarıda satıldı. Dolayısıyla, dünya pazarının kontrolü önemli olduğundan Hobsbawm sadece bir "öncü ulusal sanayileşmeye" (Büyük Britanya'nınkine) yer olduğu çıkarımını yapar.[127] Pamuklu kumaşlar özellikle bu dünya ekonomisini yeniden yapılandırdığı için önemliydi. Bununla birlikte Lilly pamuğa atfedilen önem konusunda şüphelidir. İleriye bakarak pamuklu tekstil ürünleri olmadan sürdürülebilir bir gelişmenin düşünülebileceğini, ancak demir endüstrisinde bir büyüme olmadan bunun hayal bile edilemeyeceğini savunur.[128] Bu tartışma sanayi devrimi kavramının kullanılma şeklinin akışkanlığını (ya da bulanıklığını) göstermektedir.

124 Milward & Saul (1973, 173). Landes, kitabının sonraki kısımlarında, ilginç biçimde, neredeyse aynı şeyi söyler. "Doğanın cömertliği bile yaralanmıştı, zira ağaçların görece bolluğu geleneksel tekniğin korunmasını sağlamış gözükmektedir." (1969,126).

125 Bkz. Mantaux (1928, 304).

126 Bkz. Deane (1979,103).

127 Hobsbawm (1969,48-49)

128 Lilley (1973, 203). Landes, haklı olarak, bunun, demir endüstrisine hak ettiğinden fazla değer verdiği için, bir geç on sekizinci yüzyıl analizi açısından anakronistik olduğunu öne sürer... Ne çalıştırılan insanların sayısı, ne yatırılan sermaye, ne çıkan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Temel bir örnek Britanya'da on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan sanayi devriminin, endüstrideki iş organizasyonunun çatısı olarak fabrikanın oluşturulmasına işaret etmesi açısından devrimsel olduğu şeklindeki klişeleşmiş tezdir. Fakat bir taraftan, bundan önce de (maaşları bir işveren tarafından ödenen birden fazla işçinin bir çatı altında fiziksel olarak toplanması anlamında) fabrikalar bulunduğunu biliyoruz.[129] Öte yandan, fabrika sisteminin hayata geçirilme derecesi bu sırada Britanya için bile kolaylıkla abartılabilir.[130]

Tabii ki, tekstil ürünlerinde kırsal üretim merkezlerinden kentsel merkezlere geçiş söz konusuydu (Aynı geçişin on altına yüzyılda da gerçekleştiğini hatırlayalım, on yedinci yüzyıldaki ise sadece geriye doğru bir dönüştü). Bu sırada insan gücünün tahsisi konusunda gerçek bir değişiklik olup olmadığı daha şüphelidir. Bu arada önceden kırsal bir işçi zamanının bir kısmını tarımda, bir kısmını da tekstil üretiminde geçirirken artık daha fazla bir uzmanlaşma söz konusuydu. Fakat İngiliz işçilerce tarıma ve endüstriye tahsis edilen "küresel zaman" başlangıçta yaklaşık olarak aynı kalmış olabilir.[131] Ayrıca bu ilk fabrikalar her zaman çok daha verimli olmadığından[132], özellikle girişimcilerin işçilerin sadece 'ucuz' değil aynı zamanda 'dağılabilir' olması karşısında dışarı iş verme sisteminin büyük avantajını

ürünün değeri ne de büyüme oranı açısından demir bu dönemdeki pamukla karşılaştırılamaz." (1969, 88-89).

129 Örnekler çoktur. Yaygın olarak kullanımlarının en dikkate değer örneği italyan ipek endüstrisindedir. Carlo Poni bu konuda oldukça çok araştırma yapmıştır. "Freudenberg ve Redlich bu yapıları "ilk fabrikalar" ya da "merkezi olarak kontrol edilen birleşik atölyeler" olarak adlandırmayı yeğler. Bunlar artan bir üretim kontrolü içermekle birlikte artan bir iş bölümüne sahip olmak zorunda değildi." (1964, 394). Bununla birlikte, geç on sekizinci yüzyıl pamuk fabrikalarının öncekilerden farklılaşma derecesi, üzerinde yeterince araştırma yapılmamış bir konudur.

130 "Fabrika üretimine geçiş genel olarak kabul edildiğinden daha az evrenseldir." (Bergier, 1973, 421). Bkz. Ayrıca Crouzet: "On dokuzuncu yüzyılın başında büyük İngiliz endüstrilerindeki en yaygın form, ticari kapitalizm ve yerli işgücünün birleşimi olan fabrika dışında yapılan işti. Kapitalistler bu formda yoğunlaşmıştı." (1958, 74). İngiliz pamuk endüstrisi için bkz. Ayrıca Samuel: "Artık yeni üretim biçimini fabrika sistemiyle eşleştirmek mümkündür... Kapitalist gelişmenin kökleri küçük ölçekli girişimin toprak altındaydı." (1977, 8). Samuel, "Makineleşmenin yavaş ilerlemesi olarak inandığı şeyi vurgularken (s. 47) şu gözlemde bulunur: "[Erken on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde] tarım ve madencilikte olduğu gibi imalat sanayinde de büyük ölçekli kapitalist girişim buhar gücüyle çalışan teknolojiler yerine el emeğine dayalı olarak örgütlenmişti." (s.45)

131 Bkz. Bairoch (1974,108)

132 O'Brien & Keyder (1978,168)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kaybetmesi nedeniyle bu değişikliğin neden gerçekleştiğini sormalıyız.[133] Landes bize temel açıklamayı yapar: Seküler olarak gelişen ve büyüyen bir pazarda girişimcinin temel kaygısı işçilerini dağıtmak değil, en azından büyük miktarda üretimini arttırmak ve özellikle yükselen fiyatlar nedeniyle hırsızlığın kârlı olduğu bir zamanda işçilerin bu yöndeki eğilimlerine karşı koymaktı.[134]

Şimdi "birinci sanayi devrimiyle" ilgili şu ifadeyle yüzleşmeliyiz: Büyük Britanya'da devrim varken Fransa'da (ya da başka yerde yoktu). Bu on dokuzuncu yüzyılın ortasından yirminci yüzyılın ortasına kadar dünya bilim çevresi tarafından temel gerçek olarak kabul edildi. Paul Mantoux Britanya'daki sanayi devrimine bir övgü yayınlarken Henri Sée Fransa'daki "makineciliğin" *Ancien Régime'in* sonunda "münferit" ve "yeni doğmakta" olduğunu ve sadece birkaç endüstrinin dönüştüğünü[135] yazdı ve bütün bunlar Büyük Britanya ile karşılaştırılıyordu.

Üstün İngiliz ekonomik gelişmesi geleneksel olarak ispat değil, açıklama konusu olmuştur. Kemp'in açıklama biçimi prototipiktir. Geniş bir cephedeki ekonomik gelişme büyük oranda İngilizlerin sahip olduğu bir yetenekle sağlanıyordu, öte yandan Fransızlar on dokuzuncu yüzyılda bile kendilerine engel olan bir sosyo-ekonomik yapının tarihsel sürüklemesinden zarar görmeyi sürdürdü.[136] Ancak son zamanlarda birçok bilim adamı İngiliz üstünlüğünün gerçekliğine şüphe okları atmaya başladı.

Söze alternatif bir gerçekle başlarlar: "Fransa on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda dünyadaki birinci sanayi gücüydü."[137] Bu-

133 Landes (1969, 119). Landes bunun teorik olarak neden böyle olması gerektiğinin açıklaması için Hirschman'a (1957) yönlendirir. Hirschman yirminci yüzyıl dünya ekonomisinin periferi bölgeleriyle ilgili olarak yazdığı için, bu sayede fabrika dışına iş vermenin hâlâ kapitalist dünya ekonomisinin önemli bir özelliği olduğunu hatırlamaktayız.

134 Landes, (1969, 57).

135 Bkz. (1923a, 191, 198). Bununla birlikte, aynı yıl içerisinde Baliot'un 'makinecilik'le ilgili kitabı ölümünden sonra yayınlandı. Önsözde, Henri Hauser "makineler 1789 öncesi Fransa'sında genel olarak inanılandan daha yaygındı" şeklinde yazıyordu. (1923, viii)

136 Kemp (1962, 328-329); bkz. Cameron (1958,11); Kranzberg (1969, 211); Henderson (1972, 75).

137 "Markovitch (1976b, 475), Fransa'nın Anden Régime'de sanayi gücü açısından İngiltere'nin üstünde olmakla kalmayıp (1974, 122) on dokuzuncu yüzyılın başında da öyle kaldığını savunur." (1966c, 317). Bununla beraber formulasyonu daha temiz olan Léon: "Fransa'daki 1730-1830 dönemi her şeye karşın, kullandığı teknikler ikin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nun yanında, sanayi ürünlerinin tarımsal ürünleri Fransa'da Büyük Britanya'dan daha önce geride bıraktığı savunulur.[138] Uçuşa geçme gibi bir kavram kullanılırsa tartışma sürer, bu Fransa'da on sekizinci yüzyılın ortasına doğru ya da en geç 1799'a doğru, fakat daha büyük ihtimalle daha erken bir tarihte gerçekleşti.[139] Bu bütün tartışma hattı tartışma konusu olan anahtar dönemle doğrudan ilişkili epey çok nicel veri birikimiyle desteklenir.[140] O'Brien ve Keyder Fransızların "nispi geri kalmışlığı" kavramını bütünüyle reddeder ve bunun yerine "Fransa'daki sanayileşmenin sadece farklı bir hukuksal, siyasal ve kültürel gelenek içerisinde gerçekleştiği" sonucuna varırlar.[141]

Büyük Britanya'daki "birinci sanayi devrimi" kavramına karşı çıkmanın iki yolu vardır. Birisi o sırada Fransa'yla Büyük Britanya arasındaki farkların, daha önce gördüğümüz gibi, küçük ya da en

ci sınıf olsa da her geçen gün, çok büyük olmamakla birlikte en azından gerçek ve oldukça önemli bir sanayileşme ve gelişme dalgasının etkisi altında gözükmektedir." diyordu. (1960, 173; bkz. Garden, 1978c, 36) Son olarak bkz. Wilson, 1500-1800 dönemiyle ilgili özet görüşü şöyledir: "İngiltere normal Avrupa modelinden bir zaman zannedildiği kadar çok ayrılmamıştır." (1977,151).

138 Marczewski bunun Fransa'da 1789'dan önce, Büyük Britanya'da ise ancak 1811 ve 1821 arasında gerçekleştiğini söyler (1965, xiv). Bununla birlikte, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılda, "özellikle tarımsal üretimde", fiziksel ürün artışı anlamında üstün olduğunu kabul eder.

139 Marczewski (1961a, 93-94). Markovitch bir "uçuşa geçiş"ten söz etmenin zor olduğunu, zira on sekizinci yüzyılın ortasından günümüze kadar Fransa'nın endüstri tarihinin tamamının "neredeyse hiç kesintiye uğramamış bir seküler gelişme" tarihi olduğunu söyler (1966c, 119). Milward ve Saul Fransa'nın sanayi devriminin 1770 ve 1815 yılları arasında gerçekleştiğini; bununla beraber "uçuşa geçiş" kriteri açısından bakıldığında bunun on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar gerçekleşmediğim söyler (1973, 254-255).

140 Bkz. Örneğin, Marczewski (1961b), buradaki tablolar Fransa'da 1701'den 1844'e kadar (kısa dönemler dışında) hem tarımın hem de endüstrinin belirgin özelliği olarak sabit bir büyüme hızı olduğunu gösterir. Bu büyümenin baskın faktörü pamuk endüstrisinin muazzam gelişmesinin egemen olduğu yoğun ve yaygın bir endüstrileşmeydi.

141 O'Brien & Keyder (1978, 21). Bunu başka şekilde ifade edersek, İngiltere'nin üstünlüğüyle ilgili soru yanlış anlaşılmış ve cevaplanmamıştır. Zira İngiltere'nin on sekizinci yüzyılda açık biçimde üstün olup olmadığı sorusuna verilecek cevap sadece koca bir hayır olabilir. Üstünlük çıkarımı sadece İngiltere'nin "mutlak öncülüğünden" çıkarılmıştır (Crafts, 1977, 434, 438-439). Crafts neden İngiltere'nin bilinci olduğuyla ilgili sorunun "Sanayi devrimi neden on sekizinci yüzyılda oldu?" sorusundan ayrılması gerektiğini savunur (s. 431). Milward ve Saul benzer şekilde "niçin Britanya?" sorusundan Avrupa yanlısı bir perspektife geçiş çağrısı yapar (1973, 30-38); bkz. Ayrıca Braudel (1982, 282): "Kıta üzerinde İngiliz modeline az ya da çok yakın örnekler bulabiliriz." Braudel tarımsal ve endüstriyel devrimleri "bir Avrupa olgusu" olarak görmek ister.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

azından kavramın gerektirdiğinden daha küçük olduğunu öne sürmektir, ikincisi ise, sanayi devriminin hiç var olup olmadığı sorusunu sormaktır. On üçüncü[142] ya da on altıncı yüzyıllardaki[143] gibi önce de sanayi devrimleri olduğu tezi mevcuttur. Buna karşı gerçekten devrimsel nitelikteki değişikliklerin daha sonra, on dokuzuncu ve hatta yirminci yüzyılda geldiği savunulur.[144] Bu tezlerden en uç noktada olanı teknolojik devrimlerin 1550-1750 döneminde ve 1850'den sonra gerçekleştiği, fakat özellikle 1750-1850 arası böyle bir şeyin söz konusu olmadığı şeklindedir.[145]

Önceki ve sonraki sanayi devrimlerinin olduğu tezi daha uzun bir devrimin olduğu tezine kolayca uyar. Daha 1929'da Beales, literatür taraması yaparken, geriye ve ileriye dönük uzanımların sanayi devrimine atfedilen "ihtilal karakterini" ortadan kaldırmıştı.[146] Heaton'un dokunaklı sonuç yorumu yerinde gözükmektedir: "150

142 Bkz. Cams-Wilson (1954). Abel (1973, 51, n.1) On üçüncü ve erken on dördüncü yüzyılın Avrupa sanayileşmesinin ilk dönemleri olarak ya Schmoller ya da 1909'da Die erste Inâustrialisierung Deutschlands'ı yayınlayan F.Philippi tarafından tanımlandığını yazar.

143 Bkz. Nef (1954). Cams-Wilson on üçüncü yüzyılda bir sanayi devrimi olduğunu tartışırken önem açısından on sekizinci yüzyılınkiyle karşılaştırma yapmayı atlar. Nefise bunun aksine, Büyük Britanya'daki 1540-1640 dönemim överken, değişimin oranının sonraki döneminkinden daha az çarpıcı olduğunu savunur (s. 88). Bununla birlikte, bkz. Dean'in cevabı; "Ancak, iki dönem arasında endüstriyel gelişmenin büyüklüğü ve "örgütsel ve de teknik değişikliklerinin" geniş etkisi açısından fark vardı" şeklinde olmuştur (1973a, 166).

144 Örneğin Garden on sekizinci yüzyıl ve sanayi devriminin alelacele karıştırılmaması gerektiği uyarısında bulunur: "Britanya'nın kendi doğrusu gecikmişti ve sınırlıydı; on sekizinci yüzyıl boyunca her yerde geleneksel formların hayatta kaldığını ve hatta geliştiğini görüyoruz." (1978a, 14). Bkz. ayrıca Williamson: "1820'lerden önce Britanya'nın büyümesi olsa olsa "mütevaziydi" (1984, 688).

145 Daumas 1550-1750 dönemini teknolojide köklü bir değişim dönemi olarak adlandırır (1965, v). 1750 ve 1850 yılları arasında teknolojik bir devrim olduğu fikrini "teknoloji tarihi" anlayışımızda en temel yanlışlardan biri olarak isimlendirir (1963, 291). Sonra 1750-1850 dönemini kendi uzmanlık alanı dışındaki başarılarını tarayarak kurtarmayı önerir. Bkz. Daumas & Garanger (1965, 251). lilley benzer şekilde şu açıklamayı yapar: "Sanayi devriminin erken evreleri -kabaca 1800'e kadar- büyük oranda Ortaçağ tekniklerini kullanmaya ve bunları sınırlarına kadar zorlamaya dayanıyordu." (1973, 190). Bkz. ayrıca Braudel: "Eğer sanayi devriminin temel açıklaması olarak önemini kaybeden bir faktör varsa o da teknolojidir." (1984, 566).

146 "Geleneksel öykü büyük buluşların gelişinden söz eder." Beales mucidin günün özlemlerini hayata geçiren insan olarak değil onların sözcüsü olarak tanımlanmasıyla birlikte sanayi kavramının dramatik nitelik açısından kaybettiği şeyi derinlik ve insan önemi açısından kazandığını" söyler (1929, 127-128). Bkz. ayrıca Hartwell. Ona göre sanayi devriminin hiçbir açıklamaya ihtiyacı yoktur, zira en görülmeye değer olmayan bir sürecin tepe noktası, uzun bir yavaş ekonomik büyüme döneminin so-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yıl süren ve en azından bir 150 yıl daha hazırlık dönemi geçiren bir devrim yeni bir isme ihtiyaç duyuyor gözükebilir."[147]

Proto-endüstrileşme kavramı Heaton'un çağrısına gecikmiş bir cevaptır. Mendels, "Modern sanayileşmenin öncesinde gelen ve onu hazırlayan bir ilk evre - yani pazara yönelik, temelde kırsal bir endüstri evresi- için yeni bir isim oluşturmakla sürecin tedridliği üzerindeki vurguyu kabul ederken daha dar bir biçimde sınırlanmış ve zamanla kayıtlanmış bir sanayi devriminin özgünlüğünü sürdürmeye çalışmıştır.[148] Hatta bu kavramın kullanılmasının bu dönemdeki İngiliz mi yoksa Fransız üstünlüğü mü tartışmasını da anlamsal bir tartışmaya indirgeyerek çözümleyebileceğini savunur.[149] Bu şekilde cevaplayamayacağı şey Garden'in sorusudur: "Değişimin şiddeti sanayi sektörünün gücünün mü, yoksa aksine on sekizinci yüzyıldaki yapısal zayıflığının mı bir sonucudur?"[150]

Tedricilik savına cevap vermenin başka yolları da vardır. Bunlardan birisi, bunun yüzeysel tanımlardan ve değişmeyen *nomenklatura*"dan oluşan yapay bir bütün olduğunu savunan Landes'e aittir.[151]

---

nucudur" (1067b, 78) ve bkz. Deane ve Habakkuk. Bu ikisine göre ilk uçuşa geçişin en çarpıcı özelliği aşamalı olmasıydı." (1963, 82; bkz. Hartwell, 1970b)

147 Heaton (1932, 5)

148 Mendels (1972, 241). Modern fabrika ya da makine endüstrileşmesine geçişi ilk endüstrileşmenin, sermayenin fabrika endüstrileşmesi için gerekli becerilere sahip tüccar girişimcilerin elinde toplanması ve artan coğrafi uzmanlaşmaya neden olan tarımsal ürün pazarlarının oluşmasıyla sonuçlanmasına bağlar, Bergeron proto-sanayileşme kavramının bütünleştirici niteliğine dikkat çeker. Bu teknolojik devrimin öncesi ve sonrası dönemler arasındaki üretim ve işgücü organizasyonunda kırılmalardan ziyade devamlılık üzerinde ısrar eder (1978a, 8).

149 Mendel, Markovitch'in Fransız Endüstrisinin geç on sekizinci yüzyıl ve erken on dokuzuncu yüzyıldaki görece geri kalmışlığıyla ilgili standart inançlarıyla ilgili düzenlemeleri (ve aynı zamanda Crouzet'in benzer görüşleri) kategorisine endüstriyi ve en geniş olası anlamlarıyla el sanatlarının ve hatta ev tüketimi için ev içerisindeki endüstriyel üretimin de dâhil edilmesine bağlıdır. " Sonuç olarak şöyle söyler: "Fransız ekonomik gelişmesiyle ilgili, yorum böylece, "endüstri öncesi endüstriye" verilen öneme bağlı olarak çarpıcı biçimde değiştirilebilir." (1071, 259) Jeannin daha yeni biçimim (Kriede ve diğerleri, 1977) gözden geçirdiği, proto-sanayileşmeyle ilgili önemli notunda proto-sanayileşme kavramının "hemen biraz şişirildiğini, özel olmayan unsurları içine aldığını ve fakir ülkeler için çok spesifik olduğundan çok dar olduğunu savunur." (1980, 64)

150 Garden (1978a, 14) bunu temel sorun olarak isimlendirir.

151 Görünüşü gerçekle karıştırmamalıdır... Mesleki verilerle tanımlandığına göre 1851'in İngiliz ekonomisi 1800'ünkinden farklı görünmeyebilir. Fakat bu sayılar sadece toplumun yüzeyini tanımlamaktadır- ve bu yapılırken bile değişmeyen terimlere ait

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkincisi, daha uzun, daha tedrici süreç içerisinde bir "başarı" dönemi gören Hobsbawm'in[152]; üçüncüsü ise hem devrim hem de evrim tezinin burada doğru olduğunu çünkü bunun makroskopik bakışa karşı mikroskopik görüş meselesi olduğunu söyleyen Schumpeter'indir.[153]

Bununla birlikte bütün bunların sanayi devrimi kavramının keşif değerini şüpheye atma sonucu verip vermediği merak konusudur.

Ekonomi tarihinde, modern uygarlığımızın bütün önemli problemlerini 1760 ve 1832 arasında İngiltere'de gerçekleşen değişikliklerce temsil edilen ekonomik değişikliklere bağlayan anlayıştan daha yanıltıcı bir görüşe nadiren rastlanır. Yine aynı şekilde, İngiliz ekonomik tarihinin bu yetmiş iki yılında modern sanayi toplumunun anlaşılmasıyla ilgili bir anahtar bulan anlayıştan daha az sağlam temellere dayanan bir başka anlayış bulmak da zordur.[154]

---

kategoriler kullanarak değişimi tanımlayan kavramlar açısından yapılır. Bu yüzeyin altında, hayati organlar dönüşüyordu; - ister insanlarla isterse zenginlikle ölçülsün- toplamın sadece büyük kısmı olmakla beraber tüm sistemin metabolizmasını belirleyen bunlardı." (1969, 122) Fakat bu bizi "hayati organlar" ve "metabolizma"yı nasıl tanımlayacağımız konusunda, daha da önemlisi 50 yıllık dönemdekinden daha büyük olup olmadığı konusunda tereddütte bırakır.

152 1748-1848 yılları sözüm ona endüstrinin değil kapitalist endüstrinin, genel anlamda özgürlük ve eşitliğin değil orta sınıfın ya da burjuva liberal toplumun başarısına işaret eder... Bu yıllar yeni bir ekonomi ve toplumun bu unsurlarının varlığına değil onların zaferine... Önceki yüzyıllarda dereceli olarak kalenin temellerini çürütmelerine ve altını kazmalarına değil onu kararlı biçimde ele geçirmelerine işaret eder. (Hobsbawm, 1962,17 19). Hobsbawm'in dönemi Marx'ın dönemselleştirmesine güçlükle uyar. Marx Büyük Britanya için bile daha geç bir kesin işgal ara yazar: "Endüstriyel sermayenin tüm kuralları İngiliz tüccar sermayesi ve parasal çıkarları tarafından mısır vergisinin kaldırılınasına [1846] kadar kabul edilmemiştir. (1967, 327, n.)

153 Bir devrim ona neden olan gelişmelere başvurmadan kendi başına asla anlaşılamaz; başlatmaktan çok özetlemektedir. Mikroskobik ve makroskopik bakış açıları arasındaki fark budur: Onlar arasında bir ormanın çevre çizgisini bazı sebeplerle kesintili başka sebeplerle de düz olarak adlandırmak arasındaki kadar az çelişki vardır. (Schumpeter, 1938, 227)

154 Neft (1943, 1). McEvedy daha da ileri giderek sanayi devrimi kavramının gerçekte - bir tarih teorisi için epey bir başarı olarak- pratikte çok zarar verdiğini söyler. (1972, 5-6) Cameron (1982, 1985) benzer şekilde "sanayi devrimi" kavramının 'yanlış bir isimlendirme' olduğu tezini savunur. Schumpeter de aynı temel suçlamayı yapar. Yazar sanayi devrimi isminden hoşlanmayan modern ekonomi tarihçileriyle hemfikirdir. Sadece modası geçmiş değil, yanıltıcıdır da. Hatta isimlendirdiği şeyin yeni bir ekonomik ya da sosyal düzen yaratan eşsiz bir olay ya da olaylar dizisi olduğu veyahut da önceki gelişmelerden bağımsız olarak on sekizinci yüzyılın son yirmi ya da otuz yılında dünyada patlak verdiği fikrini iletmesi amaçlanmışsa prensip olarak da yanlıştır... Bu özel sanayi devrimini kendisinden önce gelen en az iki ve kendisini izleyen en az iki olayla eşit sayıyoruz (1939, 253). 1787-1842'yi (çok uzun süreli)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nef'in, "sanayi devrimi" kavramının ve buna neredeyse kaçınılmaz olarak bağlı Büyük Britanya'nın "ilk sanayi devrimi"nin yanıltıcı olduğu görüşüne katılıyorum. Hiçbir yama onu zamana yayarak, iki basamaklı bir sürece dönüştürerek, yavaş nicel gelişme ve nitel atılım arasında ayrım yaparak kurtaramaz; çünkü bu Britanya'nın "avantajının", tespit etmemiz gereken şeyin dünya ekonomisi çerçevesinde ilişkili pozisyonlar olduğu bir zamanda, mutlak olan özelliklerin birleşimi olduğu yargısından hareket eder. Zamanla gelişen ve içerisinde alt birimlerce ayrılmayan dünya ekonomisidir.

Sorun Büyük Britanya'nın Fransa'yı ya da başka bir ülkeyi neden geride bıraktığı değil, dünya ekonomisinin bir bütün olarak belirli bir zaman sürecinde (bunu burada 1730-1840 olarak alıyoruz) neden belli bir şekilde geliştiği ve bu sırada en karlı ekonomik faaliyetlerin belli devlet sınırları içerisinde toplandığıdır.

Briavoinne 1839'da olup bitenleri bizim şu an yaptığımızdan daha basit biçimde ifade ediyordu.

İşçi tabakası büyüdü, üretim araçları *(execution)* her gün biraz daha çoğalma ve basitleşme süreci içerisindeydi. Nüfus ölüm oranının düşmesi sonucu artıyordu. Yeryüzünde bulunan hazineler daha iyi ve daha çok kullanılıyordu: insanlar daha çok üretiyor ve tüketiyordu; daha zengin hale gelmişlerdi. Bütün bu değişiklikler sanayi devrimini oluşturmaktadır.[155]

Briavoinne'ye bu devrimin nedenlerini soracak olursanız o bunu üç temel icatla açıklayacaktır: Ateşli silahlar, pusula ve baskı makinesi...[156] Bu şekilde zaman içerisinde önceki bir döneme, birkaç asır önce kapitalist dünya ekonomisinin oluşturulduğu yıllara döneriz.

"İlk sanayi devrimi" ve Fransız devrimi muhtemelen zaman içerisinde bitişik olay-dönemlerine işaret eder. Bu sıkça belirtilmiş ve "devrimler çağı" ifadesi bazen bu dönemi tanımlamak için kullanılmıştır. Zamansal bağ gerçekte, daha az tartışılan kavramsal bir bağla

iktisadi dalgalanmalar dönemi olarak adlandırır ve şöyle söyler: "Bu uzun dalganın türünün ilk örneği olmadığına inanmak için nedenlerimiz var " (s. 252) Coleman Schumpeter'e cevap verirken sanayi devrimi deyiminin geç on sekizinci yüzyıl Büyük Britanya'sına ayrılması gerektiğini yineler ve bunun tarihin uzun odağı içerisinde endüstrileşmiş toplumu vücuda getiren görece ani ve şiddetli bir değişim olduğunu belirtir. (1966, 350)

155 Briavoinne (1839,185)

156 Briavoinne (1839,188)

güçlendirilmektedir. Hiç şüphesiz birçok yazar "sanayi devrimi" deyiminin hızlı endüstriyel değişikliklerin Fransız devriminin siyasal değişikleriyle doğal biçimde özdeşleşmesinden[157] doğduğunu belirtmişlerdir. Fakat bunun tersi de doğrudur. Fransız Devrimi'yle ilgili algılamalarımız temelde sanayi devrimiyle ilgili algılamalarımız tarafından çerçevelenir olmuştur.

Fransız Devrimi belki de sembolik bir olay olarak tek gerçek rakibi olan Rusya Devrimi'nden daha fazla olarak modern dünyanın bütün ihtiraslarının tecessümüdür. Bu belki de birçok tarihçinin, artık birisinin tarihin tarihini yapma zamanı geldiğini yazdığının nakledildiği modern tarih konusudur. Burada II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bütün tartışmanın odağında görünen soru üzerinde yoğunlaşacağız: Fransız Devrimi bir burjuva devrimi miydi?[158]

Fransız Devrimi'nin sosyal yorumunun baş sözcüsü olan Soboul (ki o bunu Fransız Devrimi'nin klasik yorumu olarak adlandırır) bu okulun kurucusu saydığı Jaures'e göre "devrimin burjuvaziden iktidarın ve ekonominin sahibesini yaratan uzun bir ekonomik ve sosyal evrimin sonucundan başka bir şey olmadığını" açıklar.

Soboul, Jaures'den sonra Mathiez ve Lefebvre ve sonra da Soboul ve Rude'nin geldiğini söyler.

Dolayısıyla, Fransız Devrimi'nin sosyal yorumu azar azar yüz yılı aşkın bir sürede gelişerek mükemmelleşti. Bu yorum derin araştırmaya yaptığı sürekli gönderme, eleştiri ruhu, teorik düşünme çabası ve devrimle ilgili küresel bakışıyla tek başına gerçekten bilimsel sayılmayı hak etmektedir.

Devrimle ilgili bu global bakış bizzat modern tarihle ilgili küresel bir bakışın bir parçasıdır.

Fransız devrimi tarihin genel akışı içerisinde Hollanda, İngiltere ve Amerika devrimlerinden sonra burjuvaziyi iktidara getirme (ya da

157 Bezanson (1922, 342)

158 Schmitt (1976) Fransız Devrimi'yle ilgili 1945 sonrası literatür tarihinde, bu soruyu altı sorudan biri olarak sıralar, fakat diğer beş soru bana bu tek sorunun simgesi gibi gelmektedir. Diğer beş soru: Fransız Devrimi-mit ya da gerçek? "Atlantik Devrimi" problemi; feodal bir tepki var mıydı? 1789'da bir mi yoksa üç tane mi devrim vardı? Jacoben diktatörlüğü-Fransız Devrimi'nin zirvesi mi?

onunla özdeşleşme)ye katkıda bulunan ve kapitalist bir ekonominin gelişmesini serbest bırakan bir olaydır.[159]

Fransız Devrimi'nin sosyal yorumunun, İngiltere'de "ilk sanayi devrimi" kavramını yaratan bir Whig tarih yorumunu sakladığı Lefebvre'nin 1789'un 150. yılı hatırasına yazdığı düşünce sentezinde vardığı sonuçta görülebilir.

İnsan Hakları Bildirgesi devrimin bütününün tecessümü olarak durmaktadır... Amerika ve Fransa, kendilerinden önceki İngiltere gibi benzer şekillerde, başarısı burjuvazinin yükselişini yansıtan ve içerisinde Batı uygarlığının evriminin sürdürüldüğü ortak bir ideal oluşturan bir fikirler akımına tabidir. Yüzyıllar boyunca, Hıristiyanlık tarafından şekillenmiş fakat aynı zamanda Antikite düşüncesinin de varisi olan Batı, binlerce zorluğu aşarak tüm çabasını insanın özgürlüğünü sağlamaya yöneltmiştir.[160]

Bu nedenle sosyal yorumun tezlerini biraz da ayrıntılı biçimde anlatmak belki de en faydalısı olacaktır.[161] Bu anlamda üç temel iddia vardır. Devrim feodal düzene ve onu kontrol eden aristokrasiye karşı bir devrimdir. Devrim; kapitalizmin yeni sosyal düzenine, onu kontrol eden burjuvazi lehine geçişte önemli bir evreydi. Burjuvazi devrimde ancak, ondan en iyi ifadeyle ikinci derecede faydalanan, en kötü ifadeyle ise onun kurbanları olan halk sınıflarının desteğini alarak başarılı olabilirdi. Ayrıca, bu üç ifadenin Fransız tarihsel gerçekliğini özetlemekle kalmayıp 1789'da başlayan ve 1799'da sona eren belli bir olay-dönemiyle ilgili ifadeler olduğu savunulur.[162] Bu olay dönemi sosyal gelişmenin devam eden seküler bir dizisinin bir

159 Soboul (1974,41- 42,44)

160 Lefebvre (1939,239- 240)

161 Soboul'a ya da daha genel olarak bu sosyal yorumun Marxist versiyonuna çok fazla dayanıyor olmamıza ve (Methiez'inkilerden söz etmezsek) Lefebvre'in görüşlerinin birçok açıdan farklı olmasına itiraz edilebilir. Fakat Ferro'nun belirttiği gibi, savaşın en önemli yerlerinden biri" olduğu için (1981, 32) Grenon ve Robin tarafından yapılan mantıklı değerlendirme de göz önüne alındığında, bu mazur görülebilir: "1789 yılı, şaşırtıcı biçimde, Fransa'daki sağ ve sol arasında temel bir çatışma hattı olarak kalmaktadır; bir mit olarak devrim hâlâ heyecan yaratabilmektedir. Bunun nedeni, tarih yazımında Fransız devrimiyle ilgili klasik yorum ve Marxist yorum şeklindeki iki kavramın her zaman gelişigüzel biçimde birleştirilmiş olmasıdır. Klasik yorum devrimin ilerlemeci yorumundan başka bir şey değildir." (1976, 6)

162 1799 Sobul'un kısa tarihinde kullandığı geçici tarihtir. (1977a) Başka geçici tarihler de sözgelimi 1793 yada 1792 veya 1815, kesinlikle seçilebilir.. Böyle yapmak yorumlamayı değiştirmektir. Bununla birlikte 1789-

bölümü olmaktan ziyade ani, nitel bir sosyal dönüşüme işaret etmesi açısından devrimseldir.

On sekizinci yüzyılın sonunda Fransız toplumunun yapısının temelde aristokra-tik kaldığı söylenir. Fransız Devrimi senyörlük sistemini ve feodal toplumun ayrıcalıklı sınıflarını ortadan kaldırması açısından burjuva, kapitalist toplumun gelişine işaret eder.[163] Soboul'un Fransız toplumuyla ilgili değerlendirmesi Landes'inkine şaşırtıcı biçimde yakındır. Yalnızca, on sekizinci yüzyılda Britanya ve Fransa arasında gördükleri fark Landes için on dokuzuncu yüzyılda (ve hatta yirminci yüzyılın ilk yarısında da) devam etmektedir:

Bu güçlerin [aristokratik züppelik, burjuva özlemi, edebi ve sanatsal çevrenin baskısı] etkisi Fransa'da anti-kapitalist olarak isimlendirilebilecek genel bir atmosferdi. Kar değil kullanım amaçlı üretim, dinamik topluma karşı durağan toplum şeklindeki Ortaçağ anlayışı geçerliliğini hiç yitirmedi.[164]

Sadece feodal değil, aristokratik bir tepki de yaşayan on sekizinci yüzyıl Fransa'sında burjuvazi kendisini özellikle imalat alanında 'temel kapitalist özgürlüklerine' (işgücü bulma, üretme, satın alma ve satma) konan sınırlamalar nedeniyle büyük bir hayal kırıklığı içerisinde hissetti. Bu özgürlükler İngilizler için büyük oranda mevcuttu ve onlar bunları bir sanayi devrimini başlatmak için kullandılar. Bu nedenle burjuvazinin "devrimsel evreye geçişi" için sahnenin kurulmuş olduğu savunulur.[165]

Fransız burjuvazisi 1789'da şanslı bir hamle yaptı ve (feodalizmden kapitalizme muhtemel iki yoldan) Marx'in "gerçekten devrimleştirici yol" olarak tanımladığı yolu seçti.[166] Burjuvazinin neden bu yolu seçtiği sorulursa, Soboul bunu aristokrasinin (taviz vermeme yö-

163 Soboul (1977a, I. 3). Eski düzen daha iyi bir isim olmadığı için feodalizm olarak adlandırılmakdır" (Soboul, 1976a, 3) Zaten, Devrimin bu olumsuz yönü olumlu yönünden daha önemlidir. Soboul, on sekizinci yüzyılın aristokratik tepkisinden söz ederken şöyle der: Bu açıdan, devrim belki de burjuva değildi, ancak kesinlikle anti-aristokratik ve anti-feodaldi. (1970b, 250)

164 Landes (1949, 57)

165 Rude (1967,33) 1799 yularını seçmek Soboul'a her açıdan katılmak anlamına gelmez. Agulhon 1830'un devrimin yeniden başlamasına işaret ettiğini savunmak için tam olarak bu tarihleri seçer. Ona göre devrim bir liberalizm devrimidir. Öte yandan, 1800-1830 iki ardışık formdaki -Napolyon diktatörlüğü ve otoriter ruhban sıran monarşisi- karşı devrimi temsil eder. (1980,15)

166 Marx (1967, I. 334) Bu "tüccarın ürün üzerinde doğrudan hâkimiyet kurma iddiasına karşı "üreticinin tüccar ve kapitalist olma" yoludur.

nündeki) inatçılığına ve köylü kitlelerinin yumuşamak bilmezliğine (1789-1793 anti-feodal köylü isyanları) bağlarken, aristokrasinin yok oluşuna çalışmamış olan burjuvaziyi hiç hesaba katmaz.[167] Soboul bize bunların, İngiliz burjuvazisinin aynı "devrim yolunu" seçmesinin aynı nedenleri olup olmadığını söylemez. Ayrıca diğer yol olan Prusya yolunu takip eden ülkelerin daha az inatçı bir aristokrasi ya da daha az katı bir köylü kitlesince kutsanıp kutsanmadığından da söz etmez.

Bu noktada yorum biraz bulanık bir hal alır: Soboul oldukça muhafazakâr bir biçimde İngiliz devriminin bütün burjuva devrimlerinin en köklüsü ve gerçekte "klasik burjuva devrimi" olan Fransız devriminden çok daha az radikal olduğunu öne sürer.[168] Bu söylendiğinde Hobsbawm'in muazzam paradoksuyla karşı karşıya kalırız: Kâğıt üzerinde (yani bu açıklama modeline göre) Fransa kapitalist gelişmeye ideal biçimde uyuyordu ve rakiplerinin önüne geçmeliydi. Ancak gerçekte ekonomik gelişmesi diğerlerinden, özellikle de Britanya'nınkinden "yavaştı". Hobsbawm'in buna bir açıklaması vardır. "Fransız Devrimi kurucu meclis eliyle verdiğini Robespierre'in eliyle aldı."[169] Ancak, burjuva devriminin *par excellence* temsilcileri olan Jacobenler eylemleriyle, küçük ve orta büyüklükte toprak sahibi köylüler, küçük zanaatkarlar ve dükkân sahiplerinden oluşan ve tarımın

167 Soboul (1976d, 16; 1977, 38) Görünüşte, monarşi aristokrasiden daha ileri görüşlüydü. Ancien Régime'deki burjuva ve aristokrasi arasındaki farklılığı 'tüccar aristokrat' ve 'soylulaştırılmış tüccar' kavramlarını yaratarak çözmeye çalıştı. Fakat bu çaba başarısız oldu ve Ancien Regime şartlarında iki sınıfın gerçek anlamda birleşmesinin imkânsız olduğunu gösterdi.

168 Soboul (1977a, 160-161-168)

169 Hobsbawm (1962, 212-213): Fransız ekonomisinin kapitalist taran sabit köylü temeli ve küçük burjuvasının üzerinde yükselen bir üst yapıttır. Toprağı olmayan işsiz takımı şehirlere akın etti; ilerici sanayicilerin servetlerini yaptıkları standart ucuz ürünlerin başka yerde geniş bir pazarı yoktu.) Çok miktarda sermaye birikti, fakat bu neden yerli sanayiye yatırılsındı? Hosbawm bu tezin referans noktası olarak Lefebvre'ın 1932 tarihli makalesini gösterir. (Bkz. Lefebvre, 1963)
Soboul Hobsbawn'ın bu paradoksuna köylü devriminin tamamlandığını söyleyerek cevap verir. Eğer köylü sınıfının radikal kesimi kazansaydı toprak mülkiyeti küçük üreticinin lehine yeniden yapılandırılmış olacak, bu da birleşmeye neden olacak ve paradoksa yol açacaktı. Poulontzas Hobsawn'ın paradoksuna farklı bir şekilde cevap verir. "Paradoks, devrimci devletin o sırada ve o şartlarda politik olarak başarılı olmuş burjuva devleti olmadığını, daha ziyade politik olarak kontrol altında tutulan bir burjuva devriminin devleti olduğunu gösterir. Tam da bu anda, gerçekte hegemonik burjuvazinin devleti değil, Tocqueville'nin doğru gözlemlediği gibi, köylü sınıfı ve küçük burjuvazinin devletidir. Bu devlet sonuç itibariyle uzun ömürlü olmadı." (1973,176)

ve küçük girişimcilerin kapitalist dönüşümünü sürünme derecesinde yavaşlatan [ekonomik olarak geriye giden] ele geçirilemez bir kale yarattıysa[170] bunun gerçekte hangi açıdan bir burjuva devrimi olduğu ve eğer burjuvaysa hangi açıdan devrim olduğu merak konusudur.[171]

Bu şekilde bakış açısının en nazik kısmına, halk güçlerine atfedilen role geliyoruz. Chateaubriand'ın özdeyişiyle: Devrimi aristokratlar başlattı, halk tamamladı.[172] Bu artık bir gerçek olarak kabul edilmektedir. O zaman burjuvazi ne zaman işin içine girmektedir? Muhtemelen her ikisini de bozarak: 1789'da halk güçlerinin desteğiyle liderliği aristokrasiden aldı.[173] Fakat halk güçlerini Thermidor'la, III. yıl halk ayaklanmalarını bastırarak, Eşitler Komplosu'nu savuşturarak ve nihayet (belki de ayrıca) *18. Brumaire* ile kontrol etti.[174]

Sınıf güçleri tablosu burjuvazinin siyasi kontrolünün her yerde olduğu bir tablodur. Girondinler, Jacobenler (Dantoncular ya da "Hoşgörülüler", Robespierristler, Hebertistler), sans-culottes hepsi "burjuva" güçleriydi (ya da *sans-culottes* örneğinde küçük burjuva dükkân sahipleri ve zanaatkârlarca yönetilen bir güçler ittifakıydı). Bu siyasal hizipler gittikçe artan devrimsel militanlık derecelerini ve sınırlı ölçüde de azalan burjuva sınıfı derecesini temsil ediyordu.[175]

---

170 Hobsbawm (1962,93)

171 Bunu tabii ki, dar anlamda ekonomi alanından çok değerler alanında bir devrimdi şeklinde cevaplandırabiliriz. Fransız Devrimi'nin en önemli sonucu aristokrat toplumu son vermesiydi. Devrim sonrası Fransız toplumu yapısı ve değerleriyle bir burjuva toplumuydu." (Hobsbawm, 1962, 218, 220)
Eğer öyleyse, George V. Taylor'a göre bu planlanmamış bir sonuçtu. İnsan Hakları Bildirgesi'nde ifade edilen ruh hali ve 1789-91 buyrukları 1787'de başlayan krizin sebebi değil sonucuydu. Taylor'un görüşü cahiers de doleance (şikâyet defterleri) yorumuna dayanır.

172 Lefebvre'de zikredilmiştir. (1932, 40)

173 1789'da üç tane değil, özellikle köylü sıran taranırdan desteklenen, burjuva ve liberal "bir" devrim vardı. 1792'deki devrimde dérepage (kayma) yoktu ancak devrimci burjuvazinin ittifakı sayesinde Üçüncü Sınıfın bütünlüğünü koruma kararlılığı vardı. Kitlelerin desteği olmadan 1789'un kazançları sonsuza kadar tehlike altında olacaktı. (Soboul, 1974, 56)

174 Soboul Fransız devriminin köylüler ve halk kitleleri devrimlerinde -II. Yıl'da ve Eşitler Komplosu'nda burjuva sınırlarını iki kere aştığını ifade eder (1977a, 168).

175 Devrimin öncüsü tüccar burjuva değildi. Devrimin arkasındaki gerçek güç doğrudan küçük üretici topluluğuydu. (Soboul, 1977a, 154-155) Bkz. ayrıca Kaplow: Burjuva olmadan devrimi gerçekleştirmek imkânsız olduğu gibi, usta zanaatkarların katılımı olmadan sans-culottes'un oluşumu da mümkün değildi. Sans-culottes bir oluş olarak eski rejimin fakir işçileriyle eş anlamlı değildi. Eski rejimin Devrim tarafından parçalanmasından ortaya çıkan geçici formlardan biri ve bu durumda temelde siyasi bir oluşumdu.

Çok aktif bir rol alan kitleler bunu burjuva liderliğinde yaptı; bu sadece *sans-culottes* için değil, küçük burjuvazi liderliğiyle zengin köylülerin liderliği kastedildiği derecede, köylüler için de geçerliydi.[176] Bir tarafta da (kentsel ve kırsal) küçük üreticilerin devrimin bekçisi ve tavizsiz biçimde anti-feodal olduğu söylenirken[177] (ben taviz vermeye eğimli diğer burjuvaziyi varsayıyorum), öte yandan Hobsbawm'in paradoksunu [on dokuzuncu yüzyıl Fransız endüstriyel gelişmesinin yavaşlığı ve dolayısıyla Fransız burjuvazisinin küresel başarısızlığı] açıklamak için bu küçük burjuva grubuna verilen ve kalıcı olduğu görülen tavizler kullanılır.

Bu klasik model birçokları için kaygı vericidir. Bunun nedeni kısmen siyasi içeriği ve kullanımı, kısmen dolaysız anlatım yüzünün arkasında teorik gücün yokluğu, kısmen de bazı amprik gerçekliklerle uyuşmadığının düşünülmesidir. Her halükarda 1950'lerden beri her cepheden şiddetli saldırı altındadır: Atlantik tezinin savunucuları (Godechot, Palmer), Devrim'de burjuvaziye atfedilen rolden şüphe duyanlar (Cobban, Furet) ve on sekizinci yüzyıl Fransa'sıyla ve özellikle ekonominin işleyişinde yeniden değerlendirmeye girişenlerin saldırıları hiç durmamıştır.

Atlantik tezine göre Fransız Devrimi büyük bir bütünün, tüm Batı dünyasını etkileyen "büyük devrimsel hareketin" bir parçasıdır. Bu büyük bütün, özellikle, Amerikan Devrimini fakat ayrıca çeşitli Latin Amerika devrimlerini, Haiti Devrimini ve on sekizinci yüzyılın sonlarında neredeyse her Avrupa ülkesinde gerçekleşen devrimleri içerir. Fransız Devriminin bu diğerleriyle aynı nitelikte, yalnızca "sonsuz derecede daha yoğun" olduğu söylenir.[178] Bu açıklamayı yapan Atlantik tezi savunucuları klasik yorumu bazen düşünüldüğünden daha az gözden geçirir.[179] Batının bu eşsiz devrimi Atlantikçiler tarafından 'liberal' ya da 'burjuva' devrimi[180], 'demokratların' 'aristokratlara' karşı savaştığı demokratik bir devrim olarak nitelen-

176 Burjuva devrimi, 17 Temmuz 1793'te tüm feodal hakları kaldırarak doğrudan üreticiyi özgürleştirdi. Küçük tüccar üretici bundan sonra bağımsızdı.

177 Soboul (1977a, 168)

178 Godechot (1965,114)

179 Atlantik Tezinin en önemli savunucusu olan Jacques Godechot'un Mathiez ve Lefebvre'in taraftarı olması daha az şaşırtıcıdır ve bildiğim kadarıyla bu mirastan hiç vazgeçmemiştir. Lefebvre'in çalışmasının Fransız Devrimi tarihinde önemli (capitale) bir yer işgal ettiğini söyler. Godechot'un Mathiez'le yakın ilişkisi için bkz. Godechot (1959). Diğer önemli bir Atlantikçi R. R. Palmer Lefebvre'i İngilizceye çevirdi.

180 Godechot (1965, 2)

dirilir.[181] Bunun yanında Atlantikçiler, Jacoben evresini geleneksel olarak[182], daha en başından beri radikal olan "devrimin devrimselleşmesi" olarak yorumlar.[183] Jacoben radikalizmi, en azından kısmen, "sınıf mücadelesiyle" açıklanır.[184]

Atlantik tezinin sosyal yorumun temel yargılarını -devrimin aristokrasiye karşı burjuva devrimi ve zorunlu bir geçiş biçimi olduğu, Jacobenlerin onun en radikal biçimini temsil ettiği- göz önüne alınırsa Soboul onu neden aforoz eder ve neden özellikle Atlantikçiler devrimle ilgili olumlu bir tablo çizdiği için bunu Fransız Devrimi'nin bütün özgün içeriğini boşaltmakla suçlar?[185] Cevap oldukça açık görünmektedir: Atlantikçi görüş Fransız ve Rus devrimlerini birbirinden ayırır, birini yerli, diğerini ise ("geriliğe karşı") tepkili, birini Batı dünyasına ait on sekizinci yüzyıl devriminin parçası diğerini Batılı olmayan dünyaya ait yirminci yüzyıl devriminin parçası olarak görür.[186] Bu nedenle Atlantikçilik Fransız Devrimi'nden çok Rus devriminin zımni bir yeniden yorumu şeklinde sonuçlanır.

Rus devrimine olan bu ilgi, tabii ki, bir "burjuva devrimi" kavramına karşı çıkanların zihinlerinden de uzak değildir, ancak onlar can alia noktaya daha çok saldırırlar. "Her şey Cobban'dan çıkarılır" denmiştir.[187] Her şeyin Tocqueville'nin "Devrim bitmedi, hızlandı" şeklindeki temel görüşünden çıkarıldığını öne sürmek daha

181 Palmer (1959, muhtelif yerlerde, ama özellikle 13-20)

182 Palmer (1964, 35-36) devrim yapmayı popüler ve uluslararası devrimciliğin kaynaşmasına bağlar.

183 Eğer Amerikan Devrimi Fransız Devriminden daha az köktenciyse bunun nedeni Amerika'nın feodalizmi bilmemesidir. Fransa'da ve Avrupa'da aynı devrimci ideallere ulaşma çabası mülksüz olan ya da mülksüz kalma tehdidiyle karşı karşıya olan sınıfların amansız rekabetine karşı ortaya çıktı.

184 Godechot&Palmer (1935, 229) Sınıfların İttifakı şöyle de açıklanabilir: "Burjuvazi ya da Üçüncü Sınıfın üst katmanı gibi köylüler de soyluları düşman olarak gördü. Çıkarların birleşmesi 1789 Fransız Devrimini mümkün hale getirdi.

185 Soboul (1974,444)

186 Soboul özellikle, Atlantik Tezi'nin 1950'lerin ortalarındaki soğuk savaşın sonucu olduğu ithamında bulunur. (1974, 43) Bu iddia haksız da sayılmaz. Palmer ve Godechot'un 1955 Uluslar arası Tarihi Bilimler Kongresi'ndeki uzun ortak mesajlar şu soru etrafında döner: Atlantik uygarlığı diye bir şey var mı? Yazarların sempatizanları buna olumlu cevap vermektedir. Sözlerine şikayetvari bir şekilde son verirler: "Amerika, bu eski koloni, görülüyor ki Atlantik Uygarlığının varlığına ya da var olma ihtimaline Avrupa'dan daha çok inanmaktadır.

187 Mazauric (1975, 167, n53). Schmitt: "Cobboan ismi tartışmalarda neredeyse şifre (Reizıuort) haline geldi. (1976, 50)

makuldür.[188] Yapılan en önemli şey Fransız devriminin olay döneminin ötesine, daha uzun bir etki alanına, kapitalizmin çok seküler gelişmesinden kaynaklanan yavaş fakat devrimsel bir değişimi kapsayan on altına ve on dokuzuncu yüzyıllara kadar geriye ve ileriye bakmakta ısrarlı olmaktır.[189] Furet sosyal yorumun temel yargıları göz önüne alındığında zamansal perspektifin bu yeniden düzenlenmesine karşı çıkmak yerine bunu kabul etmek gerektiğini belirtir. 'Üretim biçimi' açısından düşünülen bir kavramsallaştırmada ısrar edilirse Fransız Devrimi yıllarından sonsuz derecede daha geniş bir dönem inceleme konusu olarak alınmalıdır.[190]

Fransız devrimini bir burjuva devrimi saymaya karşı yapılan temel itiraz on sekizinci yüzyıl Fransa'sının artık hiçbir anlamlı şekilde feodal bir ülke olmadığıdır. Cobban senyörlük haklarının "garip bir mülkiyet biçimi" olduğunu savunmak için zamanın hukuk eserlerinden bir alıntı yapar. Buradan feodal ve aristokratik tepkinin en büyük kısmını oluşturan senyörlük haklarını arttırma baskısının feodal olmaktan çok daha fazla ticari olduğu sonucu çıkar.[191]

Tartışma iki kısımdan oluşur. Birincisi, birçok senyörün hatta çoğunun ekonomik alanda burjuva gibi çalıştığını, soyluları başarılı burjuvalar olarak tanımlamanın nadiren 'zorlama bir terminoloji'

188 Bu alıntı Tocqueville'den değildir, ancak Tillj/nin onun görüşüne çok uygun bir özetidir. 1968, 160) Tocqeville'nin bizzat dediği şuydu: " Devrim, yavaş yavaş da olsa gerçekleşecek olan şeyi bir hamlede, uyarmadan, geçiş olmadan ve duraksamadan hayata geçirdi. (1955, 20) Bkz. benzer bir görüş için Le Roy Ladurie: "Fransız Devrimi gibi bir olayın eşsiz olması onu zorunlu kılmaz... ya da en azından öyle olduğu nu ispatlamak zordur... Bu sabrı taşmak üzere olan bir toplumun davranışının ifadesidir... Fransız Devrimi, kırsal alanlarda, özellikle 1780'lerin ekonomik zorlukları tarafından tehlikeye atıldığı zaman olmak üzere yüzyılın ilerlemelerinin doğrudan sonucudur. Bu kırılmayı ve aynı zamanda sürekliliği temsil eder" (1975, 591)

189 Richet (1969, 22) Richet başka bir yerde Fransa'daki umumi yasanın aynı trajediyi izlediğini tartışır, böylelikle Soboul ve diğerlerinin devrimin kapitalist güçlerin yükselişini engelleyen yasal üstyapının dönüşümü için gerekli olduğu şeklindeki en önemli tezlerinden birini yok etmeye çalışır. Richet daha ziyade "Devrim yasamanın modernleşmesi sürecinin ortasındaki bir ülkede patlak verdi" der. (1973, 36) Choulgine de benzer şekilde, büyük girişimlerin gelişmesinin üzerindeki lonca kaynaklı kısıtlamaların abartıldığını, zira "kırsal endüstriye verilen büyük önemin [Ancien Régime'de] lonca sisteminin etkisini kısıtladığını savunur. (1922,198-199)

190 Furet (1978,1588)

191 Cobban (1963, 155-156). Ağustos kararnamesinde feshedilen pek çok feodal form nakit işlemler gerçeğinin üzerini örten icatlardı. (1978, 28)

olduğunu ileri sürmektir.[192] Fransız taşra soylusunu "tembel, sersem ve fakir" olarak tanımlayan "yanlış" geleneksel tabloya karşı, tarımdaki iyileştirici rolü İngiliz soylusunun bazen abartılan rolüyle karşılaştırıldığında 'çok sık olarak küçümsenen' taşra soylusu çoğunlukla "aktif, girişken ve zengin bir toprak sahibi"[193] olarak görülmelidir.[194]

Dolayısıyla kapitalist olan soylular vardı ve bunlar soylu sınıfının en üst saflarında bulunuyordu.[195] Senyörlük bilançoları dikkatli biçimde incelenirse feodal vergilerin kapitalist karların aksine, *stricto sensu* (dar manada) toplam gelirin çoğu zaman küçük ve hatta çok küçük kısmına karşılık geldiği görülecektir.[196] Gerçekte, Bloch'un oldukça önce öne sürdüğü gibi, kapitalizmin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki uzanımı 'feodal' imtiyazı ekonomik olarak yeniden diriltti.

Biçim olarak kapitalist olan bir ekonominin gittikçe daha çok egemen olduğu bir dünyada başlangıçta birkaç küçük kapalı köy

192 Chaussinand-Nogaret (1975, 265). "Ticari kapitalizm birçok modern açıdan burjuvaziden çok soyluların elindedir." (s. 274) Madalyonun öbür yarandan bakıldığında ise Bien'in dediği gibi" 1789'da büyük burjuvazinin ezici çoğunluğu soyluydu." (1974, 531)

193 Forster (1961, 33)

194 Forster (1957, 241) Ayrıca, kişisel mülk yönetimi bir gentilhomme campagnard'a (toprak sahibi çiftçi) iyi bir gelir sağlamanın en iyi yolu olmakla kalmıyordu, bu aynı zamanda onun mesleğiydi. Perakende ticaret ve salt ticari spekülasyonun aksine tamamıyla saygın asil bir girişimdi, (s. 224)

195 Taylor (1967, 489) bu nedenle, eğer burjuvazi üretim ilişkilerinde kapitalist rol oynayan soylu olmayan topluluk anlamında kullanıyorsak bu terimi yetersiz ve yanıltıcı bulur. Oradan Fransız Devrimi'yle ilgi şu sonuçları çıkarır: "Sözde burjuva devrimi, Üçüncü Sınıfın üst katmanının mutlakıyetçiliğe ve aristokrasiye saldırısı ve Devrimin temelde siyasi sonuçları olan sosyal bir devrim değil sosyal neticeleri olan siyasi bir devrim oluşuyla ilgili hiçbir açıklamamız yoktur " (s. 490-491) Taylor bu satırlardaki tartışmaya bugünlerde sanayi devrimini yeniden yorumlamaya çalışan Cain ve Hopkins'den dolaylı bir destek alır. Bununla birlikte Vovelle Taylor'un Fransız Devrimi'yle ilgili çıkarımlarının "kapitalist olmayan zenginlikle" ilgili "faydalı görüşleri"nin izin verdiğinin ötesine geçtiğini tespit eder. Ancien Rejim'in sonundaki bu eski tarz burjuvaziyi tam olarak oluşmuş bir elitin saflarına almayı çimenleri büyütmek için tutup köklerinden çekmeye benzetir." (1980,136-137)

196 Le Roy Ladurie (1975, 430) feodal imtiyazı, bütün siyasi güçler gibi, parasal kazançların dolaylı üreticisi olarak görür. Fransız devleti kapitalist eğimli büyük malikâneler için, Colbert dönemi üreticileri için olduğu kadar, yaşlı ve zengin bir sevgili gibi davranıyordu (s. 431)

topluluğunun başlarına verilen imtiyazlar, yavaş yavaş önceden tahmin edilememiş bir değer kazanır oldu.[197]

Soylu sınıfının bu kapitalist faaliyeti tarımla da sınırlı değildi. Goubert soyluların büyük bir oranının on sekizinci yüzyılda imalat sanayiyle ciddi biçimde ilgilenmeye ve dolayısıyla geleceğin ekonomisinde erkenden yer almaya ve onun uçuşunu hazırlamaya başladıklarını savunur.[198]

Tartışmanın ikinci kısmı "aristokratik tepkinin" yanlış bir isimlendirme olduğunu savunmaktır. Gözlemcilerin "tepki" olarak isimlendirdikleri şey temelde kira sahiplerinin *(bailleurs)* kiracılar *(preneurs)* karşısındaki Pazar pozisyonlarındaki iyileşmeyi yansıtır.[199] Ayrıca bu, geri kalmışlığın değil teknolojik ilerlemenin sonucuydu. Gelişen araştırma ve haritacılık metotları senyörlerin "yönetim tekniklerini mükemmelleştirme"den yararlanmasını sağladı.[200] Soylu sınıfının içe kapanmasının yanında diğer bir problem "düzenin bağdaşıklığı" için çok geniş, yüzyılın refahı içinse çok dar bir açıklık kazanmasıydı.[201] Fransız burjuvazisi için büyük bir hayal kırıklığı dönemi olma-

197 Bloch (1930, 517). Bloch'un belirttiği gibi, bazen olay feodal ayrıcalıkları yeniden yorumlama meselesi olmakla beraber bazen da sadece onları uygulama sorunuydu. Moore bunu ticari ve kapitalist uygulamalara feodal metotların nüfuz etmesi olarak isimlendirir." (1966, 63)

198 Goubert (1969, 234; bkz. Ayrıca 181- 182. Bu gerçekte, Jones'un on sekizinci yüzyılda topraklarının endüstriyel potansiyelini paraya çevirdiğini söylediği toprak sahipleriyle ilgili tanımına benzerdir" (1967, 48)

199 Le Roy Ladurie (10975, 45) şöyle devam eder: "Kiracının pazarın mülk sahibinin lehine değiştiğini farketmesinin belli bir zaman aldığı doğrudur- ve burada öznel unsur devreye girer-; bu türden bir durumda, avantaj fark edildiğinde kirayı veren iki kat hızlı hareket ediyor (met les bouchées dubles) ve bütün gayretiyle o ana kadar görmezden geldiği kiracıya (fermiers) baskıda bulunmak için conjoncture'e yardıma olmaya çalışıyordu.

200 Goubrt (1974,381)

201 Furet (1978,145). Furet ayrıca tıkanıklığın halktan soylulara doğru değil, küçük askeri soylular ve büyük ama yönetici sınıfını oluşturan sonradan olma saray soyluları arasında olduğunu belirtir.1781 buyruğunun, loi Ségur, arkasında olan bu küçük soylulardı, (s. 140), Analizi klasik yoruma yakın olan Godechot, soyluların on sekizinci yüzyılda devlet kademelerini tekelleştirme girişimini, 1730'dan itibaren sürekli artan fiyatlar karşısında mevcut gelirleriyle geçinmekte zorlanmalarıyla açıklar." (1965,115)

Doyle diğer taraftan görevlerin bu şekilde tekelleşmesinden şüphe duyar. "Toplumsal açıdan Fransa'daki birçok kurum yıllar geçtikçe işe almalarda daha çok değil daha az ayrıcalıklı hale gelmiş gözükmektedir." (1972, 121) Gruder'in kraliyet çalışanlarıyla ilgili araştırması bu tartışmayı destekler niteliktedir. 14. Louis zamanındaki memurların ve 15. Ve 16. Louis zamanındaki memurların sosyal kökenleriyle ilgi

sının yanında on sekizinci yüzyıl Fransız tarihine uygun olan tema "Üçüncü Sınıfın yükselişiydi.[202]

Sosyal yorum taraftarlarının tepkisi işitilebilir *Ancien Régime'de* yükselen bu burjuvazi kendilerini mümkün olduğunca hızlı şekilde aristokratlaştırmak istiyordu. İdealleri *'vivre noblement'di* (soylu olarak yaşamak). Yeni türden bir burjuvazi ancak 1789'dan sonra ortaya çıktı, bu yeniden yatırım yapan burjuvazi olarak yaşamaya hazır (yukarıdaki nakaratı desteklemeye istekli, Protestan etiğini özümsemiş) bir burjuvaziydi.

Bu tepkiye üç tür cevap verilir. Birincisi, *vivre noblement'in* sürekli kâr amaçlı bir ticari faaliyetle uyumsuz olmadığıydı.[203] ikincisi, zımnî karşılaştırma grubu olan İngiliz burjuvazisi (ve hatta sanayicileri) de *vivre noblement* idealini paylaşıyorlardı.[204] Üçüncüsü, örüntü Fransa'da devrimden sonra da değişmedi.[205]

Bu sırada burjuvazi ve soylular arasındaki temel ayrılığı görmek gerçekten de mümkün değilse[206] o zaman Fransız Devrimi'ni ne açıklar? Çünkü 1789'da gerçekten de bir şeyler olmuştur. Bu tartışma şimdiye kadar bir açıklama olarak sınıf çatışmasını elemiştir.

---

karşılaştırmada Cruder, o zamandan itibaren artan bir aristokratik tekelleşme bulur. (1968, 206) Tabii ki 18. yüzyılda soylu olmayan halk yoksulluktan kurtulup zengin olmadı, zirvenin yolu dipte başlamıyordu." (s. 273) Cruder' e göre bu hükümet sınıfının plütokrasi içinde şekillenen bir aristokrasiydi, (s. 180)

202 Cobban (1963, 262)

203 Bu, Boulle'nin Nantes'in ticarette kalan soylu olmayan tüccar köleler ile ilgili tartışmasıdır. (1972, 89)

204 Crouzet: "Erken İngiliz sanayicilerin tutumluluğunu aşırı vurgulamak zorunda değiliz. Önce işlerini kurdular ve servetlerini korudular. Neredeyse her zaman bir ölçüde rahattılar, daha çok para çekiyorlardı ve daha rahat bir hayat tarzı benimsiyorlardı. Bazıları büyük araziler satın alıp, kendilerine büyük konaklar inşa ettiler." (1972, 189) Bkz. ayrıca Jones: "On sekizinci yüzyıl şehirli İngiliz girişimcileri arazi alımında ve imarında nihai bir güvenli banka arıyordu." (1967,48)

205 Cobban ancien régime'in kültürlü üst burjuvazisi yerine "nouveaux riches"i (yeni zenginler) koyar. Küçümseyerek şöyle söyler: "Bunu burjuvazinin zaferi olarak isimlendirebiliriz, eğer bu terimle rüşvet alan memurları, avukatları, profesyonelleri, arazi sahiplerini finansörleri ve paralarını büyük ölçüde toprağa ve ranta yatırmış tüccarları, satılık memuriyetleri kiralayanları kastediyorsak.. Yaşam tarzları açısından eskiyen noWesselerin (soyluların) mirasçısıydılar ve eğer burjuva olsalardı amaçları bourgeois vivant noblement (soylu gibi yaşayan burjuva) olmak olurdu (1963, 251, 264, 265)

206 Lucas (1973, 91): " Geç Ancien Régime'in orta sıran soylulardan önemli işlevsel farklılıklar göstermez, kabul edilmiş değerlerde de önemli farklılıkları yoktur. En önemlisi, ekonomik ve sosyal özellikleri soylulara karşıt olan bir sınıfa ait olma bilinci de göstermezler.

Çünkü soylu ve burjuva sosyal sınıflarının ekonomik rollerinin oldukça uygun olduğu düşünülmektedir.[207] Tocqueville bir açıklama olarak siyasal haklardaki farklılıkları da eler: -"Ne burjuvazi ne de aristokratlar herhangi bir siyasal hakka sahipti"; ayrıcalıklar açısından da bir fark yoktu- "burjuvazinin *[Ancien Régime'deki]* ayrıcalıkları da muazzamdı." Bu geriye sadece soylu sınıfının ve burjuvazinin "ayrı [sosyal] yaşamlar sürdürdüğü tezini" bırakır.[208] Tocqueville, bununla birlikte, Devrimin *Ancien Régime'in* çeşitli özel yönlerinin kaçınılmaz ve önceden görülmeyen doğal bir sonucu olduğunu belirtiyordu. Devrim on sekizinci yüzyıl Fransa'sının iki egemen duygusu olan "eşitsizlikten duyulan bastırılamaz nefret" ve "hür insanlar olarak yaşama arzusu"nun bir araya gelmesiyle ortaya çıktı.[209]

Fransa'daki yeni Tocqueville'çiler bu açıklama modelini sürdürdüler; şekilsiz bir ayrıntılar karışımını[210] ve değerler değişimi üzerindeki vurguyu birleştirdiler.[211] Fakat tartışmada önemli bir değişiklik yaptılar. Devrim artık kaçınılmaz olarak görülmektedir. Artık bir "tesadüf", üç devrimin (yani Meclisin, Paris'in, kasabaların ve taşranın devriminin) bir tek zaman döneminde iç içe geçmesinin tesadüfi bir sonucudur; bu devrimin ritimlerini dönüştüren bir halk

207 Palmer'in dediği gibi "devrimin muammalarından biri olan sınıfların karşıtlığı ya da soylu- soylu olmayan düşmanlığının kanıtı, 1787'de az, 1788'de daha çoktu." (1959, 457)

208 Tocqueville (1953, 361-362)

209 Tocquevüle (1955,1. 203, 207-208)

210 Furet&Richet (1973, 19-27). Anderson'un, Altesser'in Rusya devrimi ile ilgili olarak tasarladığı karışımdan söz eder; böyle bir karışım birçok olayı ve akımı bir araya getiren, fakat maddi hiyerarşilerini ve birbirleriyle bağlantılarını tesis etmeyen "salt ampirik bir çoğunluktur." (1980, 77)

211 Richet: 1789 Devrimi elit sınıfın uzun bir serüven sonunda kazandığı çifte bir bilinçlenmeden (prise de conscience) ortaya çıktı:Birincisi, siyasi düzen karşısındaki özerklikleri, onun gücünü sınırlandırma gereksinimiyle ilgili bir bilinçti. Bu bilinç herkes tarafından paylaşıyordu ve bunun oluşmasında soylular başlatıcı ve eğitici rol üstleniyor, daha sonra zenginlik, mülk ve yeteneği içerecek şekilde genişletiyordu. Bu Aydınlanmaydı. Ancak bu ortak irade yönetici grubun homojenliği zemininde geçici olarak durdu. (1969, 23) Bu nedenle, Tocqueville'in son açıklaması yinelenmektedir.

Burada Devrimin tümüne düşman olan Cobban'la mevcut olan bir uyuşmazlık kaydedilmelidir." On sekizinci yüzyılın sonunun bireyselci bir toplum görüşünden kolektif bir görüşe kısmi bir geçişe şahit olduğu söylenebilir... Devrim bireyselcilik çağıra kapatıp ulusçuluk çağıra açar... Bütün bunlarda Aydınlanma'dan memnuniyet değil hayal kırıklığı görülebilir." (1968, 25)

müdahalesiydi.[212] Vurgudaki değişiklik analitik olarak önemlidir ve siyasal olarak da anlaşılabilir. Tocqueville muhafazakâr güçleri devrimi kabul etmeye iknaya çalışıyordu; bu onların düşündüğü kadar kötü değildi, öte yandan halefleri de liberal entelektüelleri tüm erdemin devrinde olduğuna ikna etmeye çalışıyordu (Girondiler *si*, Robespierre *no*). Furet'in bizzat söylediği gibi yaklaşık 200 yıl boyunca, Devrim tarihi sadece bir nedenler anlatımı, dolayısıyla da kimlik hakkında bir söylev olmuştur.[213]

Bir burjuva devrimi kavramını reddeden Furet ve Richet, bu şekilde 1789'da daha erken başladığını tespit ettikleri liberal bir devrimi öne sürmek ister. Fransız devrimiyle ilgili en önemli entelektüel sorunun onlar için ne olduğu oldukça açıktır:

Kendimize şu soruyu sorma cesareti gösterelim: On sekizinci yüzyılda başlatılan *(enfantée)* ve sonunda onlarca yıl sonra Fransız burjuvazisi tarafından başarılan liberal devrim hangi olaylar sonucu kısa vadede başarısız oldu?[214]

10 Ağustos 1792 onlar için liberalizm yolundan büyük kaymayı *(dérapage)*[215] başlatan tarihe işaret eder. Bu, Terör sırasında doruğuna ulaşmıştı ve 1750-1850 dönemine yayılan "muazzam liberalizm hamlesinde" kısa bir duraklama ve karşı akım olarak görülmekteydi.

Liberalizmi sonuçsuz bırakanın halk kitlelerinin vatanseverlik ateşi olduğu görülmektedir.[216] Furet ve Richet Soboul'u II. Yılı 1871

212 Furet&Richet (1973,102; Furet, 1963, 472). "Uzun zamanlı yapısal evrim içinde halk devrimlerinin rolünü "rastlantı" olarak tanımlamak önemsiz oldukları anlamına gelmez. Çünkü biz devrimci gerçeği ve onun tarihi kopukluktaki yaratıcı rolünü iade etmek istiyoruz." (Furet&Richet, 1978, 8)
Yine de Tocqueville'in "kaçınılmaz" kelimesinden uzağız. Furet bunu "olayın zorunluluğuna" dönüştürür ve burjuva devriminin açıklanması imkânsız iki temel önkoşulundan biri yapar; diğer önkoşul da "zamanın kırılması"dır. (1978, 36)

213 Furet (1978,18-19)

214 Furet&Richet (1973,126)

215 Furet&Richet (1973, 10). Furet ve Richet'in İngilizce tercümesinde, "Le dérapage de la revolution" başlığı "yolundan sapan devrim" olarak adlandırılmıştır. Bu (belki çok denizcilikle ilgili olsa da) mantıklı bir çeviridir, fakat burada bir ismin fiile çevrilmesi uygun olmamıştır, zira fiili İngilizcedeki "derapage" kavramına arka arkaya gelen iki sayfada "sapma" ve "kayma" olarak farklı şekilde çevirmiştir. (1981, 4-5) Ben bu nedenle Fransızca terimi İngilizcede tutmak istiyorum. Çünkü bu bana Furet ve Richet analizinin tümünün en önemli kavramı olarak görünmektedir.

216 "İhanetinden şüphelenilen krala, savaşmayı reddeden generallere, iktidar ve muhalefet arasında gidip gelen Brissotinlere karşı en azından adını bulan kendiliğinden güçlü bir halk tepkisi vardır- vatanseverlik. Bu ikinci bir devrimdir. Devrimci va-

ya da 1917'nin "müjdesi" olarak gördüğü için eleştirir.[217] Fakat onların analizi de aynı şekilde yirminci yüzyıl tarihinin belli bir yorumu değil miydi? Onlar her halükarda kusursuz biçimde Soboulcu olan analizlerinden bir sonuç çıkarırlar -buna göre, burjuvazi II. yıldan sonra gerçek hedeflerini tespit etmiş bulunmaktadır: "Ekonomik serbestlik, mülkiyette bireyselcilik, sınırlı oy verme hakkı.[218] Fakat eğer durum buysa, burjuva devrimi kavramının eleştirisi gücünü kaybetmektedir. Furet'in liberal devriminin tarihi Soboul'un burjuva devriminden biraz daha farklı ve daha uzundur. Belki de daha az siyasal, daha kültüreldir. Ayrıca iki analiz II. Yıl'ın yorumu konusunda muazzam bir uyumsuzluk içindedir. İmalar bir defa daha Rusya Devrimi'nin analizi için farklıdır. Ancak, bu tarihsel dönüm noktasının Fransa için temsil ettiklerinin revizyonist ve sosyal yorumu bütün gösterişli sözlerin inandırabileceğinden daha az zıttır.

Bunun böyle olduğu iki analizi uzlaştırma biçimi bulma girişimlerinden de görülebilir. Bu girişimler ortak bir özelliğe sahiptir: Bunlar burjuva devrimi kavramının eleştirisinde doğru görülen şeylerin bu eleştiriden çıkarılan siyasi imaları kapsamadan ele almaya çalışır.

Robin, Furet'in üretim biçimindeki bir değişiklik analiz ediliyorsa, bunun uzun vadeli bir analiz olması gerektiği eleştirisini kabul eder. Sosyal bir devrim üretim güçlerinin ritmini dönüştüremez; böyle bir dönüşümü ancak mümkün kılabilir. Emeğin biçimsel sınıflandırmadan gerçek olana geçişini sağlayan sosyal devrim değil sanayi devrimiydi ve bu da açıkça sosyal devrimden sonraydı.[219]

Bunun yanında, on sekizinci yüzyıldaki ekonomik roller açısından soylu sınıfı ve burjuvazi arasındaki fark nispeten önemsiz hale gelmişti. Her ikisi de karışık sınıflardı[220] ve çoğu senyör kendini kapitalist toprak beylerine dönüştürüyordu. Fransa'nın ne İngiliz ne de Prusya yolunu takip ettiği, fakat arada bir örneği temsil ettiği ve Fransa'nın Fransız devriminden önce ve sonra birkaç yüzyıl devam eden bir feodalizmden kapitalizme geçiş evresinde olduğu ileri

tanseverlik [10 Ağustos 1792] bir din haline geldi. Şehitleri de oldu. Kısa sürede, askeri başarısızlıklardan sonra, engizisyonu ve kazıklarını da yarana alacaktı." (Furet & Richet, 1973,129,157)

217 Furet & Richet (1973,204)

218 Furet & Richet (1973,258)

219 Robin (1970,52)

220 Grenon & Robin (1976, 52)

sürüldüğünde[221] uzun vadeli perspektifle Marksist analizi uzlaştırmak artık güç değildir.[222]

İkisini uzlaştırmanın ikinci bir biçimi daha vardır. Zapperi Halk Sınıfı ile soylu sınıfı arasındaki mücadelenin, rakip elitler arasındaki savaştan ibaret olduğunu söylemenin doğru olacağını ifade eder. Gerçi Zapperi için bunların ikisi de kapitalizm öncesi elitlerdi. Fransız Devrimi bir burjuva devrimi değildi, çünkü Fransa hâlâ tarihinin kapitalizm öncesi evresindeydi. Toprak sahibi bir aristokrasiyle savaşan kentli bir tüccar sınıfının 'kaba polemikleri'ni bir sınıf mücadelesi olarak görmek güçlü bir hayal derecesi gerektirir. Burjuvazi kendilerine devrimci bir yol yüklenme meziyetini hak etmez; onlar hedeflerine uzun asırlar boyunca sivil toplumdaki rollerini arttırarak

221 Robin (1973, 41-43). Robin'in tezinin tam olarak çürütülmesi Sobol'un yayınladığı kitapta yer alır. Guibert-Sledziewski Robin'in problemi dönüşümün -feodal güçlerin dağılması ya da kapitalizmde birleşmesi yoluyla- iki alternatif biçimi olduğu şeklinde tanımladığını savunur ve bu formülasyonun problemin temel yönünü ortadan kaldırdığını söyler: "Fransız devriminin gerekliliği problemi." Gerçek alternatif daha çok feodalizm tarafından "kapitalist eğilimlerin tepkisel birleşmesi" ya da "Devrim Fransa'sında kapitalist üretim ilişkileri birliğine giriş" arasındadır. (1977, 48-50). Sonraki, devrim vasıtasıyla olmuş, böylece Fransa'yı Prusya'nın yolunu izlemekten kurtarmıştı (s. 66-75). Bu tez Moore'unkine benzer (1966, çeşitli yerlerde).
Son olarak, Guibert-Sledziewski Robin'i Richet'inkinden farklı olmayan bir görüşe kaymakla suçlar. Robin'in bu dönüşüm sorunsalını ortaya çıkarma arzusu onu burjuva devriminin belli bir aşamasında dönüşüm yapmaya zorlar. Bu aşama 89-94 canlılığının olmayacağı, ama şiddetli olmakla beraber rakip üretim biçimleri arasındaki yüzleşmenin zorunlu olacağı bir aşamadır. Böylece, isminin de işaret edeceği gibi devrim fenomeni sadece, bu büyük yüzleşmenin dışavurumu, bir değişimi olacaktı, ama ne değişim. Dennis Richet'in 'yeni gelişme olan kapitalizmin yavaş ama devrimci mutasyonu' olarak adlandırdığı şeyin gerçekleşmesi... Fakat bana öyle geliyor ki, geçiş sorunsalı zorunlu olarak bir devrim sorunsalına yol açmaktadır. (Guibert-Sledziewski, 1977, 68).

222 Bu iki Ortodoks Marxist tarihçi Manfred ve Dobb'un analizleriyle de doğrulanmaktadır. Manfred: "Kapitalizm 16.yüzyıl dolaylarında Fransa'da ortaya çıktı. Feodal toplumda aşamalı ve yavaş ilerlemesi onu 18.yüzyılın üçüncü çeyreğinde tam gelişmesine ve olgunluğuna ulaştırdı. Yeni üretici güçler ve baskın feodal yasa arasındaki ikilem keskin bir çatışmaya neden oldu. Bu ikilemler daha sonra her yöne sıçradı" (1961, 5).
Dobb: "Sanayi devrimi ve burjuva üretim ilişkilerinin ortaya çıkışı zaman açısından çakışmaz... Bu bir açıklama gerektirir ve bu burjuva üretim ilişkilerinin en erken görünümlerinden sanayi devrimine kadar uzanan uzun bir dönemi (İngiltere'de birkaç yüzyıllık bir zaman aralığı) kapsar...
"Sanayi devrimi şartların tam olarak olgunlaşmasını... Sonunda öngörülebilir bir neticesi olan karmaşık ve uzatılmış bir uzun süreci gerektirir. Bununla birlikte, belli sayıda faktörün beraber bulunması bunun geçici bir "eşsiz olay", bir rastlantı olduğunu ima etmez (1961, 458,460)

ulaşmıştır. Fransız Devrimi'ni sosyal bir devrim olarak adlandırmak, burjuvazi henüz işçi sınıfının tamamıyla işgücünü satarak geçindiği bir durum bile yaratmamışken, proleter devrimine kıyasla geriye gönderme yapmaktır. Soboulcu senaryo Zapperi için de bir mitti, fakat bu her ne kadar Marks "ticari önyargıların" güçlenmesine neden olsa da, ondan çok Abbé Siéyès tarafından yaratılmıştır.[223]

Burjuva devrimi kavramının eleştirisini liberalizmi onaylamadan kabul etmenin üçüncü bir yolu vardır. Burjuvaziyi etkinlikleri daha önemli sayılan ve dönemin tarihsel önemini gerçek anlamda tanımladığı söylenen gruplar için feda etmek. Guérin bunu oldukça güçlü bir vurguyla daha 1946'da önermişti. Fransız devriminin "ikili bir karakteri" vardı. O hem bir burjuva devrimiydi, hem de "gelişme aşamasının başlangıcında bir proleter devrimini" yani anti-kapitalist bir devrimi besleyen, iç mekanizmasında sürekli bir devrimdi.[224]

Guérin Soboul ve Furet'i kendisine karşı birleştirmeyi başardı. İkisi de *sansculottes'un* rolüyle ilgili görüşünü, yirminci yüzyıl tarihinin bu zımnî yorumunu reddeder. Soboul'a göre Guérin büyük oranda "geleneksel ekonomideki konumlarını koruyan bir artçı gücü proleter bir öncü güçle karıştırır." Soboul daha da ileri giderek *sansculottes'*un "temel konular olan aristokrasiden nefret ve muzaffer olma isteğinde burjuvaziyle birleştiğini" söyler.[225]

Furet ve Richet'e göre de *sans-culottes* büyük oranda Rouusseaucu hatıralara gömülmüş, geçmiş altın çağın "tepkici" ütopyalarını arayan artçı güçlerdi. II. yılda *sans-culottes* hükümetle çatıştıysa bu devrim sırasında belli yerlere gelenleri kıskanan, tezgâhlardan ve dükkânlardan çıkan "bir tür alt-aydın grup" [küçük burjuvazi] olan kadrolarının işiydi. Bu gelişme aşamasında ya da başka türlü bir sınıf çatışması olmaktan çok uzak, salt bir güç mücadelesi, "rakip takımlar arasındaki bir rekabet meselesiydi."[226]

223 Zapperi (1974,13-15, 83-86,91-92)

224 Guérin (1968,1,17, 23, 27 ve pek çok yerde)

225 Soboul (1958a, 10,1025). Kaplow Soboul'un cevabına şu iddiayla karşılık verir: "işçi sıran öfkesini sürdürebilme yeteneğinde değildi. Çünkü bu öfkeyi daha geniş bir bağlama oturtamadı. Uzun vadeli düşünme yeteneği yoktu... Tüm yetersizlikleri onları yoksulluk kültürünün çıkmaz sokağına götürdü. Devrimci burjuvazi, yoksulluk kültürünün psikolojik ve sosyal çekirdeğini, kurulu düzene meydan okumanın mümkün olduğunu söyleyerek yıkmaya başladı (1962, 170). Bir Marxistin savunması ilginç olan bu tez şu anlama gelmektedir; proleterya kendi yanlış bilincinden yalnızca (devrimci) burjuvazinin örneği ve yardımıyla çıkabilir.

226 Furet & Richet (1973,206, 212-213)

Guérin eleştirisinin Soboul-Furet tartışmasını Robin ve Zapperi'ninkilerin aksi yönünde nasıl aştığı şimdi daha açıktır. Sonrakiler Fransız Devrimi'nin Soboul'un düşündüğü gibi bir burjuva devrimi olmadığı, çünkü tam sosyal devrimin Fransız Devriminden sonra gerçekleştiği ya da gerçekleştirildiği konusunda Furet'le aynı görüştedir. Bununla birlikte, Guérin IL yılın *"dérapage"* olmadığı çünkü Jacobenlerin Girondinlerden farklı olmadığı konusunda Soboul'a katılır. Ancak bunun nedeni onların burjuva radikalizminin tepesini temsil etmesiydi.[227] Robespierre *"dérapage"i* somutlaştırmamış olabilir, ancak Guérin'e göre bir kahraman da değildir. Bu nedenle *sans-culottes* ve Babouvizm onun hikâyesinde Soboul (ve Cobb, Rude)'unkinden daha merkezi bir konumdadır.[228]

Guérin'in görüşü gelişmesinin ilk evresindeki proleteryayı vurgular ve bu nedenle Fransız devriminin temelde bir burjuva devrimi olarak nitelendirilebilmesinin derecesini azaltır. Aynı şekilde diğerleri de sadece burjuva devrimiyle yan yana ek bir devrimde bir aktörler grubu olarak değil, aynı zamanda "modern zamanların ilk başarılı köylü devrimi" olarak nitelendirilebilecek Fransız Devrimi

227 Bkz. Guérin: "Robespierre, devrim karakterleri arasında en popüler olanıydı. Fakat henüz gerçek imajını ortaya koymamıştı. Bros Nıis onu henüz ılımlılıkçılığın suçüstünde (flagrante delicto) yakalamamıştı (1986,1,411). Higonnet benzer bir görüş ileri sürer. Geleneksel Marksist yorumun, Jacoben ideolojinin "farklı sınıfları ve her şeyden önce devrimci burjuvaziyi birleştiren somut hedeflerin gerçek ve dolaysız ifadesi olduğu görüşüne karşı, Jacoben ideolojinin kökleri ve işlevleriyle ilgili daha iyi bir açıklamanın daha çok, Jacoben dünya görüşünün yanlış bilincin gelişen bir formu olduğunu kabul ettiğini öne sürer... Feodal senyörizmin tamamıyla çöktüğü hafta içerisinde Kurucular burjuva adına kurtarabildikleri kadar çok feodal hakkı kurtarmaya başladı. Sans-culottes ve honnêtes gens (üst tabaka) yollarını ayırmaya başladı. Bunu tam olarak kabul edememek devrimci burjuvaziyi ve özellikle de Jacobenleri pek çok çıkmaz sokağa girmeye zorladı (1980,46-48).

228 "Guérin 1968'de Soboul ve Rude'un Robespierci dogmatizmlerini büyük oranda gözden geçirdiğini ve Paris komününün idamını ve demokrasinin temelinin yıkılmasının devrime ölümcül bir darbe vurduğunu kabul etmeye daha hazır olduklarını ifade etti." (1968, II, 524). Cobb'a gelince, o benim "Robespierre ve Robespierrecilik"le ilgili eleştirilerimin büyük çoğunluğunu benimsemişse de "kendisiyle nadiren tutarlıdır" (s. 534). Her nasılsa, Soboul ve Cobb çalışmamla ilgili eleştirilerinde haksız olsalar da zımni olarak onu teyit edip bütünlemişlerdir (s. 536).
Babouvizm'in rolüyle ilgili olarak bkz. Higonnet: "Hiç kuşkusuz, Babouvizm'in önemi dünya tarihinde sosyalizme ve sınıf savaşma verilen öneme bağlıdır. Eğer Fransız devrimi kendi başına bir şey (Ding an sich) olarak görülüyorsa Babouvizmin çok önemi yoktur. Ama eğer halkın kapitalizme karşı ilk eylemi olarak görülürse Babouvizmin önemi çoktur." (1979, 80).

üzerinde en güçlü işareti bırakan köylünün rolünü vurgular.[229] Köylülerin 1815 Restorasyonunda kazanımları elinden alınmayan tek grup olduğu savunulur.

Bu vurgu Soboul'u[230] ve Furet'i eleştirmek için kullanılmıştır.[231] Fakat en önemli nokta Fransız devrimini *anti-kapitalist* bir devrim olarak gören bir perspektifteki sonuçlarıdır. Le Roy Ladurie *Ancien Régime'in* son yıllarındaki "devrimci anti-senyörcülüğü", bunun köylülerin de tepkide bulunduğu çitlemecilere, sulama kanalları açanlara yenilikçilere karşı olduğu ve Britanny'deki gibi yenilikçi toprak beylerinin olmadığı ve kapitalizmin derinlemesine nüfuz etmediği yerlerde köylülerin pasif olduğu göz önüne alındığında, anti-kapitalist bir tepki olarak isimlendirmenin daha iyi olup olmayacağını sorar.[232] Huneckee de benzer şekilde, *laissez faire'*in yükselişinde ve ekmek fiyatlarının kontrolünün sona ermesinde halk kitlelerinin serbest ticaret ve piyasa kanunlarına karşı "korumacı bir tepki" biçimini alan devrimci düşünüşünün açıklamasını görür.[233]

Lord-köylü çatışmasının (Barrington Moore geleneğindeki) merkeziliği Skocpul'u sonunda Fransız Devriminin bir burjuva devrimi

229 Milward & Saul (1973, 252); bkz. Moore tarafından yapılan daha ölçülü bir yorum: "Köylünün devrimin itici gücü olmasa da aracısı olduğunu ileri sürmek doğru olur." (1966, 77).

230 Bkz. Mackrell: "Devrimin hem feodalizmin yıkılışına hem de Fransa'ya kapitalizmin gelişine şahit olduğu şeklindeki Marksist görüş köylülerin feodalizmin yıkılışında oynadığı önemli rolle zor bağdaşır." (1973,174).

231 Bkz. Köylü devriminin geçmişi hatırlamaktan çok geleceği seslendirmesi nedeniyle "revizyonist" tarihçilere saldıran Hunecke (Cobban, Furet & Richet) (1978, 315). Gauthier köylülerin kapitalizmin gelişmesinde artan bir rol oynadığını görmek ister. "Köylüler genel anlamda kapitalizme değil, senyörleri kayıran kapitalizme karşıydılar." (1977,128).

232 Le Roy Ladurie (1975, 568, 575). Köylülerin bir şekilde gerici olduğu görüşüne saldıran ve onların burjuva karşıtı rollerini vurgulayan yakın tarihli literatürün özeti için bkz. David Hunt (1984).

233 Hunecke (1978, 319). "Fakir köylülerin devriminin merkezinde hiç de anti-feodal olmayan iki talep vardı: İşleyecek toprak ve ortak arazilerin (usi collectivi) kullanım haklarının geri verilmesini istiyorlardı." Köylüler sadece feodal ayrıcalıklara sahip olanlara değil aynı zamanda (ve belki de temelde) "devrimci burjuvaziye" karşı başkaldırıyordu (s. 313-315). Benzer şekilde bkz. Moore: "Devrimin arkasında bulunan, sans-culottes ve köylü kesimlerine dayalı radikal güç açıkça ve güçlü biçimde anti-kapitalistti." (1966, 69). Cobban Fransız devrimini "kapitalizm yanlısı değil karşıtı bir devrim" olarak görür (1964, 72). Bununla birlikte, bu versiyonda zafer sadece köylülerin değil aynı zamanda "muhafazakâr mülk sahibi sınıflarındı" (s.170). İngiliz toplumunun ekonomik gelişmesini Fransa'rankinin çok önüne geçirenin gerçekte bu olduğu söylenir." (s. 146).

olmadığı ve İngiliz Devrimiyle karşılaştırılamayacağında ısrar etmeye yöneltir. Bu daha çok eski rejim devletlerinin yapılarında odaklanan çelişkinin ifadesiydi. Bu bir burjuva devrimi olduğu kadar, ya da bundan daha fazla, "bürokrasinin kitleleri içine aldığı ve devleti güçlendiren" bir devrimdi. Bu açıdan benzetme yirminci yüzyılın Rus ve Çin devrimleriyle yapılabilir. Fakat o zaman ikisi de liberal bir devrimin parçası değildi, çünkü Fransız Devrimindeki köylü ayaklanmalarının siyasi sonucu "liberal parlamenter" bir rejimden çok merkezi ve bürokratik bir devletti.[234]

Peki o zaman bütün tartışma ne hakkındadır. Fransız devrimi açık biçimde gerçekleşmiştir ve Fransa ve dünya için taşıdığı çeşitli ve sürekli sonuçlar açısından muazzam bir olaydır. Bu aynı zamanda Sorel'e göre kesin bir 'mit'tir; günümüze kadar sadece Fransa'da değil her yerde siyasal olarak önemini korumuştur.

Clemenceau 1897'de 'devrim bir bloktur' demişti. Cobban'a göre bu 'karşı ya da lehinde olduğunuz bir şey vardır' düşüncesi, Fransız Devrimiyle ilgili belli bütün mitlerin arkasındaki 'gerçek yanılgı'dır.[235] Lefebvre şu karşılığı vermekte oldukça haklıdır:

Genel Meclis'in toplanması 'iyi bir haberdi'; adalete uygun, yaşamın daha iyi olacağı bir toplumun doğuşunu müjdeliyordu; II. yılda aynı mit *sans-culottes'a* da esin kaynağı oldu; geleneğimizde sürekli hale geldi ve hâlâ 1789'da ve 1793'de olduğu gibi devrimcidir.[236]

Bu mit bu kadar güçlü olduğu için Cobban, Devrimi on dokuzuncu yüzyıl muhalifleri tarzında kötü olarak nitelendirmek yerine, Vidotto gibi bir klasik burjuva devrimi modeli savunucusunun bile görece "ikna edici" bulduğu bir saldırı olarak devrimin geçerliliğine saldırı mitini çökertmeye çalışır. Ancak Vidotto'nun da dediği gibi, bu eleştirilere kavramın bazı savunucularının yaptığı gibi tanımları genişleterek karşılık vermek "terminolojik belirsizliğe" yol açar ve tüm açıklamayı açıklanamaz hale sokar. Bu nedenle burjuva devrimi kavramını klasik formu içinde Marksist bir yörüngede hareket

234 Skocpol (1979, 29, 41, 181) "Sosyal devrimler... Sınıf ilişkilerini, toplumsal kurumları değiştirdiği kadar ya da daha fazla olarak devlet yapılarını da değiştirmiştir." (s. 29)

235 Cobban (1968d, 108)

236 Lefebvre (1956, 345). Furet bu analize kızar çünkü inançla doludur: "Büyük bir tarihçi olan Lefebvre'nin, sentetik görüşü olarak, cartel des gauches ya da Halk Cephesi'nin inancından başka bir şeye sahip olmadığını göstermek zor olmazdı" (1978, 22) Bu bana çok anlamlı bir iddia gibi gelmiyor.

edenler için "reddedilemez bir miras" olarak görür (ancak bu sadece onlara ait de değildir).[237]

Ancak bu "iyi haberleri" karşılamak isteyenler için de reddedilemez değil midir? Daha önce tekrar tekrar gördüğümüz gibi Fransız Devrimiyle ilgili yorumlar yirminci yüzyılla ilgili açıklamalar görevi görür. Ancak, yirminci yüzyılla ilgili kafa karışıklıklarımızdan bazılarının on sekizinci yüzyılla ilgili yanlış yorumlardan kaynaklanmış olması mümkün değil midir? Eğer mümkünse, "reddedilemez bir mirası" temsil ettikleri için modelleri devam ettirmek bir zamanlar kolektif bağdaşıklık için faydalı olan (fakat artık olmayabilecek) duygular biçimini devam ettirmek adına stratejik yanlışta ısrar etmek anlamına gelir. Rus Devrimi'ni proleter devrimi olarak görebilmek için Fransız Devrimi'nin burjuva devrimi görüntüsünü sürdürmek zorunda olduğumuza inanmıyorum. Ancak, Rus Devrimi'nin totaliter devrim görüntüsünü yok etmek için de Fransız Devrimi'ne liberal bir devrim görüntüsü yaratmaya çalışmanın da bir anlamı olmadığına inanıyorum. Aslında bu kategorilerden hiçbirisi -burjuva ya da liberal- gerçekte olanları sınıflandırma-maktadır.

Furet şöyle der: "Devrim *politika yanılsamasını*_somutlaştırır; nesnel gerçekliği *(le subi)* öznel bilince *(en consient)* dönüştürür." Furet bize Marx'in Thermidor'un 'gerçek toplumun intikamı'nı temsil ettiğini düşündüğünü hatırlatır.[238] Bu gönüllülük karşıtı sonuçlardan sonuç çıkarır. Ancak, Fransız Devrimini hem uzun vadeli sosyal değişim (ve burjuvazi kavramının değişimi) hem de egemen siyasi ideolojinin kırılması açısından yeniden analiz etmekte ısrarlı olmakla tarihsel materyalizmin ruhuna inandığından daha çok yaklaşır. Bazen içimden Furet'i gizli bir Marksist devrimci olarak sınıflandırmak gelir; tabii bu arada Soboul'u da II. Yıl'ı yüceltmesi ve burjuvazi ve aristokrasi gibi kavramları sosyolojik kategorilere dönüştürmesi nedeniyle burjuva liberalizminin ikili savunma aktörü olarak nitelendirmek geliyor. Klasik yorumun revizyonistleri kategorilerin alışkanlığına dayanarak burjuva devrimi kavramını reddetmekle sınıf kutuplaşması sürecinin gerçekten nasıl işlediğini görmeyi mümkün kılar -bunu yaparken Fransız Devrimi'nin rolünü oynadığı, ancak

237 Vidotto (1979,51)

238 Furet (1978, 43, 84). Fakat "gerçek toplum" kimdir? Barber "en çok zarar gören burjuvanın hukuk, siyaset, askeriye ya da din adamlığı kariyerlerinde ilerlemek isteyen orta sınıf burjuvazi olduğunu belirtir... Ne büyük finansörleri ne de önde gelen entelektüelleri yoktan yasaya sokmak çok zordu." (1955,143)

kesin bir dönüm noktası olmadığı (davullar gümbürdemektedir) uzun, dolambaçlı, sürekli bir yeniden yapılandırmayı kullanırlar.

Marks'in önemli bir hatası vardı. Hem biraz çok Smith'ciydi (rekabet kapitalizmin kuralı, tekel bozulmadır), hem de biraz çok Schumpeter'ciydi (girişimci ilerlemenin taşıyıasıdır). Birçok yirminci yüzyıl Marksisti artık bu önyargıları paylaşmamak-ta, fakat bunun kapitalizmin evrilmesi nedeniyle böyle olduğunu düşünmektedir. Ancak, bu varsayımlar bir defa tersine çevrildiğinde, o zaman analiz için diyalektik ve materyalist bir çerçeve kullanmak bizi on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar olan dönemle ve hatta on dokuzuncu yüzyılın tarihiyle ilgili olarak Marks'ın çoğunlukla yaptığından çok farklı bir yoruma iter.

Ancak itirazı kesinlikle duyabiliyorum; Fransız Devrimi anti-feodalizm dilini konuşuyordu. Serflik sonunda kaldırıldı; loncalar sonunda yasaklandı; aristokrasi ve rahipler sonunda ayrıcalıklı sınıflar olmaktan çıktı. Evet, bütün bunlar şöyle ya da böyle doğrudur. *Ancien Régime'de,* "sınıflar" ideolojisinin hâkim olduğu bir zamanda, *haut-bourgeois'in* (yüksek burjuvazi) en zenginleri bile soylu olmadıkları sürece sosyal küçümsenmeden ve maddi ayrımdan kurtul array or du. Soyluluğu satın almak da yeterli değildi. 1781'de *loi Ségur (ordu yasası)* bir ordu subayı olabilmek için dördüncü kuşaktan soylu olmayı şart koşuyordu. Bunun askeri aristokrasinin, kısa süre sonra kaldırılacak ya da önemsenmeyecek geçici bir züppeliği olup olmadığını asla bilemeyeceğiz. Bunun yine de Üçüncü Sınıfın üst sınıfları ve daha yeni soyluluk kazanmış giysi soyluları tarafından sıkça hissedilen bir rahatsızlık olduğu açıktı.

Ve sonra Fransız Devrimi geldi. Birkaç yıl boyunca insanlar sokaklarda durduruluyor ve şu soru soruluyordu: "Üçüncü Sınıftan mısın?" Tabii ki cevap evet olmalıydı. Bu zor zamanı *Thermidor* ve Napolyon ve Restorasyon izledi, sonra her şey bir şekilde normale döndü. *Haut-bourgeoise* yine, en azından 1870'e kadar, soylu unvanlar elde etmeye çalışıyordu. Bundan sonra ise kapitalizmin bir dünya sistemi olarak ortaya çıkışından itibaren başarılı burjuvazinin sahip olduğu resmi sosyal statü işaretleri aramayı sürdürdüler.

Eğer anti-feodalizm Fransız Devrimi'ni anlatmıyorsa o zaman neden anti-feodalizm dili kullanılır? Braudel'in buna harika bir cevabı vardır:

Fransız köylüsünün anti-feodalizmin taradık eski diline dönmesinin nedeni en azından kısmen, kapitalizmin dilinin yeni ve şaşırtıcı bir durumu ele almak için yeteri kadar kelimeyi bulamamış olması olamaz mı?[239]

Fakat köylüler için cevap buysa, Üçüncü Sınıfın önde gelenlerinin de aynı dili kullanmasını nasıl açıklayabiliriz? Buna verilecek bir cevap 'burjuvazi' ve 'aristokrasi'nin gürültülü kavgasının muazzam bir oyalama olmasıydı: burada oyalama sözcüğü eğlence ve oyun ve diğerlerinin, burada köylülerin ve *sans-culottes'in,* dikkatini dağıtma şeklinde iki anlamda kullanılmaktadır.[240]

Ancak, 1789'da bir şeyler ve 1791-1793'de daha da fazlası değişti. Anderson'un dediği gibi Batı'nın ideolojik dünyası tümden değişti.[241] Feodalizmden kapitalizme geçiş çok uzun zamandır gerçekleşmekteydi. Bu ciltlerin tüm tezi budur. Devlet yapısının dönüşümü iki asırdır devam eden bir sürecin devamından ibarettir. Bu açıdan bakıldığında Tocqueville haklıdır. Dolayısıyla, Fransız Devrimi ne temel ekonomik ne de siyasi bir dönüşüme işaret ediyordu. Fransız Devrimi daha ziyade, kapitalist dünya ekonomisi açısından, ideolojik üst yapının sonunda ekonomik tabanı yakaladığı bir andı. Geçişin nedeni ya da gerçekleşme anı değil, onun nedeniydi.

Aristokrasinin kapitalist bir dünyadaki karşılığı olan büyük burjuvazi kâra inanmakla birlikte liberal ideolojiye inanmıyordu. *La carrière ouverte aux talets,* evrensel hakikat ve kategorik emir her şeyden önce dar anlamda ideolojik temalardı. Maksimum sermaye birikimi söz konusu olduğunda dddiye alınmaması gereken araç değerinde, şaşırtma amaçlı inançlardı. Bununla birlikte ideoloji bütün avantajın

239 Braudel (1982,297).

240 Bkz. Chaussinand-Nogaret: "Halk güçleri sahneye devrimle ilgisi olmayan nedenlerle sadece o an çıkmışlardır. Seçkinler ise soylular ve burjuvazi arasındaki uçurumu eninde sonunda büyütecek bir hatanın ortaya çıkmasını arzu etmektedirler. Zira mesele artık kendini kurtarmaktı ve bunun için her yol mubahtı. En az soylular kadar tehdit altında olan burjuvazi önemli bir kozu, rezil meziyetin komedyasını oynadı. Halkla birlikte bağırdı ve kendisini silip süpürmekle tehdit eden fırtınayı aristokrasiye yöneltti. Devrim sonrası toplumda, iki düzen, farklılıkları konusunda uzlaştıktan sonra, bir defa daha iktidarı paylaştılar." (1975, 277).

241 Anderson (1980- 36). Gerçekte, bu dönüşümün iki devrimden -Fransız ve Amerikan Devriminden- kaynaklandığını söyler. Bkz. ayrıca Fransız devrimin en önemli sonuçlarından birinin yeni bir siyasi kültürü temsil eden "ideolojinin icadı" olduğunu söyleyen Lynn Hunt (1984, 12, 15). Sewel de, benzer şekilde, devrim fikrinin kendisinin Fransız devriminin beklenmedik sonuçlarından biri olduğundan söz eder.

ekonomik yapıdaki eski konumdan çok yeni konumdan sağlanacağı, kapitalist sürecin son noktasını, üst sınıfların nihai burjuvalaşmasını da yansıtmaktadır. Ayrıca araç ideolojisinin ilanı bu sürecin yapısal açılımında önemli bir faktördür. Bir kalkan olarak düşünülen şey zamanla bir engel olmuştu.

Fransız devriminin bir anlamı daha vardı ve bu geleceği bildirme anlamındadır. Fransız devrimi kapitalist dünya ekonomisinin sistem karşıtı devrimlerinin -kısmen başarılı, büyük oranda başarısız- ilkini temsil ediyordu. Fakat temsil ettiği "mit" burjuva değil anti-burjuva mitiydi.

Burjuva devrimi kavramı endüstri devrimi kavramıyla aynı işlevi görür, ikincisi Büyük Britanya'nın bu özel dönemde özellikle baş rakibi Fransa karşısında neden dünya artığının oransız bir kısmına sahip olduğunu açıklamaya çalışır. Burjuva devrimi kavramı aynı olguyu açıklar ve İngiliz verilerinden çok Fransız verilerini kullanır. Fransa'nın neden kaybettiğini anlatır. Fransa 'burjuva devrimini' Büyük Britanya'dan bir asır sonra yaşamıştı ve 'burjuva devrimi' 'sanayi devrimine' ön şart sayılmaktadır.

1730-1780 döneminde Büyük Britanya'nın (ya da daha kesin bir ifadeyle Büyük Britanya'da üs kurmuş olan burjuvazinin) Fransa karşısında önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamış olduğunu hiçbir şekilde inkâr etmiyoruz. Şimdi bunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışacağız ve bunu yaparken birbiriyle bağlantılı iki yanlış anlama olan burjuva ve sanayi devrimi kavramlarına başvurmayacağız.

İngiliz baskı ustacı James Gillray (1757-1815) çağdaş siyasi konularla ilgili olarak 1500 e yakın hicivsel resim bastı. Pitt ve Napolyon onun en sevdiği konulardan ikisiydi.26 Şubatl805'de yayımlanan . Humprey'e ait " Erikli puding tehlikede: - ya da - hafif bir akşam yemeği yiyen damak zevkine sahip devletliler- isimli bu gravür karikatürde elinde Atlas Okyanusuna batırdığı üç dişli bir çatalla Kutuptan Ekvatora kadar İngiltere'nin batısındaki dünyayı kesmekte ve Batı Hint Adalarını da almaktadır. Kılıcını bıçak olarak kullanan Napolyon Avrupa'dan Fransa, İspanya, İsviçre, İtalya ve Akdeniz'i kesmekte fakat İsveç ve Rusya'yı ıskalamaktadır.Alt başlıkta şöyle yazmaktadır: "Koca Dünya'nın kendisi ve tüm mirası *(Tempest,* IV, l),böyle doymak bilmez iştahları doyuramayacak kadar küçüktür"

2. BÖLÜM

MERKEZDE MÜCADELE
III. EVRE: 1763-1815

1763'deki Paris Antlaşması Büyük Britanya'yı bir asırdır yapmaya çalıştığı şeyi başarması -Fransa'yı ekonomik, politik ve askeri bütün düzeylerde geride bırakmak -için avantajlı bir duruma soktu.[1] Ancak bu 1815'e kadar gerçekleşmedi ve kolay da olmadı.

Bu iki hegemonya iddiacısı arasındaki sürekli ve açık savaşın üçüncü ve son evresi, (II. ciltte analiz ettiğim) kapitalist dünya ekonomisinin on yedinci yüzyıldaki uzun durgunluk sırasında yeniden yapılanmasının sonucu olan yenilenmiş genişlemesinin şartlarında gerçekleşti. Bu yenilenmiş genişleme Labrousse'un deyimiyle 1730'lardan 1820'nin hemen öncesine kadar süren "büyük refah asrını" yarattı.[2] Labrousse temelde Fransa'dan söz ediyordu, ancak bu tanım Büyük Britanya ve aslında, daha sonra göreceğimiz gibi, bir bütün olarak dünya ekonomisi için de geçerlidir. Tabii ki kimin için refah sorusu da sorulmalıdır. Bunun yanında, bu uzun dönemde yine de sürekli bir artan üretim, yükselen fiyatlar ve gelirler hareketinden söz edebiliriz.[3]

---

1 1792'de Paris Antlaşması XIV. Louis'in, 1959'da Pyrenees Antlaşması II. Philip'in yenilgisini onayladı." (Dehio, 1962,117)

2 Labrousse (1954, vii). Daha önceki bir çalışmasında Labrousse 1733 ve 1817 arasında Fransa için gözlemlenen uzun zenginlik dalgasından söz ederken daha dikkatliydi. (1944, xi) Léon da (1966, 20) benzer şekilde Naipliğin sonuyla (1723) Temmuz Monarşisi'nin başlangıcı (1830'lar) arasındaki "belirleyici" 100 yıldan söz eder.

3 Saboul (1976a, 4). P.K.O'Brien şöyle der: Artan üretimle ilgili somut hiçbir veriye sahip değiliz; elimizde sadece fiyat verileri mevcuttur. (Kişisel gelişim). Labrousse, fiyatlarla ilgili klasik çalışmasında Fransa'daki (1733: 100, 1789: 192,1816: 254) ve Avrupa'daki fiyatlarla (100,177, 269) ilgili benzer endeksler sunar. Fiyatlardaki bu artışı 300 yıl önceki hareketten bu yana büyüklüğü açısından eşsiz bulur (Labrousse, 1933, 143-144) Sée onu on altıncı yüzyılın ünlü yükselişinin kopyası olarak adlandırır. (1933, viii) Bkz. aynı zamanda Lüthy (1961, 12) Abel (1973, 269-270) Fransa'daki buğday fiyatları için 1740-1810 yuları arasında %163'lük, İngiltere için %250'lik ve tüm Avrupa için en azından iki misli bir artış hesap eder; bu Fransa'yı görece daha az enflasyonist ülkelerden biri haline getirir. Deane ve Cole (1967,14) büyük Britanya'da

Morineau onun inandığı şeyin bu fiyat artışının egemen açıklaması olduğunu belirtir. Bunu uzun dönemli bir olgu olarak değil kötü hasatların sonucu olan, birbiriyle her fiyat artışı hamlesini *(cherté)* izleyen fiyat düşüşlerine karşı hareket eden bir "durgunlukla bağlantılı bir kısa vadeli fiyat artışları dizisi olarak görmeyi terdh eder.[4] Ancak, bu gözlem trendi inkâr etmez, bu daha ziyade trendi açıklamanın bir biçimidir.

Bu öyküyü daha iyi anlamak için sözde *crise d'Ancien Régime*"den (Eski Rejimin Krizi) başlamalıyız. Bu dönemin Avrupa ve belki de tüm kapitalist dünya ekonomisi için "son" tarihsel an olduğu söylenir. Klasik olarak Labrousse tarafından tanımlanan *crise d'Ancien Régime,* kısa vadeli bir hasat olgusuydu. Ekmek nüfusun çoğunluğunun yaşam kaynağı ve ulaşım yavaş ve masraflı olduğu için işleyişi temel gıda maddesi olarak tahılların merkeziliğine ve Pazar fiyatlarının yerel arzdaki değişikliklere hızla tepki vermesine bağlıydı. Gıda açığı büyük üreticiler için, stokları azalsa bile, fiyatlarda ani bir yükseliş ve dolayısıyla genellikle karlarda muazzam artış anlamına geliyordu. Fakat küçük üreticilerin çoğunluğu için aynı durum kâr değil felâket anlamına geliyordu, bu ilk bakışta çelişki gibi gelebilir. Bunun nedeni küçük üreticinin hasadının (eşit olmayan) birçok kısma ayrılmasıydı. Bir kısmı ertesi yıl için tohum, bir kısım vergi, bir kısım kira, bir kısım geçim, bir kısım da pazarda satmak içindi. Hasat kötü olduğu zaman büyük oranda ya da tamamıyla kaybolan (belki de geçim için ayrılan kısmın da bir parçasıyla birlikte) son kısımdı. Dolayısıyla, satış fiyatları yüksek olmuş olabilir, ancak küçük üreticinin kötü hasat durumunda genellikle elinde satacağı bir şeyi yoktu. Belki de, daha da kötüsü, yemek için kendisi satın almak zorundaydı ve bunu fiyatlar yüksekken yapıyordu.[5]

Diğer küçük üreticiler için de yüksek fiyatlar aynı derecede felâket içeriyordu. İşsizliğin arttığı bir zamanda giderleri muazzam oranda artıyordu; işsizliğin nedeni ücretli işlerin çoğunlukla, kötü hasat dolayısıyla işçi talebinin düştüğü tarım alanında olmasıydı. Bunun

fiyatların yüzyılın ortalarından biraz önce başlayarak yükselme eğiliminde olduğundan söz eder, fakat 1790'ları 'şiddetli enflasyonist sıkıntılar' dönemi olarak tanımlar.

4 Morineau (1978, 386).

5 Bkz. Danière (1958a, 318-319). Bununla birlikte Landes (1958a, 335) hasatların ticari etkinlikler üzerindeki bu etkisinin "aşırı" durumlarla (yani kıtlık) sınırlı olduğunu ileri sürer.

yanında, tekstil üreticileri de kötü hasadın neden olduğu kısa vadeli talep düşüşü dolayısıyla üretimi kısıyor, bu da işsizliği arttırıyordu.[6]

Bu pek de refah gibi gözükmemektedir, Morineau'nun vurguladığı da budur. Ancak bu on sekizinci yüzyılda yeni bir şey de değildi. Kısa vadeli hasat krizleri tarım sektörünün (arazi sahibi ya da kiracı) önemli sayıda küçük çiftçiyle, halkın beslenme kaynağının büyük kısmı olarak temel ürünlerle ve temel ürünlerin yüksek taşıma maliyetleriyle işlemesi derecesinde bu şekilde gerçekleşmiştir. Daha az olağan olan hasadın iyi olduğu yıllarda fiyatlarda görülen yapışkanlıktı. Kötü hasat yıllarının büyük toprak beyleri (ve tüccarlar) açısından taşıdığı bir avantaj normalde iyi hasat yıllarının küçük çiftçiler açısından taşıdığı avantajla telafi edilmiş olmalıdır. Gerçekte ise, tarımsal fiyatlar 1730'dan sonra arttığında küçük üreticilerin büyük arazi sahiplerine borcu olan kira da artıyordu.[7]

Bunun açıklaması nedir? Kötü havanın hâkim olduğu birbiri ardına gelen yıllar mı?[8] Çoğunlukla, Vilar'in deyişiyle bu türden 'cazip' bir açıklamaya eğimliyiz. Ancak, gerçek sorun "çıkış noktası" olan iklimde değil, "varış noktası" olan sosyal alanda (yani, gelir ve ödemelerin dağıtımı noktasında) bulunmamaktadır.[9] Bu tabii ki kesinlikle doğrudur, fakat 'sosyal alan' önceki zamanlardan farklı bir ekonomik profil yaratacak kadar çok mu değişmişti?

Crises d'Ancien Régime tartışmasında kaybolan konularda bir tanesi Labrousse'un daha önce bizzat dikkat çektiği bir konudur. Kısa vadeli fiyat artışlarının yıkıa etkileri varken ve özellikle düşen üretimle özdeşleşmişken uzun vadeli fiyat artışların bugünkü gibi ters bir etkisi vardı.[10] Zira üretimde uzun vadeli artışlara neden oluyordu. Bu bir taraftan yerel pazarların (tek başına olmasa da küçük üreticilerin alanı) öte taraftan da bölgesel ya da dünya ekonomisi çapında pazarların (özellikle büyük üreticilerin alanı) işleyiş biçimi arasın-

6 Labrousse'nin yazılarında ve başka yerlerde bu olguyla ilgili birçok tanım vardır. (1945, iv-v)

7 Bu hiç şüphesiz Labrousse'nin çalışmasının temel ampirik bulgusudur. Bkz. özelde Labrousse (1933, II, 379,399,444)

8 XV. Louis'in krallığının sonunda ve ara sıra da XVI. Louis'in krallığı boyunca, Fransız tarımının yaşadığı gerçek kriz iklim koşullarının kötüleşmesinin neden olduğu krizdir. Morineau, 1971, 67; bkz. ayrıca 1969a, 419) Fakat "iyi havayla" ilgili problemler için bkz. sonraki maddeler.

9 Vilar (1974,40)

10 Labrousse (1944, xvi)

daki farklılıkla bağlantılıydı. *Crises a'Ancien Régime* yerel pazarların olgusuydu. Daha büyük ve daha uzak pazarlar için üretim "temel" kapitalist olguydu ve bu daha yüksek fiyatların dünya ekonomisinde karşılanamayan bir fiili talebi ve dolayısıyla üretimi arttırmaya hazır olanlar için potansiyel bir uzun vadeli kazancı yansıttığı şeklindeki basit ilkeye göre işliyordu. İklim bu geniş alanla ilişkili olarak tarımda bile ikincil bir rol oynuyordu. Önemli olan daha ziyade sermaye birikiminin genel oranıydı.

Daha önce on yedinci yüzyılın uzun durgunluk döneminde, merkez ülkelerin önemli bütün kapitalist kazanç kaynaklarını sınırları içerisinde toplamaya çalışarak tepkide bulunduğunu savunduk[11]: Dünya pazarı tahıl üretimini, yeni maden ve tekstil sektörlerini, yeni ulaşım altyapısını ve Atlantik ticaretinin ara depolarını yöneltiyordu. Bunda az ya da çok başarılı oldular. Bunun yanında, merkezdeki savaşta, başlangıçta önde olan Birleşik Eyaletler sonunda İngiliz ve Fransız rekabetiyle geride kaldı, İngiltere ve Fransa arasındaki savaş, on sekizinci yüzyılın arifesinde daha eşitti ve dünya ekonomisi içerisinde ikisi de birbirinden önemli derecede güçlü sayılmazdı. Merkez içerisindeki üretim süreçlerinin yeniden yapılandırılması bu ülkelerin her birinde gelirin yeniden dağıtılmasına neden oldu; öyle ki artan "iç" talepten ve dünya ekonomisinin sınırlarının daha da genişlemesinin deneme niteliğindeki başlangıçlarından söz edilebiliyordu. Kısacası, 1750'den sonraki dönemle özdeşleştirdiğimiz süreçlerden çoğu (tarım ve endüstrideki teknolojik değişiklikler, coğrafi genişleme, merkez içerisinde artan talep) yavaş da olsa önceki yüzyılda zaten gerçekleşiyordu.[12] Ancak, dünya ekonomisinin ekonomik genişlemesiyle birlikte merkezde yenilenmiş coğrafi üretim ayrışması (uzmanlaşma) ve artan makineleşme geldi ("sanayi devrimi").

Uzun on yedinci yüzyılın temel başarısı, merkez ülkelerin bakış açısından, bu ülkelerin kapitalistlerinin sahiplenilecek kazançları elde edebilmesiydi. Başlıca engel, işaretlerinden birisi nüfus artışının durağanlaşması olan sınırlı toplam talepti. Tüm dünya ekonomisinde marjinal üreticilerin ortadan kaldırılması ve özellikle gelirlerin sınırlı biçimde yeniden yapılanması, on sekizinci yüzyılın ilk

11 Bkz. Wallerstein (1980, özellikle 259-275).

12 On sekizinci yüzyılın ortasında teknolojik değişimi küçümseme ya da tam tersine yüzyılın ikinci yarısında önemini abartma alışkanlığının uzun bir tarihi vardır." (Jones, 1970, 49)

yarısında bir yerde başlayan ve ikinci yarıda yüksek bir düzeye ulaşan, kârlı bir karışıklık dönemi olan 1792-1815 Fransız-İngiliz savaşları sırasında tepe noktasına ulaşan yeni genişleme çağının temelini attı.

Ekonomik büyümeye geleneksel olarak eşlik eden (onun hem kanıtı hem de sonucu olan) bir nüfus patlamasıdır ve böyle bir patlamanın 1740'lar civarında ya da on yıl önce on yıl sonra olduğu konusunda genel bir kabul söz konusudur.[13] Önceki bölümde nüfus artışının ister (daha sağlıklı koşullar ve daha iyi tedavi imkânlarından ziyade daha çok yiyecek sayesinde) ölüm oranının düşmesi isterse doğum oranının artmasıyla olsun sosyo-ekonomik dönüşümler açısından açıklamasının neden mantıklı göründüğünü açıklamıştık. Günümüz bilim adamlarının çoğunluğu önceliği doğurganlığın artışına vermektedir. Flinn ölüm oranının Tanrı'nın tarafında kalırken, doğum oranının tamamıyla insanoğlunun tarafında kaldığını öne sürerken bu görüşü temsil eder[14]; buradaki temel değişken kadınların evlenme yaşıdır.[15] Bazı analistler düşen evlilik yaşı kanıtına on yedinci yüzyıl İngiltere'si ve Fransa'sında zor zamanlara bir tepki

13 Deane İngiltere için olağan tarihin 1740'lar olduğunu söyler ve 1780'lerden önce yükseliş mütevazı olsa da 1740'larda başlayan büyümenin tersine dönmediğini belirtir. (1974, 214). Chambers İngiltere'deki "demografik devrim" için olağan tarihlerin 1750-1800 olduğunu söyler ve Tucker (1963) bunun 1720-1740'ran düşük oranlarının telafisi olduğunu belirtirken haklıysa da, demografik ve ekonomik durum üzerindeki sonraki yan etkiler muazzamdı." (1972, 122) Benzer şekilde, Wrigley ve Schofield de 1750'den sonra başlayan (fakat 210-211. sayfalarda 1740 olarak tespit edilen) keskin bir yukarı dönüşü gösteren bir grafiğe sahiptir. Le Roy Ladurie'nin Fransa için söz konusu olan sentetik görüşü (1975, 364-365) şöyledir: "1717'den sonra bir yukarı dönüşün (reprise) başlangıcı ve kısa süre sonra da hızlı bir yükseliş vardır." 1737-1745'den bir duraksama, geçici bir durgunlaşma olarak söz eder, bundan sonra da 1745-1750'den itibaren büyüme yeniden başlar ve kısa sürede tavana vurur." Toutain "Daha 1720 yılı dolayında Fransız nüfusu artıyordu" der (1963,17) Bu hiç şüphesiz, Heleiner'in de hatırlattığı gibi, eşsiz değildi, fakat daha önceki nüfus artışlarına benziyordu. Wrigley ve Schofield de, on sekizinci yüzyılın nüfus artışına bir çekince koyan Morineau gibi (1971, 85) kanıtlandığı derecede aynı noktaya değinir (1981, 211). Flinn (1981, 76) on altına ve on sekizinci yüzyıl arasını, birçok Avrupa ülkesinde büyüme oranlarının oldukça büyük olduğu on dokuzuncu yüzyılla karşılaştırırken yaptığı vurguda benzer bir kuşkuculuk gösterir.

14 Flinn (1981,18)

15 Bkz. Flinn (1981, 21) ve Lee & Schofield (1981, 27). Ancak, Wrigley ve Schofield (1981, 247-248) bunun İngiltere için doğru olduğunu söylerken, ölüm oranındaki düşüşün İsveç gibi belli diğer ülkelerde önemli bir rol oynadığını belirtirler. Fransa arada bir örnek olarak anılır. Habakkuk da (1953, 133) endüstri öncesi toplumda en büyük değişkenliğin evlilik yaşından ve dolayısıyla da doğum oranına olan etkisinden kaynaklandığını söyler.

olduğu düşünülen gebelikten korunma oranının düşmesinin çıkarımsal ve negatif etkisini eklerler.[16]

Gerçekte, önceki asırda nüfusun düşmesiyle geride kalanlar daha iyi beslendiler ve dolayısıyla "reel ücret" yavaşça yükseldi. Sonunda, bu refah psikolojisi kendi başarısızlığına neden oldu. 1715-1750 dönemi için söz konusu olduğu görülen (ve belki de kısmen, gelişen tekniklerin sonucu olan) "iyi hasatların"[17] gözlemlenen doğurganlık artışını neden ateşleyebildiğim anlamak kolaydır.

Yüzyıl başladığında İngiltere belki biraz daha üretkense, İngiltere'yle ilgili literatür yüzyılın ikinci çeyreğinde bir yerde özellikle bu avantajdan kaynaklanan bir gerilemeyi vurgular: İyi hasatların sonucu olan fiyat düşüşünün klasik bir neticesi olan sözde "tarımsal bunalım.[18] Bununla birlikte iki önemli noktanın vurgulanması gerekmektedir. Birincisi bu sıradaki fiyat değişiklikleri tarımsal üretimdeki gelişmeyi gerek işgücü verimliliği gerekse kişi başına düşen üretim açısından bozmuş gözükmemektedir.[19] İkincisi hiç şüphesiz kısmen birincisinin açıklamasıdır. 1730'lar ve 1740'lar kiralarda bir düşme eğilimine (ve bunun yanında daha sık ödenmiş kira borçla-

16 Colyton ve Chaunu'ya (1972a, 295-296) dayanan, Normandy ile ilgili tezler için bkz. Wrigley (1969, 181), Chaunu yeni-Augustinci ahlak teolojisinin coitus interruptus'u (cinsel birleşme esnasında doğum kontrolü amacıyla boşalmadan önce geri çekilme metodu) ehveni şer olarak görmekle nasıl dindar bir Malthusçuluğu desteklediğini anlatır.

Le Roy Ladurie (1969, 1600) bize ek olarak on yedinci yüzyılda örneğine çok rastlanan ani kıtlıklar ve geçici sterilizasyon arasındaki biyolojik bağlantıyı hatırlatır. "Sanki organizma üreme işlevini bastırıyor ve bu bedeli hayati işlevin fedası da olsa bir lüks haline geliyor."

17 Deane (1979, 49). Fransa'yla ilgili literatür bunu doğrudan kabul etmez, fakat kıtlıkların sona erdiğinden söz eder. Bkz. Meuvret (1971e, 275)

18 Tarih belirleme olağan biçimde tartışmaya maruz kalır. Mingay (1956, 324) onu 1730-1750 ve özellikle 1745 yılı olarak belirlerken, Chambers 1720-1750'den (1972, 143), Little (1976, 5) ikinci çeyrekten ama ayrıca 1730'lar ve 1740'lardan bahseder. Bununla birlikte P.K.O'Brien şöyle der: "Tarımsal fiyatlarda düşüş yoktur, ancak 1740'lara kadar yalnızca bir istikrar mevcuttur." John görüşü verilerle (kişisel iletişim) desteklerimemektedir.

19 Crafts (1981, 3) şöyle der: "Tarım kesinlikle önemi azalan bir girişim değildi. Aslına bakılırsa, yüzyılın ikinci yarısında sınırlı kaynaklar üzerindeki daha büyük talep baskısı tarım fiyatlarını sanayi fiyatlarına göre arttırdı." Cole (1981, 48) benzer şekilde şu tezi savunur: "Yeni tahminler hiç şüphesiz, artan tarımsal verimliliğin on sekizinci yüzyılın başında bir bütün olarak ekonominin büyümesinde önemli bir faktör olduğu şeklindeki Johns-Jones görüşü için güçlü bir nicel kanıt teşkil etmektedir." Bununla beraber, bu dönemin gelecek olan sanayi devrimine katkısının büyüklüğü ile ilgili olarak bkz. Ippolito'nun çekinceleri (1975, 311).

rına) ve "toprak sahiplerinin kiracılara çeşitli tavizler vermesine" şahit oldu;[20] öyle ki bu dönem "tarımsal işçi için altın bir çağ sayılabilirdi."[21]

Avrupa'da 1620'leriden 1750'ye kadar süren bir olgu olarak, düşük tahıl fiyatları böylece en şiddetli ifadelerinden birisini bu dönemin sonunda ve özellikle de o sırada en büyük tahıl ihracatçısı konumunda olan İngiltere'de buldu. Fakat, fiyatlardaki bu uzun vadeli düşüş (gelirin daha iyi dağıtılması açısından) yeni talep kaynaklarının oluşmasına katkıda bulundu, bu da demografik tepkiye hız verdi. Bu aynı zamanda merkezdeki tarımsal kapitalistlerin yeni kazanç kaynakları aramasına neden oldu. İlk olarak peşin satılık mahsul üretimini kendi ellerinde toplama ve doğrudan üreticilerin payını azaltma çabalarını yoğunlaştırdılar. ikincisi, endüstride yenilikler yoluyla yeni kazanç kaynakları elde etmeye çalıştılar, bu da dünya pazarları üzerindeki çatışmayı yoğunlaştırdı. Her öykünün sırasıyla anlatılması gerekmektedir.

Tarımın on sekizinci yüzyıldaki öyküsü normalde Fransa ve Büyük Britanya örneklerinde çok farklı dillerle anlatılmaktadır. Fransa'da XV. Louis ve XVI. Louis dönemlerinin en belirgin özelliğinin "senyörlerin tepkisi" olduğu, bunun da Fransız Devrimi'nin patlak vermesini açıklayan faktörlerden biri (belki de en önemlisi) olduğu söylenmektedir. Büyük Britanya'da, 1750'lerden başlayarak yeni bir büyük çitleme dalgasının gerçekleştiği, bunun da "ilk" sanayi devrimini açıklayan faktörlerden birisi (belki de birincisi) olduğu söylenir. Fakat "senyörlerin tepkisi" ve "çitleme dalgası" birbirinden çok farklı mıydı? Sanırım değildi.

On sekizinci yüzyılda merkez ülkelerdeki kira gelirlerini arttırma ve toprak ve üretim üzerindeki kontrolü genişletme çabası bana göre (Doğu Avrupa senyörlerinin on yedinci yüzyılın başındaki tepkiye benzer olarak) büyük tarımsal toprak sahiplerinin mütevazı tepkisi olarak başladı. Nüfus artışıyla birlikte, bu muazzam bir kazanç kaynağı oldu. Yani, bir noktada aşırı olan arz ardından açık duruma düştü ve tahıl fiyatları Avrupa dünya ekonomisinin her yerinde önce yavaşça sonra da hızla arttı.[22]

20 Mingay (1956, 324)

21 Liftle (1976,18-19)

22 Slicher van Bath (1969,173-174) 1755 senesini "fiyat rasyolarındaki dönüm noktası" olarak adlandırır. Avrupa'da buğdayın ortalama fiyatının 1760 ve 1790 arasında 1721-1745 dönemindekinden %30-40 daha yüksek olduğunu ve bunun 1660 dolay-

Arz açığına verilen doğal bir tepki normalde teknolojik yenilikler aracılığıyla üretimi arttırma çabasıdır. Nitekim Abel'in de kaydettiği gibi 1750'den sonra "tarım o kadar aniden eğitimli çevrelerin ilgi odağı oldu ki, çağdaşlar bile buna şaşırdı.[23] Fakat yeni üretim teknikleri -sürekli ekim, yeni ürün dönüşümleri, karışık ekim[24] geliştirme çabalarına rağmen sonuçlar "çok yanıltıcı" bir kavram[25] olan tarımsal devrimin ima ettiğinden çok daha az köklüydü. Tabii ki üretimde ya da verimlilikte artış olmadığını söylemek mümkün değildir. Fakat nüfus artışının yiyecek arzı artışını geride bıraktığı, bunun kazançlara temel oluşturduğu ve burada "Malthus"un geleneksel kontrol mekanizmalarının işlemediği açıktı. Bu tabii ki işçi sınıfının reel gelirinde düşüşe neden olacaktı, bu yönde önemli kanıtlar mevcuttur.

Senyörlerin Fransa'daki sözde tepkisi ne oldu? Bu genellikle iki temel öğeyle tanımlanmaktadır: Kullanılamayan ya da az kullanılan senyörlük haklarının yenilenerek hayata geçirilmesi ve genel arazilerin aynı senyörler ya da büyük yerel toprak beyleri tarafından ele geçirilmesi. Hukuksal açıdan bakıldığında, birinci işlem Ortaçağ feodal toplumundan kaynaklanan (ve dolayısıyla belki de analitik bir isimlendirme olan yeniden feodalleşmeyi hak eden) bir hukuka dayanıyordu, ikinci işlem ise bu aynı hukukla taban tabana zıttı.[26] Bu nedenle, görünüşte bile senyörlerin tepkisinin feodal bir rejimin son

---

larından itibaren (İspanya Taht Savaşı dönemi dışında) alışılmadık düzeyde uzun bir sabit fiyatlar döneminden sonra ciddi bir artış oluşturduğunu belirtir.

23 Abel (1973, 281). Bourde (1967, 111, 1571) Fransa'da tarımsal el aletlerinin ilk defa yoğun biçimde üretilmeye başladığı dönemi 1750-1770 olarak tespit eder.

24 Bkz. Diğerleri arasında, Deane (1979, 38)

25 Hufton (1980, 23) Bu konudaki başlıca polemikler, daha önce belirtildiği üzere Kerridge (1967) ve Morineau (1971)dur. Goy ve Head-König, Toutain'in on sekizinci yüzyıl Fransız tarımsal üretimdeki yükseliş tahminini aşağı doğru revize eder (1969, 263); bkz. Ayrıca Le Roy Ladurie (1975, 395). O'Brien (1977,175) 1745-1820 dönemindeki İngiliz "değişim kapasitesini o kadar da etkileyici bulmaz." Bize bunun klasik ekonomistlerin azalan verimler yasasını icat ettikleri dönemin ta kendisi olduğunu hatırlatır.
Turner benzer şekilde, böyle bir verimlilik değişiminin büyük oranda 1770'den önce yaşandığını ve dolayısıyla nüfus artışına tepki olmaktan çok ona imkân taradığını ileri sürer, İngiltere'de büyük kazançlarla ölçülen verimliliğin 1770 veya öncesi dolaylarından 1830 sonrasına kadar sabit kaldığını, bu dönemin de demografik devrim zamanı olduğunu savunur." (1982, 506)

26 Feodal hakların yeniden tanınmasının bütünüyle yasal olduğu çıkarımı yapılmamalıdır. Henri Seé (1908, 181-184) Feodal hakların iadesinin ne kadarının hukuksal suistimallere neden olduğunu yıllar önce belirtmişti.

çırpınışı olduğu ifadesi temel bir çelişkiyi yansıtır. Bunun yaranda, Forster'ın da öne sürdüğü gibi "tepki" "çok dar biçimde anlaşılmıştır."[27] Bu büyüyen bir dünya piyasası bağlamında gerçekleşmiş kapsamlı bir tepkiydi ve modern çiftlik yönetimi (yani muhasebe, araştırma, gelişmiş denetim), stoklama, spekülasyon, ipotekli malların haczedilmesi ve *Fizyokratçı* fiyat teorisine destek -kısacası girişimciden beklenecek her şeyi- içeriyordu.

Bu tepkinin temel taşı kirada bulunuyordu. Kira bu dönemde artan fakat toplam gelir artışının ancak küçük bir yüzdesine karşılık gelen senyörlük vergileriyle karıştırılmamalıdır. Le Roy Laduire'nin Fransız bölgesel analizleriyle ilgili özeti 1730'larla 1780'ler arasındaki bir karşılaştırmada, en büyük reel artışın -tüm tarımsal fiyatlardan oluşan ağırlıklı bir endeks kullanırsak indirilmiş fiyatlarla %51 olmak üzere- arazi kirasında olduğunu gösterir. Diğer en yakın artış %35'le nakit olarak ödenen toprak vergisindeydi. Kredi faizlerinden elde edilen gelir de faiz oranındaki önemli düşüşe rağmen önemli ölçüde arttı. Artan tarımsal gelirin en zayıf kaynakları, her biri küçük oranda artmakla birlikte, ayni olarak ödenen toprak vergisi ve senyörlük harçlarıydı.[28]

60 yıllık dönemde tarımsal gelirde ortaya çıkan bu artıştan kim yararlandı? Artan fiyat düzeyi açısından[29] cevap basittir. Kazananlar pazarlanabilir artığa sahip olanlar ve kaybedenler de yılın bir kısmında bile olsa alia olmaya zorlananlardı.[30] Fakat artan fiyatlardan kaynaklanan kazancın yüzde seksenine ek olarak yedek artık değerin zorla elde edilmesinden kaynaklanan kazancın % 20'si vardı.[31] İç sosyal yapının dönüşüm sürecini yansıtan da bu % 20'dir.

Hiyerarşinin tepesinde büyük toprak sahipleri bulunuyordu. Bunlar çoğunlukla soylulardı, fakat gerçekte Fransa'da on yedinci ve on sekizinci yüzyılların belirgin özelliği avam statüsünden soylu statüsüne

27 Forster (1963, 684)

28 Bkz. Le Roy Ladurie (19975, 434-437). Meyer (1966,11,1248) Brittanny gibi feodal imtiyazların güçlü olduğu bir yerde bile aynı şeyi tespit eder. "Gerçekte senyörlük hakları ne kadar yüksek olursa olsun, soyluların gelirleri içerisinde oldukça küçük bir yüzdeyi temsil ediyordu. Feodal sistemin önemi yurtluklardan alman ondalık vergilerin düzensiz harçlarının (casvels: lods et ventes, rachats) yüksek maliyetinde ve çoğunlukla da soylu ya da avam olsun sahibine kazandırdığı keyfi sosyal güçte yatıyordu."

29 Bkz. Labrousse (1933, II, 361-362)'deki özet.

30 Hufton (1980,26, 28)

31 İfade ve yüzdelik tahminleri Le Roy Ladurie'ye aittir (1975, 434).

geçişin[32] büyük toprak sahibi olabilecek kadar varlıklılar için nispeten kolay olmasıydı. Nitekim bu dönemde reel gelir anlamında en çok önemli olan büyük toprak sahibinin statüsüydü.[33]

Feodal harçlar doğrudan sınırlı bir rol oynamakla birlikte bunlar kiraya verme şeklindeki dolaylı mekanizmayla kapitalist kazanca dönüştürülüyordu. Zira vergi kesimcileri olan sadece merkezi hükümet değildi; senyörler de feodal harçlarını kiraya veriyordu. Yani, senyörlerin her biri bir ya da daha fazla kiracıyla önceden belirlenmiş bir miktarı yıllık ödeme anlaşması yapabiliyordu. Kiracılar da bu miktarı doğrudan ayni olarak üreticilerden topluyordu. Gerçekte, pazarda bu şekilde toplanmış ürünü satan kiracılardı. Fiyatlardaki herhangi bir artış "kiracıya" yarıyordu.[34]

Toprak beyinin doğrudan ve dolaylı olarak elde ettiği kirayla birlikte arazilerinin alanını arttırma çabasını da görüyoruz.[35] En başta yapılmaya çalışan şey boş otlak *(vaine pâture)* haklarını ve bunun komşu arazilere yayılımı olan ve nadasa bırakılmış ve boş araziler üzerinde olduğu kadar anızlar üzerinde de hayvanların otlatılmasına imkân

32 Goodwin (1965a, 358) Bkz. ayrıca Cruder (1968, 226, 228) : "On sekizinci yüzyılın son on yıllarında burju vazinin, özellikle de zengin, üst sınıf burjuvazinin kendilerinden üstte olanlarla ilişkileri kesilmediği gibi, profesyonel ve sosyal gelişmelerinin engellenmediği de muhtemeldir... Statü artık değiştirilemez değildi ve soy artık kariyerleri belirlemiyordu. Burjuvazi, eğer başarı için gerekli araçlar olan yetenek ve paraya sahipse kabul edilen yollar boyunca ilerleyebiliyordu. Ayrıca, o da bir soylu olmak istiyordu."
On sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde durum çok mu farklıydı? Avam sınıfından zengin biri Parlamento Üyesi oluyor, oradan da soylu olma ümidi besleyebiliyordu. "1784'de Avam Kamarası evrensel olarak Lordlar Kamarası'na giden anayol olarak görülüyordu." (Namier, 1957,14).

33 Toprak sahibi sınıf güç açısından senyörlerin kendisinden (senyörlük hakları), Kilise'den (ondalık vergi), Devletten (vergiler) çok büyüyordu." (Le Roy Ladurie, 1975, 584).

34 Aberdam (1975, 75). Fermier (çiftçi) toprağını bir başkasına, o da bir başkasına kiraya verebildiği için "fermier" kategorisi geniş bir kategoriydi.

35 Bu topraklarının kalitesine ektir. Leon'un (1966, 18) güneydoğu Fransa için belirttiği gibi, büyük toprak sahipleri tahıl yetiştirmek için en iyi topraklara ve özellikle en büyük kazanç kaynağı olan en iyi bağlara ve tarlalara sahipti.
Tabii ki Mare Bloch'un (1930, 513) senyörler sınıfının niyetleriyle ilgili uyarısını da akılda tutmalıyız. "Bir blok olarak düşünüldüğünde senyörler sınıfına ait bir tarım politikasından söz etmek çok yapay olurdu; bu o sınıfın eylemlerine çıkarları, görüşünün kesinliği, sınıf bilinci kavramı açısından o derecede sahip olmadığı bir birlik vermek olurdu. Fakat en azından belli genel eğilimleri ayırt edebiliriz.

veren *droit de parcours'un* (otlatma hakkı) kaldırılmasıydı.[36] ikinci olarak da genel arazileri *(communaux)* bölme ve çitlemeye olanak sağlama çabaları geliyordu.

Fransa'da en az İngiltere'de olduğu kadar uzun bir tarihi olan bu çabalarda[37] Fransa'daki büyük arazi sahipleri 1750'den sonraki dönemde İngiltere'deki eşlerinden daha az başarılıydı. Fransa'daki daha zayıf bir devlet mekanizması ve İngiltere'deki siyasal olarak daha zayıf bir köylü sınıfı iki ülkede de oldukça farklı siyasal sonuçlara neden oldu. Fakat bunun tersi de doğruydu, İngiliz kiracıların "kira yenileme haklarının" Fransa'da "efsane" bir uygulama olarak kiracıların hızlı dönüşümünü engelledi.[38]

Bunun neden böyle olduğu sorulursa bunun bir açıklaması, standart açıklamanın oldukça aksine, Fransa'da kapitalist değerlerin (girişimcinin doğal haklarının dokunulmazlığı) hızla yayılmasıyla karşıtı olarak İngiltere'de geleneksel değerlerin (mukim bir kiracının kazanılmış hakları) korunmasının birleşimi ve öte taraftan Fransız devletinin (İngiliz devletiyle karşılaştırıldığında) değişikliği dayatma konusundaki zayıflığıydı. Tahıl üretimiyle uğraşan büyük ölçekli Fransız kiracı çiftçilerinin kira müddetini garantiye alma, daha uzun kira şartları ve sigorta indirimleri elde etme çabaları "sözleşme serbestliğine garanti edilmemiş müdahale" olarak nitelendiriliyordu.[39]

İngiliz çitlemelerinin genel tablosu daha nettir. 1750'den sonra, büyük oranda özel sözleşmelerle değil Parlamento buyruğu (yani devlet) aracılığıyla çitlemelerin hızının artması söz konusuydu. Hiç

36 Bourde (1967, I, 538, n.1) komşu bir mıntıkaya hayvanları otlatmaya gönderme karşılıklı hakkını içeren droit de parcours iki mıntıkanın karşılıklı onayıyla vaine pâture (boş mera) alanının genişletilmesiydi. Bkz. Sée (1913, 265)'de zikredilen Repertoire de Jurisprudence'deki hukuksal tanım.

37 Bkz. Bloch (1930)

38 Forster (1970, 1610). "Daha az başarılı" kiraların yükselmediği anlamına gelmez. Fakat daha sık olarak, İngiliz toprak sahipleri çitlemeye kiralarını arttırma biçimi olarak başvuruyordu. Bkz. Mingay (1960, 377) Bkz. ayrıca Porker (1955); kira artışının aşamalı olarak gerçekleştiğini ve çoğu zaman ifade edilenden daha az korkunç olduğunu vurgulamak ister.
Tabii ki Fransa'da bürokrasinin yetkileri artırıyordu, fakat Büyük Britanya'dakiler kadar değil. Fransız devleti (İngiliz devletinin aksine) çok fazla çifteme yapacak durumda değildi; daha önceleri senyörün harçları toplamasını haklı göstermiş olan birçok işlev devralacak kadar güçlüydü. Bu şekilde senyörün feodal vergilerin toplayıcısı olma işlevini bozarak senyörlüğü bir iş haline dönüştürdü. (Root, 1985, 680-681)

39 Forster (1970,1914)

kuşkusuz, bugün bunun üç asırlık bir trendin zirveye ulaşmasından ibaret olduğunu biliyoruz.[40] Yine bugün uzun süredir mevcut olan önceki açık araziler ve dağınık parçalar sisteminin sadece mantıksız bir budalalığın devamına dayanmadığını da biliyoruz.[41] Bununla birlikte, on sekizinci yüzyılın sonlarında ek bir çitleme hamlesi vardı ve bu temelde sürece daha önce çitlenmiş arazilerden daha çok ait olan arazi üzerinde gerçekleşiyordu.[42] Açıklamamız gereken de bu hamledir. Bir problem daha vardır. Dahlman'ın öne sürdüğü gibi, çitleme eğer teknolojik değişikliğin sonucuysa o zaman onun daha önce olduğundan daha azını görmemiz gerekirdi. Sonuç olarak, "tedrici olarak gelişen değişim öğesi" açısından bir açıklamaya ihtiyacımız vardır. Dahlman bize bir açıklama önerir: "Açık arazi sistemiyle tutarsız bir 'uzmanlaşma' derecesi gerektiren, pazarın genişliği ve nispi fiyatların etkisi."[43] Eğer parlamento müdahalesine neden ihtiyaç duyduğu sorulursa Deane'in buna çok makul bir cevabı vardır: "Özel çitlemelerin 1760'dan önceki dönemden daha yavaş ilerlediğini varsaymak

40 Kerridge (1967, 24) onun yeniliğini çürütmeye çalışırken en uç noktaya gider. "Genel olarak bakıldığında, 1700 senesinde kabaca bir tahminle Doğu ve Batı'nın dörtte biri çitlenmeyi beklemekteydi. Parlamento çitlemelerinin büyük önemiyle ilgili asırlık öykü cehennemin dibine yollansa iyi olur."

41 Sistem hem temelde düşünülenden daha esnekti, zannedilenden çok "ilerlemeye" izin veriyordu hem de düşünülenden daha fazla artan farklılaşma ve büyümeye maruzdu. Bkz. Yelling (1977, 146) Dahlman üretim temelde yakınlardaki pazarlara yönelik olduğu sürece sistemin ekonomik rasyonelliği için güçlü bir tez geliştirir. Bize tekerleğin büyük bir icat olduğunu fakat karda gitmek için olmadığını hatırlatır. "Açık arazi sistemi aynı kaynaklarla, birkaç dış faktörün değişmesi ve sonuç olarak "daha büyük bir istikrar koşulları altında iki farklı sınıf ürün [tarla ve otlak ürünleri] üretme problemiyle baş etmek için benimsenmişti.

42 Erken çitlemeler "işlemeli tarıma en az uygun bölgelerde gerçekleşmişti ve dolayısıyla belli bir düzeyde üretim yapmak için daha büyük teknolojik ve örgütsel çaba gerektiriyordu.

43 Dahlman (1980, 154). "Uzmanlaşma karlı hale geldiğinde ve üretimde daha çok esneklik istendiği zaman çitlenmiş çiftlikler sahipleniliyordu."(s. 178). Cohen ve Weitzman (1975, 321), Dahlman tarafından eleştirilseler de, temelde benzer bir açıklama yaparlar. "Çitleme hareketinin arkasındaki ana güç topraktan sağlanan gelirlerin en üst dereceye çıkarılması isteğiydi." Onlar bunu muhtemelen bu sırada gerçekleşmiş 'Orta çağ değerlerinden bir kopuş' olarak görür (s. 304). Fakat bu önceki çitlemeler için öne sürülen güçlü kanıtlarıyla çelişir. E.L. Jones'un açıklaması da (1981, 84) aynı yöndedir: "Çitlemenin arkasındaki ana dürtü belki de dışsaldı -on sekizinci yüzyılın ortasından sonra tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen oldukça hızlı artış... Verim oranı kazançları kolayca abartılır." Son olarak, Abel (1973, 283-284) bu görüşü onaylar: "Çağdaşların ortak görüşüne göre, çitlemelerin olağanüstü derecede artmasının ilk nedeni tahıl fiyatlarındaki artıştı... Fransa'da da görüntü aynıdır."

mantıklıdır, zira gıda fiyatlarının yüksek olduğu bir zamanda topraksız kalmaya karşı direnç eğilimi çok güçlüydü."[44]

Tarımsal üretim, nüfus artış hızında olmasa da yüksek fiyatlarla "mahmuzlanmış" olarak artıyordu. Fakat yine de on sekizinci yüzyılda "ağır ve yavaş" bir sektör olduğu düşünülebilir. Sonunda "şaha kalkan" sektörler[45] sanayi ve ticaretti. On sekizinci yüzyılın başında İngiltere ve Fransa (Kuzeydoğu, Languedoc) ve aynı zamanda Avusturya Hollandası (Belçika) ve isviçre'nin sanayileri tarımın sanayiye iç oranı açısından yaklaşık bir eşit gelişme oranına (2:1) sahipti.[46] Hepsi ihracatçıydı, fakat sanayi üretimlerinin büyük bölümü hâlâ sınırları içerisinde satılıyordu. Bu sanayilerin hepsi korumacı politikaları savunma eğilimindeydi.[47] Sanayi üretimi Fransa'da daha olağan tarihin 1740 olduğu İngiltere'den daha önce, belki de 1715 civarında[48] tahıl üretimine paralel olarak arttı.[49] Her halükârda küresel büyümenin birikimsel bir süreç olduğu açıkça görülmektedir. Hartwell şöyle der:

İyi hasatların sağladığını 1750'den sonraki genel ekonomik büyüme devam ettirdi... Dolayısıyla 1750'den sonra geniş bir alanda -tarım, endüstri, ticaret ve ulaşım- yapılan yatırımlar, temel endüstrilerdeki yatırımların hemen hızla artan üretimle cevap verdiği ölçüde büyük kazanç imkânları yaratan 1770 ve 1780'lerin büyük teknolojik hamlesi için basamak oluşturdu.[50]

Ancak bu başkaları için olduğu gibi Hartwell için de sadece İngiltere'nin tanımıdır. "Bu dizinin ne derecede bir İngiliz olgusu

44 Deane (1979, 44); bkz. ayrıca Hill (1967, 269)

45 Labrousse (1970, 698)

46 Hufton (1980,31)

47 Erken on sekizinci yüzyıldaki İngiliz demir endüstrisiyle ilgili olarak bkz. örneğin Ashton (1924, 104). "Böylece İngiliz demiri iç pazarda dışarıdan gelen bir ürünle rekabet halinde satılıyordu. Rekabet oldukça güçlü olarak hissediliyordu, zira demir talebi esnek değildi... Bu nedenle İngiliz demircilerin korumacı olmalarına şaşırmamak gerekir." Demirin esnek olmaması dünya ekonomisinin genişlemesiyle birlikte değişecekti.

48 Marczewski 1715 sonrası bir artıştan söz ederken (1963, 137), Fahlen 1715-1720'den sonra (1973, 12) artış olduğunu belirtir. Léon (1954, 200) Dauphiné için, Labrousse'nin Fransa'nın yenilenmiş ekonomik büyümesi için tespit ettiği 1733 tarihine yakın bir tarih olan 1732'den söz eder.

49 Deane ve Cole (1967, 58; ayrıca Deane, 1973a, 170) İngiliz sanayi devrimini 1740'lardan başlatmanın önde gelen savunucularından olmuşlardır. 1740-1780 arasındaki endüstriyel gelişmeleri görece önemsiz gören ve Rostow gibi, 1780'lerin önemini "uçuşa geçme" dönemi olarak vurgulamak isteyenlerin eleştirisine uğramıştır.

50 Hartwell (1968,11-12)

olduğuna ve bu derecede de hangi süreçle böyle olduğuna daha yakından bakmalıyız. Yani 1790'dan sonra İngiliz üretim maliyetleri neden İngiliz üreticilerinin Avrupa'nın büyük pazarlarını ele geçirmesini sağlayacak derecede hızlı düştü? Habakkuk ve diğerlerinin savunduğu gibi eğer zamanın icatlarının çoğu şanstan ya da fabrika fiyatlarındaki değişiklikten veya Schumpeterci yenilikçilerden çok artan talebin baskısına bağlanabiliyorsa[51] o zaman talep Fransa'da da aynı etkiyi neden yapmadı? Ya da yapmadı mı?

Ayrıca, ekonomik büyüme sadece artan üretim değil artan ticaret anlamına da geliyordu. Hem İngiltere hem de Fransa dış ticaretlerini 1715'den sonra arttırmıştı, ancak bu bütün pazarlarda aynı derecede değildi. Crouzet'e göre, İngilizler genel olarak korumacı gümrükler ve Fransız rekabetiyle karşılaştığı Avrupa pazarlarında etkili değildi.[52] Bu durum ancak 1785'den sonra İngilizlerin bu pazara girmesini sağlayan teknolojik yeniliklerle değişecekti. Fakat bunun aksine İngilizler on sekizinci yüzyıl boyunca Fransızlardan daha geniş bir koloni pazarına hâkimdi ve Fransızların aksine diğer koloni güçlerinin de pazarlarına nüfuz edebiliyordu.[53]

Koloni ticaretindeki bu İngiliz hâkimiyeti dünya ekonomisinde Amerika ticaretinin artan rolüyle daha da önemli hale geldi.[54] Ayrıca, Britanya'nın 1750'lerden sonraki büyüme döneminde (ve sonraki 1785 sonrası pamuklu ürünler hamlesinden önce) bütün Avrupa'yla ticaretini geliştirmesini sağlayan gelir esnek ürünleri temin eden

51 Habakkuk (1955,150)

52 Crouzet (1967b, 147). Davis'in verileri (1979, 21, Tablo 10) 1699-1701 ve 1784-1786 arasında Kuzey ve Kuzeybatı Avrupa'ya İngiltere'den yapılan yünlü kumaş ihracatında sürekli bir düşüş gösterir; bunun üzerine yünlü kumaş ihracatını yemden artırma üzerinde yoğunlaşmışlardı. Fransız dış ticaretinin ağırlık merkezi olarak Almanya ve Kuzey Avrupa hakkında bkz. ayrıca (Butel 1978c, 112-113). Deane ve Cole (1967, 86) Britanya'nın dış ticaretinin on sekizinci yüzyılda köklü biçimde değiştiğim belirtir. Başlangıçta beşte dört Avrupa'ya giderken, sonunda bu beşte bire düşmüştü. Neden oldukça basitti -[Britanya'nın] Avrupalı rakiplerinin "korunan pazarları". Diğer taraftan, Britanya'nın Kuzey Amerika, Batı Hint Adaları, İrlanda ile olan ticareti "rakiplerin sert biçimde uzaklaştırıldığı neredeyse kapalı bir sistem oluşturuyordu."

53 Bkz. Davis (1973, 306). İngilizlerin Kuzey Amerikan pazarı, 1700 ve Amerikan devriminin başladığı yıl olan 1775 arasındaki on kat nüfus artışı ve bu kolonilerdeki yüksek ücretler düşünüldüğünde özellikle önemliydi. Bkz. Butel (1978a, 64) İrlanda da İngiliz Kuzey Amerikası gibi Büyük Britanya için diğer bir önemli pazardı. Bkz. Davis (1969,107)

54 Milward ve Saul (1973, 104) şunu savunur: "1713'deki Utrecht Antlaşması'ndan sonra Avrupa ve diğer kıtalar arasındaki ticaret artışı daha da önemli hale geldi ve ticaret Avrupa sınırları içerisindekinden çok daha hızlı hale gelişti."

bu koloni ticaretiydi.[55] Yine de genelde İngiliz ihracatının gelişmesi 1780'lerden önce dikkat çekici biçimde hızlı değildi.[56] Dolayısıyla açıklama gerektiren bu son hamledir.

Benzer şekilde, daha dikkatli bir inceleme sonucunda, ünlü "iç pazarın da" İngiltere ve Fransa arasında savunucuları tarafından genel olarak ifade edildiğinden daha az olduğu görülebilir. Burada iki nokta vardır. Birisi, İngiliz üreticileri kendi sınırları -siyasi, gümrüksüz, düşük maliyetli sınırları- içerisinde Fransa'dan önemli derecede daha büyük "toplam fiili bir talebe mi" sahipti? Diğeri ise, iç pazar öyle tanımlansa da, her iki ülke için de "dış pazar" dan önemli derecede daha dinamik (yani sınırları aşan) bir etkiye sahipti.

Siyasi sınırlar açısından (ki bu devlet politikasının doğrudan etkisinin sınırlarını belirler) Fransa'nın İngiltere'den ve hatta (Birlik Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan fiili bütün olarak) Büyük Britanya'dan çok daha büyük olduğunu biliyoruz. Fakat imparatorluklara baktığımızda, Fransa'nın iç pazarının Büyük Britanya'nınkine oranının azaldığını görürüz. Gümrüksüz sınırlar açısından ise, içeride önemli bir fiyat mülahazası olduğu derecede (ki bu şüphelidir)[57] İngiltere Beş Büyük Çiftlik büyüklüğündeydi. Düşük nakliye maliyetli sınırlar açısından on sekizinci yüzyıl her iki ülke için de (tabii ki İngiltere için Fransa'dan daha çok [ama ne kadar çok]) bir iç

55 Bkz. Deane (1979, 55)

56 Crouzet (1980, 50). Bir belirsizlik unsuru kaçakçılığın bu tabloya neler ekleyeceğiyle ilgilidir. Cole (1969, 141-142) "İngiltere'nin ithalat ve ihracatına yasal ve illegal kollarının on sekizinci yüzyılda ayrı yönlere doğru yönelme eğiliminde olduğunu dolayısıyla kaçakçılığa izin vermenin kayıtlı dalgalanmaları azaltacağını savunur. Kaçak malların toplam değerin dörtte ya da beşte birine karşılık geldiğim tahmin etmektedir. Mui and Mui (1975) Cole'un verilerim eleştirir. Her halükârda, Fransa'yla karşılaştırmaya sahip değiliz.

57 Braudel (1984, 347) haritalarından hareketle on yedinci yüzyılın sonunda Fransa'nın aslında sıkı biçimde örülmüş ve uygun biçimde ulusal bir Pazar olarak adlandırılabilecek bir ağa sahip olma yolunda olduğu sonucuna ulaşır. Louise Tilly de benzer şekilde Fransa'nın daha on yedinci yüzyılın sonunda ulusal bir tahıl pazarına dönük bir trend tespit eder (1971, 43). Le Roy Ladurie (1978, 389) on sekizinci yüzyılda Fransa'da tarımın genişlemesinin önemli bir unsuru olarak bir iç pazarın gelişmesinden söz eder (1975, 398). Bununla beraber Morineau (1978, 379) fiyatların birleşmesinin (uzun ve masraflı uzun mesafe taşımacılığı göz önüne alındığında) birleşik bir pazardan ziyade ticari muamelelerin bloklaşması, yerel kaynakların o yerin sakinleri tarafında ekonomik koruma alanları içine alınmasına işaret ettiği uyarısında bulunur." Bkz. ayrıca Bosher (1965,577-578).

gelişmeler dönemiydi.[58] Her halükârda, iç ulaşım imkânlarındaki gelişmeler "dış ticaret" e de hizmet etti ve onu limanlar arası bir mesele olmaktan çıkardı.

Dolayısıyla soru bir yerde diğerinden daha fazla alım gücü olup olmadığıdır. Bu anlamda orta sınıfın büyüklüğü ve refahıyla, bireysel olarak küçük olmakla birlikte nüfus içerisindeki sayıları dikkate alındığında anlamlı bir etkisi olabilecek alt sınıfın alım için ne ölçüde paraya sahip olduğu arasında ayrım yapılmalıdır.

1650-1750 dönemindeki gelişmelerle ilgili önceki tartışmamızda[59] büyük toprak beyleri, zengin (orta büyüklükte) üreticiler, zengin olmayan (küçük) üreticiler ve toprakları olmayan işçiler arasında ayrım yapmıştık. Kira müddeti hakları açısından birbirinden ayrılamayacağını belirttiğimiz iki orta sınıftan zengin (orta) sınıfın bu dönemde hem İngiltere'de hem de Kuzey Fransa'da zengin olmayan (küçük) üreticilerin zararına zenginleştiğini gördük. Bu gerçekte, zengin sınıfın artan gelirleri diğerlerinin düşen gelirleriyle telafi edildiği için, muhtemelen bütünsel alım gücünü azalttı. Bu değişiklik küçük üreticilerin birçoğunu ev endüstrisine ve kırsal ücretli işçiliğe yöneltti. Bu son yıllarda proto-sanayileşme başlığı altında analiz edilen bir olguydu.[60]

58 "Kanallar açısından İngiltere çok daha fazlasını inşa etti ve sonuç olarak kişi ya da kilometre başına ulaşımda kullanılabilir su miktarında Fransa'nın çok önündeydi. Bununla birlikte Fransız kanalları, özellikle sanayi devriminin ertesi dönemde Avrupa kanal sisteminin genişlemesinin teknik temelini oluşturan Languedoc Kanalı, daha çok mühendislik başarısını temsil ediyordu." (Skempton, 1957, 468). İngiltere'yle ilgili literatür, stok masraflarını en aza indirgeme, nakliye süresinin azalması nedeniyle hırsızlıkların da azalması vs. açısından taşımada "devrim" yaşandığını vurgular. Bkz. Deane (1979, 85-86); bkz. ayrıca Girard (1966, 216-217) ve Bagwell (1974, 25, 43, 55). Letaconnoux (1909, 282, 283) Fransız su taşımacılığı üzerinde düşünürken, analistlerin hesaplarında tasarrufun aşırı vurgulandığını, nakliye sırasındaki kayıplar ve soygunculuğun çoğu zaman göz ardı edildiğini ileri sürer.
Kanallar ve nehirler yollardan daha iyiydi: Girard (1966, 223) taşıma giderleri bir buçuk kat düşerek dörtte üç düzeyine gerilemiştir. Bununla birlikte Arbellot (1973) on sekizinci yüzyılda Fransa'daki yollarda büyük bir düzelmeden söz eder. Fransa'nın her yerinde yaşanan taşımacılıkta devrim ile ilgili olarak bkz. Le Roy Ladurie (1975, 397).

59 Wallerstein (1980, 85-90)

60 1650'den sonra tüm Batı Avrupa'da kırsal bölgelerde tarımsal olmayan işlerin gelişmesiyle ilgili olarak bkz. Tilly (1983, 126-128). Öyle ki, on sekizinci yüzyıl Avrupa kırsalının önemli kısımları köylü olmayanlar ve imalat sanayi ile ilgilenenlerle doluydu.

Uzun durgunluk döneminde küçük üreticiler zarar gördüğü için, deyim yerindeyse, 1730-1740-1750 sonrası ekonomik büyüme döneminin toprakların bir elde toplanması, zorla elinden alma ve yüksek kiralarından en çok zarar gören bu önceki dönemde nispeten daha zengin olanlar olacaktı. Chambers on sekizinci yüzyıl çitlemeleriyle ilgili olarak mahvolan en küçük türden mal sahibi değil, 4 şilinden çok ama 10 pounddan az ödeme yapan orta büyüklükteki mal sahipleri olduğu sonuç yorumunu yapar.[61] Bu dönemde Fransa'da görülen kira artışları üretim ve verimlilikteki kazançları aşıyor ve dolayısıyla birçok köylüyü sadece topraklarının kirasını ödeyebilmek için daha önce hiç yapmadığı şekilde ikinci bir iş *(meties)* aramaya itiyordu... Bu ek iş hiç şüphesiz köylüyü daha dibe inmekten koruyor ve önceki yaşam standardını sürdürmesini sağlıyordu.[62]

Artan iç talep fikrine karşı görünen bu karanlık tabloya hem kırsal hem de kentsel alanları etkileyen ücret geliri resmi eklenmelidir. Ne kadar tartışılırsa tartışılsın 1750-1815 döneminde reel ücretlerin düştüğüne şüphe yoktur.[63] Daha sonra tartışacağımız, sanayi devriminin işçilerin reel ücretlerini arttırdığı ya da düşürdüğüyle ilgili ünlü Hobsbawm-Hartwell ve diğerleri tartışması başlıca 1815 sonrası dönemi ilgilendirir. İç talep 1750-1815 döneminde arttıysa bu büyük ihtimalle artan nüfusun ve kişi başına düşen gelirin bir işlevi olmuş olabilir.[64]

Aynı şey dünya ekonomisi düzeyinde de geçerli olabilir. Dolayısıyla, her ne kadar Cole Britanya'nın ticaretinin on sekizinci yüzyılın sonunda dış ticaretteki şartlar nedeniyle değil bunlara rağmen beklenmedik şekilde büyümesinden söz etse de, büyümenin büyük kısmını Kuzey Amerika pazarındaki satışlarda görülen hızlı artışa bağlamakta hızlı davranır ve İngiltere'nin bu sırada Avrupa'nın nispeten uyuşuk pazarlarını ele geçirme yeteneğinden söz eder.[65]

61 Chambers (1940, 119). Gerçekte "en küçük türde toprak sahibi" kategorisinde bir artış olduğunu iddia eder (s.123). Daha önce arazi vergisi mükellefi olarak kabul edilmeyen bu işgalci ve kiracılar artık ilk defa gözde oluyordu.

62 Morineau (198,385); bkz. ayrıca Le Roy Ladurie (1975,584)

63 Bkz. Gilboy (1930, 612-613; 1975, 7, 16-17), Tucker (1975, 32), Deane (1979, 31), Labrousse (1933, 11, 491, 600, 610) ve Morineau (1978, 377).

64 Gerçekte Labrousse tam olarak şu noktayı vurgular. "Eğer reel fiyatlar on sekizinci yüzyılda düştüyse, ücretli işçilerin sayısı artmıştır ve üretken sermayenin miktarının artmasıyla birlikte mevcut istihdamın hacmi de artmıştır."

65 Cole (1973, 341-342; bkz. Minchinton, 1969, 16-17) -"Dengeli" görüş -hem iç hem de dış talep- oldukça popüler hale gelmişti. Bkz. Landes (1969, 54), Cole (1981,45) ve

Dolayısıyla, Paris Antlaşması Yedi Yıl Savaşı'nı sona erdirdiğinde İngiltere'nin ekonomik olarak Fransa'dan daha iyi bir performans sergilediği hiçbir şekilde açık değildi. Açık görünen şey her birinin ticarette ayrı avantajları olduğuydu. Büyük Britanya kıtada Fransa'yla olan rekabetinde zayıflıyor ve bu güç kaybını denizaşırı konumundaki nispi iyileşmeyle telafi ediyordu. Bu öngörü sahibi Hollandalı yazar Accarias de Sérionne'ye göre çok açıktı. 1778'de yazarken İngilizlerin güçlüklerini, üretimini kıtada Fransa'yla (ve Hollanda'yla) rekabet edemeyecek kadar pahalı kılan iç fiyat ve ücret artışları açısından analiz ediyordu. İçinde bulunduğu güçlükler Britanya'yı dünyanın başka yerinde başarılı olmaya ve tabii ki ona Avrupa'da bir rekabet pozisyonu verecek yeniliklere yönlendirdi. Fakat dünyanın geri kalanındaki bu "başarı" Braudel'ın ısrar ettiği gibi dikkatli biçimde analiz edilmelidir.

İngiltere'nin genel olarak ticaretini bu dış sınırlara nasıl ittiğini görmek kolaydır. Çoğu zaman başarı güçle elde edildi: İngiltere Hindistan'da 1757'de, Kanada'da 1762'de ya da Afrika kıyılarında rakiplerini geride bıraktı... içerdeki yüksek fiyatlar onu düşük maliyetli ülkelerden ham madde arzı aramaya itti.[66]

Choiseul'un Yedi Yıl Savaşı'nda yapmaya çalıştığı şey İngiltere'nin açık denizlerde despotik bir güç oluşturmasını engellemekti.[67]

Büyük Britanya savaştan zaferle çıksa da bu tam bir zafer olmaktan uzaktı.[68] Dünya ticaretini kontrol etme savaşının o sırada çok önemli olduğunu Choiseul kadar açık biçimde gören Pitt IL George'un 1760'da ölümünden sonra görevden uzaklaştırıldı. Guade-

Crafts (1981,14) Bununla beraber sorun Fransa ve İngiltere'nin periferi bölgeleriyle değil, birbiriyle karşılaştırılmasıydı. Bu ikisi arasındaki farkı ne oluşturuyordu?

66 Accarias de Sérionne'yi zikreden Braudel (1984, 575-578) ; bkz. ayrıca Frank (1978, 214-218) Deane (1979, 10) İngiliz ve Fransızların 1770'lerdeki yaşam standartlarını karşılaştırırken dolaylı olarak Accarias de Sérionnes'in analizini onaylar. "Ortalama bir İngilizin Fransızdan hissedilir derecede iyi halli olduğuna şüphe yok." Kıtadaki bu rekabet edemezlik Britanya'nın sahip olduğu iç pazar avantajının negatif yönüydü.

67 Meyer (1979a, 211) tarafından zikredilmiş. Meyer Fransa'nın politikasının savaş zamanı açık denizlerin tarafsızlığında ısrar etmekti. Fakat tarafsızlık hedefinin kendisi askeri zayıflığın bir ölçüsüdür.

68 Paris barışı, İspanya'yı saymazsak, Britanya'yı dünyadaki en büyük sömürge gücü haline getiriyordu... Bununla birlikte Britanya'nın Fransa'ya karşı sömürge ve deniz üstünlüğü henüz meydan okunamayacak ölçüde değildi." (Anderson, 1965, 252).

lope ve Martinique'in ve ayrıca Newfoundland açıklarındaki Grand Banks'in balık yataklarının Fransa'ya iadesini beğenmeyen Pitt ve arkadaşlarına göre çok erken bir barış yapıldı. Antlaşmayla ilgili tartışmada şehir tüccarları tarafından desteklenen Pitt şöyle gürledi:

Bakanlar Fransa'nın tam olarak değilse bile büyük oranda, bir deniz ve ticaret gücü ışığında, yıldırılacağı prensibini unutmuş görünmektedir.[69]

Kapitalist dünya ekonomisi içerisindeki rekabet savaşlarında devletin uygun rolü üzerinde odaklananlar Fransa'da yetersiz göründükleri bu sırada Britanya'da hayal kırıklığına uğramışlardı:

Her şey ulaşılabilir gözüküyordu, ancak başarısız oldular, çünkü siyasi güçleri yoktu. Bozgun üzerine dikkatlerini yönetim kurumlarına ve metotlarına yönelttiler. Radikal burjuvazi zamanı gelmişti.[70]

Bununla birlikte, Fransa'nın denizaşırı ekonomik temeli Pitt ve arkadaşlarının umut ettiği gibi yok olmadıysa da Britanya en azından Kanada, Dominica, St. Vincent, Minorca, Senegal sahillerinin bir kısmı ve tabii ki Bengal gibi stratejik kazançlar sağladı. Fransa Avrupa diplomasisindeki güç dengesi mekanizmasına başvurarak bunun etkisini azaltmaya çalıştı.[71] 1768'de Korsika'nın ilhakı Akdeniz'deki durumun düzelmesine yardımcı oldu.[72] Fakat bu Fransız ekonomisinin iki alanda çökmesini engelleyemedi.

İlk planda, Yedi Yıl Savaşı Fransa'nın Atlantik kıyısının Britanya'da çok iyi işlediğini bildiğimiz üçgen ticareti ve pamuklu mamuller arasında bağlantı kuran ticari-endüstriyel komplekslerinin yukarı dönük

69 Plumb (1956, 104)'da zikredilmiştir: Bkz. ayrıca Barr (1949, 195) Pitt'in ve şehir tüccarlarının görüşlerinin neden etkili olmadığı sorulursa söz konusu başka çıkarların da olduğu unutulmamalıdır. J. R. Jones şu gözlemde bulunur (1980, 222). "İngiliz tüccarları ve Batı Hint Adaları'ndaki arazi sahipleri Karayip adalarının ilhakını pek de arzu etmiyordu. Zira sonuç koruma altındaki bir dış pazarda artan rekabet olacaktı. Martinique ve Guadaloupe İngiliz tarlalarının tespit ettiği fiyatlarda kesinti yapabiliyorken Küba potansiyel olarak daha da etkin büyük ölçekli bir üretici konumundaydı.

70 Plumb (1950,115)

71 Bkz. McNeill (1982,157); Anderson (1965, 254 ve devamı) fakat Fransa'nın diplomatik konumu 1763'deki bozgunla oldukça zayıflamıştı. "Avrupa saraylarındaki törenlerde, İngiliz diplomatik temsilcileri, Yedi Yıl Savaşları sonucunda, Fransa'nın önünde yer talep ediyorlar ve yer alıyorlardı. Bu bazen görülmemiş derecede aşağılayıcı gösterilere neden oluyordu." (Bemis, 1935, 9)

72 Bkz. Ramsey (1939,183). Fakat Choiseul, Falkland adalarını İngilizlere teslim etmek yerine yeni bir savaşı göze aldığı sırada (zira adalar Magellan Boğazı ve Ümit Burnu'na geçişi kontrol ediyordu) 1770'de görevden alındı. Bkz. Guillerm (1981,11, 451).

hamlesini kesintiye uğrattı. Paris Antlaşmasından yirmi yıl önce Nantes gibi Fransız liman şehirleri modern ekonomik gelişmenin ön planındaydı.[73] Ancak savaş felâket getirdi ve abluka en hızlı gelişen sektörü etkiledi; savaşın sonu "daha tedbirli bir ruh halinin" ortaya çıkışına şahit oldu, dolayısıyla savaş ekonomi için bir dönüm noktası olmuş oldu.[74]

İkincisi, savaş devlet maliyesini köklü biçimde bozdu, mevcut gelirlerle sıradan giderler arasındaki dengeyi ortadan kaldırdı. Dolayısıyla devlet ancak kredi kaynaklarına daha fazla taviz vererek sağlayabileceği gelecekteki gelirleriyle yaşama şeklinde tehlikeli bir yola girdi.[75] Bu Fransız devleti için, aynı durumdaki diğer birçok devlet için olduğu gibi, spiral bir etki doğurdu.

Yedi Yıl Savaşı'nı izleyen dönem, dünya ekonomisinin 1792'ye kadar tam olarak çıkamayacağı Kondratieff-B (uzun dönemli iktisadi dalgalanmalar) dönemine benzeyen, genel bir yavaşlamaya şahit oldu.[76] Bununla birlikte, yukarı bir trend yakalayacak en iyi durumda olan ülke Fransa değil Büyük Britanya olacak ve bu 1780'lerde açıkça görülecekti. Şimdi bu avantajın yakalanmasında rol oynayan tarımsal ve endüstriyel gelişmelere göz atacağız. Bununla birlikte Britanya'nın denizaşırı pazarlar elde etmek için Fransa'ya karşı verdiği uzun mücadelede sağladığı siyasi stratejik avantajların yükseliş için ne kadar önemli olduğu akılda tutulmalıdır; Habakkuk bunu çok iyi ifade etmektedir.

---

73 Boulle (1972, 109) 93.sayfada şu iddiada bulunur: "Köle ticareti sayesinde Nantes'da modern endüstrinin iki motor gücü olan ucuzluk ve sayı mevcuttu. Ayrıca köle ticareti yapan oligarşinin topladığı sermaye de vardı.

74 Boulle (1972,103,106,108, 111). Dardel (1963, 52) Rouen için aynı türden bir ekonomik geri dönüş nakle der, fakat 1769'u geri dönüşün tarihi olarak belirler. Bergeron (1978e, 349)

75 Morineau (1980 b, 298). Lüthy Yedi Yıl Savaşlarının Fransa'nın mali durumuna olan etkisini on sekizinci yüzyılın 1914'ü olarak zikretmiştir. Bkz. ayrıca Price (1973, I. 365) Price Yedi Yıl Savaşlarını on sekizinci yüzyıl Fransa'sının mali tarihinde bir "dönüm noktası" olarak görür.

76 Yedi Yıl Savaşları bizzat dünya ticaretinin önceki genişlemesinin motor güçlerinden biri olmuştu, zira deniz aşırı ülkelerdeki orduların teçhizatını sağlamak artan ihracatın önemli nedeni haline gelmişti. Bu etkinin bir kısmı barış zamanına da taşındı. Davis (1969,114) 1763'ten sonraki yıllarda Amerika'ya artan İngiliz ihracatının ne kadarının, kolonilerdeki savaştan daha önce olduğundan çok daha büyük ölçekte beslenen garnizonların talebinden kaynaklandığını merak eder.
Her halükârda bu aktarma etkisi yetersizdi. Ticarette bir daralma vardı, ama bunun 1760'larda mı (Cole, 1781, 34-43; Crafts, 1981, 16; Crouzet, 1980, 50, 51; Fisher, 1969, 160; Frank 1978, 170, 171) ya da sadece 1770'de mi (Labrousse, 1944, XXII; Davis, 1979, 31-32) başladığı konusunda tartışma vardır.

İngiliz ihracatının 1780'lerde artması hiç şüphesiz bir dereceye kadar teknik gelişmelerin sonucuydu. Fakat en azından pamuklu tekstil endüstrisinde bu iyileşmeler, bir ölçüde, önceki yıllarda İngiltere'nin hızla büyüyen pazarlarla bağlantılı olmasının sonucuydu. Kıtanın tekstil endüstrileri talep artısının çok daha yavaş olduğu pazarlara hizmet ediyordu, bu nedenle de tekniklerini ve organizasyon metotlarını iyileştirme gibi benzer bir ihtiyaç duymuyordu.[77]

Tam da bu noktada, yani 1760'larda, Fransız elitleri -entelektüeller, bürokratlar, tarım uzmanları, sanayiciler ve politikacılar- bir şekilde Büyük Britanya'nın gerisinde olduklarını hissettiklerini ifade etmeye ve onu yakalama yolları aramaya başladılar. Mevcut bilgilerimiz ışığında böyle bir izlenim abartılmış görünmekteyse de bu dönemin sosyal ve siyasal tutumu üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaz. Bu tarımda başlıca üç sosyo-politik çaba anlamına geliyordu: Toprak tasfiyesi, tahıl fiyatlarını serbest bırakma ve tarımsal ıslah.

Toprak tasfiyesi iki şekil aldı: Genel arazilerin bölünmesi ve kolektif hizmetin (özellikle zorunlu *vaine pâture'un)* kaldırılması. Fransız devletinin hukuksal zayıflıkları nedeniyle bu reform girişimi eyalet eyalet ilerlemek zorundaydı. Bu karmaşıklığa rağmen 1769 ve 1781 arasında genel arazilerin bölünmesi ve 1766-1777 arasında *vaine pâture'ye* son verilmesi yönünde eyalet yönetimlerinin art arda gelen kanunlarını görüyoruz. Monarşi de çeşitli şekillerde desteğini esirgemedi. Boş arazilerin temizlenmesi için mali teşvikler sağlandı ve bu da toprak gaspını daha da cesaretlendirdi. Bloch bu girişimi 'muazzam' olarak niteler ve bunun kısmen İngiltere'deki Parlamento yasalarının ısrarlı bir taklit girişimi olduğunu belirtir. Ancak, onun da gözlemlediği gibi, reformcular beklenmedik güçlüklerle karşılaştılar ve bir 'ürkeklik ve cesaretsizlik dalgası' bunu erkenden sona erdirdi.[78] Bu reformların başarısızlığı şüphe götürmez.[79] Fakat bunu salt

77 Habakkuk (1965, 44). Bkz. ayrıca, kapalı bir ekonomi olsaydı İngiltere'nin nasıl olacağı konusunda tahminde bulunan Cole (1981, 41): "1800'de bir sanayi ulusu olma yolunda ilerlemek yerine henüz yolculuğa başlamamış olacaktı."

78 Bloch (9152, I. 226) Önceki bir makalesinde (1930, 381) aynı konunun altını çiziyordu. Anden Régime'nın son yıllarındaki tarım politikasının baskın notası kesinlikle korkaklıktı." Güçlüklerden biri olarak köylü direnişi hakkında bkz. Gauthier (1977, 59-60)

79 Bkz. Sutton (1977, 256): 300-350.000 hektarlık bir alanın eklenmesi toplam boş arazilerin alanı ve Fransız tarım üretiminin toplamı düşünüldüğünde hükümetin arazinin temizlenmesi politikası için çok sınırlı bir başarıyı temsil edebilir. Bkz. ayrıca Le Roy Ladurie (1975, 582). On sekizinci yüzyılda, köylünün küçük tarlasının (lopin)

bir gelenek kültürüne mi bağlamalıyız? Tabii ki reformlar belli "feodal" ayrıcalıkları (örneğin avlanma alanları) sürdürme isteğini yansıtan korkuları uyandırmıştı, ancak muhalefetin ana kaynağı tehdit edilen maddi çıkarlardı.

Genel arazilerin bölünmesi genel olarak *droit de triage (üçte bir hakkı)* yoluyla arazinin üçte birini alabilen büyük toprak sahipleri tarafından destekleniyordu. Toprağı olmayan ya da az toprağı olan işçiler bölünmede, ancak paylar mevcut arazi büyüklüğüne uygun olmazsa avantaj görüyordu. En güçlü bir muhalefet içinde görünenler genelde *Laboureursdu,* çünkü arazi olarak kazanabilecekleri otlatma haklarında kaybettiklerini neredeyse karşılıyordu ve en fakir unsurlara giden toprak, küçük toprak sahipleri gibi aynı proleterleşme yönünde ilerliyordu. Gerçekte, İngiltere değil on sekizinci yüzyıl Fransa'sı hakkında konuşan Le Roy Ladurie bize "proleterleşmenin mezarlık yerine geçtiğini" söyler.[80]

Ancak, konu kolektif hakların *(vaine pâture, droit de parcours)* bastırılması olduğunda siyasi diziliş farklıydı. Topraksız işçi ya da çok küçük toprak sahibi bundan hiçbir avantaj sağlamıyordu. Bu tür hakların kaldırılması sahip olduğu birkaç hayvanı için otlatma hakkının olmayacağı anlamına geliyordu.[81] Çitlemeden yararlanan mevcut düzenlemelerin "karşıtlığında" kaybeden, özellikle iyi tarlaları olan *laboureursdu.*[82] Ancak, büyük toprak sahipleri bu konuda bölünmüş durumdaydılar. Büyük toprak sahiplerine ait birimler nerede dağınıksa, bu kolektif haklar onlar için, daha fazla olmasa da en az çok küçük toprağı olan ya da hiç olmayan köylüler için olduğu kadar faydalıydı. Fakat toprakları topluysa *vaine pâturele* kaybediyorlardı.[83]

İngiltere ve Prusya'dakinin aksine sınırlı ölçüde tehdit edildiğini söyler. Bununla beraber, Sée'nin tanımları (1923 b, 49; bkz. 1908, 1913) devlet müdahalesinin azalmasına karşın senyörlerin zorla el koymalarının Devrim yıllarına yaklaştıkça arttığını göstermektedir."

80 Le Roy Ladurie (1975, 440; bkz. ayrıca 415-416); ve bkz. Bloch (1952,1, 229-235)

81 Ortak araziler bölünmese bile bu doğruydu; zira Bloch (1930, 523)) "ortak araziler hiçbir yerde yeterli değildi" diye not düşer. Verimli alanlarda karşılığın şüpheli avantajlarıyla ilgili olarak bkz. ayrıca Meuvet (1971b, 179). Bu nedenle, işçiler (menoeuvriers) direnişlerinde birlik olarak her yerde kırsal muhalefetin şok birlikleri olmuştur." (Bloch, 1952,1, 228); bkz. ayrıca Sée (1923b, 76)

82 Bkz. Bloch (1930,531) ve Meuvret (1971b, 179)

83 Bkz. Bloch (1952,1,230). Büyük toprak sahiplerinin droit de parcours tarafında olarak özellikle güçlü olduğunu belirtir. Bloch, meralar ve nadas alanları üzerinde neredeyse sınırsız sayıda sürü besleme hakkının, yolsuzlukla aldıkları Franche-Comte'den söz ederken şu gözlemde bulunur. "Bu çiftlikler çok daha kazançlı hale gelmişti, zira eko-

Fakat durumla ilgili bu tanım İngiltere için yapabileceğimiz tanımdan farklı mıdır? Önemli bir açıdan evet: Fransa'da toprak parçalarının dağıtılması derecesi çok daha büyüktü[84], bu ise, gördüğümüz gibi, büyük toprak sahiplerinin tutumlarını etkileyebilmektedir. O halde Fransız toprak sahipleri neden sadece, gerekli yasal düzenlemelerle toprağı yeniden gruplandırmaya çalışmadılar? Bu İngiltere'deki çitleme yasalarında çok sık görülen bir uygulamaydı? Bunun cevabını Bloch vermektedir.

Toprakların büyük bölümünün devamlılık arz etmediği bir ülkede doğal olan; Fransa'da görülen böyle bir sınırlama (yemden gruplama) mıydı? Ekonomistler, idareciler böyle bir şeye ihtimal dahi vermemişlerdir.[85]

Bir defa daha, Fransa'daki mevcut mülkiyet haklarını düzenleyen güçlü kurallar, mülkiyet haklarının daha az kökleşmiş olduğu Büyük Britanya'ya karşı Fransa'nın dezavantajı olmuştu. Bu Fransa'daki toprakların zorla ele geçirilmesine direnmede daha iyi rol oynamıştır.

Tahıl fiyatlarının serbest bırakılmasına dönecek olursak burada bir başka ironi buluruz. Smith'in *Wealth of Nations'unu* ilk defa uygulamaya çalışan İngiltere değil Fransa'ydı, hatta bu *Wealth of Nations'un* yayımlanmasından önceyi bulmaktadır. Fransız Hükümeti 1763 Mayıs Bildirgesi'nde ve 1763 Temmuz Fermanı'nda narh geleneğini kaldırarak "tahıl serbestliğini" sağladı. Bildirge tahılın Fransa'nın bütününde serbestçe dolaşımını sağlarken, Ferman tahıl ve unun serbestçe ihracına izin veriyordu.[86] Bu kanunlar büyük oranda 1763'ün rezil edici, aşağılayıcı, moral bozucu ve dağıtıcı bozgununa bir tepkiydi. Bunlar "sansasyonel olay" niteliğindeydiler ve uzun bir gelenekten 'kesin bir kopuş'a işaret ediyorlardı. Ne var ki bu uzun

nomideki dönüşümler hayvan yetiştiricilerine değerli satış yerlerini garanti ediyor, öte yandan da bütün kapıları kapitalist türden operasyonlara açıyordu.
Meuvret (1971 d, 195-196)nadas alanlarıyla işlenmiş araziler üzerindeki vaine pâture (boş otlak) arasında ayrım yapılması gerektiğini zira gerçekte nadas alanlarının koyunlar, işlenmiş arazilerin ise boynuzlu hayvanlar için kullanıldığını ısrarla vurgular. Büyük koyun sürüleri ve yünün karlılığı göz önüne alındığında nadasa bırakılmış arazilerdeki vaine pâture'ü durdurmak büyük toprak sahiplerinin çıkarma değildi.

84 Bkz. Meuvret (1971d, 196)

85 Bloch (1952,1, 236)

86 Kaplan (1976, I, 93) zamanın seçkin ve de konuşmasına bakılırsa dikkat çekici biçimde devrimci bir hükümet yetkilisinin Fermanı Fransa'nın Avrupa ortak pazarına girişinin işareti olarak tanımladığını belirtir.

sürmedi, 1770'deki ekonomik güçlüklerle birlikte sona erdi. 14 Temmuz'da ithalatı bir defa daha yasaklayan bir kararname yayımlandı.[87]

Tahıl liberalizmi fiyatları düşürmeyi, onları bölgesel olarak eşitlemeyi ya da yıllık dalgalanmaları azaltmayı amaçlamışsa kısa tarihi süresinde bu alanlarda çok başarılı olduğu söylenemez. Labrousse onun 'zayıf etkisini' ulaşım güçlüklerinin doğurduğu nesnel ekonomik engellere bağlar.[88] Fakat bu *Fizyokratçı* iddiaları siyasi açıklama olarak kabul etmemiz gerektiğini varsayar. Oysa Kaplan bize, programın, radikalliği açısından şaşırtıcı olmakla birlikte, desteğini liberalizm ideolojisiyle değil tahıl ticaretinden elde edecekleri kısa vadeli gelirlerle ilgilenen "geleneksel ve muhafazakâr düşünüşlü" toprak sahiplerinden aldığını hatırlatır.[89] Tahıl liberalizminin Labrousse'un toprak kiralamadaki avantajların toprak sahibinin aleyhine ve kiracının lehine geliştiğini söylediği yıllarda (1763-1770) ilan edilmesi tamamıyla bir tesadüftü. Tahıl liberalizmi toplam satışları arttırarak kâr düzeylerini korumaya yönelik bir tedbir olarak görülebilir; ki bu kiracıların arttığı, doğrudan üreticilerin karlarının düştüğü 1770-1789 yıllarında daha az zorunlu hale geldi. Tahıl liberalizminin Turgot döneminde, 1774'de kısa bir süre yeniden ortaya çıkması bu defa güçlü bir siyasi tepkiyle, *guerre des farines* (un savaşları), karşılaştı[90] ve toprak sahibi sınıflardan gerekli siyasi desteği göremedi. Turgot 1776'da serbest tahıl ticaretini daha önce muaf tutulan Paris'e bile yaymaya çalıştı. Turgot iktidardan düştü.

Fakat bu alandaki reform başarısızlığı feodal güçlerin gücünün bir işareti midir? Labrousse'un "mutlu toprak sahibi aristokrasinin, kira gelirleriyle birlikte, muazzam derecede büyüdüğü" yorumunu dinlemeden bunun böyle olduğunu düşünmeyebilirdik.

87 Kaplan (1976,1,145,163)

88 Labrousse (1933,122,124)

89 Kaplan (1976, II, 687). Tahıl liberalizmi kralın danışmanları tarafından da destekleniyordu, zira fiyat artışlarına ve dolayısıyla daha yüksek vergilere neden olacaktı. Ancak bunun korkunç bir hata olduğu ortaya çıktı." (Huftan, 1983, 319)

90 Fizyokrat Turgot'un istediği arz ve taleple düzenlenen çılgın bir tahıl fiyatına karşı sıradan işçi kitleleri (manoeuvriers), özellikle de zanaatkarlar, "halkın ahlaki ekonomisi" adına adil bir fiyat istiyordu. Le Roy Ladurie (1975, 388) -Riley tahıl liberalizmini (ve aynı zamanda barış zamanı vergilerim kısıtlamayı) ekonomik büyümeyi teşvik eden bir denetim olarak görür." Ancak bu deneyimin tehlikeli olduğu ortaya çıktı.(9187, 237)

Toprak sahibi kapitalizm sadece, toplumun güçlü korunaklı sektörü rolünü oynamaz. Aynı zamanda, saldırır, rekor bir hızla ilerler ve bundan önce köylülerin kazancı muazzam derecede azalır.[91]

Bu durumda toprak sahipliğine ve yatırımına ilgiye dönüş olduğuna şüphe yoktur.[92]

Fransa'daki tahıl serbestliği gerçekliği (meşruluğunun aksine) Büyük Britanya ile karşılaştırıldığında ne kadar farklıydı? Morineau'nun da belirttiği gibi "istatistiklerin yokluğunda" karşılaştırmalı tahıl ihraç rakamlarından emin olamayız. Fakat her halükârda, Morineau'nun da dediği gibi, Fransa'nın (Britanny ve Languedoc gibi) artı stokları olan eyaletlerinin eksi stok sahibi eyaletlere mal gönderdiği[93] ve sonuçta dış ticaret rakamlarının tek başına karşılaştırma yapmak için yeterli olmadığı gerçeği görülmezse 'problem doğru biçimde ortaya konmamış' olur.

Üçüncü reform alanına, yani ekonomik iyileşmelere dönecek olursak burada birincilik ödülü genellikle Büyük Britanya'ya verilir. Gerçekte, Bourde İngiltere'nin on sekizinci yüzyılda Fransız tarımcıları üzerindeki etkisi konulu çalışmasını "gerçek tarım alanındaki sonuçların az olduğunu ve etkinin bir ekonomi tarihi olgusu olmaktan çok düşünce tarihi olgusu olduğunu ifade ederek sona erdirir.[94] Bununla birlikte ifade edilmesi gereken üç şey vardır. Birincisi, İngiliz tarımındaki ilerlemelerin gerçek olmakla birlikte çoğu zaman öne sürüldüğü gibi pek de devrim niteliğinde olmadığıdır.[95] İkincisi İngiltere toprağı yeni yem bitkileri açısından Fransızlarınkinden daha

91 Labrousse (1944, XXXV). Bkz. ayrıca Saint-Jacob'un aynı dönem için yaptığı Burgundy tanımı. Fermier'in artan rolünü senyörlerin tepkisinin gerçek nedeni olarak tanımlar." Bu noktadan sonra senyörlük köylünün gözünde Fenomenliktir. Ancak, soylu olmayan kapitalist çiftçinin bu başarılı çıkışı senyörlüğü yıkacaktır. Kibirli bir tımar girişimcisi olan fermier sonunda onu gözden düşürdü."

92 Bkz. Bourde (1967, III, 1609)

93 Morineau (1971, 325-326; bkz. Lefebvre, 1939,115,116)

94 Gerçekte, Bourde (1953, 217-218) Fransa'nın tarımsal geri kalmışlığının on dokuzuncu yüzyılda devam ettiğini savunarak feodalizmi aklar. Bir şekilde "Fransız köylüsünün geleneksel düşünüş biçimi Fransa'ya özgü coğrafi koşullara" bağlayan bir açıklama sunar.

95 Bergewron (1978c, 226-227) bize şunu hatırlatır: "Son olarak, eğer 'hır tarımsal devrim' varsa bu İngiltere'ye mi aitti? On sekizinci yüzyılda İngiltere bu alanda Flanders ve Hollanda'ya göre bir gecikmeyi aşıyordu." Dahası tabii ki, Fransa 1760'dan sonra Kuzey Fransa'daki aynı yeniliklerin birçoğunu yaptı. Bkz. Slicher van Bath (1963,279-280)

verimlidir.[96] Üçüncüsü İngiltere'deki yeni ziraatta verim işçi başına değil sadece birim toprak hesabına göre artıyordu.[97]

Bu nedenle 1763-1789 döneminde Fransız tarımındaki Fizyokratçı reform çabalarının başarısızlığını çok çeşitli şekillerde yorumlayabiliriz. Fransa ve Britanya arasındaki gerçek farklılıklar abartılmaktadır. Bunlar gerçek olduğu oranda, Fransızların toprak sahibi/büyük fermier sektöründeki tereddütleri kısa vadeli kâr imkânlarını optimize kaygılarını yansıtmaktaydı. Fransız alt sınıfı, kapitalist sömürüsünün belli yönlerine karşı çıkmada İngiliz alt sınıfından daha başarılıydı. Belki de her üç önerme de doğrudur.

Sanayi alanındaki tablo nasıldı? Orada da Fransızların geri kaldığı şeklinde yaygın bir görüş vardı -bu zamanın aktörlerinin bir görüşüydü. Bu görüş ne kadar doğrudur? İngiliz pamuk endüstrisinin doğuşu bu tür bir analizin merkezinde yer almaktadır. On sekizinci yüzyılın büyük bir bölümünde pamuk endüstrisinin Fransa'da İngiltere'dekinden daha büyük olmasının yanı sıra 1732-1766 yıllarında Fransız pamuk endüstrisinin büyüklük olarak ikiye katlandığını hatırlamakla işe başlamalıyız. İngiltere'deki küçük endüstri 1700'de çıkarılan korumacı anti-Hint yasasıyla gelişmeye başlamış ve bu gelişmenin ancak 1760'ların ortasında, Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra hızlanmıştı.[98] Birçok yazar önemli bir İngiliz gelişmesinden ancak 1780'ler itibariyle söz edecektir.[99]

---

96 Bkz. O'Brien ve Keyder (1979,1293,1294), Fransa'daki büyük yoğunluk daha fazla toprağı tahıl üretimine ve emek yoğun Tekniklere ayırmaya neden oldu.

97 Bkz. Timmer (1969, 392). Ona göre "İngiltere'deki tarımsal devrim açıkça sanayi işçileri ordusu için artık işgücü sağlamıyordu. Hızla büyüyen nüfusa yiyecek sağlıyordu, bu nüfustan da artan bir tarımsal ve endüstriyel işgücü almıyordu." (s. 384-385)

98 Davis (1973, 311); bkz. 1967'den 1831'e kadar Rostow'daki İngiliz pamuk-yün ithalatıyla ilgili rakamlar (1971, 54).

99 Bkz. Nef (1943, 5): "1735 dolaylarından 1785'e kadar gerçekleşen endüstriyel değişim hızı Büyük Britanya'da Fransa'dan daha hızlı değildi... On sekizinci yüzyıl ekonomi tarihinde çarpıcı olan Büyük Britanya ile kıta arasında hem endüstriyel gelişmenin hızı hem de bu gelişmelerin yönleri açısından mevcut olan zıtlıklardan çok benzerliklerdi." Nef ayrıca şu iddiada bulunur (1968, 971). 1735-1785 döneminde özellikle demir endüstrisi olmak üzere üretim Fransa'da Britanya'dakinden daha hızlı büyüdü. Bkz. ayrıca Wadsworth & Mann (1931,193) Bairoch (1974, 24), O'Brien & Keyder (1978, 57-60) Cole (1981, 36) ve Crafts (1981, 5)
Cole ve Deane (1966, 11) şu iddiada bulunur: "Devrim başladığında Fransa (belki de önceki yüzyılın tümünde) ortalama verimlilik açısından çok büyük değildi." Bunun yanında, Fransa'yı "güçlü bilimsel geleneklerine" dayalı olarak "avantajlı durumda" görüyorlardı. Bkz. Mathias (1979, 54-55). Bkz. ayrıca Léon (1974, 407), on sekizinci yüzyıl Fransa'sının "güçlü ve aktif yenilik kuvvetleri" tarafından sağa sola hakaret et-

Bununla birlikte, Avrupa küçük ve orta ölçekli sermaye birikimine dayalı küçük kırsal endüstrilerin büyük oranda katlanmasını ancak on yedinci yüzyılda yaşamaya başlamış ve bu on dokuzuncu yüzyılda da sürmüştür.[100] Milward ve Saul bize, 1780 itibariyle, "Avrupa'nın en çok sanayileşmiş bölgelerinin" İngiltere'de değil Lille, Roven, Barcelona, Zurich, Basel ve Cenova gibi kırsal bölgelerde bulunduğunu hatırlatmaktadır.[101] Sözde proto-sanayileşme konulu geniş çaplı literatürü özetleyen Tilly, 1650'den 1850'nin sonlarına kadar "büyük birimlerin ve büyük sermayenin görece bir düşüş yaşamış olabileceğini" öne sürmektedir.[102]

Bu bağlamda, genellikle sanayileşme olarak adlandırılan şey aslında belli başlı endüstrilerin yeniden kentleşmesi ve ölçeği arttırma çabalarına yeniden yoğunlaşması olarak düşünülmelidir. O zaman, buna göre, sadece bir ya da iki bölge böyle bir çabanın merkezi olabilirdi. Fransa ile Britanya arasında ortada olan konu, dünya ekonomisinin yeni genişlemesi nedeniyle yüksek kazançlar getirecek olan bu karşı hareketi hangi ülkenin yönlendireceğiydi.

Britanya'nın sürece Fransa'nın önünde başladığı bile kesin değildir.[103] On sekizinci yüzyılda, endüstrinin boyutları açısından, daha çok "büyük ölçekli birimlere" sahip olan ülke Britanya değil Fransa'ydı.[104] Bununla birlikte, 1780-1840 döneminde, Britanya başka herkesin ve en doğrudan Fransa'nın zararına, dünya ekonomisinin

tirildiğinden söz eder. "Endüstriyel gelişme, endüstriyel büyüme bu her iki alanda da kendisini Avrupalı devletler arasına sokan bir iş edinen bir ülkede artık gösterilmek zorunda değildir."

100 Bkz. Wallerstein (1980,193-200)

101 Milward & Saul (1973, 94). Fransa'da "Oberkampf modeli" olarak adlandırdıkları şey için bkz. Le Roy Ladurie & Quillet (1981, 375)

102 Tilly (1983,130) Bunun bir nedeni dışarıya iş verme sisteminin kısmi olarak yeni fabrika sistemiyle birleştirilmesidir. Bir tekstil girişimcisi servis istasyonu olarak adlandırılabilir... Boyacılar ve apreciler tüccarlara ait kumaşlar üzerinde çalışılabilir; yün tarakçıları ya da eğiriciler yünü alıp tarama artıklarını ve yün ipliğini geri gönderebilir. Dışarı iş verme sistemi bu şekilde, iş verilen olarak evde çalışan zanaatkar yerine bir atölye sahibiyle çarpıcı bir uyum gücü göstermiştir."(Heaton, 1972, 86)

103 Roehl (1976) tam tersim savunur ve hatta bu erken başlangıcın onun dezavantajına olduğunu açıklar. Marczewski (Garden, 1978a, 16,) dönüşümde olan bütün endüstrileri sayarak endüstrinin 1780-1780'da Fransa'da üretilen toplam değerin yüzde 42,6'sıra temsil ettiğini savunur. Fransız ekonomik büyümesiyle ilgili yakın tarihli revizyonist bir inceleme için bkz. Crafts (1984). Roehl'in eleştirisi ve onun yaratı için bkz. Locke (1981) ve Roehl (1981)

104 Bununla birlikte "on sekizinci yüzyılda, Gille'nin 'büyük kapitalist girişimi' olarak adlandırdığı şey Fransız sanayi ekinliklerinin yüzde 60-65'ine karşılık gelen tekstil

daha büyük ölçekli, görece daha çok makineleşmiş, görece kâr oranı yüksek[105] sanayi sektörünün merkezi olmayı başarabilmişti.[106] Bu gerçekte nasıl olmuştu?

"1780'lerde -İngiltere'de Fransa'dakinden daha büyük olan bir makineleşme dalgası sonucunda- pamuk endüstrisinde İngilizlerin nispi üretim verimliliğinde ani bir artış oldu."[107] Bu istenirse daha güçlü bir hayal gücüne de bağlanabilir.[108] İngilizler pazarlara ulaşma da bir avantaja sahipti.[109] Bu daha klasik bir olgu olan ve belki de

---

üretiminde değil madenler, metalürji sanayi, kanallar ve kimyasal madde fabrikalarında gerçekleştirilebildi." George, V. Taylor. 1964, 493).

105 Encyclopedia Britannica'nın 1810'da yayımlanan Dördüncü Baskısı bu yönle övünür:"Doğu Hindistan ham pamuğu beş altın* değerinde bir libre iplik haline gelirken; musline dönüştürülüp tamburda çocuklar tarafından süslendiğinde değeri 15 sterline çıkıyordu; bu hammadde üzerinden 5900 misli kadar bir kâr demekti."(Anon 1810, 695)

* Bir altın: 21 Şilin (ç.n.)

106 1770'de önemsiz olan pamukluların ihracatı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiliz üretimi tüm ihraç mallarının neredeyse yarısına karşılık geliyordu, ihracattaki rollerinin dönüşümü 1800'de neredeyse tamamlanmış, bu bir kuşaktan fazla sürmemişti." (Davis, 1979, 14) 1782 ve 1802 arasında İngiliz modelindeki çarpıcı değişimle ilgili olarak bkz. ayrıca Crouzet (1980, 92)

107 Hikâye çok kereler anlatılmıştır. Bkz. Landes'in özet gözlemleri (1969, 7) belirleyici olduğunu savunduğu Crompton'un iplik eğirme makinesi 1779 tarihlidir, İngiliz verimliliği ile ilgili olarak bkz. ayrıca Hoffmann (1955, 32). Nef (1968, 967). Crouzet (1980, 65) ve Crafts (1981, 8)
Britanya'da "daha büyük" denir çünkü bu dönemde Fransa'da hiç yemlik olmaması gibi bir durum söz konusu değildir. Ballot (1923, 65) 1780-1792 den, Fransız sanayinde "yenileme etkinliği" dönemi olarak söz eder, bu pamuğun mekanik yollarla işlenmesinin kesinkes benimsemesini de kapsamaktadır.

108 Bu Levy-Leboyer'in ifadesidir (1964, 24)

109 Her iki ülke de bir ölçüde [pamuklu mallar için] Afrika ve Amerika'daki pazarlara bağımlıydı ve burada olayların gidişatı 1720'den sonra İngiltere endüstrisini Fransa'ya karşı korudu" (Wadsworth & Mann 1931, 208) Britanya'nın on sekizinci yüzyıldaki muazzam sömürge ve deniz yayılması pamuğa Fransa'dan daha büyük bir sömürge pazarı sağladı ve en önemli mekanik yenilikler pamuk endüstrisinde gerçekleşti." (Milward & Saul, 1973, 97). 1980'ler bu nedenle belli pazarlara ulaşmada tarihsel olarak kazanılmış bir avantaj, büyük pazarlarda ona rekabet üstünlüğü sağlayan bir ürünü (Cain & Hopkins, 1980, 474) 1780'den önce ancak yavaş yavaş olgunlaşan ticaret bölgesindeki uygun pazar koşullarıyla birleştirdi. (Berril, 1960, 358) Amerikan Savaşı'nın (fiilen 1781'de) bitişi İngiliz dış ticaretinin 'büyük ileri atılımı'ndaki en önemli dürtüydü (Perkin, 1969, 100) Fransa'nın 1780'lerde sömürge ticaretinde yaşadığı zorluklar için bkz. Clark (1981,139) ve Stein hakkında bkz. (1983,116-117)

Brittanny gibi modası geçmiş makinelere sahip belli eyaletlerde tam olarak olgunluğa erişilmesinin etkisiyle daha da karmaşık hale gelen "gelişme kutbunun Fransa'dan İspanya'ya kaymasına rastladı."[110]

Pazarlarla ilgili bir diğer düşünce daha vardır. Britanya'daki iç pazarın etkisiyle ilgili olarak tarihçiler çok şey söylemişlerdir. Bu bana iki açıdan tuhaf gelmiştir. Pazarının büyük bölümünü dış ticarette bulan (dışarıdan gelen mallara bağımlı ve buna karşılık kendisi de bir şeyler satmak zorunda olan) bir sanayide bu neden teknolojik ilerlemeye neden oluyordu? Ve Fransa iç pazarı büyük ya da daha büyük değil miydi? Léon burada, özellikle bu noktada İngiliz verimliliğinde neden bu sıçramanın yaşandığı sorusuna çok daha makul bir cevap vermektedir. "Fransız iç pazarının cazibesinin bütün gücüyle dış ticaretin dinamiklerinin muazzam ölçüde değiştirilmesine dayandığı düşünülemez mi?[111] Yani, iç pazardaki kâr oranları nedeniyle, dış pazarda rekabetçi olmak için daha az baskı vardı -işte bu nedenledir ki, kısa süre sonra değineceğimiz, 1786 Antlaşması, büyük önem taşımaktaydı.

"Azalan giderler ve genişleyebilir pazarlar" teknik ilerlemenin daha da hızlanması açısından stratejik önemde olsa da[112], Britanya'nın son bir avantajı daha vardı -pazara aktif olarak müdahale etmeye hazır bir devlet mekanizması. Bu noktada, Mantoux'un önceki ve çoğunlukla da unutulan analizini yeniden dillendirmekten daha iyisini yapamayacağım.

İngiliz pamuk üretiminin dış rekabet karşısında herhangi bir yapay savunma olmadan büyüdüğünü söylemekten daha geçerli bir şey olamaz... Kaynağı neresi olursa olsun baskılı pamukluların ithalatı hep yasak kaldı. Hiçbir koruma bu kadar mükemmel olamazdı, çünkü bu üreticilere iç pazarda kesin bir tekel olma şansı verdi... Sadece iç pazara egemen olmaları sağlanmadı, ayrıca dış pazarlarda da etkin olmaları için adımlar atıldı. İhraç edilen her top patiska ya da muslin için bir prim veriliyordu [21 geo. III. C.40 [1781] ve 28 Geo. III. c.21 [1783]... yeni makinelerin dış ülkelere ihraç edilmesini engellemek için sıkı önlemler alındı... Pamuk endüstrisinin *laissez-faire*

110 Morineau (1978, 411-412)
111 Léon (1974,421)
112 Deane & Cole (1967, 35)

doktrini için deliller sağlayacağı doğru olsaydı, bunlar bu ilk dönemde kesinlikle bulunamazdı.[113]

Bütün bunlara rağmen, İngilizlerin üstünlüğü o kadar da büyük değildi. Levy-Leboyer'in ifadesiyle, "İngilizler teknolojik ve finansal üstünlüklerini çok uzun sürdürmeyi bekleyemezlerdi." Ama sürdürdüler, hem de makul görünenden daha uzun süre. Bunun açıklaması ne ölçüde, Levy-Leboyer'in "bu görüş açısından ulusal bir facia" olarak isimlendirmek istediği Fransız devrimindedir?[114]

Fransız devrimine yol açan siyasi olaylar bütününe bakarsak, süreci harekete geçirenin *États-Généraux*'un (devrim öncesi Fransa'sında üç sınıfın temsilci meclisi) toplanması olduğu ve Etats-Généraux'un toplanması kararının bir tür monarşi krizinin sonucu olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği vardır." Lefebvre bu krizle ilgili net bir açıklama getirmektedir.

Hükümet krizi Amerikan savaşma kadar geri gidiyordu, İngiliz kolonilerinin isyanı hem insan hakları çağrısında bulunarak Fransa'da büyük heyecan uyandırdığı hem de bunu destekleyen XVI. Louis maliyesini çok kötü duruma soktuğu için Fransız devriminin en önemli doğrudan nedeni sayılabilir.[115]

Bu açıklama hemen iki sorunun sorulmasına yol açar. Aynı ideolojik etki neden Büyük Britanya üzerinde olmadı? İngiliz devletinin maliyesi ne durumdaydı? Bir defa daha 1763'deki dönüm noktasına dönmeliyiz. Fransa kendisini İngiltere'nin gerisinde kalmış olarak görüyordu. Tartışılan temel iki çözüm vardı: Fransız devletini -ister coğrafi isterse sınıf temelli olsun- merkezkaç güçlere karşı mali ve sosyal açıdan güçlendirmek ya da ülkeyi ekonomik olarak açmak. Her ikisi de bir reform hareketi olarak görülüyordu. Birisi girişimcilerini destekleyerek Fransa'nın ekonomik durumunu güçlendirmek için devlet kaynaklarının kullanılmasını öneriyor, diğeri ise Fransa'nın girişimcilerini daha "rekabetçi" olmaya zorlayarak Fransa'nın

113 Mantox (1928, 262-264). Bkz. Thompson (1978a); bkz. ayrıca Jeremy (1977, 2-5) Büyük Britanya'da teknoloji ihracatını engellemeye yönelik olarak en çok yasa çıkarılan dönemin 1780-1824 dönemi olduğunu kaydeder.

114 Levy-Leboyer (1964, 25, 29). Bu bakış açısı Pugh (1939, 312) tarafından da paylaşılır. Pugh Calonne'nin 1783-1787 "Yeni Antlaşmasını" Fransa'da kapitalizmi geliştirmeye dönük adınlar olarak görüyordu. "Devrim Calonne'nin işini yarıda kesti ve İngiltere'nin endüstriyel gelişmede Fransa'nın yakalayamayacağı kadar çok önde gitmesini sağladı.

115 Lefebvre (1939, 24)

ekonomik durumunu güçlendirmek için devlet kaynaklarının kullanılmasını öneriyordu. Bu tür bir ulusal tartışma son yüzyılda alışıldık bir tartışma olmuştu. Bu korumacı müdahaleciler ile liberal müdahaleciler arasındaki bir tartışmadır. "1763 sonrası Fransa bu ikisi arasında gidip geldi, istenilen sonuçlar elde edilmediği gibi yüksek bir siyasi patlama potansiyeli de ortaya çıktı; nitekim bu gerçek de oldu.

Gidip gelme hareketi Due de Choiseul'le başladı.

Dük son noktayı istiyordu, ki bu dünyada Fransız egemenliğinin kurulması ve İngiltere'ye karşı bir intikam savaşı başlatılmasıydı: Gerekli araçlarıysa içerisinde kraliyet otoritesinin yeniden sağlanması ve kraliyet maliyesinin reformuydu; bunlar olmadan diğer bütün reformlar boşa gidecekti.[116]

Hareket 1774'den 1786'ya kadar Dışişleri Bakanlığı yapan Vergennes'le ve Fransa'nın maliyesini kontrol eden Turgot (1774-1776), Necker (1776-1781), Fleury (1781-1783) ve Calonne (1783-1787) gibi adamlarla devam etti. Her biri aynı problemlerle boğuştu. Her biri (birbirinden farklı), kabul görmeyen çözümler getirdi. Hiçbiri Fransa'nın dünya ekonomisindeki temel ekonomik durumunu güçlendiremedi. Mutlak monarşi daha mutlak olsaydı, krizi aşabilirdi, ne var ki 1715'den 1789'a kadar bütün finansal reform projeleri *parlements'in* muhalefet kayalıklarına çarptı."[117] Bu süre içerisinde devlet maliyesi önemini korudu. Dünya ekonomisinin uzun süren genişlemesi, özellikle kira mekanizması sayesinde toprak sahibi üreticilerin sürekli sermaye birikimini içermiş olsaydı, bu sermaye birikimi sadece, doğrudan üreticilerden daha fazla artık-değer elde etmekten ibaret kalmaz, aynı zamanda devletin rolünü bir dağıtım merkezine indirgemeyi de içerirdi.[118] Durum on sekizinci yüzyılda (en azından 1774'e kadar) vergi tahsildarlarına büyük kazanç sağlayan başlıca vergi tahsil aracı olan Umumi Çiftlikler Şirketi sistemiyle daha

116 Cobban (1963, 91)

117 Cobban (1968c, 74). Robin (1973, 53) benzer şekilde "Bugün uzlaşma imkânlarını ve girişimlerini engellemede yargıçların (magistrature) oynadığı kesin rolden" söz eder. Behrens'in hatırlattığı gibi (1967, 177) "1780'lerin sonuna kadar, reform mücadelesi hiçbir zaman üçüncü sınıf ya da onun herhangi bir kesimi) ile soylular arasında olmamıştır."

118 Bkz. Le Roy Ladurie & Quillet (1981, 387-288) Tabii ki mutlak açıdan devlet gelirleri artıyordu. (Bkz. Price, 1973,1, 375, Tablo IV) Fakat bu milli hasıladan ya da devlet giderlerinden çok daha azdı.

da kötüleşti[119] "Monarşi bağımsızlığını Şirkete kaptırdı." Necker Şirket'in rolünü indirgemiş olabilir, ancak onu aşağı indirmek devrimden başkasını gerektirmiyordu."[120]

Bununla birlikte, sürekli bir trendi ciddi bir probleme dönüştüren, düşen devlet gelirleri döneminde devlet harcamalarını dramatik biçimde arttıran Amerikan Savaşı oldu.[121] Amerikan savaşının Fransız çıkarlarına hizmet ettiği varsayılıyordu ve birçok açıdan etti de.

119 On sekizinci yüzyılda devlet gelirlerinin %40'ı umumi çiftlikler vasıtasıyla geliyordu. Fakat bu rakam öykünün tamamını anlatmamaktadır. "Her yerde gecikme hâkimdi. Mali sistemin uyum eksikliği, birçoklarının kasti kötü niyetleri, taşıma derecesindeki yavaş hareket düşünüldüğünde bu neredeyse yapısaldı." (Goubert, 1973,47)

120 Chaussinand-Nogaret (1970, 266). "Terör durumu daha da kötüleştirdi. 8 Mayıs 1794'te tutuklanan ya da hapsedilen 36 umumi çiftçiden 28'i idam edildi. Mallarına el konulması Cumhuriyet'in kazancmaydı; bu kraliyet maliyesiyle eş anlamlı hale gelmiş bir şirketin son finansal operasyonuydu." Bu finansörler aynı zamanda hem "burjuvazi" hem de "aristokraftı. Yükselmeleri bir burjuvazinin yükselmesiydi; bu dinamik burjuvazi az ahlak ilkesine sahipti ve çoğunlukla aydınlanmıştı ve la marchandise tarafından oluşturulmuştur. Finansörler servet üzerine mi yoksa soy üzerine mi kurulduğunu söylemenin zor olduğu bir oligarşi oluşturuyordu. (Chaussinand Nogaret, 1970; 270) "Bu ailelerin paraya dayalı gücü, soylarını ve statülerinin hangi koşullarda yükseldiğini hızlı biçimde örttü... Finans soylulara nüfuz etti, aristokratlar bununla kendilerini finansör kadar endüstriyel girişimciler olarak da görmeye başladılar." (Soboul, 1970b, 228). Çıkarların bu şekilde birleşmesi ortak sermaye birikimine dayanıyordu. Bosher'in (1970, 309) kaydettiği gibi, "Ulusal Meclis büyük çoğunlukla finansal sistemi sevmiyordu, zira kâr odaklı -onlar bu sözcüğü kullanıyordu- kapitalistlerin elindeydi ve bu anlamda borç onlara kötü sistemin en kötü özelliği olarak görünüyordu.

121 Devlet gelirleri ve olağan gelirler arasında gittikçe artan uçurum ile ilgili olarak bkz. Gucry (1978). Morineau'ya göre problemi yaratan bir savaş değil ardışık savaşlardı. "En güçlü etki, tahmin edilebileceği gibi, her savaş döneminden sonra katlanarak artan borçtan kaynaklanıyordu." Yine de Morineau bile Fransız maliyesinin bunalım dönemine girmesini Necker'in 1781'de istifa etmesine bağlar (s. 311). [Borç alma] faiz yükünün (charge des intérêts) artmasıyla birlikte olağan gelirleri tüketiyordu. [Fransız sistemi olağan gelirlerle olağanüstü gelirler arasında ayrım yapıyordu.] Bu Fransızların Amerikan Savaşı'nda, önceki Fransız-İngiliz Savaşı'nda olduğu gibi, Avrupa'da büyük kara orduları bulundurma gereği duymaması aşısından kayda değerdir. Bkz. Anderson (1965, 266) Bu nedenledir ki Skocpol'un ileri sürdüğü "on sekizinci yüzyıl Bourbon monarşisini şiddetli bir finansal krize sürükleyenin bastırılamaz bir savaş meyli" olduğu tezi bana yanlış gelmektedir. Bu "meyil" bana Fransa'da Britanya'dakinden daha fazla gelmemektedir ve belki de daha azdır. "Amerikan savaşının çıktığını öğrendiğinde bir Turgot'un korkularını kim anlamazdı ki? (Morineau, 1980b, 309) Necker'a gelince, Grange (1957, 29) projelerinden birçoğunu gerçekleştirememenin nedeninin nefret ettiği Amerikan savaşı olduğunu belirtir." Unutmayalım ki Paris Barışı'ndan şikâyetçi olan Pitt'ti.

Her şeyden önce, Büyük Britanya'nın en önemli ihraç malı müşterisi olan sömürge bölgesinden ayrılmayı temsil ediyordu. Aslında savaş dış ticarette ani bir yarıda kesilmeye[122] ve toplam değerinde bir düşüşe neden olarak İngiltere'ye zarar verdi. Bu Fransa açısından bir intikam savaşıydı[123] ve ideolojik neticeleri görmezden gelindi.

Büyük Britanya Amerikan savaşını kaybetmekle birlikte, Fransız avantajının asılsız olduğu ortaya çıktı. Lüthy, Choiseul'un yeni dünyada intikam kavramından ortaya çıkan "bu yapay ittifakı" geçmişe dönük olarak reddetmişti;

İngilizler ve Amerikalılar kendilerini bir defa daha, davetsiz içeri giren yabancıların (Latinler ve Papazlar) sırtında aile kavgalarını çözümlemek için özel görüşme yaparken bulduktan hemen sonra barış sağlandı.[124] Bu neden oldu? Büyük oranda, yirminci yüzyılın kolonileşmeye son verme hareketinden sonra eski kolonicilerle eski koloniler arasındaki ticari bağların paralel olarak başlamasını açıklayan bütün nedenlerle: Mevcut ticari, sosyal ve kültürel bağlar açısından eski kolonilerin eski bağlarını (bir ölçüde değişmiş de olsa) sürdürmeleri, bu ilişkiyi diğer merkez güçlere transfer etmekten çok daha basittir.[125]

Büyük Britanya kolonilerinin topraklarını kaybetmekle hiç bir şey kaybetmedi, zira çok geçmeden onun yararlanma hakkının sahibi oldu. Şu anda, geçmişte olduğu gibi yönetim giderleri olmadan, muazzam bir ticaretin sağladığı yararlara sahiptir... Bu nedenle,

122 Mathiass (1969, 44). Deane ve Cole (1967, 47) Amerikan Savaşı'nı "felâket dolu bir ara"dönem olarak görür. Eğer bu olmasaydı, İngiliz dış ticaretinde 1740'lardan itibaren başlayan hızlı bir büyüme dönemi söz konusu olacaktı. Ashton da 1775 felâketinden söz eder.(1948,148)

123 Meyer (1979a, 187)

124 Luthy (1961, 592) Fransızların genişlemiş bir Kuzey Amerika ticareti ümidiyle ilgili hayal kırıkları için bkz. Godechot (1980d, 410): "Amerika'yla her iki ülkeye de refah getirecek, aktif bir ticaret yerine [1778-1789] Fransa'dan, ona herhangi bir kazanç getirmeden, nakit parasını alan durağan ya da daha kötüsü tek yönlü bir ticaretti."

125 Tipik bir durum Birleşik Devletlerden gemi direkleri ithalatında görülebilir. Bamford (1952, 33, 34) Fransa'nın 1776-1786 döneminde bu direkleri neden büyük miktarlarda ithal edemediğini ve dolayısıyla Fransız donanmasını "İngilizlerin uzun süredir bel bağladığı ve Fransızların engellemesiyle karşılaşmadan serbestçe kullandığı büyük orman gücünden yoksun bıraktığını merak eder." Buna verdiği cevap şu olmuştur: "Fransız deniz subaylarının birçoğunun Amerikan dış kaynaklarıyla ilgili cahilliği ve tutuculuğu ve bunun yaranda Amerikalı tüccarların Fransızların önyargılarını onaylayan sorumsuzluk örnekleri.

İngiltere'nin 1774'deki ayrılmalardan hiçbir kaybı olmamış, bunlardan kazanç sağlamıştır.[126]

Bu tür bir analiz İngiltere'de de bilinmiyor değildi. Bu hiç şüphesiz Burke'ün III. George'un 1689'un politikalarına muhalefetini ve bu "felâketin" 1689'un Büyük Devrimin kurduğu geleneklerden kopuşu temsil ettiği görüşünü destekliyordu.[127] Burke yalnız değildi. "Zamanına ve sınıfına özgü" bir girişimci olan Josiah Wedgwood da savaşa karşıydı. Amerika bağımsızlığını kazandığında "yıldızlarını ve Lord North'u kutsadı."[128]

Bununla birlikte, Britanya'nın kolonilere son vermeden kazandığı bu avantaj temelde 1763 itibariyle dünya ticaretinde kazandığı egemen konumdan kaynaklanıyordu. Bu koşullar altında, İngiliz Kuzey Amerika'sını bir koloni olarak tutmak, zamanında bütün İngiliz yetkililerce fark edilmemiş olsa bile, beraberinde yeterince avantaj getirmeyen bir yükü temsil ediyordu. İşte sonradan anlaşılacağı gibi (acaba sadece sonradan mı?) "kolonilerin ayrılması ticari olarak neredeyse tamamen anavatanın avantajına oldu.[129]

Böylece, Fransa tarafından İngiliz ihtişamının matem çanı şeklinde düşünülen Amerikan savaşının bedeli olarak Fransız ihtilalini doğurduğu ortaya çıktı.[130] Fransa'nın borçları savaş sonucu ikiye katlandı.[131] Beş yıl içerisinde monarşi kredi verilmeye değer olmaktan çıktı.[132]

126 Tanguy de la Boissiere (1776,19)

127 Plumb (1950,135)

128 Plumb (1956,129)

129 Dehio (1962, 122). Bu gelişme sadece Fransa'yı aldatmamıştır. Hollanda'da iki antí-stadhouáer (genel vali) grup olan Naipler (liberal büyük burjuvazi) ve Yurtseverler (radikal demokratlar) "İngilizlerin Amerika'da yenilmesinin İngiliz ticaretine ölümcül bir darbe indireceğine ve dolayısıyla ülkelerinin çıkarının Fransa'yla ittifak yapmak olduğuna inanmıştı... Bununla birlikte Hollanda ve Birleşik Devletler arasında ticaret [1783'ten sonra] tüccarların ümit ettiği kadar önemli hale gelmedi, çünkü Amerikan limanları İngiltere'yle olan bağlarını yenilediler." (Godechot, 1965,108-109) Amerikan Savaşı nedeniyle (İngiltere gibi) Fransa da ekonomik olarak kaybetti (fakat kim daha fazla kaybetti?), zira Fransız-İngiliz deniz mücadelesi, kısmen bu ülkelerin "tarafsız ticareti" tarafından doldurulan ticari bir boşluk doğurdu. Bkz. Meyer (1979a, 213-214)

130 Cobban (1963,122)

131 Roberts (1978,8).

132 Bkz. Morineau (1980b, 312-313), Borcun 1000-1300 milyon livreye ulaştığını söyler. Amerikan Savaşı sırasında alıcının yaşına bakılmaksızın ömür boyu gelir sözleşmelerinin (rentes viagères) umutsuzca satılmasının bu süreçte ne kadar rol oynadığı tartışma konusudur. Riley (1973, 742) bunu "pahalı" bulur, Harris (1976, 256) "bu kredilerin felâket getirdiği tezi ispatlanmayı beklemektedir" der. Fakat rentes

1788'de borç yükü bütçenin yüzde ellisine ulaştı.[133] Devlet iflasa doğru gidiyordu.[134]

Peki ama 1780'lerde İngiliz devleti çok daha iyi bir durumda mıydı? 1782'de Büyük Britanya'daki borç yükü kamu gelirlerinin oranı olarak bile -1782 Fransa'sı bir yana 1788 Fransa'sında olduğundan- daha büyüktü. Aradaki fark 1783'deki barış antlaşması sırasında bulundukları yerde değil, "bundan sonra olanlardaydı".[135] İngiliz-Fransız eşitsizliği birdenbire gelişti. İlk olarak, İngilizler ek gelirler elde ettiler, böylece borç yükünü görünür biçimde azalttılar.[136] Ancak bu yeterli değildi, özellikle de 1780'lerdeki Hollandalıların İngiltere'de yeniden yatırım yapmalarına izin verilmesinden

viagères, rentes perpetuelles'in aksine tam olarak kredi değildi. Bkz. Taylor (1961, 959, 960) Bunun yanında, devlet borçları "görülmemiş oranda spekülatif kazanç" getiriyor; Cenevre, Amsterdam, Londra ve Cenova'dan sermaye çekiyordu. Sonuçta 1786'da "fiyatlar ve krediler" tehlikeli biçimde artmıştı. Bu "yabana finans merkezlerinden söz etmezsek, Fransız ticari kapitalizminin tüm yapısını" tehdit ederek devletin iflası korkusunu doğurdu. Devrimle olan bağlantı 1789'da Ulusal Meclis'in devlet borçlarına üç açık garanti vermesinde net bir şekilde görülmektedir. Devletin iflasının önüne geçmek için uğraş verenlerin başını Kilise'nin mallarını millileştirmekle piskopos ve spekülatör Talleyran çekiyordu. Bildiğimiz gibi, bu sadece uğursuz günü geciktirdi. Sonuç olarak, assignatlar (Fransız devri hükümeti tarafından çıkarılan ve devlet tarafından el konulan Kilis e ve soyluların topraklarını güvence olarak gösteren bono, tahvil ya da kâğıt paralar. Ç.N.) ve Konvansiyon 1793'te spekülatif zenginliğini yok etti" (Taylor, 1961, 956, 9957)

133 Bkz. Le Roy Ladurie & Quillet (1981, 386)

134 Hobsbawn (1962, 79-80).

135 Morineau (1980b, 329). Bu Fransa'daki bankerler sistemi ile Britanya'daki İngiltere Bankası'nın varlığı arasındaki bir fark da değildi, bu farklılık "bir ölçüde aşırı vurgulanan bir farklılıktır" (s. 332) Her ikisi de kendi hükümetleri için para üretim yeri (viviers d'argent) işlevi gördüler.

136 Morineau (1980b, 326) Bu; Yedi Yıl Savaşları'nı izleyen dönemin tersiydi. Bkz. Ward (1965, 549-550) Fakat bu erken dönemde, Büyük Britanya (Fransa'ya karşı) farklı bir avantaja sahipti: Kuzey Amerika'yla olan ticaret dengesinin olumlu olması onun yedi Yıl Savaşlarında borçlarını ödeyebilmesini sağladı (Andrews, 1924, 109) Fransa örneğinde, savaşın öngörülmeyen maliyeti, bir araya geldiğinde devlet maliyesini altüst eden bir çift politika kararma neden oldu Bir yanda, Fransa 1755-56'da savaşı vergilerden çok krediye tonlamaya karar verdi. Bunun nedeni temelde yüksek vergilendirmeye karşı olan parlements'in gücüydü. Öte yanda, Fransa 1764'de, 1714 de olanın aksine, tahıl üretimini serbest bırakıp vergileri düşürmeyi tercih ederek "borcun kutsallığını korumaya" karar verdi. Bir defa daha çok fazla laissez faire görüyoruz. İlk karar borçlarda önemli bir artışı duyurdu, ikincisi ise borcun toplum, ekonomi ve maliye üzerinde etkisini icra etmede serbest bırakılmasını garanti altına alıyordu." (Riyel, 1986,160, 230-231)

kaynaklanan bir problem nedeniyle.[137] Borçları artık sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı. Ancak, 1783 ile 1790 ya da 1793 arasında Fransızların borcu katlanırken İngilizlerin borcunun büyük oranda tasfiye edildiğini biliyoruz.[138] Davis buna bir açıklama getirir: Plassey'den sonraki yıllarda Hindistan'ın yağması. Ve bu her ne kadar endüstrideki sermaye birikiminin temeli olmasa da, Hollandalılara ve başkalarına olan ulusal borcu geri ödeyen fonları sağladığı söylenebilir.[139] Britanya'nın avantajı bir defa daha 1763 itibariyle kazanılan pozisyondan kaynaklanıyordu. Britanya'da 1780'lerde ortaya çıkan ve 1792'de, [yenilenen Fransız-İngiliz] savaşının ve arifesindeki gerçek patlamada zirvesine ulaşan on yıllık mutlu endüstriyel gelişmeyi[140] Fransa'daki mutsuz "devrim öncesi"yle karşılaştırırsak, bunu devlet maliyelerinin içinde bulunduğu çok farklı durumlar bağlamında değerlendirmeliyiz. Bu finansal-mali farklılık bir patlamaya ve dolayısıyla Fransız-İngiliz eşitsizliğinin nihai anlamda artmasına yol açmasaydı[141] geçici bir rahatsızlık' olarak nitelendirilebilirdi.[142]

137 On sekizinci yüzyıl Britanya'sındaki Hollandalı holdinglerin önemiyle ilgili olarak bkz. Eagly ve Smith (1976, 210-211), bkz. ayrıca Wallerstein (1980, 279-280). Kendi ülkesine geri dönmekle ilgili olarak bkz. Mathias (1969,4) ve Davis (1979, 54-55)

138 Bkz. Morineau (1980b, 324-325)

139 Davis (1979,55)

140 Crouzet (1965, 73)

141 Morineau (19806, 334

142 25 Ekim 1786'da, Paris'deki akıllı İngiliz diplomatı Daniel Hailes bu analizi Londra'daki Lord Carmarthen'e gönederdi. "M. Necker'in hesabına göre, İngiltere ve Fransa'nın kamu borçları, savaş sonunda görülmemiş bir tesadüf eseri neredeyse aynı miktardaydı. Fransa'da, tüm koşullar göz önüne alındığında, savaştan en az İngiltere kadar çok yara almıştı ve Amerika'nın anavatanından politik olarak ayrıldığını görmenin verimsiz tatmininden başka avunacak bir şeyi yoktu, bu kendisine ticari bir avantaj artışı da sağlamamıştı. Bunun nedenleri açıkça, Amerika'nın istediği temel ihtiyaç maddelerini, ya çok elverişli, çok ucuz ya da çok uzun krediyi İngiltere gibi sağlayamamasında yatıyordu. Birleşik Devletler ticaretini güvence altına alma ümitleri (tabii eğer varsa) suya düşünce, dikkatini kendi iç meselelerine yöneltmiş olması beklenebilir. Düşmarayla ortak olarak kendine verdiği zararı gördükten sonra giderlerim kısmak adına etkin adımlar atacak, yaralarına merhem olacak tek ilaca yani ekonomiye, dönecekti. Büyük Britanya, böyle bir örnek teşkil etmekle, bu zorunluluğu ikiye katladı. Her ülke kendi isteklerini ve sıkıntılarını rakibinin avantajlarına ve kaynaklarına göre ölçmeye alışmıştı. Fakat Fransa, şu anda, bu politika görüşünü tamamıyla kaybetmiş görünmektedir; Lord Hazretleri bu yazışma süresince benim özellikle, Fransa'nın beklenilenin tam tersi bir tutumu aydınlatabileceğini düşündüğüm finans operasyonları üzerinde durduğumu görmüş olacaklar. "Ben her ne kadar bu dönemde Mösyö Turgot ve Mösyö Necker tarafından önerilen ve başlatılan reform sistemlerinin pratik olmadığı gibi, bu Monarşi'nin hükümetine de uygulanamaz olduğuna inancım tamdır; Kral ile halk arasında duran güçlü sınıfın ülkenin bir kısım gelirleriyle desteklenmesi gerekmekle birlikte memuriyetlerin satılmasının

Böylece, Britanya'nın dünya ekonomisinde 1763'den sonra elde ettiği birikmiş avantajlar 1780'lerde arttı ve 1815'de çok açık hale geldi. Fransız devletinin Britanya'yı yakalama arzusu 1780'lerde, bir patlamanın koşullarını hazırlaması açısından çok önemliydi. Artan devlet borçları ancak giderleri azaltmakla ya da doğrudan veya dolaylı olarak gelirleri arttırmakla çözülebilirdi. Fransız devleti gelirleri dolaylı olarak arttırmayı deneme yolunu seçti.

XVI. Louis 1776'da Turgot'un notasının kenarına şöyle yazıyordu: "Mösyö Turgot'un büyük şikâyetleri var. Yenilik taraftarlarına göre İngiltere'den daha çok İngiliz olan bir Fransa'ya ihtiyacımız var."[143] XVI. Louis şüpheci görünüyordu. Necker ise başka yönde, devletin artı değer ortaya çıkarmadaki payını arttırma yönünde hareket etmeye çalışıyordu. Bunda başarısız oldu. 1780'ler bir defa daha, Fransa'yı "yeniliğin" ve rekabetin taze rüzgarlarına (muhaliflere göre ise şiddetli fırtınalara) "açma" heveslilerine bir şans verdi. Bir yandan, özellikle 1780'lerde kira vurgunculuğundan iyi kazanan kesimin kendi bindiği dalı kestiği düşünülebilir.[144] Öte yandan, hayal kırıklıklarına (iç mali sistemi düzeltememe) karşı tepki veren ve bu nedenle gelir kaynağı olarak açık sınırlara (ve buna bağlı olarak gümrük vergilerinin yükseltilmesine) yönelen monarşinin de bu kesme işine katıldığı söylenebilir. Zira monarşi bu şekilde kapitalist sınıfın, İngiliz egemenliğindeki bir dünya ekonomisinde Fransa'nın nihai olarak yarı-periferileşmesinden korkan bir başka bölümünü ona karşı döndürdü.

Yeni politikanın ilk işareti Fransız kolonilerini serbest yabana ticaretine açan 30 Ağustos 1784 kararnamesiydi. Bu artık bağımsız olan Kuzey Amerika devletleriyle Fransız Batı Hint Adaları arasında ticareti teşvik etme girişimiydi; bu Fransa'ya olduğu kadar Britanya'ya da yarar sağlayan bir hareket oldu.[145] Daha bu noktada, Fransa'nın bü-

akıllıca yönetimi; rüşvet ve iltimas ekonomisi, bugün olduğu gibi aynı kişilere çok fazla nişan ve ücret verilmemesi iyi bir maliye yönetiminin kötü olana karşı belki de tek temel ve uygulanabilir üstünlüğünü teşkil edecek büyük kaynakları sağlar. Lordum mevcut kötülüğün kaynağını Saray'da aramalısınız." (Browing, 1909,144-145)

143 Osier (1978, 680)'de 7623 no'lu madde olarak zikredilmiştir.

144 Le Roy Ladurie (1975,422)

145 Callone ve kararnamenin sahibi olan sömürgeler bakara Castries, kolonilerin bütün yabancılara mı yoksa sadece Kuzey Amerikalılara mı açık olması gerektiği konusunda tartıştı. Castries kazandı, ona göre en gözde ulus maddesiyle Kuzey Amerikalılara verilen bir ayrıcalık fiilen herkese verilmiş bir ayrıcalık anlamına geliyordu. Callone bunun üzerine, ithalat üzerindeki gümrükleri arttırıp morina balığının avcılarının

yük liman tüccarları şiddetli protestolarda bulundular.[146] Hükümetin mazeretlerinden birisi tekellerin yaygın bir kaçak ticaret tarafından zaten çökertildiğiydi. 1784 kararnamesi bu nedenle ekonomik yaşamın bir gerçeğini kabul ediyor ve bunu kendi yararına kullanmaya çalışıyordu.[147] 1786'daki kaçınılmaz Eden Antlaşması'na yol açan bu mantıktı. Braudel'e göre bu antlaşma Fransa'nın hegemonya savaşındaki yenilgisini doğurtmaktan çok onu ispat ediyordu.[148] Fakat bunu bu kadar yaldızlı göstermek zorunda mıydılar? Bu birçok açıdan çakılan son çivi değil miydi?

Fransa'yı 1786 İngiliz-Fransız ticari antlaşmasını imzalatmakla kalmayıp, bunu isteyen taraf olmaya da iten neydi?[149] Bunun bir taşla

zararını tazmin etmeye çalıştı. Bkz. Pugh (1939, 294-295); bkz. ayrıca Habakkuk (1965, 39).

Tanguy de la Boissiere, 1796'da yazarken (s. 22) kararnameyi Kuzey Amerika'yla müstakbel ticari ilişkilere olan boş inançların sonucu olarak görüyordu.

"Versay'daki kabine o zaman Amerikalılar için hiçbir şeyin çok olmadığına inanıyordu." Tanguy (s. 5) Arnold'un metnini onaylayarak zikrediyordu (1791, I, 233) "Amerikalılar Fransa'ya karşı net bir ödemeler dengesine sahipti ve bununla İngiliz endüstrisini bozuyorlardı. O zaman bu bir ticaretin nee plus ultra'sı (en son sınırı), Fransızların uğrunda yüz milyonlarca livre ve birkaç kuşak insan feda ettiği bir umuttur." Arnold'a göre bu kararnamenin işe yaramamasıran nedeni iki bölümlüydü" Fransız mallarının düşük kaliteli olması ve diğer Avrupa ülkelerinin (Kuzey Amerika pazarındaki) aktif rekabeti (bkz. s. 235). Hollandalılar bile XVI. Lois'den Fransızların olduğu kadar kendilerin zararına bundan faydalanacakların İngilizler olduğunu söyleyerek kararnameyi iptal etmesi için yalvardılar. Bkz. Morineau (1965, 225)

146 Bkz. Godechot (1980a, 81)

147 Bkz. Habakkuk (1965, 39)

148 Braudel (1984, 379)

149 Önde gelen Fransız delegeleri Vergennes ve Rayneval Brian'da iki komşu halk arasındaki farklılıkları çözme politikası istiyordu. Dahası zaman fmansal bakış açısından da kritikti; yeni bir savaş iç çöküşü getirilebilirdi Krallığı ve ekonomiyi yeniden canlandırmak için uzun bir barış gerekliydi... Bir şey kesindir. Görüşmeler Fransa'nın ısrarı üzerine gerçekleşti" (Cahen, 1939, 258), Gerçekte; Fransız girişimi genç Pitt tarafından büyük bir şüpheyle karşılandı; Fransızlardan hediye getirir görünürlerken bile şüpheleniyordu. (Cobban, 1963, 111), İngilizler görüşme talebine olumlu cevap verdiyse bunun nedeni, her iki hükümetin de pratik nitelikteki düşüncelerden etkilenmesiydi, zira acil olarak gelirlerini arttırmak zorundaydılar (Henderson, 1957, 105) Buna ek olarak, Fransızlar İngiliz üreticilere birtakım yasaklar getiren 17 Temmuz 1785 kararnamesi yoluyla ve yeni bir ticari anlaşma için Hollanda'yla görüşmeler yürüterek İngilizlere baskıda bulundu. Bkz. Dumas (1904, 30-35). Aynı zamanda Utrecht antlaşmasını, yani barış antlaşmasıyla aynı gün imzalanan denizcilik ve ticaret anlaşmasını, yürürlükten kaldırma tehdidinde bulunuyorlardı (Dumas, 1904, 36) Bkz. Ehrman (1962, 30,n. 4). 1776'da İngiliz parlamentosunun Anlaşma'nın iki ülke arasındaki ticareti genişletecek 8. ve 9'uncu maddelerini reddetti, zira o sırada

iki kuş vurma umudu olduğu açık görünmektedir: Hem önceleri bir kaçak ticaret olan şeyi vergilendirerek (ve aslında bu ticareti küresel olarak genişleterek) Fransız devletinin mali krizini çözümlemek[150] hem de pazar baskıları yoluyla yenilik baskısı yaparak Fransız üretiminin uzun vadeli yapısal güçlüklerini aşmak.[151] Fransa açısından Fran-

Fransız endüstrisi İngiliz sanayicileri arasında hâlâ öyle bir korku uyandırıyordu ki ona karşı mücadele etmede yetersiz kalacaklarını hissediyorlardı." (Dumas, 1904, 3). Fransızlar da V. Madde'nin dezavantajları (İngiliz gemilerinin Fransız limanlarına engelsiz giriş çıkışı) ile çıkmaza girmiş, VII. Ve IX. Madde'nin avantajlarından yoksundu. Bkz. de Reyneval'in Callone'ye gönderdiği kısa notta görüşmelerin başlamasında ısrar eden şikâyetleri. (1784, 2066)

150 Genellikle antlaşmasının ve serbest ticaretin entelektüel savunucusu olarak kabul edilen Dupont de Nemours'un bu konudaki görüşü açıktır. Konuyla ilgili en uzun memorandumunda (1786, 36 mükerrer) Fransa ve İngiltere arasında, engellenemediği için her iki ülkeyi de alınıp satılan mallardan alınacak gümrüklerden yoksun bırakan kaçak ticaretin yerini alacak kontrollü ve karşılıklı bir ticareti savundu. İki yıl sonra kendini haklı çıkaran bir risalesinde bu konuya yeniden döndü. "Ulusumuzun kaçak ticareti devam ettiren alışkanlıklarından şikâyet ediyor ne Antlaşmanın daha önce yasa dışı ticareti sürdürmek için sigorta primlerine ayrılan parayı devletin çıkarma dönüştürdüğünü savunuyordu." (Dupont de Nemours, 1788, 49, 72) Bkz. ayrıca Anisson-Duperon (1847,16)

Fransızların Dupont de Nemours analizi İngiliz diplomat Daniel Hailes'inkine oldukça yakındır: "Büyük Britanya'da Majesteleri'nin eşsiz feraset, dikkat ve azim sahibi Bakanları sonunda çok uzun süredir unutulan devlet gelirleri yasasının yürürlüğe girmesini sağlayacak yolları bulmuşlardır... Bu nedenle, Fransız Hükümetinin İngiliz mamullerine karşı yasaklayıcı hükümleri yürürlüğe koymama yeteneksizliğini hissetmiş olması muhtemel gözükmektedir ve bu açıdan, her halükârda, anlaşmanın kazanan taran oldukları söylenebilir.

"Fakat Lord Hazretlerini temin ederim ki Fransa'nın ticari anlaşmaları sonuca ulaştırmakta bu kadar istekli olmasının altında yatan bir başka ve daha az önemli olmayan bir neden vardır. Bundan kastım, Trésor Royal'in (Hazine) gelir artışıyla duyduğu rahatlıktır; bu artış Antlaşma yürürlüğe girer girmez yasal vergilerini ödeyen İngiliz Malları'nın aniden akmasıyla birlikte muazzam bir ölçek kazanacaktır." 25 Ekim 1786'da Browning'de Lord Carmarthen'e yazılan mektup, 1909,149,150).

151 Stourm (1881, 31) Dupont de Nemours, Vegennes ve diğerlerinin gerekçelerini açıklarken Antlaşmanın bu çizgideki tek çaba olmadığını vurgular, "İngiliz rekabetinin kahramanca ilacı önceki birkaç yılda aynı amaçla benimsenen bir dizi önlemi izledi: "Atelye şeflerinin (chefs d'atalier) İngiltere'den getirilmesi, mucitlere verilen sözler, dışarıdan devletin zararına da olsa parça parça makinelerin ithal edilmesi, makine yapanlara sağlanan avantajlar, kolonilerle yapılan ticarete sağlanan ayrıcalıklar, İngiliz işçilere anlaşmalarının tamamında Fransa'da kalmalarını sağlayacak polis ambargosu, Fransa'ya yerleşmek isteyen yabancı imalatçılara (fabricants) verilen istisnai primler vs." Lefbvre (1932, 14) bunu prensipte iyi bir fikir olarak görüyordu... Üstünlüğü tartışılmaz olan İngiliz endüstrisine sınırları ardına kadar açmak [buradaki ifade Lefebvre'e aittir] öldürücü bir etki yapacaktı." Landes (1969,139) bu görüşü paylaşır. 1786 Eden Anlaşması "Fransız pazarını İngiliz pamuklu kumaşlarına açtı ve modernleşmeyi hayatta kalma meselesi haline getirdi."

sa'nın inisiyatif kullanmasında önemli rol oynayan konjonktürel bir etken daha vardı. 1778'den sonraki dönemde tarımsal fiyatlarda dramatik bir düşüş yaşandı[152], bu büyük toprak sahiplerinin artığı kendilerinden alıp devlete verecek herhangi bir mekanizmaya daha dirençli olmalarına yol açtı. Gümrük vergilerinin arttırılması yolu çok daha çekici gelmiş olmalı.

Antlaşma İngilizlerle bir takas içeriyordu. Daha serbest ticaret İngiliz pazarında daha çok Fransız şarabına (ve diğer tarımsal ürünlere, ayrıca ipek, keten bezi, cam eşyalara) karşı Fransız pazarında (kabaca) daha fazla İngiliz pamukluları (ve çanak çömlek, yün, hırdavat) anlamına geliyordu. Fakat ne kadar daha fazlaydı? Cevap ekonomik hesaplara bağlıydı. Fransız anlaşmacıları hiç şüphesiz İngiliz mamul maddelerinin etkisini küçümsemişler[153] ve Fransız üreticilerinin kayıplarını tazmin edebilme yeteneklerini olduğundan büyük görmüşlerdi.[154] Fakat en kötüsü, Fransa için yeni bir yarı-periferi rolünü kabul etmiş görünüyorlardı. Chaptal, 1802'de Napolyon'a verdiği notada antlaşmadan söz ederken "Fransa'nın tarımsal üretiminin avantajlarına ve zenginliğine güvendiğini düşünüyor ve İngiliz toprağının ürünlerinin ne özel ne de nadir olduğunu söylüyordu.[155] Bununla birlikte, Rayneval'in Fransa'nın tarımsal ürünleri üzerin-

152 Labrousse (1944,417) %45-50'lik bir düşüşten söz eder. 1760'tan beri alman mesafe bu şekilde kaybolmuş oluyordu.

153 Eden Pitt tarafından baş İngiliz müzakerecisi olarak atandığında, Vergennes sadece o zaman Londra'daki Fransız maslahatgüzarı M. De Barthélémi'e yazarak İngiliz hükümetinin ihracata prim ödeyip ödemediğini sordu. Bkz. Ségur-Duperyon (1873, 386-387). Raynevel de aynı oranda bilgisizdi. Bkz. Dumas (1904, 27) her ikisi de, aslen İngiliz olan fakat Fransız mamulleri genel müfettişliği görevine gelen ve 29 Aralık 1785'te Rayneval'e "İngilizlerin her türden pamuklu kumaşı Fransa'ya bizden %30 daha ucuza verilebileceği" uyarısında bulunan Holker'in bilgisinden yararlanmış olabilir. (Boyetet, 1789, 86-87'de zikredilmiş). Fakat Holker Eden Paris'e varmadan birkaç gün önce öldü. Manchesterlı tüccarların onun ölümüne çok sevindiği söylenir. Bunun nedeni yalnızca Raynavel'in değerli bir danışmandan yoksun kalması değil, fakat aynı zamanda onun ölümüyle Rouen'deki kendi pamuk fabrikalarının kapanacağını beklemeleriydi. Bkz. His de Butenval (1869,65, 70)

154 Dupont de Nemours, 1788'de Normandy Ticaret Odası'na yazdığı ve Eden Antlaşması'nın etkileriyle ilgili şikâyetlerine cevap verdiği açık mektubunda (1788, 8) uzun süredir hükümetin Fransız endüstrisine yardımını desteklediğini söylüyordu. " Bakana izin verilmesini zorunlu olarak gördüğü rekabeti dayanılabilir ve hatta avantajlı hale getirmesi gerektiğim söyledim, yazdım ve bastira bastira tekrar ettim. O da bu zorunluluğu kabul etti... [ancak] Ayanlar meclisinin kapatılması Bakanlığın içindeki çok sık değişikliklerle beraber bu niyetin hayata geçirilmesini [ne yazık ki] erteleme sonucu doğurdu."

155 Chaptal (1893,86)

deki gümrüklerin düşürülmesi şartıyla her tavize hazır görüldüğü tartışılmıştır.[156] Gerçekten de Rayneval antlaşma imzalanmadan hemen önce, 1786'da Londra'da Fransız büyükelçisi olan Mösyö Adhemar'a şöyle yazıyordu:

Hiç şüphesiz, İngiliz ürünleri karşılığında İngiltere'ye kendi toprağımızın ürünlerini sokuyoruz. Fakat ben tarımsal üreticinin devletin bakış açısından en ilginç kişi olduğuna hep inanmışımdır ve hâlâ da inanırım.

De Rayneval bununla da yetinmedi. Zira, antlaşmayı haklı göstermek için 21 Mayıs 1786'da devlet konseyi karşısında şu tezleri öne sürdü:

Varsayalım ki sonuçlar bizim beklediğimizden daha farklı, birkaç demir ve çelik üreticisinin mi yoksa devletin mi refahı daha önemli? İmalatçıların sayısını mı yoksa tarımsal üreticilerin sayısını arttırmak mı? Varsayalım İngiliz hırdavatına boğulduk, onları İspanya'da ya da başka bir yerde yemden satamaz mıyız?[157]

Dolayısıyla Rayneval büyük bir ciddiyetle Fransa'nın dünya ekonomisinde İspanya ve Portekiz'in iki yüzyıl boyunca parlak kaderi olmuş olan aktarma kayışı rolünü oynayabileceğini düşünüyor görünüyordu. Pitt parlamentodaki tartışmada antlaşmayı savunmak için şunları söyleyebiliyordu: "Üretim yapan bir ülke ile özgün ürünlere sahip bir ülke arasındaki antlaşmanın özü ve doğası gereği avantaj birinci ülke lehinde olmalıydı."[158]

Bu *Ancien Régime* altındaki ekonomik gelişmenin tam da zirvesinde Fransız devleti için kaçınılmaz bir strateji miydi?[159] Britanya'nın 1785 ve 1793 yılları arasında Fransa'yla birlikte Portekiz, İspanya, Rusya, İngiltere, Prusya, iki Sicilya ve Hollanda'yla ticari pazarlıklar yürütmeye çalışması dikkat çekicidir. Aynı zamanda İsveç, Türkiye ve Avusturya Hollanda'sıyla pazarlıklar konusunda başlangıç görüşmeleri yapılıyordu. Bu nedenle, Carmathen Markisi 1786'da "ticari antlaşmalara duyulan mevcut öfke"den söz ediyordu. Diğer pazarlıklardan hiçbirisinin bir sonucu olmadı. Fransız antlaşmasının başarısı

156 Dumas (1904, 78)

157 Her iki alıntı da His de Butenval'de (1869, 57, 70) geçmektedir. Weulersee'nin 1786 Antlaşmasını Fizyokratlar için neden "harika bir başarı" olarak adlandırdığı anlaşılabilir (1985, 33)

158 Cobbert (1816, 395)

159 Marczewski (1965,XCV)n zirve noktasını 1780-1786 olarak görür.

tartışılmazdı.[160] Fransız hükümeti üzerindeki baskı -devlet maliyesinin durumu, şarap ticaretindeki kriz- hiç şüphesiz büyüktü[161], fakat sembolik olarak ve gerçekte, karar da öyleydi. Fransız devleti, reform maskesi altında, belli tarımsal girişimcilerin çıkarlarına hizmet edecek fakat üretici sınıfların çıkarlarıyla da uzlaşan kısmi bir "endüstrileşmekten uzaklaşma" seçeneğini tercih etmiş görünüyordu. "Reformlar" yirminci yüzyılda IMF'nin ödeme dengesiyle ilgili sorunları olan borçlu devletler için benimsediği reformlara benziyordu.

Dolayısıyla, İngilizlerin antlaşmaya itirazlarının, gerçek de olsa, kolaylıkla aşılması anlaşılabilir. Pitt antlaşmayı ticari avantaj temelinde savunuyordu. Fox ise, "Fransa'nın Büyük Britanya'nın doğal düşmanı" olduğu şeklindeki salt politik temellere dayanarak antlaşmaya karşı çıkıyordu.[162] Her halükârda İngilizlerin antlaşmayı desteklemek için çeşitli iyi, doğrudan ekonomik nedenleri vardı. Onlar da Fransızlar gibi yeni gelir kaynakları bulmak, dolayısıyla kaçak ticareti yasal kayıt altına almak, bu şekilde İngiliz-Fransız ticaretini vergilendirilebilir kılmak zorundaydılar.[163] (Savaş sonrası antlaşma nedeniyle) Kuzey Amerika'da, (aile muvafakati nedeniyle) İspanya'da ve (Fransa'yı en çok korunan ülke konumuna sokan) Portekiz'de pazarlarını Fransa'ya kaptırma olasılığından korkuyorlar ve bu nedenle bizzat Fransa'daki pazarlar düşüncesini hoş karşılıyorlardı.[164] Fakat genel anlamda rekabetin özünün pamukta olduğunu

160 Ehrman (1962,15). Carmarthen alıntısı 2. Sayfadadır

161 Bkz. Labrousse (1944, 78-82). Slicher van Bath (1963, 235-236). Şarap üreticilerinin Antlaşmaya olan destekleri Bordeaux Ticaret Konseyi'nin içişleri Bakara Chaptal'a Eden Antlaşmasını savunan bir not gönderdiği 1802'de [geçmişi düşünerek] hâlâ güçlüydü. Bkz. His de Butenval (1869,107)

162 Cobbet (1816, 398). Muhalif bir gazete olan The Morning Herald Fransız pamuk ipliği imalatçılarının İngilizlerden üstün olduğunu ve Britanya'daki vergilerin yüksek olduğunu savunuyordu. Bkz. His de Butenval (1869,134) ve Dumas (1904,107). Fakat Dumas'ın da ileri sürdüğü gibi (s. 121) bu İngiliz imalatçıları korkutmak için tasarlanmış açık bir siyasi propagandaydı -ama başarısız oldu. Ehrman (1962, 5) "Muhalefeti anlaşmanın diplomatik sonuçları üzerinde yoğunlaşmaya itenin belki de bu tür ekonomik tezlerin zayıflığı olduğunu" öne sürer.
Dull, Vergennes için antlaşmanın Nixon ve Kissinger'm Rus politikasının 18. yüzyıl versiyonu olduğunu savunarak buna destek verir (1983,11)
Bununla beraber, Mantoux İngiliz İmalatçıları arasında bir bölünme olduğuna; eski endüstrilerin korumayı savunarak antlaşmaya karşı çıktığına, yeni endüstrilerin ise çıkarlarının ucuz hammadde temininde ve mallarını satmak için de serbest pazarlarda yattığının farkına vardığına inanır." (1928, 400)

163 Bkz. Browning (1885, 354)

164 Bkz. Dumas (1804,14-15)

biliyorlardı. Fransız pazarında iyi satış yapacakları konusunda kendilerine güvenmekle kalmıyorlar[165], aynı zamanda o zaman ihtiyaçlarının yüzde otuzundan daha azını sağlayan, İngiliz kolonilerinin dışından gelen ithal pamuğa ulaşmakla da ilgileniyorlardı.[166] Bu bakış açısından, kaba bir korumacılık işe yaramayacaktı.

Antlaşmanın ekonomik sonuçları Fransa'da neredeyse hemen hissedildi; bu etki özellikle (1788 Fransız hükümeti notasının gösterdiği gibi) "iyi kumaş"tan çok "adi kumaş", yani zenginlerden ziyade halk tabakasının tüketimi için kullanılan "adi kumaş" alanında daha çoktu.[167] Antlaşma Britanya'dan pamuklu mamuller (ve ayrıca diğer malların) kütlesel olarak, gerçek bir tufan şeklinde ithal edilmesine yol açtı.[168] Bu bir ekonomik devrim[169], Fransa'nın endüstri tarihindeki dönüm noktalarından biriydi.[170] Arnould 1791'de, İngiliz mallarının Fransız pazarını doldurduğunu yazıyordu.[171] Ancak, Fransızların bunun farkına varması 5 yıl aldı. Bu etkiler neredeyse hemen politik bir tartışma konusu oldu. O zamandan beri bunun halkın gözünde bir yanlış olduğu çok sık tartışılmıştır; zira ekonomik gerileme 1786'da ve hatta 1785'te, antlaşmanın yürürlüğe girme ta-

165 Pamuk, demir ve çanak çömlek çıkarları güçlü biçimde Hükümet politikası tarafına geçti... Zira bütün bu ticaret alanları Fransız pazarına girmekle çok şey kazanacaktı; hiçbirinin Fransız üreticilerden gelecek ciddi bir rekabetten korkusu yoktu." (Ashton, 1924,171) Manchester!! İki pamuk bezi baskıcısı Joseph Smith ve Robert Peel İngiliz pamuk ticaretinin avantajını maliyet tasarrufu sağlayan makinelerde görüyordu. "Yabancı ülkelerin bu makineleri ne kadar kısa sürede edinilebileceğini söylemek imkânsızdır, fakat o zaman bile, onları kullanmaktaki tecrübemiz bize bir avantaj sağlayacaktır; o yüzden rekabetten korkmuyorum." (Edwards, 1967, 51'de zikredilmiş).

166 Bkz. Bowden (1919,25-26)

167 A.E., 46,1788,239.

168 Morineau (1978, 411). Bu başka türlü "korkunç bir rekabet" olarak bilinir (Furet & Richet, 1973, 26).

169 Dardel (1963, 71)

170 Markovitch (1966c, 130). Schmidt (1913, 270) 1788'de "içinde yakalandığımız ticari Devrim"den söz eden bir mécanicien"den alıntı yapar.

171 Arnould (1791, 181-183). Bkz. ayrıca Chaptal (1819, I, 95-96). Dumas (1904, 150-151). Schmidt (1908, 91-92), Mantoux (1928, 263), Sée (1930, 308), Labrousse (1933, II, 320), Acomb (1939,42), Guérin (1968,1, 64-65), Tilly (1968,215-222)
Birkaç bilim adamı, Fransız endüstrisi antlaşmadan önce zaten zor durumda olduğu için ikincisinin rolünün abartılmaması gerektiğini savunur. Bkz. Gaillardon (1909, 151) ve Murphy (1966, 578). Bana daha doğru gelen şey, Bouloiseau'nun dediği gibi (1957, liv.), endüstrideki güçlükler en azından 1780'den itibaren mevcutken "problemin büyüklüğünü açığa çıkaranın" [açığa çıkaran, derinleştiren ve onu kurumsallaştırma tehdidinde bulunan] antlaşma olduğunu söylemektedir.

rihi olan 1 Temmuz 1787'den önce başlamıştı.[172] Bu bana konunun özünü kavrayamamak anlamına gelmektedir. Objektif olarak, etki 1787'den sonra şiddetli olarak hissedilmiş olabilir, fakat 1786'daki zorlukları kısmi olarak açıklayan bir faktör muhtemelen antlaşmanın önceden tahminiydi. Her halükârda, politik tepkiyi yöneten gerçek değil algılamanın kendisidir.[173]

Tabii ki Fransız üreticileri ve diğerleri İngiliz kumaşlarının Fransız kumaşından daha ucuz olduğu için Fransız pazarında iyi sattığını kabul ediyordu.[174] Bu daha fazla makineleşmenin neden olduğu bir ilerlemeydi ve karşılığında çözümü sağlayabilirdi. Fakat nasıl ve ne kadar hızlı? 1789'da yayımlanan bir Fransız ansiklopedisi şöyle yazıyordu:

İngiltere'yle henüz bir ticari antlaşma yaptık, bu büyük büyük yeğenlerimizi zenginleştirebilir, fakat aynı zamanda krallıktaki 500 bin işçinin ekmeğini elinden almış ve 10 bin ticarethaneyi batırmıştır.[175]

Bu sırada Fransızlar İngiliz hükümetinin bir damping sürecini desteklediğini ileri sürmüşlerdi.[176] Bunun "boştaki nitelikli işçilerin" göçü şeklinde önüne geçilmesi zor sonuçlar doğuracağından

172 Örneğin Cahen (1939, 275) "büyük ekonomik krizin tüm sorumluluğunun karışıklıkla antlaşmaya yüklendiğinden" söz eder. Henderson (1957, 110) 1787 ve 1792 yılları arasında Fransa'ya yapılan İngiliz ihracatının ikiye katlanmasının sadece daha önceleri kaçak ticareti yapılan mallarda yasal ticaret kanallarına transferi temsil etmiş olabileceğini öne sürerek Britanya'nın avantajını küçültür.

173 "Çağdaşlar 1786 antlaşmasına büyük rol atfederler." (Lefebvre, 1939, 118). Bkz. ayrıca Heckscher (1922, 22) "Ağustos 1788'de Paris'te bir karikatür dolaşıyordu. Ticaret isimli biri, bir meydanda asılıyordu. İdamda kullanılan ipe ıskonto dükkânları adı veriliyordu. Çıplak ayaklarından "ihracat vergileri" isimli bir ağırlık sarkıyordu. Elleri üzerinde 'ticaret antlaşması' yazan bir bantla bağlıydı." Bkz. Schmidt (1908, 78). Zamanın bu algılamalarının histeri olmadığı, somut koşullara dayandığı Tarrade tarafından da onaylanmaktadır, İngiliz imalatçıların, antlaşma imzalanır imzalanmaz kâr beklentisiyle pamukta spekülasyon yaptığını belirtir. Bu hızlı bir "fiyat artışına" neden oldu, bu da İngiliz rekabetiyle karşılaşmak zorunda kalan o zaman ki Fransız yatırımlarına zarar verdi (1972,11, 691).

174 1786 ya da 1787'de yazan Glasgowlu bir imalatçı Holker'le Rouen'de nasıl karşılaştığını ve Holker'ın ona Fransız üreticiler daha düşük ücretler öderken aynı zamanda disiplinsizlik yüzünden daha düşük verimlilikle çalıştıklarını ve dolayısıyla aslında maliyetlerin daha yüksek olduğunu itiraf ettiğini anlatır. Bkz. Auckland (1861,1, 516-517).

175 Jacques Peuchet, Encyclopédie méthodique (Jurisprudence, IX, Police et Municipalities, v° agriculture) Bloch (1900, 242, n.1)'da alıntılanmış.

176 "İngilizler ürünlerini çok ucuza satmaktadır, hatta bu fiyat mallarını İngiltere'de alıp zararsız satabilen Fransız spekülatörlerinkinden de düşüktür. Devlet tarafından el altından desteklendiklerine inanıyorum. Bunun mallarını sokma hakkı kazandıkları ülkelerin endüstrilerini çökertmek için kullandıkları bir yöntem olduğunu biliyo-

endişeleniyorlardı.[177] *Cahiers de doléance (şikâyet defterleri)* zamanında, antlaşma o kadar kötü bir üne sahip oldu ki, onunla ilgili şikâyetler "daha az doğrudan" etkilenen eyaletlerin *defterlerinde* bile bulunur oldu.[178] Halkın arzusu bu antlaşmanın tamamıyla kaldırılmasıydı.[179]

1911'de yazan Mourlot, bu sırada çoğunluğun hislerini şu şekilde yorumluyor-du. Antlaşma Fransa'yı İngiltere'nin "ekonomik bir eyaleti" haline getirmişti; bu Nantes Fermanı'nın bir tür yeni ilgasıydı.[180] Politik olarak etki dramatikti. İmalat sektörü devlet mekanizmasına en çok ihtiyaç duyduğu bir zamanda onun tarafından terk edilmiş hissediyordu. Sanki kralın adamları liberalizm maskesi ve rekabetin iyiliği altında Fransa'nın yarı-periferileşmesine hazır görünüyorlardı. Hiç şüphesiz, bazı açılardan "oyun çoktan kaybedilmişti... [ve] İngiltere dünya ekonomisinin kontrolünü çoktan ele geçirmişti."[181] Fakat antlaşma bunu geri döndürülemez hale getiren bir eylem gibi görünüyordu, bu görüş, özellikle İngiltere'de işlerin ne kadar iyi gittiği görüldüğünde, güçlü bir tepkiye neden olabilirdi.

İngiltere için hemen hissedilen ve açık kazançlar ortaya vardı. Devlet gelirleri arttı, ihracat olanakları genişledi, ticaret dengesi keskin biçimde Britanya lehine döndü.[182] Dahası da vardı. Eden Antlaşması Fransız pazarını açmakla, ölçek ekonomilerine İngiliz üreticilerin girmesini sağladı, bu da İngilizlerin Birleşik Devletler'de (ve muhtemelen başka yerlerde) fiyat kırmalarını sağladı. 1789 gibi erken bir tarihte, bir İngiliz elçisi, Philadelphia'daki pamuk endüstrisinin

ruz." (A.E. 46, 236). Bilim adamının Fransızlar dönemle ilgili algılamalarının kanıtlarla desteklenip desteklenmediğini görmek için konunun takibini yapması ilginçtir.

177 1788'de yazılan mektup Mourlot (1911,106) tarafından alıntılanmıştır.

178 Bkz. Picard (1910, 156, 161). "Tabii ki endüstri bölgelerinin bailliage (seçim bölgesi) defterleri antlaşmaya ittifak halinde karşıydı." (Dumas, 1904, 182). Hiç şüphesiz, bazı tarım bölgeleri antlaşmayı ters ışıktan görüyordu, (s. 186)

179 Champion (1897, 164) ve Sée (1931a, II, 950, n.I) ilk olarak antlaşmanın zararlı olduğunda ve özellikle Champagne, Picardy ve Normandy eyaletlerinin çok zarar gördüğünde ve ikincisi Fransa'daki şikâyetlerin cahiers"de (defterler) görülebileceği gibi bu antlaşmaya ve İngilizlerin uygulamalarına ittifakla karşı olduğunda hemfikirdir. Karşıtlık 1789'da da durmadı. Aksine 1789-1793 yıllarının sefaletinde ve kargaşasında antlaşma Pitt'in Fransa'nın zararına İngiltere'yi zengin etmek için gizlice ve ustaca hazırlanmış entrikasının başlangıcı olarak göründü. Eski monarşi döneminde yapılan olgunlaşmamış 1786 müdahalesi ve bunun cumhuriyet döneminde neden olduğu tepki Fransa'da yasakçı ya da katı biçimde korumacı bir politikanın halk hükümetiyle özdeşleşmesine neden oldu. (Rose, 1893, 705)

180 Mourlot (1911,105)

181 Braudel (1984,381)

182 Ehrman (1962, 206)

gelişmesinin hissedilir biçimde yavaşlaması sonucunun ortaya çıktığını kaydediyordu.[183]

Fransızların pamuktaki dezavantajının şaraptaki avantajla telafi edileceği beklenmişti. Ama böyle olmayacaktı. İngilizler daha çok şarap satın alırken, çok daha fazlasını satın almadılar.[184] Eden Antlaşması'nın ortaya çıkardığı "kriz" Fransız iç pazarında da bir gerilemeye neden olmuştu. Bu nedenle, şarap üreticileri doğal olarak[185] ve fiilen[186] antlaşmada yer alan serbest ticaret politikalarını desteklese de durumları maddi olarak düzelmedi. Şarap fiyatları 1777'den beri düşmekteydi ve gerçekte 1786'da dip noktasına ulaştı; düşük fiyat düzeyleri 1791'e kadar devam etti. 1788 ve 1789'da tahıl fiyatlarında büyük yükselişler gerçekleştiğinde, şarap üreticilerinin gelirleri üzerinde, alım gücünü % 40 azaltan bir baskı oluştu.[187] Rahatlamak için ondalık vergiye ve senyör vergilerine karşı bir kampanyaya döndüler. İmalat sektöründe yaşanan ve çok yüksek tahıl ve ekmek fiyatlarıyla çakışan bu korkunç krizin "ihtilali ateşlediğine" şüphe yoktur.[188]

Fransız ihtilali gibi karmaşık bir olay nasıl açıklanabilir? Fransız Devrimi 14 Temmuz 1789'da ya da 1789 (veya 1787) ila 1793 (veya 1799 ya da 1815) arasında olup bitenler olarak nitelendirilmesi çok fazla önemli değildir. Olayın zaman kapsamı ne olursa olsun, bir olayın başka bir olay açısından açıklanması hiçbir zaman tatmin edici değildir. İki olay bir zincir oluşturur, aralarındaki bağlantı mantıklı olabilir ama hâlâ başka olayların da müdahalesi olmuştur ve bu tüt diğer olayların zincir açısından ne ölçüde önemli olduğu sorusu hemen ortaya çıkar. Ortaya çıkmayan diğer zincirler de, eşit derecede mümkün olmadığı gerekçesiyle mantıklı bir şekilde elenemez. Bir zincirin nedensel bir zincir olduğunu öne sürmek, neredeyse kesin biçimde *post hoc ergo propter hoc'u* (bir olay diğerinden önce ortaya çıkıyorsa onu ikinci olayın nedeni olarak gösterme yanlışı) ileri sürmek anlamına gelir.

183 Cain & Hopkins'de alıntılanmış (1980, 472).

184 İngilizlerin şarap zevki önemli ölçüde değişmedi... Öte yandan, İngiliz hırdavatı ve keten bezi Fransa'da hemen alıcı buldu (Browning, 1885, 363).

185 "Şarap bir serbest ekonomi ürünü, pazara yönelik bir üründür... Şarap ekonomisi uluslararasıdır." (Labrousse, 1944, 207,211)

186 Bkz. Labrousse (1944,586-588)

187 Bkz. Labrousse (1944,579-580)

188 Dardel (1948, 62)

Ancak, bir "olay"ı *longue durée (uzun vade)* ile açıklamak da eşit derecede yetersizdir. *Longue durée* büyük ölçekli, uzun vadeli yapısal değişiklikleri açıklar, ancak böyle bir değişikliğin sadece belli olaylar aracılığıyla gerçekleşebileceğini göstermek mümkün değildir. Fransız devrimiyle ilgili tartışmanın çoğu bu nihai anlamda anlamsız düzeydedir. Önemli bir olay (sözcüğün İngilizce anlamı itibariyle birleşme noktası anlamına gelen) bir konjonktür, (Fransızca anlamı açısından da orta vadeli çevrimsel evreler anlamına gelen) *konjonktürler* sonucu olabilir ve olay sonuçları nedenlerinden daha büyük olduğu için önemli olarak adlandırılabilir. Bu açıdan Fransız ihtilali, modern dünyanın 'önemli bir olayı'dır.

Fransız ihtilalinin ortaya çıkışını açıklamak için iki nesnel konjonktür yaygın olarak kullanılır: Ekonomik konjonktür[189] ve devlet mekanizmasındaki konjonktür, özellikle devlet maliyesinde gittikçe artan açık. Şimdiye kadar söylenilenlerden, bu konjonktürlerin mevcut olduğu ve gerçekten de önemli bir rol oynadığı açıkça anlaşılmalıdır. Ancak, eğer tüm hikâye bu iki konjonktür'den ibaretse o zaman pekâlâ sözüm ona bir ihtilal olmuş olabilir[190], ancak bunun modern dünya sistemi tarihinde bu kadar önemli bir olay olabileceğine inanmam zordur.

Fransız devriminin önemi, Fransız ve İngilizlerin dünya ekonomisinin egemenliği ele alma savaşının öneminin bir sonucudur. Fransız ihtilali, Fransa'nın bu savaşta beklenen yenilgi hissinin ertesinde ve bunun sonucu olarak ortaya çıktı.[191] Ve Fransız ihtilalinin dünya

189 Ekonomiyle ilgili olarak Lefebvre (1947b, 89) otoriter biçimde şöyle der: "Ekonomik krizin devrimin doğrudan nedenleri arasında sayılması gerektiği bu yüzden tartışılmazdır." Tabii ki üç tür ekonomik kriz vardır: "Fakirlik" krizi (bkz. Diğerleri arasında Labrousse, 1944, xiii); "büyüme" krizi (Le Roy Ladourie, 1976, 29-30) ya da "J eğrisi" krizi yani bir gelişme evresinin arkasından ani bir düşüş (Tocqueville, 1955,176-177)

190 Bununla birlikte Higonnet tarafından (1981) "böyle bir olayın muhtemel olsa da kaçınılmaz olmadığı şeklinde" ikna edici biçimde savunulan görüşe katılıyorum.

191 Bu popüler bir tez değildir. Hartwell ve Engerman'ın gözlemlediği gibi (1975, 193): "Tarihçiler, Birinci Dünya Savaşı'nın rakip emperyalizmlerin sonucu olduğunu savundukları gibi Napolyon savaşlarının da kapitalist-emperyalist çekişmelerin sonucu olduğunu ileri sürebilir, fakat bunu yapmamışlardır."
Furet sanki bunu ispat etmek istercesine bundan kısa bir süre sonra şöyle haykırıyordu (1978, 92): "Tabii ki, 1792-1815 savaşlarından eski Fransız-İngiliz ticari rekabetinin zirve noktası çıkarımının nasıl yapılabileceği görülebilir. Fakat daha ileri gidip çatışmanın bu yönünü genişletirsek, bitmek bilmez savaşın temel kapsamı ve objektif nedeni Dainel Guérin dışında hiçbir Fransız devrimi tarihçisinin atmak istemediği bir adım gerektirir."

sistemi üzerinde bu kadar etki yapmasının nedeni egemenlik savaşıra kaybeden bir ülkede gerçekleşmiş olmasıydı. Birçoklarının İngiliz zaferi akıntısını tersine çevireceğini umut ettiği Fransız ihtilalinin aksine, İngilizlerin zaferini kesinleştirme ve sağlamlaştırmada belirleyici olduğu söylenebilir. Ancak, Fransız ihtilalcileri, özellikle bu jeo-politik, jeo-ekonomik yenilgi nedeniyle, gerçekte, uzun vadeli ideolojik hedeflerine ulaşmışlardı.

O halde, Fransız ihtilali tarihine, sebebi olduğu öne sürülen olaylar değil, sonuçları açısından bakalım. Birincisi, ilk devrimci hükümetlerin iki temel alan olan tarımsal üretim yapısında ve devletin sanayi üretimi ilişkilerindeki rolü açısından gerçekleştirdiği ekonomik politikalar nelerdi?

Marc Bloch, uzun süre önce, Devrimin büyük tarımsal alanın çöküşü olduğu şeklindeki basit algılamaya karşı çıkan bir görüş ileri sürmüştü.

Senyörlük yapısının 1789 ve 1792 yılları arasında, kendisiyle birlikte özdeşleştiği monarşiyi de alarak, nasıl çatırdayarak çöktüğünü herkes bilir.

Kendisini çiftçilerin başı olarak görmek isteyen herkese göre, yeni tarzdaki lord gerçekten de bir defa daha, sıradan birçok burjuvazi gibi, büyük ölçekli bir yönetici haline geldi. İhtilalin 1480 yıllarında patlak verdiğini hayal edersek, ki bu tabii ki garip olur, senyörlük vergilerinden kurtulan toprağın istisnasız küçük bir işletmeci grubuna yeniden tahsis edildiğim tespit etmeliyiz. Fakat, 1480 ila 1789 arasındaki üç asır büyük malikanelerin ıslahına şahit oldu. Bu İngiltere'de ya da Doğu Almanya'da olduğu gibi kapsamlı değildi. Toplamda belki de büyük malikanelerin kapladığından daha fazla alan kaplayan büyük topraklar çiftçilerin mülkiyetinde bırakılmıştı. Tamamlanmış olması bölgeye göre değişmekle birlikte zafer büyüktü. İhtilal büyük malikaneleri nispeten zarar görmemiş olarak bıraktı. Bazen söylenildiği gibi küçük mülk sahiplerinin değil, küçük ve büyük mal sahiplerinin bölgeden bölgeye değişen oranlarda beraberce var olduğu bir

Fakat bu bir hiledir. Hiç kimse herkülümsü adımlar istememektedir. İstenen sadece Dehio'nun (1962, 139) askeri çatışmayla ilgili olarak söylediklerinin -"Devrim büyük mücadeleye kendi gücüne olan güven hissiyle değil ümitsizliğin verdiği cesaretle girdi."- mutatis mutandis (gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra) dünya ekonomisi üzerindeki hegemonya mücadelesinin son evresinin bütünü için geçerli olduğunun kabulüdür.

alan olan günümüz kırsal Fransa'sının sunduğu tablo on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasındaki evrimiyle açıklanmalıdır.[192]

Bu durumda, çiftçi üretiminin Fransız Devrimi sonrasında arttığı izlenimini nasıl edinmekteyiz? Bunun nedenlerinden birisi, senyörlerin geleneksel haklarını etkileyen bazı dramatik hukuksal kararların alınmış olmasıdır. Ulusal Meclis, ünlü 4 Ağustos 1789 gecesi, ondalık vergisi ve (tamamını olmasa da) belli senyörlük haklarını da içeren "feodal rejimi" resmi olarak kaldırdı.[193] Geri kalan senyörlük hakları ise 17 Temmuz 1793'de herhangi bir tazminat ödenmeksizin kaldırılacaktı. Bunun yanında, 18 Eylül 1792'de kabul edilen Kır Kanunu genel arazilerin çitlenmesi yetkisini veriyordu. 28 Ağustos 1792 Yasası ise genel arazilerin bölünmesi yetkisi veriyordu. Ruhban sınıfının toprakları millileştirdi ve sonunda satıldı.

Ancak, bütün bunlar göründüğünden daha azdı. Bir kere, ihtilal hükümetleri *Ancien Régime'nin* son on yıllarındaki tarımsal reformculardan daha fazlasını yapmadılar; ne *vaine pâture'i* ne de *droit de parcours'ii* kaldırmadılar. (Gerçekte, *vaine pâture* ancak 1889'da kaldırılacaktı, o zaman bile kaldırılması yerel onaya tabiydi.[194] Koşulsuz olarak kaldırılması ancak Birinci Dünya Savaşından sonra gerçekleşecekti.) genel arazilerin bölünmesine izin veren yasa da 1797'de askıya alındı.

İkincisi ve daha önemlisi, bazı çiftçilerin sağladığı bu tür "kazançlar" büyük oranda, belli miktarda mülkü olan, makul ölçüde zengin *laboureurların* kazançlarıydı ve çoğunlukla küçük kiracıların, küçük yarıcıların ve topraksız işçilerin zararına kazançlar değildi.[195]

192 Bloch (1966,149). İkinci cümlenin ciddi biçimde yanlış olan tercümesini düzelttim.

193 Bkz. Hirsch (1978). Lefebvre (1972, 407) ondalık verginin kaldırılmasını "tarımsal devrimin en önemli neticesi" olarak görür. Sew eli daha ileri gider. 4 Ağustos gecesini hem bir sınıf mücadelesi hem de ideolojik bir dönüşüm olarak devrimin önemli dönüm noktası olarak görür... Bu imtiyazların yok edilmesiydi (1985, 69).

194 Bkz. Bloch (1930, 549). Vaine pâture'ün (boş otlak) on dokuzuncu yüzyıldaki kaderiyle ilgili ayrıntılı bir anlatım için bkz. Clére (1982).

195 Mülkiyet haklarının genel olarak sağlamlaştırılması gerçekte, resmi yetkilendirmeye rağmen, çitlemeyi yavaşlattı. Sonuç olarak, Milward ve Saul (1973, 263) devrim döneminde birçok köylünün gelirinde hızlı bir yukarı hareket kaydeder. Bu hiç şüphesiz Labrousse'un gözlemlediği siyasi sonucu açıklar (1966, 62): "Devrimin toprak reformu ve tesis ettiği gelenek, Kral yanlısı hareketlere (les chouanneries) rağmen, kırsalda çok sayıda ve ateşli savunucu buldu."
Fakat Chabert'in belirttiği gibi, Konsül ve imparatorluk döneminde ortaya çıkan tarımsal zenginlik büyük mülk sahipleri için daha kazançlıydı (1949, 91). Bu nedenle kırsal kutuplaşmayı azaltmak yerine arttırdı: "Devrim her şeyden daha çok olarak güçlülerin gücünü pekiştirdi; kendilerine gayretle bir yer (dos) kazanmaya çalışan

Hiç şüphesiz çeşitli reformlar Fransa'da idari bir düzen yaratmıştı.[196] Fakat Bourgin'in biraz acı biçimde ima ettiği gibi "bu inanılmayacak kadar çok düzenli, hayal edilemeyecek kadar muhafazakâr bir yasama meclisinin hizmetinde bir idareydi."[197]

Lefebvre ihtilal idaresindeki tarımsal reformun radikalliği ile ilgili bilimsel yanlış anlamalarımızı köylü isyanının "şiddetli" ve "dik kafalı" niteliğine ve 4 Ağustos gecesi feodal hakların kaldırılmasıyla ilgili olarak koparılan gürültüye bağlar. Yasanın radikal olmaktan çok bir taviz olduğunu ileri sürer. Onu bu şekliyle küçümsememiz gerektiğini, çünkü ekonomik ilerlemeyi yavaşlatsa da İngiliz tarım reformlarından daha az acıya yol açtığını ve daha insancıl olduğunu

küçük laboureur'un (çiftçi) cüzdanlarını boşalttı. Küçük çiftçi ile büyük çiftlik arasındaki uçurumu her zamankinden çok arttırdı. Devrim her bölgenin baskın özelliklerini pekiştirdi." (Perrot, 1975a, 38-39)

Bloch'un katı son sözü haklı görünmektedir (1930, 544): Yasama meclisleri, sadece Kurucu Meclis değil Konvansiyon dahi monarşi tarafından kabul edilen reformları yok etmekten çok uzak olarak onların ayak izlerini takip etti... Devrimin eserim yeni özellikler belirginleştirmektedir. Devrimci yasama meclisleri toprağı olmayan çiftçileri (manoeuvres) aynen Ancien Régime gibi feda ettiyse, ayrıcalıklı sektörlerin gönlünü alma gerçekliğinden kurtulmuş olarak orta ölçekli toprak sahiplerinin çıkarlarını korumakla çok daha yakından ilgilenebilecekti. Sonuç Fransa'nın kuzeyinde, köylü topluluğunun ortadan kaldırılmasıyla beraber, Soboul'un dediği gibi (1976a, 63) özellikle kötüydü: "Hızla proleterleşen zavallı köylüler, modern tarım ve büyük ölçekli sanayi için gerekli insan gücünü karşıladılar."

"Devrim sırasında büyük aristokrat çiftliklerine verilen sınırlı zarar, eski soyluların toprağa dayalı zenginliklerinin yeniden tesisine tanıklık eden Napolyon döneminde az çok telafi edildi." (Tulard, 197). Bkz. Ayrıca Chabert (1949, 330); Meyer (1966, II, 1254); Laurent (1976a, 643); Soboul (1976b, 126, 132) ve Gauthier (1977, 5.bölüm ve III. Kısım, çeşitli yerlerde)

196 Bourgin (1911, 192). "Ekonomik ve hukuksal yenilikler önceki mal sahiplerinin ya da istisnai koşulların avantajlarından yararlanarak yeni toplumun saflarına katılan yeni bireylerin durumunu güçlendirmeye hizmet ediyordu." (s.185)

197 Bourgin (1911, 192) "Ekonomik ve hukuksal yenilikler önceki mal sahiplerinin ya da istisnai koşulların avantajlarından yararlanarak yeni toplumun saflarına katılan yeni bireylerin durumunu güçlendirmeye hizmet ediyordu." (s. 185) Mackrell daha da keskin konuşur (1973, 176-177): "Bir kere şöhretli isimlerden bahsedildiğinde feodalite ve senyörlük hakları saygın hale geldi. Art arda gelen hükümetler eski hakların mülkiyet haklarına özümsenmesini hızlandırmada çok istekliydi. Yeni formdaki feodal haklar geliştikleri kadar çok hayatta kalmadılar.

Root tarımı dönüştürmedeki başarısızlıkta zayıf bir Fransız devletinin sınırlarının devamlılığını görür. "Devrim hükümeti tehdit altındaki köylü direnişinden çok mali öncelikler nedeniyle tarım reformu sözünü terk etmek zorunda kaldı. Hem devrim öncesinde hem de devrim sırasında uluslararası savaşlar, mali kaos ve idari zayıflıkla meşgul olan Fransız devletinin tarımsal büyümeyi sağlayamayacağı ortaya çıktı." (1987, 241)

ekler.[198] Bu olanları tanımlamanın bir şeklidir, ancak bana çok iradeci gelmektedir. Daha sonra göreceğimiz gibi, "taviz", kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesinden kazananlarla kaybedenler arasındaki zorlu bir sınıf mücadelesinin bir sonucuydu.[199] Sonucun "insancıllığı" anti-kapitalist kesimlerin gücünün bir sonucuydu.[200]

Şimdi, devletin sanayi üretimini destekleme rolüne dönersek ihtilalin bu alandaki başarısı en az tarımsal reform alanındaki kadar, belki de ondan daha önemliydi. 1819'da yazan Chaptal, 1789 yılı itibariyle Fransız ve İngilizlerin karşılaştırmalı sanayi üretimi durumlarına geri bakarken, Britanya'yı pazarının coğrafi genişliği, satılan malların kalitesi ve daha düşük fiyatlar açısından belirgin bir avantaja sahip olarak görüyordu, İngilizlerin avantajını açıklamak için

198 Lefebvre (1963, 355, 366-367) -İngiliz ekonomik dönüşümünün insani olmayan bir diğer yönünü kaydedebiliriz, İngilizlerin (çok sık övülen) kömüre geçişi, on sekizinci yüzyılda doğrudan İskoç kömür madenlerinin devamlı ödemeli tahvillerine geçişe neden oldu. Kömür ustalarına işçi bulmakta zorlandı ve bu nedenle devleti bir tür sertliği uygulamaya koyması için zorladı (Duckham, 1969,178)

199 Eğer ona bu şekilde bakılırsa, batı Fransa'nın zorlu karşı devrim problemini daha kolayca bütünleyebilir. "Le Goff ve Sutherland (1974,101) Anden Régime zamanında Britanny'nin Merkez tarafından gevşek biçimde yönetildiğini ve kırsal toplulukların Merkezi sağlıklı bir uzaklıkta tuttuğunu belirtir. Devrimin yasama meclisleri merkezileştirme eğilimleri içerisinde orada domaínne congéable olarak bilinen ve epey varlıklı olan kiracı çiftliklerin durumunun değişkenliğini ciddi biçimde arttırma etkisi yapan kiracılık sisteminin özelliklerini pek dikkate almadı. Fransa'da bir başka yerde tarım reformu sonucu zenginleşenlerin bu katman olduğunu görmüştü. Le Goff ve Sutherland (1983, 75) Fransa'nın batısında reformların etkisinin köylünün yükü üzerinde sıfır etkiden %40'lık bir artışa kadar değiştiğini tahmin eder. Bu nedenle, (1974, 109) Bois, Faucheux ve Tillj'nin çalışmalarından az gelişmiş ortak bir içerik çıkarmanın anlamlı olacağını ileri sürerler. Buna göre; Fransız kırsalında oturan fakir kitle genelde Devrimden az faydalandı [tabii faydalandıysa]. Karşı devrim bölgelerindeyse memnuniyetsizlik ve ayaklanmalara gözü dönmüşlük ve bazen da sayı gücü veren insanlardı." Bu nedenle choumeries, geçmişleri 1790 seçimlerinde iktidarı ele geçiren ve sonrasında da onu elinde tutan burjuva toprak beyleri sınıfıyla aynı olan insanların şehir temelli otoritelerine karşı (kraliyet yanlısı halk hareketi maskesi altında başlatılan) köylü devrimleri olarak yorumlanabilir (Le Goff & Sutherland, 1983, 86) Bu yorumda karşı devrim şüpheli biçimde devrimci gözükmektedir. Bu tez karşısında Mazauric "karşı devrim" isminden vazgeçerek halk direnişleri için daha yumuşak bir ifade biçimi olarak sadece "devrim karşıtı"ra kullanır. (1985, 239)

200 Fransızların açık fırsatlar karşısında on dokuzuncu yüzyıl boyunca gösterdiği ürkekliğin köylülerin "devrimci toprak dağılımının" tersine döndürülebileceği korkusunun neticesi olduğunu savunan bir liberal görüş için bkz. (Grantham, 1980, 529) Fransız kapitalist değerler sisteminin yetersizliğine hayıflanır, (s. 527) "Fransa'daki toprak sahipliği daha toplu olsaydı bireysel toprak sahipleri arazilerini sağlama almak için kesinlikle daha çok çalışırlardı."

birkaç açıklama öne sürdü. Bunlardan birincisi "İngiltere tarafından bir yüzyılı aşkın süredir izlenen yol, kendi iç pazarına sadece kendi fabrikalarının ürünlerinin girmesine izin verme ve yabana üreticilerin ürünlerini yasaklarla ya da aynı etkiye sahip gümrük vergileriyle reddetme sistemiydi.[201]

Korumacılığa dönüş hiç şüphesiz, ihtilali yapan ve/veya bunun sonucu iktidara gelenlerin büyük bir bölümünün en ivedi kaygılarındandı. Kurucu Meclis üyeleri arasında ve bir bütün olarak ülkede 1786 İngiliz-Fransız ticari antlaşmasının benimsenmediği açıktı.[202] 1793'te antlaşma Konvansiyon tarafından resmen reddedildi.

Bu hiçbir şekilde, sanayi üretimini etkileyen diğer bir ekonomik karar olan iç gümrüklerin kaldırılmasıyla çelişmiyordu; bu şekilde, sonunda Colbert'in rüyası gerçekleşmişti.[203] İhtilal, loncaların kaldırılmasında olduğu kadar bu sonraki yasa için de Heckscher'in alkışlarını almaktadır.[204] Heckscher *Ancien Régime*'in endüstri yasalarının 'akıl dışı kötülüğünü' ortadan kaldırdığı için ihtilalin bu 'ne-

201 Chaptal (1819,1, 90) Diğer altı açıklama egemen çağdaş bilimsel literatüre benzerdir: Kısıtlayıcı düzenlemelerin yokluğu, makineleşme, kömür bolluğu, ülke içindeki kanalların çokluğu, teknik işbölümü, kolonilerdeki varlıklar, deniz üstünlüğü, dış pazarlar bulmak ve yabancı rekabetini engellemek için çalışan anlayışlı bir hükümet (s. 91-93) Crouzet'in dediği gibi: Modern gözlemcilerin İngiltere'nin on sekizinci yüzyıldaki ekonomik gelişmesini açıklamak için kullandıkları, o dönemin Fransız gözlemcilerinin ve yazarlarının hiç olmazsa bir göz bile atmadıkları birkaç faktör vardı" (1981, 72)

202 Milward & Saul (1973,167). 1797'de M. Theremin tarafından 1786 antlaşmasını analiz etmek için yazılan bir Dışişleri Bakanlığı yazışmasında yazar, İngilizlerin "karşılıklılık" aradığını çünkü pazarda iki avantajlarının olduğunu savunur. Birincisi, o sırada daha verimli üretim yapıyorlardı ve ikincisi fiilen 30 milyonluk bir Fransız pazarı karşılığında 8 milyonluk bir İngiliz pazarının kapılarını açıyorlardı (A.E. 46, 287). Birkaç yıl sonra bir başka yazışmada M. Arnould (A.E. 46, 31 mükerrer) 1786 antlaşmasının yenilenmesine şu gerekçelerle karşı çıkıyordu: "Kamuoyu özellikle imalatçılarımız tarafından felâket olarak görülen 1786 antlaşmasının ulusal çıkarlarımızda neden olduğu zararın öcünü almaktan çok memnun görünmektedir." Bununla birlikte Crouzet (1962, 217), Jouvenel'in 1802'deki Amiens antlaşmasının Bonaparte tarafından bozulmasına yol açan şeyin sadece Fransa'nın Britanya karşısındaki ekonomik direnişi olduğu şeklindeki varsayımına karşı uyarıda bulunur. Crouzet İngilizlerin 1786 antlaşmasını yenilemek hakkında suskun kaldıklarını ima eden bir 1802 İngiliz iç yazışmasına işaret eder. Bununla beraber, İngilizlerin suskunluğunun birçok nedeni vardır; bunlar arasında yanlış bir jeopolitik sinyal verilmiş olabileceği ve Fransız ekonomisinin bozulmasının ticaretin yeniden başlamasını daha az cazip kılmış olabileceği de bulunmaktadır.

203 Bkz. Cobban (1963,176)

204 Heckscher (1934,1,456-459)

gatif etkisini' kutlamaktadır. Bunu 'muazzam bir reform eylemi' olarak isimlendirmektedir.[205] İhtilali burjuva liberalizminin bir başarısı olarak gördüğü için, ilkesel olarak aynı görüşü paylaşan Soboul, yine de çeşitli korumacı önlemler (gümrükler, *Exclusif* [Colbert'in Fransız olmayan tüccarların Fransız Atlantik üçgeninin dışında bırakılması doktrini] 1793 denizcilik yasası) ile ilgili olarak şu gözlemde bulunmaktadır: Yabana rekabetiyle karşılaşan Kurucu Meclis burjuvazisi, ticari liberalizmlerinden taviz verdi. "O bunu "1789 adamlarının gerçekliğinin bir başka kanıtı" olarak isimlendirir. Peki ama bu neden bir tavizdi? Bu ancak, kapitalistlerin doğal olarak serbest ticareti ve devletin asgari rolünü desteklediği kabul edilirse bir tavizdi.[206]

Fransız ihtilalinin temel özelliği birçok insanın gözünde devletin rolünü azaltması değil arttırmasıydı. Bunu kim ve neden istiyordu? Aslında Rousseau genel iradeyle bütünün iradesi, yani, halkın çıkarlarıyla özel iradelerin toplamı arasındaki ayrımında problemi açık bir şekilde ortaya koyuyordu.[207] Devletlerarası sistemde modern devlet bu sonsuz gerilimin savaş meydanıdır. Devleti güçlendirmek pek tabii ki özel iradelerin devletin ve (bütün vatandaşlardan daha küçük bir kategori olan) dünya ekonomisinden yararlanan vatandaşlarının diğer devletlerin bu tür vatandaşlarına karşı avantajlarını en üst dereceye çıkarmaya çalışan daha genel bir iradeye üstünlük kurma yeteneğini azaltmak anlamına gelmektedir. Devlet bu şekilde, belli bir devlet içerisine yerleşmiş burjuvazisinin kolektif çıkarlarının özel bir burjuvazisinin özel çıkarlarına egemen olduğu bir mekanizma haline gelebilir. Bu hiç şüphesiz sonu gelmeyen bir sorundur, fakat bazı zamanlarda şiddetlenmektedir. Bir ya da daha fazla devlet karşısında bir ileri hamle yaptığında sorun şiddetlenme eğilimi gösterir ve böylece bazı hareketler zorunlu hale gelir. Daha önce gördüğümüz gibi, 1780'lerde Fransa'nın çıkmazı da buydu.[208]

205 Soboul (1976a, 14)

206 Pitt'in en azından Fransız devletinin rolüyle ilgili bu tür yanılsamaları yoktu. Sonrakinin saldırgan eylemlerinden bir diğeri, on altına yüzyılda Hollanda ayaklanmasından beri kapalı olan Scheldt'in "açılması"ydı. Bkz. Wallerstein (1974, 185-186; 1980, 53-54, 198). "Bu İngiliz ticaretine ve askeri güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak görüldü. Fransız savaş gemileri nehri zorladığında, bu İngiltere'nin kalbine doğrultulmuş ünlü "tabanca" olan Antwerp'in artık İngilizlere karşı bir deniz, hatta işgal üssü olarak kullanılabileceği anlamı taşıyordu. Hiçbir şey tek başına müteredditi Pitt'i tarafsızlık politikasından vazgeçiremezdi." (Ascherson, 1975, 90).

207 Rousseau (1947 [1762]), II. Kitap, III. Bölüm.

208 Bent kapakları her yöne açılabilir gözüküyordu. Bu sadece Eden antlaşmasının ekonomik sonuçları gibi doğrudan problemler sorunu değildi. Fransız mali krizinin

Lüthy'nin ifadesiyle, *Ancien Régime'in* hukuksal "karmaşası" içerisinde "savunulacak ayrıcalıkları olmayan hiçbir yerleşik grup yoktu", bu nedenle on sekizinci yüzyıldaki her krallık idaresi ister neo-Kolbertçi, liberal ya da *Fizyokratçı* olsun ya devrimci olmak ya da yok olmak zorundaydı. Bütün 'ilerici' eğilimler ümitlerini 'aydınlanmış bir despotluğa' bağlamıştı.[209] Fransız ihtilali ve Napolyon bu aydınlanmış despotluğu, Tocqueville gibi öngörülü muhafazakârların kabul edeceği, büyük ölçüde de şikâyetçi olacağı şekilde devletin idari yapısına soktu.[210]

Yine de gerçek anlamda genel bir irade söz konusu değildi; var olan yalnızca bir devlet iradesi ya da özel iradelerin az ya da çok istikrarlı bir şekilde politik olarak bir araya gelmesine dayanan bir konsensüstü. Fransa'daki bu 'istikrarın' bozulmasının (yani ihtilalin) iki şekil aldığını kabul etmek klişeleşmiştir: İmtiyazlı sınıflar arasında bir çöküş ve imtiyazlı sınıfla imtiyazsızlar arasında bir çatışma. Bunun gibi yumuşak biçimde ifade edilse buna kimse itiraz etmeyecektir. Bu iki çatışmaya Fransız ihtilalinin tarihsel savaşlarının (ve onunla birlikte modern dünya sisteminin temel siyasi çatışmalarının) yaşandığı kavramsal bir terminoloji katma çabaları mevcuttur.

Bu tartışmadaki siyasi aktörleri -aristokratlar, burjuvazi, cumhuriyetçiler, köylüler ve (bazen) proleterler- tanımlamak için neredeyse herkesçe kullanılan 'sınıf terminolojisi gerçek savaşları bulanıklaştıran bir dizi siyasi yasada saklıdır. Bu nedenle, görüşlerimi çok önemli olduğunu düşündüğüm üç tez üzerinde şekillendireyim:

1-Bu dönemde aristokrasi ile burjuvazi arasındaki ilişki neydi?

2-Kentsel ve kırsal halk güçlerinin Fransız ihtilalindeki rolü ve hedefi neydi?

---

dolaylı diplomatik sonuçlarıyla ilgili olarak Lefebvre'nin anlatımına (1947b, 32-33) dikkat ediniz. "Fransız hükümeti para yokluğundan 1788'de genel valiyi Hollanda burjuvazisine karşı desteklemek için Prusyalıların Hollanda'ya müdahalesine izin verdi; genel vali Fransa'yla olan ittifakını bozdu ve İngilizlere katıldı."

209 Lüthy (1961,14-15)

210 "Monarşinin çöküşüne neden olan aynı koşullar halefinin aklanmasına sebep oldu. Böylece monarşisini daha yeni kaldıran bir ulus içerisinde daha önce herhangi bir Fransız kralının sahip olduklarından daha geniş, daha katı ve daha mutlak yetkilere sahip merkezi bir otorite ortaya çıktı... Napolyon düştü ama başarısının daha somut kısımları devam etti; hükümeti yok oldu ama yönetimi yaşamını sürdürdü ve ne zaman mutlakıyetçiliği ortadan kaldırmak için girişimde bulunulsa yapılabilen şey en fazla özgürlük hareketinin liderinin bağlı bir kuruma nakledilmesi olmuştur." (Tocqueville, 1955, 209).

3-Jakobenler kimlerdi?

Aristokrasi ve burjuvazinin *Ancien Régime'deki* farklı sosyal-hukuksal kategoriler olduğu kesindir. Bununla birlikte, tartışma konusu olan bunların farklı sınıfların üyesi olup olmadığıdır. Bu çalışmanın okurları bu tür sosyal-hukuksal kategorilerin, kapitalist dünya ekonomisinin on altına yüzyılda ortaya akışından itibaren Fransa'da veya başka yerdeki bu grupların ekonomik rolleri hakkında çok şey söyleyeceği konusunda şüpheci olduğumu bileceklerdir. Eğer söylemezlerse ve eğer kategorilerin üyeleri *de facto* kapitalist girişimciler olarak yoğun biçimde üst üste biniyorsa, o zaman Fransız ihtilalinde burjuvazinin aristokrasi karşısındaki zaferi, Fransa'da feodalizmden kapitalizme geçişin ne ön şartı, ne ilişkisi, ne de sonucudur. Bu daha ziyade, anayasa ve Fransız devletinin temel politikaları üzerindeki şiddetli bir "elitler" arası (ya da isterseniz burjuva-arası) mücadelenin ifadesidir.

Böyle bir görüş desteklenebilir mi? İhtilalin üst sınıflar içindeki bir çatışma olarak başladığını öne sürmek için Chateaubriand'a veya Le Febvre'e ya da bir başka yorumcuya başvurmaya gerek yoktur. Bu Robespierre'in kendisi tarafından iyi bir şekilde ifade ediliyordu. "Fransa'da hâkimler, soylular, ruhban sınıfı, zenginler ihtilale bu şekilde gerçek ivmesini kazandırdılar. Halk sahnede ancak daha sonra göründü."[211] İngiliz 'örneğinin' ihtilalden önce Fransa'da dikkat çeken ve övgü gören ve dolayısıyla 'devrimci' bir yola girmeye hazırlanmasına katkıda bulunan unsurlarından birisinin İngiliz aristokrasinin siyasi ve ekonomik güçlü olması bu büyük dramadaki daha ironik gerçeklerden birisidir.[212] Aristokrasinin bu sıfatla modern çağa kadar en büyük rolü sürdürdüğü ülkelerden birinin modern kapi-

211 Cobban (1963,137) tarafından alıntılanmış.

212 On sekizinci yüzyılda İngiliz soylu sınıfının siyasi hâkimiyeti ve ekonomik serveti kıta üzerinde, özellikle de Fransa'da, İngiliz Anayasası kadar çok takdir görmüş ve gıpta uyandırmıştır. Bu tür izlenimler, İngiliz siyasi hayatının iç işleyişi ve gelenekleriyle ilgili sınırlı bir tecrübeye dayansa ve siyasi önyargılarla çarpıtılmış olsa da tamamıyla yanlış değildir." (Goodwin, 1965b, 368). Fransızların İngiliz aristokrasinin rolüyle ilgili takdiri hiç şüphesiz bu dönemde Fransa'nın Britanya karşısında neredeyse bütün alanları kapsayan bir eksiklik hissinin sadece bir parçasıydı. Bkz. Crouzet'in bu bağlamdaki on sekizinci yüzyıl Fransız yazılarıyla ilgili araştırması (1981). Toprak sahibi İngiliz aristokrasinin rolünün takdiri değişmiş olmayabilir. Perkin "Britanya'nın sanayileşmeye doğru kararlı bir adım atmasını sağlayanın Krallığı kıskanan toprak sahibi aristokrasinin hükümeti ve toplumu baskı altına alması" olduğunu savunur. O bunları uçuşa geçiş için gerekli siyasi şartlar olarak görür. (1969, 63-64)

talizmin sembolik merkezi olan Büyük Britanya olduğu kesinlikle unutulmamalıdır.

Fransız ihtilalinin sözde sosyal yorumu (ihtilalin öncelikle bir 'burjuva devrimi' olduğu yorumu) daha önce tartıştığımız gibi son yıllarda çok fazla sistematik bir saldırı altındadır. Ancak, devrimin (feodal aristokrasinin çıkarlarına karşı) kendi çıkarları için devrime yapısal bir ihtiyaç duyan bir burjuvazinin işi olduğu şeklinde tanımlanmasıyla ilgili şüpheler, sosyal yorumun savunucularının kendilerinin analizleri okunduğunda görülebilir. Mathiez önemli çalışmasına, 1789'da durumun, mutlak monarşinin gerçek gücünün sınırlı olduğu, senyörlerin kamusal bütün güçlerini devlete kaptırdığı, sertliğin fiili olarak çoktan ortadan kalktığı ve feodal kiraların artık önemsiz bir konu haline geldiği ve burjuvazinin de "ekonomide etkin olan rejimin çökmesine rağmen bizim bildiğimizden daha az muhalif olduğu, zira bütün sınırlamalara rağmen 'ticaret ve endüstrinin on sekizinci yüzyıl boyunca geliştiği şeklinde olduğunu kabul ederek başlar.[213] Bu durumda bir ihtilalin yapısal ihtiyacı neredeydi?[214]

Lefebvre İnsan Hakları Bildirgesi'ni analizinde, orada mülkiyet hakkı üzerinde ısrar edilmemesini bunun Bildirge'yi hazırlayanlara gereksiz geldiğini, zira Eski Rejimin bu hakkı sorgulamadığını açıklar. Aksine, on sekizinci yüzyıl bakanları ve yöneticileri, tamamıyla burjuvaca bir tavır içerisinde, mülkiyetten her zaman saygıyla söz ediyordu.[215] On sekizinci yüzyıl Fransa'sında "burjuvazi" deyimi, halk tabakasından biri anlamına gelse de "aktif olmayan kategorilerle sınırlıydı. "Aslında, Fransız ihtilali bu gruba zafer kazandırmaktan çok bu sosyal sınıfa ölümcül bir darbe indirmiştir."[216]

Fakat bütün bunlar Barrington Moore'un ifade edeceği gibi, "önemsiz bir tartışma mıydı?", zira "nihai sonuç" Batılı bir parlamenter demokrasiydi ve "toprak sahibi aristokrasinin siyasi gücünün çöküşü" Fransız modernleşmesi akımında en önemli etkin süreci

213 Mathiez (1923-1924,9)

214 Mathiez (1923-1924; 47) burjuvazinin çektiği sosyal sıkıntıları sıralar. Fakat devrimi onurunu yemden kazanma çabasına bağlamak sosyal bir yorum sayılmaz. Dahası, başlangıç mizansenini şu oldukça şaşırtıcı gözlemle bitirir: "XVI. Lois atma binip [25 Haziran 1789] IV. Henry gibi ordularının idaresini kendi alsaydı, ordularını belki yerinde tutabilir ve güç gösterisinin zevkine varabilirdi. Fakat XVI. Lois bir burjuvaydı."

215 Lefebvre (1947b, 175)

216 Vovelle & Roche (1965, 26)

oluşturmaktadır.[217] Durum bunun epey tersineydi: Bu iki nedenle önemsiz sayılamaz. Eğer, gerçekte Fransız ihtilali kapitalist burjuvazinin anti-feodal bir devrimi olarak yorumlanmayı sürdürecekse, o zaman neden gerçekleştirdiğinden daha önemli bir ekonomik dönüşüm sağlayamadığına daha çok dikkat etmeliyiz. Hobsbawn, bu "paradoks" üzerinde kafa yorarken bunu temelde köylülere bağlar.[218] Ancak bu da bizi başarılı bir "burjuva devriminin" siyasal olarak zayıf bir köylü sınıfına mı bağlı olduğu sorusunu sormamıza neden olur. Eğer hedeflerini gerçekleştiremediyse kavramın faydası neredediir?

Bu bizi sonra bunun niçin önemsiz sayılamayacağının ikinci nedenine getirir. Feodal düzene karşı burjuva mücadelesinin önemi üzerindeki vurgu, çoğu kendisini halk sınıflarının destekçisi olarak gören sosyal yorum taraftarları arasında bile çok çarpıtılmış ve her şey göz önüne alındığında önemi küçültülmüş bir 'halk sınıflarının isyanı' görüşüne yol açmıştır. Son zamanlarda cumhuriyetçiler ve köylülerle ilgili araştırmalarda sarf edilen inanılmaz derecede büyük akademik çabaya rağmen bu böyledir.[219]

Bu nedenle ikinci sorumuzu bu "halk güçlerinin" rolü ve hedefleriyle ilgili olarak sormalıyız. Bu halk güçleri Mathiez'in "Dördüncü Sınıf" olarak isimlendirdiği ve büyük oranda kırsal kökenli kalabalıklardı. Burjuvazi ile bu halk güçleri arasındaki ittifak söylentileri, Mathiez'in işaret ettiği önemli bir gerçeğe dayanmaktadır.

Mülk sahibi burjuvazi birdenbire Halk Güçlerinin vahşi yüzünün farkına vardı. Soyluların mallarının elinden alınmasına kendisi için endişe etmeden izin veremezdi, zira soyluların topraklarının

217 Moore (1966, 105-106). Ya da daha yumuşak biçimde: "Devrimi her kim kazandıysa, soylu toprak sahibi kaybetmiştir." (Forster, 1967, 86) Bkz. Rude'daki benzer ifadeler (1964, 288, 290), Shapiro (1967, 510), Tüly (1968,161) ve Hirsch (1980,330)

218 Hobsbawm (1962, 212-213) on dokuzuncu yüzyıl ortası Fransa'sının "muazzam paradoksu"ndan söz eder. Fransa "kapitalist gelişmeye ideal biçimde uyan kurumlara" sahip olduğu için (kapitalizm) orada en hızlı biçimde gelişmeliydi. Fakat gelişmesi başka yerlerden "belirgin biçimde daha yavaş" oldu. O bu para doksu Fransız Devrimi'nin tarihi bağlamında açıklar. "Fransız ekonomisinin kapitalist bölümü kımıldatılamayan bir köylü ve küçük burjuvazi temeli üzerinde kurulan bir üstyapıydı."

219 Burada Furet'in (1982, 74) kesinlikle hedefi vurduğunu düşünüyorum: "Bu devrimde en çok bilinen burjuva olmayanlar ve daha da ilginci şehirli halk kitleleridir: Bu belki de burjuva devrimi kavramının o kadar da kullanışlı olmadığını kanıtlar, zira toplumsal tarih için bir araştırma alanı açmamıştır."

büyük bölümünü elinde tutuyordu ve köylülerden senyörlük kiralarını almıştı.[220]

Aslında, bir ittifaktan çok halk sınıflarının başından beri bağımsız hareketinden söz etmek gerekmektedir. Kapitalist sınıf (siyasi çatışmanın hangi tarafındaysa) buna şiddet ya da korkunun çeşitli dereceleriyle karşılık verdi.

Söze "köylü devrimiyle" başlayalım. Gerçekte bu, Soboul'a göre bile, Fransız ihtilalinin özünde olan bir dizi mücadeleye işaret etmektedir.[221] Bunlara on sekizinci yüzyıl boyunca süren, sadece 1789 -1793 yıllarının daha yoğun şiddetinde zirveye çıkan bir çatışmayı kapsadığı şeklinde bakılırsa[222] bu köylü ayaklanmasını Saint-Jacob'un ifadesiyle "kapitalist saldırısı"na bir direniş olarak algılamak mantıklı görünür.[223] Bu direniş (özellikle Fransa'nın Kuzeydoğusu, Doğusu ve Orta-Doğusu'nda olmak üzere) birçok bölgede görülmüş ve çoğu zaman Fransız köylülerinin "kolektif haklarının" alınmasında, yok edilmesinde ya da azalmasında büyük oranda başarılı olmuştur. Köylüler buna "savunma hareketiyle" karşılık vermişlerdi.[224]

Meclis'in toplanması, onlarca yıl süren böyle bir savunma hareketinden sonra geldi. Ayrıca, bildiğimiz gibi, özellikle şiddetli bir

220 Mathiez (1923-1924,59)

221 Soboul (1976 a, 17)

222 Bir yanda, kendini aşamalı olarak Fizyokratlaştıran ve daha çok şehir temelli olan senyörler sının ile öte yanda daha çok eğitim almış, ümitlerini İngiliz türü bir kapitalist devrimin senyörlük sunağında feda etmeyi reddeden köylü azınlıkları arasında on sekizinci yüzyıl boyunca hafif çatışmalar ve öncü savaşlar vardı. 1789'da devrim o zamana kadar önemsiz ya da bastırılmış olan bu çatışmaları beklenmedik bir şekilde öne çıkardı." (Le Roy Ladurie, 1974, 22) "Köylülerin lordlara olan nefreti -eskiye ait bir şey değildi... Ancak, 1789'da genel bir başkaldırı konumuna getirildilerse bunun bir nedeni état généraux'un toplantıya çağrılmasında bulunulabilir." (Lefebvre, 1947b, 143)

223 Saint-Jacob (1960, 572) Bkz. ayrıca Lefebvre: Kapitalizmin tarıma nüfuzu feodal haklar kisvesi altında gerçekleşti, bu onları daha da dayanılmaz kıldı. Onların doğasını değiştirdi, zira köylüleri arasında yaşayan bir senyörü desteklemek üzere beslenirken, artık onlardan sadece kazanç elde etmeyi düşünen kapitalistlerin ellerine düştüler." (1963, 352)

224 Charles Tillj/nin bu ifadesi 1500 ve 1900 yılları arasındaki Doğu Anglia analizinde kullanılır (1982, 30), tanımladığı şey Fransa için de eşit derecede geçerlidir: Toprağı kontrol eden ailelerin ürünlerin bir kısmını pazara ayırdıkları- geçimlilik çiftçiliğin köylü versiyonu kapitalizmin ve devlet kuruluşunun, aynı erken evrelerinde gelişmiş süreçlerin son evrelerinde de düşüşe geçmiştir." (s. 9) On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda, bu geç evreye direnişi buluruz- ve bu Fransa'da İngiltere'de olduğundan daha başarılıydı.

yiyecek sıkıntısı anında ortaya çıktı. Kırsal bölgedeki fakirlerin çektiği bu ek sıkıntılar "kolektif haklarıyla" ilgili korkularıyla daha da kötüleşti ve etkileşime girdi. (Bunlar aynı zamanda durumları daha iyi köylü katmanlarının da korkularıydı.) "Kapitalist saldırıya" karşı verilen bu savaşta, hem zengin köylüler hem de taşralı fakirler "aristokrasi" ile "burjuvazi" arasındaki, burjuvazinin kendisinin ya da bilim adamlarının yapageldiği, ayrımdan çoğu zaman daha az ayrım yapıyordu.[225] Kırsal bölgeden gelen işçilere göre hem aristokratlar hem de burjuvazi "imtiyazlı sınıfların" parçasıydı.[226]

Köylü ayaklanmaları Fransız ihtilalinde "önemli bir yeniden diriliş öğesi" olarak görülecekse[227] o zaman bu ayaklanmaları bu kadar patlayıcı yapanın ne olduğunu açıklamalıyız. Bana öyle geliyor ki bu, uzun vadeli bir proleterleştirme sürecine direnişle kısa vadeli ama çok yoğun bir ekmek talebinin bir araya gelmesiydi.[228] Marie Antoinette bunu yanlış anlarken tek başına değildi. "İhtilalci" burjuvazinin büyük bölümü de ihtilalin halk kitleleri için "siyasi haklar kadar bir ekmek devrimi de" olduğunu yanlış anlamış görünüyordu.[229]

Büyük Korku'nun olaylar zincirine baktığımızda halkın duygularının dinamiğini görebiliriz. Kırsal bölgelerde 1788-1789'un gittikçe

225 Açlıktan umutsuzluğa düşmüş köylü aristokrasi için kaçınılmaz bir tehditti. Burjuvazi de güvende sayılmazdı. Onların vergi payları da ödenmiyordu; çok sayıda derebeylik hakları mevcuttu; tımar sahiplerine yargıç ve yönetici oluyorlardı; kesenekçi olarak feodal vergilerin toplanmasını üzerlerine almışlardı. Büyük toprak sahipleri, zengin çiftçiler ve tahıl tüccarları hep birlikte kralın, köylüler için çok değerli olan droits collectif i (kolektif haklar) sınırlayan ve ticari serbestlik üzerindeki ısrarıyla yiyecek fiyatlarını arttıran tarım politikasından ondalık vergi toplayıcıları ve senyörler kadar çok yararlandılar, insanlar açlıktan ölmek istemedikleri için, kim olursa olsun zenginlerin ellerini fakirlerin yararına ceplerine atmamaları için hiçbir neden görmüyorlardı. Avukatlar, reriers (irat sahipleri), tüccarlar, çiftçiler ve Alsace'daki Yahudiler en az rahipler ve soylular kadar tehdit altındaydı. Onların da korkmak için nedenleri vardı." (Lefebvrel973, 32-33)

226 Lefebvre (1973,40)

227 Skocpol (1979,122-113)

228 "Her şey söylenip yapıldığında, kaçınılmaz sonuç olarak bu dönemdeki devrimci kalabalıkları harekete geçiren sabit dürtünün ucuz ve bol yiyecek bulma kaygısı olduğu ortaya çıkmaktadır." (Rude, 1967, 208). Geleneksel olarak Fransa'da,ekmek ayaklanmasının neden petit culture bölgesinin değil de temelde grande culture (Britanya dışında Chanel'den Lore'e kadar) ve bağcılık bölgesinin bir olgusu olduğu ile ilgili olarak bkz. Hufton (1983). Bunun Fransız Devrimine destek olan belli başlı bölgelerle ilişkisi vardır.

229 Rose (1956, 171). "Devrime olumlu bakan tarihçileri", burjuvazinin ve halk kitlelerinin paralel çıkarları olduğuna inandıkları için eleştiren Lefebvre (1937, 324) "açlığın bu tarihçilerin kabul ettiğinden daha önemli bir rol oynadığını" savunur.

artan anarşisi soyluları ve burjuvayı mallarını "dördüncü sınıftan korumak amacıyla bir araya gelmeye itti. 14 Temmuz bu ittifakı sarstıysa da, "sonraki zor günlerde eyaletlerde, gerçekleştiğinden daha sık göründü."[230] 14 Temmuz'dan sonra, Büyük Korku Fransa kırsalının geniş bölgelerine yayıldığı zaman, devrimci burjuvazi aristokratları "kumpas kurmakla" suçladı. Buna karşılık taşradaki aristokratlar da devrimci burjuvaziyi suçladı. Lefebvre gerçekte neler olduğuyla ilgili olarak çizdiği ayrıntılı tabloda her iki teoriyi de çürüttü. Açık olan 14 Temmuz'dan sonra, köylülerin taleplerini uygulamaya başladığı, ondalık vergiyi ve çeşitli harçları ödemeyi bıraktığı, kaybettikleri kolektif hakları geri aldığıydı. "Köylü nüfusu kendi davasını ele aldı."[231] Büyük Korku kazanı fena halde karıştırdı ve bu şekilde "4 Ağustos gecesinin hazırlıklarında büyük rol oynadı."[232] Feodalizmin 4 Ağustos 1789'da sözüm ona kaldırılması devrimci burjuvazinin programında yoktu. Bu onlara ayaklanan köylüler tarafından dayatıldı. Ulusal Meclis enerjisini bu kurumsal dönüşümün gerçekliğini sınırlamak için kullandı.[233]

Bu hikâye bir anlamda sonraki dört yıl için tekrarlanacaktır. Hükümet ve meclis yalnızca halk kitlelerinin doğrudan baskısı altında radikal eylem kararı alıyor ve bu anlamda bunu sınırlamaya çalışıyordu.[234] Bu, Soboul ve diğer birçoklarının yaptığı gibi, köylülerin ve cumhuriyetçilerin çekingen burjuvaziyi, burjuva devriminin mantığını

230 Lefebvre (1973,46, 49)

231 Lefebvre (1973,101)

232 Lefebvre (1973, 211). Bkz. ayrıca Aulard (1913, 200-201)

233 Bkz. Zapperi'deki tartışma (1972). Bkz. ayrıca Soboul (1976d, 268): "Feodalizm kurumsal ve hukuksal biçimi içerisinde yok edildi; ekonomik bir gerçeklik olarak yaşamını sürdürdü." Fakat devam eden feodalizm mi yoksa kapitalizm miydi? Lefebvre'nin (1963, 356) yazdığı gibi, 1789-1793 arasında ulusal meclis ve konvansiyonun eylemleri gözden geçirilirse, gerçekleştirilenlerin genel toplamı açık gözükmektedir: "Devrimin köylülerin büyük çoğunluğunun arzularına saygısı yoktu."

234 Noailles Vikontu, 4 Ağustos 1789 akşamı halkın taleplerini dinleyip "birinin insanlara korunması ilginç olan şeye karşı çıkmadığımızı göstermesi gerekir" şeklinde öneride bulunduğunda halkın "ayrıcalıklar" alanına ve feodal sistemine saldırısını engellemek ve birkaç yıl daha mülkiyet ayrıcalığını kurtarmak istemiyordu. Bağırışları anlamak için tehdidin farkında olunması gerekir." (Hirsch, 1980, 327-328) Bunun yaranda, köylülerin haklarını büyük oranda yeniden kazanmasıl789 ve 1792 yılları arasında doğrudan kendi çabalarıyla mümkün oldu; bunlar daha sonra 28 Ağustos 1792 ve 10 Haziran 1793 yasalarıyla yasalaştırılacaktı. Bkz. Gauthier (1977,149-150,163-166); bkz. ayrıca Hunt (1983,137)

izlemeye zorlaması olarak yorumlanabilir.[235] Köylüleri ve cumhuriyetçileri kendi dillerinde "imtiyazlı sınıflara", bana göre ise kapitalist sınıfa karşı kendi devrimlerini izlediklerini görmek bana daha doğru ve açık görünmektedir.[236] Bu muhalefet 1789-1793 döneminde azalmadı, daha da arttı. Zira kırsal kira alıcılar olarak "aristokratların" ve kilisenin ortadan kaldırılması çoğu zaman kırsal bölgelerde kırsal işçilerle artı değerin kırsal yararlanmaları arasındaki sınıf mücadelesini yoğunlaştırmaktan başka bir işe yaramadı.[237]

Vendée ve *chouannerie*'nin nasıl yorumlanacağıyla ilgili ünlü problem-sorun bu perspektiften daha az zor hale gelmektedir. Yorumunda Soboul'a yakın olan Mazauric bile onların "öncelikle burjuva karşıtı" olduklarını öne sürer.[238] Paul Bois bu isyanların temel nedenini katılımcıların, Fransız ihtilalinin kırsal üreticilere gerçek hiçbir fayda

235 "Köylü isyanı 1789-1793 arası Fransa'nın birçok yerinde kronik hal almıştı. Devrimin, çoğu zaman fark edilmeyen dinamik gücünü oluşturuyordu... Fransız devrimi burjuva devrimiyse bu sadece burjuva tarafından gerçekleştirildiği anlamına gelmez." (Soboul, 1973, 86-87) Ado (1977, 127) daha da ileri gider ve burjuvanın önüne geçtikleri için halk kitlelerini azarlar. "Bu makalenin başında sunulan genel problem, bu eşitlikçi köylü programının on sekizinci yüzyılın sonunda burjuva devrimindeki tarihsel kapsamı ve öneminin ne olduğuydu. Bu program ekonomik açıdan anti-kapitalist ve dolayısıyla gerici ve muhafazakâr mıydı? Çoğu durumda cevap evet olmalıdır.

236 Ancien Régime:! Yıkarken köylüler aynı zamanda toplumu ekonomik özgürlük ve rekabetçi bireyciliğe, kapitalist topluma götüren sürece karşı da tepki vermek istedi. Zanaatkarlarla birlikte tahılda serbest ticarete karşı çıkıyor ve fiyat kontrolleri (la taxation) talep ediyordu. Her yerde daha önce elinden alınmış olan geleneksel haklarını geri kazanıyordu. (Lefebvre, 1978, 242)

237 "Birçok tarihçi köylülerin ve burjuvanın oluşturduğu devrimci ittifak sonunda feodal sistemi yıktığında kırsal sorunların çözümlenmiş görüldüğünü ve köylülerin sadece yeniden sağlanan düzen içerisinde yeni kazanılmış haklarından yararlanmak istediğini ima eder. Hiç de öyle değildi. Feodal ve dinsel rakibin ortadan kaldırılması, tarımsal ürünlerin fiyatının artması, bütün bunlar toprak sahiplerinin iştahını kabartıyordu. Çoğunlukla yerel yönetimleri kontrol ettiklerinden, köylülerin bu geleneksel savunma araçlarını toprağı işleyenlere karşı silaha dönüştürmek onlar için kolaydı." (Aberdam, 1975, 73) Aberdam ayrıca "burjuvazi ondalık vergisi" ifadesinin ortaya çıkışından söz eder. (s. 88 ve ekler (s. 89): "Devrimin ortakçıları, efendisine direnmekle üç asırlık anti-feodal savaşın mirasçıları temelde görünüşünü değiştirmiş bir ücret istiyorlardı."

238 Mazauric (1965. 71). Bunun için çok ayrıntılı kanıtlar sunar, fakat sonra şu şekilde bitirir (s. 75): "Özetle, chouannerie burjuvazinin parazitimsi görüldüğü her yerde, tarihsel bir başarısızlık örneği verdiği zaman gelişti." Bir defa daha (s. 66) köylüleri zamanlarının ilersinde olmakla suçlar. Eğer bir tarihçi Fransız Devrimi'ni ilerleme olarak algılıyorsa, halk desteklerini ve çektikleri sefaleti ve bireysel görkemlerini etkileyici bulsa da, chouannerie başka bir yerde (1937, 364) bize Jaures'in görüşünü hatırlatır: "Görüşlerini dayatan ve burjuva devrimini Aydınlanmadan kurtaran

sağlamadığı şeklindeki çarpıtmaları üzerinde odaklar. "Bir ya da başka bir isim altında vergi ödemeyi sürdürmek zorundaydı."[239] Charles Tilly köylüler hakkında aynı sonuca ulaşmakla kalmaz[240] aynı zamanda ihtilal karşıtı güçlerin imalat sanayisindeki işçiler arasında da güçlü bir temele sahip olduğunu tespit eder.[241] Bu durumda Vendee neden Fransa çapında köylü burjuva karşıtı bir mücadelenin parçası sayılmasın?

Hikâye kentsel bölgelerde, en belirgin biçimde de Paris'te çok farklı değildi. Buralarda cumhuriyetçiler bir miktar toprağı olan küçük köylülerin (özelde *laboureurs*'un) kentteki paralelini, yani ezilmiş ama fakir olmayan işçilerin oluşturduğu söylenebilir. Köylüler (belirsiz biçimde aristokratları ve burjuvayı içine alan) "imtiyazlı sınıflara" karşı mücadele ettiği gibi, kentli işçilerde de soyluları ifade eden bir aristokrasiye karşı mücadele ediyordu. Bu aynı zamanda

Zenginleri ve aylak gezenleri, Büyük toprak sahipleri ve kapitalistleri, spekülatörleri, Girondinleri, işçilere yetersiz ücret verenleri, saçlarını uzatıp pudralayanları, cumhuriyete sadakat yemini etmemiş papazları ziyaret edenleri, hangi türden olursa olsun ılımlı siyasi görüşleri olanları ve hatta politikaya ilgisiz olanları kapsıyordu.[242]

---

halktır." Dolayısıyla, "halk" olmadan burjuva devrimi başarısız olacaktı. Fakat "halk" Fransa'nın batısında devrim hükümetine karşı çıkınca gayri meşru oluyordu."

239 Bois (1971, 347) Şehir burjuvazisinin nihai olarak yönetimi ele geçirmesine olan güvensizliğin en derin olduğu bölgeler her türlü baskıyı yok etme arzusunun kaybolduğu yerlerdi, (s. 3448 Kırsal chouannerie'in (mülk sahibi bağımsız köylülere karşı kiracı çiftçiler) sınıf temeli ile ilgili olarak bkz. Sutherland (1982). Sutherland hikâyenin bundan ibaret olmadığını söylerken, yalnızca tartışmanın ayrıntılarını değiştirir. Mitchell ayrıca, Vendée'yi "halkın memnuniyetsizliğinin ifadesi" olarak görür.

240 Devrimin başlangıcından beri [köylüler] burjuvazinin halkın kontrolünü eline alma çabasına direnmiş ve buna kızmışlardır." (Tilly, 1968, 281)

241 Gerçekte, Batı'daki sözde 1789 Köylü Ayaklanmasının birçok yönü, yakından incelendiğinde, köylülerden çok kırsal ya da yarı kentli işçilerin çekirdeğini içerdiği ortaya çıkar. Tüm devrimin en çalkantılı halk ayaklanmalarından üçünün -1789'da Maine ve Norman Bocage tarım devrimleri. Maine, Normandy, Brittanj/deki Chouan gerillaları ve 1793'den itibaren Kuzey Annjou ve Vendée'nin kendisi- Batı'nın kırsal tekstil üretim bölgesinde patlak vermesi tesadüften fazla bir şey olabilir." (Tilly, 1968,XI) Bu tekstil üreticisi işçilerin çoğunun Eden Antlaşması'nın ardından tekstil üretimi düştüğünde işlerini kaybettiğini unutmamak lazım. Faucheux hem kentli hem de kırsal isyancıların temelde maddi kaygılarla hareket ettiğini savunur (1964, 384) Vendée'nin yıllarca Fransa'nın geri kalanından daha kötü kıtlık koşullarını yaşadığı bilinmektedir, (s. 191). Bendjebbar ağaçlık bölgelerin pazara dönük olduğunu ve "assignat'm kasapların et çevrimini yok ettiğini" belirtir (1987, 85)

242 Sewel (1980,11) Bu kullanım, Sewel'in deyişiyle, "sans-culottes'un işgücünün toplumdaki yeri hakkındaki görüşleriyle yakından ilişkilidir... Sans-culottes için, yararlı işgücü yalnızca elleriyle çalışanlar tarafından üretiliyordu.

Böyle bir tanımla, cumhuriyetçilerin ve ihtilal hükümetinin birbiriyle müttefik olduğu kadar, çoğu zaman en azıdan iyi geçinemediklerini söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Cumhuriyetçiler *assignat'ın* değerinin düşürülmesi[243] ve tahıl fiyatları konusunda hükümete çok kızgındı, her iki konu da hükümetle aralarının gerçek anlamda bozulmasına neden oldu.[244] Jakoben burjuvazi onların maksimum taleplerini serbestçe değil, Soboul'un dediği gibi "sadece baskısıyla ve zoraki" karşıladı.[245] O zaman Soboul'un yaptığı gibi, cumhuriyetçilerin belirsiz durumundan söz etmenin anlamı nedir?[246] Feher Paris'in doğrudan demokrasisini "erken modern tarihin en çarpıcı anti-kapitalist siyasi irade örneği" olarak isimlendirmede çok daha haklı görünmektedir.[247] işçilerin işyerinde örgütlenmesini *(loi Le Chapelier)* yasaklayan ve Thermidor'un arefesinde onların gösterilerini ve

243 Feher (1987, 40) oldukça ikna edici biçimde, Falkner'in çalışmasına 81919) dayanarak, assignat'in tarihinin tesadüfi bir talihsizlik değil bir politika tercihi olduğunu; bunda da ücretlerle geçimini sağlayanları feda etmek pahasına da olsa "sürekli devalüasyonun bütçe gereksinimlerine siyasi ve geçici öncelik verdiğini gösterir."

244 Soboul (1958a, 259). "Sans-culottes'un ticari sermayeye karşı düşmanlıkları temelde nakit para ile ticarete karşı taleplerinin sürekliliğiyle sembolize ediliyordu." (s. 475). Hükümete olan güvensizlikleri nedeniyle yasaların halk tarafından onaylanması iddiasından hiç vazgeçmediler." (s. 510) Sans-culottes bu düşmanlığı o kadar güçlü biçimde duydu ki kendilerini küçük burjuvaziden bile soyutlamaya tam olarak hazırladılar. "Genel şiddet küçük burjuvazi, kiracılar, küçük dükkân sahipleri ve sans-culottes'un üst katmanıyla aynı sosyal kategoriye ait olmak birlikte malların tahrip edilmesinin iyice korkuttuğu ve tiksindirdiği insanlar (ayant pignon sur rue) kitlesini sans-culottes hareketinden uzaklaştırdı. Ortalama bir Jakoben iç barışı garanti edemez görünen bir hareketi suçlamadan edemezdi; ancien regime yıkılmıştı çünkü iç düzeni koruyamamıştı ve Parisli dükkân sahibi de kendini yarı aç kadınların kontrolsüz öfkesine maruz kalacak biçimde Fransız senyörlerinin yağmacı şiddetine ses çıkarmamıştı." (Cobb, 1959, 64)

245 Soboul (1958, II)

246 Soboul (1954, 55). Bu "belirsizlik" der. Soboul, Daniel Guérin'inki gibi "belli perspektif hatalarını" açıklar.

247 Feher (1987, 82-83). Elbette ki, Feher, bu anti-kapitalist siyasi iradenin içinden çıkılamayacak biçimde terör fikriyle kayıtlı olduğunu belirterek bunun olumsuz yönü üzerinde ısrar etmektedir. "Bu 1793'ün bir tanımı olarak doğru olsa bile kaçınılmaz biçimde öyle olması gerektiği çıkarımına katılmam mümkün değildir." Tonnesson da (1959, 347) II. Yıl'da (1795) Germinai ve Prairial ayaklanmalarını tartışırken ayaklanmalara sınıf çatışması özelliği kazandıran şeyin sans culottes'un zenginlere duyduğu bu nefret olduğunu hatırlatır ve bu tutumun barikatların öbür tarafında en az onlar kadar bilinçli olduğunu ekler." Hem çulsuz hem de siyasi militan sıfatıyla sans culottes'la ilgili olarak bkz. Burstin (1986, 45-46). Sans culottes'un temelde sosyal mi yoksa siyasal bir hareket mi sayılması gerektiği tartışması için bkz. Rude (1962, 370-372) ve Zacker (1962, 384)

grevlerini suç teşkil eden eylemler olarak kınayan bir hükümete karşı başka ne gibi tavırlar beklenebilirdi?[248]

Tali bir mesele, kentli işçilerle burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi tartışmasını karıştırmaktadır: Sans-culottes'un sahip olduğu varsayılan proleter olmayan karakterleri. Çoğu analizci bu önemli derecede siyasi terimin mesleki tanımı konusunda aynı fikirdedir. Bu küçük dükkan sahiplerini, başıboş gezenleri ve şehirdeki yoksulları içine alan[249] bir "akordiyon sözcüktür"[250]. Bununla birlikte "onların çekirdeği"[251] zanaatkarlardı. Maaşlı işçiler azınlığı oluşturuyordu ve diğerleri arasında bir öğeydi.[252] Soboul bu azınlığa bile gerçek proleter statüsü vermeyi reddederek, onları "eski tarzda ücretli işçiler" olarak isimlendirmektedir.[253] Bu muhtemelen onların büyük fabrikalarda değil küçük dükkânlarda çalıştığı anlamına gelmektedir.

Bu tabii ki tanımsal olarak doğrudur. Bununla birlikte, tarımda zımni olarak, gerçekten sanayileşmiş ülkelerde farklı biçimde oluşmuş işçi hareketleriyle belirgin bir karşıtlık vardır. Bu çok mu kesindir? İşçi hareketlerinin çoğunluğuyla ilgili olarak, güçlerinin ve

248 Kaplan (1979, 75) ekler: "Bu işçilerin tahrikinin Konsül polisi tarafından İngiliz komitesinin işi sayılmasından farklı mıydı? Bu Turgot'un buğday savaşının kitlesel ve kendiliğinden olmasını inkâr etmesini sağlayan komplo tezinden çok mu farklıydı? Ancien Régime" Ae itaatsizlik suçu olan şey, neredeyse bilinçsiz bir nakille karşı devrim suçu haline geldi. Biri diğerinden daha az yıkıcı ya da daha az nefretlik değildi. Bunun yaranda devrimin kısmen burjuvazinin kentli işçilerin sınıf baskılarını azaltmasını sağladığı söylenebilir. Garden (1970, 592) ipek üreticileri ve işçileri arasında özellikle Ancien Régime'in son yıllarında şiddetlenen şiddetli "sınıf mücadelesini" tanımlar, fakat Lyon'daki devrim tarihi paradoksal olarak işçilerin taleplerinde geri adım atması ve mevzilerinin zayıflamasıyla dikkat çeker. Lyon işçilerinin bütünlüklerini ve güçlerini yeniden kazanması ve tüccar-üreticiler tarafından içinde tutuldukları bağımlılık bağlarını koparmaları yıllar alacaktı."

249 Bu Rude'unlistesidir (1967,12), Williams (1968,19).

250 Williams (1968,19)

251 Williams (1968, 2). Fakat bkz. Sans-culottes'un zanaatkardan çok gezgin olduklarını ve eğer politik dilleri iki kategoriyi birden kapsadıysa, "bu gezginler tarafından belirlenen koşullara çok fazla dayanan bir birliktelik" olduğunu savunan Sonencher."(1984, 325)

252 Tonesson (1959, XVIII). Bkz. Ayrıca Chaussinand-Nogaret (1981, 548)

253 Saboul (1968, 192). Bu görüşü Garden'm Lyon tanımıyla (1970, 595) karşılaştırın: 1789'dan önce soylu sınıfının yalnızca sınırlı bir rol oynadığı bir şehirde, geleneklerin gücüne rağmen on sekizinci yüzyıl boyunca kurulmakta olan kesinlikle bir sınıf toplumudur. On sekizinci yüzyıl toplumunun haberini verir: Burjuvazinin sanayi işgücü üzerindeki hâkimiyeti zaten en önemli özelliğiydi." Bkz. Ayrıca. Marxist tarihçiler arasında sans-culottes'u tanımlamak için ön-proleter terimini kullanma konusundaki tartışma (Rude, 1962, 375-77; Lotte, 1962, 387-390; Soboul, 1962, 392-395)

kadrolarının, teknik olarak bağımsız zanaatkarlar veya daha yüksek maaş alan nitelikli (ve/veya zanaat sahibi) ücretli işçilerden oluşsun ya da oluşmasın, bir ölçüde varlıklı çalışan nüfusun bir katmanından alındığı doğru değil midir? Zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmayan kişileri araştırmak bizi Fransız devrimi sırasında *indigentleve* götürdü, şimdi ise farklı olarak alt-proletarya, lumpen-proleterya, niteliksiz (çoğu zaman göçmen) işçiler, marjinaller, kronik işsizler olarak adlandırılan insanlara götürür. Sobol gibi, kentli halk kitlelerinde gerçek bir sınıf ruhunun eksik olduğunu[254] çünkü zanaatkarların liderliğini takip ettiklerini (ki bu Fransız ihtilali sırasında hep böyleydi) öne sürersek, yirminci yüzyıldaki sanayileşmiş ülkelerin işçi sınıfının sınıf ruhuyla ilgili ne söyleyeceğiz?

Sözlerimizi bitirmeden önce, son tartışmamız olan Jakobenlerin doğası ve rolüne dönelim. Buradaki tartışma her hangi bir tartışmadan çok daha yoğun biçimde, çağdaş siyasi çıkarımlarla yüklüdür. Tartışmadaki katılımcıların büyük çoğunluğu için Jakobenler Sovyetler Birliği'nde ve başka yerlerde iktidarda olan Üçüncü Dünya komünistleri için bir şifre dili görevi görmektedir. Nadiren gizlinin bu şifre tartışması Jakobenlerin gerçekte oynadığı rolün tarafsız analizini çok zor kılmaktadır. Bununla birlikte, temelde diğer hatları garip biçimde kesen iki pozisyon söz konusudur. Jakobenler ya önceden iktidarda olanlardan -sadece *Ancien Régime* değil aynı zamanda Girondinler- köklü biçimde farklı bir şeyi temsil ediyordu ya da aynı yönetici grubun az farklı bir çeşidiydi. Farklılıkların büyük olduğuna inananlar kampı başka türlü birbirine şiddetle muhalif görüşlerin sembolleri olan Soboul ve Furet'i birleştirmekte, aynı zamanda Feher'i de içine almaktadır. Diğer kamp daha küçüktür, fakat Tocqueville, Guérin ve Higonnet gibi farklı kişileri içermektedir.

Mathiez sosyal yorum taraftarlarının konumunu oldukça açık biçimde ifade ediyordu. Girondinlerle Mountain arasındaki çatışma muazzamdı. Bu neredeyse bir sınıf çatışmasıydı...

2 Haziran (1793) siyasi devrimden öte bir şeydi. Cumhuriyetçiliğin yıktığı şey sadece bir parti değildi; bu bir noktaya kadar bir sınıftı. Krallıkla birlikte yıkılan soylu azınlığından sonra sıra üst burjuvaziye gelmişti...

254 Soboul (1981b, 356) Tonnesson benzer şekilde, yoksulların (indigents) "sans-culotte patronların siyasi klieleri" haline geldiğinden söz eder. (1959, XV)

Robespierre, Kurucu Meclis'le birlikte, tüm güvenini kazandığı zanaatkarlar ve küçük mülk sahipleri sınıfının gözünde en itibarlı ihtilalci oldu. Özellikle Marat'm ölümünden sonra cumhuriyetçilerin rakipsiz lideri haline geldi.[255]

Hiç şüphesiz, Furet ve Richet ihtilalin dönüm noktasına 2 Haziran 1792'den (Girondin vekillerinin tutuklanması) çok 10 Ağustos 1792'de (Paris İhtilal Komünü anayasası) işaret ederler.[256] Ayrıca dönüm noktasının sınıf mücadelesinden çok siyasi değerlerle ilgili olduğunu savunurlar.

10 ağustos 1792'den sonra ihtilal savaş ve Paris kitlelerinin baskısıyla, on sekizinci yüzyılda akıl ve zenginlikle çizilen büyük yolun dışına sürüklendi... Jaures'in iyi anladığı ihtilalin ötesinde, Michelet tarafından içgüdüsel olarak sezilen devrim vardı: Bu sefalet ve öfkenin karanlık güçlerinin devrimiydi. Mountain politikacıları onlarla anlaşmak zorunda kaldıklarından bütün taleplerini yerine getirdiler: Askere alma, fiyat kontrolü, dehşet. Fakat onlar için çok önemli olan bir şeyi korudular: İktidarı...[257]

Mathiez için Jokoben döneminin büyük bir artı, Furet ve Richet için büyük bir eksi olduğu gerçeğinin ötesinde, bunun ihtilalin ilk evresinden muazzam derecede farklı olduğu ve Jokobenlerle halk kitlelerinin temelde aynı tarafta yer aldığını kabul etmede birleşirler.

Feher aynı görüş açısı üzerinde bir ölçüde farklı bir eğilimi temsil eder. Ona göre Jakobenler gerçekte politik olarak cumhuriyetçileri ve diğer halk kitlelerini temsil eder. Ancak bunu radikal burjuvazinin ileri temsilcileri olarak değil 'anti burjuva' ve 'anti-kapitalist' olarak yaparlar[258], fakat Furet ve Richet'e olduğu kadar Feher'e göre de, Jakoben denetimi negatiftir. Furet ve Richet'e göre bu negatifti, çünkü Aydınlanmanın kucakladığı liberal, parlamenter yol olan İngiliz yolundan bir *dérapage (sapma)* idi. Feher ise, aksine, sadece onu görmez, onun arkasında da, İngiliz 'kapitalizm' çözümünün tam olarak

255 Mathiez (1923-1924, 262, 383, 405) Bu nedenledir ki "yanlış yönlendirilen sans-culottes sonunda Robespierre'e karşı döndüğünde" bu "ironik bir trajedi" halini almıştır.

256 2 Haziran 1792 devrim tarihinde her ne kadar bir "kırılma", "Parlamenter hükümetin yenilgisi" ve dolayısıyla "devrimin yenilgisi" ne işaret etse de 10 Ağustos 1792 tarihiyle aynı öneme sahip olmaktan uzaktır. (Furet & Richet, 1793, 201-202)

257 Furet & Richet (1973,253)

258 Feher (1987,131)

reddini temsil eden bir Aydınlanma geleneği görür.[259] Eğer Jakoben dönemi Feher'e göre negatif ise, bunun nedeni sosyalizmin salt anti-kapitalizmden daha çok anlam ifade ettiğine ve terörün sosyalizmin parçası olamayacağına inanmasıydı.[260]

Tocqueville bu konuyu hiçbir zaman açıkça tartışmaz, fakat devamlılıklar üzerindeki vurgusu ihtilaldeki temel bir orta yol dönüm noktası hissine ağır basmaktadır. Eşitlik ve özgürlük gibi çatışan istekler *Ancien Régime'de* de vardı ve çatışmalar sadece aşağı yukarı dalgalanmalarla devam etti. "Ne kadar radikal olmuş olursa olsun ihtilal varsayıldığından çok daha az değişikliğe neden oldu." İhtilalin çok hızlı başardığı şey, "yavaş da olsa zaten gerçekleşecek olan şeylerdi".[261]

Guérin birçok açıdan sosyal yorum okulunun sağlam bir üyesidir. Fransız Meclis İhtilali bir burjuva devrimiydi ve Rude'un dediği gibi, Jakoben demokrasisinin en parlak zamanında bile burjuva kaldı.[262] Şu farkla ki, Guérin'e göre o zaman bile bir "demokrasi" değil ikinci, ayrı bir proleter devrimine karşı mücadele eden bir "burjuva diktatörlüğüydü".[263] Robespierre bu ikinci devrimin temsilcisi değil, en zeki karşıtıydı. Cesur bir plan hazırlamıştı: "Önemli bir şey vermeden *bras nus'a* (kentli işçiler) tavizler vermek."[264]

Higonnet bu sorulara, sosyal yorumdan çok Cobban-Furet'in (öznel olmasa da nesnel olarak) bir burjuva devrimi kavramını redlerine

259 Feher (1987, 54-55) Jakobenizm'in "İngiliz gelişmesini ya da en azından Jakobenlerin algıladığı şekliyle bu gelişmeyi engelleme amaçlı bilinçli bir çaba olduğu konusunda ısrar eder." Robespierre'in 10 Mayıs 1793'de (Oueures, IX, 499) Konvansiyon'a yaptığı konuşmayı alıntılar: "İngiltere'ye bakın, orada altın ve kralın gücü terazinin hep aynı kefesini doldurur. Umumi meziyetleri sadece özgürlüğün gölgesinin özgürlüğün kendisini yok ettiği, hukukun despotizmi kutsadığı, halkın haklarının açıkça alınıp satıldığı, yozlaşmanın utanç duygusunca engellenemediği rezil bir gösteriden ibaret olan korkunç bir hükümet vardır."

260 "Jakobenizm'den öğrenmek", anti-kapitalizmin ve sosyalizmin aynı şeyler olmadığını öğrenmekle ilgili olarak bkz. Feher (1987,149-154)

261 Tocqueville (1955, 20). Bu tezi destekleyen yakın tarihli deneysel bir çalışma, Fransız maliyesinin XVI. Louis'den Napolyon'a ve sonrasına kadar sadece idari yapılarda ve politikalarda değil belli bir derecede personelde de devamlı olduğunu gösteren Brugiere'ye (1986) aittir.

262 Rude (1954, 247)

263 Guérin (1968, II, 11)

264 Guérin (1968,1, 405). Guérin'e karşı çoğu zaman, Reberioux'un yaptığı gibi (1965, 197-198). 1793-1794'de "gerçek bir sosyalist seçim yapmanın imkânsız olduğunu" dikkate almadığı ileri sürülür. Öyle bile olsa bu, kentli kitlelerin gerçekte ne aradıklarını değil neden aradıklarını tartışır.

çok daha yakın bir bakış açısıyla yaklaşır, ancak yine de Guérin'den bütünüyle farklı olmayan sonuçlara ulaşır... Zira Higonnet 1792-179 dönemini, terörün halkı burjuva ihtilali davasına bağlamak için tasarlanmış stratejik bir davranış olduğu "fırsatçı bir soyluluk karşıtlığı" dönemi olarak görür. Gerçekte, soyluların (hem Girondinler hem de Montagnard tarafından) idam edilmesi fırsatçı, taktiksel ve demagojikti, çünkü bu temelde halkın şikâyetinin gerçek hedefi olan ve soyluların, *officierlerin* (subaylar) ve burjuvazinin benzer şekilde uzun süre içinde bulunduğu "burjuvaa, bireyselci ve kapitalist dünya düzeninden uzaklaştırmaya hizmet ediyordu.[265]

Jakobenler hakkında sonuç olarak ne söyleyebiliriz? *Longue durée (uzun vade)* açısından baktığımızda bana açıkça görünen şey Tocqueville'nin devamlılıklarının Fransa'nın siyasi ve ekonomik yapılarının bilançosuna hâkim olduğu ve dolayısıyla Guérin ve Higonnet'in Jakobenlerle ilgili olarak diğerlerinden daha doğru yargıları bulunduğudur. Robespierre'i bir proto-Lenin'e dönüştürmek (Lenin hakkında ne düşünülürse düşünülsün), o ve çağdaşlarının onu gördüğü gibi, rolünü yanlış yorumlamak anlamına gelir. Yine bana öyle gelmektedir ki bir burjuva devrimi teorisi Batı Avrupa'nın başka bir yerinde olduğu gibi Fransa'da da kapitalizmin gerçekliklerinin 1789'dan çok öncesine dayandığı gerçeğini çürütemeyecektir.

O zaman Fransız devrimi nedir? Yok yere koparılan bir yaygara mıdır? Kesinlikle hayır Fransız ihtilali üç şeydi, farklı ama derinden birbirine geçmiş üç şey. Birincisi, yönetici kapitalist sınıfın farklı bir grubunun Fransız devletini, İngiliz'lerin dünya ekonomisinde hegemonik bir statüye doğru atılım yapmalarının ışığında acilen ihtiyaç duyulan reformlara zorlamak için yapılan görece bilinçli bir girişimdir. Bu sıfatla, Napolyon zamanında da devam etti ve reformlar gerçekleştirilirken İngiliz hegemonyasını önleme hedefine ulaşılamadı. Gerçekte Fransız ihtilali süreci, daha sonra göreceğimiz gibi, İngiliz liderliğini muhtemelen arttırdı.

ikincisi, Fransız ihtilali kamu düzeninin, modern dönem sistemi tarihinde ilk defa sistem karşıtı (yani anti-kapitalist) bir harekete, yani Fransız halk kitlelerinin ayaklanmasına neden olacak derecede

265 Higonnet (1981, 39, 91, 112, 131). Higonnet'in iddiaları Konvansiyon'un bazı eylemlerinin şiddetini anlamamızı sağlıyor. Örneğin 13 Mart 1793'de her kim "tarım yasası (yani toprakların zorla yeniden bölüştürülmesi) önerirse ölüm cezasına çaptırılacağı kararı vermişti. Bkz. Rose (1984,113)

çökmesine yol açan koşulları ortaya çıkardı. Bu sıfatla tabii ki bir başarısızlıktı, ama sonraki sistem karşıtı bütün hareketlerin manevi temeli oldu. Bu Fransız ihtilali bir burjuva devrimi olduğu için değil, olmadığı için böyledir.

Üçüncüsü, ihtilal modern dünya sistemine bir bütün olarak kültürel-ideolojik alanı sonunda ekonomik ve politik gerçekliğe uydurmak için gerekli şoku uyguladı. Kapitalist dünya ekonomisinin ilk yüzyılları büyük oranda feodal ideolojik giysilerle yaşandı. Bu ne anormal ne de beklenmedik bir şeydir. Bu tür bir gecikme normal ve gerçekte yapısal olarak gereklidir. Fakat bu sonsuza kadar devam edemezdi ve bu anlamda "Batı'nın dünya devrimi"nin sadece bir parçası (ama temel bir parçası olan) Fransız ihtilali feodal ideolojinin sonunda dağılacağı ana işaret edecekti. Bunun kanıtı Burke ve Maistre'nin entelektüel tepkisinde bulunabilir. Muhafazakâr fikirler ancak çoğunluk tarafından temel olarak sorgulandığı ve artık kabul edilmediği zaman açıkça savunulma ihtiyacı duyar ve 1789'a kadar bu geçerli değildi.[266] Bu ilginç bir değişimdi ve birçoklarını heyecanlandırıyordu. Fakat bu bir burjuva, kapitalist devrinin başlangıcına değil, onun tam olarak olgunlaşmasına işaret eder.

Bu nedenle şimdi bu son önemli evrede Fransızlarla-İngilizler arasında yaşanan, dünya sistemi hegemonyası mücadelesine dönelim. Bu son evre 1792'den 1815'e kadar sürmüş ve normalde Kondratieff (uzun süreli iktisadi dalgalanmalar) dönemleriyle ilgili literatürde ekonomik genişlemenin A-evresi olarak özdeşleşmişti.[267] Serge Chasssagne, 1790-1810 arası Fransız yün endüstrisi çalışmasında bizi, bu dönemin aynı anda "uzun süredir var olan zayıflıkları gösterdiği ve... Kaçınılmaz devrimleri hızlandırdığı konusunda uyarmaktadır. Bu nedenle, der, devrimler döneminin tesadüfi özelliklerini abartmayalım ve onları daha önemli "yapısal değişimlerle" karıştırarak "İhtilali yüceltmeye ya da kötülemeye" çalışmayalım.[268] Yine de, ihtilal dar ekonomik anlamda bile salt tesadüfi bir faktör müydü? Buraya kadar ki tartışmamız bizi bundan kuşku duymaya yöneltmektedir. Bu büyük oranda dünya ekonomisinde meydana gelen yapısal değişikliklere tepki olarak ortaya çıktı ve Chassagne'nin bizzat belirttiği

266 Fransız devriminin bir ürünü "olarak İngiliz muhafazakâr ideolojisi ile ilgili olarak bkz. Western (1956, 603-605)

267 Büyük Britanya için bkz. Gayer ve diğerleri (1975, 486-500, 623-658 ve II. cilt, çeşitli yerlerde); Fransa için bkz. Labrousse (1965, 480-494)

268 Chassagne (1978,164-165). Bkz. Ayrıca Markowitch (1976a, 484)

gibi kendi dinamiği ile evrimleri "hızlandıracaktı"[269] Bu evrimlerin aksi takdirde kaçınılmaz olup olmadığını asla bilemeyiz. Bildiğimiz tek şey bunların gerçekleştiğidir.

Önceki evrelerden farklı olan Fransız İngiliz rekabeti evresinin en önemli politik öğesi fiilen her iki devletin de otomatik olarak, karşı taraflarda, ortaya çıkan her devrimsel mücadeleye katılmış olmalarıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse bu farklılık 1789'da değil, *Ancien Régime* zamanında, 1770lerde başlamıştı.[270] Bildiğimiz gibi Büyük Britanya sonunda, askeri açıdan küresel bir üstünlük sağlamıştı. Bu nedenle, Büyük Britanya'nın "genel anlamda elverişli *şartlar* içerisinde politik ve bazen da askeri olarak kendi *şartlarını* hazırladığı söylenebilir.[271] Tarımda, sanayide, ticarette ve finans alanında -ekonomik uçurumları önemli derecede arttıran bu politik- askeri zaferlerdi.

Tarımdaki temel farklılık, Fransa'da, ihtilalde köylü tarafından gösterilen politik güç mülklerin belli ellerde toplanmasını yavaşlatır

269 Bu metalürjideki görece gelişmeyle ilgili temel bir istatistikle gösterilebilir. 1720 ve 1790 arasında İngiltere % 100 büyürken Fransa % 468 büyüdü. Bununla birlikte 1720 ve 1830 arasında İngiltere için oran 2608 iken Fransa için sadece 98 idi. Bkz. Léon (196,179; bkz. Levy-Leboyer, 1964, 326-332; Birch, 1967,47-56)

270 Devrim mücadelesi İngiltere ve Fransa arasındaki mücadeleden ayrılmazdı, İngiliz hükümeti her türlü devrimci çabaya karşı çıkıyordu... Öte yandan Fransızlar hem Bourbon hem de sonraki cumhuriyetçi hükümetler döneminde fiilen bütün devrimci kargaşaları himaye etti." (Palmer, 1954, 9-10)

271 Morineau (1976b, 69). Hobsbawm aynı noktayı vurgular, "İngilizlerin ilerlemesinin nedeni her ne olursa olsun bu kesinlikle bilimsel ve teknolojik değildi... Britanya rakiplerinin pazarını ele geçirecek kadar güçlü bir ekonomiye ve yeterince girişken bir devlete sahipti. Doğrusu, 1793-1815 savaşları bir ölçüde genç ABD hariç Avrupa dışındaki dünyadan gelecek rakipleri fiilen elemişti." (1962.47.51)
Nef (1957, 86) daha da ileri giderek karşı-olgusal biçimde, devrim olmasaydı Fransa'nın Büyük Britanya'nın önünde olabileceğini ileri sürer: "[On sekizinci yüzyılda] teknolojik gelişme, İngiltere'yi taklit ederek Fransızlar arasında bir slogan haline geldi... Yüzyılın sonunda, birçok alanda onları geliştirmeye başladılar. Fransız devrimi ve Napolyon savaşları olmasaydı, gücünü kömür yakıtının kullanılmasına borçlu olan teknolojik gelişmede bile Britanya'yı geçebilecekleri anlaşılabilirdir. Fakat bu tabii ki siyasi gelişmeleri tutarsızlık olmasa da tesadüf düzlemine indirir.
Öte yandan Hartwell şüphecidir, çünkü İngiltere'nin de sıkıntı çektiğini öne sürer. Savaş olmasaydı da durumun aynı olacağını İngiltere'nin yine önde olacağını, Fransa ve Almanya'nın biraz daha sonra sanayileşeceğini iddia eder. "(1972, 373) McNeill ise savaşın İngiltere için ekonomik açıdan az şey fark ettirdiği fikrine dudak büker. Artan savaş harcamalarının ihraç mallarının kullanımına yol açtığından söz etmezsek, artan iç talep olarak artan hükümet harcamalarına, artan dış talep olarak da desteklemelere işaret eder. Bütün bunlar olmadan, İngiliz sanayi üretiminin gerçek oranında artacağına inanmak imkânsız görünür." (1982, 211)

(ve hatta durdururken)[272] savaş dönemi Büyük Britanya'da bunu hızlandırmıştı;[273] bu şekilde aradaki uçurum artmış ve ekilebilir arazi üzerindeki ürün açısından Britanya on dokuzuncu yüzyılda uzun vadeli bir avantaj sağlamıştı.[274]

Sanayi alanında da, savaşın önemli tekstil endüstrisindeki üretim üzerinde açık bir etkisi olmuş gözükmektedir. Bir yandan, İngiliz ekonomik gelişmesi, özellikle de pamuk endüstrisindeki gelişme rakamlarındaki en yeni düzeltmeler, 1780lerde başlayan dönemde "çarpıcı bir hızlanma" şeklindeki önceki tablonun abartılı göründüğünü[275] ve bunun yerine hem kişi başına düşen gelir, hem de verimlilik açısından "sürekli bir hızlanma"dan söz edilmesinin daha doğru olacağını telkin etmektedir.[276] Bunun yanında, bu hızlanmada büyük

272 Bkz. Bergeron (1970, 490) Tulard (1970, 645-646) ve Milward & Saul (1973, 262-263)- Crouzet, Soboul ile bir tartışmasında şeytanın avukatlığını yaparak feodal vergilerin kaldırılmasının mutlak bir büyüme olmadığını zira bunun talebi azaltmış olabileceğini savunur. Soboul'un Napolyon döneminde köylülerin daha iyi şartlarda yaşadığı cevabına karşı Crouzet şöyle cevap verir: "Tamamıyla aynı fikirdeyim, fakat daha iyi yaşadıkları gerçeği geçim tüketiminde bir artışa işaret eder; ayrıca toprak satın almak için birikim yapma eğiliminde de muhtemelen bir artış vardı. Ekonomik analizin bakış açısıyla bu büyümede bir kırılmayı temsil ediyordu." ((1971, 556-557)

273 Cole (1952, 42) on sekizinci yüzyıl Britanya'sında gerçekleşen çeşitli tarımsal değişikliklerin hızının savaşlar tarafından muazzam derecede artırıldığını söyler. John (1967, 3) yüksek fiyatların çitleme etkinliğinin hızlanmasına neden olduğunu "1727 ve 1845 arasındaki tüm çitlemenin yarısının 1793-1815 döneminde gerçekleştiğini" kaydeder. Hueckel (1976a, 343) fiyat artışlarının avantajlarının elastik olmayan toprakta kazanılmamış artış olarak toprak sahiplerine gittiğini, oysa kiracıların sadece kendi işgüçlerini ve sermayelerini temin ettiğini belirtir. Bu kiracılar mutlak karlarını yeni tekniklere yatırımlarla arttırabilirken alışılmış düzeylerin üzerindeki sermaye dönüş oranları kısa ömürlü oluyordu, zira tarım rekabetçi bir endüstriydi.

274 Bkz. O'Brien ve Keyder (1978, 136-138), Fransızların [on dokuzuncu yüzyılda] geri kalmasının küçük mülkiyet birimlerinin ve tarımın yatırıma yönlendirilecek artığı üretmekteki sınırlı kapasitesinden kaynaklandığını belirtir ve bu durumu devrimin büyük çiftliklerin ıslahını yavaşlatmasına bağlar. Grantham (1978, 311) kuzey Fransa'da yoğun karma ziraatın benimsenmesindeki gecikmeyi 1840'dan önce et ve süt ürünlerine olan talepteki yavaş artışa bağlar; fakat bu en azından kısmen tarıma yoğunlaşmama ve sonuç olarak daha büyük oranlarda geçimlik üretim yüzündendi. Laurent yine de (Büyük Britanya ile karşılaştırma yapmadan) Fransız buğday ve çavdar rekoltesinde 1815 ve 1880 arası sürekli bir iyileşme olduğunu belirtir. (1976b, 186)

275 Crafts, (1983,186)

276 Harley (1982, 286). Geç on sekizinci yüzyılda İngiliz ekonomik gelişmesinin "aşağı doğru" revize edilmesiyle ilgili iki benzer görüşün -Harley ve Crafts (1983) Birleşik Krallık ve Birleşik Devletlerdeki önde gelen iki ekonomik tarih dergisinde bir yıl içerisinde yayımlanması çarpıcıdır.

ölçekli sanayiye[277] ya da buhar gücüne[278] verilen önemli rol izlenimleri de bu dönem için eşit derecede abartılı gözükmektedir. Son olarak, Chapman İngilizlerin 'seri üretilen' ve Fransızların 'moda ve tasarım merkezli' ürünleri arasındaki ayrımın 1790'dan sonra sürdürülemeyeceğini savunur.[279]

Öte yandan, 1815 yılı itibariyle Britanya'nın pamuk endüstrisinde genel olarak kıta, özel olarak da Fransa üzerinde "sorgulanamaz biçimde artan ekonomik bir avantajı" vardı.[280] Bu nasıl olabiliyordu? Gayer İngiliz genişlemesinin "barış zamanı daha az hızlı olmuş olabileceği çıkarımını yapamayacağımızda ısrar eder."[281] Savaş şartları altında pamuğun tedarik kaynakları keten ve yüne göre daha çok olduğu için savaşın keten ve yünlü tekstil malları üretimine karşı pamuklu kumaş üretimini daha çok arttırdığı kesin olsa da, bu belki doğrudur.[282] Durum öyle görünüyor ki, İngiliz genişlemesi öncekinden çok daha hızlı bir hal aldığında, Fransız sanayileşmesinin hızında da "dikkat çekici bir yavaşlama oluyordu.[283] Zamanlamaya yakından bir bakış Fransa'da ve genişletirsek, Fransız kontrolü altına girdikçe kıta Avrupa'sının geri kalanında tam olarak ne olduğunu gösterir. İhtilal ve savaş dönemlerindeki büyüme oranı gerçekte 1790'dan

277 Chapman (1971, 75) şöyle bir sonuç çıkarır: "Gerçekte erken pamuk endüstrisine mikroskop altında ne kadar uzun bakarsanız hayat döngüsünün erken evreleri o kadar az devrimsel görünür" (s. 76).

278 Bkz. Chapman (1972, 18-19) ve Crouzet (1958, 74). Daha az ekonomik buhar makinesinin aksine 1840'a kadar su gücü ile işleyen makinenin sürekli artan önemiyle ilgili olarak bkz. Bairoıch (1983) ve Endrei (1983). Bkz. Ayrıca Güle (1959, 28) ve Robinson (1974, 101), Musson (1976, 416-417) ve von Tunzelmann (1978, 6).

279 Chapman (1972, 22)

280 Gayer ve diğerleri (1975, 649). Bkz. Godechot (1972, 37, 5.) Tablo'daki rakamlar.

281 Gayer ve diğerleri.

282 Edwards (1967, 33). 1790'larda İngiliz pazarında pamuklu kumaşların avantajı, Beau Brummel'in erkek modasının hakemi olarak yükselişi ve yıkamaya ve kolalamaya yaptığı vurguyla desteklendi. Pamuk bezi ve muslinler bunlar için çok uygundu. (s35) ve hizmetçiler onları taklit edebiliyordu.

283 Fohlen (1973, 69). Bkz. Ayrıca Crouzet (1967a, 173) ve Levy Leboyer (1968, 282). Fransız devriminin Fransız endüstrisi üzerindeki olumsuz etkilerini abarttığından dolayı Levy-Leboyer'e sitem eden Godechot bile devrimlerin kıta Avrupa'sını İngiliz endüstrisinin düzeyini yakalamasını "engellemekle kalmayıp aradaki uçurumu da büyüttüğü" gerçeğinin tartışılmaz olduğunu kabul eder. (1972, 3). Özellikle Fransa örneğinde Devrimin "endüstrileşmenin evrilmesini ciddi biçimde engellediğini" söyler. (Godechot, 1972, 362) Ayrıca Fransa'nın belli bölgeleri üzerindeki etki de vardı. Crouzet (1959) 1793 yılının güneybatının bu tarihte Fransa'nın diğer bölgelerinden daha az endüstrileşmiş olmayan bu bölgenin endüstrileşmesinin durduğunu ve 1812 kadar da öyle kalacağını söyler.

1800'e kadar düşük bir büyüme dönemi, 1800'den 1810'a kadar görece yüksek bir büyüme dönemi şeklinde alt gruplara ayrılabilir.[284] İlk dönem ihtilalin kendince dayatılmış bozulma dönemiydi. Üçüncüsü ise İngilizler tarafından dayatılan bozulma dönemiydi. Arada Napolyon'un cesur girişimleri yeterli olmadı.

Pamuklu tekstil endüstrisiyle ilgili olarak, Britanya ile Fransa arasındaki son bir farka daha dikkat edilmelidir. Bu dönem İngiliz tekstil endüstrisinde fason üretim şeklinin şöyle ya da böyle tasfiyesi ve üretim etkinliklerinin kentselleşmesiyken, buna karşılık Fransız tekstil endüstrisinde 1860'a kadar sürecek olan fason yapısının gerçek anlamda kurulması dönemiydi. Chassagne bunu 1760'lar itibariyle su gücüne dayalı "yoğun çok kapitalist" makineleşmiş eğirme süreçleriyle örmenin yapıldığı kırsal etkinlikleri fiziksel olarak ayıran "ikili endüstrileşme süreci" şeklinde isimlendirmektedir.[285]

Bunun nedeniyle ilgili soruya Schmidt bir ipucu verir ve bu tam olarak ihtilalin etkisiyle ilgilidir. Schmidt, Fransızların bir kaygısının Büyük Britanya'nın yeni makinelerle dokuma şeklindeki ilerlemesini yakalamak olduğunu hatırlayarak, bunu hızlıca ve ucuz bir biçimde yapmanın zaten var olan fabrika binalarını kullanmayı gerektirdiğini belirtir. Kilise mülkünün millileştirilmesi bu açıdan bulunmaz bir fırsattı; çok sayıda manastır, kilise okulu ihtilal hükümeti tarafından dokuma tezgâhları kurulması için bedava ya da çok düşük bir fiyatla üreticilere verildi.[286] Ancak bu binalar nerede bulunuyorsa orada alınmak zorundaydı, çoğu da kırsal alandaydı. Bunun yanında, Fransız işçi sınıfının ihtilal sırasındaki güçlü sistem karşıtı hamlesine bir tepki olarak, fason üretimin 'sosyal düzenin mükemmel bir garantisi' olduğu hissi mevcuttu.[287]

284 Marczewski (1963,104) 1796'da bir dip ve 1812'de de ikinci bir kırılma noktası tespit eder. Soboul (1796a, 4) assignah ve enflasyonu 1790'dan 1797'e kadar "büyümeyi durduran ve çözümsüz toplumsal sonuçlar doğuran bir" kırılmaya neden olmakla suçlar. Crouzet (1762, 214) Beşler Heyeti zamanında ve Konsüllüğün başlangıcında "Fransız endüstrisinin dış pazarları kaybetmesine" bağladığı bir ani düşüşten söz eder. Bergeron (1970, 504-505) 1800-1810 arasındaki güzel yılların iki yıkıcı olay -Ancien Régime beklentisinin devrimin ilk yılları ve savaş taralından yok edilmesi ve Blokaj politikasının görece başarısızlığı ve Napolyon'un yenilmesi- arasına düştüğünü söyler.

285 Chassagne (1979, 104) Fransız pamuklu kumaş endüstrisinin bu kutsallaşmasının Ancien Régime'in sonyıllarında başladığını belirtirken Fransız Devrimi sosyoekonomik "devrimi" hızlandırdı.

286 Bkz. Schmidt (1914,51)

287 Chassagne (1979,107)

Hiç şüphesiz, hem tarım hem de sanayi üzerinde en büyük etki yapan unsur savaşların bu noktada en önemli gelişim sektörü olan devletlerarası ticaret üzerindeki etkisiydi. On sekizinci yüzyılın son yirmi yılında, Britanya'nın "ilave sanayi üretiminin" neredeyse %60'ı ihraç ediliyordu.[288] Tam bu noktada, *Ancien Régime'in* son on yıllarında Fransa'nın ekonomik gelişmesinde hayati rol oynayan dış ticaret 'korkunç bir düşüş' yaşadı.[289] Bunun birinci nedeni ihtilal[290] ikincisi Saint-Domingue'nin kaybı[291] ve üçüncüsü Napolyon savaşlarıydı.

Bu durumda, Britanya'nın pamuklu tekstil ürünlerinin ihracatında 'olağanüstü bir değişime'[292] izin verirken aynı anda Fransa'nın önünde bir engel teşkil eden[293], dolayısıyla Britanya için 'dünya pazarlarında sürekli bir ticaret avantajı' sağlayan şeyin savaşlar olduğu

288 Crafts (1983,199)

289 Marczewski (1965,IX) Fransa'nın 1787-1789 döneminin dış ticaret düzeyine 1855'e kadar bir daha ulaşamayacağını savunur.

290 Braudel "devrim Fransa'sının dış ticarette çöküşü tarihinde, 1792-1793 dramatik olaylarından önce bile büyük yer tuttuğunu" söyler. (1982, 219)

291 Saint-Domingue Ancien Régime'in son yıllarında tek başına Fransız dış ticaretinin üçte birini karşılıyordu. "Fransa adalara ve özellikle de Batı Hint Adalarının incisine [Saint-Domingue] sahip olduğu sürece Ancien Régime Fransa'sının ekonomik sistemi zarar görmedi. Fakat bu Ancien Régime'in çökecek ilk kısmıydı. (Lüthy, 1961, 596) Bergeron'un devam ettiği gibi: "Bu andan itibaren, en dinamik sektörünü kaybeden Fransız ekonomisi kırsallaşmanın ayartmasına maruz kaldı ya da en azından daha az uygun koşullar altında sanayileşme çağma geçişle yüzleşmek zorundaydı." (1970, 476)

292 Deane & Cole (1967, 30). Bkz. Ayrıca Schlote (1952, 42, Tablo 8), Crouzet (1958, 178-192), Deane & Habakkuk (1963, 77) ve Edwards (1967, 27-29). Britanya'daki pamuklu kumaş üretimindeki artışı açıklayan faktör olarak talebin aksine teknolojiyi vurgulayan Davis (1974, 66) gibi bir yazar bile 1790'larda onun deyişiyle savaşların neden olduğu ticaret kapılarının bozulmasından zarar gören ihracatta hızlı bir artış kaydeder. "Bozulma" terimi bana göre gerçekliği bozmaktadır. Habakkuk ve Deane (s. 78) şu iddiada bulunurken daha haklıdırlar: "1790'lar ve erken 1800'lerde gerçekleşen pazar genişlemesine İngiliz donanmasının gücü de en az İngiliz sanayicilerinin yenilikçilikleri kadar katkıda bulundu."

293 Fohlen (1973, 13). Levy-Leboyer (1964, 246-247) on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında "denizleri ele geçirme savaşının özellikle Anglo-Saksonlar arasında gerçekleştiğini belirtirken bunun özellikle Fransa örneğinde önceden nadiren öngörülebilir bir şey olduğunu söyler. 1793 blokajı ve yeni arz kaynaklarının bulunması Fransız ve Hollanda deniz trafiğine vurulan öldürücü darbeyle baş etmek anlamına geliyordu. Bkz. Ayrıca Crouzet (1962, 215): Fransa'nın Konsüllüğün başında yoksun olduğu şey devrim sırasında yaşanan kayıplara rağmen hâlâ yeteri kadar iş veremeyen üretim kapasitesi değil dış pazarlardı. "Ellis (1981, 102) Alsace örneği için Crouzet'in bulgularını (1962) -bu dönemde sanayi kapasitesinin yokluğunun aksine endüstrileri için pazar bulamamalarının önemli rolü- kesinlikle onaylar.

açıkça görülmektedir.[294] Hiç şüphesiz, Napolyon bu durumu tersine döndürmeye çalıştı. Gerçekte, iktidara geldiği ayda (Brumaire, Yıl VIII) Fransız hükümetine ait bir notada şu gözlem yapılıyordu, "İngiltere'nin varlığı yalnızca ticaretine ve kredisine bağlıdır. Biri ya da diğeri sarsılırsa, yıkılır; kaybolur."[295] Ancak, Napolyon un gösterdiği tüm çabalara rağmen, dış ticareti hiçbir zaman 1789'da ulaştığı düzeye ulaştıramadığını biliyoruz.[296]

Napolyon'un politikaları, tabii ki Napolyon'la beraber başlamadı. Bu politikalar 1791'de korumacılığa dönüşle başladı;1793 Fransa denizcilik yasası, 1798'de tarafsız gemilerle gelen İngiliz mallarının yasaklanmasıyla devam etti; 1806-1807'de Kıtasal Blokajı düzenleyen Berlin ve Milan kararnamelerinde doruk noktasına ulaştı.[297]

294 Deane (1973a, 208). Bkz. Ayrıca O'Brien ve Keyder (1978, 76). Bize Thiers'in açıklamasını hatırlatırlar: "Biz Trafalgar savaşını kazanmadık. Denizlerin efendisi değiliz ve İngiltere gibi 200 milyon tüketicimiz yok. Aşağıda olmamızın tek sebebi budur." Morineau (1978, 416) silsileye işaret eder : Britanya'nın geleneksel pazarlarına Fransa'nın zorla geri çekilmesi sonucu Kıta'daki pazarlar, buna da Güney Amerika'ya yayılma eklendi.. Bundan sonra işler yoluna girdi, oyun bitti." Crouzet (1980, 72) 1783 ve 1812 yılları arasında Britanya'dan yapılan "ilave ihracatın % 60'ı Yeni Dünya'ya %23'ü kıta Avrupa'sınaydı.
Başlıca vurgusu kendi deyişiyle endüstriyel büyümenin yerel belirleyicileri üzerinde olan Landes (1969, 145) bile devrimin yarattığı kargaşa sonucu kıtanın endüstrileşmesinde yaşanan gecikmelerin neden olduğu ikincil etkilerden söz eder: "Özelde kıta ve İngiliz endüstriyel gelişmesi arasındaki uçurum artmıştı ve böyle bir yayılma teoride modernleşme için daha büyük bir teşvik anlamına gelebilse de gerçekte bir engel oluşturdu." İki açıklama yapar: Birisi artan kapasite en son donanımın Waterloo sonrası kıta pazarı için daha az uygun olduğu anlamına geliyordu (sl46), fakat bu tabii ki Britanya'nın artık Avrupa dışındaki pazara ulaşımı da yönetmesinden kaynaklanıyordu, ikinci neden artık gerekli hale gelen "başlangıç yatırımı yığılmasının artmasıydı. (sl47) Landes bu nedenle Britanya'nın üçüncü pazarlardaki rekabet avantajını sürdürmesini sağladığını kabul ettiği "gönüllü bir eskime içine giren kıta endüstrisinden" söz eder. Fakat büyük oranda siyasi-askeri hâkimiyet tarafından yaratılan ekonomik bir yapı ne kadar gönüllüdür? Landes gerçekte hegemonya durumunu tanımlıyor. Bkz. Bu anlamda Milward& Saul (1973, 307-309)

295 A.E. 46 f 326. 1847'de Alman yazar şöyle yazıyordu: Fransa ve Britanya arasındaki bu savaş [1792-1815, gelecek nesiller buna inanacak mı?] şeker ve kahveye, pamuklu bez ve musline karşı başlatılmış bir haçlı seferi olarak ilan edildi." (Schlegel; Lingelbach, 1914, 257'de alıntılanmış.)

296 Soboul (1976b, 105) bunun "bir defa daha Ancien Régime'in sonunda büyük ölçekli sömürge ticaretinin öneminin ve onun çöküşünün onarılmaz sonuçlarının altını çizdiğini" söyler.

297 Bkz. Bergeron (1978e, 358) ve Rose (1893, 704). Meyer Britanya'nın blokajı ile ilgili olarak, İngilizlerin 1778 gibi erken bir tarihte Hollandalılara Fransızlarla yaptıkları antlaşmayı bozmaları için yaptığı baskının, İngilizlerin Devrim ve imparatorluk za-

Blokaj bizzat, özellikle Napolyon'un ilk ticari krizini yaşadığı 1799-1802 yılları arasında[298] çok hızlı bir büyüme nedeniyle aşırı üretim tehdidi altındaki İngiliz pamuklu tekstil mamulleri üretimine karşı yönelmişti.[299] Blokaj "ciddi" bir tehditti, çünkü Büyük Britanya gerçekte saldırılara açıktı.[300] Napolyon İngiliz ticaretini birçok cephede etkilemeye çalışıyordu: Avrupa'daki mamul malların çıkış noktalarını kapatmak, hammadde ithalatını engellemek ve (gümüş ve altın paranın bitmesine ve dolayısıyla kâğıt paraya olan güvenin çöküşüne neden olan negatif ödemeler dengesi yaratarak) İngiliz mali kredisini yaralamak.[301]

Bu hedeflerden kısmen de olsa başarılan tek hedef Avrupa'daki ihraç merkezlerinin kapatılmasıydı.[302] Büyük Britanya'nın hammadde ithalatını engellemek, Kaptan Mihan'ın acı ifadesiyle, Napolyon'un gücünün belli büyücülerin gücü gibi Su'ya vardığında tükendiği gerçeğine dayanıyordu.[303] Britanya'nın mali kredisi ise kıtayla olan mali bağlantılar hiçbir zaman gerçekten kopmadığı için iyi kaldı.[304] Ayrıca Britanya sermaye akışının cenneti olarak önce ihtilalden, sonra da Napolyon'un Kıta Sisteminden kaçan altın ve gümüşün sürekli alıcısıydı.[305] Britanya'nın devlet maliyesi başlangıçta genişleyen dış ticaretten elde edilen gelirle[306] ve savaş giderleri arttığı zaman borçlanmayla[307]

manındaki kıta blokajının uzak dedelerinden biri olduğunu savunur." (1979a, 213, fn)

298 Crouzet (1958,1, 86)

299 Bkz. Butel (1970). 1802'de Amiens antlaşmasıyla birlikte iyileşen durum 1803 yazında deniz savaşının yemden başlamasıyla birlikte hızla tersine döndü. Yine de bu noktada İngiliz blokajı hâlâ çok ılımlıydı, "İngilizler kolonileri tarafsız aracılar, özellikle de Amerikalılar aracılığıyla yapılan dolaylı ticarete izin veriyordu." (s. 546)

300 Crouzet (1958,1, 203)

301 Crouzet (1958,1, 57-63,91-97,102,122-123)

302 Crouzet (1958,1,126-152)

303 Mahan (1893, II, 279). Mahan 1806 yılı için İngiliz donanmasının üstünlüğünden ve her yerde bulunmasından" söz eder. "Öyle ki düşman bayrağı altındaki gemilerin denizde barınması imkânsızdı" (s.308). Mahan şu sonuca varıyordu: "Denizlerin hâkimiyetini ele almakla, Fransız sömürge sistemini ve ticaretini yok etmekle Britanya düşmanını kıta sisteminin savaş alanına sürükledi ki burada onun nihai sonu kesindi." (400-401)

304 Bkz. Fugier (1954,236)

305 Bkz. Levy-Leboyer (1964, 708). Braudel Devrim Fransa'sından "büyük ölçekli sermaye kaçışından" söz eder. (1982, 219)

306 Bkz. Sherwig (1969,12)

307 Savaş giderlerini karşılamak için borçlanma şeklindeki önceki uygulama genel olarak bilindiğinden daha karlıydı; bu şekilde hem istihdam düzeyleri; hem de İngiliz

ve tarım sektörüne oransız biçimde artan ve dolayısıyla sanayi ve ticareti koruyan vergi yükünü dayatarak dengede kaldı.[308]

Napolyon sanayiyi teşvik etmek ve gerçekte desteklemek için devlet gücünü kullansa da[309] İngilizler de aynı aktiflikle kendilerini destekliyor[310] ve belli bir başarıyla Fransızların ve diğer kıta endüstrilerinin hammaddelerini kullanmalarını engellemeye çalışıyorlardı.[311] Crouzet Kıta Blokajı'nın ekonomik olarak 'etkisiz' olmadığında ısrar eder. İngiliz ekonomik etkinliğini ciddi biçimde etkilemiş, fakat Napolyon onu, temelde politik ve askeri nedenlerle, hedeflerine ulaşacak kadar uzun süre uygulayamamıştı.[312] Bir yanda, Fransızlar kendi imparatorlukları içinde siyasi milliyetçi direnişle karşılaştı.[313]

---

ekonomik gelişmesindeki muhtemel kritik bir dönemde ilerlemenin ivmesi korunuyordu." (Anderson, 1974, 618).

308 Bkz. Deane (1979, 52) ve John (1967, 47)

309 Devlet yardımının üç ana formu bulunuyordu. 1) Kilise mallarının üreticilere düşük fiyatlarla kiralanması ya da satılması (bunun endüstrinin uzun vadeli yapısı için doğurduğu sonuçlardan daha önce söz etmiştik); 2) hükümetin İngiliz modellerinden uyarlanmış yeni makineleri teşvik etmesi; 3) (özellikle aksi takdirde iflas edecek işverenler için) bu tür makineleri kuranlara sağlanan mütevazı devlet yardımları. Bkz. Bergeron (1978b, 213-214). Leleux Napolyon'un imparatorluğundaki büyük sanayiciler -Dollfus, Oberkramf, Richard-Lenoir, Ternaux, Bauwens- hakkında "anlaşıldıkları kendilerine yardım edildiğini ve desteklendiklerini hissettiklerini" söyler. (1969,122). Bkz. Ayrıca Chassagne (1980, 336)

310 İngilizler kendi teknolojik avantajlarını etkin biçimde koruyordu. 1795'de genel bir yasa olarak birleştirilen çok çeşitli yasalar çıkarmışlardır. Buna göre (küçük el aletleri, makine taslakları ya da modelleri dahil olmak üzere) makinelerin dışarı satılması, nitelikli işçilerin göç etmesi yasaklanıyordu. Bu sonuncusunun ihlali durumunda İngiliz vatandaşlığından çıkarılma, mallarına el koyulması gibi sert cezalar konulmuştu. Tabii ki bu tür yasalar %100 başarılı değildi. Yine de etkiliydiler ve sadece 1824'de o da kısmen, iptal edildiler. Yasaların tam olarak yürürlükten kaldırılması ancak 1834'de olmuştur. Bkz. Clough (1957,1346)

311 Bkz. Cobban (1965, 52) ve Godechot (1967b, 167-168). Bouvier (1970, 512) Fransa'nın 1810-1811 sanayi krizini Blokaj nedeniyle hammadde temininde yaşadığı güçlüklere bağlar. Bkz. ayrıca Fugier (1954, 237-238)

312 Crouzet (1958, II, 855-860)

313 İspanya, Almanya ve İtalya'daki direnişle ilgili olarak bkz. Godechot (1967a, 180-200) Crouzet (1958, I, 408) İspanya'daki Blokaj'ın sonuçlarının Fransa için korkunç olduğunu belirtir. Fransa şimdi İngilizler tarafından sonunda İspanya pazarından önemli ölçüde çıkarıldığını görüyordu. Bkz. Broder (1976, 310) bkz. Ayrıca Dupin (1858, 160). Iber yarımadasındaki İngiliz malları satışlarının 1807 ve 1812 yılları arasında beş kat arttığını gösterir. Napolyon'a karşı olan ulusal direnişin siyasi olduğu kadar ekonomik temeli de vardı. "Fransa'nın kenarındaki diğer ülkeler, özellikle italya üreticileri için belli hammaddelerin ve pazarların tedarikçisi olacaktı. Avrupa'nın geri kalanı, tabloya girebildiği kadarıyla Fransa'nın korunmuş ve desteklenmiş en-

Öte yanda, bu verimli atmosferde, Britanya önemli miktarda destekle müttefikler satın alıyordu.[314] Napolyon, karşı baskı altında, Fransa'nın limanlarını izinler vasıtasıyla yeniden koloni mallarına açtığı 1810'ların başında ekonomi alanında geri çekilmeye başladı. Bu şekilde kaçakçıların kâr marjını devlet hazinesine kazandırdı, ancak bu yalnızca Avrupa içerisindeki siyasi direnişi daha da kötüleştirdi; zira bu diğer Avrupalıların zararına İngilizlerle gizli bir pazarlık yapıldığı anlamına geliyordu. Bu şekilde gelecekte ortaya çıkacak müttefiklerin tersine dönmesini besleyen bir unsur daha ekledi.[315]

Dolayısıyla, ihtilal hükümetlerinin ve Napolyon'un Büyük Britanya'nın Fransa'ya karşı artan görece avantajını yok etme çabası muazzam bir hata değil miydi? Belki de, tam olarak değil. Crouzet "1880'de Orta Avrupa'nın kırsallaşmayla ve Hindistan'ın on dokuzuncu yüzyıldaki kaderiyle karşı karşıya olduğunu" savunur.[316] Bu tehdit gerçeğe dönüşmemişti; ancak, Britanya 1815'te 1793'te olduğundan çok daha ilerideydi[317]; üstelik ihtilal ve Napolyon dönemlerinin doğrudan ve dolaylı etkileri dolayısıyla daha da ilerideydi.

Bununla birlikte, dikkate alınması gereken bir faktör daha vardı: Fransa ve Büyük Britanya'da devlet düzeyinde var olan sınıf mücadelelerinin seyri. Fransa'da, kentli kitlelerin ihtilal yıllarındaki sistem karşıtı hamlelerinden söz etmiştik. *Enragés* ya da Jacquesroutecilerin ve Babouvistcilerin siyasi hareket olarak başarısız olduğunu biliyoruz.[318] Halk kitlelerinin ihtilal hükümetinden elde edebildikleri sosyal politikada reform planları hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. Bununla birlikte, Jakoben *bienfaisance'sının* (yardımseverlik) ülküsü -fakirlik sınırının altındakilerin sosyal yardım hakları- küçümsen-

düstrilerince akma uğrayacak bir sömürge haline gelecekti; orada üretilen mallar ise merkez pazardan tamamıyla dışlanacaktı. Fransızların görüşü münhasır milliyetçilik görüşüydü." (1981, 24)

314 Devlet desteği 1793 Prusya tehdidiyle başladı ve gelişen olayların baskısı altında gittikçe cömertleşti. 1806-1807 kışında devlet desteği "kaşıkla dağıtılıyordu." (Scherwig, 1969, 181). 1812-1814'de bu tür destek-

315 Bkz. Jouvenel (1942, 399-417). Ellis (1981, 266) Napolyon'un ekonomik politikalarının başarısızlığının nedenlerinden birinin kıta Avrupa'sının tümüne karşı kasıtlı tek taraflılık olduğunu savunur. Napolyon bir kıta Zollverein'ini (gümrük birliği) desteklemek yerine Fransız çıkarlarına hizmet eden "geniş bir Ortak Olmayan Pazar yarattı."

316 Crouzet (1964, 579)

317 Bkz. Crouzet (1958, II, 872)

318 Bkz. Tonnesson (1959), Markov (1960), Soboul (1963), Rose (1965,1972,1978) ve Higonnet (1979)

memesi gereken bir politik miras bıraktı[319] ve bu miras Napolyon döneminde hissedildi.

Napolyon ihtilalin kurumsallaştırdığı bütün reformları korudu ve onları yasallaştırdı.[320] Tabii ki bu, Napolyon döneminde durumları iyileşmek yerine daha da kötüleşen ücretliler için daha çok güvenlik ve hak anlamına gelmiyordu.[321] Yine de, Napolyon zamanında halk kitlelerinin ekonomik durumları epey iyileşti. Napolyon dönemi 'ücretlerde yükseliş'in egemen olduğu bir dönemdi. Maddi koşullardaki bu iyileşme 'kesindi'; öyle ki 1817'deki ekonomik çöküşten sonra köylüler ve kentli işçiler İmparatorluğa 'bir tür altın çağ' gibi bakıyordu.[322] Hiç şüphesiz *konjonktür* de Napolyon'a iyi hizmet etmişti. Ancak, bu otomatik olarak halk desteği anlamına gelmiyordu. Fransa'daki atmosferi Büyük Britanya'dakiyle bu aynı *konjonktür'de* karşılaştırmak uygun olacaktır.

Fransa ihtilali başlangıçta, İngiliz siyasi yelpazesinin sol yarısında büyük bir ilgi uyandırdı. Jakoben evresinde daha ılımlı destekçiler çekilmeye başladığı zaman, politikaları Jakobenlerden çok cumhuriyetçilere yakın olan, İngiliz Jakobenleri adıyla anılan bir sadık grup kaldı. Güçlerini zanaatkar sınıftan alıyorlardı ve monarşiye, aristokrasiye, devlete ve vergilere karşı "bütünsel bir muhalefet" izliyorlardı.[323] Fakat savaş patlak verdiğinde, bu halk gruplarının üyeleri siyasi olarak, Whiglerin ana gruplarından "soyutlanır" oldu.[324]

Bununla birlikte, hükümet onları oldukça tehditkâr buldu. Hükümet kendi kendine başlayan her türlü halk hareketinden korkuyordu, çünkü bu sadece geleneksel otoriteyi değil, "siyasi ekonominin yeni ideolojisini" de tehdit eder görünüyordu.[325] Sonuç ciddi ve görece etkili bir baskıydı; öyle ki İngiliz radikalleri 1790'larda

319 Forrest (1981,172)

320 Bkz. Soboul (1970a, 335). Kurucu Meclis'in sosyal başarılarıyla ilgili olarak Napolyon'dan söz eder. Bkz. Ayrıca Godechtot (1970, 795-796)

321 Lefebvre (1969,153)

322 Tulard (1970, 659-661)

323 Thompson (1968,171-172). Bu dönemin İngiliz işçi sıran radikalizminde zanaatkarların öncü rolüyle ilgili olarak bkz. Ayrıca Gareth Stedman Jones (1974,484), Prothero (1979) ve Calhoun (1982, 7)

324 Goodwin (1979,26)

325 Thompson (1971,129)

mahkeme talebinin askıya alınmasını da içeren bir tür "terör yönetimi yaşadıklarına inanıyordu."[326]

İş gücünün kontrolüyle ilişkili olarak bu dönemde benimsenen en önemli iki politika 1795'teki Speenhamlan "tahsisat sistemi" ve 1799'daki "Birleşme Karşıtı Yasalar" dır. Speenhamlan 1662 tarihli eski İskân Yasasını yumuşattı; bu yasa Thorold'a göre işçiyi çalıştığı yerin çevresine bağlıyor ve onu bir tür serf e dönüştürüyordu.[327] Gözden geçirilen Yoksulluk Yasası gerçekte (hükümet desteğiyle) geçim giderleri ve bir aile ödenek sistemine bağlı asgari ücret sağlıyordu.

Speenhamlan'la ilgili olarak üç soru sorulmalıdır. Bu işçiler için daha mı iyiydi? İşverenler (büyük oranda tarımsal işgücü) için iyi miydi? Neden yürürlüğe kondu? İşçiler için bazı avantajları olduğu kesindi, en azından kriz yıllarında bile açlıktan ölmekten kurtulacaklardı.[328] İşverenler için daha mı iyiydi? Gerçekte 'standart ücret' olan ücretleri desteklemenin sonucu olarak 1795 ile 1824 arasında "tarım sektöründeki ücretler düştü." Ancak, Blaug işverenlere sağlanan bu mali desteklerin gerçekte derece sistemiyle onlar tarafından ödendiğini ikisi arasındaki ilişkinin yakın olduğunu savunur.[329]

O zaman bundan kim kâr etti? Bunun etkin biçimde yaptığı hâlâ büyük oranda tarımsal olan bir ülkede işsizliği, yetersiz istihdamı yaygın hale getirerek önlemekti.[330] Bunun neden yapıldığını sorarsak, nedenin açıkça ve doğrudan siyasi, "halk ayaklanması kokusu"[331], anti-kapitalist bir devrim olarak Fransız ihtilalinin hortlağı olduğu görülür. Bu açıdan Speenhamland başarılı oldu.[332] Ancak, Birleşme

326 Emsley (1981,155) İhanet ve isyan nedenleriyle idamlara ek olarak hatırı sayılır derecede "kişisel mağduriyet" de söz konusuydu (s. 174). Lefebvre (1968, 616) Fransa'daki deyişiyle "kuru giyotin" in yani sürgünün geniş çaplı kullanımından söz eder.

327 Rogers (1884,434)

328 McNeil (1982, 209). Bunu tüm verimlilik dürtüsünü yok eden bir sistemden güvende olmak için yaptı. Polanyi'nin deyişiyle (1957, 79-80) bu daha az değil daha çok paternalizm için Tudor yasalarını terk etmek anlamına geliyordu. Uzun vadede "sonucun korkunç" olduğunu söyler.

329 Blaug (1963,162,168,176)

330 Bkz. Blaug (1963,176-177)

331 Mantoux (1928,448)

332 Bkz. McNeill'in analizi (1982, 209): Kırsal işçiler fakirler yasasının yardımı olmadan, yokluk zamanında ve tarla işlerinin en durgun olduğu mevsimlerde kentlere akın etmekten başka çare bulamıyordu.. 1788-89'da kötü hasat nedeniyle bu türden birçok insan Paris'e akın etmişti. Bununla birlikte, 1795'ten sonra İngiltere'de bu tür şeyler nadiren vuku buldu. Polanyi (1957, 93) Canning'in "fakirler yasasının İngiltere'yi devrimden kurtardığı" inancını zikreder.

Karşıtı Yasalarla desteklendiği için başarılı oldu. Speenhamland bunlar için ücretleri düşürmek yerine yükseltme sonucu da görebilirdi, ama olmadı.[333] Plumb, Birleşme Karşıtı Yasaların iki şeyi aynı anda başardığını belirtir. Yükselen yiyecek fiyatlarına karşın ücretleri düşük tuttu, fakat aynı zamanda hükümete "en iyi yıkıcı propaganda yataklarından birisini yok etme imkânı verdi."[334]

Bu nedenle, halk kitlelerine karşı benimsenen politikalar sonunda, Büyük Britanya da Fransa'dakinden daha sertti, bunun nedeni muhtemelen Fransa'daki sistem karşıtı hareketlerin, bastırılmış olsa da, daha etkili olmasıydı. Bu açıdan bakıldığında savaş döneminde her iki ülkedeki reel ücret ve gıda arzı düzeyleri buna bir kanıt oluşturmaktadır. Fransız işçiler Napolyon döneminin artan reel ücretler dönemi olduğunu hissederken, bu dönemde Britanya bir düşüş yaşıyordu.[335]

Bu 1809-1811 yıllarının ekmek kıtlığıyla birleştiğinde, zor durum ciddi bir ayaklanmaya yol açtı. Bu bazı açılardan ihtilal öncesi Fransa'da olanlara benziyordu, ancak bir farkla ki, kendisini yönetim karşıtı bir hissiyat içerisinde değil, işveren ve makineleşme karşıtı (Luddism) olarak ifade ediyordu.[336] Ancak, net sonuç ihtilal benzeri bir ayaklanma olmayacaktı, ya da henüz böyle değildi.[337] Savaş döneminde kötüleşen şartlara rağmen İngiliz işçiler -kısmen devlet

Bu Chambers ve Mingaj'ın (1966,109-110) gittikçe artan kırsal nüfusu çiftçilerin karlarının ve toprak sahiplerinin kiralarının pahasına hayatta tutanın temelde bu insancıl politika olduğu şeklindeki yargısının abartılı bulunmasına yol açar.

333 Polanyi (1957, 81). 1793 ve 1820 arasında parlamento tarafından, işçi sınıfının ortak hareket etmesini sınırlamaya yönelik 60'dan fazla yasa çıkarıldı. 1799'da neredeyse her işçi sıran örgütü ya da ortak eylemi yasadışıydı, ya da sulh hâkimlerinin iznine bağlıydı." (Munger, 1981, 93)

334 Plumb (1950, 158). Mantoux (1928, 456) benzer şekilde Yasa'nın Fransa'dakine benzer bir isyan korkusunca esinlendiğini savunur.

335 Mataoux (1928, 436) düşüşü sert olarak nitelendirilmektedir. "Nominal ücret artışı savaş nedeniyle fiyat artışlarıyla orantılı değildi." Bkz. Ayrıca Foster (1974, 21), Jones (1975, 38) ve von Tunzelmann (1979, 21).O'Brien ve Engerman (1981, 169, Tablo 9, 1) reel ücretlerin sabit düzeyine daha yakın, fakat ortada bir dibe sahip bir şey gösterir.

336 Yiyecek ayaklanması hakkında bkz. Stevenson (1974). 1809-1811 İngiltere'sinin 1786-1789 Fransa'sıyla karşılaştırılması için bkz. Cunningham (1910, 75-77). İşçinin şiddetli sıkıntısına tepki olarak Luddism için bkz. Thomis (1972,43-46)

337 Nairn'in (1964, 43) biraz farklı bir genel izlenimi vardır: "İngiliz işçi sınıfının erken tarihi, Fransız devriminden başlayıp 1840'lardaki Chartism'in zirve noktasına kadar yarım yüzyılı kapsayan bir isyan tarihidir." Buna itiraz etmiyorum, fakat Fransız başkaldırısının büyük oranda *anti-burjuvazi ve anti-kapitalist bir güç olarak erken* başarıları nedeniyle daha başarılı olduğunu sezinliyorum. Daha dayanıklı hale geldiler, Fransa'daki burjuvazi İngiliz eşlerinden daha az dayanıklıydı ve Fransız işçilerin

baskısı[338], kısmen de (çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi) Metodizm'le, fakat aynı zamanda da kısmen milliyetçi (Fransız karşıtı) duyguları siyasi istikrar davası için kullanılarak- kontrol altında tutuldu.[339] İngiliz yönetici sınıfına kalan sadece pastanın bir parçasını alt sınıflara dağıtmaya başlamaktı. Fakat bu yeni hegemonik çağı beklemek zorundaydı (ve o zaman bile gelmesi yavaş sürdü).

Savaşların sona ermesiyle, Britanya sonunda dünya sisteminin hegomonyasını eline aldı. Bir dizi deniz üssünü ele geçirerek bunları sahip olduklarına ekledi, artık dünyayı stratejik olarak dolaşabilirdi; bu şekilde dünya gücünü pekiştirdi. 1783 ve 1816 arasında Britanya Atlantik Okyanusu bölgesinde, St. Lucia, Trinidad, Tobago, Bathurst, Sierra Leone, Ascension, St. Heleno, Tristan da Cunha ve Gough adasını; Hint Okyanusunda, Cape Kolonisi, Mauritius, Seychelles, Maccadive adaları, Maldiv Adaları, Ceylon, Andaman adaları ve Penag'ı; Australasia'da, New South Wales, New Zealand, Macquarie Adaları; Campell adaları ve Akdeniz'de, Malta ve Ionian adalarını ele geçirdi.[340]

Bunun yanında, Britanya savaş sürecinde Hollanda'nın eski hegemonyasının son izini, Avrupa'nın finans merkezi rolünü de sona erdirmeyi başardı.[341] Britanya artık, ticaret ve finans alanındaki hâkimiyetiyle muazzam miktarda görünmez krediler -ticaret filosu kazançları, ticaret komisyonları, dışarıdaki teknisyenlerden ve koloni memurlarından gelen havaleler, yatırımlardan elde edilen kazançlar- kazanmaya başladı; bunlar dış ticaretinin büyüklüğüne rağmen var olan sürekli ve hatta artan ticaret açığını telafi edecek büyüklükteydi. Britanya, bu nedenle, sürekli olarak artı ticaret dengesini ko-

burjuvazi tarafından sindirilmesi daha zordu, zira burjuvazinin bunun için ayıracak daha az artığı vardı.

338 En eksiksiz tez Semmel tarafından öne sürülmüştür, topladığı kanıtlarla şunu savunmaktadır. (1973, 7) "Metodizm Fransız devriminin önemli çekiciliğini etkisizleştirerek bu devrimin kanlı bir İngiliz eşini engellemeye yardımcı olmuş olabilir." Bkz. Ayrıca Kiernan (1952, 45) ve Thompson (1968,419)

339 Bkz. Anderson (1980, 37-38). "Devlet tarafından sistematik olarak düzenlenen ulusal kamu vicdanı Napolyon devrinde önceki yüzyılda herhangi bir zamandan daha büyük bir gerçeklik haline gelmiş olabilir... Karşı devrimci ulusalcılığın yapısal önemi genel ve uzun ömürlü olması nedeniyle, daha sınırlı ve yerel özellikli Metodizm olgusundan daha fazla bir şeydir... "Fakat bkz. İngiliz devletinin ulusal bilinci geliştirme ve kullanma ihtiyacını hissetmeyecek kadar güçlü olduğunu ileri süren Colley (1986,106)

340 Bkz. Graham (1966, 5), Shaw (1970, 2) ve Draby & Fullard (1970,12-13)

341 Bkz. Graham (1966, 7) ve Braudel (1982, 395)

ruyabiliyordu.[342] Oldukça yüksek koruma duvarlarını sürdürürken yeni rolü olan "sanayi Avrupa'sının hocalığı"na da[343] başlıyordu.[344]

Bu dönemde, Fransızların İngiliz sanayi ile ilişkili olarak geri kalmışlık hissi kabul gerçeği haline geldi. 1830'lardaki bir Fransız kapitalist İngilizlerin üstünlüğünü İngiliz sanayinin daha çok uzmanlaşmasıyla açıklıyordu, bu İngilizlerin daha hızlı ve ucuz üretim yapabildiği anlamında kullanılıyordu.[345] Chaptal o zaman, bunun neden böyle olduğuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, Fransa'daki düşük ücretleri makineleşmeyi caydıran etken olarak vurgulamaktadır.[346] Ancak bu, Fransız endüstrilerindeki işçilerin o zaman Britanya'daki eşitlerinden daha yüksek verimlilikte olduğu şeklindeki güncel bilgi ışığında şüpheli gözükmektedir.[347] Fransa'da Britanya'dan daha düşük ücret oranlarıyla ilgili bilgilerin, farklı bir aile gelir yapısı göz önüne alındığında, zorunlu olarak "ortalama gelir düzeyleri" ve dolayısıyla iki ülkedeki refah ile ilgili bir ifade olmadığı daha da şüpheli görünmektedir.[348]

İngilizlerin son ileri hamlesinin ve Fransa'nın savaşlardaki yenilgisinin açık sonuçlarından birisi iki ülke için oldukça farklı demografik modellerin ortaya çıkmasıydı. Le Roy Ladurie Fransız ihtilalini oldukça dramatik biçimde Fransa'nın "demografik İslam'ı" olarak adlandırmaktadır; bununla ihtilal nedeniyle kırsalda doğum kontrolünün yaygın hale geldiğini kastetmektedir.[349] Reinhard ise daha aklı başında bir yorumla Fransa modelini daha sonra her yerde or-

342 Bkz. Imlah (1958,40-42)

343 Handerson (1972, 212)

344 İngiliz sanavi korumacılığı ancak 1842'de sona erdi. Bkz. Imlah (1958, 16, 23). İngiliz Denizcilik Yasaları ancak 1849'da yürürlükten kaldırıldı. Bkz. Clapham (1966, 169-170). Bkz. Ayrıca Levy-Leboyer (1964, 213-214) ve Deane (1979, 203). Tabii ki Fransız korumacılığı daha da uzun sürdü. Bkz. Levy Leboyer (1964, 15), Brader (1976, 334-935). Davmard (1976, 155-159), Léon (1976a, 479), Chassagne (1981, 51); ve genel olarak Avrupa hakkında da Gille (1973, 260).

345 Güle tarafından alıntılanmış (1959, 33). 1820 ve 1848 arasında Fransız sanayicilerinin "İngiliz endüstrisinin ezici üstünlüğüyle (s.53) ilgili algılarının analizi için bkz. Strarns (1965)

346 Chaptal (1819, II, 31) Landes (1969, 161-164) aynı fikirdedir. Crouzet (1972c, 286) ise "ucuz ve akıllı işgücünü" 1815 sonrası dönemde Fransa'nın Büyük Britanya karşısındaki birkaç avantajından biri olarak zikreder.

347 O'Brien & Keyder (1978, 74); bkz. Ayrıca Tablo 4, 3 (s.91). Yazarlar bunun "farklı bir bulgu" olduğunu belirtir.

348 O'Brien & Keyder (1978, 74)

349 Le Roy Ladurie (1975, 378). Sedillot aynı şeyi daha dengeli biçimde söyler. 1789 ve 1815 arasında nüfusun Fransa'da % 9, Birtanya'da % 23 arttığını, bunun nüfus bü-

taya çıkacak olanın "prototipi" olduğunu savunur.[350] Bununla beraber McNeill ona oldukça farklı açıdan bakar ve Napolyon savaşlarını on sekizinci yüzyılda" hızlı nüfus artışından kaynaklanan toplumsal gerginlikleri düzeltme yolu" olarak görür.[351]

Bu durumda, 1815 sonrası demografik modeli ekonomik ve siyasi gerçekliğe bir ayar olarak göremez miyiz? Dünya pazarında üstünlük kazanmış olan İngilizler avantajlarını en üst düzeye çıkarmak için pazarlarını genişletmek zorundaydı. Bunu yüksek doğal artış oranlarını teşvik ederek, göçle ve ücretli işgücünün daha yüksek oranlarda ücretsiz işgücüne geçişini özendirerek yaptı.[352] Artan işgücünü, Britanya gibi uluslararası ticaret, dış yatırım ve genel anlamda ticaret hizmetlerinden elde ettiği gelirle destekleyemeyen Fransa "doğurganlığı sınırlandırarak" paralel bir kişi başı iç üretimi desteklemeye kaktı.[353] Bu durumda, yavaş makineleşmeyi yavaş nüfus artışı değil, bunun tersi açıklamaktadır.[354] Eğer durum böyleyse, Fransızlar Waterloo'dan itibaren bir asır süren İngiliz üstünlüğünün merkezinde fabrika sisteminin değil başarılı merkantilizm olduğuna inanmaları affedilebilir.[355] İngiliz işçi sınıfının yaşam standardı ile ilgili olarak çoktandır devam eden tartışmayı bu açıdan yorumlamalıyız. Aslında bu büyük oranda 1815 ve 1840 arasında neler olduğunun etrafında odaklanan bir tartışmadır. Ashton, fiyatlardaki düşüş ve Britanya'ya yapılan ithalattaki artış göz önüne alındığında "işçilerin kazançta paylarının olmadığına inanmanın zor" olduğunu öne sürerek 1945 sonrası tartışmayı başlatmıştır. Hobsbawm karşıt şekilde, ölüm ve işsizlik oranları göz önüne alındığında, dağınık kanıtların "tozpembe değil kötümser bir görüşü desteklediğini" savunur. Hartwell de iyileşmenin "savaş sırasında yavaşça, 1815'den sonra daha hızlı ve 1840'tan sonra hızlı" şekilde gerçekleştiğini öne sürer. Hobsbawm ulusal gelirde iyileşmeler olduğunu kabul eder, ancak

yüklüğü arasındaki farkın kapanmasına ve açılacak kanalın hazırlanmasına katkıda bulunduğunu belirtir. (1987, 37)

350 Reinhard (1965, 451)

351 McNeill (1982, 201). Dupaguier (1970, 340-341) bu perspektifi paylaşır görünür.

352 Bkz. 1780'den 1860'a kadar işgücündeki artışın en büyük kısmının doğal artıştan kaynaklandığını savunan Tranter (1981, 209-216). Bkz. Ayrıca Reinhard (1965, 458) İngiltere'nin rolü için bkz. Connell (1969, 39)

353 O'Brien & Keyder (1978, 75)

354 Bu görüş Güle (1959, 40), Léon (1976a, 478) ve Sewell (1980,153)'de yansıtılmıştır.

355 O'Brien & Keyder (1978, 75)

daha eşit bir gelir dağılımı var mıydı? diye sorar. Taylor "işçi sınıfının ilerlemesinin genel anlamda ulusun gerisinde kaldığını" öne sürerek devam eder.[356]

Aktarılan gerçekten ampirik bulguları uzlaştırmak zor değildir. Bu kadarına karşı gelinmesi zor görünmektedir. Fiyatlar belirgin şekilde düştü; gerçi bu düşüş Tahıl Yasaları nedeniyle ekmekte daha az oldu.[357] Ücretli işçi olarak çalışanların reel ücretleri bir ölçüde arttı. Fakat durum ne tarımsal işgücü ne de kasabalardaki işsizler ya da kısmen çalışanlar için mutlaka böyle değildi. Bu reel ücret artışları için ücretli işçinin ve ailesinin öncesinden daha uzun ve daha sıkı saatler çalıştığı ihtimalini dışta bırakmaz. Yani yıllık reel ücret yükselirken aynı şey saat başı reel ücret için söz konusu değildir. Son olarak pamuk endüstrisinde ve diğer endüstrilerdeki kârların düşen fiyatlara rağmen iyi sürdürüldüğü, bunun nedenlerinden birinin neredeyse tükenmez bir düşük ücretli işgücü arzına sahip sanayiciler olduğu açıktır.[358] İngiliz işçi sınıfının bir bölümü, materyal olarak, pastanın hafifçe artan parçasını alıyordu. Fakat bir bütün olarak dünya ekonomisi perspektifinden bakıldığında bu, işçi sınıfının dünya ekonomisi çapında aynı pastadan azalan bir pay aldığı ifadesiyle tam olarak örtüşür.

Tam bu noktada dünya ekonomisinde ikili bir hareketin ortaya çıktığını hatırlamalıyız. Dünya ekonomisine yeni bölgeler, yaşam standartlarında önemli bir düşüşten etkilenen yeni periferiler katılıyordu. Bununla beraber, genel olarak Batı Avrupa (özel olarak da

356 Ashton (1949, 28), Hobsbawm (1957, 52), Hartwell (1961, 412), Hobsbawm (1963, 126) ve Taylor (1960, 24). Bkz. ayrıca Imlah (1958), Hartwell (1963; 1970a), WiUiams (1966). Gourvish (1972), Flinn (1974), HartweU & Engerman (1975), Hueckel (1981), Crafts (1983) ve Lindert & Williamson (1983). 1838'de Briavoinne'nin bu konuyla ilgili düşüncelerini okumak çok ilginçtir. Maddi kazanç olduğu açıktır. Fakat birçok seçkin kişi tarafından artık şüpheyle karşılanmasa da şimdiye kadar daha az kanıtlanmış görünen bir sonuç yeni sanayi sisteminin işçiye daha kesin bir saygınlık hissi, daha düzenli çalışma alışkanlıkları, daha canlı tasarruf arzusu ve daha saf bir ahlak kazandırıp kazandırmadığını bilmektir. Mevduat bankalarının varlığı zikredilir. Bu maddi kanıtlara kolaylıkla doğum kanıtları ve terk edilen çocuklar için, ailelerde üzücü bir düzensizlik olduğunu gösteren, yetimhane kayıtları ve küçük ve büyük suçlarda sürekli bir artışı gösteren suç istatistikleri eklenebilir. Sorunlar henüz yeterince olgunlaşmamıştır; henüz net bir analize imkân tarayacak yeterli veri yoktur." (1838, 98). Bugün bile sorunun "olgunlaşıp olgunlaşmadığı" merak konusudur.

357 Deane (1979, 99-208) 1815 ve 1846 arasında tahıl yasalarının "zengin ve fakirler arasındaki çatışmanın sembolü olduğunu" söyler.

358 Deane (1979, 99-100)

Fransa, Belçika, batı "Almanya" ve İsviçre) ayrıca Birleşik Devletlerin kuzey eyaletleri, Büyük Britanya'nın gerisinde kalmakla birlikte, sanayileşmeye başlıyordu ve on dokuzuncu yüzyılın ortasında güçlü merkez bölgeler olarak (yeniden) yükseleceklerdi. Bu arada, işçi sınıflarının kapitalist gelişmeye direnmeleri onlara reel yaşam standartlarında benzer küçük artışlar kazandırmış olabilir.

Bu gelişmelerin ikisi de daha sonra ayrıntılı bir analizin konusu olacaktır. Fakat burada Fransız İngiliz karşılaştırmasını tamamlamak için birkaç başlangıç gözlemi yapılacaktır. 1815-1840 döneminde, Fransa özellikle tekstil endüstrisini modernleştirmeyi ve böylece Britanya karşısındaki geri kalmışlığını gidermeyi başardı.[359] Ancak bunun nasıl yapıldığına ve hangi pazara hizmet edildiğine dikkatlice bakın. Fransa kaliteli tekstil ürünlerinde uzmanlaşmaya ve üretimi kırsal bölgelere taşımaya döndü.[360] En önemli nedenlerden birisi pazarın büyüklüğüydü. Dünyadan yoksun kalan Fransa, Fransa'ya hizmet için yeniden yapılanmalıydı; bunu yeniden yapılanma ve endüstrisini taşımayla yapacaktı.[361] Dolayısıyla, bu periferide endüstrileşmeden uzaklaşma dönemiyken, bu 'şeytan' Avrupa'da bilinmez değilse de daha az korkunçtu, zira devletler hâlâ bu tehdidi karşılamak için aktif olarak müdahale edecek kadar güçlüydü.[362] Fakat aynı zamanda, Britanya'nın Avrupa'nın endüstrileşmeden uzaklaşmasına ihtiyaç duymadığı da bir gerçek değil miydi? Oldukça aksine olarak, periferinin genişlemiş pazarı göz önüne alındığında, Britanya yeni teknolojik ilerlemeler yaparken boşunu almak için kendisini arkasından gelecek ikinci bir sanayileşen ülkeler katmanına ihtiyaç duyacaktı.

Ancak, bu hikâyeyi şimdilik, siyasi bir dönüm noktası olan 1830/1832'de kesmeliyiz. 1830 Temmuz'u Fransa için bir "ayaklanma"dan fazlası ve hiç şüphesiz, bir ihtilalden azıydı.[363] Birçok açıdan Fransız ihtilaline karşı, İngiltere'de 1688-1689 Parlak Devrimi'nin İngiliz Devrimi'ne karşı oynadığı rolü oynadı. Yönetici sınıflar arasındaki ideolojik bir uzlaşıyı temsil ediyordu ve bu bir açıdan geri kalan kesimlere önceki devrimin aşırı şiddetinin neden olduğu ideolojik

359 Levy-Leboyer (1964,144-145,169-171, 342,411-414)

360

361 Bkz. Crouzet (1964, 586). Kıyı şeridinden iç bölgelere bu geçiş tabii ki savaşlar sırasında başladı ve eski Lotharingia'yı (Kuzeydoğu Fransa, Ghent, Verviers, liege, Alsace) kapsıyordu.

362 Levy-Leboyer (1964,186-191)

363 Montgolier (1980, 7)

boğuşmaların acısını yüklüyordu. Üst sınıf arasındaki yıkıcı çatışmaların artık (her zaman anayasal olmasa da) normal biçimde yapılacağını garanti altına alıyordu. Böyle yaparak gerçekte işçileri burjuva düşünürlere olan kavramsal bağımlılıktan kurtarıyordu, işçiler ihtilal dilini benimsediler ve onu kendi hedeflerine uyacak şekilde yeniden şekillendirdiler.[364]

1830 Fransız devrimi Britanya'da hemen yankı buldu ve 1832 Reform Yasasına yol açtı.[365] Aslında 1832'de orada kanlı bir ayaklanma "ancak son anda önlenmişti."[366]

Sonra, 1832 Reform Yasasının 1688-1689'un bir tür ideolojik finali ortaya çıktı; siyasi oyuna daha önce malları endüstriyel değil küçük olduğu için dışta bırakılan sanayiler de alındı.[367] Bu final Britanya'ya, 1830'un Fransa'ya yaptığını yaptı. Terimsel olarak işçi sınıfını özgürleştirdi. Artık İngiliz işçileri çok uzun zaman önce giriştikleri sınıf bilinçli eylemlerini görüşmeye başlayabilirdi.

364 Sewell (1980, 281) de şöyle söyler: "Sınıf bilinci ilk defa Fransa'da, 1830 Devrimini izleyen kargaşada ortaya çıktı. Fakat daha önce ileri sürdüğüm gibi, sınıf bilinci zaten vardı. Eksik olan onu teoriye dökmekti, o da artık başlıyordu.

365 Bkz. Thompson (1968,911)

366 Thompson (1978b, 46-47) şu çok ilintili tarih yazınsal yorumu ekler: "Eğer böyle olmasaydı o zaman devrimin, bir Jakoben deneyiminden ve bunun ötesine geçerek, çok hızlı bir radikalleşme sürecini doğurduğunu varsaymak mantıklıdır; ayrıca bir karşı devrim ve nihai stabilizasyon hangi biçimi almış olursa olsun birçok on sekizinci yüzyıl kurumunun hayatta kalmış olması mümkün değildir -Lordlar Kamarası, Resmi Kilise, monarşi ve yargısal ve askeri elit, en azından geçici olarak kaybolmuş olurdu. Eğer bu şekilde olmuş olsaydı, model yapıcılar şimdi en azından tatmin olurdu; 1832 İngiliz burjuva devrimi olur ve 1640 Frande'nin bir tür karışımı olarak önemsiz görülürdü. 1832 öncesine kadar Britanya'da var olmuş bir tür feodal toplumu ima etmek eğilimi (Fransız devrimiyle ilgili bazı Marksist yorumların kenarlarından gizlice bakan, 1788'de Fransa'da feodalizmin hâkim olduğu şeklindeki tuhaf anlayışa şahit olmak gibi) güçlenmiş olurdu.

367 Thompson (1978b, 50)

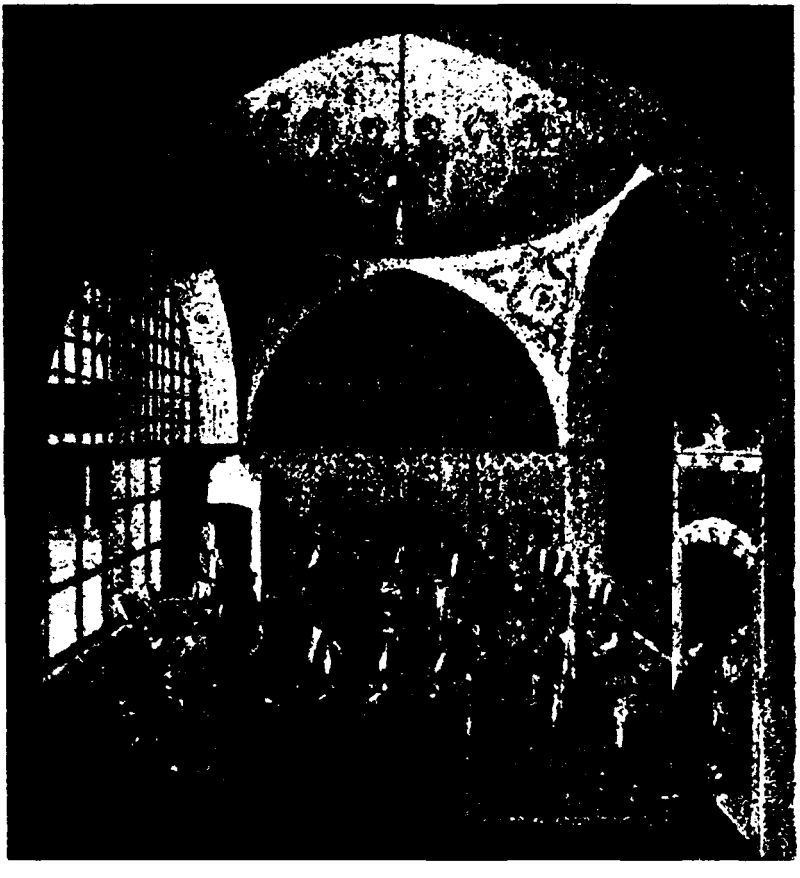

Gravür Osmanlı sarayında Avrupalı bir elçiyi kabul etme ayrıntılı sürecinin bir kısmını göstermektedir. Sadrazamla güven mektuplarının karşılıklı olarak sunulmasından sonra ve elçinin Padişah'a takdim edilmesinden hemen önce Sadrazam tarafından Divan'da verilen tören yemeği. Gravür 1785'de Benoist (belki de 1780-1810 yıllarında Paris'te çalışan M-A. Benoist) tarafından yapılmış ve Delvaux (muhtemelen Rémi Delvaux, 1750-1832)tarafından tamamlandı. Bu Osmanlı adetleri ve tarihinin bir Avrupa halkına ilk önemli sunumlarından birindeki bir resim olarak görünüyordu. *Tableau général de l'Empire Othoman* isimli bu kitap Bab-ı Ali'deki İsveç maslahatgüzarı Ignatius Mouradgea d'Ohsson tarafından yazıldı ve 1787, 1790 ve 1820'de Paris'te Fransızca basıldı.

3. BÖLÜM

YENİ BÜYÜK BÖLGELERİN DÜNYA EKONOMİSİNE KATILMASI 1750-1850

Yaklaşık 1733-1817 döneminin yinelenmiş ekonomik genişleme ve (finansal) enflasyon sürecinde, Avrupa dünya ekonomisi uzun on altına yüzyılda oluşturduğu zincirleri kırdı ve kapsadığı fiili işbölümüne yeni büyük bölgeleri katmaya başladı. İşe on altıncı yüzyıldan beri dış alanında bulunan bölgeleri -özellikle ve en önemli olarak Hindistan alt kıtası, Osmanlı imparatorluğu, Rus imparatorluğu ve Batı Afrika'yı-katmakla başladı.

Bu katılımlar on sekizinci yüzyılın ikinci ve on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında gerçekleşti. Daha sonra bunun hızı arttı ve nihayet on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, bütün dünya, hatta daha önce kapitalist dünya ekonomisinin dış alanının parçası bile olmamış bölgeler içeri çekildi. Devam etmekte olan mevcut sermaye birikimi sürecine bu katılım süreci modeli bu dört bölgeyle pekişti. Her birinin katılım süreci ayrıntıda bir ölçüde farklı olmakla birlikte, dört süreç de yaklaşık aynı anda gerçekleşti ve temel özellikleri açısından önemli benzerlikler sergiliyordu.

Kapitalist dünya ekonomisine katılım hiçbir zaman katılanların inisiyatifiyle olmadı. Süreç daha ziyade dünya ekonomisinin, iç baskılar sonucu olarak, sınırlarını genişletme ihtiyacından kaynaklandı. Katılım gibi önemli ve büyük çaplı süreçler birdenbire olan olaylar değildir. Bunlar sürekli eylemlerin akışından ortaya çıkar. Biz, onlara, geriye bakarak (ve yaklaşık) tarihler verirken, dönüm noktaları nadiren keskindir ve içerdikleri değişiklikler karmaşık ve bileşiktir. Bununla birlikte, etkileri açısından gerçektirler ve sonunda, gerçekleşmiş olarak algılanırlar.

Bu çalışmamızda daha önce sistematik olarak, (uzun on altıncı yüzyılda) dünya ekonomisinin periferisinde ve dış alanında bulunan bilgeleri ayırt etmeye çalışmıştık. O zaman (dış alandaki) Rusya ve

(periferideki) Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'yla ilişkisinde üç temel fark olduğunu öne sürmüştük: "(a) ticaretin niteliği, (b) devlet aygıtının gücü ve rolü, (c) önceki iki noktanın sonucu olarak, yerli kent burjuvazisinin gücü ve rolü."[1]

Şu an ele aldığımız konu, bir zamanlar dünya ekonomisinin dış alanında bulunan bir bölgenin daha sonraki bir zaman diliminde, aynı dünya ekonomisin periferisinde yer almasına yol açan sürecin doğasıdır. Bu geçişi orta uzunlukta bir dönem olarak düşünüyoruz ve onu 'katılım' dönemi olarak isimlendiriyoruz. Böylece, kullandığımız model bir "bölge" için üç ardışık anı içermektedir -dış alanda bulunma, katılma, periferileştirilme... Bu anlardan hiçbiri statik değildir. Hepsi süreçler içermektedir.

Katılım temelde, belirli bir coğrafi bölgede en azından bazı önemli üretim süreçlerinin kapitalist dünya ekonomisinin süregelen iş bölümünü oluşturan çeşitli mal zincirleriyle bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Belirli bir üretim sürecinin bu iş bölümüyle bütünleşmiş olduğunu nasıl anlayacağız? Bir üretim süreci eğer üretimi bu dünya ekonomisinin sürekli değişen "pazar şartlarına" (değişimin kaynağı ne olursa olsun), bu "pazarda" sermaye birikimini maksimize etmek için bu üretim süreçlerini kontrol edenlerin çabaları açısından -kısa vadede olmasa da en azından makul bir orta vadede- tepki verirse bütünleşmiş sayılabilir. Genel anlamda bunun olduğunun söylenmediği, çeşitli üretim süreçlerindeki değişiklerin nedenleri dünya ekonomisinde maksimum sermaye birikimine izin veren düşüncelerden başka olduğu sürece bu belli süreçlerin bulunduğu bölgeler, ticaret bağlarının olmasına rağmen ve mevcut ticaretin ne kadar geniş ve karlı olduğuna bakılmaksızın, dünya ekonomisinin dış bölgelerinde sayılmalıdır.

Tabii ki, farklılığı bu şekilde tanımlamak konuyu teorik olarak açıklasa da, bu belirli bir durumun doğru tanımıyla ilgili somut bir gösterge olarak az değer taşır. Bu tür göstergeler bulmak için, bu tür bütünleşmenin bazı somut sonuçlarına dönmeliyiz. Tam burada, (ne kadar uzun olsa da) "bütünleşme" anıyla ardından gelen "periferileşme" anı arasında ayrım yapmalıyız. Bir karşılaştırma yapılacaksa, katılım ya da bütünleşme bölgeyi fiilen artık kaçamayacağı şekilde dünya ekonomisinin yörüngesine "oturtmayı" içerirken,

1 Wallerstein (1974, 302)

periferileşme bölgenin en küçük yapılarının, bazen kapitalist gelişmenin derinleşmesi olarak göndermede bulunulan, sürekli dönüşümünü kapsamaktadır.

Kendimize, yerel bir üretimin bir dünya ekonomisinin sürekli değişen pazar şartlarına tepkide bulunması için ne gerektiği şeklinde basit bir soru sorarsak aradığımız ölçütü bulabiliriz. Tepki verme yeteneğinin kısmen karar verme biriminin büyüklüğünde bir işlev olduğu açıktır. Daha büyük bir birim büyük olasılıkla, pazarın değiştiğine inanılan şartlarının ışığında üretim kararlarını değiştirerek *kendi üzerinde* ve sermaye birikimi olasılıkları açısından etki edecektir. Bundan, bu şekilde tepki vermeye başlayan bölgelerdeki girişimlerin daha büyük olabileceği sonucu çıkmaktadır. Bu tür büyük karar verme birimlerinin oluşturulması ya doğrudan üretim yerinde (yani bir "tesis" oluşturarak) ya da üretimin ticari olarak toplandığı yerde gerçekleşebilir. Bunun tek şartı, toplayıcının, yani tüccarın, çok sayıda küçük üreticinin hareketlerini kontrol etme mekanizmasına (yani borç yükümlülüğüne) sahip olmasıdır, ikincisi, en basit olarak sözleşmeli üretimin artmasıyla ilgili kararlar, üretim sürecine giren unsurlar -makineler, hammadde, sermaye ve her şeyden önce işgücü- elde etme (ya da bunların sorumluluğundan kurtulma) açısından mümkün olmalıdır, işgücü bir şekilde zorlanabilir olmalıdır. Üçüncüsü üretim süreçlerini kontrol edenler, eğer ilgili güç ve otoriteye sahip siyasi kurumlar bu tür tepkilere izin verirler, bunları teşvik eder ve desteklerse, daha büyük olasılıkla yanıt vereceklerdir. Son olarak, tepkiler makul derecede güvenli bir kurumsal üst yapıyı ve uygun yabancı para düzenlemelerini gerektirmektedir.

Bundan şu sonuç çıkmaktadır: Belli bir bölgenin bir dünya ekonomisinin daha büyük işbölümüyle bütünleşmiş olup olmadığını analiz edebilmek için, ekonomik karar alma yapılarının doğasını, bu üretim süreçleri içerisinde çalışmak için farklı biçimlerde hazır olma şekillerini, yönetim birimlerinin kapitalist dünya ekonomisinin siyasi üst yapısının gerekleriyle ne derecede ilgili olduğunu ve son olarak, gerekli alt yapının ortaya çıkarılması ya da kapitalist dünya ekonomisinde zaten var olanın birleştirilen bölgeyi kapsayacak şekilde genişletilmesini incelemeliyiz. Bu bölümde bunu yapmaya çalışacağız.

Söze bu dört bölgenin 1500-1750 arası süren uzun dönemde -ki bu sırada dördü de Avrupa dünya ekonomisiyle, dış alanının bir

parçası olarak ticaret yapıyordu-hangi açıdan kapsanamadığını gözden geçirerek başlayalım.

İlk planda ticaretin doğası geliyordu. Özel bir iş bölümü içerisinde olmayan iki bölge arasındaki ticaretin özelliği, eski zamanların deyimiyle, "pahalı mallar" ticareti ve "kaba" ya da "çok yer tutan" malların ticareti arasındaki ayrım etrafında döner. Bu gün bir yandan "lüks mallardan" söz ederken öte yandan "yığın mallar" ya da "zaruri ihtiyaç maddelerinden" söz ediyoruz. Lüks mal tabii ki kullanımdaki tanımı kuralcı bir değerlendirmenin bir işlevi olan bir deyimdir. Bugün hayatta kalmak için asgari yaşam standardı gibi görünüşte psikolojik bir kavramın bile sosyal olarak tanımlandığını biliyoruz. Başka nedenle olmasa da, hayatta kalmak ölçüldüğü zaman bu eşitliğe onun uzunluğunu koymak zorunda olduğumuz için böyledir. Herhangi bir tür ürünün -baharat ya da çay, kürk ya da kölebelli bir bağlamda lüks ihraç malı olup olmadığını kararlaştırmak zordur -tabii burada altın ve gümüşün özel durumundan söz etmiyoruz. Lüks ihraç malı diyorum, çünkü ekonomik anlamda lüks ithal malı fikri az anlam ifade eder. Eğer bir mal bir pazarda satın alınıyorsa, bunun nedeni birisinin "öznel" olarak o mala "gereksinim" duymasıdır, analitik gözlemcinin "gereksinim"in gerçek olmadığını ileri sürmesi saçma olurdu. Thomases'in klasik ifadesiyle, "Eğer insanlar durumları gerçek olarak tanımlıyorsa, kendi açılarından gerçektir."[2] Hiç şüphesiz, bazı malların birim fiyatı yüksektir, bazılarının ise değil, fakat tüccarla ilgili olan toplam satışların kazanç oranının satış miktarıyla çarpımıdır.

Lüks ihraç malının daha analitik bir tanımı olabilir. Toplumsal olarak küçük değerli malların alternatif kullanımlarından elde edilenden çok daha yüksek fiyatlara satılmasını ima eder. Bu sadece, farklı sosyal değer ölçüleri olan iki ayrı tarihsel sistem arasındaki ticaretle uğraşan biri için geçerli olabilen bir kavramdır. Bu nedenle "lüks" ve "dış alan" kavramları beraber bulunur. Şimdi literatüre bakarsak yazarların "lüks mallar" ticaretini sık sık Hindistan ve Batı Afrika tanımlarında kullandığını görürüz. Örneğin Gibbons, Kulshrestra'nın "Doğu trafiğinin malları çok güzel ve küçük şeylerdi" dediğini belirtir. Bu özellikle on altına ve on yedinci yüzyıllar için

2 Thomas & Thomas (1928, 572)

geçerlidir.[3] Nijer Deltası'ndaki Atlantik ticaretinden söz eden *Northrup* Araların başlangıçta lüks mallar -köleler, atlar ve törenler için sığır ve boncuk- ticareti yaptığını[4] ve bu ticaretin yerel pazarlarda yürütülmediğini gözlemler.

O halde lüks bir malı lüks hale getiren nedir? Amin, temel değişkenin bilgisizlik olduğunu tespit eder. "Uzun mesafeli ticaret"te malların 'nadirliğini', bu tür bir ticaretin her biri diğerinin üretim maliyetinden habersiz tarafları için mal değişimine dayandığı gerçeğiyle eleştirir.[5] Eğer bilgisizlik temel öğeyse, bu tür bir lüks mallar ticaretinin kendini nasıl tasfiye ettiğini hemen görebiliriz. Ticaret genişledikçe, bilgisizlik temeli kaybolabilir. Bu o zaman bizi Polanyi tarafından ortaya atılan ve on sekizinci yüzyılda özellikle Dahomey davasına tanımlayıcı bir şekilde uygulanan ikinci önemli öğeye getirtir. Bu 'ticaret limanı' kavramıdır ve biz bunu bilgisizliğin korunmasını sağlayan siyasi mekanizma olarak yeniden kavramlaştırabiliriz.

Rosemary Arnold'un Dahomey'in 'ticaret limanı' Whydah'in işleyişini açıkça anlattığı gibi, temel nokta Dahomey krallığının ticari örgütlenmesiyle askeri örgütlenmesi arasındaki keskin kurumsal

3 Kulshresthra (1964, 220). Das Gupta Leur'un 1750 öncesi Hindistan ticaretinin "lüks mallar' ticareti olduğu görüşünü özellikle eleştirir ve bu tezin savunulamaz olduğunu zira her ne kadar ticaretin bir kısmı "lüks mallar'da olsa da, bu kısım ticaret büyük oranda kaba çeşitlerde olan tekstil ürünlerindeki ticaretin çokluğuna oranla marjinal kaldığını söyler (1974, 103). Fakat buradaki sistemik sınırlar hakkında dikkatli olmalıyız. Das Gupta Hint okyanusu dahilindeki ticaretten söz ediyor ki burada söz konusu olan bu değil, daha ziyade Hint Okyanusu bölgesi ile Avrupa dünya-ekonomisi arasındaki ticarettir.
Bkz. Raychaudhuri'nin bölgeler arası ticaret hakkındaki benzer tezi. Ancak o bununla Hindistan alt-kıtasıran farklı bölgeleri arasındaki ticareti kasteder: 'Kara taşımacılığının fazla masraflı olmasına karşın gıda maddeleri ticareti ve bir kısmı kesinlikle lüks olarak taramlanamayacak çok çeşitli tekstil ürünü 1750 öncesi dönemdeki bölgeler arası ticaretin en önemli parçalarındandı.' (1982b, 329). Fakat söz konusu, Raychaudhuri'nin ifadesiyle tekstil mallarındaki uluslararası ticaret olunca, Avrupa alımlarının 'toplam ticaretin sadece küçük bir kısmı' olduğunu belirtir (1982b, 331).

4 Nortrup (1972, 234)

5 Amin (1972b, 508). North'a göre (1985), böyle bir bilgisizlik rekabetçi pazarların veriminden ayrılış olacak artan bir işlem masrafı olarak tanımlanacaktı.
Chamberlain (1979, 421) sözde yasal ticaretin tanımı olduğunu söylediği Batı Afrika dökme ihraç ticaretini pound başına yüksek değer malları olarak tanımladığı lüks ihraç malları ticaretiyle karşılaştırır. Pound/değer oranı birçok durumda geçerliyken, bu bana pek gerekli gelmez. Dünyanın bazı bölgeleri ve bazı şartlar altında, saray törenlerinde kullanılmak üzere fil ihracatı vazgeçilmez 'lüks' -masraflı, gerekli olmayan, üretilmekten ziyade toplanılan, nadir fakat oldukça ağır- bir üründü.

ayrımdaydı.[6] Bu hem kurumsal hem de mekânsaldı -çünkü savaşlar iç kısımlardayken ticaret kıyıdaydı- bu krallığın, köle avını da içeren askeri hedeflerinin ister Avrupalı ister de Dahomeyli olsun tüccarların müdahalesi olmadan sürdürülebileceği anlamına geliyordu.[7] Ama müdahale neydi? Arnold buradaki müdahalenin askeri değil ekonomik olduğunu düşünüyor. Ekonomik müdahale de pazar koşullarını bilmeyi ima ediyor.

Bu bilgi tekelini sürdürmek için "ticaret limanı" kavramı yöneticinin ticaret tekeline bağlanır, tüccarlar sadece yöneticinin çalışanları ya da aracıları olarak hizmet görür.[8] Austen, fiziksel ayrım ve kraliyet tekeline üçüncü bir öğeyi ekler: "Afrika içi kullanıma dönük malların üretiminden ayrı kalan uluslararası ticaret mallarını toplama sistemi."[9] Bu üretimin aksine toplamanın altyapısal temelinin çok daha zayıf ve dolayısıyla toplama etkinliklerinin sayısının artması ya da azalmasının maliyetinin üretim etkinlilerinden çok daha az olduğunu varsayar ki bu yanlış olmayabilir.

Hiç şüphesiz Polanyi-Arnold tezi Dahomey krallığının somut tanımı olarak rakipsiz kalmadı. Özelde, köle ticareti üzerindeki kraliyet tekeli bütünsel görünmemektedir. Bununla birlikte bu eleştiriyi geliştiren Argyle kralın, hem Afrikalı Köle avcılarından hem de Avrupalı tüccarlardan başkalarıyla pazarlık etmeden önce kendisiyle ticaret yapmalarını, krala sabit fiyatlarla satış yapmayı, diğer tüccarlara verdiklerinden daha yüksek fiyatlara kraldan satın almayı istemeye yetecek kadar güçlü olduğunu gözlemler.[10] Monning'in eleştiri biçimi daha uygundur. Polanyi-Arnold modelinin, üç farklı yüzyılı

6 Arnold (1957a, 174)

7 Arnold (1957a, 175)

8 Polanyi (1966), bkz. ayrıca Elwert (1973, 74 ve çeşitli yerlerde).

9 Austen (1970, 268)

10 Argyle (1966, 103). Law Argyle'in iyi ve diğer satıcılar arasında paylaşılan köle ticareti görüşünü izler ve kraliyetin ticari tekeli kavramını temelde mitolojik bulur (1977, 566). Bununla birlikte Law şöyle devam eder: "Dahomey kralları hinterlant devletlerden gelen tüccarların Whydah'daki Avrupalı tüccarlarla doğrudan ticaret yapmasına izin vermiş görünmez." (s. 564). Bu nedenle Law, köle avcıları ve Avrupalı tüccarlar arasında duran ve fiziksel olarak onları ayıran kraliyet tekeli kavramı yerine Kral ve Dahomeyli müstakil tüccarlar arasında paylaşılan bir tekeli koyar. Bilgi akışını engelleme açısından bu çok önemli olmayabilir. Bkz. Peukert (s. 224). O da Dahomeyli müstakil tüccarların önemini vurgular. (1978, xiii-xiv). Fakat "Avrupa merkezli dünya tarihi analizini" güçlü biçimde reddederek Polanyi'nin sağlam bir ekonomi olarak Dahomey görüşüyle ilgili eleştirisini dengelemeye çalışır, (s. 224)

karıştırarak, çarpıtılmış ve tarih dışı hale geldiğini savunur.[11] Dolayısıyla, tanım sadece en erken dönem için geçerli olmuş olabilir. Bunun yanında, bütünleşmeyi engelleme için kurulan ticaret limanı yine de eşit derecede bütünleştirici diğer bağımlılık biçimlerine neden olmuş olabilir. Çünkü ticaret limanı daha güçlü bir devlet biçimi gerektiriyordu ki bu köle ticaretine yapılan Batı Afrika müdahalesinin sık sık dikkat çekilen bir özelliğidir. Buna daha sonra döneceğiz. Daha güçlü devletin hayatta kalması ticaret bağlarının devamına bağlı hale gelmiş olabilir.[12]

Nolte benim, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda katılımını çoktan tamamlamış ve periferi olan Polonya ile o zaman hâlâ dış alanda bulunduğunu savunduğum Rusya arasında yaptığım ayrıma karşı çıkar. Bu karşı tezi Rusya'nın Batı Avrupa'yla olan ticaretinin geniş kapsamlı olmasına dayanmaktadır. Rusya'nın "bütünleşme sürecinin" Polonya'nınkinden sonra başladığını kabul eder. Ancak bunun

11 Manning (1982, 42). Ancak sonunda Manning'in kendisi de tarihsel bilgisizliği savunur. Devletin köle ticaretini düzenleyip korumaktan ne kadar memnun olduğunu ve kölelerin toplanıp satılması işini gerçekte ne ölçüde yönettiğini söylemek imkânsızdır. Örneğin, eğer kölelerin çoğu savaşta ele geçirilmişse, köleleri yakalandıklarında üzerlerinde muhtemelen hak talep eden devletten onları ihraç eden tüccarlara transfer edecek bir mekanizma var olmuş olmalıdır. Bununla ve önemli ayrıntılarla ilgili olarak çağdaş Avrupalı gözlemciler bilgisizliği savundular" (s. 43).

12 Dahomey krallığının geç dönemde neler olduğunu düşünün. On sekizinci yüzyılın sonlarında Dahomey otoriteleri köle ticaretim azalttı. Bunun nedeni kısmen bunalımlı ve istikrarsız olarak görülen bir pazara olan bağımlılığı azaltmak (bu kanımca bir ticaret limanı esirdi düşünüş biçimiydi) kısmen de o zaman Dahomey'in ismen süzerini hem de köle ticaretindeki rakibi olan Oyo krallığının gönlünü almaktı. Ancak, bu kısıtlamanın krallıktaki çeşitli gruplar için olumsuz etkileri oldu ve 1818'de Ghezo'yu kral ilan eden bir bir darbe yapıldı. Gerçekte, bugün Ghezo Dahomey'in en önemli tarihsel liderlerinden biri sayılmaktadır. Peki, Ghezo ne yaptı? "Ghezo durgun bir köle ticaretini canlandırdı ve bölgesel genişleme ve ekonomik büyüme dönemi başlattı... Krallığın ekonomisi çiftliklerde çalışmaya zorlanan esirlerin işgücüyle kölelerin Whydah'daki pazarda satılmasıyla ve Dahomey'in yeni ele geçirilen topraklar üzerinde kurduğu ticaret tekeliyle canlandırılıyordu." (Yoder, 1974,423-424). Dünya ekonomisine (ki bu sırada artık bu hale gelmişti) bu özel katılım biçimi, katılımı engellemek için tasarlanan güçlü devlet yapısından kaynaklanmış gözükmektedir. Bu ancak 1843 de İngilizlerin Whydah köle ticaretini etkin biçimde engellemesiyle sona erdirildi. Law, Dahomey otoritelerinin köle ticaretini kısıtladığından pek emin değildir. Yine de güçlü devleti köle ticaretinin neden olduğu düzen problemlerine "çözüm olarak oluşturulan bir şey olarak görür" (1986, 266).

"ekonomik" nedenlerden çok siyasal ve sosyal nedenlerle olduğunu söyler.[13] Fakat benim vurguladığım nokta da zaten budur.[14]

Salt kültürel alıntılara da kanmamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Ahmet dönemi (1718-1730), sarayın Hollanda'dan ithal edilen lalelerle çılgınca meşguliyeti nedeniyle "Lale Devri" olarak bilinegelmiştir. Hogdson Osmanlı imparatorluğu tarafından ödünç alınan bu Batı kültürünü egzotik bir lüks kültürü göstergesi değil (ki bu bizim ithal malların hiçbir zaman lüks olmadığı konusundaki ısrarımıza uygundur.), daha çok gerçekleşmekte olan bölgesel bir ademi merkeziyetçiliğe karşı Osmanlı yöneticilerinin mutlakıyeti geri getirme çabası olarak görülmelidir. Bu mutlakıyetçiliğin karşıtları sarayın "kâfir" (ve ticari olarak rekabetçi) lüks tüketimlerine karşı İslami değerleri kullanmaya başladığında, Hodgson bunların Doğu'yla olan ticaret bağlarına bile bile darbe vurduğunu söyler, bu da sarayın gücünü arttırmış olabilir.[15]

Benzer şekilde, Hint Okyanusu devriyle ilgili olarak yapılan son akademik çalışmalar Portekizlilerin on altına yüzyıldaki okyanus hâkimiyetiyle ilgili algımızı güçlendirmek yerine zayıflatmıştır. (On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından önce Hindistan yarı kıtası

13 Nolte (1982,47)

14 Ayrıca, Nolte'nin yaptığı çıkarıma tamamıyla katılıyorum: "Bunun yanında Rusya'nın dünya sistemine katılmasının gecikmesinin uzun vadede avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu acık bir sorudur. Ekonomik olarak bu gecikme Rusya'nın kendi imalat sanayinin genişlemesini sağladı. Çar'ın bakış acısından siyasi avantajları da oldu, zira İsveç'e karşı savaş mutlakıyeti meşrulaştırdı" (s. 48). Bir defa daha, bu benim kesin görüşümdür. Tartışma sonunda, Rusya'nın dünya ekonomisine 1750'den sonra mı (sembolik olarak II. Catherine devrinde) katılım sağladığı yoksa Büyük Peter zamanında ya da belki daha önce zaten katılmış olduğuna gelecektir. Tarih konusunu aşağıda tartışacağız.

15 Hodgson (1974, 11, 139-140). Rustow (1970,1, 677) şöyle der: "İstanbul'daki lale devri rüyası 1182-8/1768-74 Osmanlı-Rus savaşı tarafından (ama daha önce değil) hoyratça yok edildi "Küçük Kaynarca barış antlaşmasında, Sultan Kırım'ı bırakmak zorunda kaldı -burası Osmanlılar tarafından Hıristiyanlara bırakılan ilk toprak parçasıydı." Heyd (1970,1, 363). Lale Devrinin kısa ömürlü olduğunu söyler. Bu yeterince doğrudur, fakat biz bunu katılım baskısına direnmek için gösterilen son çabanın bir parçası olarak görmeliyiz. Bazen, Osmanlı'nın zayıflığı ve zımni olarak katılımının 1750-1850'den önce olduğunun kanıtı olarak Osmanlı tebaasının Hint Okyanusu ticaretindeki rollerinin Portekizliler tarafından ele geçirilmesi zikredilir. Hess (1970, 1917-1918) bunun çok Portekiz merkezli bir bakış açısı olduğunu söyler. "On altına yüzyıl standartlarıyla ve toplumlarını oluşturan kurumlara göre Osmanlılar sınırlarındaki dış deniz tehditlerini başarılı biçimde karşılamışlardır... Akdeniz çevresi ve Hint Okyanusu'nun açık olmayan bölgeleri on altına yüzyıl Osmanlı donanması için başlıca sınırlardı."

üzerindeki önemli kara hâkimiyetine olan inanç hiçbir Batılı güç tarafından sorgulanmamıştır. Digby, Portekizlerin sözde ülke (yani bölge içi) ticaretinde pay kapmak için "ancak sınırlı başarıyla" rekabet ettiğini ve bunu elde etmek için bile bölgedeki diğer güç sahipleriyle uzlaşmalara varmak zorunda kaldığını belirtir.[16]

Bkz örneğin, Blanc'm Büyük Peter'i değerlendirmesi: Peter inançlı bir korumacıydı... Peter'in devrini izleyen Hükümetler bazen bundan daha liberaldi. 1731 gümrük vergileri 1734 antlaşmasından sonra İngilizlere verilen ayrıcalıklar Büyük Peter'in tartışılmaz merkantilizmini ortaya çıkaran kesin bir sürece işaret etmektedir (1974, 29).

Son olarak, köle ticareti süredinde Batı Afrika kıyısı boyunca ya da Orta Afrika içlerinde yeni krallıkların doğması ve eskilerin güçlenmesiyle ilgili bildik hikâye vardır. Sonuç çoğu zaman, özellikle Batı Afrika'daki ticaret sisteminin genel işleyişini şekillendirme açısından -yağmalanan bölgelerde yaşayan değil, bu arabulucu krallıkları yöneten- Afrikalıların " kontrolü elde tuttuğu"[17] yerdeydi. Tabii krallıkların gücünün yerel tüccar sınıfıyla beraber arttığı da akılda tutulmalıdır.[18]

Bu dış alanların Avrupa (ve kapitalist dünya) ekonomisiyle olan ticaretlerinde çarpıcı bir dördüncü özellik vardır. Uzun vadede kalıcı

16 Digby (1982, 150) Bkz ayrıca Marshall (1980, 19): "Batı Hint Okyanusu'nda, Portekiz deniz gücü büyük olarak etkin karşı koyma yükümlülüğünü yerine getiriyordu, uzak doğuda ise gün geçtikçe deniz gücüne karşı koyanlar artıyordu."
Japonya'nın 1637 yılında, on yedinci yüzyıl ortasındaki bir ticaret limanı olan Nagasaki vasıtasıyla sağladığı küçük bir miktar dışında tüm Batı ticaretine kapılarını kapayabilmesi ün yapmıştır. "Dışlama düzeni kurulduktan sonra Bakufu ya da Shogun hükümeti yaşlılar konseyi idaresindeki örgütlü bir bürokrasi haline dönüştü. Dolayısıyla, uzun süren bir iç savaş ve güçlü bir merkezi hükümet döneminden sonra barışın yeniden sağlanmasıyla Japonya dünyayla korkusuzca yüzleşebildi" (Panikkar, 1953, 87). Benzer şekilde, güçsüzleşmiş Minglerin yerine güçlü bir yeni hanedanın geçmesi çok önemli bir zamanda Çin'i güçlendirdi, (s. 77)

17 Martin (1972,14). Bu tanım Loango sahiliyle ilgilidir, fakat aynı ifade kolaylıkla diğer bölgeler için de kullanılabilir. Martin bunun gerçekleşmesini sağlayan iki önemli noktaya değinir: Biri yoğun Avrupa rekabeti, diğeri hiçbir Avrupalının kıyıda kalıcı olamamasıydı (s. 115). Tabii ki Batı Afrika'da ikinci koşul sonunda kalelerin yapılmasıyla bozuldu ve rekabeti azaltma çabaları gösterildi. Yine de, Avrupa'da olaylar (söz gelimi, 1815 itibarıyla) farklı biçim alana kadar rekabet önemli ölçüde sıralanamayacaktı.

18 Sözde Luso-Afrikalıların özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki rolü hakkında bkz. Boulegue (1972).

bir ticaret dengesizliği...[19] 1750 öncesi dönemde Hindistan alt kıtasına altın ve gümüş akışına uzun süredir dikkat çekilmiştir. Chaudhuri bunu bir paradoks olarak isimlendirir, öyle ki 1660-1760 döneminde Hindistan'ın Avrupa'dan gelen ithal mallara olan talebindeki artış bile "temel yapısal dengesizliği" aşmak için yeterli değildir.[20] Bu durumla ilgili olarak iki şekilde düşünülebilir. Birincisi, buna bu bölgelerin gerekli bir malı, altın ve gümüşü, satın almaları ve böylece dış alandan çıkarak, tam tersine, Avrupa dünya ekonomisiyle bütünleşmesi olarak bakılabilir. Chaudhuri'nin temelde" Amerikan altın ve gümüş madenlerinin çalışmasından kaynaklanan[21] ve uluslar arası üretim maliyetleri ve fiyatlarda görece bir fark yaratan artan likiditeyi sorumlu tutarken savunduğu görüş budur.[22] Perlin daha da ileri giderek altın ve gümüş ithalinin "Sraffa'nın ifadesiyle bütün mal üretimine giren bir mal ticareti olduğunu" savunur.[23] Bu Nolte'un Rusya'ya giden değerli madenlerle ilgili, olarak kullanıldığı aynı düşünüş şeklidir. Bunlar paranın dolaşımı için vazgeçilmezdi.[24]

O zaman değerli madenlerin dışarı akışıyla ilgili olarak yapılan bunca tartışma nedendir? Eğer altın ve gümüş gerçekten de herhangi bir maldan ibaretse, o zaman iki dünya sistemi (yani ayrı ve belki de farklı ekonomik yapılar) arasındaki ticaretle bir dünya sisteminde yapılan ticaret arasında anlamlı bir ayrım yapılamaz. O zaman neden bu dışarı akış Hindistan'ın durumunu çarpıcı biçimde değiştirmişti? "Altın ve gümüş alımı 1757'den sonra durduruldu."[25]

Altın ve gümüşün dışarı akışıyla ilgili olarak alternatif bir düşünüş şekli onu, Avrupa dünya ekonomisinin bakış açısından on yedinci yüzyılın uzun küçülme döneminde vazgeçebilir bir artığın (dolayısıyla da "lüks" bir ihraç malının) dışarı akışı olarak görmekti.

19 Hindistan, Osmanlı imparatorluğu ve Rusya'ya on yedinci yüzyıllardaki gümüş akışı ile ilgili olarak bkz. önceki tartışma (Wallerstein, 1980,106-110).

20 Chaudhuri (1978, 159). "Kuzey Batı Avrupa'nın denizci ulusları tarafından yürütüldüğü şekliyle Doğu Hindistan ticaretinin temeli büyük oranda batının değerli madenlerinin Asya'nın mamul mallarıyla değişimine dayanıyordu" (s. 97)

21 Chaudhuri (1985,239)

22 Chaudhuri (1978, 456). "Batı Avrupalılar Hint malları için gümüş parayla ödeme yapıyordu" der Chaudhuri, çünkü "Batı'nın ürünlerim büyük talep üretecek fiyatlarla pazarlayamıyorlardı" bu pek de ikna edici değildir. Birleşik Devletler bugün Hindistan'a nasıl bilgisayar satıyor?

23 Perlin (1983, 65)

24 Nolte (1982,44)

25 Datta (1959, 318)

Bu dışarı akış 1730-1750 civarında Avrupa dünya ekonomisinin yeniden büyümesi üzerine vazgeçilebilir olmaktan çıktı. Aynı düşünceyle, yine Avrupa dünya ekonomisinin bakış açısıyla, bu dış alanlarla olan bağlar ya şekil değiştirecek ya da kesilecekti. Bütünleşmeyi çözüm olarak dayatan başka nedenler de olduğundan süreç başlatıldı.

Avrupa dünya ekonomisinin dışındaki bölgelerin - Hindistan alt kıtası, Osmanlı imparatorluğu, Rusya- bakış açısından, gerçekte altın ve gümüş almayı sürdürmekte ısrar etmeleri diğer Avrupa mallarının onlara yeterince çekici gelmediğini gösterir; bu da kapitalist dünya ekonomisinin mal zincirlerini oluşturan bütünleşmiş bağlantılarda yer almadıkları anlamına gelir. Avrupalıların satın almanın aksine satmadaki zorlukları uzun süredir belirgindi. Örneğin, önce Portekizliler, sonra Hollandalılar ve İngilizler alımlarını finanse etmek amacıyla Hint Okyanusu bölgesinde "ülke" (ya da taşıma) ticaretine girmek zorunda kaldılar.[26] Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nda[27] ve Batı Afrika'daki durum da buydu.[28]

1750 yılı civarında, bu hızla değişmeye başladı ve Hindistan alt kıtası, Osmanlı imparatorluğu (ya da en azından Rumeli, Anadolu Suriye ve Mısır), Rusya (en azından Avrupa kısmı) ve Batı Afrika (en azından daha kıyıda kalan bölgeleri) kapitalist dünya ekonomisinin süre gelen bağlantılı üretim süreçleri dizisine (sözde iş bölümüne) katıldı. Bu Katılım süreci 1850'de (Batı Afrika'da belki biraz daha geç) tamamlandı. Üretim süreçleri açısından üç ana değişiklik vardı ki bunları sırasıyla tartışacağız: "yeni bir ithalat-ihracat modeli", dört bölgede daha büyük ekonomik girişimlerin (ya da ekonomik karar alma organlarının) oluşturulması ve işgücünün zorlanmasında önemli bir artış.

Yeni ihracat-ithalat modeli kapitalist dünya ekonomisinde eksensel işbölümü oluşturan merkez-periferi çatallaşmasını yansıtıyordu.

26 1730'lar kadar geç bir tarihte, artanın sadece İngiliz ülke içi taşımacılığı olduğuna şüphe yoktur (Furber 1965,45).

27 "On sekizinci yüzyılda Balkan halklarının Avrupa mallarına olan talebi Balkanların mallarına talebinden daha azdı" (Stoianovich, 1960, 300). Avrupa yük taşımacılığı Osmanlı imparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etti. Bkz Issawi (1966,1980a).

28 (Biber gibi) altın ve fildişi almak için de yurtiçi pazara ihtiyaçları vardı, Portekizliler Batılı sahili boyunca mal taşıyarak aracı rolü ile epey bir enerji harcamak zorunda kaldı" (Northrup, 1978, 22) şu şekilde bitirir: "Portekizlilerin gelmesi Nijer Deltası bölgesinin ticaret hayatında ani değişiklikler gerektirmedi; bunun yerine iyi tesis edilmiş ticari örgütlenme kalıplarına uyum gösterdiler" (s. 29)

Bu temelde, merkezdeki mamul maddelere karşı periferideki hammaddelerin değişimi anlamına geliyordu. Dört bölgenin hammadde ihracatına yoğunlaşması için üretim süreçlerinde iki yönde değişim olmalıydı: Kapitalist dünya ekonomisi pazarında satılmak üzere, peşin satılık mahsul üretiminin ortaya çıkması ya da bunun önemli ölçüde artması (ve benzer birincil sektör üretimi biçimlerinin ortaya çıkması); yerel üretim etkinliklerinin azalması ya da ortadan kalkması. Bu ikisinden birincisi zaman ve belki de önem bakımından önce geliyordu, ancak sonunda ikincisi de gerçekleşmeliydi. Buna karşılık peşin satılık mahsul (ve benzer malların) ihracı belli bir ürünün, örneğin pamuğun, yetiştirildiği bir dizi toprak biriminin oluşturulmasından daha fazla şey içeriyordu. Bu toprak birimleri pamuk için kullanılırsa bu genel olarak artık gıda ürünlerinin üretimde kullanılmayacağı anlamına geliyordu. Daha fazla toprak ihraç için belli mahsullerin üretiminde kullanıldıkça, diğer toprak birimleri, birinci toprak birimleri dizisi üzerinde çalışan işçilere satmak üzere yiyecek üretiminde uzmanlaşmaya başlamak zorunda kaldı. Ekonomik rasyonellik, belki de mülk sahiplerinin otoritesi altında, işgücü hiyerarşilerinin oluşturulmasına yöneldikçe, diğer bölgeler de hem peşin satılık mahsul hem de yiyecek maddeleri üretilen toprak birimleri üzerinde çalışmak üzere insan ihracında uzmanlaşmaya başladı. Bir bölgede üç boğumlu mekânsal uzmanlaşmanın -"ihraç" için peşin satılık mahsul, "yerel pazar" için yiyecek maddeleri ve göçmen işçiler için üretilen mahsuller- ortaya çıkması önceki dış alanın kapitalist dünya ekonomisin devam eden işbölümüne katılmasını haber veren bir işaretti.1750'den sonra -zamanın kapitalist dünya ekonomisinin iki önemli ekonomik merkezi olan- Büyük Britanya ve Fransa'nın ticareti analiz ettiğimiz dört bölgeye de önemli derecede yayıldı. Napolyon savaşları bu ticarette her iki ülke için de dalgalanmalara neden oldu; 1815'den sonra Fransa'nın rolü Büyük Britanya'nınkinden önemli derece azaldı, fakat (belki de Hindistan dışında) tamamıyla kaybolmadı. Her yerde, bu dört bölgenin Batı Avrupa'ya yaptığı ihracat ithalattan daha hızlı arttı, fakat ödemeler dengesi artık Batı Avrupa'dan yapılan altın ve gümüş ithaliyle kapanmıyordu. Olaylara hızlıca bir bakış bu tablonun ne kadar tutarlı olduğunu gösterecektir.

Hiç şüphesiz, en tanıdık hikâye Hindistan alt kıtasınınkidir. Bundan önceki yüzyıl olan 1650-1750 arasında okyanus ticaretinin eski merkezleri -Masulipatnam, Surat ve Hugli- önemini yitirmekte,

yerlerini Kalkuta, Bombay ve Madras gibi, Avrupa ticaretiyle bağlantılı yeni merkezlere bırakmaktaydı.[29]1750-1850 dönemine, ticaret modeli üzerinde doğrudan etki yapan iki siyasi olayı damgasını vurmuştu. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da siyasi ve ekonomik kontrolü sınırsız biçimde toplaması 1757'den 1813'e kadar sürdü. Chaudhuri, bununla birlikte, ticaretin geleneksel kanallarda ve aynı kompozisyonla seyrini sürdüğünü öne sürer.[30] Darta da aynı fikirde olmakla beraber, dönüm noktasını daha makul bir tarih görünen (Cornwallis'in kalıcı iskânına karşılık gelen) 1793 olarak tespit etmiştir.[31]

Bununla birlikte, 1757-1793 dönemiyle önceki dönem arasında hâlâ büyük bir fark vardır. Hiç altın ve gümüş ihraç edilmemişti.[32] Bu ticaret dengesi açığının Avrupa'dan altın ve gümüş ithal etmeden kapatılmasının iki yolu vardır. Birincisi, Bengal başkanlığının yeni ele geçirilen devlet gelirlerini kullanmaktı. Bunlar bu dönemde Bengal'in idaresini, İngilizlerin alt kıta üzerinde başka yerlerdeki fetih ve idarelerinin giderlerini karşılamaya ve ayrıca Britanya'ya ihraç edilecek malların alımına yeter görünüyordu.[33]

İkincisi 1765 tarihine dayanan, ipotek koyma olarak bilinen bir sistemdi. Doğu Hindistan Şirketi Londra'da Hint başkanlıkları tahvilleri satmış, Hindistan'da da İngiliz tahvilleri satın almıştı. Şirketin üzerinden İngiliz ticarethanelerine ihraç edilen mallar Şirketin Hindistan'a yaptığı ihracatta kullandığı kredilere garanti olması için ipotek ediliyordu. Şirket bu arada Hindistan'da mal satanlara avans veriyor, bu krediler Britanya'ya yapılan Hint malları ihracıyla geri ödeniyordu. Bu gibi durumlarda altın ve gümüş akışına ihtiyaç duyulmuyordu. Şirket de ek olarak nakliyeden ve Londra 'da aldığı borçlar üzerindeki faizden daha yüksek faiz uyguladığı Hindistan kredileri üzerindeki farktan kazanç sağlıyordu.[34]

29 Watson (1980a, 42). İngiliz tüccarlarının yerli tüccar sınıfının bir kısmının yerine ne kadar geçtiğini belirtir. Watson, "Ayakta kalanların Das Gupta'nın öne sürdüğü gibi (1970) İngilizlerle iş birliği yapanlar olup olmadığı hâlâ cevap beklemektedir." der.

30 Chaudhuri (1983a, 806)

31 Sürekli yerleşim toprağın pazarda alınıp satılan bir mal olmasının önündeki engelleri kaldırma etkisi yaptı" (Cohn, 1961, 621).

32 Bkz. Datta (1959, 317-318).

33 Bkz. Baghci (1976c, 248), Canguri (1965), Arasaratnam (1979, 27). N. K. Sinha şöyle söyler: "1757'de Bengal'deki gümüş stoku tamamlanmadığı gibi, çoğu çeşitli şekillerde dışarı kaçırılmıştır" (1956,14).

34 Bkz. Sinha (1970,28-29), Chaudhuri (1966,345-346).

Bengal başkanlığının yağmalanması bir geçiş halkası görevi görmekle beraber, bütünleşmeden ancak 1757'den sonra, Ganj Nehri boyunca Kalküta üzerinden dünyaya açılan ticaretin dramatik biçimde artmasından[35] ve aynı zamanda 1800'den sonra güney Hindistan'daki paralel bir büyümeden sonra söz edebiliriz.[36]

On dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında dört hammadde ürünü toplamın yüzde altmışına ulaşarak ihracata hâkim durumdaydı: Indigo, ham ipek, afyon ve pamuk[37] İlk iki mal genelde Batı Avrupa'ya giderken, pamuk ve afyon o sıralar Çin'e gidiyordu. Aşağıda bu Hint-Çin- İngiliz ticaret üçgeninin nedenlerini ve önemini tartışacağız.

Avrupa'da 1778 ya da 1779'da kurulan ilk indigo fabrikalarına doğrudan sebep olan şeyin, Britanya'nın önceki Kuzey Amerikan stoklarıyla bağlantısını kesen Devrimi olduğu görülmektedir.[38] Dünya ekonomisi stoklarındaki bu açık daha sonra Santa Domingo'nun stoklarının oradaki devrimle yok olması[39] ve İspanyol Amerika'sının yüzyılın bitiminde üretime fiilen son vermesi nedeniyle artmıştı.[40] Dolayısıyla Moğol Hindistan'ında zaten ticareti önemli olan indigo İngiliz yönetimi sırasında mutlak değerlerde dörtte üç oranında arttı.[41]

Pamuk da özellikle Gujarat'da, eski bir Hint ürünüydü. Fakat 1770'den önce Gujarat pamuğu Sind, Madras ve Bengal dışında başka yere ihraç edilmişti[42], üretim de bir asırdır sürekli azalıyordu.[43] 1775'den itibaren, İngilizler tarafından Hindistan'dan Çin'e pamuk ihracatı başlatıldı.[44] 1793'den sonra, Avrupa'daki savaşla beraber, Birleşik Devletler ihracatıyla karşılaştırıldığında küçük çaplı olmasına

35 Kissinger (1983, 252) on sekizinci yüzyılın sonunda şekerkamışı, afyon ve indigo otu gibi peşin paraya satılan ürünler için yüksek fiyatlar ve artan bir talep vardı" (Cohn, 1961, 621).

36 Bhattacharya (1983, 359)

37 Chaudhuri (1983a, 844) bundan başka ayrıntılar verir. (1966, 348-349) Bkz. ayrıca Sovani (1954, 868-870)

38 Bkz. Marshall (1976,153)

39 Bkz. Dutt (1956,280)

40 Sinha (1970,1)

41 Bkz. Habib (1963,44)

42 Bkz.Guha (1972,2)

43 Bkz. Habib (1963, 39-40)

44 Bkz. Nightingale (1970, 28). Bu ilk başta sadece Batı ve Kuzey Orta Hindistan'dandı. Güney Hindistan Çin'e pamuk ihracına 1803 itibarıyla başladı. Bkz. Ludden (1985,137-138).

rağmen Avrupa'da da bir pazar oluştu.[45] Dünya'da artan talep 1800'de Surat'in ilhak edilmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir.[46] İpek üretiminin artması aynı zamanda Napolyon'un İngiliz pazarını İtalya stoklarından eden *kıta sistemiyle* bağlantılıdır.[47]

Sadece afyon üretiminin artmasının dünya ekonomisinin bir başka yerindeki değişiklilerle doğrudan ilişkisi yoktu, bu Şirket'in Çin ticaretindeki ihtiyaçlarıyla bağlantılıydı.[48] Uzun vadede, bu dört malın hiçbirisi (her ne kadar pamuk uzun süre Hindistan'ın en önemli ihraç malı olarak kaldıysa da) Hindistan'ın dünya ekonomisinin işbölümüne en önemli katkısı olarak kalmayacaktı; yine de bunlar Hindistan'ın 1750-1850 döneminde dünya ekonomisiyle bütünleştirilme şeklini belirledi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun öyküsü de benzerdir. Ticaret hacmi 1750 dolaylarında birden arttı. Örneğin, on sekizinci yüzyıl boyunca Osmanlı bölgesine egemen olan Fransız ticareti yüz yılın ikinci yarısında dört kat arttı.[49] Bu aynı dönemde "ihracatta mamul ya da yarı işlenmiş mallardan ham maddelere" -şark kumaşı yerine moher ipliği, ipekli mallar yerine ham ipek, pamuk ipliği yerine pamuk- sürekli bir geçiş vardı.[50]

Balkanlarda en çok dikkat çeken[51] temel madde üretimindeki, özellikle de 1780'den sonra olağan üstü olarak nitelendirilen bir artış görülen tahıl üretimindeki artıştı.[52] Balkan üretiminde artık pamuk da önemli bir yer tutuyordu[53], buna Batı Anadolu'yu da katabiliriz.

45 Harlow (1964, II, 292). Siddiqi (1973,154) 1820'den sonraki üretim düşüşünü Birleşik Devletlerin rekabetine bağlar.1850'lerde pamuk Hindistan'da temelde iç tüketim için bir üründü (Tripathi, 1967, 256). Pamuk üretimi Amerikan iç savaşı sırasında geçici bir artış yaşadı. (1861-1865). Fakat o zaman bile İngilizlerin pamuk ekimine yönelik politikası gönülsüzdü" (s. 262).

46 Bkz. Nightingale (1970,160)

47 Bkz. Sinha (1970,2)

48 Bkz. Guha (1976, 338-339). Hindistan'ın ticari tarım ürünleri ve bu sıradaki bölgesel yerleşmeleriyle ilgili geniş bir bakış için bkz. Dutt (1956, 272-285).

49 Bkz. Frangakis (1985,152) Bkz. Ayrıca Davis (1970, 204)

50 Frangakis (1985, 241-242); bkz. Karpat (1972, 246) Güney Suriye/Filistin'deki ihracata yönelik pamuk üretimin artmasıyla ilgili olarak bkz. Owen (1981, 7).

51 Bkz. Mc Gowan (1981a, 32), bunun Osmanlı topraklarında bir ticaret olarak başladığını belirtir.

52 Stoianovich (1976, 189). Keith Hitchens bunun 1830'lar öncesinde Wallachia ve Moldavia için geçerli olduğundan emin değildir, (özel bir sohbet)

53 Stoianovich (1983, 349). Paskaleva ayrıca Balkanların pamuk ihracatında "büyük bir artış"tan söz eder. (1968, 275)

On sekizinci yüzyılın sonunda, Balkanlar Fransız Pamuk endüstrisinin hammadde ihtiyacının temel tedarikçisiydi. Öyle ki, Marsilya Ticaret Odası 1782'de Akdeniz'in kaderinin Fransız endüstrisini geliştirmek olduğunu söyleyebiliyordu.[54] Bu dönemde Ankara'daki üretimle İzmir'deki dış satım arasında sıkı bir bağ kurulmuştu.[55]

On dokuzuncu yüzyılda belli başlı dolaysız ortaklar olarak Fransızların yerini İngilizler ve Avusturyalılar aldı. Amerikan pamuğunun rekabetiyle karşılaşan Anadolu pamuğunun rolü (Hindistan'daki durumda olduğu gibi) azaldı.[56] Buna Mısır pamuğunun rekabetini de ekleyebiliriz.[57] Bununla birlikte, Amerikan iç savaşı sırasında pamuk ihracatı yenilenen geçici bir patlama yaşayacaktı.[58] Bunun yanında, Britanya'ya yapılan Anadolu pamuğu ihracatının azalması aynı dönemde Osmanlı Balkanlarından Britanya'ya ve Avusturya 'ya yapılan buğday ihracatındaki sürekli artışla telafi edildi. Balkanlar bir ihraç bölgesi olarak Güney Rusya'yla rekabet ediyordu.[59]

Rusya'nın Batı Avrupa'yla olan ticareti de 1750-1850 döneminde "çarpıcı bir yükseliş" yaşadı.[60] Bu dönemde ihraç mallarının kompozisyonu dramatik biçimde değişecek, %95'e yakını hammaddelerden oluşmaya başlayacaktı.[61] Rusya'nın bu dönemdeki başlıca ihraç ürünleri arasında İngiliz imalat sanayi[62] ve ilk defa Fransızlar için de

54 Şöyle devam ederler: "Ondan sadece hammaddeler alırız; onu krallığın mamul mallarıyla birlikte kullanırız." Masson'da (1911, 431-432) alıntılanmıştır. Masson Doğu Akdeniz'in Fransa için, Mantoux'un İngiltere için Doğu Hint adalarına atfettiği aynı rolü oynadığını söyler, (bkz. s. 434)

55 Frangakis (1985, 248)

56 Bkz.Issawi (1966,67)

57 Bkz. Richards (1977,17). Mısırlılar o aralar birçok avantajı olan uzun lifli pamuğu pazara sürdüler.

58 1862'de Farley şöyle yazıyordu "bu önemli maddenin (pamuk) gelecekte teminiyle ilgili olarak şuanda büyük bir endişe duyulduğu için, ilgililerin dikkatini bu bitkinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişme ve gelişmesi için var olan imkânlara çelersen bu yersiz olmaz." (s. 55)

59 Bkz. Puryear (1935,1; bkz. ayrıca 132-139,180-226). Puryear bu dönemin sonuna doğru İngilizlerin politik nedenlerle Rus buğdayından vazgeçtiğini ve sonunda Balkan buğdayına yöneldiğini belirtir (bkz. s. 215- 217,227)

60 Güle (1949, 156) 1778-1780'den 1851-1853'e kadar "temel mallar" ve "gıda maddeleri" ihracatının 71'den %95'e çıktığını, mamul mallar ihracatının da 20'den % 2,5'e kadar düştüğünü gösterir.

61 Gille (1949,156) 1778-1780'den 1851-1853'e kadar hammadde ve gıda maddeleri ihracatının yüzde 71'den 95'e yükseldiğini, öte yandan mamul malların ihracatının oranının %20'den % 2,5'a düştüğünü gösterir.

62 Khan (1979,181) şöyle devam eder: "Rusya'nın büyüyen İngiliz sanayine yaptığı büyük hacim ham madde ihracatının büyümeyi ve iş gücüne olan talebi sürdüreceği

hayati önem taşıyan hammaddeler olarak kendir ve keten den oluşuyordu.[63] Üreticileri tarafından özenle işlenen ve yavaş ve titiz bir dizi işleme tabi tutulan Rus kendiri çok faydalı yapan kalitesiydi; bunlar 'Crosby tarafından Rusya'nın' ucuz işgücü ve uygulamalarına yakıştırılan özelliklerdi.[64]

On sekizinci yüzyılın sonunda (Rusya'da işlenen) Rus demiri hâlâ önemli bir ihraç malıydı, zira Rusya (isveç'le birlikte) kömür teknolojisine dayanan kaliteli bir ürünün iki temel öğesine -geniş ormanlar ve zengin madenler-[65] ve ayrıca, daha sonra göreceğimiz gibi, köle işgücüne sahipti. Yeni İngiliz teknolojisi on dokuzuncu yüzyılın başında Rusya'nın demir ihraç endüstrisini çökerttiği zaman, yeni önemli bir ihraç malı -buğday- demirin yerini aldı.[66] 1850'de buğday ihracatı ortalama bir hasadın %20'sine ulaşmıştı. Rusya temelde tüketime nadir olarak giren pahalı bir buğday çeşidi ihraç ediyordu.[67] Rusya hiç şüphesiz, en azından 1820'lere kadar dünya buğday fiyatlarındaki sürekli yükselişe cevap veriyordu.[68] Bu tarihten sonra belli başlı satıcılar olan Rus soyluları buğday üretimine o kadar bağlanmışlardı ki çok az seçenekleri kalmıştı.[69]

Bu sırada Rusya'nın belli başlı ticaret ortaklarının sadece İngiltere (ve on sekizinci yüz yılın sonlarında Fransa) değil, Rusya'nın katılımı üzerine güç kazanan iki yarı-periferi bölge olduğunu belirtmeye değer. Bunlar İskoçya ve Birleşik Devletler'di. İskoçya örneğinde, on sekizinci yüzyıl sonlarının "gerçekten dramatik" ekonomik

sonucunu çıkarmak yerindedir" (s. 182). Bu aynı zamanda Rusya şirketinin acentesi olan Bay Foster zamanında da oldukça çıkara dayalı bir görüştür. Bay Foster 1774'de parlamentoya Rusya'dan yapılan ithalat olmadan "donanmamız, ticaretimiz, tarımımız yok olur) şeklinde tanıklık ediyordu" Dukes tarafından almtılanmıştır (1971, 374). Napolyon'un kıta sistemi Rusya'nın Büyük Britanya ihracatına engel olduğu zaman, İngilizler bütün bu ithalatın genel olarak, kenevir dışında yeri doldurulabilir veya ikincil olduğunu tespit ettiler. Bkz Anderson (1967, 73-74).

63 Bkz. Besset (1982,207-208)

64 Crosbay (1965, 20-21)

65 Crosbay (1965,16)

66 Rus hükümetinin buğday ihracatı üzerindeki kısıtlamaları on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar yürürlükteydi. II. Catherine Karadeniz Kalelerini ele geçirdiği zaman "temel ihraç malları artmaya başladı" (Blum, 1961, 287). Daha sonra İngiliz tahıl yasalarının 1846'da kaldırılmasından sonra, bir diğer önemli atılım gerçekleşti.

67 Regemorten (1971, 98)

68 Bkz. Confino (1963, 22. fn-1)

69 Rus soylu sınıfının hayat tarzlarını devam ettirmek için dış ticarete olan bağımlılığın hakkında bkz. Crosbay (1965, 36).

gelişmesine Rusya'yla yapılan ticaretteki artış "özellikle" damgasını vurmuş, Rusya 1790'larda İskoçya'ya yapılan ihracatta baş kıta ülkesi olmuştu.[70] Birleşik devletler örneğinde ise, ekonomisi belirgin biçimde gelişti, çünkü Rus çiftçisinin sonsuz işgücü ve sert niteliklerine kolayca ulaşabiliyordu.[71]

Batı Afrika'ya gelince, başka yerde olduğu gibi burada da, kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme bütünleşenler tarafından istenen bir şey değildir. Walter Rodney'in dediği gibi, "tarımsal olarak" inisiyatif Avrupa'dan geliyordu.[72] Çoğu zaman bu bütünleşmeyi ortaya çıkaran şeyin köle ticaretinden sözde yasal ticarete geçiş olduğu söylenir. Bu doğru değildir. Başlangıçtaki itici güç köle ticaretinin artmasıydı. Bu artışla birlikte, köle avcılığı toplanan bir "artığın" lüks bir ihtiyaç malı halini alması sınırını aşarak kapitalist dünya, ekonomisinin süregelen işbölümüne giren gerçekten verimli bir girişime dönüştü.[73] Bu dönüşümün köle fiyatlarındaki sürekli artışla birlikte on sekizinci yüzyılda oluştuğu düşünülebilir.[74] Fiyat artışları köle talebenin artması, Avrupalı köle tüccarları arasındaki rekabet, arzı aynı hızla arttırmanın gittikçe daha zor hal alması[75] gibi dünya

70 MacMillan (1979, 168-169). MacMillan önceki bir makalesinde Iskoçyalılarm bu ticareti canlandırmak için Rus tüccarlara ve üreticilere uzun vadeli krediler vermesini tartışır ve bu ticaretin Iskoçya'nın büyümesi için taşıdığı önemin inkâr edilemez olduğu sonucuna varır" (1970, 431,441).

71 Crosbay (1965, 24) 1783 ve 1807 arasında Amerika'nın Rusya'yla olan ticareti "hiç de önemsiz olmayan bir iş" haline dönüştü. Amerikalılar özellikle demir ve kenevir satın alıyor ve alımları St. Petersburg'daki fiyat lar üzerinde belli bir etki yapıyordu" (Rasch, 1965, 64).

72 Rodney (1970,199)

73 Örneğin Gemery ve Hogendorn (1978, 252-253) mal alım satımındaki teknolojik değişimlere dikkat çeker: Uzun mesafeli ağların yemden yöneltimi ve düzenlenmesi transfer kamplarının ve depolarının kurulması, yeni gemilerin yapılması, taşıyıcı olarak kullanılan kölelerin iki katına çıkarılması.

74 Curtin on sekizinci yüzyılda "reel köle fiyatlarındaki sert artıştan" söz eder (1975a, 165). Köle ticaretinin on dokuzuncu yüzyılın başlarında kaldırılması sürekli ticaret giderlerini arttırarak fiyatları daha da arttırdı. Ghezo'nun 1818'de iktidara gelmesinden sonra Dahomey'le ilgili olarak bkz. Argyle: "Çok sayıda köle gemisi hâlâ Whydah'a geliyor ve köleler için çok yüksek fiyatlar ödüyordu. Öyle ki çok daha az köle ihraç edilmekle beraber bunlardan elde edilen kazanç düşmüyordu" (1966, 42). Bkz. ayrıca Le Veen: "İngiliz donamasının rolü Brezilya ve Küba'ya yeni getirilen kölelerin fiyatını iki misline kadar çıkardı, artışı durduracak bir şey de yoktu" (1974, 54). Tabii ki sonunda, köle talebi durduğunda köle fiyatları muazzam derecede düştü (Manning, 1981, 501). Fakat bu muhtemelen çok daha sonra oldu.

75 Bkz. Martin (1972, 113). "Tabii ki, büyük oranda savaşlara bağlı olarak yıllık dalgalanmalar oluyordu" (Lamb, 1976, 98).

ekonomisindeki genel büyümenin belirgin olgularını yansıtıyordu. Köle ticaretinin doruk noktasına 1793'den önceki on yılda ulaşılmış gözüküyordu.[76] Fransız- İngiliz savaşları bütün diğer okyanus ticaretinde olduğu gibi bunda da düşüşe neden olmuş, bunun ardından, köle ticaretinin yasaklanması ve Haiti devrimi rakamların yükselmesine engel olmuştu. Yine de bu rakamların en azından 1840'ların başlarına kadar önemli kaldığı söylenebilir.[77]

Bu dönemdeki köle ticareti tartışmasında sık sık dillendirilen daha coşkulu ve daha az sorulmuş sorulardan biri köle ticaretinin "sözde" karlılığı hakkındaki tartışmadır. Uzun bir zaman sürecinde gelişen bir ticaretin birisine çok kar getirdiği düşünülebilir. Aksi takdirde, müstakil tüccarların, herhangi bir yasal zorunluluk olmadan bu ticaretle uğraşması düşünülemezdi. Bu tartışma kültürel dekolonizasyonda bir düşünce egzersizi olarak ortaya çıktı. En çarpıcı biçimde Coupland'ın çalışmasında (1964, fakat ilk basım 1933) bulunan, köle ticaretinin yasaklanmasını isteyen İngilizleri büyük insan severler olarak gösteren standart ve geleneksel tabloyla karşılaşan Eric Williams (1944), köle ticaretinin yasaklanmasının altındaki ekonomik nedenleri tartışarak kendinden aşırı derecede memnun bu tabloyu çürütmeye çalıştı. Onun tezine göre, büyük oranda Amerikan iç savaşı ve sanayi devrimi sonucu Britanya'nın Batı Hint Adaları'ndaki şeker kolonileri İngiliz kapitalizmi için daha da ihmal edilebilir bir hale geldi.[78] Bu İngiliz kapitalistlerine birbiri ardına gelen üç reformu uygulama fırsatı verdi. 1807'de köle ticaretine, 1833'de kö-

76 Loango sahili 1763 ve 1793'de zirvesindeydi. Bkz. Martin (1972, 86). Avrupa'da ölçüldüğünde Nantes'in köle ticareti 1783-1792 döneminde özellikle önemliydi ve 1748'den 1754'e kadar süren büyük refah patlamasını geçmişti (Meyer 1960, 122). Fransız hükümeti dünya şeker pazarındaki büyüme nedeniyle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında köle gemilerine pirimler veriyor ve eğer Fransız Batı Hint adalarına demirlerlerse ek ödemeler yapıyordu. Bkz. Hopkins (1973, 91). Northrup köle ticaretinin Biafra Körfezi ticaretinde ancak on sekizinci yüzyılın sonunda egemen hale geldiğini söyler (1978, 50). Curtin (1969, 266) Atlantik köle ticaretindeki genel zirveyi 1790'lara yerleştirir.

77 Bkz. Eltis (1977), Manning (1979) ve Northrup (1976).Gerçekte 1790'lann rakamlarına belki de ulaşamamakla beraber, Flint, Brezilya, Küba ve Birleşik Devletler'den gelen talep nedeniyle "Köle ticaretinin Batı Afrika'da 1807'den yaklaşık 1830'a kadar arttığını savunur, bu İngiliz ve Fransızların köle ticaretini kaldırmasına rağmen böyle olmuştur." (1974, 392)

78 Williams (1944,132). Bkz. bununla beraber Drescher. Ona göre "köle ticaretinin engellenmesi taraftarlığı" kölelik karşıtı akımlardan sonra değil, onu savunan akımlara rağmen geldi." (1976a, 171) Öte yandan, Asiegbu 1807'de koloniciler köle ticaretinin yasaklanması yasasında ana yurdu desteklerken Batı Hint Adalarındaki eylemleri

leliğe, 1846'da da şeker gümrüklerine karşı reform yapıldı. Bu üç olay birbirinden ayrılamaz.[79] Bu eylemlerin nedeni, İngiliz Batı Hint tekelinin ve rekabet üstünlüğünün kaybıyla birlikte "şeker üretimi fazlasının" bir problem olmasıydı ve bunun çözümü de yasal düzenlemeler yapmaktı.[80]

Gerçekte, coşkuyu doğuran şey, kitabın yıkıa olmaktan uzak teknik bir saldırıya maruz bırakılan bu görünüşte merkezi tezi değildir.[81] Zira daha temel bir teze göre köle ticareti ve beraberinde köle iş gücüyle işletilen şeker kamışı tarlaları Britanya'daki sözde sanayi devrimi için önemli bir sermaye birikimi kaynağıdır. Bu tabii ki, bağımlılık tezinin, daha somut biçimde ispatlanmaktan çok daha cesur biçimde ifade edilen önceki versiyonuydu. Anstey'in karşı hesaplamaları onu köle ticaretinin İngiliz sermaye birikimine katkısının komik olduğu sonucuna varmaya itmiştir.[82] Thomas ve Bean, teorik olarak, köle ticaretinin mükemmel derecede rekabetçi pazarı göz önüne alındığında, köle tüccarlarının "insan avalan" olduğunu öne sürerek daha iyi bir deneme yaparlar. Avcılıkta olduğu gibi köle ticaretinde de karlar zorunlu olarak düşüktü, kölelerin fiyatları düşüktü ve sonuç olarak tarlalardaki malların fiyatı da çok düşüktü. Bu görünüşte ekonomik olarak garip girişimden tek faydalananlar "tütün, şeker, indigo, pirinç, pamuk vs. tüketicileriydi."[83]

---

büyük oranda açıklayan şey, uluslararası düzeydeki yasaklamanın üreticilere verdiği (Britanya'nın) rakipler(in)e karşı geniş iş gücü avantajı sözüydü" (1969, 38).

79 Williams (1944,136)

80 Bkz. Williams (1944,154-168). Hancock onları da bağlantılı görür, ama bu yanlıştır, "İngiliz emperyalizminin sol eli sağ elinin ne yaptığını çok az biliyordu. Şeker gümrüklerinin kaldırılması, köleliğin kaldırılmasından sonra Batı Hint Adaları şekerini Küba'nın köleleri tarafından üretilen şekerin sarsıcı saldırısına maruz bıraktı. Küba'nın Afrika iş gücüne olan talebi yasadışı köle ticaretinin getirişini (Yine şu getiri !) arttırdı ve böylece Batı Afrika için yeni bir yüksek düzeyli ihraç kanalı yarattı. Yasal ticaretin canlılığı yitirmesi şaşırtıcı değildir." (1942,160).

81 Williams'a Anstey tarafında yapılan doğrudan saldırı beklenildiğinden daha ölçülü sonuçlanır: "Bununla birlikte ekonomik tartışma 1807 itibarıyla açıkça savunmasızken, 1833'de ikna edici görünse de ispat edilmemiştir." (1968,316)

82 Anstey (1974, 24), bkz Anstej/i kârlar analizini "oldukça tam ifadesiyle köleleri idare edenlerinkiyle" sınırlandırdığı için eleştiren Robinson, mallar üzerinde spekülasyon yaparak, paranın sirkülasyonu, kredi büyümesinin çarpanları, kölelik gösteri projeleri ve çok sayıda sermaye biçimi (örneğin sigorta) kazanç elde edebileceğini anlamaz gözükür." (1987,134-135)

83 Thomas & Bean (1974, 912). Thomas-Bean makalesi saldırı ve savunma yanıtları dizisine neden oldu: Inikori (1983). Anderson & Richardson (1985) ve Inikori (1985).

Bu dahice tezin sadece üç eksiği vardı: Köle ticareti, daha sonra göreceğimiz gibi, mükemmel biçimde rekabetçi olmaktan çok uzaktı; ham maddelerin belli başlı tüketicileri Avrupalı imalatçılardı (bu Willams'in tezini zayıflatmayıp güçlendirmektedir); köle ticareti on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında tekstil üretimi dışındaki *yatırımcıları* da çekecek kadar çekiciydi.[84]

Bununla birlikte, gerçek cevap kesin yüzdenin önemsizliğidir. Göstermeye çalıştığımız gibi, on sekizinci yüzyılın sonları kapitalist dünya ekonomisinin küresel ölçekte genişleme dönemiydi. Belli bir bölgeden gelen her ürün bütünün ancak küçük bir yüzdesine karşılık geliyordu. Bütün muazzam şekilde karlıydı ve gerçekten de çarpıcı bir sermaye birikimine yol açtı. Bu birikim önceden tartıştığımız nedenlerle Fransa'dan ya da Batı Avrupa'daki başka bir yerden çok Britanya'da toplandı. Köle ticaretinden elde edilen karların tablonun en önemli kısmı olduğu ve sanki Batı Afrika'nın bu dönemdeki küresel sermaye birikimine katkısını oluşturduğu sonucuna varmak için bu karların görülmemiş derecede[85] büyük olduğunu öne sürmenin gereği yoktur.[86]

Köle ticaretinin İngilizler tarafından kaldırılmasında ekonomik nedenler olması, Danimarkalıların ve Fransızların tartışmalarına bakıldığında biraz daha heyecansız biçimde görülebilir. O zamanki Danimarka maliye Bakanı kendisine danışmanlıkta bulunması için

84 Bkz. Boull: "1763 ve 1783 arasında Rouen'deki tekstil üretiminde (köleler karşılığında Batı Afrika'ya ihraç edilen) indiennes dışında meydana gelen düşüş, iflaslardan çok gerileyen bir sektörden daha cazip bir sektöre bilerek sermaye transferinden kaynaklanmış olabilir. Bu durumda köle ticaretinin Rouen ve çevresinin endüstri devrimi doğrultusunda bir adım daha atmasını sağlamış olduğu söylenebilir" (1975, 320-321). Viles, köle ticaretinin (Fransa'da) Bati Hint adaları ticaretinin daha tatmin edici bir değişkeni olarak görüldüğünü belirtir (1972,534).

85 Boulle her başarılı yolculuğa düşen yüksek kazançların bunları elde etmek için geçen zamanın uzunluğu düşünülerek azaltılması gerektiğini vurgular. Bu geçen zaman onları denizcilik dışındaki kazançlardan ilk bakışta göründüğü gibi belirgin derece farklı kılmaz (1972, 83). Bkz. ayrıca Richardson: Uygun bütün düzenlemelerden sonra kazanç oranı "olağanüstü değilse de sürekliydi ve görünüşte makuldü (1975, 305). Her halükârda Darity'nin söylediği gibi: Williams'in teorisinde temel olan köle ticaretinin karlılığı ya da ondan elde edilen kazançlar değildi, fakat Amerikan kolonileri kölelik olmadan gelişmiş olamazlardı.

86 Bir değerlendirme birimi olarak neden Büyük Britanya'nın toplam karlarını kullanmak anlamlıdır? Girişimciler kendi çıkarları için çalışıyorlardı ve muhtemelen rasyonellerdi, İngiliz hükümetinin uygulamada Büyük Britanya'nın toplam karlarını arttırmaktan başka birçok hedefi olabilirdi? Son olarak, bütün bu karşı olgusal tarihte neden "en iyi sonraki" alternatifin değerlendirilmediğini sormalıyız.

1791'de bir komisyon atadı. Komisyonun onu köleliği kaldırma kararını ileri sürmeye iten en önemli bulgusu Batı Hint Adalarındaki köle nüfusunun bir geçiş döneminden ve belli sosyal iyileştirmelerin uygulamaya konulmasından sonra yeni bir arz olmadan kendini devam ettirebileceğiydi.[87] Fransa örneğinde ise köle ticareti ihtilal sırasında kaldırılmış[88], daha sonra geri getirilmiş, sonra 1815'deki Viyana Antlaşmasında yasa dışı ilan edilmişti. Bununla birlikte fiili direniş muazzam derecedeydi.[89] Bunun nedeni basitti. Fransızlar düzenlemeyi kolonilerimizi, zenginliklerinin vazgeçilmez bir parçası olan köle insan gücünden yoksun kılarak yok etmeye çalışan İngiltere'nin Makyavelist bir icadı olarak yorumladı.[90] Eric Williams'in 125 yılın zaman tahmini analizi de aynı şeyi yapıyordu.

Bununla birlikte, köle ticaretinin kaldırılmasının sonunda etkisini gösterdiği de doğrudur. İhraç malı olarak köle ticareti azalırken bunun yerine hammadde ihracatı geçti. Bu değişiklik, her ne kadar iki ihraç ticareti kendi başına tezat teşkil etmiyorsa da, büyük oranda 1800-1850 döneminde gerçekleşti. Rodney'in de hatırlattığı gibi "köleler hiçbir zaman Batı Afrika'nın tek ihraç malı olmamıştı"[91]. Bu dönemde değişen, ilk defa, ihraç mallarının artık (fildişi, altın, sakız, boya kökleri ve tabii ki köleler gibi) yağmalanmış mallar olmaması, bunun yerine palmiye yağı ve yer fıstığı gibi sıradan,

87 Bkz. Green-Pedersen (1979,418)

88 Kurucu Meclis'in köle ticaretinin kaldırılması oylamasındaki tereddüdü hakkında bkz. Comit des Colonies'in çiftlik sahiplerinin tarafındaki rolüyle ilgili olarak Quinney (1972). Ve Société des Amis des Noirs için bile köleliliğin çok ikincil bir mesele olarak kaldığını gösteren Resnick (1972, 561) bkz. Ayrıca Dubois ve Terrier (1902, 29).1789'da Société des Amis des Noirs'in köleliğin kaldırılmasıyla ilgili ikincil ilgisi bile Fransız imparatorluğunun varlığını "zehirlemeye" çalışan bir dış gücün (örneğin İngiltere'nin) araçları olmakla suçlanmasına neden oldu. Vignos (1928a, 6) tarafından alıntılanmıştır.

89 "Fransız sömürge sisteminin dağılması Fransız köle ticaretini yok etmedi ancak azalttı. Teknik olarak ticaret 1814-1815'de yasaklandı, fakat gerçekte on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdü." (Stein, 1979, 198) bkz. Ayrıca Daget (1975,131-132).

90 Debbasch (1961, 315-316), "Yasak galipler tarafından mağluplara uygulanmıştı" (Daget 1971, 57). 1838'de 1822 Verona Kongresi hakkında yazan Chateaubriand şu yorumda bulunuyordu: "30 yıldır Wilber Force'un önerisine karşı olan bütün bu Toryler birden Zenciler için özgürlük savunucusu kesildiler... Bu çelişkilerin sırrı İngiltere'nin özel çıkarlarında ve ticari dehasında yatmaktadır" Escoffier (1907, 53-54) tarafından alıntılanmıştır.

91 Rodney (1970,152)

çok yer kaplayan küçük değerli tarımsal ürünlerin almasıydı.[92] Bu ihraç mallarının toplam değeri hâlâ düşükse de (dünya ekonomisinde fiyatlar 1817'den sonraki dönemde düşüyordu) miktarlar çok etkileyiciydi; gerçekte artış şaşırtıcı derecede altı ya da yedi kat gibi rakamlara çıkıyordu"[93].

Katılım döneminde Batı Afrika'dan Avrupa'ya yapılan ihracat örüntüsü temelde üç evreden oluşuyordu: (1) 1750 dolaylarından (özellikle) 1793'e kadar mutlak ve belki de görece açıdan köle ticaretinde artış ve sürekli bir odaklanma; (2) 1790'lardan 1840'lara sözde yasal ticarette sürekli bir artışla birlikte önemli köle ihracının devamı ve (3) Atlantik köle ticaretinin fiili olarak sona erdirilmesi ve 1840'lardan 1880'lerdeki tam ölçekli koloni döneminin başlangıcına kadar (özellikle palmiye yağı ve yer fıstığı gibi) temel maddeler ihracatının sürekli artışı.

Şunun da akılda tutulması önemlidir: her ne kadar köle avcılığı ve ticari tarım üretimi gerçekte uzun vadede uzlaşmaz olsa da bu ikisini birleştirmek işgücünün kullanımı konusunda çözümü imkânsız bir çatışma yaratma eğimlinde olduğundan bu kısa vadede geçerli değildi. Her iki ihracat da aynı anda ve 30-40 yılda gelişti. Gerçekte, Northrup'ın da öne sürdüğü gibi palmiye yağı üretiminin hızla artmasını açıklayan faktörlerden birisi- Avrupalıların endüstriyel yağlama, kişisel hijyen ve mum gücü için yağa olan vazgeçilmez ve yeni talebin yanında- Afrika'nın yabancı mallara olan talebini harekete geçiren, tüccar toplulukları ağını genişleten ve (çoğu zaman önemsenmeyen) "pazarların, yolların ve yabancı paraların alt yapısını genişleten köle ticaretinin muazzam ölçüde gelişmesiydi.[94] Bunun yanında köleler doğrudan "yasal" malların üretiminde kul-

92 Munro (1976,48), bkz. ayrıca Coquery-Vidroviteh & Moniot (1974, 297-298)

93 Newbury (1971, 92) bkz. ek yorumları: "Erken on dokuzuncu yüzyıl Batı Afrika ticaretinin en çarpıcı özelliği oldukça düşük enlem çizgilerinden yapılan dökme yük ithalatında ve ihracatta yaşanan artıştır. 1850'lerden önce Afrika'yla yapılan ticaretle ilgili İngiliz ve Fransız ticaret istatistiklerindeki resmi değerlendirmeler düşük değerlendirmeler olarak görülmelidir; ihraç edilen mamul malların sayısı daha güvenilir bir yol gösterici olacaktır.

94 Northrup (1976, 361), bkz. ayrıca Manning: "Köle ticareti savaş ve kölelerin ihracı nedeniyle mal değişim sistemini sınırladı, öte yandan ithal malların dolaşımı ve içeri giren para yoluyla da mal değişim sistemini geliştirdi." (1982, 12). "Bununla birlikte Latham, köle ihracı ve palmiye yağı üretiminin uyumu tezini bu ikincisinin az iş gücü ve dolayısıyla boş zaman tercihlerinde az değişiklik gerektirdiğine dayandırır" (1978, 218).

lanılabiliyordu -birincisi her iki yönde de hamal olarak[95] ve ikincisi çiftliklerde (özellikle de 1830'lar ve 1860'lar arasında Dahomey'de) işçi olarak çalıştırılabiliyorlardı.[96] Her iki kullanım şekli de üretim maliyetini düşürmeye yarıyordu.[97]

Yine de, palmiye yağı sonunda en önemli üretim girişimi olarak köle avcılığının yerini almaya başladı. Bunun gelişmesi 1770'lerde Nijer Deltası bölgesinde başladı.[98] 1830'larda "fiyatlardaki dalgalanmalara rağmen sürekli büyüyen bir kıyı trafiği haline geldi."[99] Tabii ki, 1840'lardan sonra Avrupa pazarında genel anlamda iyileşen fiyatlar buna daha büyük bir ekonomik dürtü oldu.[100]

Fransızlar, başlangıçta İngilizler, Almanlar ve Amerikalıların aksine hurma yağı ürünlerine kültürel anlamda direndiler; fakat bu 1852'de sarı sabunu beyazlatmanın kimyasal metodunun bulunmasıyla sona erdi.[101] Gerçekte, yerfıstığı ticaretinin kaynağı Fransız tüketidsinin sarı sabun kullanmaya direnmesinde yatmaktaydı. Marsilyalı sabun üreticileri on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında yerfıstığı yağı ve zeytinyağı karışımının mavi mermer rengi bir sabun ortaya çıkardığını keşfettiler.[102] Yerfıstığı ticareti 1830'larda başladı ve köle ticaretinin sona ermesine rağmen Fransızların Senegal'de kalma ka-

95 Bkz. Adamu (1979,180) ve Martin (1972,118).

96 Bkz. Manning (1982,13) Bkz. on dokuzuncu yüzyılın başında Altın Sahili'nde bulunan Danimarka tarlalarında köle iş gücü kullanılması hakkında Reynolds (1973, 311)

97 Manning "Çiftliklerde yapılan tasarrufun herhangi bir teknik verimlilikten çok, köleleri uzun saatler çalıştırmakla ilgili olduğunu savunur." (1982, 54) Sorun değil! Tasarruf tasarruftur.

98 Bkz. Northrup (1978, 182). Bu hiç şüphesiz bazı insanların korktuğu şeydi. 1752'de Ticaret Odası Afrika'yla ticaret yapan tüccarlar şirketine Afrika'da şeker üretimi yapma izni vermedi. Şöyle söylüyordu "Bunun nerede durabileceği ile ilgili hiçbir söylence yoktu. Şimdi savaşla geçinen Afrikalılar üretici olacaklardı" Rawley tarafından alıntılanmıştır (1981, 424). Ticaret Odası Batı Afrika'daki şeker kamışı tarlalarını kontrol etmenin Batı Hint Adalarındakinden daha zor olacağını düşünüyordu. Çünkü İngilizler Batı Afrika'da "yerlilerin iyi niyetiyle elimizde tuttuğumuz toprak üzerinde sadece kiracı durumundaydılar.

99 Metcalfe (1962,116). Özellikle Ümit Burnu sahili ve çevresine atıfta bulunuyor.

100 Bkz. Newbury (1961,43). İngiltere 1817'de önceki yüksek gümrüğü çoktan düşürmüştü.

101 Bkz. Schnapper (1961, 118-128). Fransız Sömürgeler Bakanlığı'nın 1820'lerin sonunda ticari mahsul üretimini arttırma yönündeki önceki başarısız çabalarıyla ilgili olarak bkz. Hardy (1921, 215-216, 231-249). Fransızlar ara dönemde çam sakızı toplamakta köleleri kullanarak çam sakızı ticaretinden para kazanmayı sürdürdü. Bkz. Charles (1977, 29) ve Hardy (1921, 353-354).

102 Martin A. Klein (1968, 36-37)

rarlarını güçlendirdi. Daha fazla orada bulunmanın bu ekonomik temeli daha aktif bir koloni politikası izlenmesine yönelik Fransa içindeki çeşitli baskılarla çakışmış oldu.[103]

Peşin satılık ürün yetiştirilmesiyle pazara dönük yiyecek üretiminin artması arasındaki bağ özellikle bizim katılım dediğimiz süreç açısından, büyük oranda ihmal edilmiştir. Yine de, Hindistan ve Batı Afrika örneklerinde bunun kanıtları gözlemlenmiş gözükmektedir. Habib, Moğol ve İngiliz Hindistan'ı arasında tarımsal üretim açısından görülen önemli farklılıkların "uzak pazara üretim" den çok toprağın en uygun olduğu amaçlar için kullanılmasına izin veren, belli ürünlerin coğrafi anlamda belli topraklarda toplanmasında olduğunu tespit etmişti.[104] Bölgenin kendine yeterliği yerini dünya ekonomisinin kendine yeterliğine bırakmaktaydı. Gough, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Madras'da peşin satılık ürün (pamuk, indigo, biber, tütün) arazileri yanında diğer bölgelerinde nasıl yerel pazar için tahıl üretiminde yoğunlaştığını[105] ve yine diğer bölgelerin başlangıçta güney Hindistan'a olmak üzere, sonunda Seylan, Burma, Malaya, Mauritius ve son olarak ta Batı Hint Adalarına sözleşmeli işçiler göndermeye başladığını analiz eder.[106] Bayly de "kırılgan" kasaba ekonomilerinin yeni bir gelişme dalgasının küçük bir grup peşin satılık ürüne bağımlı aracılar zincirini barındırması sonucu peşin satılık indigo ve pamuk bölgelerinde ortaya çıktığı önemli noktasına dikkat çeker.[107]

Batı Afrika'ya gelince; Rodney bize köle gemilerinin erzakının temin edilmesine yönelik ciddi bir çalışma olmadığını hatırlatır.[108] Fakat bunun muazzam miktarda yiyecek gerektirdiği ve birçok kölenin Amerika yolundaki diğer köleleri beslemek için yerel yiyecek üretimine gönderildiği açıktır. Örneğin Latham, 1806 ve 1846 ara-

103 Klein (1972, 424). Klein'in yer fıstığı üretiminin başlangıç için verdiği tarihler (İngiliz) Gambia için 1833 ve (Fransız) Senegal için 1841'dir. Brooks (1975, 32) yer fıstığının ilk defa 1829'da ya da 1830'da Gambia'da ticarileştiğini söyler.

104 Habib (1963,56, 75)

105 Gough (1978,32)

106 Gough (1978,35)

107 Bayly (1975,499)

108 Rodney (1968, 282), bkz. ayrıca Johnson (1976, 26). Northrup şöyle der: "On dokuzuncu yüzyılın başında gıda ürünleri ekiminin Bonny'de tamamıyla durduğu söyleniyordu. Tabii ki o zaman gıda maddelerini başka yerden almak zorundaydılar. Kendisi palmiye yağı bölgeleri için köle emeğine dayanan gıda maddeleri üretimine işaret eder.

sında Calabar'ın doğusunda palmiye yağı üretimiyle uğraşmayan büyük bir köle yerleşimi olduğunu belirtir. Bunun muhtemelen Calabar'a yiyecek üretmek için olduğu tahmininde bulunur.[109] Son olarak, Newbury "genişleyen merkezler", bu ticaret ağlarının buluştuğu bu yere önemli derecede göçten gelen yerel gıda pazarlarının gelişmesine bağlar.[110]

Katılımın dayattığı ithalat-ihracat modelinin yeniden oluşturulmasının diğer, ikinci yarısı katılımı gerçekleştirilen bölgelerde imalat sektörünün zayıflamasıydı. Bu tema Hindistan alt-kıtasıyla o kadar uzun süredir özdeşleşmiştir ki bunun hiçbir şekilde Hindistan'a özgü olmadığını fark etmek bir ölçüde aydınlatıcı olabilir. Yine de Hindistan örneği ile söze başlayalım. 1800'den önce Hindistan'ın, dünya standartlarına göre, önemli bir tekstil üretim merkezi olduğu açıktır. Gerçekte, Chaudhuri Hindistan'ın "belki de dünyanın en büyük pamuklu kumaş üreticisi olduğunu" öne sürer.[111] Düşüş çok hızlı olmuştu. Napolyon savaşlarının ilk yılları gerçekten de kısa süren bir ihracat patlamasına tanık olduysa da, Berlin kararları ve ayrıca İngiliz rekabeti "Surat parça mallarının Londra'ya ihracının sonu"

109 Latham (1973, 92), bkz. ayrıca Dike (1956, 156). Gıda maddeleri üretiminde uzlaşmanın daha çok kullanılması siyasi idi. Latham Efikli palmiye yağı tüccarlarının "yeni palmiye yağı ticaretinden elde ettikleri karları kölelere yatırdıklarını; bu köleleri de bölgeler arası politikada efendilerinin güvenliğini sağlamak için gerekli, kendi kendini idare eden hizmetçiler görevi görmek üzere yeni keşfedilmiş yerlere yerleştirdiklerini" öne sürer. (s. 146)

110 Newbury (1971, 96)

111 Chaudhuri (1974, 127). Morris bunun göründüğünden daha az olduğunu savunur "Hindistan'ın büyük bir endüstri öncesi üretici ülke olduğu yaygın anlayışı mevcuttur. On sekizinci yüzyılda Hindistan'ın geç Ortaçağ Avrupa'sının üretim düzeylerinde bir teknolojiye sahip olmuş olması daha muhtemeldir... Hindistan güzel kumaşlar ve dikkat çekici ustalık örnekleri üretirken, ustalığı üretkenlikle karıştırmamak ya da ustalığın gelişmiş araçların ve üretim tekniklerinin var olduğunu gösterdiğini sanmamalıyız. Gerçekte, bunun tersi doğruydu." (1968, 5-6).
Raychaudhuri Morris'e şu şekilde karşılık verir: "Böyle bir görüş gerçeği Hindistan'ın Güney Doğu Asya, Iran ve Arap ülkeleri ve Doğu Afrika için -sadece güzel elbiselerde değil, kitlelere yönelik günlük giysilerde de- önemli bir tekstil tedarikçisi olduğuyla sınırlar. (Bunun yanı sıra) önemsiz sayılabilecek miktarda lüks mallar dışında, Hindistan on dokuzuncu yüzyıldan önce hiçbir mamul metal ürün ithal etmiyordu" (1968, 85). Bununla beraber, Raychaudhuri şu itirafta bulunur: "Hindistan'ın mamul mallar ihracatçısı sıfatıyla üstünlüğüne çarpıcı bir tezat olarak, teknolojisi dönemin diğer gelişmiş uygarlıkları ve özellikle Avrupa ve Çin ile karşılaştırıldığında çarpıcı biçimde geriydi" (1982a, 291). Şöyle ekler: "Harikalık derecesinde bir el becerisi gelişmiş tekniklerin ve araçların yerini dolduruyordu." (s. 294).

anlamına geliyordu.[112] Bengal'in pamuklu parça mallarına gelince, bunlar doğu Hindistan Şirketi'nin ihracat listesinden 1820 dolaylarında, müstakil tüccarlarınkinden de bundan hemen sonra çıktı.[113] Bir süre, Çin'e kumaş ihracı devam etti (ya da başladı), fakat sonra da kayboldu. Öyle ki istatistikler sürekli bir düşüş göstermektedir. Pamuklu parça malların ihraç değeri 1828 ve 1840 arasında, çok daha indirgenmiş bazda %50 azaldı.[114] Bunun yanında on dokuzuncu yüzyılda! Avrupa'ya hiçbir zaman ihracat yapmamış Bihar'daki üretimde yaşanan keskin düşüşü göz önüne alırsak iç pazar üzerindeki etkiyi de görebiliriz.[115]

Bir açıklama kısaca Britanya'nın yeni teknolojik ve dolayısıyla da rekabet gücüydü. Smelser Britanya'nın Hindistan pazarını nihai olarak ele geçirmesini doğal süreçlere bağlamaktadır.[116] Eğer böyleyse, İngilizler pazar üstünlüklerini korumak için neden siyasi önlemlere başvurmak zorunda kaldı. 1830'da Charles Marjoribanks Avam Kamarası önünde şu tanıklıkta bulunuyordu:

Hintli imalatçıları yasaklayıcı yüksek gümrüklerle İngiltere'den uzak tuttuk ve kendi mamul mallarımızın Hindistan'a girmesi için her türlü teşviki verdik. Bencil (bu sözcüğü hatır kırıcı olarak kullanıyorum) politikamızla Dakka ve diğer yerlerin yerli imalatçılarını ortadan kaldırdık ve ülkelerini mallarımızla doldurduk.[117]

Ayrıca Çin'le ticaretin neden daha az iyi gittiğini de açıklıyordu: "Hindistan İmparatorluğu üzerinde sahip olduğumuz güce Çinliler üzerinde sahip değiliz." Parlamento komisyonu 1848'de Hindistan'ın kumaş ithalinin gereksizliğini tartışıyor ve dolayısıyla Britanya'ya şeker

112 Nightingale (1970, 233)

113 Sinha (1970, 4) ihraç değeri 1792-1793'te 61x100.000 rupiden 1819'da 14x100.000 rupiye ve 1823'te 3x100.000 rupiye indi (s.3).

114 Chaudhuri (1968, 34). Aynı zamanda pamuk ipliği ithalatı %80 ve pamuklu mallar %55 arttı.

115 Bkz. Bagchi (1976a, 139-141)

116 Smelser (1959,127, fn.5). Bununla beraber bkz. Mann: "Sclfaktör neredeyse mükemmel bir makine olarak ilan edildi, fakat çok çabuk yayılmadı. 1839'lara kazançlar 7.000 poundu geçemiyordu." (1958, 290).

117 Sinha (1970, ll)'de alıntılanmıştır. "Birleşik Devletler'in yara sıra 'dış Avrupa'ya' ihraç edilen pamuklu mallara uygulanan gümrük ve ülke içi gümrükler belki de Hindistan pamuk endüstrisini ucuz İngiliz mallarının tek başına yapabileceğinden daha fazla ve etkili şekilde öldürdü." (s.7).
Ayrıca, ipek üretimiyle ilgili olarak Fransa'ya yapılan Hint ihracatı üzerindeki yasaklar 1830'larda kısa süre için kaldırıldığında İngilizlerin Fransa'ya yaptığı ihracat neredeyse kayboldu ve Hindistan ihracatı çarpıcı biçimde arttı. Bkz. s.12'deki tablo.

ithali üzerindeki gümrüklerin kaldırılmasını haklı göstermeye çalışıyordu. "Hindistan pazarını şekeri için alırsanız İngiltere'nin mamul pazarına aynı ya da daha büyük oranda zarar verirsiniz."[118] Her halükarda, Hindistan'ın sanayinin kesin biçimde uzaklaştırılması tezini inkâr etmek oldukça zordur. Britanya'nın Doğu Hindistan ve Çin Ortaklığı başkanı o sıralar bu tezden övgüyle söz ediyordu. 1840'da George G. de H. Lampert şu tanıklıkta bulunuyordu:

> Bu şirket, çeşitli yollarla, büyük üretim dehamız ve yeteneğimizle, Hindistan'ın imalat yapan bir ülke olmaktan hammadde ihracı yapan bir ülkeye dönüştürülmesini teşvik etmiş, buna yardım etmiş ve bunu başarmıştır.[119]

Osmanlı imparatorluğu bu dönemde, Hindistan alt-kıtası gibi, İngiltere'nin kolonisi olmadı. Yine de öyküsü çarpıcı biçimde paralel ve zamanlama daha da öncedir. On sekizinci yüzyılın birinci yarısında, Osmanlı imparatorluğu Avrupa'ya hâlâ ipek kumaş ve pamuk ipliği ihraç ediyordu. 1761'de Fransızlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen pamuk ipliğine yüksek bir korumacı gümrük koydu ve gümrükle birlikte İngilizlerin makineli dokuması Batı Avrupa pazarını sona erdirdi.[120] Genç sanayi sektörünün zirvesini 1780'lere yerleştirir ve bu noktadan sonra, Batı Avrupa ve Osmanlı tekstil üretiminin paralel yollarının ıraksadığını ve Osmanlı sanayinin sadece ihracat açısından değil "kendi geçmişinde ulaştığı üretim düzeyleri" açısından da gerilemeye başladığını söyler.[121] Babı-Ali'nin 1793-1794'de III. Selim'in önlemleriyle başlayan siyasi ve ekonomik önlemler bütününe rağmen[122], 1856'da bir İngiliz yazar imalat sanayinin Türkiye'de "büyük oranda gerilediğini" ve artık Türkiye'nin kendisine daha sonra mamul mallar olarak geri dönecek ham maddeler ihraç ettiği gerçeğinden söz eder.[123] 1862'de, bir başka İngiliz

118 İngiliz Parlamento Belgeleri (BPP), komite raporları (1848b, 10).

119 BPP, komite raporları (1840b, 24).

120 Issawi (1966,41)

121 Genç (1976, 260-261). Issawi (1966, 49) dönüm noktasını 1815-1820 olarak belirler. Köymen (1971, 52) krizin 1825'te başladığını söyler.

122 Bunlar 1850'lerdeki Nihai çöküş için iyi bir açıklaması olmayan Clark (1974)'de seslendirilmiştir. Burada, 1832'deki İngiliz-Türk Ticaret Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı hükümetinin bütün ihracat-ithalat kontrollerini kaldırması gerektiğim belirtir.

123 M. A. Ubicini, Letters on Turkey adlı bir kitapta (London: 1856, II) Issawi (1966, 43)'de yeniden basılmış. Ubicini sadece pamuklu mallarda değil, çelik ve silahlardan, ipek, altın tel, tabaklanmış deri, çanak çömlek, koşum takımları ve her türden kumaştan söz eder.

yazarın yorumu daha kesin bir ifadeye sahiptir: "Türkiye artık bir imalat ülkesi değildir."[124]

Merceğimizi Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye çevirsek de hikâye aynıdır. Muhammed Ali'nin Suriye'deki 'zorla sanayileşme' girişimine rağmen[125] başarısız olduğunu görürüz. Bunun nedenlerinden birisi ona 1841'de İngiliz-Türk Ticari Anlaşması' nın şartlarının dayatılması ve bunun "Nil'deki fabrikalarını çürümeye terk etmesine" neden olmasıydı.[126] Suriye'de ise imalat sanayisinin korkunç çöküşü 1820'lerde başladı[127] ve 1840'larda hem Halep hem de Şam'da süreç tamamlandı.[128]

Rusya akıntıyı kesmek için daha iyi mi donanmıştı? Biraz ama çok değil. On sekizinci yüzyılın birinci yarısı Rus endüstrisi için doruk noktası olmuştu. Urallar maden endüstrisi 1716'dan itibaren hızlı bir gelişme dönemi yaşadı.[129] Çariçe Elizabeth döneminde, özellikle de 1745'den 1762'ye kadar, ikinci bir sanayileşme patlaması oldu. Bu II. Catherine döneminde "altın çağına" ulaştı[130], İngiltere'ye yapılan ihracat canlı bir şekilde arttı.[131] Rus tarihçi Tarle'nin 1910 tarihli kitabında, on sekizinci yüzyılda "Rusya'nın geri kalmışlığının genel Avrupa çerçevesine yerleştirildiğinde çok büyük görünmediğini" öne sürmesine şaşırmamak gerek.[132]

Ancak, 1805'den sonra, Rusya dökme demir üretiminde Britanya'nın gerisinde kalmaya başladı. Kömürle izabe teknolojisi egemen olduğunda Rus üretimi dezavantaj sahibi oldu.[133] Buna ek olarak, I. Nicholas zamanında (1845-1855) önde gelen memurlar sosyal huzursuzluklardan korkarak sanayi gelişimine "soğuk" ve hatta düşmanca bakmaya başladı. Yine de temel endüstri malı olan dökme demirin ihracatı büyük oranda azaldığı halde, Ruslar 1830'lardan sonra yüksek gümrük vergileri koruması ve teknoloji ithali birleşimiyle teks-

124 Farley (1862, 60)
125 Issawi (1961, 6)
126 Clark (1974, 72)
127 Issawi (1966, 238)'de Srmlianskaya. Bkz. ayrıca Chevallier (1968, 209).
128 Polek (1963, 215)
129 Bkz. Koutaissoff (1951, 213), bkz. ayrıca Goldman (1956, 20).
130 Coquin (1978, 43, 48)
131 Portal (1950, 350). Amerikan bağımsızlık savaşı ve devrimci Napolyon savaşları buna bir ölçüde yardıma olmuştur. Portal şunu kaydeder: "Rus maden üretimi 1750'den sonraki büyük gelişme evresinde, büyük oranda ihracata yönelikti." (s. 373).
132 Dukes (1971, 375)'de alrntılanmıştır.
133 Bkz. Baykov (1974,9-13)

til ürünleri için bir iç pazarı sürdürmeyi başardılar. Ayrıca pancar şekeri rafine endüstrisi de kurdular.[134] Rus ordusunun devam eden görece gücünün önemsiz bir destekleyici faktör olmadığı bu bütünsel endüstriden uzaklaşmaya karşı direnme yeteneği, kısmen, yirminci yüzyılın başında dünya ekonomisinde Hindistan'dan ya da Türkiye'den farklı bir rol oynama yeteneğini açıklar.

Son olarak, Batı Afrika'yı çoğu zaman endüstriden yoksun olarak düşünürüz. Gerçekten de tekstil ürünleri Batı Afrika'ya daha on sekizinci yüzyılda ithal ediliyordu.[135] Ancak bu abartılmamalıdır. Rodney'e göre 1750'den önce Gine kıyısındaki yerel pamuklu kumaşlar İngiliz mamullerinin rekabetine direnmişti.[136] Nitekim on sekizinci yüzyılda Nijer Deltası'ndan söz eden Northrup da demir kuşaklar gibi ithal malların hâlâ önemli bir işlem gerektirdiğini ve dolayısıyla iç ekonomi üzerinde çoğaltan bir etki yaptığını gözlemliyordu.[137] İthal malların niteliğinin ve kalitesinin değişmesi ancak Napolyon savaşlarından ve İngiliz gemilerinin 1807'de köle ticaretinden çekilmesinden sonra oldu.[138] Bu sadece tekstil değil demir ürünleri için de geçerliydi. Batı Afrika'daki demircilik ve demir dökümü on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'dan gelen ucuz ürünlerle yok edildi.[139]

Büyük ölçekli, ihracata dönük temel üretim, daha önce açıkladığımız gibi, pazarın taleplerine cevap veriyorsa etkin biçimde işleyebilir; bu ise ancak etkin karar alma organlarının, üretim ve ticaretle ilgili kararlarındaki değişikliğin gerçekten kendi kaderlerini etkileyecek kadar büyük olduğu durumda mümkün olabilir. Önemsiz aktörün kişisel çıkarı pazara 'uyum göstermek zorunda değildir, ya da her halükârda büyük ölçekli aktörünkinden çok daha küçüktür.

134 Bkz. Falkus (1972, 36-39). İlk şeker rafinesi patlaması 1820'lerde başlar.

135 Gerçekte Hint tekstil ürünleri oraya daha on yedinci yüzyılda Avrupalı tüccarlar vasıtasıyla gidiyordu. Bkz. Furber (1965, 12). Boulle (1975, 325) daha da ileri giderek Batı Afrika pazarının on sekizinci yüzyılın ortasındaki İngiliz ve Fransız ihracatı açısından büyük öneme (de taille) sahip olduğunu savunur. Örneğin 1760'larda ihraç edilen İngiliz kumaşının %43'ü Afrika'ya, %39'u Amerikalılara gidiyordu. Metcalf tekstil ürünlerinin ateşli silahlardan daha çekici bir ithal ürün olduğunu ve bu tekstil ürünlerinin elitler için lüks ürünler olmaktan çok kitle tüketimi için olduğunu gözlemler (1987, 385).

136 Rodney (1970,182)

137 Northrup (1978,140)

138 Northrup (1978, 175) Bkz. Ayrıca Johnson (1978, 268), Curtin (1975a, 326) Onu Senegambia için biraz da ha geç bir tarihe, 1830'lara yerleştirir.

139 Flint (1974, 387)

Büyük karar alma organı halkaları oluşturabilecek iki yer vardır. Birinde temel üretim -"çiftlik" çözümü dediğimiz- büyük birimler halinde gruplandırılabilir. Ya da ürün zincirindeki başlangıç üretim bölgelerinden sonraki bir evrede büyük halkalar oluşturulabilir. Örneğin, (Fransızların *traitants* ya da *commerçants'ın* aksine *négociants* olarak isimlendirdiği) büyük tüccarlar akıntısının daraldığı yerde konuşlanabilirler. O zaman, bir ticaret yarı-tekeli ya da oligopolü oluşturmak yeterlidir. Bu büyük ölçekli tüccar (ya da tüccar-banker) için küçük üretici kitlesi tarafında kendisine bir bağımlılık oluşturmak önemliydi. Bunu yapmanın en basit ve belki de en etkili yolu borç bağıydı. Bu şekilde, büyük ölçekli tüccar dünya pazarına "ayak uydurmak" istediğinde, karlı bulduğu şekillerde, üretim modellerini hızla değiştirebilir.[140] Bu büyük ölçekli ekonomik birimlerin -çiftlik ya da büyük ölçekli tüccar dar geçitlerinin- oluşturulması katılımın temel bir özelliğidir.

Bu dönemde Hindistan'ın ihracatı dört temel ürün etrafında toplandı -indigo, pamuk, ipek ve afyon... Bu dörtlüden indigo en çok çiftlik yönelimli olandı. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde birkaç İngiliz tüccarı Batı Yarımkürenin azalan arzına yanıt olarak çiftlikleri oluşturdular.[141] Buna ek olarak küçük ölçekli üreticilere kredi verdiler. Kredi en ufak bir durgunluk işaretinde geri isteniyordu ve bu topraklara el konulması gerekiyordu; böylece topraklar daha çok bir elde toplandı.[142] Dışarıda ürettirme sistemi[143] bu süreçle önemli bir yer tutuyordu ve indigo üretiminde ancak bu dönemde kullanılmaya başlandı.[144] Her iki durumda da -doğrudan üretim ya da küçük üreticilere avans sistemi- indigo üreticileri temel üretim kararlarını

140 "Üretim öncesi antlaşma" aynı zamanda doğrudan üreticinin fiyatları kontrol etme yeteneğini de kontrol eder ve büyük tüccarların tedarik pazarını stabilize etmesini sağlar. (Chaudhuri, 1978,143)

141 Bkz. Furber (1951, 290-291)

142 Siddiqi (1973,151)

143 Chaudhuri bu "Avrupalı" kavramın açık olduğu kadar kapalı da olduğunu söyler (1974, 259). Belki de öyledir. O zaman başka bir terim bulalım Arasaratnam bu Chaudhuri görüşünü onaylamakla birlikte örmeci topluluğu açısından sistemin temel bakış açısını kabul eder "Nihai ürünü satma özgürlüğü olmakla birlikte pazara ulaşmanın kısıtlayıcı özelliği ve uzak birçok örmeci köyündeki malların alımında tekele yakın koşullar bu özgürlüğü yararsız hale getiriyordu." (1980, 259).

144 Bkz. Raychaudri (1965, 756); bkz. ayrıca (1962,180-181).

kendi ellerinde tutuyor; hedeflerine ulaşmak için "küçük baskılar" ya da "borç köleliği"ni kullanıyorlardı.[145]

Benzer şekilde, ham pamuk üretiminde de, daha çok ihracata yönelik oldukça, kira ve faizlerin reel ağırlığı arttığı için üretim üzerinde gittikçe artan bir baskı ve ticaret sermayesi egemenliği hâkim oldu.[146] Afyon örneğinde, afyonun (Doğu Türkistan Şirketi aracılığıyla) bir devlet ticaret tekeli olması üretim miktarını ve niteliğini kontrol etme, fiyat düzeylerini ayarlama ve fiilen Çin pazarı için uluslararası rekabeti izleme amaçlarına hizmet ediyordu.[147]

1848'de, F.W. Prideaux Avam Kamarası'ndan seçilen bir komite önünde "Hindistan'da şeker, indigo ve bu ülkeden ihraç edilmek için yetiştirilen ne varsa hepsi avansla yetiştirilmektedir" tanıklığında bulunuyordu.[148] Bununla birlikte, Batı Hint adalarındaki gibi Avrupalı çiftlik işleticilerin çoğunlukla yokluğuna rağmen, Clapham'ın da öne sürdüğü gibi, bu ihraç mallarının çoğu eski türden bir çiftlik ya da koloni karakterine sahipti.[149] Rothermund dış alandan katılıma geçişi kesin biçimde (ticaret yapan) fabrikanın değişen işlevlerinde yakalar. Gemiler üzerinde alım-satım yapmaktan, özel siparişler yapmaya, bu siparişleri avansla finanse etmeye, avansları üretimi teşvik için kullanmaya ve atölyeler işletmeye gidiyordu.[150]

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür çiftliklerin doğuşu bir süre tartışma konusu olmuştur. *Çiftlik* bir tür arazi kirasını ifade eden hukuksal bir terimdir. Sözcüğün kökeni bir *çift* ya da öküze, dolayısıyla da bir çift öküzün bir günde sürebileceği arazi miktarına göndermedir.[151] Bu nedenle bir karışıklık ortaya çıkmıştı, zira bir çiftten çok daha fazla olan ve ekimin genel anlamına yakın kullanılan *çiftlikler* ihracata dönük peşin satılık ürünlerle doğrudan bağlantılı gözüküyordu.

145 Fisher (1978,115). Fisher 118. sayfada her sistemin dezavantajlarını tartar: Doğrudan ekim daha pahalıydı; avans sistemi ise büyük olasılıkla köylünün memnuniyetsizliğine yol açacaktı.

146 Guha (1972,18, 28)

147 Bkz. Richards (1981, 61). Devlet tekeli de büyük ölçekli müstakil tüccarların diğer ürünler için kullandığı aynı sistemi kullanıyordu: "Afyon tohumu için toprağı hazırlamaktan Kalküta'daki mezata kadar tüm süreç karmaşık bir avans ödemeler sistemine dayanıyordu." (Owen, 1934, 26).

148 BPP, komite raporları (1848a, 21).

149 Clapham (1940,232)

150 Bkz. Rothermund (1981, 76)

151 Bkz. Gandev (1960, 209); Stoianovich (1958, 401) ve Busch-zantner (1938, 81).

Staoianovich *çiftliğin* (özellikle de *hassa-çiftliğinin)* yayılmasını kolonilerden gelen yeni ürünlerden olan pamuk ve mısırın 1720'lerden itibaren Balkanlar'da ekiminin yaygınlaşmasına bağlar.[152] Gandev de benzer şekilde onların Kuzeybatı Bulgaristan'daki gelişmesini, sermaye birikimine ve sermaye yatırımına tâbi olan büyük ölçekli peşin satılık ürün birimlerinin ortaya çıkışı olarak görür.[153] Peter Sugar da onların pazara dönüklüğünü, yeni ürünlerin ekimini, köylülerinin borç tutsaklığını vurgular.[154] McGowan bunların deniz kenarlarında bulunduğunu ve Osmanlı İmparatorluğunun geç dönemlerindeki gelişmelerinin "neredeyse her zaman dış ticaretle bağlantılı olduğunu belirtir."[155] Son olarak, İnalcık da büyük *çiftlikleri* pazara dönüklükle ve çiftliğe özgü yapılarla ilişkilendirir. Bunlar, ona göre, özellikle kenarda kalmış boş arazilerde *(miri)* yapılan toprak ıslahı ve iyileştirmelerle birlikte yayılmıştır.[156]

Mısır'a gelince, pamuk üretiminin artması on dokuzuncu yüzyıl boyunca büyük çiftliklerin ortaya çıkışıyla doğrudan bağlantılıdır.[157] Daha 1840'da, John Browring Avam Kamarasına tanıklığında bunun nedenini açıkladı. Köylünün aldatılma ve vergilendirme korkusuyla pamuk ekiminden çekindiğini, çünkü pamuğun yılda sadece bir ürün verdiğini anlatıyordu. Peki, çözüm neydi?

Geride kalan birçok arazi parçası vadesi gelmiş borçları ödemeyi kabul eden ve sonuçta köylüyü günlük işçi olarak çalıştıran, böylece

152 Stoianovich (1953, 403). Avusturya, Saksonya, Prusya ve İsviçre'deki yeni tekstil fabrikaları Makedonya ve Teselya'nın yün ve pamuğunu gerektiriyordu; artan Fransız, Alman ve İtalyan talepleri Makedonya'nın pamuk üretimini 1720 ve 1800 arasında üçe katlamasına neden oldu. (Stoianovich, 1960, 263) Bkz. Ayrıca Stoianovich (1976,184).

153 Bkz.Gandev (1960, 210-211)

154 Bkz. Sugar (1977,211-221)

155 Mc Gowan (1981a, 79). Mc Govan Osmanlı tarımının ihracata yönelik olan kısmı on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yavaşça büyümüş olması gerektiği uyarısında bulunur (s.170) ve "ortalama Balkan çiftliğinin, karakteri ve ölçeği açısından çoğunlukla birlikte düşünüldüğü Gutsherrschaft karakterinden ziyade kendisinden türediği Grundherrschaft geçmişine çok daha yakın olan bir kira etkinliğiydi" der (s. 79). Bununla beraber, dış ticarete yönelen çiftliklerle bunun daha az olası olduğu orta büyüklükteki çiftlikler arasında ayrım yapar. (1981b, 62)

156 İnalcık (1983, 116). Batı Anadolu'da çiftliklerin küçük olmasının nedeni tam olarak toprağın yüksek verimi ve yüksek değeriydi (s. 117). Islah yoluyla toprağın haklarını kazanmak Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminin bir özelliğidir ve ıslah edilen birimin büyüklüğüyle hukuksal bir bağı yoktu. Fakat artık büyük çiftlikler oluşturmak için kullanılıyordu.

157 Bkz. Baer (1983,266-267)

onlara arazi vergisini ödeme ve paşa tarafından belirlenen taahhüt edilen ürün miktarını düşürmenin sorumluluğundan kurtaran kapitalistlere transfer edildi.[158]

Rusya'da, tabii ki, topraklar hatırı sayılır biçimde aristokrasinin elinde toplanmıştı. Katılım sırasında bu süreç güçlendi ve peşin satılık mahsul üretimiyle olan bağlantısı yoğunlaştı. Blum'un kaydettiği gibi, senyörler, örneğin tahıl üretiminin yüzde doksanını gerçekleştirerek, pazarın ana tedarikçileriydi.[159] Bu aynı dönemde tarımsal bir yenilik olan üç kesimli nöbetleşe ürün ekimini görüyoruz.[160]

Böylece, on sekizinci yüzyılın sonlarında "kırsal ekonomi daha da ticari bir nitelik kazandı"[161]. Sertlik modelinde görülen ve aşağıda angarya açısından tartışacağımız bir değişiklik olarak *obrok'dân* (ya da ayni ve nakdi ödeme) *barshchina'yâ* (ya da işgücü ile ödeme, yani corvée)[162] geçiş de toprakların bir elde toplanmasının başka bir biçimi olarak görülmelidir. Burada bir yerde toplanan mülkiyet değildi. Zira bu zaten topluydu; toplanan üretimdeki karar alma prosedürleriydi. Ve bu ticarileşmiş bir tarım için çok önemliydi. *Obrok'un* devam ettiği malikânelerde senyörler çoğu zaman (yasal kısıtlamalara rağmen) tüccar-girişimci haline gelen köylüleri teşvik ediyor ve koruyordu; zira bu sadece bu gibi köylülerin daha büyük *obrok* ödemesini sağlamıyor, aynı zamanda senyörlerin onları köy cemaatinin daha az varlıklı üyeleri için kefil olarak kullanılmasına imkân tanıyordu.[163]

Batı Afrika'daki tablo bir rastlantı olamayacak kadar büyük bir benzerlik taşımaktadır. Söze sonsuz rekabeti teşvik etmek bir tarafa, ticarileşen dar geçitlere neden olan köle pazarlarıyla başlıyoruz.

158 Issawi'de yeniden basılmıştır (1966, 387).

159 Bluem (1961, 391-392)

160 Confino (1969, 39). Bu özellikle Kuzey ve Orta necérnozem bölgesindeki ve kara topraklı arazilerin bulunduğu kuzey kısmındaki durumdu.

161 Kizevetter (1932, 637)

162 Farklılık hakkında bkz. Confino (1961b, 1066, fn. 2). Barshchina'yâ geçiş daha on yedinci yüzyılın ortasında başladı, fakat on sekizinci yüzyılın ortasında arttı, özellikle de necérnozem bölgesinde. Bu kısmen özel çiftliklerdeki köylerin oranındaki düşüş ile dengeleniyordu; zira devlet ya da saray çiftliklerindekiler normalde obrok ödüyorlardı.

163 Blum (1961, 289). Bu girişimcilerin çoğu zulme uğramış eski inanlılardan toplanıyordu. İnançları tam olarak Protestan sayılmazdı fakat işkence görmüş olmaları faktörü kitap okuma, kendilerini korumak için para bulma, gizlice yazışma ve tabii ki bir tüccar sınıfı için uygun bir eğitim ihtiyacı doğuruyordu. Bkz. Gerschenkron (1970, 35-37)

Her yerde kimi zaman resmi, kimi zaman özel, kimi zaman da ikisinin birleşimi olan "kısıtlayıcı ticari ortaklıklar ve uygulamalar"ın varlığına rastlıyoruz.[164] Bunun yanında, palmiye yağı gibi peşin satılık ürünlere yönelmeye çiftlik yapıları oluşturma girişimleri eşlik etti. Gerçekte köleliğin kaldırılması taraftarı olanlar bir araç olarak bunu doğrudan destekliyordu. Bunu yasal ticarete somut bir ekonomik temel kazandırma aracı olarak görüyorlardı.[165] Çiftlikler özellikle Dahomey ve Yorubaland'da başarılı oldu. Güçlü monarklar, köle işgücü ve muhtemelen sermayenin birleşimi, monarkların palmiye yağını başka türlü çok pahalı olacak hatırı sayılır uzaklıktaki iç bölgelerden ihraç edebildikleri anlamına geliyordu.[166] Fakat ulaşımın daha az problemli olduğu yerlerde, palmiye yağı (ve fıstık) üretimi teknolojisi bunu küçük boyutlu çiftçiler için de mümkün hale getirdi.[167]

Bununla birlikte kral ve askeri komutanların üretim sürecindeki egemen konumlarının yakalanmasından söz eden Law'un da kaydettiği gibi, köle ticaretinden palmiye yağına nihai geçiş yapıldığında bu değişiklikten yararlananlar arasında küçük çiftçiler kadar büyük tüccarlar da vardı.[168] Başka deyişle, odak noktası bir ürün toplama noktasından diğerine geçmişti ve eğer görece küçük palmiye yağı çıkarımı birimi üzerinde odaklanırsak bu noktayı kaçırırız. Gerçekte, devlet gücü ve ticari odaklanma arasındaki bağ bu bütünleşme döneminde özellikle büyüktü. Newbury bu olguyu açık biçimde sunmaktadır:

164 Lovejoy & Hogendorn (1979, 232). Hogendorn daha da ileri giderek şunu belirtir: "Köle edinme kendilerini nasıl koruyacağını bilen insanlara sunulan pahalı bir öneriydi. Bu sanki balıkların [Thomas & Bean'inkilerin] direnebilmesi gibi bir şeydi." (1980, 480). Sundström aynı ana fikri vurgular: "Afrika dış ticaretinin en çarpıcı yönlerinden biri aracıların, çoğu zaman bir tekel halini almış güçlü konumlarıydı... Ticari tekel kısmen nehir taşımacılığının tek başına kontrolüne dayanıyordu." (1974, 254-255). Bkz. ayrıca Van Dantzig (1975, 264) köle ticaretinin sermaye yoğunluğuna ve dolayısıyla büyük ölçekli işlere olan eğilime dikkat çeker.

165 Bkz. Ajayi & Oloruntimehin (1976, 211). Danimarkalıların yasak sonrası çiftlikler kurma girişimleri hakkında bkz. Norregard (1966, 172-85) Müller en azından yoğun nüfusu olan bölgelerdeki Igbolar arasında, palmiye yağı ihracatı için üretimin alışveriş için zaten yağ ve diğer maddeler üreten bir bölgede başladığını savunur. (1985, 58)

166 Bkz. Manning (1969, 287)

167 Bkz. Hopkins (1973, 125). Bununla beraber Auge (1971, 161) on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Güney Fildişi Sahili palmiye yağı üretimim tanımlarken, ailelerden işçi bulmaktaki zorluklara ve sonuçta köle işgücüne başvurmaya dikkat çeker. Bu o zaman oldukça büyük ölçekli birimleri içerir.

168 Law (1977,572)

Dahomey ya da Nijer Deltası gibi tüccar devletler ticaretten gelen gelirle desteklenen Afrikalı yöneticilere güzel bir örnek teşkil etmektedir. Obopa yöneticisi Ja Ja ve Warri yöneticisi Nana, tüccarları sağan Afrikalı bürokratlardan çok kurnaz tüccarlardı.[169]

Neler olduğunu anlamamız için çok katlı bir tüccarlar yapısının ortaya çıkışının farkına varmalıyız. Atlantik limanlarında Avrupa şirketlerini temsil eden ve genellikle Avrupalı olan tüccarlar ya da ihracatçı-ithalatçılar vardı. Bu tüccarlar büyük ölçekli komisyoncu ya da aracılarla (Fransızca *négociants);* onlar gezgin tüccar olan diğer aracılarla (Fransızca *traitants)* iş yapıyordu; doğrudan üreticilerle iş yapan da normalde bu sonunculardı. Küçük ölçekli üretimin olduğu yerde genellikle komisyoncu düzeyinde bir yoğunlaşma söz konusudur. Bölge koloni yönetimine geçtiğinde bu komisyoncular eritilecek ve yerlerini Avrupa şirketleri alacaktı.[170]

Katılım süreci, daha önce savunduğumuz gibi, dünya pazarının gereklerine tepki vermede kendi çıkarını gözeten, görece büyük ölçekli diğer türden karar alma birimlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu birimlerin büyüklüğü kısmen onları motive etme görevi gördü, zira birikim imkânları konusunda önemli etkileri vardı; kısmen de dünya pazarı üzerinde belli bir etki yapacak yeterli sermaye ve malı kontrol ettikleri için tepki verme yeteneklerini de artırdı. Tepki verme yeteneği açısından tartışılacak son bir öğe olarak ürünü rekabetçi hale getirecek bir fiyata yeterli iş gücü temin etme yeteneği kalmaktadır.

Bir işçi, özellikle de tarımda çalışan bir işçi için, özellikle fakat sadece çiftlik benzeri olmamak üzere, peşin satılık mahsul üretimine katılmak çok az bir çekicilik arz ediyordu; çünkü bu sonuçta hayatta kalmasını ve hatta görece bir refahı garanti eden her türden geçimlik çalışmanın zamanını ve fiziksel varlığını azaltacaktı. Bu nedenle, en azından başlangıçta ve daha sonra da uzun bir süre, bütünleşme süreci içerisindeki bir bölgedeki pazar üreticilerinin ihtiyaç duyduğu iş gücü arzının uygun yerlerde uygun hızla çalışması için doğrudan ya

169 Newbury (1969, 74-75)

170 Çoklu katmanlar hakkında Bkz. Chamberlain (1979, 422-423) ve Newbury (1971, 100). Négociants ve Traitants arasındaki fark için bkz. Hardy (1921). Bu zamanda, düşük düzeyli seyyar ticaret genelde düzenlemeye tabii değildi, rekabete ve çatışmalara açıktı. Bunun böyle olmadığı üç bölge Cross nehri havzası (eski Calabar), Nijer Deltası (Opobo) ve Dahomey siyasi gücün tek elde olduğu ve ihracata yönelik en fazla üretimin yapıldığı bölgelerdi. Bkz. Chamberlain (1979, 434).

da dolaylı olarak zorlanması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu zorlama kavramsal olarak ayrılması gereken iki öğeyi içeriyordu: İşçinin daha sıkı (daha verimli?) ve daha uzun (günlük, yıllık, yaşam boyu) çalışmaya zorlanma biçimi ve işçinin resmi hakları ya da hukuki statüsü ve dolayısıyla işiyle ilişkili seçenekler dizisi.

Moğol Hindistan'ı dünya ekonomisine katılımından önce, işçi sınıfının yaşam standartlarıyla ilgili bilgi sahibi olduğumuz birkaç bölgeden biridir. Dört tür karşılaştırma mevcuttur. Habib 1600'deki kişi başına tarımsal üretimin aynı bölgede 1900'deki orandan ve aynı zamanda 1600 yılı Batı Avrupa'sındakinden daha az olmadığını savunur.[171] Spear Moğol Hindistan'ındaki ortalama bir insanın Avrupalı karşılığından daha iyi beslendiğini savunur.[172] Desai de "ortalama yiyecek standardı"nın Akbar'ın imparatorluğunda 1960'ların Hindistan'ında olduğundan "takdir edilecek derecede yüksek" olduğu tezini desteklemek için rakamsal bilgi toplamıştır.[173] Ancak, 1950'den sonra bütünleşmenin başlangıcıyla birlikte, İngilizlerin Bengal köylüsünün tembelliğiyle ilgili şikâyetlerini duyuyoruz.[174] Bu tembelliğin çözümü kısa süre sonra bulundu, daha önce tanıttığımız "avans" sistemi. Bu olguyu peşin satılık ürün üretilen bütün bölgelerde ortaya çıkan en önemli zorlama mekanizması olarak görüyoruz.

Bu sırada, iki tür arazi kirası ortaya çıktı: *Zamindari* ve *Ryotivari*. Bunların her ikisi de mülkiyet haklarıyla birlikte sahipliği ifade edecek şekilde tanımlanmıştı. Kira biçimlerinin bu yönde evrilmesi kapitalist dünya ekonomisine katılımın bir işaretidir, zira mülkiyet hakları toprağın ticarileşmesinden ayrılamaz; toprağın ticarileşmesi de sonsuz sermaye birikimini mümkün kılan bütün faktörlerin

171 Bkz. Habib (1979,35)

172 Spear (1962, II, 47). Şöyle devam eder: Tahmini yüz milyon nüfuslu Moğol Hindistan'ı bütün olarak değerlendirildiğinde bir buçuk asır boyunca çağdaş Avrupa'nınkiyle zor karşılaştırılabilir bir hata standardına sahipti... Köylünün biraz daha çok yiyecek şeyi, tüccarın ise daha az harcama fırsatı vardı.

173 Desai (1972, 61). Bu Moosvi (1973,189) tarafından desteklenmektedir. Heston'un (1977) bir çürütmesi söz konusudur. Yeniden yaptığı hesapların Desai'nin Akbar'dan itibaren reel ücretlerin düştüğü inananı kesinlikle zayıflattığını söyler (s. 394). Desai'de buna karşılık, bazı yeni hesaplamalar yaparak ve 1960'larla karşılaştırıldığında Akbar'ın zamanında tahıl anlamında daha bol ürün ve kentteki ücretlerin daha fazla alım gücü olduğu sonucuna vararak Heston'u çürütür. (1978, 76-77)

174 Bkz. Verimli toprak göz önüne alınırsa üç aylık sıkı çalışmanın ve hasat zamanı birkaç ek haftanın bu makul yaşam standardının sürdürecek pirinç hasadını üretmek için yeteri olduğunu belirten Sinha'daki tartışma (1962a, II, 217-218) Ancak bu kadar iş gücü dünya pazarı için ticari mahsul üretmek için yeterli olmayacaktı.

bağımsızlaşmasında gerekli bir öğedir. *Zamindari* sistemi Bengal'de 1793 sürekli iskânı tarafından yerleştirildi.[175] Bu sistemde topraklarında yaşayan *Ryotiar* (ya da köylüler) *Zamindariann* kiracıları ve dolayısıyla kira arttırmaya ya da yerinden çıkarılmaya tabi sayılıyordu. Sonuç olarak, kiralar artıyordu ve yerinden atılmalar yaygındı.[176] Fakat aynı zamanda, yeni ürünler yetiştiriliyor ve yeni işçiler alınıyordu.[177]

Buna karşılık *Ryotwari* sistemi muhtemelen *Zamindari* aracılıkta çıkarıyor ve mülkiyet haklarını *Ryotun* kendisine veriyordu. Bu teoride daha sağlıklı, uygulamada yerinde ve yararlı, yerli kavramlar, adetler ve göreneklerle daha uyumlu olduğu için benimseniyordu.[178] Sistem başlangıçta Madras'da uygulandı ve çoğu zaman Güney Hindistan'dan geldiği düşünülür, fakat bundan kuzeyde olduğu gibi Bengal'de bile yararlanıldı. Gerçekte, mülkiyet haklarını elde eden Ryoiların çoğu durumda yüksek kastlardan köy liderleri olduğu ortaya çıktı. Bu *Ryotiar* tabii ki üreticiydi, fakat aynı zamanda *(Zamindariardan* küçük olsalar da) aracılık yapıyorlardı; zira çoğu zaman alt kasttan gelen doğrudan işçilerin gözeticileriydiler.[179]

Burada kaydedilmesi bizim için önemli olan şey, her iki sistemde de mülkiyet hakları ve avans sisteminin birleşiminin epey büyük bir zorlamayı mümkün kıldığıdır. Indigo üretimiyle ilgili, 1861 yılına ait bir İngiliz Parlamentosu Raporunun ifade ettiği gibi...

Bengal'ın durumu ve sonuçta ortaya çıkan köylünün "tembelliği" görüşe hiç şüphesiz iş gücü açığını arttıran ve böylece hayatta kalanların pazarlık gücünü arttıran korkunç 1770 kıtlığı tarafından kötüleştirildi. Bkz. B. B. Chaudhuri (1976,290-292)

Üretici *Zamínáar* haklarına sahip olduğunda, *Ryot'un* çok az seçeneği vardır... Etki belki de en iyi şekilde manevi zorlama ve fiziksel güçten korku olarak tanımlanabilir.[180]

175 Tabii ki, Moğol yönetimi altında Zamindarlar var. Fakat bunun özel mülkiyet hakları yoktu. Tarımsal işletmeler sistemindeki rolleri "cebe indirmeler" dışında ikincildir. (Moosvi, 1977, 372)

176 Neale (1962, 69)

177 Bengalli Zamindarlar tarafından kabile işçilerinin kullanımı hakkında bkz. Bhattacharya (1983, 308). B. B. Chaudhuri de (1976, 320-323) hem kabilelerden hem de Müslümanlardan göçmen işçilerin devşirilmesini tanımlar.

178 S. C. Gupta (1963,126)

179 Bkz. Mukherjee & Frykenberg (1969, 220)

180 BPP, Belge Raporları (1861, xv)

Fakat gerçekte, indigo *Ryotwari* sisteminde daha sık ekiliyordu. Bununla birlikte doğrudan üretici için pek faydası yoktu.

En iyi mevsimde bile indigo ekimi çiftlik sahiplerinin izin vereceği oranlarda zorla fiyat alıyordu... Ryotlara çiftlik sahipleri tarafından zorla avans veriliyordu ve Ryotlar indigo ekimi için talep edilen arazi kotasını dolduramıyordu... Indigo ekimi sistemini indigo köleliği olarak tanımlamak yanlış olmaz.[181]

Indigo çiftliklerinin sahiplerinin baskı konusunda öne çıktığının düşünüldüğü açıktır...[182]

Pamuk dokumacılarının durumu da indigo yetiştiren köylülerden iyi değildi. Bengal'de, 1787 Temmuz'unda yayımlanan Dokumacılar Yönetmeliğinde, bir dokumacı Doğu Hindistan Şirketi'nden bir kere avans aldığında Şirkete kumaş vermek zorundaydı ve bu kumaşı başkasına satması yasal değildi. Şirkete dokumacıların kontratlarına uyup uymadığını gözetlemek için başlarına muhafiz dikme hakkı tanınmıştı.[183] Sonuç, tabii ki, ekonomik durumlarında gözle görülür bir bozulma oldu ve dokumacılar sonunda mesleklerinde yoksullaştılar.[184] Şirket politikasını güneydoğu Hindistan'a kadar genişletti. Doğu Hindistan Şirketi Hollandalı ve Fransız rakiplerinin önünü 1770'ler itibarıyla kestiğinde tüccarlarını dokumacılarla sıkı pazarlık etmeye zorladı.[185] işçilerin reel gelirleri, doğrudan aldıkları açısından ve ayrıca yeni dokuma da yapmayı sürdürmedikleri için düştü.[186] Pamuk yetiştiriciliğine gelince, Manchester Ticaret Odası'ndan J. A. Turner'ın 1845'teki tanıklığına göre "ucuz işgücüne sahip Hindistan, bütün zamanlarda, Amerika'nın köle gücüyle rekabet edebilecektir.[187]

Tuz üretimi işçiler için daha da kötü bir durum arz ediyordu. Düşük ücretler ve çalışma koşullarını düşündüğümüzde, tuz üretiminin "zor kullanılmadan" yürütülmesinin imkânsız olduğu açıktı. Avansların kullanımı burada daha da karmaşık hale geldi. Biri gönüllü

181 Sinha (1970, 21-22)

182 Sinha (1956,1,199)

183 Bkz. Embree (1962,105-108)

184 Hossain (1979, 324, 330) zamanla, diye ekler "üretim organizasyonu sürekli baskı altındaydı ve hiyerarşik yapı onun tarafından güçlendiriliyordu" (s. 345).

185 Arasaratnam (1980, 271)

186 Arasaratnam (1980, 262). İngiliz şirketi tarafından başlatılan değişiklik eğilimi örgücüyü ücretli bir işçiye dönüştürecekti, (s. 280)

187 BPP, komite raporları (1848a, 83).

olarak bile işe alınmış olsa gelecekte "tutsak edilmeye" mahkûmdu; dahası soyundan gelenler de "devamlılık kuralı içerisinde" tutsaktı. Bu şartlar altında avansları kabul etme konusundaki tereddüt anlaşılabilir. Bu nedenle avans çoğu zaman potansiyel bir işçinin kapısının altından atılırdı. Parayı görmek bile onun *aurangiara* gönderilmeye mahkûm olmasına yeterdi.[188] İşçilere zorla avans verme uygulamasının benzeri 1800'den sonra Bihar'daki Gühercile üretiminde kaydedilir.[189] Genel olarak, bu avans sistemi uzun vadeli bir baskı unsuru oluşturuyordu. Kumar'ın da dediği gibi, "sertliğin" uygulamada bu kadar kalıcı olmasının nedeni bu avansların ortaya çıkardığı "borç yüküydü"[190].

Rusya 'da, daha önce belirttiğimiz gibi, sertliğin daha baskıcı şekli olan *barshchina* (angarya işgücü) özellikle 1780-1785 ve 1850-1860 arasındaki dönemde, *obrok* (bir mülkün kirasını ödeyerek başka her türlü görevden bağışık olma) zararına gelişti. (Eskiden bunun tersinin söz konusu olduğu kolaylıkla söylenebilir.)[191] Confino *barshchina*'ya doğru bu kayışın nedeni olarak, yüzeysel anlamda *obrok* daha uyumlu gözükse de, kapitalist doktrinin gelişmesini gösterir. En önemli dönüm noktasını 1762 olarak görür; bu tarihte (ve özellikle 1775'den sonra gittikçe hızlanan biçimde) soylular topraklarına dönmeye başladılar, bu dünya pazarında artan tahıl fiyatlarıyla doğrudan bağlantılı bir olgudur. *Barschina'nın,* çoğu durumda, peşin satılık ürün yetiştiren toprak sahibine *obroktân* daha avantajlı olduğu açıktı.[192] Kahan *barshchina* lehinde ikinci bir faktörü vurgular.

188 Serajuddin (1978,320-321)

189 Singh (1974, 283)

190 Kumar (1965, 75-76). Hiç şüphesiz diye ekler, uzun ömürlülüğünün diğer açıklayıcı bir faktörü kast sistemiydi. Fakat bu ne o zaman artan sertliği ne de benzer bir sertliğin kast sistemi olmayan yerde de var olmasını açıklar. Belki de kast sisteminin bu dönemde ve sonrasında aldığı biçim sertliğin nedeni olmaktan çok sonucudur.

191 Bkz. Confino (1963, 197) Avrupa Rusyası'nın 20 guberniyasma atıfta bulunuyor. Barschina 1790'larda % 50'den 1850'lerde % 70'e yükseldi. Bkz. Yaney (1973, 151) ve Kizevetter (1932, 636). Dukes (1977) erken on dokuzuncu yüzyıl Rusya'sında böyle bir serfliğin gerçekte aynı dönemde Bileşik Devletlerdeki kölelikle ekonomik, politik ve ahlaki olarak benzer olduğunu öne sürer.

192 Confino (1963, 229). Blum değişiminin tarihini 1762'den biraz önceye çeker. Büyük Peter'le başlayarak "yöneticiler sertlerin bağlarını biraz daha sıkılaştırdılar" (1961, 277). Barschina özellikle kara topraklı Rusya'da, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Volga bölgesi ve Doğu sitepinde hâkimdi. On sekizinci yüzyılın sonu "sert ekonomi sisteminin gelişmesinin zirvesini" belirliyordu. O sırada "sertin çalışma süresinin büyük kısmını (örneğin haftada 5-6 gün) alıyor, ona kendi geçimini sağlamak için önemsiz bir zaman dilimi bırakıyordu" (Lyashchenko, 1970,277, 314).

Üst tabakanın "Batılılaşması" ithalatta hatırı sayılır bir artışa neden oldu, bu da soyluların reel gelirinde önemli bir artışı gerektiriyordu ve dolayısıyla seferler üzerine gittikçe artan bir baskı uygulamalarına neden oldu.[193] Barshchina'daki artış malikâne arazilerinin köylülerin toprak parçalarının zararına genişlemesini sağladı; malikâne arazileri "daha esnek değişen pazar koşullarından doğan kısa vadeli kazançları daha iyi değerlendirilebilir hale geldi."[194]

Barshchina tabii ki kırsal işgücünün tek biçimi değildi. Confino karışık bir *Barschina-Obrok* yükümlülükleri biçiminin erdemlerini, tartışır. Bu toprak sahibine hem malikanede çalışacak iş gücü arzını hem de kötü geçen hasat zamanlarında *obrok*'dan gelen likit gelir sunuyordu. Bu birleşik biçim bu dönemde daha sık görülür hale gelmişti.[195] Bu bir öncelik meselesiydi. Malikanelerin "ekonomik bir girişim" niteliği kazandığı göz önüne alındığında, *obrok* sisteminin dezavantajları avantajlarından büyük gözüküyordu. Arazi sahipleri *obrok* sertleri üzerindeki kiraları arttırmaya çalıştığında *obrok* serti çoğunlukla *obrok* yükümlülüklerini karşılamak için başka bir yerde iş arıyordu. Bu nedenle, on sekizinci yüzyılın sonunda *obrotchnik* artık toprağı işlemeyen biri olarak düşünülüyordu ve sözcük "kaba bir deyim olan 'serseri' anlamında kullanılıyordu."[196] Arazi sahipleri temel gelir kaynakları olarak kalan buğday üretimi için *barshchina*'ya ihtiyaç duyuyordu.

193 Kahan (1966,46)

194 Kahan (1966, 54). Kahan'ın 1730'lardan 1790'lara kadar gördüğü, serilerin iş yükünün azalması süreciyle ilgili olarak Longworth, tablonun bu dönem için bile tatmin edici olmadığını, zira hesaplamaların itibari kiralara ve kelle vergisine dayandığını; işçilik hizmetlerini, dolaylı vergilendirmeyi, arazi kaynaklarını, zimmetine para geçirmeyi ve biriken kelle vergisi bakiyelerini hesaba katmadığını savunur." (1975b, 68, fn.14)

Öyle bile olsa, Kahan'ın görüşü hâlâ geçerlidir. İtibari kiralarda ve kelle vergilerinde düşüş vardı, fakat bir tepkiye neden olan da tam olarak budur: "1760'larda toprak sahipleri kendilerini ağır baskı altında hissediyorlardı: Tahıl fiyatları ve geçim giderleri artıyor, alım gücüne göre gelirler sabit kalıyor ya da düşüyordu, içinde bulundukları zor durumun çözümünün ya alım fiyatlarını düşürmek ya da pazarlanabilir tarımsal artığa daha fazla kar sağlamak olduğuna inanıyorlardı... Gelirleri arttırmanın bir yolunun köylüleri taşrada kalmaya zorlamak ve başka bir meslek yerine toprağı işlemek olduğuna inanıyorlardı." (Raeff, 1971a, 97)

195 Bkz. Confino (1961b, 1079,1094-1095)

196 Laran (1966,120)

Bunun yanında, angarya işgücünün zorunlu olarak verimsiz bir işgücü olduğu mitini de aşmak zorundayız.[197] Aslında, *barshchina'nın* en çok arttığı bölge olan kara topraklar bölgesi aynı zamanda en çok tarımsal yeniliğe de tanık olmuştur (örneğin bir bahçe bitkisi olarak patates ekiminin başlatılması). He halükarda, hem ekilebilir toprakların genişlemesi hem de ürün miktarındaki artış temelde *obrok* köylülerin topraklarında değil malikanelerde olmuştur.[198]

Son olarak, angarya işgücünün bu yoğunlaşmasının bir tesadüf değil politika değişikliklerinin sonucu olduğunu akılda tutmalıyız. Hububat üretimindeki artışı iç gümrüklerin 1754'de kaldırılması ve 1766'da tahıl ihracatının serbest bırakılması destekledi. Güney steplerinin ve Karadeniz limanlarının ele geçirilmesi tahıl ihracatını ve dolayısıyla dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi daha da geliştirdi. Lordları bürokratik hizmetten kurtaran 1762 manifestosu onlara tarımsal, kapitalist girişimciler olma yeteneği kazandırdı.[199]

Bunun yanında, toprakların gittikçe artan bir şekilde belli ellerde toplanması süreci 1765'te II. Catherine tarafından emredilen kapsamlı arazi ölçümüyle desteklendi. Zira özellikle itiraz edilmedikçe mevcut bütün sınırları yasallaştırmakla devlet hem devlet arazilerine hem de boş topraklara el konulmasını kabul etmiş oluyor ve "hür köylülerle küçük serf mal sahiplerinin yağmasını onaylıyordu."[200] Le Donne Catherine'in büyük idare reformunda, *guberniyanın* tesisini, serf iş gücünden en üst derecede yararlanabilen bir aygıtın oluşturulmasını görür.[201] Yine, Catherine zamanında sertliğin yasal sınıflandırılması sonunda tam olarak yapıldı; fiili durum onaylanmakla birlikte neredeyse bütün köylüler sözde kişisel yasal statünün dışında bırakıldı. Sonuç olarak, fiilen hür köylüler "potansiyel serfler" haline geldi ve hükümet onları ne zaman kullanmak istese gerçek serilere dönüştürülebiliyorlardı."[202]

Rusya'nın katılımının en ilginç yönlerinden birisi demir üretiminin peşin satılık mahsul üretimi üzerindeki daha geleneksel bir vurguya geçiş rolü oynama şekliydi; bu Batı Afrika'daki köle ticaretine

197 İlgili eleştiriler için bkz. Blum (1961, 343).
198 Bkz. Kahan (1966,50)
199 Bkz. Confino (1963,21-22)
200 Raeff (1971b, 168)
201 Le Donne (1982,164)
202 Yaney (1973,135)

ve Hindistan'daki kumaş ihracatına bir ölçüde paralel gelişti. Urallar demir imalatı endüstrisinin önemli ölçüde gelişmesi on sekizinci yüzyılın ortalarında gerçekleşti ve gerçek yükselişini hem Rus Hükümetinin alımları hem de İngiliz pazarının önemli ihracat noktalarından biri haline gelmesi sonucu, 1754-1762 Avrupa savaşlarının neden olduğu artan talebe borçluydu.[203] Bu imalatçı ihracat rolü uzun vadede sürmeyecekti ve dahası büyük oranda angarya gücüne dayanıyordu. Urallardaki fabrikalarda çalışma güçtü ve işçilere iyi para ödenmiyordu. Birçoklarına göre "koşullar ve buradaki muamele çoğunlukla tarımsal alandaki serilerden çok daha kötüydü"[204]. Bu, tabii ki kısmen niteliksiz çıraklar ve madenlerin gençleri yani yardıma görevlerde çalışan çok küçük çocuklar için geçerlidir.[205] Nitelikli işçiler, kısmen çekici koşullarla toplanan yabancılar, kısmen Rusya'dan getirilen madenciler ve kısmen de yerel zanaatkarlardan oluşuyordu.[206] Bunlar sanayi alanındaki ücretli işçilerdi. Nitelikli işçiler sadece nakit bir maaşa değil çoğu durumda, fabrikadan alınan ücret kadar çok gelir getiren küçük bir toprak parçasına da sahipti.[207]

Bununla birlikte niteliksiz işçiler -ağaç kesmek, kömür yakmak, hem hammaddeyi hem de bitmiş ürünü taşımak gibi- birçok yardımcı işi gören "nitelikli" köylülerdi. Başlangıçta "nitelikli" köylüler sadece, bir işi vergilerini ödemek için yapan yöre sakinleriydi.[208] Fakat bu tür yöre sakinleri yeterli değildi. 1721'de çıkan bir yasa fabrika sahiplerine o zamanlar profesyonel serfler olarak bilinen ve sahibine değil fabrikaya bağlı olan serf köylülerinin bütününü satın alma izni verdi.[209] Buna ek olarak, fabrikalarda çalışmak için gönüllü olan ve

203 Bkz. Portal (1950,131, fn.1 ve çeşitli yerlerde, 131-174). Hiç şüphesiz endüstrinin temelleri Büyük Peter'in uzak Urallarda sanayi girişimleri kurduğu 1716 yılındaydı. Çünkü kuzey savaşları onu savaşta olduğu önceki tedarikçisi İsveç'ten koparmıştı. Fakat hükümet kısa süre içerisinde ilgisini kaybetti. Endüstrinin hayatta kalması ise birkaç özel girişimci, özellikle de Nikita Demidov sayesindedir. Bkz. Portal (1950, 26, 34, 52-130)

204 Falkus (1972,25)

205 Kalifiye elemanların kalifiye olamayanlara oranı 1/3'tü ve her on iki uzmana yirmi kalifiye işçi düşüyordu, elli çırak ve madenlerde elli tane de küçük çocuk vardı. Bkz. Portal (1950, 258-259)

206 Portal (1950,44)

207 Bkz. Portal (1950, 251-252). Lyashchenko (1970, 288) birçok üreticinin dağınık birimlerden oluştuğunun ve kutsanan (yani küçük aileler) tarafından evde yarı zamanlı iş imkânı içerdiğini belirtir.

208 Bkz. Koutaissoff (1951,254)

209 Bkz. Falkus (1972,24-25) Portal (1950, 47). Bu sahipli sertlerin sayısı toplamın % 30'una denk geliyordu. 1736'da bir kararname onları sonsuza kadar fabrikalara bağ-

sonra sahipli serfler olarak feodal sisteme yeniden katılan, devlet arazilerinden kaçaklar vardı.[210] Son olarak, maden fabrikalarından çok tekstil fabrikalarında çalışan *obrok* serileri vardı. Köylerinden "kopmuşlardı" ve diğer serf işçilerinden görece daha bağımsızdılar; fabrika sahibine karşı daha iyi bir pazarlık konumundaydılar.[211] Bu, fabrika sahiplerinin bakış açısından "esnek ve ucuz" işgücü temin eden;[212] işçiler açısındansa iğrenç bir sisteme karşılık geliyordu.[213]

Baskıcı koşullar göz önüne alındığında, fabrika sahipleri önemli sayılacak derecede güce başvurmak zorunda kalıyor ve sarhoşları, kavgacı tipleri ve hatta tembel ya da beceriksiz işçileri canlandırmak için malikâne hapishaneleri bulunduruyorlardı.[214] Hiç şüphesiz, angarya işgücü, kötü şartlar ve disiplin amaçlı cezalar isyanı körükleyen şartların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Daha on sekizinci yüzyılın ortasında Urallarda sorunlar başlamıştı.[215] Pugachev 1773'deki büyük ayaklanmasına başlarken tarımsal sertler gibi Uralların endüstriyel

ladı. Bkz. Koutaissoff (1951, 55). 1734'te Çariçe Anna Ivanovna bir demir haddehanesi açan herkesin, her yüksek fırın için işletmeye tahsis edilen 100-150 devlet köylüsü ailesi ve her demirhane için de 30 aile alacağını ilan etti. Bkz. Blum (1961, 309). Blanc "on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında işçilerin sürekli baskı altına alındığından" söz eder (1974, 364).

Endüstri önem kazandıkça, işçilerin durumu kötüleşmeye devam etti. Bkz. Portal (1950, 366). 1797'de I. Paul sahipli işçiler fikrine daha ileri bir hukuksal kutsama kattı.1811'de maliye bakanlığı resmi olarak özel girişim ve sahipli fabrikalar arasında ayrım yaptı, ikinciler devletten köylü ya da toprak, orman ve maden alma hakkına sahipti, bkz. Confino (1960a, 276-277)

210 Bu, Portal'm da dediği gibi, özgürlüğün göç sayesinde geçici bir süre elinden alınmasıydı ki devlet buna hızlı bir biçimde son verdi" (1950, 233) Bkz. ayrıca Blum (1961, 311).

211 Bkz. Portal (1950, 236-237)

212 Tscherkassowa (1986, 26)

213 Sistem resmi olarak serfin kendi yerine birini bulabilme imkânını sağlıyordu. Bu ise sadece potansiyel yedekler olarak özgür bir Bashkir nüfusunun var olduğu Güney Urallarda mümkündü. Bkz. Portal (1950, 272-273) "Köylülerin yerlerine başkalarını geçirmek için ödemeye razı oldukları yüksek tazminatlar onların fabrikalarda çalımsa konusundaki isteksizliklerine güçlü bir kanıttır", (s. 277)

214 Bkz. Portal (1950, 243)

215 Bkz. Portal (1950, 290). Birincil faktörler köylünün içinde bulunduğu koşulların birden kötüleşmesiyle senyörlük haklarının (yukarı doğru) yeniden tanımlanması, fabrikalara tahsis edilen köylülerin artan oranları (bu arada, sahipli ya da diğer tahsisli serilerin maaşları aynı işi yapan anlaşmalı işçilerden daha düşüktü), artan denetleme ve yükselen gıda fiyatları ile bir birleşimiydi. Bkz. Portal (1950, 278-290) ve Lyashchenko (1970, 279-280)

köylüleri de ona katılacaklardı.[216] Bunlar daha sonra göreceğimiz gibi yalnız değillerdi.

Batı Afrika'daki "kölelik" büyük tartışmalara konu olmuş, burada tarih ve tanım, dolayısıyla da toplumsal nedenleri ve anlamı hakkında karışıklık ortaya çıkmıştır. Kölelik somut içeriği, derecesi en azından ücretli işçiliğinki kadar geniş bir kavramdır. Eğer onu en alt düzeyde, bir kişinin başka birisine dayattığı ve işçinin tek taraflı olarak çekilmediği (en azından bu derecede köle efendisinin merhametine kalmıştır) süresiz devam eden bir iş yükümlülüğü olarak tanımlarsak o zaman Batı Afrika'da, en azından bazı kısımlarında, uzun süre köleliğin çeşitli biçimleri vardı. Birçok bölgede akraba olmayan birini zorla, yalana-akraba olarak görece düşük statülü bir aile rolüne almayı içeren bir ev köleliği mevcuttu. Bu başkalarına satmak üzere köleleştirme sürecinden, ya da köleleri arazi işçisi olarak kullanmaktan önemli derecede farklı bir olgu olarak görünmektedir. Bu son durumda bile, deyim sadece çiftlik kölelerini değil aynı zamanda efendisine ayni ya da çalışma kirası borcu olan kişileri de içerecek şekilde kullanılmaktadır. (Burada deyim oldukça gevşek olarak kullanılmaktadır, zira Avrupa bağlamında bu ikinciler köle değil serf olarak adlandırılmıştır.) Bu tanımsal labirenti bu noktada çözmeye çalışmayacağız, bunun yerine Batı Afrika ilk defa Avrupa'nın dış alanına girdiğinde ve daha sonra kapitalist dünya ekonomisine katıldığında trendlerin ne olduğunu görmek üzerinde yoğunlaşacağız.

(Tek başına fiili varlığı olmasa da) bir tür ev köleliğinin egemen olduğu dönemden (ki bu da her yerde görülmüyordu) köle avcılığının egemen olgu olduğu (ve bu kölelerin sonra ticari ağlar üzerinden satıldığı) bir döneme, oradan da kölelerin gittikçe artarak Batı Afrika içindeki karlı yatırımlarda kullanıldığı üçüncü bir döneme (şu ya da bu şekilde eksik olarak izlenen) bir ardıllık olduğu açıkça görülmektedir. Köle avcılığı başlangıçta Batı Afrika dış alandayken önem kazandı ve bir katılım biçimi olarak (ve önemi artarak) devam etti; katılım sürecinde sözde bir yasal ticaret biçimine yol verdi. Bu pratikte Batı Afrika'daki peşin satılık mal üretiminde önemli bir köle işgücünü içeren ve ancak yavaşça ortadan kalkacak olan bir olguydu. On sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılda Batı Afrika'da çok sayıda köle vardı; bunun bir nedeni tutsakları satanların

216 Bkz. Blum (1961,313) ve Portal (1950, 337-341)

"bazılarını kendi amaçları için alıkoymasıydı"[217]. Kopytoff'un sade bir dille belirttiği gibi, Afrika örneğine benzer örneklerde, yakalanan insanların işgücü kullanımında kazanç elde etme olasılığı arttıkça bu kullanım da artmaktadır.[218] Ancak, daha önce gördüğümüz gibi bu yalnızca Afrika'ya özgü bir olgu değildi. Bu nedenle ilk değişiklik, Afrikalılar "köleyi" suç ya da uğursuz bir zorunluluk nedeniyle tutsak edilen biri ve dolayısıyla yeni bir ailede yapmacık akraba olarak değil, kölelerin dış ticaretiyle başlayan bir kavram gibi görünen "satılabilir bir mal" olarak algılamaya başladığında ortaya çıktı.[219] Bunun yanında, köle satıcısı olmakla köle kullanıcı olmak arasında, zamanla ortaya çıkan, açık bir bağıntı varmış gibi gözükmektedir. Ardıllık kesin değildir. Ancak satış kullanımın önüne geçmiş gözüküyordu.[220]

217 Rodney (1967, 18). Batı Afrika'daki ülke içi kölelikten köle ticaretine ve oradan da ticari ürün köleliğine geçiş silsilesi hakkında Bkz. Aguessy (1970, 76) ve Meilvassouis (1971a, 20-21, 63-64). Aguessj/nin ısrar ettiği gibi, üç dönem birbirinden köklü biçimde ayrı değildi."

218 Kopytoff (1979,65-66)

219 Johnson (1976, 38, fn.31; bkz. Martin, 1972, 104). Bununla birlikte bkz. Ülke içindeki köleliğin devletin gelişmesiyle birlikte ve on beşinci yüzyılda Avrupa'nın Bati Afrika'yla deniz ticareti başlamadan önce "zaten oldukça ilerlemiş olduğunu vurgulayan" Fage (1969, 397). Bununla birlikte Uzoigwe köle ticaretinin yarattığı büyük serf sınıfının yeni olduğunda ısrar eder. Bu tür köleler o zamandan önce bilindiği ölçüde "rakamlar önemsizdi" (1973, 205). Lovejoy bir anlamda daha ileri giderek on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda "köleleştirme, köle ihracı ve ülke içi kölelikte artışa rağmen kölelerin ekonomi ve toplum için hayati olduğu bölgelerin hâlâ görece sınırlı olduğunda ısrar eder..." (1979, 36) Bkz. ayrıca Manning: "Köleliğin ondokuzuncu yüzyıldaki muazzam derecesi neredeyse tüm kıta için, zamanında öngörülmeyen bir olguydu." (1981, 525-526). Son olarak Rodney "yukarı Gine Sahilindeki geç on sekizinci yüzyıl durumunun nitel ve nicel olarak ülke içi kölelikten farklı olduğunda ısrar eder. (1975a, 293-294)

220 Van Dantzigbize genel olarak insanların ya köle üreticisi (yani köle avlarının objesi), köle avcısı ya da köle satıcısı olduğunu hatırlatır. "Bir devlet köle avına ya da satışına başlamışsa geleceği garanti altına alınmış görünmekteydi" (1975, 267). Sonuçlardan biri -zenginlikle, halkını köleliğe kurban vermemekle, belki gelişmekte olan bir bölgeye "göçmek" ve çok muhtemel olarak da köleleştirme yoluyla- nüfusunun artmasıydı. Köle satışı, Fage (1972, 19)'da öne sürüldüğü gibi aşırı kalabalık bir nüfus için geçici bir çözüm olsa da (s. 266) köle satan bölgeler köle ticareti nedeniyle yoğun nüfusa sahiptiler.

Bkz. Ayrıca Rodney: Yukarı Gine Sahilinde, Mande'de ve Fulas'da ki Atlantik köle ticaretinin en büyük aracılarının sonradan ülke içi köle ticaretini yürütmeyi sürdüren ve toplumları zorla çalıştırılan, ayrıcalıkları elinden alınmış çok sayıda bireyden oluşur hale gelen kabilelerin ta kendisi olması çarpıcı bir gerçektir." (1966,434)

Peşin satılık ürünün, özellikle İngilizlerin köleliği yasaklanmasını izleyen on yıllarda, daha çok önem kazanmasıyla birlikte, köle satan devletler ekonomik güçlüklerle karşılaştı; köle pazarlarından bazılarını ve buna ek olarak Avrupa ürünlerinin yeniden satışından sağladıkları ticari kazançların bazılarını kaybetti. Etkileri geciktiremedikleri yerde, satamadıkları köleleri alternatif ürünler yetiştirmeye yönelterek tepki verdiler. Bu nedenle Ajayi, köleliğin kaldırılmasının, gerçekte, yerel kölelerin daha yaygın ve yoğun biçimde kullanımına doğrudan neden olduğunda ısrar eder.[221]

Batı Afrika'daki köleliğin bu daha yaygın ve yoğun kullanımı dünya ekonomisine katılımın işaretidir ve dolayısıyla kendi başına köleliğin doğusundan daha kesin bir dönüşümsel evreyi temsil eder.[222] Köleler, dünya ekonomisinin mal zincirleriyle bütünleşmiş girişimlerde işçi olarak satılmanın yanında parasal yatırım nesneleri-sermaye mal, para, stoku ve spekülasyon aracı-haline de geldi.[223]

Ticari üretim amacıyla yapılan bu artan zorlama Batı Afrika'da başka yerde aldığı biçimi aldı-borç bağı. Bu Avrupa gemilerinin Afrikalı aracılara avans vermesiyle başladı;[224] bu uygulama daha sonra aracılardan gezgin tüccarlara geçerek iç kesimlere yayıldı. Örneğin

221 Ajayi (1965, 253). Fakat ben bu "ülke içi" sıfatının yanıltıcı olduğunu düşünüyorum, zira gerçekten de sakız ya da palmiye yağı üretimi gibi etkinliklere atıfta bulunuyoruz. Bkz. Catchpole ve Akinjogbin (1984, 53) ihraç mallarıyla ülke içi kölelik arasındaki yüksek korelasyona dikkat çeker. Fyfe benzer şekilde, Freetown ve Bathurst gibi Atlantik köle ticaretinden vazgeçmesi için erken baskı altına giren yerlerde sebzeleri toplamak için gerekli iş gücünü sağlamak için hâlâ ülke içi köle ticaretine gerek olduğunu belirtir. Artık doğrudan Avrupalılar için çalışmak üzere Atlantik'in karşısına ihraç edilmeyen köleler şimdi dolaylı olarak Avrupa pazarına çalışmak üzere Batı Afrika sahil şeridinde satılıyordu." (1976,186).
Benim 1976'da yazdığım bir makaleye karşılık veren Klein ve Lovejoy şunu söylerler: "Wallerstein'ın tezini Batı Afrika'da kölelerin yoğun biçimde kullanıldığını dikkate almak üzere gözden geçiriyoruz. Bu periferileşme sürecinin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Wallerstein'ın düşündüğünden daha ileri olduğunu gösterir. (1979, 211, fn.103) Bu makaleyle vurgulamaya çalıştığım şey iyi anlaşılmış, fakat olup bitenleri "periferileşme" değil "katılım" olarak ifade ediyorum.

222 Bkz. Benzer bir görüş için Aguessy (1970, 89)

223 Bkz. Latham (1971, 604)

224 Hıristiyanlar için risklere rağmen Afrikalılara borç vermenin avantajları (kredilerin kültürel sınırların ve ilk önce sivil hükümetlerin yargı alanının ötesinin de olduğunu düşünürsek) yalnızca faiz ödemeleri değil aynı zamanda kredilerinin ödünç veren taraf diğer alıcılar üzerinde rekabetçi bir avantaj sağlamasıydı. Borçların işletmesi üzerinde bir yara tekel sağlamak üzere borç verme uygulaması Royal African Compani'nin Gambia şubesi tarafından daha 1677'de önerilmişti (Curtin, 1975a, 303). Bkz. Ayrıca Martin (1972,103).

Nijer Deltası'nda borç toplama rolüne sahip gizli bir cemiyet olan *Ekpe'nin* gelişmesi on sekizinci yüzyılın ortasında köle ticaretinin hızlı gelişmesi dönemine rastlar. Ekpe, Latham'in deyişiyle temel bir kapitalist kurumdu.[225] Bir sonraki adım kolayca atıldı: Avrupa ithalatı temel maddelerin mevsimsel tedarikine karşı krediye dayalı olarak gelişti. Newburg bunu yeni ucuz ve yer kaplayan ürün ticaretinden kaynaklanan önemli bir yapısal değişim olarak görür.[226]

Osmanlı literatürü bu dönemdeki iş yükümlülüklerinden daha az söz ediyorsa bu sadece bilimsel ihmal sonucu olabilir. Bu yönde ipuçlarına sahibiz. Stoianovich Osmanlı vergi sistemini tartışırken, on sekizinci yüzyılın son kısmında Mora köylüsünün zamanın Fransız köylüsünden en azından yüzde 50 daha fazla işgücü üretmek zorunda olduğu tahmininde bulunur.[227] McGowan Makedonya'nın artan bir gündelikçiliğe tabi olduğunu kaydeder: Borç yoluyla bağlama ve küçük bir toprak parçasıyla mükâfatlandırma. Ayrıca Romanya ve güney Tuna 'da hükümetin neredeyse bütün köylü sınıfını *(clacaşi)* sürekli daha baskıcı hale gelen angarya yasalarıyla mutlak itaate zorlamak için yerel beylerle nasıl işbirliği yaptığından söz eder.[228] Issawi de Suriye'de köylü arazi sahiplerinin yanaya dönüşmesinden söz eder ve peşin satılık mahsul üretiminin toprak sahiplerini gittikçe artan oranlarda angarya kullanmaya ittiğini gözlemler.[229] Yarı alık Anadolu'da da yaygındı.

Katılımın, üretim alanının kapitalist dünya ekonomisinin mal zincirlerine entegrasyonunu içerdiğini ve bu entegrasyonun, katılım döneminde, hem (her zaman olmasa da çoğu zaman çiftlikleri içine alan) daha büyük ekonomik karar alma birimleri oluşturulmasını hem de işgücünün gittikçe artan biçimde zorlanmasını gerektirdiğini tespit ettik. Bazen, ilişkili olmayan kafa karıştırıcı örnekler sunulmaktadır. Bunun nedeni katılımdan yetersiz derecede ayrılan ikincil bir olgunun ortaya çıkmasıdır.

Belli bir bölge dünya ekonomisiyle bütünleşirken, bu çoğunlukla bitişik bir başka bölgeyi dış alana itiyordu. Sanki dışa doğru genişleme

225 Latham (1973, 29). Gerçekte, Drake Nijer Deltası'nın büyük bir ülke içi ağı finanse edilebilmesini kaynağı gelenekse olmakla birlikte net bir şekilde borç toplayan bir acente olarak kullanılabilen Expe'ye dayanan kredi sistemine bağlar. (1976,149)

226 Newbury (1971, 97-98; bkz. ayrıca 1972, 85)

227 Stoianovich (1976,177)

228 Mc Gowan (1981a, 72-73)

229 Issawi (1966,236)

dalgası söz konusuydu. Hindistan dünya ekonomisine katıldığında Çin dış alana kaydı. Balkanlar, Anadolu ve Mısır katılım sağlarken Münbit Hilal ve Mağrib'in bazı bölgeleri dış alana geldi. Avrupa Rusya'sı katılımı gerçekleştirirken Orta Asya (ve hatta Çin dış alana kaydı. Kıyı Batı Afrika'nın Savan bölgesi bir dış alan haline geldi.

Kapitalist dünya ekonomisinin bakış açısından, bir dış bölge kapitalist dünya ekonomisinin mal istediği, fakat buna karşılık olarak mamul mallar ithal etmeye (belki de kültürel olarak) direnen ve siyasi olarak tercihlerini gerçekleştirecek kadar güçlü bir bölgeydi. Avrupa on sekizinci yüzyılın başlarından beri Çin'den çay alıyordu, fakat gümüşten başka kabul edilebilir bir ödeme şekli bulamadı. Hindistan'ın katılımı Britanya için bazı alternatifler sundu; bunlar onun için daha iyi olduğu gibi Çin için de kabul edilebilirdi. Bu Hindistan-Çin-Britanya üçgen ticareti olarak adlandırılan ticaretin kaynağıydı.

Üçgen ticaret Doğu Hindistan Şirketinin buluşuydu. 1757'de, şirket çay satın almak için Bengal'e gemiyle gümüş taşıyordu.[230] 70 yıl boyunca Şirket'in Çin'deki alımları (ki bunun % 90'ı çaydı) beş kat arttı.[231] Bunun gümüş olarak karşılığı çok yüksek olacaktı. Şirket bunu önlemek için büyük baskı altındaydı.[232] İki konuyu aynı anda halleden bir çözüm vardı. Bir tarafta, daha önce gördüğümüz gibi, Batı Avrupa'da ve tabii ki Hindistan alt-kıtasının çeşitli bölgelerinde kendine pazar bulan Hindistan'da pamuklu kumaş imalatını düşürecek ve İngiliz pamuk ithalatını ikame edecek bir süreç yoldaydı. Fakat bu süreç Hindistan pamuk üretiminin ne yapılacağıyla ilgili bir problem doğurdu, zira o sıralar pamuğu Avrupa'ya göndermek o kadar ekonomik değildi. Çin'in daha çok ham pamuk ihtiyacı duyduğu ortaya çıktı; Çin'deki kumaş mamulleri Hindistan'ınkilerin aksine Avrupa'ya ihraç edilmiyor ve dolayısıyla da rekabet tehdidi arz etmiyordu. Çin'e yapılan Hint pamuk ihracatı bu nedenle,

230 Sinha (1956, I, 222) bu noktada, İngilizler "Çin'e giden kara yolunu açık tutmak için" (1772-1774'de) Tibet'e de nüfuz etmeye başladı (Fyam, 1967, 124). Bu gerekliydi, çünkü Gurkhalar onu kapatma tehdidinde bulunuyordu. Bkz. Marshall (1964a, 17).

231 Chung (1974,412)

232 "Hindistan ve Çin mallarının denk bir ihracatla birlikte dev ölçeklerde Londra'ya ithal edildiğini görmek (Britanya'daki) hırslı üreticileri rahatsız etti ve bundan özellikle Doğu Hindistan Şirketi sorumlu tutuldu." (Harlow, 1964, II, 489). Şirketin tekelci uygulamalarının müstakil tüccarların ticaret ağıra genişletmesini sınırladığı birçokları tarafından iddia edilen bir şeydi.

İngilizlerin bakış açısından uygun bir pazar sağlıyordu[233] ve aynı zamanda Çin'e İngiliz gümüşünün ihracını gereksiz kılıyordu.[234]

Bununla birlikte pamuk ihracatı bir problem teşkil ediyordu; zira Çin'in kendisi pamuk üreticisiydi: Hindistan'dan yapılan ithalat sadece tamamlayıcıydı. Hint pamuğunun Çin'deki fiyatı Çin'in yıllık ürün miktarının başarısıyla birlikte değişiyordu. Bu da Şirketi Çin'de sermayedar yerine komisyon aracısı olarak hareket etmeye ve ürün dalgalanmasının ekonomik yükünü uzun vadeli kontratlarla Hong tüccarlarına yüklemeye itiyordu. 1820'ler özellikle zordu, çünkü Çin'in talebi iyice daralmıştı.[235]

O zaman İngilizler pamuğun yerine geçecek yeni bir ürün buldu -Malwa ve Bengal'de yetişen afyon... Teoride Çin imparatoru bunun ithalatını yasaklamış olsa da "rüşvetçi bir Mandarin topluluğu ve deniz gücünün zayıflığının" birleşimi Çin limanlarını afyon ticaretine açtı.[236] İthalat düzeyleri o kadar yüksekti ki, geçmişteki-nin tersine, Çin afyona ödenmek üzere gümüş *ihraç* etmeye başladı. 1836'da imparator afyon yasağını daha ciddi olarak uygulamaya çalıştı. Bu 1840'daki afyon savaşına neden oldu ve 1842 antlaşmasıyla Çin katılım yolundaki yolcululuğuna başlayacaktı.[237] Fakat bu bir başka hikâyedir.

Hindistan'ın dünya ekonomisine katılımı üretim modellerini değiştirdi; kumaş imalatının gerilemesi Gujarat'daki pamuk üreticileri açısından birçok sorun yarattı, bu sorunlar dış bölgede bir pazar

233 1789'da Gujarat'dan Bengal'e hiçbir şekilde ham pamuk ihraç edilmez oldu, fakat bunun yerine Çin'e büyük miktarda pamuk gitti. Ticaretteki büyük artış 1784 yılı civarında, Pitt'in (çay üzerindeki gümrük vergileriyle ilgili) değiş tokuş yasasının Doğu Hindistan şirketinin Canton'da ki çay alımlarını muazzam ölçüde arttırmasına neden olduğu zaman başladı. Nightingale (1970, 23), Bkz. Ayrıca Mui & Mui (1963, 264).

234 Sinha (1956, I, 222) Çin'e yapılan gümüş ihracatının sonunu 1790'larda bir yere yerleştirir. Greenberg (1951, 10) tarih olarak 1804'ü verir. Marshall on sekizinci yüzyılın sonunda Hindistan'ın Britanya ile olan ticaretinin artmasının, Canton tarafından yaratılan talepler ve fırsatlara atıfta bulunulmadan açıklanmayacağını söyler. (1964a, 16)

235 Bkz. Greenberg (1951, 80-81, 88)

236 Greenberg (1951,111). "Pamuktan elde edilen kazanç düşük ve belirsiz iken hiçbir ürün az yatırım gerektiren Afyon kadar karlı olamazdı" (Chung, 1974, 422) bkz. Ayrıca Sinha (1970, 27) 1821'de Afyon üçgen ticaretin en önemli maddesi olarak çayın yerini aldı (Chung, 1974, 420) 1840'daHindistan'm Çin'e yaptığı Afyon ihracatı pamuk ihracatının üç katıydı (Fay, 1940,400). Bkz. ayrıca Owen (1934, 62ff)

237 Bkz.Greenberg (1951,141,198-206, 214)

yeri (Çin) bulunarak çözümlendi. Benzer şekilde kıyı Batı Afrika'nın dünya ekonomisine katılımı ekonomik modellerde değişikliklere (nihai anlamda köle ticaretinin sonu) neden oldu, bunlar da köle satan bölgeler için sorun doğurdu. Bazıları, kapitalist dünya ekonomisinde satılan ticari ürünlere geri dönüş yaptı. Diğerleri ise, çeşitli nedenlerle, bu noktada bunu başaramadı. Yeni bir dış bölge olan savan Batı Afrika'da yeni ürünleri için yeni pazar yerleri buldular.

Batı Afrika'nın hem kuzeye doğru Mağribe, hem de güneye (batıya) doğru ormanlık ve kıyı bölgelerine uzanan savan ya da Sahel bölgesi ticaretini kapsayan bir deyim olan, Büyük Sahra ticaretinin hacmi 1820 ve 1875 yılları arasında yeniden canlandı ve ani bir yükseliş yaşadı.[238] On sekizinci yüzyılın sonlarında orman bölgesinde önemli bir köle satıcısı devlet olan Asante, on dokuzuncu yüzyılın başında Atlantik köle ticaretinde yaşanan düşüşe tepki olarak kuzeye Hausa bölgelerine yaptığı kola cevizi ihracatını önemli ölçüde arttırdı.[239] Ancak en çarpıcı değişiklik savan bölgesinin kendisindeydi, burada iki önemli olgu dikkat çekiyordu; özellikle Uthman dan Fadio, Al Hajj Umar ve Samory'ninkiler olmak üzere, belli başlı İslama reformist ve yayılmacı devlet kurma hareketleri ve eşit derece çarpıcı bir olgu olan köleliğin yayılması.

İslami hareketler örneğinde, hikâye temelde on sekizinci yüzyılın sonlarında tüm İslam dünyasında sufi tarikatlarının dirilmesiyle başladı. Bu diriliş hiç şüphesiz (Hıristiyan) Avrupa yayılmacılığının neden olduğu tehdit hissi ve zamanın üç önemli siyasi oluşumunun -Moğol, Safevi ve Osmanlı İmparatorlulukları'nın- çöküşüyle bağlantılıydı.[240] Batı Afrika'da Atlantik köle ticaretinin neden olduğu iç karışıklıklar bu rahatsızlık hissini daha da güçlendirdi.[241] Birçok yorumcunun ısrar ettiği gibi, önemli dinsel hareketler salt yardıma

238 Meillassoux (1971a, 13, 57)zirvesine 1970'ler ulaştı ve Kıyı Batı Afrika'sının 1860'lardaki palmiye yağı ticaretine eşit değerdeydi.

239 Wilks (1971, 130). Kıyıyla olan Hausa bağlantıları on sekizinci yüzyılın başına döndü (Coluin, 1971,123). Fakat on dokuzuncu yüzyılda dikkat çekici bir biçimde gelişti.

240 Bkz. Martin (1976, 2-3)

241 Örneğin, Becker ve Martin (çağdaş Senegal/Malide bulunan) Kayor ve Boal deki durumu tanımlarken şu gözlemde bulunur: "Köle ticaretiyle kaynakların vurgulu biçimde tanımlandığı iç karışıklıklar arasında güçlü bir bağlantı vardı" (1975, 272) Şöyle devam ederler: Bu köylü direnişlerinin incelemesi bunun sadece bir iç politik problem sorunu olmadığını, bunların özellikle şeflerin Atlantik ticaretine katılımlarının sonuçlarına tepkiler olduğunu ortaya koyar. İsyanların hedefi "yağmalamaya" ve "köle avcılığına son vermekti" (s. 291-292, fn.31)

siyasete her zaman indirgenemez.[242] Fakat bu dinsel hareketlerin ortaya çıkardığı şey olan siyasi dönüşümler ancak sosyal ve ekonomik dönüşümlerin daha geniş bağlamında açıklanabilir. Bu siyasi değişiklikleri kendi içlerinde kısaca tartışacağız. Şimdilik ekonomik değişiklikler üzerinde yoğunlaşalım.

Kölelik bu sırada savanda neden bu kadar çarpıcı biçimde gelişti? Bunun cevabı bir anlamda basittir. Köle talebi hem kuzey hem de güney tarafındaki bitişik bölgelerde ve de bizzat savan bölgesinde arttı.[243] Güney tarafındaki talebin kaynağını daha önce de tanımladım. Büyük ölçekli üretimin gelişmesi, artan sayılarda köleye dayalı emek-yoğun ekonomileri ortaya çıkardı.[244] Kuzeye, Trablus ve daha ötede Mısır, Kıbrıs ve İstanbul'a yapılan köle ihracatı on sekizinci yüzyılla karşılaştırıldığında iki kat arttı. Bunun nedeni on dokuzuncu yüzyılın ekonomik olarak "canlanan" karakteriydi. Ancak bu ticaret kadın kölelerde büyük oranda tek kaldı ve dolayısıyla hâlâ lüks bir iç tüketimi yansıtıyordu.[245]

242 Waldman (1965). Uthman dan Fodio'nun birçok etkeni bir araya getirerek nasıl destek topladığını tartışır. Bunlardan sadece birisi Hodgkin tarafından vurgulanan (1960, 80) ezilenlerin ezilenlere karşı duyduğu güdüydü (Last 1974, 10). Köylülerin ve tüccarların cihada çok az katıldığında ısrar eder. Ancak Hiskett, cihadın içinde "şiddet içeren köleleştirme süreci" ve Avrupa deniz kabuğunun kıyıya akın etmesinin neden olduğu deniz kabuğu enflasyonunun da bulunduğu sosyal ve ekonomik temellerden de söz eder. 75 yıl sonra gelen Al Hajj Umar'le ilgili olarak Oloruntimehin (1974, 351-352). Al Hajj Umar'ın takipçilerini anti-aristokratik bir mücadele temelinde harekete geçirdiğini savunarak Suret-Canale'i (1961, 191-192) eleştirir ve 'din faktörü'nde ısrar eder. Last, Al Hajj Umar'm Fransızlarla olan mücadelesinin cihadının merkezinde olmadığını söyler (1974, 21). Hiskett yine sosyal tezle ilgili olarak daha ılımlıdır, ancak bir noktaya kadar. Cihat Fransız sömürgeciliğinin Batı Afrika'ya nüfuzunun en yoğun olduğu dönemde gerçekleşti. Sonuç olarak, çoğunlukla Avrupa sömürgeciliğine karşı Afrika direnişi olarak takdim edilmiştir. Böyle bir yorum, tamamıyla geçersiz olmasa da çok basittir. (1976,15)

243 Bkz. Lovejoy (1979,42)

244 Tambo (1976, 204). Sokato halifeliğini bu sırada Benin ve Biafra körfezlerinin ana köle kaynağı olarak tanımlıyor. Bkz. Ayrıca Klein & Lovejoy: "On dokuzuncu yüzyılda ormanlık bölgelerde de büyük ölçekli üretim yaygındı. Asante'de Kumasi çevresinde çiftlikler bulunuyordu ve altın madenlerinde binlerce köle kullanılıyordu... Dahomey ve Yoruba devletlerinde hükümet hem tarım hem de ticarette köle emeğine dayalı büyük ölçekli üretime eşit düzeyde katılıyordu... Kuzey Doğu Igboland'in yeni tarım alanlarında yer alması çiftliklere yaygındı. Igboland'in ortasında palmiye ağaçları dikilince kuzey sınırları gıda maddeleri için önemli bir kaynak haline geldi. Benzer bir örüntü Calabar'ın hemen iç bölgelerinde de ortaya çıktı." (1970,197)

245 Austen (1979, 60-61, tablo 2.7), Boahen (1964, 28) kadın kölelerin oranını %60, on yaşında küçük çocuklarınkini ise %10 olarak tahmin eder ve erkeklerin çoğunlukla harem ağası olarak kullanıldığını söyler. Bkz. Ayrıca M'bokolo (1980).

Son olarak, kölelerin önemli bir kısmı savan bölgesinde, bölgesel ekonomi için üretimde kullanılan yeni çiftlik yapılarında kullanılmak üzere alıkonuyordu.[246] Bir anlamda kıyı Batı Afrika'nın katılımının dalgacık etkisi on dokuzuncu yüzyıl savan Batı Afrika'sında on sekizinci yüzyılın başında hâlâ bir dış bölge iken kıyıda ortaya çıkan aynı olguya neden oldu: köle satıcısı devletlerin ortaya çıkması ve kölelerin yerel-bölgesel üretimde kullanımının yaygınlaşması.

Dünya ekonomisine katılım zorunlu olarak, siyasi yapıların devletlerarası sisteme eklenmesi anlamına gelir. Bu da bu bölgelerde daha önceden var olan "devlet"lerin kendilerini ya "devletlerarası sistem içerisindeki devletlere dönüştürmesi gerektiği" ya da bu şekli alan diğer siyasi yapılarca yerlerinin alınacağı veya zaten devletlerarası sistem içinde bulunan diğer devletlerce yutulacağı anlamı taşır. Bütünsel bir iş bölümünün yumuşak işleyişi sınırların karşısına düzenli mal, para ve insan akışı imkânıyla ilgili belli garantiler olmadan gerçekleşemez. Bundan akışların "serbest" olması gerektiği anlamı çıkmaz. Gerçekte bunlar neredeyse hiç serbest olamaz. Bu akışlara sınırlar koyan devletler, devletlerarası sistemde üye devletlerin bütünü (uygulamada ise birkaç güçlü devlet) tarafından dayatılan belli kurallar çerçevesinde davranırlar.

Mevcut devletlerarası sistemin bakış açısından, katılım sürecindeki bir bölgedeki ideal durum ne çok güçlü ne de çok zayıf devlet yapılarının var olmasıdır. Çok güçlü olurlarsa, dünya ekonomisindeki sermaye birimini maksimize etmekten başka düşüncelere dayalı olarak gerekli sınırlar ötesi akışları engelleyebilirler. Katılım süreci sonunda, içsel olarak üretim süreçlerini bir şekilde etkileyecek kadar güçlü bürokrasileri olan ve dışsal olarak da devletlerarası sistemin normal diplomatik ve para ağlarıyla bağlantılı devletlerin ortaya çıkması beklenebilir.

Söz konusu dönüşüm Meillassoux'un, Batı Afrika devletlerinin ilişkileriyle ilgili tartışmasında mükemmel şekilde yakalanmıştır:

Ticaretin her yerde devlet sistemlerinin varlığıyla desteklendiği açık herhangi bir şekilde kanıtlanmamıştır. Devletlerin militarizmi tüccarların pasifizmine zıttı... On dokuzuncu yüzyıl seyyahlarına göre kervanların uzak durduğu en tehlikeli bölgeler, kendi aralarındaki

246 Bkz. Lovejoy (1979, 1267-1268; bkz. ayrıca 1978). MeiUassoux (1971b, 184-186) Uzak batıda savan bölgesinde benzer bir odluyu bildirir.

savaşlar nedeniyle en merkezi devletlerin topraklarında bulunuyordu... Devlet, yönetim araçları (ulaşım, para, kamu düzeni) ticaret aracı haline geldiğinde ticareti desteklemede pozitif bir rol oynamaya başlar. Bu eğilim tüccarın devletin bir tebaası olarak entegrasyonuna yol açar ve onun yalancı statüsünü ortadan kaldırır. Bu olguya çoğunlukla, köle ticaretinin yaygın olduğu Gine Körfezi'nde rastlanır.[247]

Bir bölge dünya ekonomisine katıldığı zaman sınır ötesi ticareti dünya ekonomisinin içsel bir parçası haline geliyor ve dışsallıktan çıkıyordu. Ticaret riskli bir iş olmaktan çıkıp devletlerarası sistem tarafından desteklenen ve korunan bir şey haline geliyordu. Sözünü ettiğimiz bu değişiklikti.

Analiz etmekte olduğumuz dört bölgedeki önceki siyasi durumlar birinden diğerine oldukça farklılaşıyordu. Gerekli olan diğer siyasi dönüşümlerin ayrıntıları bu nedenle büyük oranda farklıydı. Bununla birlikte, daha sonra göreceğimiz gibi, katılımın sonundaki sonuçlar, her bölgenin özellikleri hiç bir zaman tamamıyla kaybolmasa da, başlangıç noktalarından daha az farklıydı.

Bu sefer analizimize Osmanlı İmparatorluğu'yla başlayalım, imparatorluk 1683'deki başarısız Viyana kuşatmasından beri her taraftan sürekli bir baskı altındaydı. Özellikle Avusturya ve Rusya'yla ardı ardına yapılan savaşlar on sekizinci (ve daha sonra on dokuzuncu) yüzyılda yavaş ama sürekli bir toprak kaybı içeriyordu; bunun nihai sonucu, mevcut sınırlar içerisinde, temelde Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıçtaki çekirdeği olan Anadolu'ya indirgenmiş Türkiye Cumhuriyeti olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun fiziki olarak küçülmesi, uzun süre, genişleme döneminde oluşturduğu kurumlarla imparatorluğunu siyasi olarak kontrol etme yeteneğinin sürekli azalmasıyla eşleşti. Devlet özellikle üretim, dolaşım, şiddet ve yönetim araçlarını kontrol etme yeteneğinde ciddi bir gerileme görüyordu.[248]

İmparatorluğun topraklarının genişlemesinin sona ermesi yapısının temel taşı olan *tımar sistemine* şiddetli bir darbe vurdu. Bu sistemde yeni kazanılan topraklar devletin yerel temsilcileri ve özelde vergi toplayıcıları olarak görev yapan aracı memurlara *(sipahi)* dağıtılıyordu. Merkezi devlet hizmetçilerini toprakla ödüllendirme yeteneğini kaybederken -kısmen (dünya ekonomisinin dış alanı olması

247 Meillassoux (1971a, 74)

248 Bu konu Wallerstein & Kasaba (1983, 338-345)'da çok ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

ve bu dünya ekonomisinden gümüş akışının aliasi olmasının etkisi olarak) fiyat artışları, kısmen de (on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, Avrupa dünya ekonomisinin yeni Atlantik ve Hint Okyanusu ağlarının ortaya çıkışıyla) bir zamanların karlı ticaret yollarının yön değiştirmesi nedeniyle- gelir düzeylerini koruma yeteneğinde uzun bir gerileme yaşadı... Bu problemi çözmek için devlet, nihai olarak imparatorluk topraklarının yarı-özerkleştirilmesiyle sonuçlanan bir vergi kesimciliğine yöneldi.

Ticari etkinliğin *hisba* yönetmelikleriyle ayrıntılı olarak kontrolünde de paralel bir düşüş vardı.

Hükümetin Osmanlı merkezinin ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik vermek için bütün ticari muameleleri kontrol yeteneği Avrupa paralarının imparatorlukta kolaylıkla dolaştığı ve bürokrasiye borç para vermenin yaygın hale geldiği bir sisteme yol açtı.

Askeri alanda, imparatorluk kendini on yedinci yüzyılın bitiminden itibaren Avrupalıların gerisinde buldu. Buna çözüm bulmak için, merkezi hükümet taşra yöneticilerine paralı asker birimleri *(sekban* bölükleri) kurma yetkisi verdi ve kendi paralı asker gücünü de (yeniçeriler) genişletti. Artan mali güçlükler göz önüne alındığında, paralı asker güçlerinin genişlemesi sadece, uzun vadede, hem kontrol etmesi güç hem de isyana bir hizmetçi grubu anlamına geliyordu.

Son olarak imparatorluk taşra memurlarının ve yerel eşrafın *(ayanlar)* gücünün, vergi kesimciliğinden gelir sağladıkça ve *sekban* bölüklerinden askeri güçlerini arttırdıkça arttığını gördü.[249] 1774'de Rusya'yla yapılan savaşta alınan bir yenilgiyi izleyen felaket dolu Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'na[250] geldiğimizde, *ayanlar* çeşitli bölgelerin *fiili* yöneticileri olarak ortaya çıktı ve iktidar için rekabet edecek bir konuma geldi.[251]

Bu bölgesel güç artışı Osmanlı imparatorluğu içinde her yerde -Rumeli (Balkanlar), Münbit Hilal, Mısır ve Kuzey Afrika- ortaya çıktı. En dramatik biçimini fiili yeni devleti Napolyon işgalinden sonra ortaya çıkan Muhammed Ali'nin üstü kapalı ayrılığıyla Mısır'da aldı. Fakat Mısır'ın otonomisi, ön şartı olan Osmanlı'nın içerideki çöküşünün bir işlevinden ibaret değildi. Eğer sadece bu olsaydı,

249 Timar'ın çöküşünün bir işlevi olarak ayanların yükselişi için bkz. Suceska (1966)
250 Heyd (1970, 355)
251 Karpat (1972, 355)

Muhammed Ali güçlü, yeni bir karşı devlet kurmayı başarabilirdi. Katılım süreci bağlamında Büyük Britanya ve Fransa arasındaki savaş başlangıçta onun ayrılığına imkân tanıdı, fakat daha sonra, Britanya (40 yılı aşkın bir süre) böyle yeni bir imparatorluk yapısını güçlendirme yeteneğini sınırladı.[252]

Balkanlardaki fiili otonomilerin ortaya çıkışı da eşit derecede çarpıcıdır. On sekizinci yüzyılın sonlarında, Osmanlıların Balkan eyaletleri üzerindeki kontrolü "salt sembolik" hale dönüştü.[253] Sırbistan'da Pasvanoğlu Osman Paşa ve Canina'da Ali Paşa yarı bağımsız olmuştu. Temelleri, hiç kuşkusuz, büyük toprak sahipleri sınıfıydı; fakat bunlar yerel tüccar sınıflarından da destek alıyordu. Bu sınıflar, Bab-ı Ali'nin artık bir şey yapamadığı anarşiyi durdurmak için güçlü bir yönetim yapısı oluşturmayla çok ilgileniyordu.[254] Bununla birlikte, yükselen güçlü yapılar imparatorluk sancaklarından daha büyük orta ölçekli birimlerin çatısı içerisinde oluşturuluyordu.

II. Mahmud'un reformları merkezi gücün azalmasının önüne geçmeyi amaçlıyordu. Nihai olarak, hem *ayanları* hem de yeniçerileri ortadan kaldırmayı başardı.[255] Başarısı merkezi bir bürokrasi ve halk tabakasından ve yeni bir seküler ve ilerlemeci bir yönelimle oluşturulmuş bir devlet ordusu tarafından desteklenen mutlak bir monarşi kurmasıydı.[256] Fakat bunun da bir bedeli vardı. Bir anlamda, uzun vadede devletlerarası sisteme uygun, ancak önceki Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününden küçük bir bölgede modern bir devlet yaratmayı başarmıştı.

II. Mahmud'un on dokuzuncu yüzyılın başındaki reform ve yeniden merkezileşme çabaları, imparatorluktan başarılı ilk gerçek

252 Bkz. Abir: "Osmanlı merkezi hükümetinin gücü ve otoritesi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ve ondokuzuncu yüzyılın başlangıcında hızlı biçimde azaldı. Merkezi hükümete karşı otoritelerim pekiştirmeye çalışan valiler arasında Mısır valisi Muhammed Ali'nin istisnai bir yeri vardı... Muhammed Ali'nin genişlemesi Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan zayıflık ve belirsizlik tarafından kolaylaştırıldı. Ne var ki bu, onun için talihsiz bir rastlantı olarak, İngiltere'nin bölgede artan ilgisiyle çakıştı" (1977, 295, 309).

253 Skiotis (1971, 219). Ayanlar artık Osmanlı devletine karşı "en tehlikeli tehdit" arz ediyordu (Jelavich & Jelavich, 1977,169). Münbit Hilal'deki aynı olgu hakkında bkz. Hourani (1957, 93-95).

254 Buda (1972, 102). Şam, Halep ve kutsal şehirlerdeki yerel güçlerin (toprak beyleri ve tüccarlar) paralel ortak temeli hakkında bkz. Hourani (1968, 52-54).

255 Bkz. Karpat (1972,243-256)

256 Berkez (1964, 92)

ayrılma olan Yunan ayaklanmasının doğrudan nedeni oldu[257]. Yunan davası sonunda, ortak dil ve inanç çevresinde oluşturulmuş, klasik milliyetçi bir biçim alacak olsa da[258] Osmanlı'nın yeniden merkezileşmesine direniş sıfatıyla geniş temeli, Bulgarların hem Yunan savaşlarının hem de Romanya'daki siyasi direnişlerin ilk günlerinde oynadığı önemli rolle ölçülebilir.[259]

Merkezi gücün çöküşünü engelleme ve dış askeri baskıları savuşturma bağlamında, Osmanlı imparatorluğu "Avrupa devlet sistemine katılan ve onun diplomasi biçimini koşulsuz kabul eden, Hıristiyan olmayan ilk ülke oldu."[260] İlk Batılı diplomat olan İngiliz William Harborne İstanbul'a 1583 gibi erken bir tarihte gitseydi[261] Osmanlı'nın tek taraflılığı ve Avrupa devletlerini küçümsemesi o sıra hâlâ aşırıydı ve on sekizinci yüzyılın sonuna kadar da büyük oranda öyle kalacaktı. Bununla birlikte, Osmanlıların Avrupa'daki coğrafi geri çekilişinin ilk adımı olan 1699 Karlofça Antlaşması, en azından görüşmelerde aralı kabul ve kural tanıma ve dolayısıyla da yeni bir Osmanlı diplomasi görüşünün başlangıcına işaret ediyordu.[262]

257 Braude & Lewis (1982,19). Şöyle devam ederler: "Geç on sekizinci yüzyıl ve erken on dokuzuncu yüzyıllarda Yunan denizci ve tüccar toplulukları büyük oranda zenginleşti. Devrim ve Napolyon savaşlarının önemli yıllarında tarafsız olan Osmanlı bandırası onlara önemli ticari avantajlar kazandırdı; o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun gevşek ve oldukça adem-i merkeziyetçi yönetimi onlara kendi idari, siyasi ve hatta askeri kurumlarını yürütme fırsatı verdi. Yunanistan'ın çoğunu yöneten yerel yöneticiler ve hanedanlar büyük oranda Müslümandı. Bununla birlikte, büyük oranda Yunan prensliklerine hâkimdiler ve kendilerine Yunan bakanları ve memurları hizmet ediyor ve hatta Yunan birliklerini kullanıyorlardı. II. Mahmut'un Osmanlı merkezi hükümetinin doğrudan otoritesini yeniden tesis etme çabası bu yüzden uygulamada Yunanlıların zaten sahip oldukları özgürlüklerin ciddi biçimde kısıtlanması anlamı taşıyordu.
II. Mahmut'un reformcu planlarını uygulamasının belli bir süre aldığını söylememiz gerekmektedir. 1807'de tahta çıkmasında Rusçuk ayara Alemdar Mustafa Paşa'nın oynadığı büyük rol nedeniyle II. Mahmut hükümdarlığına, 1808 de ayanlara Rumeli ve Anadolu'daki bölgelerinde önemli bir özgürlük veren ve Karpat'ın "aşağılayıcı bir ayrıcalık eylemi" olarak tanımladığı Sened-i İttifak'ı yayımlayarak başladı. (1974, 275)

258 Bkz. Dakin (1973,56)

259 Bkz. Todorov (1965,181)

260 Hurewitz (1961a, 455-456; 1961b, 141). Şunu ekler Osmanlı'nın Avrupa'yla tam diplomatik mütekabiliyeti gerçekleştirmesi bu nedenle Avrupa devlet sisteminin bir dünya sistemine dönüşmesinde önemli bir basamak oluşturuyordu.

261 Bkz. Anderson (1984, xv)

262 Karlowitz'de Venedikli bir katılımcı olan Carlo Ruzzini Osmanlıların pazarlık biçimlerinde belirli değişiklikler olduğunu belirtiyordu. "Katılımcıların eşitliğim" kabullerim, "metoda" farklılıklar kazandırma isteklerini, pazarlığın formalitelerindeki ka-

"Konsolos"un rolünde de benzer bir evrim başlıyordu. Kapitülasyonlar başlangıçta, temsilcisi konsolos olan gayrimüslim bir dini topluluğa, *millet,* mensup yabancılara verilen bir ayrıcalıktı. 1634'lere kadar Sultan, Paris'ten herhangi bir onay beklemeden Fransız elçisini atıyordu. Fakat 1683'den sonra coğrafi geri çekiliş başladığında, kapitülasyonlar Bab-ı Ali'nin diğer Avrupalı güçlere karşı Avrupa'nın 'diplomatik desteği'ni almak için ticaretini yaptığı bir şey haline geldi.[263] 1740'da Fransızlar 1739'da Ruslarla Belgrad'da yapılan barış görüşmelerindeki yardımlarından dolayı böyle bir ödül almışlardı. Bu Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı ticareti oldukça arttırmıştı.[264]

Fakat en önemlisi, Fransızlarla yapılan bu yeni düzenlemede Osmanlılar kapitülasyonların anlamını yeniden tanımladı, koruma belgelerini *(berat)* yabana milletlerden, yabana bir konsolosun himayesinde kabul edilen gayrimüslim Osmanlı tebaasını kapsayacak şekilde genişletti.[265] Bu ticari sınıfların genel sosyal kompozisyonunda muazzam bir değişikliğe neden olacaktı. Müslümanların çoğu bölgede çoğunluk ya da güçlü azınlık olduğu durumdan finans, sanayi ve dış ticaret alanlarında kapitülasyonlar vasıtasıyla yabana konsoloslarla ilişkili gayrimüslimlerin (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Levantenler) egemen olduğu bir duruma geçilecekti.[266]

1777'deki Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlılara, askeri olarak artık yardımsız kendilerini savunamayacakları acı gerçeğini

---

rarlıklarım vurguluyordu. Ancak bu Osmanlıların gerçek resmi değildi. Onlar müttefik devletlerden hiçbirinin antlaşma şartlarının tespitiyle ilgili eski prosedürlerinde herhangi bir değişiklik iddiasında bulunmamasını garanti altına alıyordu. (Abou-el Hajj, 1974,131,134)

Antlaşmaya göre Osmanlılar Macaristan, Transilvanya'dan vazgeçti, Mora ve Dalmaçya'nın işgalim tanıdı. Podolya'yı ve (1702'de) Azak kalesini geri verdi. (Bkz. Sugar, 1977, 200) Bu sınırların yemden çizilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bu süreç 1703'te tamamlandı. Akışkan sınırlar artık hukuki değildi ve "sınırların sabitlenmesi Osmanlı Devletinin yaşam biçimlerinde bir değişiklik oluşturulana kadar Tatar sımr unsurları üzerinde doğrudan bir kısıtlama uygulamaya hazır olmasını gerektiriyordu" (Abou-el-Hajj, 1969,475)

263 İnalcık (1971,1180,1185)

264 Bkz. Paris (1957, 93-101). Fakat Fransa 1678-1789 döneminde Avusturya-Rusya saldırısına karşı etkin biçimde yardıma gelemediğinde Fransa'yla olan ticari bağlar zayıfladı ve İngiltere bir ticaret ortağı olarak yükselmeye başladı (bkz. Sayfa 104-106)

265 Bkz. Hodgson (1974, III, 142)

266 Issawi (1982, 262). Tarımda bile, Müslümanlar (Anadolu'da Türkler, Batı Asya'da Araplar) baskın olmakla birlikte milletler önemliydi özellikle de tarım en hızlı gelişen sektörü olan pamukta milletler önemliydi.

dayattığında, kendilerini Avrupa devletlerarası sisteminin 'karmaşık mekanizmasıyla' bütünleştirmeleri gerektiği açık sonucunu çıkardılar.[267] Osmanlı İmparatorluğu ilk karşılıklı diplomasi deneyimini III. Selim devrinde (1789-1807) gerçekleştirdi.[268] Bu arada kapitülasyonların kötüye kullanılmasının da azaltılmasına çalışılıyordu. Ancak bu sonraki girişim, her reformda kendilerinin ve himayelerindeki tüccarların bu 'suiistimaller' aracılığıyla sağladığı kazançların azaltılması çabasını gören Avrupalı elçiler ve konsolosların başarılı muhalefetiyle karşılaştı.[269] Bu yeni atmosfer Avrupalı güçlerin imparatorluk içindeki adem-i merkeziyetçilik girişimlerine destek vermesini engellemedi. Napolyon Mısır'ı işgal etti ve dolayısıyla böyle bir tecavüzün sadece Rusya ve Britanya'nın avantajına[270] olacağından korkan, ki bu daha sonra aynen öyle oldu[271], Ancien Régime'in sakıngan çekincesine

267 Heyd (1970, I, 356). Gibb ve Bowen bu tarihten ince Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfının liderlerinin Avrupa karşı aşağılık hissi duymadığını savunur. "Biri 1967'den 1774'e ve diğeri 1788'den 1792'ye kadar süren iki korkunç savaş yaşadıktan sonra bu tutumda bir değişiklik oldu." (1950,19)
Karpat bize, Küçük Kaynarca'nın askeri sonuçlarının yaranda, ekonomik neticeleri de hatırlatır; "1774 ve 1792'de imzalanan Küçük Kaynarca ve Jassi Barış antlaşmalarıyla Karadeniz'in Ruslara açılması aynı denizin kuzey kıyıları boyunca uzanan toprakların kaybedilmesiyle birleşerek Osmanlı devletine en önemli ekonomik temelinden yoksun bıraktı. Karadeniz Osmanlı ticaret bölgesiydi ve Fransız ve İngilizlerin Akdeniz ticaretine egemenliğini telafi ediyordu." (1972, 246)

268 Hurewitz (1961a, 460). 1792'de yurt dışında ilk sürekli elçi gönderildi. Fransa mantıklı seçimdi. Ancak, düşünüldüğünde, bu hareketin Fransa'yla savaş halinde olan diğer Avrupalı devletleri güçlendireceğinden ve bu nedenle bir Osmanlı elçisini reddedebileceğinden korkuluyordu (Naff, 1963, 303). Elçilik bunun yerine Londra'da açıldı, bunu 1794'te Viyana, 1795'te Berlin, 1796 Paris elçilikleri izledi. Bkz. ayrıca Shaw (1971, 187-189, 247-248).
Diplomatik karışıklılık Osmanlıların elçilerin sultanlarla görüşürken gördüğü kötü muamelenin sonu anlamına da geliyordu, İngiliz büyük elçisi 1794'te şunu rapor ediyordu: "Önceki sultanların kralların elçilerine resmi görüşmeler sırasında takındıkları asık yüzlü ve küçümseyici ciddiyet yerine hükümdardan Avrupa'daki başka bir başka bir hükümdardan görebileceğim cömert ve özenli bir karşılama gördüm. (Hourani, 1957,116'da alıntılanmıştır).
Batı Avrupa ve Çin arasındaki diplomatik tekabiliyet ancak 1875'de, Japonya'yla 1870'te, İran'la, 1862'de uygulanmaya başladı. "Buna karşılık, bütün büyük Avrupa ülkeleri ve birkaç küçük Avrupa ülkesi on dokuzuncu yüzyıl bitmeden İstanbul'da diplomatik elçilikler bulunduruyordu." (Hurewitz 1961b, 144-145)

269 Shaw (1971,178-179)

270 1784'de Vergennes Fransız Büyükelçisi Comte'de Choisul-Gouffier'e Türk askeri delegelerine "ordularının yenilenmesi" için yardım teklifinde bulunmasını salık verdi. (Roche, 1985, 84-85)

271 Bonaparte'm seferinin en ivedi sonucu Porte'nin Fransa'nın düşmanları olan Büyük Britanya ve Rusya'ya bırakılması oldu... "Dolayısıyla, Bonaparte'ın aceleci kumarı

kesin biçimde son verdi, İngilizler fiili olarak, Lord Byron'un dokunaklı anlatımıyla, Yunan bağımsızlık mücadelesini destekliyordu.[272]

Selim'in reformları yetersizdi; çünkü Osmanlı diplomasisi, sürekli uzman bir bürokrasi anlamında örgütsel bir temelden yoksundu. Bu II. Mahmut devrinin (1808-1839) bir diğer başarısı olacaktı.[273] Britanya kesin hegemonik statüsünü kazandığında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün koruyucusu rolünü Fransa'dan devraldı. Buna göre hem Avusturya ve Rusya'nın emellerini kontrol etmeli, hem de o zaman İngilizlerin en birinci kaygısı olan Hindistan'a cankurtaran halatı uzatmalıydı.[274] Ama en önemlisi, Britanya artık imparatorluğu korumasının karşılığında kendi şartlarını Osmanlılara dayatabilirdi. Şartlar ağırdı. II. Mahmut'un yönetiminin gerçek sonu olan 1838'de Britanya ve Osmanlı imparatorluğu Balta Limanı İngiliz-Türk Ticari Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmanın Ağustosta imzalanmasının hemen öncesinde Muhammed Ali'nin Mısır'ın (ve Suriye'nin) bağımsızlığını ilanı geldi. Britanya bu ilanı reddetmede imparatorluğa yardım etti.[275] Buna karşılık, Balta Limanı antlaşması önceki bütün kapitülasyonları 'sonsuza kadar' kaydıyla onayladı ve Osmanlıların ithalat ve transit ticaret için %3, ihracat için de %12'den yüksek *değer üzerinden* gümrük vergisi koymasını sınırladı. Bütün tekellere son verildi ve İngilizlere en çok kayınları ülke statüsü verildi.[276] İngiliz ithalatçıları ayrıca diğer iç gümrüklerin yerine %2 ödemeyi kabul etti. Bu Osmanlı merkezini Mısır gibi muhtemel ayrılıkçılara karşı destekleme etkisi yaptı.

Bütün gözlemcilerin üzerinde anlaştığı nokta bu anlaşmanın "serbest ticaretin Osmanlılar tarafından fiilen benimsenmesini" temsil

---

Fransa'ya tesis edilmesi yüzlerce yıl süren Orta Doğu konumunu ve varlıklarını kaybetmesine mal oldu." Shaw (1971, 262-263)

272 Birleşik Devletler de onları destekleyecekti. Bkz. Earle (1927)

273 Bkz. Findley (1980, 126-140). Findley (1972, 399-400) Bununla birlikte, Selim'in "kısa ömürlü" yeniliklerine alt yapıyı hazırlamış olarak bakar. II. Mahmud'un, hakları henüz teslim edilmemiş olan kanlarıyla ilgili olarak bkz. Berkes (1977, 22).

274 Bkz. Jelavich ve Jelavich (1977,22)

275 Böyle yapmakla, Osmanlıların Rusya'dan daha fazla yardım isteme gereğini de ortadan kaldırdılar ve bu şekilde Rusların savaş durumunda Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını kabul eden 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın altını oydular. Bkz. Puryear (1935, 3.bölüm)

276 Bkz. Puryear (1935,123-125)

ettiğidir.[277] Anlaşmanın olumsuz etkisi büyüktü.[278] Üretimin kompozisyonu üzerindeki etkisine (Osmanlı imalat sanayinin gerilemesi) ek olarak Osmanlı Devleti'nin gelirlerinde ciddi azalmaya neden oldu. Bu 1854'de Osmanlı Devleti'nin borç alan bir devlet haline gelmesine yol açtı. Bu durum nihaî olarak 1878'deki ani çöküş ve sonucundaki borç vesayetinde zirve noktasına ulaştı.[279] 1838'den sonra Türkiye Britanya'nın dördüncü en iyi müşterisi haline geldi; nitekim 1846'da Lord Palmerston parlamentoya şöyle söylüyordu: "Ticari ilişki içinde olduğumuz hiçbir yabana ülkede gümrükler Türkiye'deki kadar düşük ve liberal değil."[280]

I. Abdulmecid'in sultanlığının başında ilan edilen Gülhane Hattı'ndaki siyasi ve idari Tanzimat reformları bu süreçteki son basamağa işaret ediyordu. "Batı'nın kapıları ardına kadar açılmıştı."[281] Katılım o kadar tamamlanmıştı ki 1872'de, Bristol'de Bab-ı Ali Konsolosu olarak görev yapan İngiliz tebaası J. Lewis Farley, Türkiye'nin "milletler cemiyetine girmiş sayılabileceğini", idari sisteminin "yeniden şekillendirildiğini" ve artık evrenselliğin cemaatçiliğe üstünlüğünü kabul ettiğini ve bütün bunlardan dolayı artık kapitülasyonların gözden geçirilebileceğini ileri sürmektedir.[282] Kısacası artık onlara ihtiyaç yoktu.

277 Findley (1980, 341). İnalcık (1971, 1187) Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın makineleşmiş endüstrisinin üretimi için pazarlar aradığı bir zamanda tamamıyla açık bir pazara dönüştürdüğünden söz eder. Sonraki on yılda sanayi çöktü. Karpat (1972, 247) bunun Britanya'ya yurt içi mamul mallar açısından "tartışılmaz bir rekabet üstünlüğü" verdiğini ve dolayısıyla Osmanlı Devlet ekonomisinin fiilen çöküşünü hazırladığından söz eder. Issawi bu "ciddi biçimde serbest ticaret bölgesinin" kurulmasının bir modelin parçası olduğunu hatırlatır: "İngiliz hükümeti, daha özelde Lord Palmerston, Mehmet Ali'nin haddini bildirmeye can atıyordu. Bunun yaranda Türkiye'de, 1841'de İran'da, 1842'de Çin'de ve 1856'da Fas'da uygulayacağı sözde 'Serbest Ticaret Emperyalizmi' şeklinde bir ekonomik politika uyguluyordu (1980b, 125)

278 Bkz. Kançal (1983), fakat şüpheci olan Kurmus'a da bkz. (1983)

279 Bkz. Puryear (1935, 104-105): "Mehmet Ali haklıydı, uzun vadede İngiliz-Türk ticari konvansiyonu Türkiye'ye Mısır'dan daha çok zarar verdi."

280 Köymen (1971, 50)'de alıntılanmıştır.

281 Berkes (1964, 137). Bkz. Ayrıca Findley: "1830'larm sonlarında reformcular yenilikçi reformun rasyonel-hukuksal bir düzene doğru hareket içerdiğini oldukça net bir şekilde anlamış gözükmektedir... [Bkz.] Mustafa Resifin Avrupa'nın imparatorluğu Muhammed Ali'ye karşı desteklemesini Osmanlı Devleti'nin Avrupa hukukuna (dans le droit européen) giriş meselesi olarak çağdaş algılaması" (1980,163).

282 Farley (1872,161)

Hindistan alt-kıtasındaki siyasi mekanizmaların yeniden oluşturulması Osmanlı İmparatorluğu'ndan oldukça farklı bir yol izledi. Osmanlı imparatorluğu örneğinde 1850'deki sonuç 1750'dekinden içsel olarak daha güçlü, fakat dışarıda daha zayıf ve coğrafi olarak da daha küçük bir devletti. Nihai olarak, ülke daha da bölünecekti, ama ortaya çıkan bütün halef devletler devletlerarası sisteme tam olarak katılacak ve bu sistem tarafından kısıtlanacaktı. Bunun aksine 1750'de Moğol imparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden çok daha ileri bir siyasi çözülme sürecinin sonundaydı (hiç şüphesiz Moğollar hiçbir zaman içsel olarak Osmanlılar kadar yapışkan ve coğrafi olarak geniş değildi). Katılımın sonucu 1857'de Hindistan alt-kıtasında var olan daha küçük diğer siyasi yapılarla birlikte Moğol İmparatorluğu'nun da tamamıyla ortadan kalkması, bunların yerine henüz egemen olmayan Hindistan'ın tek (fakat karmaşık bir) idari birim olarak geçmesiydi. Yirminci yüzyılda iki (daha sonra üç) egemen devlet olarak bağımsızlığa yürüyecek olan bu birimdir. Bununla birlikte, iki bölgenin 1750 ve 1850 arasındaki tarihsel evrimi, ne çok güçlü ne de zayıf devletlerarası sisteme tam olarak yerleşmiş devlet yapılarının yeniden oluşturulmasında açık paralellikler göstermektedir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyılların Moğol İmparatorluğu'nun zayıflıklarının açıklaması Hindistan tarih yazınında çok tartışılmıştır. İki önemli anlatım irfan Habib ve Satish Chandra'ya aittir. Temel olarak, Habib merkezi yönetimin askeri gücünü sürdürmek için köylülerden yeterince gelir sağlamaya, bunu yaparken de köylünün geçimini olanaksız kılmamaya çalıştığını savunur. Bununla birlikte, bu tür bütün yapılar gibi Moğol imparatorluğu da gelirleri toplamak için aracı kadrolara, bu örnekte *jagirdariara,* bağlı kalmak zorundaydı. Aracıların çıkarları merkezi yönetiminkinden oldukça farklı olduğundan zamanla kendilerine daha fazla ayırmak için artık çıkarmanın düzeyini sürekli arttırma eğilimindeydi. Habib'in deyimiyle bu "pervasız" bir işti, zira (başka yerde olduğu gibi Moğol İmparatorluğu'nda da) toprakların terk edilmesine, silahlı direnişe ve ekimin azalmasına neden oldu; uzun vadede imparatorluk yapısının ekonomik temelini çökertti.[283]

Satish Chandra açıklamasını oldukça farklı biçimde dillendirir. Sistemin yeniden "temel problemiyle" karşı karşıya kaldığını söyler: "Mevcut artık yönetim, savaş giderlerini karşılamakta ve yönetici

283 Bkz. Habib (1963,319-338)

sınıfa beklentilerine uygun bir yaşam standardı sağlamakta yetersiz kalmaktaydı."[284] Athar Ali Chandra'nın ve Habib'in tezleri arasında bir çelişki görür: Habib *mansabdar* sisteminin çok iyi çalıştığını söylerken, Chandra onun yeterince iyi çalışmadığını ileri sürmektedir. Ben kendim çelişki görmemekteyim. Habib'in tanımladığı süreç Chandra'nın tanımladığı duruma yol açıyordu. Tek soru bu sürecin Avrupalıların Asya'daki varlığıyla önemli derecede hızlanıp hızlanmadığıydı. Athar Ali'nin kendi cevabı, "üretimin artmadığı göz önüne alınırsa, Avrupa'nın Asya mallarına olan talebinin bu ürünlerin Asya pazarlarındaki fiyatlarını yükselttiği ve dolayısıyla ekonomilerinde ciddi bir rahatsızlık doğurduğu ve yönetici sınıfların finansal zorluklarını arttırdığı" şeklindeydi.[285] O zaman bu kısmen Habib'in sözünü ettiği artan baskıyı açıklıyor ve sadece doğrudan üreticiyi değil, yapıda bir üst düzeydekini de etkiliyordu. Gupta bunun fiilen yerel sermayenin tükenmesine yol açtığını söyler; bu öyle bir düzeye ulaştı ki yerel toprakları kontrol edenler imparatorluğa "aşırı gelirleri" ödeyemedikleri için, yasal olmamakla birlikte gelir toplama haklarını çoğu zaman satış ya da ipotek yoluyla devretmek zorunda kalıyordu. Bu nedenle, Hindistan'da bir toprak piyasasının işlemesi için "gerekli ön şartlar Moğol İmparatorluğu'nun son zamanlarında ortaya çıktı"[286].

Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması, alt kıtadaki yaygın savaşlar ve yeni özerk bölgelerin doğuşu, hiç şüphesiz, Avrupalı ticaret şirketlerinin 1740'larda kendi ekonomik çıkarlarını ilerletmek için açık duran siyasi fırsatların farkına varmasını sağladı.[287] Fakat "fırsatların" var olması bunların yakalanması anlamına gelmez. Zira bu tür "fırsatların" da bedeli vardır. Siyasi işgal ve doğrudan yönetimin birçok avantajı vardır, fakat bunlar büyük finansal harcamalar gerektirir. Genelde, bunlar olmadan aynı ya da daha fazla kâr elde edilebiliyorsa güçlü ekonomik aktörleri temsil eden devletler bu tür harcamalardan kaçınmaya çalışacaktır. Hiç şüphesiz, sadece 1740'larda değil yarını

284 S. Chandra (1972, xivi)

285 Athar Ali (1975, 338)

286 Gupta (1963,28)

287 K. N. Chaudhuri (1982, 395). Hiç şüphesiz, bu "fırsatların" bizzat Avrupalıların eseri olma derecesinin çizmekte oldukça haklıdır. "Hem sınırlarda hem de yeni kazanılan topraklarda ortaya çıkan ve İngilizlerin moral motivasyonunu arttıran, aynı zamanda nihai askeri müdahaleyi haklı gösteren bu anarşi ve kargaşa koşulları hem uzun hem de kısa vadede parçası oldukları şiddet eylemlerinin sonucuydu" (1974, 181). Bkz. Ayrıca Watson (1978, 63-64)

ve hatta bir yüz yıldır, Büyük Britanya'da bu tür harcamalardan kaçınmanın öngörülü olduğuna inanan birçok önemli kişi vardı. Ancak, bildiğimiz gibi, bunlar yapılıyordu.

Hindistan'ın Fransız-İngiliz savaşında önemli bir odak noktası olduğu Yedi Yıl Savaşları görevini yerine getirdi. Spear'ın dediği gibi, bu savaş Avrupalılara silahlı güçlerinin Hindistan şartlarında üstün olduğu konusunda yeni bir güven verdi[288]; Clive dönemi de askeri ve idari harcamaların gerçekliğini gölgede bırakan, aşırı zengin bir ülke olarak Hindistan mitini yaydı. Dünya ekonomisinin üretim ağlarına gittikçe daha çok katılımla, sonuçta ortaya çıkan siyasi ağların yeniden yapılandırılması arasındaki bağın o zamanki yerel yöneticiler tarafından algılandığı 1784'de Kalküta'ya seyahat eden Malabarh bir tüccar tarafından anlatılan bir hikâyecikle gösterilir.[289]

Yolda bütün sandal ağaçlarının ve biber köklerinin kesildiğini görür. Halk ona Navab'ın (yani Tipu sultanının) bunların kesilmesi için kesin emir verdiğini, çünkü bu mallar nedeniyle Avrupalıların kendisiyle savaş yapmak istediğini söyler.[290]

Marshall'ın ısrar ettiği ve bu hikâyeciğin de gösterdiği gibi, Hindistan karşı konulamaz gücünü uygulamayı tercih eden Avrupalı bir devlet için işgal edilmeye hazır, hareketsiz bir kurbandı.[291] Bu-

288 Spear (1965, 79). Şöyle devam eder: "dolayısıyla ana Hindistan ordusunun gücü merkezileştirildi ve klasik zamanlarda olduğu gibi denge çok iyi eğitimli küçük piyade gruplarına kaydırıldı. "Hiç şüphesiz, Avrupa deniz gücü Hint Okyanusu ticaretinde uzun süre hâkim olmuştu. Portekizliler üstün güçleriyle on altına yüzyıldaki Müslüman tekelini kırmıştı. Bkz. Boxer (1969, 46) ve Chaudhuri (1981, 230), Lusitanyalı kâşiflerin kullandığı metotların şiddeti üzerinde ısrar eder. "Sir Josiyah Child on yedinci yüzyılda Moğolların İngilizlerle savaşa girmediklerini zira o zaman İngilizler onların bütün Doğu Uluslarıyla olan ticaretini en gelleyerek onları açlığa ve ölüme mahkûm edebilirdi." (Woodruf, 1953, 73'de alıntılanmıştır.) Prakashe Hollandalıların Hintli tüccarlara bir türlü pasaport sistemi (belli limanlarda ticaret yapabilme izni ve deniz saldırılarından bağışıklık) uygulayabildiğini zira Moğol Hindistan'ının da deniz gücünün neredeyse hiç bulunmadığını belirtir (1964, 47). Fakat bu deniz gücü Hindistan alt kıtasının ne üretimini ne de siyasi yapılarını değiştirmek için yeterli değildi.

289 Butel (1978b, 102)

290 Das Gupta (1967, 113). Dahası, Tipu tamamıyla haklıydı. Tipu 1789'da Travancore'a saldırdığı zaman barışı ve Bombay başkanlığının dağıtılmasını (yani Batı Hindistan'ın terk edilmesini) savunan Lord Cornwallis görüşünü değiştirdi ve 1790'da, "Cornwallis'in Batı Hindistan'ın Mysore'un doğuşundan önceki konuma döndürülmesiyle ilgili bu belirsiz düşüncelerin yerini belirli bir katı ilhak fikrine bıraktı" (Nightingale, 1970, 58)

291 Marshall (1975b, 30)

nun yanında, on sekizinci yüzyılda ne İngiliz hükümeti ne de Doğu Hindistan şirketi yöneticiler heyeti askeri güç kullanımı için herhangi bir güçlü istek sergiledi.[292] Bununla birlikte, Harlow'un da dediği gibi[293] "paradoks" olarak, gerçek sonuç er ya da geç sömürgeleşecek en büyük ve en kalabalık toprak parçasının ele geçirilmesiydi.

Bu sömürgeleştirmenin bir nedeni Hindistan sahnesinde iki değil üç önemli İngiliz aktörün var olmasıydı, İngiliz hükümetine ve Doğu Hindistan Şirketi Yöneticiler Heyetine ek olarak müstakil tüccarlar da vardı: Dahası, en az iki tür müstakil tüccar vardı: Şirkete hizmet edenler ve etmeyenler.[294] Hiç şüphesiz, şirketin işçisi olanların çıkar çatışmaları vardı; özel çıkarları uzaklık gerçeği ve etkili merkezi kontrolün aşırı zorluğu nedeniyle serbestlik kazandı. Ayrıca, bu özel ekonomik çıkarların takibinin şirketin hizmetçilerini sık sık, otoritelerini Hint devletlerini siyasi açılardan baskı altına almak için kullanmaya sevk ettiği açıkça görülmektedir. Marshall'in ifadesiyle, "Hintli yöneticilerden tavizler koparmak için [askeri üstünlüklerini] kullanmaya hazırdılar, bunun bütünsel etkisi bu devletleri zayıflatmak ve sonunda çökertmek oldu."[295]

Bu siyasi kontrol dürtüsü şirket çatısında önemli derecede tartışma olmadan ortaya çıkmadı. Bu 1770'ler ve 1780'ler arasında sözde Hasting ve Francis hizipleri arasındaki anlaşmazlıkların çekirdeğiydi.[296] Fakat gerçek, katılım karşıtı güçlerin tavrının bile net olmayışıydı. Örneğin, iki hizip iç kısımda olan ve sonunda 1801'de Wellesley tarafından ilhak edilen Oudh'un ilhakını tartışıyordu. Fakat katılım karşıtı güçlerin ekonomik tasarımları ilhak isteyenlerinkinden daha az açık değildi. Marshall'ın ifadesiyle:

292 Hindistan'daki politik ve emperyal gelişmeler içeride şirketin hoşuna gitmiyordu. Bunun nedeni önceki dönemde yeni fabrikaların açılmasının istenmesiyle aynıydı. Bunlar doğrudan finansal kazanç sağlamadan kişibaşı giderleri arttırma eğilimindeydi (K. N. Chaudhuri, 1978, 56). Dahası, Rothermund'un dediği gibi: "Avrupa fabrikalarının Hindistan ekonomisine müdahalesi ülke yönetimi olmadan da yeterince etkiliydi" (1981,88).

293 Harlow (1964,1)

294 Aslında tablo daha karmaşıktı. Watson (1980a, 81) beş tip müstakil tüccar ayrımı yapar: Şirketin hizmetçileri, Hint-Avrupa rotası gemilerinin kaptanları ve denizcileri, doğuda oturan serbest tüccarlar, aracılar ve Hintli bankerlerle şirket tarafından istihdam edilen tüccarlar.

295 Marshall (1975b, 43)

296 Bkz. Embree (1962, 62). Hastings hizbi, hiç şüphesiz, sadece Hindistan'da değil Britanya'da da siyasi güç sahibiydi. Bkz. Philips (1961, 23-24)

Serbest ticaret bir oyuncudan fazlasını gerektiren bir oyundur. Avrupalılar ticaretlerini desteklemek için siyasi nüfuzlarından vazgeçeceklerse, Oudh vezirinin, onlara göre, siyasi nüfuz kullanımını gerekli hale getiren koşulları iyileştirmesi için ikna edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.[297]

Nihaî olarak, şirket ve tüccarlar arasında bir alış-veriş ilişkisi vardı. Tüccarlar çoğu zaman milliyetçiliğin korunmasına ve ayrıca şirketin varlığının sağladığı kredi derecelendirmesine dayanma ihtiyacı hissediyordu. Ancak, bunun aksine, şirketin ticari altyapısını kullandılar. Gümrükleri ödediler; ticareti canlandırdılar. Bağışlanan malikanelerden indirimler, ticaret izni ödemeleri, beyan edilmiş zararlar, taşıma ücretleri ve yasak mallara kesilen cezalar gibi görünmezlerin hepsi ara sıra ortaya çıkan öfkeyi dindirmeye yardımcı oluyordu. Bütün bunlar "zor" ve "çelişik" bir ilişkiye neden oluyordu.[298] Dolayısıyla bu özel ticari çıkarlar önce şirkete sonra da İngiliz hükümetine aşırı bağlı kalmaktan kurtuluyordu.

Yine de belli önemli noktalarda neden sert fren yapılmadığı sorulmalıdır. Sanırım bu soruyu 1757-1793 arası ve 1793'den sonrası olarak ele almalıyız. Bengal'in siyasi olarak ele geçirilmesi söz konusu kısa dönemde oldukça kârlı oldu. Britanya'dan altın ve gümüş akışı kesildi ve pamuklu parça mallar ve diğer kalemler Britanya'ya gelmeyi sürdürdüğü için bunların bir bedeli olduğu açıktı. Bu devlet gelirleri olmuş olmalıdır. Gerçekte, bildiğimiz gibi, Bengal gümüşü diğer başkanlıklara akmaya başladı ve onların da işgalini ve idaresini finanse etti.[299] Bu Amerikan devriminin ertesinde (Fransa'nın ve) İngiliz devletinin büyük mali baskı altında olduğu bir zamanda olduğu için Hindistan alt kıtasından gelen gelir akışı reddedilemez ya da görmezden gelinemezdi. Cain ve Hopkins bu durumu oldukça iyi özetlemektedir: "Sanayi devrimini Plassey yağması başlatmadı, ancak Hollanda'ya olan ulusal borcunu ödemede Britanya'ya yardıma oldu."[300] Kısacası, başka türlü Londra'daki politika-yapımını

297 Marshall (1975a.470)

298 Watson (1980a, 179, 189)Watson daha da ileri gider ve İngiliz "ulusal çıkarının" Doğu Hindistan Şirketinin ticaretinde daha başından beri her zaman var olduğunu belirtir. 1708'den sonra Doğu Hindistan Şirketine büyük halk katılımı bu inancın İngiltere'deki gücünü gösteriyordu." (s. 361)

299 Bkz. Bagchi (1976c, 248) Ganguli (1965)ve Arasaratnam (1979, 27) N.K. Sinha şöyle der: "1757'de Bengal'deki gümüş stoğu yeniden doldurulmakla kalmadı, aynı zamanda çoğu çeşitli şekillerde dışarı sızdırıldı." (1956,14)

300 Cain & Hopkins (1980, 471)

yönetebilecek olan orta vadeli olumsuzluklardan daha önemli olma eğilimindeki doğrudan sömürgeleştirmeyi kısa vadeli haklı gösterme çabası vardı.

Fransa'yla olan rekabet önemliydi. Tabii ki bu rekabet kısmen, çoğu zaman öne sürüldüğü gibi, dolaysız tarzda, yani dünya ekonomisinin yeni bir periferi bölgesinin kontrolünü ele geçirme rekabetiydi; gerçi burada, özellikle 1763'den sonra dünya ekonomisindeki farklılaşan jeopolitik stratejileri de göz önüne alarak bunun Fransa'dan çok Britanya için geçerli olduğu vurgulanmalıdır.[301] Fakat muhtemelen büyük oranda, Britanya'nın 1780'lerin mali krizini atlatmasını dolaylı olarak sağladığı için önemliydi; Fransa bunu yenememişti, bu daha önce tartıştığımız gibi Fransa devrimiyle bağlantılı bir gerçekti. Daha önce gördüğümüz gibi, İngiliz-Fransız çekişmesinin üçüncü roundunun sonucu İngiliz ekonomik liderliğinin nihai takdisi oldu.

Hem yöneticiler heyetine hem de İngiliz hükümetine yöneltilen çelişki bu nedenle açıktı. Sürüklendikleri siyasi bağımlılıktan mutsuz oldukları gibi fren yapmaktan da sıkılmışlardı, İngiliz hükümetinin gerçekten tek seçeneği olduğunu düşünmeye başlamışlardı, bu da operasyonu daha dolaysız ele almaktı. Bu Pitt'in çözümüydü ve sonunda bu çözüm dayatıldı. Harlow'un deyişiyle, elden kaçan şirket çalışanları "şirkete bir tehdit" arz ediyordu ve bu nedenle yarı-sivil memurlara dönüştürülmeliydi.[302] Bu kaçınılmazdı ve yöneticiler heyetinin hoşuna gitmiyordu, bunu tek başlarına yapamazlardı. Britanya devleti de bunun içine girmeliydi. Lord Stormont hedeflerini açık biçimde ifade ediyordu: "içeride daha da güçlü bir devletin

301 Lüthy Copmpagnie des Indes'in Fransız hükümetiyle olan ilişkisini tanımlarken bu farkı yakalar. "Hindistan, Fransız politikası için, başarılı olmadığı ya da çok masraflı hale geldiği zaman kolayca vazgeçilen bir meşgale olmaktan öte geçmemiştir... Hiç şüphesiz Avusturya taht savaşlarından Napolyon savaşlarına kadar, oyun Fransa için uzun süre önce kaybedildiğinden beri her yeni çatışma Fransız ajanlarının, subaylarının ve conãottierisimn Hintli prenslerle ittifaklar yaptığına ve Hindistan'daki savaşları dirilttiğine şahit olmuştur, İngilizleri yapmak istedikleri zaman bile ileri gitmekten alıkoyarak İngiliz işgalini kaçınılmaz kılan bu sürekli yenilenen tehditti... İngiltere'nin meşgalesi Avrupa kıtasındaki çarpışmalardı (1960, 860-861). Bkz. Ayrıca Mukherjee (1955, 85)

302 Harlow (1964, 18). bkz. Bolton: "Doğu Hindistan şirketleri birbirini izleyen İngiliz hükümetleri için İngiliz-İrlandalı ve Amerikan yerleşimciler kadar büyük rahatsızlık kaynağı oldular. Denizaşırı bir toplumdaki üstünlüklerine İngiliz onayı ararlarken yalnızca Whitehall'm her adımda savaştıkları yetkilerinin genişlemesiyle engellenebilirlerdi." (1966,196)

kontrolüne tabi bir Hindistan hükümeti."[303] Bunu gerçekleştirdiler de. Pitt'in 1784 Hindistan yasasıyla[304] ve onu takip eden on yılda Lord Cornwallis'in reformlarıyla, şirketin memurları tabloda bağımsız aktör olmaktan çıktılar.[305]

Tabii ki bilge ve öngörülü insanların tahmin ettiği gibi, dolaylı ve dolaysız idarenin giderleri tahmin edildiğinden fazla çıktı. "Ödemeler dengesi" meselesi geri döndü ve yine gümüş çıkışı başladı. Bunun yanında Doğu'daki diğer büyük bir ticaret bölgesi olan Çin'e de sürekli bir gümüş akışı vardı. Britanya bu problemi çözmek için yükselen siyasi sömürgesini iyi kullanıma dönebilirdi. On sekizinci yüzyılın sonundaki durum Spear tarafından şu şekilde özetlenir:

Şirketin Hindistan'daki ticareti artık karlı değildi. Zira karlar Bengal gelirleriyle çoğalacağı yerde yönetim giderlerince emiliyordu. Kârlar Çin'den geliyordu... Hindistan'ın hegemonyası için inandırıcı bir tez Çin ticaretinin korunmasıydı.[306]

Hindistan'ı kontrol ettiği için, henüz üretim süreçlerini yeniden yapılandırmayı dayatamadığı Çin'de bir *pazar* bulacak ihracata yönelik mahsuller, yaratabiliyordu.

1793'de Şirketin imtiyaz Sözleşmesini yenileme şeklinde görülen taviz bu çıkarlara iyi hizmet ediyordu. Britanya hükümeti Şirket üzerindeki kontrolünü arttırdı. Yine de Şirket, Çin ticareti üzerindeki tekelini ve Hindistan'daki bazı tekellerini korudu. Fakat müstakil tüccarlar deniz nakliyesi üzerinde belli oranda yasal haklar kazandı. Bu uzlaşma Britanya Fransa'yla uzun savaşlara girerken istikrarı sağladı.[307] Bu istikrardan Çin ticaretinin Şirket tarafından etkili bir

303 Harlow'da alıntılanmıştır.

304 Hindistan yasasıyla ilgili konuşmasında Pitt hedefleri konusunda oldukça netti. "İlk ve en önemli hedef hükümeti çok hırslı olmaktan ve işgale yönelmekten uzak tutmak olacaktı. Amacımız ticaretti ve bunun gelişmesi için yeni bir unsur olarak bir savunma ara buluculuk sistemi olarak bir pasifik sistemi hâkim olmalıdır. Bu nedenle Kontrol Odası Direktörler Heyetini denetlemelidir. Hindistan'daki korsanlık günleri yasalarında tespit edebileceği kadarıyla artık bitmiştir." (Nightingale, 1970, 8'de alınmıştır).

305 Bkz. Sinha (1956, 219)

306 Spear (1965, 113). Spear sömürgeyi sürdürmek için iki başka neden sıralar: "gelecek daha fazla şey ümidi" ve "kazanılmış haklar". Chung'un ifadesiyle, "çay Hint çıkarlarına Hindistan'da ki İngiliz parasını ülke içindeki İngiliz parasına dönüştürmek için iyi bir araç sağlamıştır" (1974, 416)

307 Tripathi bunu "1793'de, yani, İngiltere'nin şimdiye kadarki en büyük savaşa girmek üzere olduğu bir anda, gösterebileceği tek mümkün tutum" olarak adlandırır ve şöyle

şekilde takip edileceği teminatı alan müstakil tüccarlar yararlanacaktı.[308] Bu arada 1793, toprağı pazarda alınıp satılabilecek bir mal olarak görmenin önündeki engellerin kaldırılması etkisi yapan hukuki ve idari reform sürecinin doruk noktası olan Cornwallis kalıcı iskanının hazırlandığı yıldı.[309]

1813'de yaklaşan Napolyon Savaşları'nın sona ermesiyle, Şirket Sözleşme yenilemek için çıkageldiği zaman Britanya hükümeti doğrudan kontrolünü ilan etmede ileri gidebilirdi. Bu arada, müstakil tüccarlar ticaretlerini başarılı bir şekilde genişletmişlerdi ve Şirket üzerinden yapılan bağışlardaki kayıplarla birlikte sınırlamalardan da rahatsız oluyorlardı. Kavgaya şimdi Hindistan'daki kendi pazarlarını genişletme kaygısı içinde olan Lancashire üreticileri de girmişti. Dolayısıyla, yeni imtiyaz Sözleşmesi Hindistan'daki bütün tekeli kaldırıyor, Şirketin Çin tekelini 20 yıl daha uzatıyordu. Sözleşme aynı zamanda ülke ve ticaret hesaplarını tamamıyla ayırıyor, böylece tam bir sömürge idaresine zemin hazırlıyordu.[310] "1837 yılında İngilizler artık Hindistan'da sadece bir güç değildi. Hindistan üzerindeki tek güçtü."[311]

Rusya'nın katılımı ise apayrı bir hikâyedir. Rusya'nın on altına ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'nın (ve dolayısıyla Avrupa'nın devletlerarası sisteminin) bir parçası olup olmadığı akademik (ve popüler) bir şüphe konusuydu. Bu bazıları için yirminci yüzyılda bile bir sorun teşkil etmektedir, fakat Sovyetler Birliği'nin bugün (artık dünya çapında olan) devletlerarası sisteme tam olarak katıldığına şüphe

ekler: "Yeni bir sistem şirketin varlığını henüz hayali bir avantaj için tehlikeye atmış olabilirdi." (1956, 32-33).

308 Bkz. Philips: "1793'de Fransa'yla patlak veren savaş ticaret dünyasında bir karışıklığa neden oldu... Doğu sularında Bourbon ve Mauritius adalarından faaliyet gösteren Fransız ticaret gemileri özellikle 1803 ve 1809 arasında Hindistan'da inşa edilmiş çok sayıda özel gemiyi ele geçirdi ve hiç şüphesiz Hindistan ticareti 1793'de İngiliz müstakil tüccarlarına açık olmuş olsaydı çok ağır kayıplarla karşılaşabilirlerdi." (1961, 99) Şirketin ticaretinin güvenliği konvoy tarafından sağlanıyordu.

309 Cohn (1961, 621). Yerleşim'in maddeleri hakkında bkz. Wright (1954, 212). Minutes'dan alıntı yapar: "Toprak sahibinin köylü ve çiftçilerden talebini basitleştirmek için hükümetin toprak sahibinden taleplerini tespit etmekle işe başlamalıyız." Gupta geliri garanti altına alma dışında en önemli hedefin "geniş boş arazilerde ekimi yaygınlaştırmak ve böylece eyaletteki ticareti geliştirmek olduğunu" söyler (1963, 72).

310 Bkz. Tiripathi (1956, 132-136). Bu tabii ki, Nightingale'in isimlendirmesiyle "müstakil tüccar emperyalizmi" tarafından güçlendirildi (1970, 127). İmalatçıların çıkarlarıyla ilgili olarak bkz. Nightingale (1970, 236-237).

311 Frykenberg (1965, 24)

yoktur. Benim görüşüm ise Rusya'nın (o zaman Avrupalı) devletlerarası sistemin tam olarak bütünleşmiş bir üyesi haline ancak on sekizinci yüzyılda geldiği şeklindedir.

Dehio'nun hatırlattığı gibi, bir taraftan "Ruslar Türklerin aksine hem etnik hem de düşünüş olarak Avrupalıların uzak kuzenleriydi"; öte taraftan "genç Leibniz Rusya, İran ve Habeşistan'dan aynı zamanda söz ediyordu."[312] Her halükârda, eğer karşılıklı diplomasinin varlığı ölçütü kullanılacaksa, bunun başlangıcını sadece Büyük Peter'in devrinde (1689-1725) görürüz.[313] "Bu dış ticaretin önemli derecede artmasıyla ve Rusya'nın Avrupa'nın geri kalan kısmından siyasi ve kültürel olarak yavaş yavaş soyutlanmasıyla eş sıralıydı."[314]

Peter kendisini büyük "Batılılaşma yanlısı" ya da bugünün diliyle büyük "modernleştirici" olarak takdim etti ve gerek Rusya'da ve gerekse dışarıda, o zaman ve şimdi birçokları bu tanımı kabul etmektedir. Bu Mısır'da Muhammed Ali ya da daha az tantanayla Sultan II. Mahmut için, *mutatis mutandis* (üzerinde gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra), istenen aynı roldür. Peter, hiç şüphesiz, 1711-1722'de Yönetici Senato'nun kurulmasıyla merkezi bir bürokrasinin oluşturulması sürecini başlatmıştı.[315] Ayrıca, soyluların ordudaki hizmetini zorunlu ve sürekli hale getirerek orduyu da dönüştürdü.[316] "Rusya'nın,

312 Dehio (1962, 94-95); bkz. ayrıca 93,107, çeşitli sayfalarda.

313 Bkz. Summer 1949, 59 ve Anderson (1978, 77-78)

314 Kahan (1974a, 222). Kahan dış ticaretin gelişmesindeki en belirgin faktörlerden birinin, Büyük Peter'in aktif dış politikasını destekleme ihtiyacı olduğunu savunur. Bu politika içlerinde isveç'le Kuzey Savaşı ve Osmanlı imparatorluğu ve İran'la savaşların da bulunduğu neredeyse kesintisiz savaşlarla sonuçlanan bir politikaydı (s. 222). Kahan bu şekilde bir sıraya işaret eder: "savaş gereksinimleri artan vergilere, bunlar da ticari tarım ürünlerine yol açtı. Peki, bu "savaş gereksinimleri" nereden geliyordu? Hiç şüphesiz, kuzey savaşı İsveçlilerin Peter'in dünya ekonomisiyle bütünleşme girişimlerinin uzun vadede İsveç'in zararına olmamasını sağlama kaygısını içeriyordu. Bkz. Wallerstein (1980, 218, 222) Osmanlı imparatorluğu ve İran'la yapılan savaşların amacı Rusya'nın bu dünya ekonomisi içersinde daha güçlü bir rol almasını sağlama kaygısını içeriyordu. Kahan (s. 224-225) bu girişim üzerindeki kısıtlamalardan birine işaret eder. Rus tüccarlar taşımacılıkta kredi için Avrupalı tüccarlarla rekabet edecek konumda değildi. Avrupalılar sermaye pazarlarına, daha düşük sigorta ve nakliye ücretlerine kolayca erişebiliyorlardı. Bununla birlikte, Rus tüccarlar Osmanlı imparatorluğu, İran ve Çin'le yaptıkları ticaretle gelişti. Rusya tam anlamıyla yarı-periferi pozisyonunda yükseliyor. Bkz. Foust (1961)

315 Bkz. II. Catherine zamanında ve daha sonra on dokuzuncu yüzyılda birbiri ardına atılan adımları anlatan Yaney (1973, 7).

316 Bkz. Raeff (1966, 38-47). Bu adımın ordudan daha fazlasını değiştirdiğine inanılır. Raeff şu iddiada bulunur: "Modernize edilmiş rasyonel ve bürokratik bir kurumda hizmet soylularda, net bir emir zinciri, hiyerarşik aşama sırası ve mutlak itaatin iyi

Avrupa siyasi sisteminin önemli bir parçası olma statüsünün genellikle bu modernleştirilmiş ordunun performansı olduğu kabul edilir."[317]

Bununla birlikte, günümüz akademisyenleri Büyük Peter'in başarılarına, onun ümit ettiği ya da başardığını öne sürdüğünden farklı olarak, şüpheci yaklaşmaktadır. Cracraft Peter'in mitinin, muhtemelen, Peter rejiminin başarılarından "daha büyük bir tarihsel öneme sahip olabileceğini savunur."[318] Torke ise Peter'in yürürlüğe koyduğu idari değişikliklerin "çok abartıldığını" söyler ve bu anlamda "neredeyse hiçbir şey" başarmadığını öne sürer. Gerçek dönüm noktasının, IL Catherine'in tahta çıkış yılı olan 1762 olduğunu söyler.[319]

Peter'in işi bir anlamda geçiş niteliğindeydi. Soyluları düzenli bir temelde orduya soktu ve orduyu da yönetime kattı. Bu şekilde soyluların zamanını alarak ve onları birbirlerini daha çok artık akışı sağlamaya zorlamak için kullanarak adem-i merkeziyetçi eğilimleri engelledi. Soyluların ömür boyu zorunlu askerlik yükümlülüklerine son verip bunun yerine soylulara ticari ürün girişimcileri olma zamanı veren sivil bir aygıt oluşturmak Catherine'e (1762-1796) kaldı. Catherine eski eyaletleri kaldırdı ve Rusya'yı *(uezdiere* ayrılmış) *50 guberniyaya* ayırdı. Bunların her biri kısmen merkezden atanmış memurlar, kısmen de yerel olarak seçilmiş temsilcilerden oluşan eşit oranda sorumluluk sahibi idari yapılara sahipti.[320] Böylece Rusya yönetimini köklü biçimde "haraç toplayan bir hiyerarşiden, memurları (ordudakiler gibi) genel hedeflerin farkında olan sivil bir yönetime

yönetimin özü olduğu inananı yerleştirdi." (s.49). Bkz. ayrıca Yaney: "Rus yüksek sıran orduda sistematik bir örgütlenme çerçevesinde köylüleriyle çalışabiliyordu." (1973, 61) Portal bu tecrübenin en önemli sonucunu çıkarır: "Soylular demesne (malikane) idaresine bu askeri ve polis fikirlerini getirdi. Bu köylüler üzerinde uyguladığı, teorik sembolü mir olan, görece özgür kurumları bozan bir vasilik politikasıydı. Bu topluluğun seçilmiş liderleri senyörün temsilcileri haline geldi." (1963, 10).

317 Anderson (1978, 6). Seton-Watson bunu daha da güçlü biçimde ifade eder. Rus imparatorluğunun (bu Büyük Peter'in icat ettiği bir unvandır.) artık Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. (1967,10); bkz. ayrıca Federov (1979,137)

318 Cracraft (1980, 544)

319 Torke (1971, 457-458). Keep Torke'nin görüşlerini eleştirir, o da buna cevap verir (1972). Sovyet bilim adamlarının çoğunluğu "Rusya'da Kapitalist sistemin kurulmasının 1760'larda olduğunu" savunur. (Druzhinina, 1975, 219) 1965'lere ait önemli belge olan Perekhod ot Feodolizma k kapitalismu v rossii hakkında bkz. Baron (1972, 717)

320 Bkz. Yaney (1973, 69). Griffith, Catherine ve danışmanlarının Rusya'nın Batı Avrupa'daki ileri ulusların çok gerisinde kaldığı ve rasyonel yasalarla aradaki uçurumun kapanabileceği ve geri kalmışlığın "geçici" kılınabileceği düşüncelerine sahip olduğunda ısrar eder (1979, 471).

dönüştürdü..."[321] 1766'da, Catherine İngiliz-Rus ticari antlaşmasını imzaladı, bu Britanya'nın çıkarlarına hizmet edecek şekilde hammadde ihracatı üzerine düşük gümrükler öngörüyordu.[322] Catherine'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zafer kazanan, Polonya'nın parçalanmasına katılan ve aşırı bir Rus dinamizmi izlenimi veren saldırgan askeri politikasını bu bağlamda değerlendirmeliyiz.[323]

Fakat bu dış politika sanki dış ticaret politikasını telafi edecek ve Catherine'e idari reformları sayesinde, "Rusya'nın iç alanını ciddi biçimde düzenleme" imkânı verecekti.[324]

Bu (yeniden) iç örgütlenme, tabii ki, diğer birçok şeyin yanında, daha önce de gördüğümüz gibi işgücünün gittikçe etkinleşerek baskı altına alınması anlamına geliyordu.[325] Bu baskı, hem Rus köylüsünün doğuya, Volga'nın karşısına, Urallara ve hatta Sibirya'ya kaçmasına[326] hem de bozulan ekonomik koşullarla bağlantılı halk ayaklanmalarına yol açtı.[327] Dünya ekonomisine katılım arttıkça, bu "gelişme" bir zamanlar uzak ve serbest Kazak boylarını gittikçe daha çok rahatsız etmeye başladı.[328] Yeni sanayi serileri ve (daha önce açıkladığımız) ticari ürün çiftliklerinde yoğun bir hal almış sertlikle ilgili yakınmalarla bağlantılı şikâyetleri, eski İnanlıların muhalefetiyle birlikte[329] doruk noktasına özellikle Catherine devrindeki Pugachev isyanında ulaşan patlayıcı bir karışım yarattı. Temel ideolojik tema "atalarının özgür insanlar olduğu[330] ya da en azından kapitalist bir dünya ekonomisine katılım şartları altındakinden daha özgür olduğu zamanlara dönen" köylü hatıralarıydı.

Catherine her şeye rağmen geri adım atmadı. Köylüleri baskı altına aldı ve serbest ticareti sürdürdü. Bu politika, haleflerinin Rus-İngiliz ilişkilerinde daha çok karşılıklılık talep eden M. D. Chulkov

321 Yaney (1973, 59)
322 Bkz. Clendenning (1979,145-148,156)
323 Dyck (1980,455)
324 Garrett Mattingly'nin bu iradesi Le Donne (1983, 434) tarafından Catherine'in politikalarına uygulanır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Catherine "ulusal ticari taşımacılığı Teşvik etmek için çok enerji sarf etmişti". (Ahiström, 1983,156)
325 Gersehenkron bunun, politikaları serflik sisteminin etkilediğini gerçek anlamda arttıran Büyük Peter'in zamanına dayandığını belirtir. (1970, 91)
326 Portal (1966,37)
327 Longworth (1975b, 68)
328 Bkz. Longworth (1969,26-27,88)
329 Bkz.Gersohenkron (1970, 28-29)
330 Longworth (1979, 269)

gibi "gerçek korumacı" danışmanların tavsiyesine uymalarına neden olacak kadar çok negatif etkiye sahipti. Korumacıların "uzun süredir gücenik duran İngiliz tüccarlara karşı saldırıya geçmesi Çar Paul'un 1800'de Britanya'yla ilişkileri kestiği, İngiliz mallarını ambargo ettiği ve İngiliz gemilerine el koyduğu bir noktaya ulaştı.[331]

Ne var ki Rusya kendisini devletlerarası sistemin baskılarına yakalanmış buldu ve hareket serbestliğinin çok sınırlı olduğunu gördü. Daha 1780'lerde, Rusya'nın Fransa'yla ticari ilişkiler kurarak Britanya'ya karşı manevra kabiliyetini arttırma girişimleri iki ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zıt çıkarlarına dayanıyordu.[332] Rusya -hem siyasi hem de ekonomik olarak- Doğu'daki yayılmacı rolünü katılımının periferileşmiş bir bölge değil, yarı-periferi bir devlet şeklinde olmasını garanti almak için kullanma hesabı yapıyordu. Ve gerçekten de, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Osmanlılara karşı kazanılan zafer Rusya'nın uluslararası konumunda yeter derecede bir ileri atılıma işaret ediyordu.[333] Bunu başarma yeteneği hiç şüphesiz, 1783'de, Fransa ve Büyük Britanya'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'yla ilişkili mücadelelerine dalmış olmaları ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakına karşı beyan edilmiş muhalefetlerini uygulamaya geçirmek için çok az şey yapabilmeleri gerçeğine dayanıyordu.[334]

Fakat bu oyunun bir bedeli vardı. Rusya Ortadoğu'da Batı Avrupa'nın büyük devletlerinden en az birinin iyi niyetli tarafsızlığına ihtiyaç duyuyordu. Fransa on sekizinci yüzyılda diplomatik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklediği için, Rusya Britanya'yla bağlarını sürdürme ihtiyacı hissetti. Bu nedenle Paul'un 1800-1801'deki hareketleri, özellikle Napolyon'un uzun vadeli hamlesi karşısında, amacına ulaşmadı ve Rusya Britanya kampına geri dönmek zorunda kaldı. Rusya bir yandan Güneydoğu Avrupa, Karadeniz ve Kafkas bölgesinde topraklarını ve nüfuzunu koruma ve öte yandan Batı Avrupa karşısında daha güçlü bir konuma yerleşme girişimleri arasında sıkıştı kaldı.[335] Birincisini gerçekleştirmek için ikincisini feda etti ve bu nedenle kapitalist dünya ekonomisine, daha sonra yazarların yazacağı, ünlü "geri kalmışlığı" koruyacak ve arttıracak şekilde katıldı. Yine de Rusya diğer katılıma bölgelerden daha az zayıf bir

331 Macmillan (1979,171,176,177)
332 Bkz. Sirotkin (1970, 71)
333 Davison (1976,464)
334 Fisher (1970,137)
335 Bkz. Dojnov (1984,62-63)

devletlerarası konumdaydı ve bu da sonunda Rus devrimini gerçekleştirme yeteneğine neden olacaktı.

Batı Afrika, 1750 itibarıyla, bölgede örgütlenme açısından Osmanlı, Moğol ya da Rus İmparatorluklarıyla karşılaştırılabilecek bir imparatorluğun bulunmaması açısından bütün diğer üç bölgeden farklıydı. Bunun yerine, birkaç güçlü, büyük oranda köle satıcısı devletle, askeri ve siyasi açıdan zayıf çok sayıda küçük oluşum vardı.

Dünya ekonomisine katılımın ne çok güçlü ne çok zayıf devletler gerektirdiğini, bunu yerine devletlerarası sistemin 'oyun kurallarına' uyan devletler istediğini savunmaktayız. Batı Avrupa devletlerinin bu bölgelerdeki siyasi baskılarının nedenlerinden birinin, 'anarşinin' Pasifik ticaretini imkânsız hale getirdiği bölgelerde "düzeni" geri getirmek olduğu öne sürülür. Bunun Hindistan alt kıtası için şüpheli bir açıklama olduğunu düşündüğümüzü daha önce belirtmiştik. 1750'den sonra İngilizler tarafından geri getirilen "düzenin" çoğu, önceki 100 yılda oluşumunda Batı'nın tecavüzünün büyük rol oynadığı bir 'anarşiye' ilaç olmuştu. Gerçek şudur ki kapitalizm 'düzene' değil, deyim yerindeyse 'uygun düzene' ihtiyaç duyar. 'Anarşi'nin kışkırtılması çoğu zaman, katılıma direnme yeteneğinde olan düzen anlamında 'uygunsuz düzen'i yok etmeye yarar.

Batı Afrika tarih yazınında tanıdık bir tema sözde köle-silah çevrimidir. Ateşli silahlar ve köle ticareti arasındaki bağlantının kanıtı genelde oldukça güçlü görünmektedir. Profesyonel köle toplayıcıları için ateşli silahlar önemli bir girdiyi temsil ediyordu.[336] Richard bu "yüksek bağlantının" daha 1658-1730 döneminde var olduğunu ve o zaman Batı Afrika siyaset sahnesinde en dramatik değişikliklere yol açtığında ısrar eder.[337] Zira Dahomey ve Asante gibi köle satıcısı büyük devletler tam olarak bu dönemde şekillenmişti. Hiç şüphesiz, bu devletler Polanyi'nin öne sürdüğü gibi, dünya pazarının etkisinden tecrit oluşturduklarını düşünüyordu. Fakat aynı zamanda, köle avcılığı savaşının kısır döngüsüne bir defa yakalandığında bağımlılık sadece yoğunlaşıyordu.[338] Ancak, dünya ekonomisinin ekonomik güçlerinin bakış açısından ise bu büyüyen köle satıcısı yapı-

336 Inikori (1977, 351) şöyle der: Bonny ticaret alanı [1750-1807 döneminde Batı Afrika'nın diğer bölgelerinden kesinlikle daha çok silah ithal etmekle kalmamış, ihraç edilen her köleye karşılık çok daha fazla silah satın almıştı" (s. 361).

337 Richards (1980,57)

338 A. Norman Clein (1980, 57)

lar diğer bölgelerde anarşi yaratıyor, bu şekilde "uygunsuz düzeni" bozuyordu. Akinjogbin'in deyişiyle köle ticaretinin en büyük paradoksunun kaynağı şu şekildedir:

On sekizinci yüzyılın başında Aja politikası ticaretin artması nedeniyle kaos halini aldı. Yüzyılın sonunda, ticaret azaldığı için, Dahomey krallığına istikrarsızlık yerleşiyordu.[339]

Köle satıcısı devletlerin 'uygun düzeni' artık ekonomik etkinliğin çok sınırlı bir tanımına dayanıyordu. Batı Afrika'nın dünya ekonomisine katılımının odak noktası temelde köle ihracı ticareti döneminden karışık ihracat dönemine ve buradan da fiili olarak köle ticaretinin son bulduğu sonraki döneme geçtiğinde, daha büyük ve daha 'anarşik' bölgenin ortasındaki köle sahası küçük devlet grupları daha az faydalı hale geldi. İhtiyaç duyulan çoğu zaman var olandan daha büyük, ama bir defa daha ne çok zayıf ne çok güçlü yeni devletlerdi.

Dolayısıyla, Altın Sahili'ndeki İngiliz tüccarlar güçlü biçimde, Asante yayılmacılığına direnen Fanti devletlerinin tarafını tutuyordu. Çünkü Asanta gücü yok edilirse büyük bir ticaret alanının kendilerine açılacağına inanıyorlardı.[340] On dokuzuncu yüzyılın İslami hamlesi, daha önce gördüğümüz gibi, birkaç küçük devletin ve küçük prensliklerin büyük ölçekli siyasal bütünleşmesiydi.[341] Hiçbir devlet biçiminin olmadığı, Iboland gibi yerlerde Aro Chuku şeklinde kısmi bir devlet oluşumu gelişti.[342]

İngilizlerin köle ticaretine karşı çıkışları, daha büyük birimlerin oluşturulması adına küçük birimlerin bozuk düzenlerinin ortadan kaldırılması girişimi olarak yorumlanabilir. Bu aynı zamanda Fransızların ve diğer ekonomik rakiplerin durumlarını zayıflatmayı da amaçlıyordu.[343] Bu dönemde henüz karşılıklı diplomasiden

339 Akinjogbin (1967, 209)

340 Fynn (1971, 28). 1831 Asentehene antlaşmasının ve (Ümit Burnu Sahili Tüccarlar Komitesini temsil eden) Maclean'in en önemli başarısı Asanthe'nin müttefik [Fanti] kabilelerinin] kendi kontrolünden bağımsız olduğunu ilan etmeye zorlanmasıydı (Metcaif, 1962,140).

341 Oloruntimehin (1971-1972, 34)

342 Stevenson (1968,190; bkz. Dike, 1956, 38) fakat Northrup (1978,141-142) böyle bir isimlendirmede çekinceli davranmaktadır.

343 On sekizinci yüzyılda ticaretin en büyük payına sahip olan İngilizlerin bunu fark etmeye karar verdiği gün başkalarını da bunu terk etmeye ikna etmesi onların çıkarmaydı. (Ajayi & Oloruntimehin, 1976, 207) Fransa'nın Batı Afrika'daki en önemli ticaret üssü olan Corée 1815 sonrası dönemde o kadar zayıftı ki kendini serbest ticaret limanına dönüştürerek ancak hayatta kaldı. Bkz. Zuccarelli (1959). Genel

söz edemiyorsak, dünya ekonomisi için ticari mahsul üretimini garanti etmeye başlayan daha yapısal siyasal oluşumların ortaya çıkışını görüyoruz.

Bu katılım sürecinin tarihinin kabaca 1750-1850 (ya da Batı Afrika örneğinde belki de 1750-1880) olduğunda ısrar ettik. Tek mümkün dönemselleştirme bu mudur? Tabii ki değil, ayrıca bu tarih belirleme konusunda somut bir tartışma söz konusudur. Ne yazık ki katılımcıların çoğunun açık bir süreç modeli yoktur, ya da en azından bizim kullandığımız aynı modeli kullanmamaktadırlar: Dış alan -katılım- periferi (ya da yarı-periferi) bölgesi. Bu model açısından gördüğümüz şey bazı yazarların katılımın tarihini bir bölgenin dış alanın parçası olduğu zamana dayamalarıdır. Öte yandan bazı yazarlar bir bölgeyi dünya ekonomisinin bir periferi bölgesi olarak işlev görene kadar katılım gerçekleştirmiş saymayacaktır. Bu iki grup yazardan hiçbiri katılımı bizim savunduğumuz şekilde ayrı bir süreç olarak algılamamaktadır.

Bu tartışmayı formüle etmenin standart bir şekli "kapitalizmin" hangi tarihte başladığını tartışmaktır. Bazı yazarlar "dış alanın" erken döneminde uzun mesafeli ticaretin geniş bir alana yayılmasıyla zaten kapitalizme ya da en azından proto-kapitalizme sahip olduğumuzda ısrar eder. Buna çoğu zaman kapitalizmin "yerli" kökleri ya da bu sürece Avrupa tecavüzünün müdahalesiyle ilgili tartışmalar eşlik etmiştir. Başka yazarlar en erken "kapitalist" dönemin çok daha sonra gerçekleştiğinde ısrar eder. Uç örneklerde ise, bazıları onun bugün bile güçlükle var olduğunu öne sürerler. Biz birden fazla kapitalist devlet değil bir kapitalist dünya sistemi olduğunda ve bir devletin onun parçası olabilmesi için asgari düzeyde onun üretim ağlarına ya da mal zincirlerine katılım sağlaması ve bu kapitalist dünya ekonomisinin siyasi üstyapısını oluşturan devletlerarası sisteme katılan devletlerde yerleşmesi gerektiğinde ısrar ettik. O zaman katılım tam olarak böyle bir bütünleşme dönemi olarak tanımlanır.

---

olarak, Exclusif 1817'de törenle geri getirüse de 1868'de kaldırıldı. Bkz. Schnapper (1959,150-151,198)

4. BÖLÜM

YERLEŞİMCİLERİN AMERİKA KITASINDAKİ SÖMÜRGELERDEN ÇEKİLMESİ

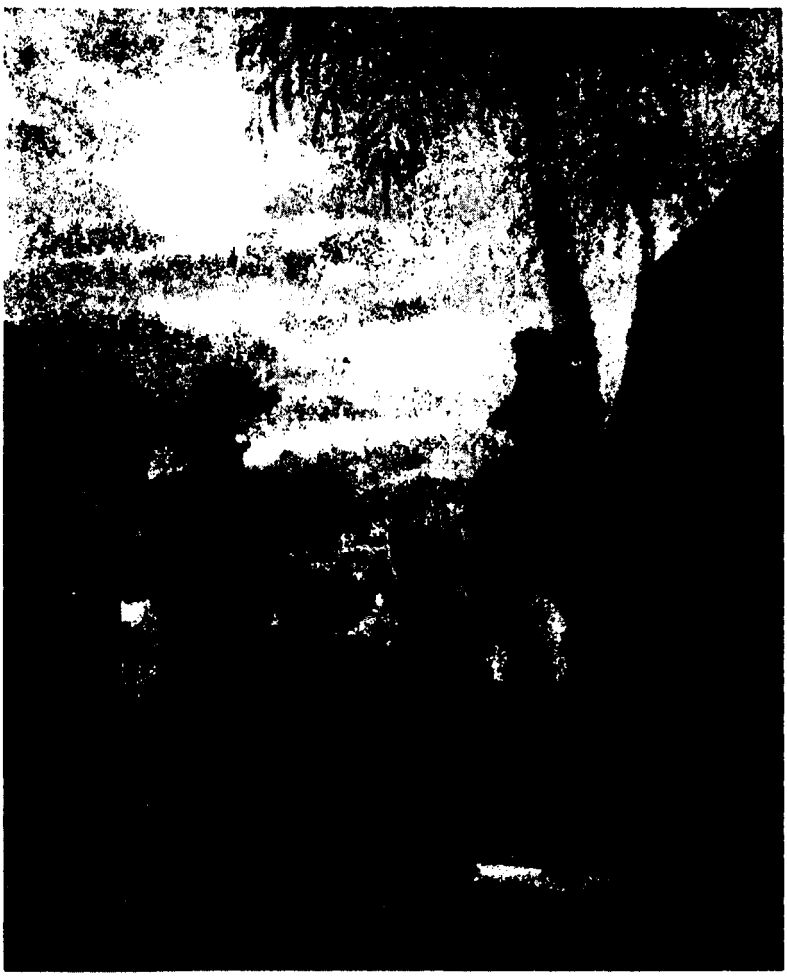

Fransız ressam ve taşbaskıcı ve David'in öğrencisi, Francisque-Martin-Francois Grenier de Saint-Martin(1793-1867), tarihsel konularda uzmanlaştı.1821 tarihinde yapılan bu baskı.

General Toussaint l'Ouverture'ül798'de Haiti'deki İngiliz güçlerine kumanda eden generale iki mektup verirken göstermektedir Mektuplar Fransız Komiserlerinin Toussaint'dan İngiliz generalini yakalaması isteğini ve Toussaint'in sözünden dönerek şerefim kaybedeceği nedeniyle bunu reddetmesini belirtmektedir. Grenier buna "soylu bir Reddediş demektedir."Altta Özgürlük Eşitlik yazısının bulunduğu Haiti mührünü görmekteyiz.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında, Amerika kıtasının topraklarının yarıdan fazlası, hukuksal açıdan, Avrupalı devletlerin; başlıca Büyük Britanya, Fransa, İspanya ve Portekiz'in sömürgelerinden oluşuyordu. Geri kalan topraklar kapitalist dünya ekonomisinin devletlerarası sisteminin dışında kalıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında bütün bu sömürgeler (önceki idari oluşumların bazı kombinasyonları ve bunlar arasındaki bölünmelerden sonra) fiili olarak bağımsız egemen devletlere dönüşmüştü. Bunun yanında bu yeni devletler, bu sefer yarımkürede kalan topraklar üzerinde de egemenlik iddiasında bulunmuştu.

Bu devletlerarası sistemin çehresinin çarpıcı biçimde yeniden şekillenmesiydi. Amerika kıtasının *dekolonizasyonu* Avrupalı yerleşimcilerin himayesinde gerçekleşti. Bu süreçte Amerikalı-yerliler ve siyahlar yeni egemen devletlerin çoğunda nüfusun büyük kısmını (hatta çoğunluğunu) oluşturmasına rağmen dışta bırakıldılar. Tabii ki bir istisna vardı: Haiti. Bu istisna daha sonra göreceğimiz gibi önemli bir tarihsel rol oynayacaktı. Her halükârda, bu *dekolonizasyon* modern dünya sisteminin yirminci yüzyılda gerçekleşen ikinci büyük *dekolonizasyonundan* çarpıcı biçimde farklıydı. Farklılık, tam olarak, ortaya çıkan egemen devletleri kontrol edecek nüfus açısındandı.

Hikâyenin, kalıplaşmış ve doğru olarak, büyük bir dönüm noktası olan 1763'de başladığı söylenir.[1] Yedi Yıl Savaşları'nın sonucu Büyük Britanya'nın Fransa'yı fiilen Batı yarımkürenin dışına çıkarmasıydı. Ve bu gerçek tek başına İspanyol ve Portekizlilerin dünya ekonomisinin yenilenen büyümesinin avantajını elde etme ve Amerikan kolonileri üzerinde gerçek ekonomik kontrolü yeniden sağlama girişimini imkânsız kılıyordu. Ancak Büyük Britanya'nın bu

1 Andrews (1924, 122)

zaferi Amerika ilk defa, ödüllerin elitler arası yönelimi sorusunu şiddetli biçimde yöneltiyordu. Bildiğimiz gibi, bu tartışma önce, İngiliz Amerikası sonra da Hispanik Amerika ve Brezilya'dakiler olmak üzere, yerleşimcileri farklı devlet yapıları kurmaya itecekti.

Büyük Britanya'nın 1763'te karşı karşıya olduğu sorunlar önemli bir diplomatik olayda çok iyi görünür. Paris Antlaşması'yla sonuçlanacak olan tartışmalarda en önemli sorulardan birisi Büyük Britanya'nın Kanada ve Guadeloupe'un kontrolünü Fransızlardan alıp alamayacağıydı. Daha en başından itibaren Britanya'nın ikisini birden alamayacağı, fakat Britanya'nın seçme hakkı olduğu kabul ediliyordu. Guadeloupe'un alınmasını isteyen Britanyalılara göre küçük şekerkamışı adası çıplak Kanada'dan daha zengindi ve elde edilmesi Britanya için büyük bir kazanç ve Fransa için büyük kayıp olacaktı. Bu tabii ki Guadeloupe şekerini istenmeyen bir rekabet olarak gören mevcut İngiliz Batı Hint Adaları topraklarındaki şeker kamışı üreticilerinin de korkusuydu.

Tamamıyla yerleşimci ekonomik bu tartışmaya ek olarak, jeopolitik bir tartışma da vardı. Guadeloupe'un alınması taraftarı olanlar Kanada'nın savunmasının bu tür bir imparatorluk savaşı için yeterince güçlü olmayan Fransız donanmasına sürekli ve yıpratıcı bir yük getirdiğini savunuyorlardı.[2] Fakat Fransız stratejisi üzerinde Kanada'nın etkisinden daha da önemli bir başka şey Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimcilerin davranışları üzerindeki muhtemel etkisiydi. Daha 9 Mayıs 1971'de, Berford Dükü Newcastle Dükü'ne şöyle yazıyordu:

Fransızların Kuzey kolonilerimize komşuluğunun, Anayurt'a bağımlılıklarının en büyük güvencesi olup olmadığından emin değilim. Korkum şudur ki, Fransızlardan korkuları kalmadığında Anayurt unutulacaktır.[3]

---

2 Bkz. Nicolas (1967); bkz. ayrıca Whitson (1930, 74) ve Hacker (1935, 289-290).

3 Namier (1930, 320) de anılmıştır. General Murray bu sırada Quebec'de aynı görüşleri dillendiriyordu: "Eğer akıllıysak Kanada'yı elimizde tutmamalıyız. İngiltere'nin ağzında gevelemek için bir şeye ihtiyacı var ve biz bu ülkeyi almayarak onu meşgul edecek şeyi ona vereceğiz." Ryerson (1960, 197). Sonraki bilginler aynı görüşteydi: "Kanada'nın işgali bu kolonileri Büyük Britanya'ya bağlayan başlıca maddi bağı güçlendirdi ve onların bağımsızlığını siyasi bir olanak haline getirdi." (Beer, 1907, 172-173).

Bir Fransız olan Pierre Kolme, aynı görüşü daha 1749'da ifade ediyordu: "Amerikalılar Fransız komşuları olmadan onları İngiltere'ye bağlayan bağları kolayca koparacaktı. "Vignols (1928b, 790). Fransa Denizcilik Bakanlığında bir yüksek memur bu

Bu çok öngörülü bir tezdi. Dahası, bu teze İngiliz yerleşimcileri tarafında da bir karşılık bulunuyordu: "Koloniler Kanada'yı Fransız görmek istiyor, bu onları İngilizler için önemli bir hale getirdi."[4]

Kanada'yı Fransızlara terk etme şeklindeki jeopolitik tez egemen olmadıysa bunun nedeni, Londra'daki Batı Hint Adaları şeker çıkarlarının ağırlığının yanı sıra İngilizlerin ülke fetihlerindeki gururu ve "karşılıklı kıskançlıkları" ana yurda devamlı bağımlılıklarının garantisi olduğu düşünülen yerleşimcilere ilgisizlikti. Fakat en büyük neden hiç kuşkusuz devlet maliyesiydi:

Bu kıtanın en küçük noktası üzerinde bile Fransız varlığının olması durumunda bulundurulması gereken düzenli askeri güçleri orada tutmak zorunluluğunda olmaması Britanya'yı muazzam bir giderden kurtaracaktı.[5]

Daha önce tartıştığımız gibi, İngilizlerin devlet maliyesini Fransızlardan daha iyi kontrol altında tutma becerisi hegemonya mücadelelerinin son evresinde hayati bir unsur olacaktı. Dolayısıyla bu belki de diğeri kadar öngörülü bir tezdi.

Britanya'nın problemi, uzun süredir, hem sınırları hem de devletlerarası sistem içerisinde çok ağır kamu maliyesi yükünün olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmadan çok güçlü bir devlet yaratmaktı. Bu problem Yedi Yıl Savaşları'yla büyük oranda şiddetlenmişti.[6] Şanlı devrimin "geniş tabanlı konsensüsü" temelinde Walpole tarafından kurulan "şişirilmiş hükümet ejderhası", "rüşvetle şişmanlamış, kayırıcı ve gücü eline geçirmiş" olduğundan saldırı altındaydı.[7] Paris Antlaşmasından sonra dünyadaki yeni *rapport deforce* (güç dengesi) bu açıdan İngilizlere iki yarar sağlıyor görünüyordu: Fransa'nın zayıflaması nedeniyle azalan askeri harcamalar ve vergi tabanının bir kısmını metropol dışına, Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimcilere taşıma imkânı.

---

hedefe ulaşmak için gerçekte Fransa'nın Kanada'daki rolüne son vermeyi destekliyordu. Bkz. Eccles (1971, 21, fn.96) Choiseul'un bunu Paris Antlaşması sonucu tahmin ettiği iyi bilinmektedir.

4 John Watts'dan General Monckton'a, 16 Mayıs 1764, Namier'de (1930, 27) zikredilmiştir.

5 Morton Kontu'nun Hardwicke Kontuna mektubu, 15 Ocak 1760, Namier'de (1930, 323) anılmış.

6 Britanya'nın ulusal borcu Yedi Yıl Savaşı'yla ikiye katlandı ve Amerika'nın kurulmasının yıllık masrafı beş misline çıktı.' (Berbner, 1966, 44).

7 Bailyn (1973, 8-9)

Bununla birlikte, bu İngiliz yerleşimciler açısından bakıldığında, Paris Antlaşmasının tamamıyla zıt bir anlamı vardı. Artık Fransız (ve İspanyol) korkusundan kurtulmuşlardı ve dolayısıyla enerjilerini "Batı'ya doğru yayılmayla güç ve zenginliklerini artırma" hedefine yönlendirebilirlerdi.[8] Dolayısıyla ana yurttaki İngilizler ve Kuzey Amerika'daki yerleşimciler "zaferin zevkini çıkarırken"[9] ondan zıt beklentiler çıkarıyorlardı. İngilizler İmparatorluğun "rasyonelleşmesini" öngörüyor ve bu nedenle "kontrolleri sıkılaştırmaya" çalışıyordu. Öte yandan yerleşimciler "kısıtlamaların kalkmasını" bekliyordu.[10] İngiltere başarıları güvence altına almak için makul bir hedef olarak görünen" daha üst derecede emperyal örgütlenme"[11] ihtiyacı, yerleşimcilere "imparatorluk içerisinde hâlâ mevcut ahlâki düzene köklü bir saldırı olarak görünüyordu."[12] Ayrılma olmasa da bir çatışma kaçınılmazdı.

İngiliz Kuzey Amerikası'ndaki devrim tarihinin büyük bölümü, onun köklerini, çeşitli tarihçilerin 1765-1766 olaylarında tepe noktasına ulaştığını söylediği ve Amerikan devriminin neyle ilgili olduğunu tespit etmemizi sağlayan, önceki uzun vadeli -ekonomik, sosyal veya ideolojik- eğilimleri açıklamakla ilgilidir. Söylenenlerin çoğu doğrudur, ancak oldukça büyük çoğunluğu da açıklamayla ilgisizdir. Bütün önemli siyasi olayların uzun vadeli kökleri vardır; bunların gerçekleştikten sonra ayırt edilmesi daha kolaydır.

Fakat bu uzun vadeli trendlerin (geniş biçimde bile tanımlansa) sadece gerçekleşen belli bir sonuca yol açtığı nadiren doğrudur. Bu sonucun mantıksal olarak tesadüfi olduğu anlamına gelmez. Bu daha ziyade, belirli sonucu açıkladıkça, birçoğu yapısal olmaktan çok kaçınılmaz biçimde konjonktürel faktörü hesaba katmamız gerektiği anlamına gelmektedir.[13]

8 Gipson (1950, 102)

9 Brebner (1966, 32)

10 Meinig (1986, 295)

11 Christie & Labaree (1976, 274)

12 Greene (1973a, 79)

13 Bu terimin Braudel (1958) ve daha genel olarak İngilizce dışındaki dillerde yazan ekonomi tarihçileri tarafından kullanıldığı anlamda.
Charles M. Andrews (1924, 28) Amerikan devrimiyle ilgili klasik derslerinde bunun kaynaklarını konjonktürel değil yapısal olarak açıklar. "Dolayısıyla, İngiliz tarihi, kendini sürekli genişleyen ticaret, koloni ve okyanus hâkimiyeti alanlarında gösteren "genişleme" ve "merkezileştirme" süreçleri sözcükleriyle özetlenebilir. Britanya'nın çiftlikleriyle ilgili politikası daha sıkı ve etkin bir koloni yönetimiyle tüccarlarının

En önemli genel konjonktürel değişiklik, 18. yüzyılda kapitalist dünya ekonomisinin yenilenen genişlemesi ve Britanya'nın Fransa'yla olan hegemonya savaşını kazanmasıydı. Fakat İngiliz Kuzey Amerika'sındaki duruma daha özgü konjonktürel değişiklikler vardı, İngiliz Kuzey Amerika'sındaki genel ekonomik koşullar, başlangıçta yavaş olmak üzere 1720'den itibaren ve 1745'ten sonra hızlı bir biçimde iyileşiyordu.[14] Fakat genişleme tabii ki ödüllerin eşit dağılımı anlamına gelmiyordu. Bir yandan, kolonilerdeki servet birikiminde ani bir artışa neden oldu;[15] bu koloni toplumunun hem daha az yapışkan hem de daha katı hale geldiği şeklindeki açık paradoksu kolayca açıklamaktadır.[16] Öte yandan, İngiltere'deki özel ticari çıkarlarla koloniler-dekiler arasında sert bir rekabete yol açtı. İngiliz sermayesinin gücü daha zengin tüccarların ve kolonilerdeki üreticilerin zararına artıyordu, İngiliz şirketlerinin "acenteleri" kolonilerdeki tüccarları yerlerinden ediyordu. Bir asır boyunca "kâr marjları azaldı ve yerel gelişme imkânları feda edildi."[17]

---

ticari çıkarlarını korumaktı. Kolonicilere gelince, onlar krallığın sadık tebaası olarak sorumluluklarını kabul etse de, terimin hukuksal anlamı içerisinde koloni olarak olduğundan daha geniş bir hareket serbestliği kazanmak için mücadeleye başladılar. Bununla birlikte Nettels, 1763'den önce "kolonicilerin bir bütün olarak Britanya imparatorluğunun düşmanlığını kazanmadığında... Fakat 1763'den sonra hikâyenin farklı olduğunda ısrar eder."(1952, 113-114) Kolonicilere verilen ödüller azaldı ve yükler (vergiler, kısıtlamalar vs.) önemli oranda arttı.

14 Bkz. Egnal & Ernst (1972, 11). Klingman örneğin 1740 ve 1770 arasında tütün kolonilerinde, tütün ve buğday ihracatının birleşiminden kaynaklanan %35'lik bir artış görür. Shephard ve Walton gemi taşımacılığı ve diğer ticari etkinliklerden gelen artan gelirin mal imalatından bile daha önemli olduğunda ısrar eder." (1972, 158) Fakat bkz. Terry L. Anderson'un karşıt görüşü. Anderson Kuzey Amerika'nın başlangıçtaki kolonizasyonundan günümüze kadar süren uzun büyüme sürecinde on sekizinci yüzyılın ilk 80 yılında durgun bir dönem olduğunu savunur (1979, 256).

15 Lockridge (1973, 416). Servet birikiminin öbür yüzü fakirliğin artışıdır. Nash o sırada liman şehirlerindeki ailelerin %20'sinde kronik fakirlik olduğunu (1976a, 18) ve bunun "artan bir sınıf düşmanlığı ve siyasi bilinç dalgasına neden olduğunu" iddia eder. Alice Hanson Jones, ihtilal öncesi 150 yıldaki refah eşitsizliği incelemesinde eşitsizliğin arttığını fakat bunun dramatik bir artış olmadığını savunur. (1980, 269). Refah eşitsizliği ile ilgili daha büyük bir şüphecilik için bkz. Brown (1955b) ve Warden (1976).
Berthof ve Murrin ise Avrupa'daki çağdaş "feodal diriliş"le benzerlik olduğunu öne sürer. 1730'da eski koloniler o kadar kalabalıklaştı ki eski feodal hak iddiaları inanılmaz derecede kazançlı hale geldi... Eski imtiyaz bölgeleri sadece karlı olduğu için yenilendi. Fransa'da olduğu gibi kolonilerde de bu hak iddiaları şikâyetlere neden oldu, çünkü bunlar kar uğraşını toplumun refahı anlayışından ayırıyordu.

16 Greene (1973b, 10)

17 Egnal & Ernst (1972, 3)

Bu dönemde koloni tüccarlarının gittikçe artan zorlukları bizi, Denizcilik Yasalarının Kuzey Amerika kolonicileri için ne derece ağır bir yük oluşturduğu "tipik" sorusuna getirir. Bu koloni dönemi Kuzey Amerika'sının tarihçileri için kalıcı bir sorun olmakla birlikte dönemin insanları için de öyle miydi?[18] Greene kolonilerin Büyük Britanya'nın merkantilist düzenlemelerine boyun eğme derecesinin sisteme çok yüksek bir adaptasyonu ima ettiğini söyler. Sisteme uyma derecesinin yüksek olduğunu düşünürsek bu makul bir iddiadır. Refah seviyesi göz önüne alındığında, birçok kişinin İngilizlerle olan bağlarını sürdürmede, "güçlü kazanılmış hakları" olduğunu ekler. Yine, refah seviyesinin yüksek kaldığını varsayarak bunun da makul olduğunu söyleyebiliriz.[19] Merkantilist düzenlemelerin varsayımsal "yükü", bu tür çoğu tartışmada olduğu gibi, rakamlar Lawrence Harper tarafından ilk defa sunulduğundan beri süregelen bir tartışma konusu olmuştur; bu neyi ne kadar sayacağımız, ne kadarın çok olduğu tartışmasıdır. Harper'in ilk ulaştığı sonuç merkantilist yasalar "adaleti dengeleyen" bir idare tarafından tam bir iyi niyetle uygulansa bile, kararların uzaktaki İngiltere'de alındığı ve kolonilerin dezavantajlı olduğuydu.[20] Harper'in verilerinin niteliğiyle ilgili birbiri ardına gelen sert tartışma bir tarafa[21] bağımsızlığın daha önce kazanılmış olmasının fark yaratıp yaratmayacağı hesapları etrafında epey büyük bir tartışma yapılmıştır.

Bu sözde karşı olgusal yargı literatürü 1965'te Paul Thomas'la başladı. Thomas "en ağır yükün ulusal gelirin yüzde birinden biraz fazla olacağını, bu yüzden önemsiz sayılabileceğini" göstermeye çalıştı.[22] Price, Thomas'ın düşük rakamının bile abartılı olduğunu, zira "ekonomik hayatın anlamlı biriminin" ticaret değil şirketler olduğunu ve şirketlerin de ticari işlemlerde satış fiyatlarından başka şeyleri dikkate aldığını düşünüyordu. Şirketler Price'in (kredi giderlerini hesaplamak gibi) "bütünsel değişim" adını verdiği bir şeyi göz önüne alır ve bu nedenle hiçbir merkantilist kısıtlama bulunmasa

18 Egnal (1975, 192)

19 Greene (1973a, 47, 50)

20 Harper (1939, 31). Bkz. ayrıca Harper'daki (1942) hesaplamalar ve sağgörülü değerlendirme Dickerson'un Harper'a yaptığı polemik, Harper'in Denizcilik Yasaları'nın Amerikalıları ümitsiz bir fakirlik durumuna indirgediğine inandığını öne sürerek suçlamada bulunur (1951, 55).

21 Harper'in ölçüm teknikleri hangi cömert abartısı olursa olsun, ancak anlamsız olarak nitelendirilebilir." (McClelland, 1973, 679).

22 Thomas (1965, 638)

bile geleneksel ticaret depolarına yapışmakta "sağlıklı ticari nedenler" bulmuş olabilirler.[23] Price'in tezi Harper'inkini çürütmeye yönelikti, fakat bize (özellikle de eğim ölçücülere) karla ilgili gerçek ekonomik hesaplamaların daha geniş açıdan ve daha uzun vadeli olarak yapılması gerektiğini hatırlatarak onu güçlendirdi.[24]

Ransom, Kuzey Amerika'yla ilgili bütünsel hesapların Denizcilik Yasalarının farklı bölgesel etkilerini ve Güney eyaletlerinin ihracatının özellikle olumsuz etkilendiği gerçeğini gizleyebileceğim belirtir.[25] Thomas da aynı görüşü paylaşıyor ve bu tür tezlerin Amerikan Devrimi'nin kökleriyle ilgili "ekonomik bir yorumu" haklı gösterebileceğini, çünkü bu tür ayrılıkların böyle bir siyasi neticeyi savunan "coşkulu bir azınlığın" ortaya çıkmasını sağlayabileceğini kabul ediyordu. Para Kanunu ve Damga Kanunu'yla ilgili protestolar gibi birçok olayın böyle bir yoruma inanırlık kazandırdığını bile kaydediyordu.[26] O halde, belki de esas nokta budur. Broeze'nin bu tartışmayla ilgili yorumunda belirttiği gibi, Yeni Ekonomi Tarihi reel ekonomik büyümenin hesaplanmasına katkıda bulunmakla birlikte (Broeze'nin kendisi bu tür girişimlere karşı hiç de düşmanca yaklaşmaz) bize insanların hissettikleri "yük" gibi 'öznel kavramlar' hakkında bir şey söyleyemez. Tarihçilerin, aktörlerin duygularıyla ilgili algılamaları "ancak yazılarından ve eylemlerinden edinilebilir ve anlaşılabilir"[27] Denizcilik Yasaları'nın gerçek bedeli konusu "büyük bir can sıkıntısı" haline gelmiş olabilir[28], fakat kolektif güdüler konusu merkeziliğini korumaktadır.

Böylece 1760'ların ekonomik konjonktürüne ve Amerikalarda nasıl algılandığına geliyoruz. Yedi Yıl Savaşı'nın sonu bu savaşların "beklenmedik refahını"[29] izleyen ve Kuzey Amerika ekonomisinin

23 Price (1965, 659)

24 McClelland Thomas'ı eleştirisinde haklı olarak şöyle söyler (1969, 376) : [Gerçekdışı hipotez] on üç seneyle (1763, 1775) sınırlı kaldığı sürece [İngilizlerin denizaşırı ticarete müdahalesi nedeniyle feda edilen koloni gayrisafi milli hasıla] oranını ciddi biçimde arttıran dinamik etkiler olasılığı oldukça uzak gözükmektedir.

25 Güneyli üreticilerin ihracatının (kısıtlamalar olmasa) %67 daha fazla olabileceğini, Güney'in toplam gelirinin %2,5 daha fazla olacağını, bunun önemsiz bir miktar olmadığını öne sürer" (Ransom, 1968, 433-434). Thomas'a göre %1'in önemsiz sayıldığını hatırlayın.

26 Thomas (1968a, 438)

27 Broeze (1973, 678)

28 Kroos (1969, 385)

29 Hacker (1935, 293). Batı Hint Adalarındaki büyüyen pazarın, İngiliz iaşe subaylarının artan harcamalarının, düşman güçlerle yapılan yasal olmayan ve kaçak ticaretin

neredeyse bütün sektörlerini -tüccarlar, çiftlik sahipleri, küçük çiftçiler ve işçiler- olumsuz olarak etkileyen bir savaş sonrası ekonomik gerileme ortaya çıkardı.[30]

Schlesinger, Kuzey Amerika tüccarlarıyla ilgili klasik makalesinde, Paris Antlaşması'ndan önceki yüzyılın onların "Altın Çağı" olduğu yargısından başlar[31]. Bu nedenle, normal savaş sonrası gerileme ve düzenlemeler, İngilizlerin imparatorluğu yeniden örgütleme ve kolonileri daha alt bir statüye oturtma girişimiyle ciddi biçimde uzatıldığında[32] bu tüccar sınıflarına "daha sağlıklı düşünme fırsatı verdi".[33] 1763'ten sonraki yeni oyun kurallarına en çok şaşıran ve bunlardan en çok zarar gören tüccarlardı.[34] Kendilerini korumak adına İngiliz mallarının ithalatını keserek rahatlamaya çalıştılar.[35]

Aynı anda, güneydeki çiftlik sahipleri İskoç komisyonculara olan kronik borçları nedeniyle problem yaşadılar. 1762'de Maryland ve Virginia çiftlik sahiplerini sarsan bir kredi çöküşü gerçekleşti.[36] Koloni hükümetleri mevcut harcamalarını, gelecekteki vergi gelirlerini tahmin ederek para basmayı içeren 'para finansmanı' isimli bir sistemle karşılıyordu.[37] Bu sürecin yayılması İngiliz tüccarların borçların güvenliğinden kaygılanmaya ve kâğıt paranın özel borçlar için olmasa da kamu borçları için yasal para olmayı sürdüreceği tavizini veren 1764 para kanununun geçmesine yol açtı. Burada başlıca kaybedenler

---

işçiler için sürekli istihdam ve küçük çiftçiler için de kazançlı pazarlar yarattığını belirtir. Savaşın sona ermesi işsizliğe, küçük tüccarların iflasına ve küçük çiftçilerin pazarının küçülmesine neden oldu. "Bunlara ek olarak, her şeylerini kaybeden bu insanların her zaman son sığınağı olan sınır bölgelere kaçış da engellendi."(s. 293-294)

30 30 Gerçekte Bridenbaugh bunun tarihini "koloni kasabalarındaki tüccar sınıfları için zirve" yılı olan 1760 olarak belirler. İngiliz Kuzey Amerikası'nın fiyat endeksleri için bkz. ayrıca Rothenberg (1979, 981)

31 Schlesinger (1917, 15)

32 Bridenbaugh (1955, 251)

33 Schlesinger(1917, 91)

34 Walton & Shepherd (1979, 175). Bu yazarlar bu şekilde, bunun meselelerin ekonomik olmadığını, fakat yerleşik bir özgürlüğe tehdit oluşturduğunu gösterdiğini düşünür. (s.153), fakat özgürlük söylemi çoğu zaman cep kitabının gerçekleriyle karıştırılır.

35 Egnal ve Ernst bunun "Parlamentoyu kötü yasayı yürürlükten kaldırmaya zorlamak üzere, ancak tesadüfi olarak tasarlandığını savunur" (1972, 17) Belki de, fakat siyasi bir iddia üzerinde odaklanmak onların tahriklerine en azından somut gerçekleştirilebilir bir hedef kazandıracaktı.

36 Bkz. Egnal & Ernst (1972, 28)

37 Bkz. Ernst (1973a, 22); bkz. ayrıca Ferguson (1953)

bunun üzerine politikaya dönen kolonilerdeki çiftlik işleticileriydi.[38] 1762 krizini daha da kötü 1772 krizi izledi. Metropol-yerleşimci gergin ilişkileri bağlamında, Para Kanunu'nun psikolojik etkileri çok önemliydi ve imparatorluk yönetiminin kolonicilerin zararına olan ekonomik önceliklerine olan koloni bağımlılığının "sürekli hatırlatıcısı" görevi görüyordu.[39]

Genel durum küçük çiftliklerle elit çiftlik sahipleri arasındaki ilişkileri sertleştirdi. Büyük çiftlik sahipleri bir şekilde İngiliz hükümetine meydan okurken, küçük çiftliklerde yerel elitler tarafından kontrol edilen taşra kurumlarının otoritesine meydan okuma ve onu çökertme etkisi gösteren bir kırsal eylem üstleniyordu.[40] Küçük çiftçiler siyasi kışkırtmaya karışırken, bazı yerlerde 'yurtsever' eylemleri radikalleştirdiler[41], bazı yerlerde de yurtsever eylemlere karşı döndüler.[42] Küçük çiftçilerin en azından çiftlik sahiplerine karşı mücadelelerine en az İngilizlere karşı yaptıkları kadar önem verdikleri açıktır.

Son olarak, kentli fakirler de hareketsiz değildi. 1763 sonrası dönemde, kent merkezlerinde, özellikle 1765'den 1775'e kadar refahtan en az yararlanan Boston'da "eşitsizlik hızla artıyordu.[43] Bu nedenle Boston'un bu yıllarda en radikal şehir olması tesadüf değildir.[44] Nash'a

38 Ernst (1973a, 360). Ernst "Amerikan borcunda belli bir artış olduğundan" söz eder. (s.356) fakat Walton ve Shepherd (1979, 108) Devrim arifesinde borcun genel olmadığını söyler. Andrews problemin 1770'den önce ciddi olmadığını kabul eder, ancak bu noktadan itibaren kolonilerdeki alım ve İngiltere'deki satış çılgınlığı borçları 3 milyon pound kadar arttırdığı ve kısa bir israf ve enflasyon dönemine neden oldu. Düşüş hızlı oldu (1924, 109). Bu daha sonra 1772'deki şiddetli ödemeler dengesi krizine ve tahrik edici bir "kredi darlığı" dönemine neden olur (Sheridan, 1960, 186)

39 Greene & Jellison (1961, 518). Ernst (1976) 1772 krizinin protesto hareketinin reformculuktan bağımsızlık hareketine geçişine işaret ettiğini öne sürer.

40 Countryman (1976a, 57) Barker, Marylan'm mülkiyet sistemine karşı verilen mücadelenin Devrim eğitimi olduğunu söyler." (1940, 375)

41 Devrim artık sadece [radikal unvanı kazanan şehir aydınlarının ve tüccarların] malı değildi. Böyle olmadığı için de daha çok devrime benziyordu." (Countryman, 1976a, 61)

42 Bkz. Düzenleyicilerin Kuzey Carolina'nm batı kesimlerindeki (Greene, 1943; Kay, 1976) ve ayrıca diğer "mütereddit" devrimcilerin (Hoffman, 1976) çelişkili rolü. Öte yandan, Schlebecker küçük çiftçilerin Devrime olan desteklerinin, Devrim Savaşı sırasında İngilizlerin ordularına yiyecek ve yem bitkisi gönderme zorunluluğu ile gösteriyordu. (1976, 21)

43 Kulikoff (1971, 409). Bkz. ayrıca Boston, New York ve Philadelphia'da 1763'de başlayan ekonomik krizin işçi sınıfları arasında gerçek anlamda yoksullaşmış insanlar sınıfının hızla büyümesine yol açtığın söyleyen Naslı (1979, 253).

44 Price (1976, 708-709)

göre, Devrimde yeni bir sosyal düzen yaratma imkânını gören toplumsal gücün büyük kısmı bu sıkıntılardan geliyordu."[45]

Bununla birlikte 1763 yılı Büyük Britanya için salt savaş sonrası gerilemeden daha önemli bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Bu Fransız-İngiliz hegemonya mücadelesinde II. Evre'nin sonuna işaret ediyordu. Bununla birlikte bu mücadele, prensipte 1763'de Büyük Britanya tarafından kazanılmış olsa da, Fransa'nın çekişmeyi bırakmasından önce, 1763'den 1815'ek adar süren son bir muazzam gerginlik gerektiriyordu. Önceki bölümlerde bu son İngiliz zaferini kapitalist dünya ekonomisinin, yaklaşık 1730'lardan (geleneksel olarak) 1817'ye kadar süren, yenilenmiş ekonomik büyümesi (bir lojistiğin A evresi) bağlamına yerleştirmeye çalıştık.

Hegemonya, on yedinci yüzyılda Hollanda örneğinde de gördüğümüz gibi (II. Cilt, II. Bölüm) lider gücün diğer merkez devletlerin rekabetinden korkmadığı bir durumdur. Bu nedenle dünya ekonomisinin en üst düzeyde açıklığını savunma eğilimindedir. Bu politika kimi tarihçilerin gayrı-resmi imparatorluk (yani sömürgeci olmayan ve hatta nihai olarak sömürgecilik karşıtı bir imparatorluk) olarak adlandırdığı bir politikadır. Britanya'nın özel kurumları bağlamında bu Vincent Harlow'un "ikinci" Britanya İmparatorluğu'nun kuruluşu olarak adlandırdığı şeyin yapısal temelidir. Harlow Britanya'nın 1763'te Paris Antlaşması'nın ertesinde, önceki tek paraleli Tudor zamanında olan "aralıksız deniz keşiflerine" giriştiğini belirtir. Hedef Pasifik ve Hint Okyanuslarında kolonilere değil ticaret limanları ve deniz üsleri zincirine dayalı bir alış-veriş ağı yaratmaktı. Bu modelin istisnası Hindistan olacaktı, bunun nedenlerini de henüz tartıştık.

"Eski" koloniler, Britanya imparatorluğunun "ilk" kolonileri bu taslakta nereye oturuyordu? Bu "eski" koloniler temelde Amerika kıtalarındaydı. Harlow'un belirttiği gibi, on sekizinci yüzyılın sonlarında Amerika kolonicileriyle çatışma şiddetlenince "İngiltere'deki radikal ekonomistler siyasal ayrımın istenen bir sonuç olduğu şeklindeki şaşırtıcı doktrini" dile getirdiler.[46] Fakat böyle bir görüş gerçekten de politika yapıcılar arasında yaygın mıydı? Bu konuyla ilgili olarak, özellikle de sürecin başında, elimizde çok az kanıt vardır. Belki

45 Nash (1984, 250). Price daha da şüphecidir. "Bağımlı yoksulların devrimci eylemlerle ilgili olup olmadığı şüphelidir." (1976, 709)

46 Harlow (1952, 3-5)

de böyle bir görüşün Edmund Burke'ün Amerikan devrimiyle ilgili tezlerinin temelinde yer aldığı şeklinde zayıf bir iddiada bulunulabilir.[47] Ne var ki, politikacılar nadiren cesur ve uzağı gören yenilikçilerdir. Çoğu kapitalist de öyledir. Zamanın yatırımcıları Doğulu bir ticaret imparatorluğu ve Batı Yarım-küreli bir koloni sistemi arasında seçim yapma ihtiyacının farkında olma işaretleri gösteriyordu.[48]

Bununla birlikte konumuz öngörü değildir. Yapısal değişiklikler kendiliğinden, yavaş fakat kesin biçimde tutumları ve politikaları değiştirecektir. Amerikan yerleşimcilerinin inatçılığının nedeni karmaşıktı. Fakat Britanya hükümeti tepki verdiğinde, kendini dünya ekonomisinde gücünün artmasının onu önce olduğundan daha geniş bir çıkarlar dizisini dikkate almaya ittiği bir durumda buldu. Bu ikilemler doğurdu ve bu durumda, Peter Marshall'in belirttiği gibi, "ikilemler felaketlerin habercisiydi"[49] ya da en azından başlangıçta felaket gibi görünüyordu.

İlk ikilem uzaktaki beyaz yerleşimci toplulukların ileri sürmeye başladığı talepleri içerideki siyasi dengeleri korumak için gerekli şeylerle uzlaştırabilecek siyasi çözümleri bulmaktı. 1688-1689 Şanlı Devrimi'nin İngiltere'deki etkin güçler arasındaki konsensüsün temeli olması açısından taşıdığı siyasi önemi ve 1707'deki Birlik Yasası'ndan sonra Büyük Britanya'nın önemini daha önce tartışmıştık.[50] Uzlaşmanın kurumsal anahtarı monarkın geçen yüzyıllarla birlikte iyice kısıtlanan rolüyle birlikte parlamentonun anayasal üs-

47 Felix Cohen, 1949'daki bir İngiliz koloni komisyonu raporunda soruyu şu şekilde yöneltiyordu: "İç politikadaki tepkinin gücü (iki önemli örnek olarak Edmund Burke ve W. R. Hearst'ı alabiliriz) neden tebaa halkların bağımsızlık hareketlerini çoğu zaman desteklemektedir? Bana göre bu soruların cevabı ekonomik emperyalizmin mutlaka siyasi emperyalizme bağlı olmadığı ve bazen de onun tarafından engellenmediği gerçeğinde yatmaktadır. Bu tür engellemeler ortaya çıktığında da, bu ekonomik emperyalistlerin kolonyalizmin siyasi evresini ortadan kaldırmasına yönelik olacaktır." (1949, 103) Öte yandan, Namier'in gözlemi de (1930, 45) dikkate değerdir. "Burke Amerikan Devrimi sırasında görevde olsaydı, onun karşı devrimci Torrycili-ğini 20 yıl kadar önce görebilirdik."

48 Marshall (1964a, 21)

49 Marshall (1964b, 145)

50 Bkz. Wallerstein (1980, 3. ve 6. Bölümler). Greene (1968a, 168) on sekizinci yüzyıl İngiliz siyasi kültürünün 1688-1714 yerleşiminin kutsallığına dayanan temelleri konusundaki çarpıcı fikir birliğinden söz eder. Bu genel anlamda doğruydu, zira Yedi Yıl Savaşı Jakobenizme son vermişti. "1760'da Scots Magazine askerlik çağındaki 4 İskoçludan birinin İngiliz ordusu ve donanmasında görev yaptığını hesaplıyordu: Bu askerlerin çoğu savaştan sonra İngiltere'de kaldı ve çoğunlukla eve dönmeden İngiliz kadınlarla evlendi."(Colley, 1986, 100)

tünlüğüydü. Beyaz yerleşimcilerin yasama gücünün dağılması talepleri sadece Britanya'nın koloniler üzerindeki kontrolünü değil aynı zamanda "1707'de İskoçya'nın ilhakı" ve Walpole ve III. George zamanında parlamentonun yozlaşmasıyla zaten vergilendirilen bir uzlaşı olarak, Büyük Britanya'daki iç anayasal uzlaşıyı tehdit ediyordu.[51] Kraldan Britanya parlamentosunun dışında herhangi bir yetki icrasını istemek Namier'in ifadesiyle, "monarkın yetkilerine" tehlikeli ve anayasal olmayan bir dönüş olarak görünüyordu.[52]

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın Uluslar Topluluğu çözümünü benimsemeyi bırakın, bunu düşünmek bile Britanya için hâlâ çok erkendi, çünkü Britanya monarkı içeride hâlâ çok güçlüydü. Ve artık Britanya, parlamentonun gücünü icra ederken çok sayıda bası grubuna yanıt vermesinin beklendiği bir "çıkarlar çağına" girdiği ölçüde İngiliz Kuzey Amerikası'ndaki yerleşimciler birçok rakip çıkardan daha az güçlüydü. "Kuzey Amerika'nın siyasi önemi hiçbir şekilde ekonomik önemiyle eşit değildi."[53]

Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimciler açısından görüldüğünde problem tam olarak buydu. 1763'den sonra Britanya hükümetinin yaptığı ilk şeylerden birisi Ohio Vadisi yerlilerine karşı 1758'de girdiği bir antlaşma yükümlülüğünü uygulamak oldu. Antlaşmaya göre eğer yerliler Fransızları terk ederse "topraklarında güvende olacaklardı."[54] 7 Ekim 1763'de İngilizler Ohio Vadisinin bir yerli bölgesi olduğunu ve dolayısıyla yerleşimcilere kapatıldığını ilan eden bir karar yayınladı. Fakat önceki yirmi yılda yerleşimci nüfusunun muazzam derecede artışı hâlihazırda mevcut olan ucuz topraklara dayanıyordu.[55] Kararnamenin çizdiği sınır bu kapıyı kapatıyor görünüyordu.

İngilizler bu sınırı neden çizmişlerdi? Evet, yerlilerle bir antlaşma imzalamışlardı ancak bu başlı başına yasayı açıklamak için yeterli sayılmazdı, İngilizlerin Fransızlara karşı kazandığı zafer "Kuzeybatı"yı bölgeyi sömürmeye can atan iki gruba açmış görünüyordu: Önceden Fransızlar tarafından bölgeden uzak tutulan New England yerleşimcileri ve arazi spekülatörleri... Yeni avcıların yerlilere karşı

51 Innis (1943, 321)

52 Namier (1930, 42)

53 Kammen (1970, 95-113). Çağdaşlar imparatorluğun mücevherleri olarak Kıta arazilerini değil Batı Hint arazilerini görür (Ragatz, 1935, 8). Bkz. ayrıca Palmer (1959, 173): "İngiliz hükümetinin göz önüne alması gereken birçok çıkar vardı."

54 Gipson (1950, 94)

55 Meinig (1986, 289)

"sertlikleri"[56] ve yerlilerin Paris Antlaşmasıyla ilgili genel kaygıları[57] çeşitli yerli grupların askeri olarak örgütlenmelerini içeren büyük bir ayaklanmaya, Pontiac Komplosuna neden oldu. Ayaklanma "bütünsel bir imha savaşı" ile bastırıldı[58], fakat İngilizler bundan hızlı bir ders çıkardılar.

Royal Proclamation (Kraliyet Bildirgesi) New France'ı böldü. Kuzeyde Quebec adıyla yeni bir hükümet oluşturuyordu (fakat Labrador ve Anticosti New Foundland'e bağlandı). Bununla birlikte Alleghenies'in batısındaki bütün bölgeleri bir yerli Birliğinin koruması altındaki korunmuş bölgelere dahil etti.[59] İngiliz tüccarlar hızla Montreal'deki Fransızların rolünü üstlendiler; on yıl içerisinde, çarpıcı biçimde Fransız rejimininkine benzer özellikleri olan bir örgütlenme geliştirdiler."[60] Gerçekte İngiliz uygulaması geliştikçe kürk ticareti fiilen "desteklenen bir endüstri" halini aldı.[61] Çünkü yerliler ihtiyaçlarını artık iki kaynaktan karşılıyordu: Kürk gelirleriyle tüccarlardan alışveriş ve Britanya hükümeti tarafından hediye olarak sunulan eşdeğer mallar.

Böylece, Bildirge İngilizler ve Kuzey Amerika'daki yerleşimciler arasında "kapsamlı bir çıkarlar farklılaşması"nın altını çiziyordu, İngilizler "kolonilerinin batıya doğru genişlemesine son verme çağrısında bulunmaya" ve trans-Appalachia'yı güvenli bir yerli nüfusla barışçıl bir ticaret yoluyla gelir kaynağı olarak kullanmaya çalışıyordu,

56 Chaunu (1964, 170)

57 Trans- Appalachia batısının terk edildiği haberleri yerlileri şaşkına çevirdi." (Jennings, 1976, 334)

58 Rich (1960, 11, 4) İngiliz başkomutan General Amherst'in etkilenmeyen kabileler arasında suçiçeğini yaymayı bile düşündüğü ve yerlilere insandan çok vahşi hayvan muamelesi yaptığını söyler."

59 Bkz. Ryerson (1960, 201); bkz. ayrıca Chaunu: (1964, 171) "İngilizler yerlileri koruma ve bu şekilde Batı'da Yedi Yıl Savaşı'yla kazandıkları muazzam sempati sermayesini yok etme politikasını benimsediler."

60 Innis (1956, 176). Yani Montreal'deki ticarethaneler Londra'daki ticarethanelerle Michilimackinac ve Detroit gibi batı kasabalarındaki küçük tüccarlar sayesinde bağlantılıydı. Bu tüccarlar da yerlilerle ticaret yapan gezici küçük tüccarlarla ticaret yapıyordu. Fransızlar buna coureurs de bois (orman koşucuları) ismi vermişti. Artık devreye çeşitli İngiliz, İskoç ve İrlandalılar da girmiş olmakla birlikte, İngilizler Fransız tüccarları kullanmayı sürdürdüler. Bu grup temelde yerlilere verilen kredilerin operasyonlarını yürütüyordu; yerliler de bu kredileri avlardan kazandıklarıyla ödüyordu. Bkz. Stevens (1926, 122-124, 145)

61 Stevens (1926, 161)

bu hem "ticari nedenlerin hem de ekonomik kaygıların dayattığı bir politikaydı."[62]

Aynı zamanda, İngilizler yerleşimcilere imparatorluğun giderlerini ödetmek ve merkantilist ticari düzenlemeleri sıkı biçimde uygulamak üzere harekete geçti. Bu koloni muhalefetinin Britanya hükümetine defalarca geri adım attırdığı -örneğin, Damga Kanunu'nun ve daha sonra Townshend gümrüklerinin önce kabulü, sonra geri çekilmesi- ve her seferinde İngilizlerin aynı politikaları izleme girişimlerinin ortaya çıktığı on yıllık bir tartışmaya neden oldu. Süreç içerisinde, her iki taraf da "daha disiplinli ya da daha ideolojik" hale geldi. 1766'da Parlamento damga kanununu geri çektiğinde, aynı anda kolonileri vergilendirme soyut hakkı tanıyan bildirim yasasını geçirdi. On yıllık bir dönemde, belli yasalara karşı çıkan koloniciler Britanya Parlamentosunun bu soyut hakkını reddeden kişilere dönüştüler:" Temsil olmadan vergiye hayır."

Bu çatışmanın güçlenmesi, tansiyonun artması türünden bir şeydi. "On yıllık tartışma tek bir temel meseleyi çözememişti."[63] Fakat sorunlar, geriye bakıldığında; bu kadar kolayca işlenebilir ya da o kadar yeni görünmemektedir. Knollenberg bunları 1759 yılına dayandırır[64] ve Greene ise onları 1748'e kadar geri götürür.[65] Bundan şüphelenmek için herhangi bir neden yok, şiddetli ekonomik çöküşün yokluğunda tüm tartışma anlık bir fırtınaya dönüştü.[66]

62 Harlow (1952, 179,184)

63 Smith (1964, 6)

64 Knollenberg (1960,1) Damga Kanunu'na tepkiden 1765-1766 koloni ayaklanması olarak söz eder. Koloniciler bunun eşiğine 1759 ve 1764 arasında İngilizlerin aldığı tahrik edici önlemlerle gelmişlerdi: Özel Meclis'in 1759'da Virginia Yasası'nı reddetmesi, 1761'de gümrük hizmetlerine yardım kararı, 1761'de valilerin Kral tarafından toplanamayan komisyonlar atamasının yasaklanması ve İngiliz Kilisesi yetkililerinin durumlarını güçlendirme çabaları.

65 Britanya'daki koloni yetkililerinin "Walpole'un yerleşim politikasını terk etme ve kolonileri çok daha sıkı bir kontrol altına almaya çalışma kararı 1763'de birden değil... 1748'den başlayarak on yıl içerisinde kademeli olarak alındı." (Greene, 1973a, 65). Dolayısıyla Greene'e göre Kollenberg'in yeni önlemler olarak gördüğü şeyler "yalnızca önceki reform programının yenilenmesi ve uzanımıydı."

66 Barker'ın Maryland için söyledikleri bana daha geniş ölçüde doğru gelmektedir: "Tütün ticaretinde sürekli bir kriz olmadan ne siyasi hoşnutsuzluk ne de koloniler arası bağlantı çok baskın olabilirdi. Anayasal mücadele ne sadece İngiliz geleneğinden ne de yasal görüşlülükten çıkabilirdi; bunun büyük dinamiği ekonomik gereksinimdi." (1940, 376)

Bernard Bailyn'in başta gelen yorumcusu olduğu bir başka bakış açısı vardır.

Buna göre kolonicilerin temel kaygıları ekonomik değil "ideolojikti". Bailyn bunu güç ve özgürlük arasındaki savaş olarak ele almaktadır.[67] Bu açıdan,

Anayasal olmayan vergilendirme, memurların ele geçirilmesi, yargının zayıflaması, memuriyetlerin birden çok ele geçmesi, Wilkler, sürekli ordular -bütün bunlar iktidarın özgürlüğe kasıtlı olarak saldırıda bulunması ile ilgili önemli olaylardır.[68]

Öfkesi "daha köklü ekonomik sorunlar için salt bir göz boyası olarak görmezden gelinemeyecek" koloniciler için dönüm noktasının Çay Yasası olduğunu söyler.[69]

Fakat Bailyn, savaşmak için diğer cepheye geçtiğinde ideolojik güdülerin hatırına kendi davasını çürütür. Amerikan devriminin öneminin bir *"ancien regime"i* devirme başarısı gösteren toplumsal olarak devrimci bir mücadele olmasında yattığını savunanlara karşı, büyük bir devrimsel hedef olan 'yasalar önünde eşitlik'in uygulamada, Kuzey Amerika'da çok uzun zamandır fiilen kazanılmış olduğunu öne sürer. Uygulamada olduğunu savunur, ama teoride olmadığını da kabul eder. "Çoğu kişi değişiklilerin ayrılığı temsil ettiğini, tek bir sözcükle meşruiyetten yoksun olduğunu hissediyordu." Bu bir yanda, kolonicilerin soylu ve zengin sınıflara devlet işlerini yapma hakkını vermesi anlamında aristokratik kalan zihin ve düşünce alışkanlıkları, öte yanda da "tecrübe ve davranışlar" arasında bir ayrılığı temsil ediyordu. Bu ayrılık Devrimle sona erdi; sosyal ve siyasal değişimin daha gelişmemiş ve karışık unsurlarının bilinç düzeyine çıkarılışı ve bunlara yüce bir ahlâki-manevi amaç kazandırılması Amerikan Devrimi'ni temsil ediyordu.[70]

Fakat Bailyn onu her iki şekilde de taşıyamazdı. Kolonicileri harekete geçiren her şeyden önce ideolojik güdülerse bunlardan habersiz olmuş olamazlardı; sadece "sosyal ve siyasi değişimin henüz

67 Konuyu insan biçimli hale getiren ben değil Bailyn'dir: "İktidarın saldırganlığına aşkın önem veren, doğal avı ve zorunlu kurbanının özgürlük veya hukuk ya da hak olmasıydı." (1967, 57)

68 Bailyn (1967, 117)

69 Merrill Jensen'in 1963'deki bir ifadesi Bailyn tarafından onaylanır tarzda anılmıştır. (1967, 118,fn. 26)

70 Bailyn (1962, 348, 350-351)

gelişmemiş ve karışık unsurlarınca yönlendirilemezlerdi."[71] Birincisi, Arthur Sehlesinger'in de dediği gibi, Devrim "soyut yönetim haklarıyla ilgili büyük bir yargısal tartışma olduğu" görüşü titiz bir incelemeye dayanmayacaktır, bu basit nedenle ideolojik dava hiçbir zaman tutarlı bir şekilde ileri sürülmedi.

Parlamento karşıtı kesimin siyasi temalarının yorumu, olsa olsa, bir stratejik duruştan diğerine geri çekilmelerinin öyküsüdür. Özgürlüklerini imtiyaz haklarına dayandıran görüşü terk ederek, İngiliz sıfatıyla anayasal haklarına yöneldiler, bu konumda savunulamaz hale geldiğinde insan hakları doktrinine başvurdular.[72]

Pek tabii ki, koloniciler ideolojik olarak bir iddiadan diğerine atlıyorlardı. Ciddi bir siyasi çatışmanın ortasında, hepimiz hazırdaki tezleri kullanma eğilimindeyizdir ve bazen, hiç şüphesiz, bunların doğruluğuna coşkulu bir biçimde inanmaya başlarız. Daha sonra her zaman o an hissettiğimiz gibi hissettiğimizi düşünmeyi severiz, fakat bir analist için ideolojik görüşlerin *a posteriori* (tümevarımsal) yararını kabul etmekten fazlasını yapmak kuşkulu bir davranıştır. Gerçek şu ki, koloniciler "imparatorluğun maddi yararlarını" gördükleri sürece asi olmadılar, fakat Yedi Yıl Savaşı'nın sonucu durumu köklü biçimde değiştirdiğinde[73], siyasi ve dolayısıyla ideolojik duruşları değişti.

Yine de neden daha sabırlı değillerdi? Christie ve Labaree "imparatorluk örneklerini tesis etme kaygılarının halkın içerisinde var olan trendlerin ifadesine karşı garip bir körlük yarattığını" savunur ve iki kuşaktan daha az bekleselerdi yerleşimcilerin "Büyük Britanya'yla tartışmaları maddi bir üstünlük konumunda yürütebilecek pozisyonda olacaklarını ileri sürerler."[74] Fakat bu "garip körlük" bir analistin kibridir. Neden daha basit bir açıklama yapmayalım? 1765'deki

71 Bailyn'in ideoloji ve Amerikan Devrimindeki rolüyle ilgili görüşlerinin genel anlamda kavrayışlı bir eleştirisi için bkz. Ernst (1973b). Baily'nin Amerikan Devriminin ideolojik sonuçları konusundaki ısrarı garip biçimde, bir tarihsel materyalist olarak yazan Hilbert Aptheker tarafından tekrarlanmıştır: "Yönetsel gücün tek meşru temeli olarak halk egemenliğinin ilanı başlı başına devrimsel bir olaydı... Devrim yönetim teorisinde köklü bir kırılmayı temsil ediyordu. (1960, 233-234)

72 Schlesinger (1919, 76)

73 Ernst (1976, 172)

74 Christie & Labaree (1976, 276). İlginç bir şekilde sözünü ettikleri nüfus trendleri temelde beyaz yerleşimcilerin sayılardır. Bir başka nüfus trendini ihmal ederler., 1670'den 1770'e kadar zenciler İngiliz Kuzey Amerika'sının nüfusunun %4'ünden %20'sine çıktılar ve 1700 ve 1775 yılları arasında getirilen Afrikalı kölelerin sayısı Avrupalı göçmenlerin sayısına eşit hale geldi. Bkz. Walton & Shepherd (1979, 56-57).

Damga Kanunu'na 1767'deki Townshend gümrüklerine muhalefet, her şeyden önce, hem doğrudan vergilerle hem de dolaylı olarak ticaret dengesine olan etkileri açısından kısa vadeli finansal etkileriyle ilişkiliydi; hem koloniciler hem de Büyük Britanya'daki dostları bundan "altın yumurtlayan kazı kesmek" gibi korkuyordu.[75] Çoğu ekonomik krizde olduğu gibi olumsuzluklar üst üste geldi. Örneğin, İngiltere'de 1764'de başlayan bir dizi kötü hasat mevsimi orta kolonilerden gittikçe artan bir tahıl ihracatı talebi doğurdu. Bu, hiç şüphesiz, bazıları için iyi bir haberdi; ancak İngiliz Kuzey Amerika'sında kasabalardaki yüksek işsizlik ve fakirlik oranları göz önüne alındığında gıda fiyatlarındaki hızlı artış ihracatı yasaklama taleplerine yol açtı.[76] Sıkıntıların birikmesi küçük bir kıvılcımın her iki tarafı da daha da militan bir konuma iteceği noktaya ulaştı. Beyaz yerleşimci koloniciler gittikçe daha çok rahatsız olmaya başladıkça İngilizlerin daha az esnek hale gelmesinin nedenlerini araştırdık. Bağımsızlık taleplerini yayan radikal unsurlar gittikçe daha az mantılı görünüyordu. Bu atmosferde İngilizler parlak fakat hiç de zekice olmayan bir manevrayla, 22 Haziran 1774'de yürürlüğe giren, eyalet için bir anayasa olarak Quebec Yasası'yla çıkageldi.

Quebec Yasası'nın iki yönü vardı. Birisi Quebec'in sahip olacağı hükümet şekli sorunuydu ve bu eski Fransızca konuşan (ve Katolik) yerleşimcilerle daha yeni, İngilizce konuşan Protestan yerleşimciler arasında çatışma içeren bir sorundu, ikinci sorun ise Quebec sınırlarının Ohio vadisini içine alacak şekilde genişletilmesiydi. Bu da kürk çıkarlarıyla tarımla uğraşan yerleşimciler arasında Ohio vadisinin kontrolü için çatışma çıkmasına neden oldu.[77]

Quebec'deki İngilizce konuşan Protestan yerleşimciler Büyük Britanya'nın işgalinden beri Fransızca konuşan "Papa yanlılarının" dışarıda bırakılacağı özel bir yerel hükümet istiyordu, İngiliz otoriteleri özellikle de Vali Carleton, Fransızca konuşan kesimden gelen karşı baskı altında taleplerine direniyordu. Tartışma 1764'den beri sürmekteydi, İngiliz yöneticiler sonunda tereddütlü bir III. George'u Fransızca konuşan kesime taleplerinin özünü vermeye ikna etti: İngiltere Kilisesi'nin gevşek biçimde yorumlanmış "egemenlik"

Bu da sosyal değişimin "gelişmemiş, karışmamış bir öğesidir ve yerleşimcilerin gizli bilinçlerinin bir kısmını oluşturmuş olabilir.

75 Andrews (1924,139)

76 Bkz. Sachs (1953, 284-290), Ernst (1976, 180-181), ve Nash (1979, VIII)

77 Quebec Yasası Labrador eyaletine Iles de la Madeline ve ile de'Anticosta'yı geri verdi.

çatısında Katolik inananın özgürlüğü; Fransız (yani Roma-Hollanda) medeni yasasının yeniden tesisi; Katolik Kilise'ne ondalık vergisini toplama izni ve memurların papa karşıtı bir ant içme zorunluluğunun kaldırılması.[78]

Aynı zamanda, Ohio Vadisi Quebec topraklarının parçası oldu. Bunun Qubec'deki Fransızca konuşan çiftçiler için özel bir anlamı yoktu. Tabii ki 1763'de kurulan bir yerli koruma bölgesi sisteminin neden yeterli olmadığı merak edilebilir. Neatby kürk ticaretinin başarısı, yerlilerle karmaşık ilişkiler içeren genişlemesi doğrudan düzenleme yapma ihtiyacı doğurdu. Bu iki kürk ticareti merkezi olan Montreal ya da Albany dışında yapılabilirdi. Seçenekler sunulduğunda Quebec'in seçilmesi kaçınılmazdı. Fakat toprak arayanlar için durum artık daha baskıcı hale gelmişti[79]; Albany merkezli kürk tüccarlarının yabancılaşması da çabasıydı.[80]

Karar deniz kıyısındaki kolonileri birçok nedenle huzursuz etti. Birincisi, Yedi Yıl Savaşı'nın meyvesi feda edilmiş görünüyordu ve kuzeyden ve batıdan yerliler ve Fransızlar tarafından kuşatılma korkusu kolayca canlandı.[81] İkincisi, koloniciler yakınlarında kurulacak mutlakıyetçi bir yönetim ve hoşgörüsüzlük ve Engisizyon'la özdeşleştirdikleri Katoliklikten korkuyorlardı.[82] Üçüncüsü, Ohio Vadisini yönetecek yasaların hiç İngiliz tarzı olmayan bir arazi kirası biçimi doğuracağından endişeleniyorlardı.[83] Son olarak, Qubec Yasası Dayanılmaz Yasalarla aynı anda çıkarıldı ve dolayısıyla bu birliktelikle lekelendi. Bu nedenle koloniciler Yasayı "eleştirel olmasa da doğal olarak, bu defa İngilizlerin çıkarına kıyı kolonilerine yönelik eski kuzeyli tehdidinin sistematik yeniden oluşumu olarak gördüler."[84]

78 Bkz. Lanctot (1965, 21-38)

79 Neatby (1966, 134-135)

80 Quebec yasası kürkün Kanada ekonomisindeki egemenliğini ve Montreal'in Batı üzerindeki kontrolünü tanıyordu... "Yeni bir genişleme çabasının temelini attı" (Ouellet, 1971, 102). O zamana kadar Montreal'de yerleşik kunduz kürkü tüccarları yalnızca yavaş işgaller yapmıştı, fakat artık zengin bir elit ortaya çıkabilirdi. Aynı zamanda, "1774-75" yılları Albany'nin hem kürk ihracatı hem de ticaret mallarının batıya doğru yeniden dağıtılmasında Albany'nin düşüşüne işaret eder.

81 Van Alstyne (1960, 38). Innis şu gözlemde bulunur: "Amerikan Devrimi ile New France'ın çöküşü, büyük oranda, kürklere karşı yerleşim çabasının evreleriydi." 1754-1763 Fransız-yerli savaşını doğrudan hızlandıran bir olay olarak Fransızların 1754'de Ohio vadisini işgaliyle 1776 ile ilişkili Quebec Yasası arasında bir paralellik görür.

82 Trudel (1949b, 16)

83 Knollenberg (1975, 124)

84 Brebner (1966b, 54)

Philadelphia'daki Kıta Kongresi delegeleri bunun üzerine bir ikilemle karşı karşıya kaldı- Quebec yasasını reddederken, aynı anda Quebec'i davalarına nasıl kazandıracaklardı? Önergeye göre Kıta Kongresi "titiz" bir kampanya izleyecek, vergi konusunu vurgulayacak ve Quebec Yasası'nın temelde ruhban sınıfıyla toprak senyörlerin ittifakının başarısı olduğunu savunacaklardı.[85] Bu kırsaldaki Fransızca konuşan sıradan halk arasında belli bir heyecan uyandırdı.[86]

Tüccarlara gelince, Kıta Kongresi Kanada tüccar sınıfını kazanmak için mümkün her türlü tavizi vermeye razı olsa da[87] tüccarlar çok çekingen davrandılar. Bir yandan, kendilerinden (jüri yargılaması ve *habeas corpus* [ihzar tezkeresi] ile birlikte) İngiliz madeni ve ticaret yasasını alan Quebec Yasası'ndan tedirgindiler; öte yandan New England tüccarıyla doğrudan rekabet halindeydiler.[88]

Kıta Kongresi 1774 Eylül'ünde Kanada Halkına bir mesaj gönderdi. Bu mesajda Quebec Yasası'nın maddelerinde demokratik yöntemin yokluğu vurgulanıyor, halkın özgürlüğü konusunda Montesquieu'den alıntı yapılıyor, Protestan ve Katolik Kantonlardan oluşan İsviçre federasyonu övülüyordu. Hatta mesaj Fransızca basıldı ve 2000 kopya geniş bir alana dağıtıldı.[89] Ancak, aynı anda Büyük Britanya'ya da Quebec Yasasını protesto eden bir Mektup gönderdiler. Bu mektupta Katoliklerin İngiltere'ye kan getirdiğinden ve dinsiz ve yobaz olduklarından söz ediyorlardı. Vali Carleton bu mektubu ikili dilin hoşlanılmadığı Quebec'de yaydı.[90] Bununla birlikte Kıta

85 Bu yanlış değildi. Ouellef in belirttiği gibi: "1774'de her şey ruhban sınıfını ve senyörleri hükümetin yanında olmaya itti. Tanrısal hakka dayanan bir mutlak monarşiye inanç, burjuvazinin parlamenter yönetimi istememesi ve toplum için yeni bir değerler sistemi önermesi nedeniyle daha da önem kazandı." (1971, 118)

86 Lanctot (1965, 87-88). Ouellet Fransızca konuşan köylülerin tepkilerinin "o zaman inanılandan daha karmaşık" olduğunu belirtir. Bu İngiliz otoritelerinin askeri zayıflığı nedeniyle güvenlik korkularını da içeriyordu. Fakat köylüler aynı zamanda gönüllü askeri hizmete karşı da direniyordu zira 1760'dan beri, "İngiliz hükümetinin onları kitlesel bir göçe razı etmeye çalıştığına inanıyorlardı." (1971, 122)

87 Stevens (1926, 49)

88 Ouellet (1971, 120)

89 Ek olarak "kürk ticaretinin [Fransızca konuşan] Kanadalıların eline geçeceğinden korkuyorlardı." (Lanctot, 1969, 51) Sonuç olarak, "kürk endüstrisiyle ilgilenenlerin çıkarlarının Büyük Britanya'ya sadık kalmalarına neden olduğuna şüphe yok (Stevens (1926, 49). Bkz. ayrıca Clark (1959, 118) Montreal tüccarlarını Kıta kongresine delege gönderme teklifini geri çevirmeye iten İngiliz pazarından vazgeçmek istememeleriydi." Ryerson (1960, 208-209)

90 Bkz. Trudel (1949b, 25-31)

Ordusu 1775 sonbaharında eyaleti işgal ettiğinde, bu İngiliz davasına karşı çıkan ve kutsal ayinleri ve hatta aforozu reddederek işgalcilerle savaşmayı reddedenleri tehdit eden ruhban sınıfının tehditlerine rağmen[91] Fransızca konuşan köylülerin çoğu tarafından "bir özgürlük ordusu" olarak görüldü.[92]

Askeri harekât başlangıçta başarılı oldu (Montreal düştü) ve daha sonra başarısızlıkla sonuçlandı. İsyana koloniciler hâlâ kararsızdı. Bağımsızlık Bildirgesine daha zaman vardı.[93] Protestan tüccar sınıfı "en büyük zorunluluklarının" yani Londra'yla yakın ilişkilerinin ve uzak batıdaki yerlilerle kısıtsız ticaretin isyana kolonicilerin sağlayamayacağı şeyler olduğuna karar verdi.[94] Fransızca konuşan *habitants* da Amerikalı kolonicilerden daha da radikal hedeflere yönelmelerinin istendiğinin farkına vardılar. Zira bu sonrakilerin hedefleri Liberal ve Protestan nitelikliydi. Meydan okunan sadece devlet otoritesi değil aynı zamanda "otoriter bir ruhani düzendi." Bu nedenle Fransız *habitants'ın* başlangıçtaki duygudaşlığı gittikçe karşıtlığa döndü.[95] Sonunda Dehio'nun dediği gibi, Britanya orada hiçbir İngiliz yerleşimci olmaması nedeniyle Kanada'yı elinde tuttu. Yerel Katolikler Püriten komşularını "Londra'nın ihmalkârca hoşgörülü rejiminden" daha fanatik olarak düşünüyordu.[96]

Amerikan kolonicileri daha militan hale geldikçe, harekete verilen desteğin sosyal tabanı, devrim durumlarında çoğunlukla olduğu gibi yer değiştirdi. Sosyal olarak muhafazakâr unsurlar büyük oranda kendi çıkarlarını korumaya yönelik protestolarının yarattığı ivmeden biraz korktular. Schlesinger'in kuzey kolonileri tüccarlarıyla ilgili kaydettikleri muhtemelen daha genel olarak doğruydu:

1764-1766 yıllarının tecrübesi tüccar sınıfına bir başka yansıtma imkânı verdi. Kendileri için tam bir dava oluşturma niyetleri, nüfusun azılı unsurlarını yardıma çağırırken hadlerini aştılar... Tüccarlar,

91 Bkz. Ryerson (1960, 208-210)

92 Clark (1959, 101)

93 Ryerson bunun önemli olduğunu düşünür: "Kanadalıların Amerikalılarla ittifak halinde dile getirdikleri temel mesele yabancı egemenliğinden ulusal bağımsızlıktı. Fakat Amerikalı koloniciler tam bağımsızlık için destek bulamamıştı. Bağımsızlık Bildirgesi ancak Kanada'nın işgalinden sonra benimsendi. "Eğer bu bildirge dokuz ay önce hazırlansaydı Kanada bugün bizim olurdu." Bu esef dolu ifade Samuel Adams'a aitti. (1960, 214)

94 Creighton (1937, 64)

95 Clark (1959, 117)

96 Dehio (1962, 122)

belli belirsiz, radikal unsurlardan oluşan, ne yaptığını bilen uyanmış bir grubun tehlikesini algılamaya başladı.[97]

Dolayısıyla, Jensen'in kaydettiği gibi 1774 ya da 1775'den önce devrimci hareket tesadüfler dışında demokratik ya da radikal bir hareket olmamakla birlikte halk kitlelerinin harekete geçirilmesi durumu değiştirdi ve halk hedeflerini daha ön plana çıkardı.[98] Durum, savaşın temelde devrimci kesimin gücünün aristokrasiden ayrı olarak büyük oranda sıradan insanlarda yattığı "bir halk mücadelesi"[99] sayılamayacağı derecede mi değişti?[100]

Belki de öyleydi! Açık olarak görünen şu ki, "çağdaşların Bağımsızlık Savaşı'nın, içerisini kimin yöneteceği savaşıyla özdeşleştiğine şüphesi yoktu."[101] Fakat bu tür gelişen bir radikalleşmeye karşı iki tür muhafazakâr tepki vardı. Birisi desteği tümden çekmekti; bazıları bunu yaptı.[102] Fakat ikincisi mücadelenin liderliğini üstlenmeye koşmak ve sınıf hedeflerini salt ulusal hedeflere yöneltmekti.[103] Her iki tepki de gerçekleşti, daha zengin sınıflar içerisindeki devrimci-sadakatçi bölünmesinin nedeni budur. Bağımsızlık hareketine katılarak onun siyasi sonucunu ılımlılaştırmaya çalışanlar tarihsel olarak Toryler'den daha önemliydi ve uzun vadede hedeflerini daha çok gerçekleştirme şansına sahiptiler; çünkü radikal unsurlar koloni nüfusu içerisinde bir azınlık olarak kaldılar.[104]

Yine de, Britanya yönetimiyle kader birliği etmeye hazır olan grupların her yerde kazanmadığını söylemek önemlidir. 1763'den

97 Schlesinger (1917, 91-92)

98 Jensen (1957, 326) Jensen bundan "Amerikan devriminin köken olarak değil sonuç olarak demokratik bir hareket olduğu" sonucunu çıkarır.

99 Agtheker (1960, 59)

100 Jameson (1926, 25)

101 Lynd (1961, 33) şöyle devam eder: "Böyle bir iç devrim korkusu Robert R. Livingston'u uzun süre bağımsızlığın kenarında beklemeye itti."

102 "Daha geniş bir sınıf çıkarı anlayışıyla hareket eden birçok tüccar [1775-1776'da] anayurtla birlikte kısmetlerini aradılar." (Schlesinger, 1917, 604)

103 New England dışındaki Whig liderlerinin çoğu Britanya ile savaşı bağımsızlık aracı olarak değil devrime bir alternatif ve hatta ona karşı bir güvence olarak görüyordu. Savaş aşırı Toryler dışında bütün Amerikalılara geçici bir amaç birliği kazandırdı ve aksi takdirde kolonilerdeki kurulu sosyal düzene yöneltilebilecek enerjileri Britanya'ya karşı döndürdü." (Nelson, 1961, 117) Bkz. ayrıca Hoerder: "Kendiliğinden ortaya çıkan bazı ayaklanmaları olay sonrası onaylayan Whig eliti kalabalıkları cezalandırmaya çalıştığında bile lider olarak görünüyordu... Halkın talepleri ve liderlerin tenezzülleriyle saptırılıyordu." (1976, 265-266)

104 Schlesinger (1919, 75)

sonra Amerikalarda 30 İngiliz kolonisi vardı, bunların hepsi ticaret ve denizcilik yasalarına tabiydi. Harper'in dediği gibi, Amerikan Bağımsızlık savaşıyla ilgili tutarlı bir açıklama "on yedi koloni sadık kalırken neden on üç kolonininin isyana katıldığını göstermelidir.[105] Bu özellikle on üç koloni diğer kolonilerin bağlılığını sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunduğu için geçerlidir.

Quebec'i devrimin içine çekme çabası sonuçsuz kaldı. Quebec, halkın çoğunun İngiliz yönetimine ancak son zamanlarda geçtiği ve kendilerini İngiliz olarak görmediği göz önüne alındığında özel bir örnekti. Doğu Florida da benzer bir özel örnekti.[106] Bununla birlikte, Kuzey Amerika kıtasında, büyük oranda New England halkı yerleştiği için olası bir katılımcı olan bir diğer İngiliz Kolonisi vardı. Bu Nova Scotia'ydı. Brebner, Kuzey Amerika kıtasında "içten var olan devrim ateşlerinin 1774'de yandığı" bir coğrafi koloni merkezi varsa sıcaklığın kenarlara gittikçe azaldığını belirtir. Georgia, Vermont, Maine ve Nova Scotia hep beraber denge içerisinde asılı duruyordu[107] fakat sadece Nova Scotia sonunda ayrıldı.

Bu sırada, Nova Scatia ile New England arasında yakın ekonomik ilişkiler (ve hatta aile bağları) vardır. Bunun yanında, Güneyli çiftlik sahipleri gibi Nova Scotia'lılar da bu sırada borç batağındaydı ve borçları reddetmek için isyan etme eğilimi göstermiş olabilirler.[108]

105 Harper (1942, 24). Harper'in 30 rakamının yanlış biçimde düşük olması muhtemeldir. Ben, New Cambridge Modern History Atlasını kullanarak 39 rakamını buldum. Bu hiç şüphesiz çeşitli Batı Hint Adaları birimlerini nasıl saydığınızla ilgili bir sorundur.

106 Doğu Florida İspanya'dan 1763'de alındı. Güney Carolina'nın çiftlik ekonomisi yapısını taklit etmek isteyen çok az İngiliz yerleşimci vardı, fakat pirincin başarısızlığı ve çivitin yavaş gelişimi yerleşimi açıkça engelledi. (Chestnut, 1978, 14)
Bu çiftçilikler güney Avrupa'dan gelen köle işgücünü kullanıyordu. Çoğu Minorcalı 1400 işçi New Smyrna'ya getirilmek üzere toplandı; bununla birlikte Leghorn'dan 100 kadar İtalyan ve beraberlerinde bazı Yunanlılar geldi. "Heterojen grup kolonin kaynaklarını aşırı kullandı ve [1768'de] karaya ayak basmalarından iki ay sonra Yunanlılar ve İtalyanların liderliğinde bir ayaklanma çıktı. Ayaklanma bastırıldı ve iki lideri idam edildi, ancak huzursuzluk devam etti. Amerikan Devriminin başlamasıyla o ana kadar kolonideki en pasifik öğe olan Minorcalıların Havana'daki İspanyollarla gizli bir ittifak halinde olduğuna inanıldı." (Morris, 1946, 178-180) Sadık çiftçilerle İspanyol yanlısı Minorcalilar arasında Amerikan Devrimini destekleyecek yeni üyelere çok az yer vardı.

107 Brebner (1966b, 56-57), Newfoundland ayaklanmayı düşünemeyecek kadar az nüfuslu ve ekonomik açıdan zayıftı; henüz kendi çizdiği yolu izleyecek durumda değildi."

108 Brebner (1937, 293)

Buna rağmen aktif dayanışma teklifine soğuk baktılar.[109] Ve bunun yerine bir "tarafsızlık" konumu tercih ettiler.[110] Kısmen, dağınık yerleşimlerle saldırılara açık bir yarımada olmasından kaynaklanan askeri zayıflıkları isyanı düşünme konusundaki tereddütlerinde önemli bir faktördü.[111] Kısmen de New England "yayılmacı" enerjisini Quebec'e ayırmıştı ve Nova Scotia'yı askeri enerjisini riske atacak kadar önemli görmüyordu.[112]

Yine de Nova Scotialılar bir sınır halkıydı ve tüm sınır halkları gibi ayrılıkçıydılar.[113] Bununla birlikte kendilerini politik (yani askeri) olarak direnemeyecek kadar zayıf buluyorlardı. Sonuçta, ya da en azından görünüşte, dini bir harekette, Büyük Uyanış'ta, çıkış noktası buldular. Nova Scotia'nın küçük yerleşim yerleri büyük oranda, kendilerine Londra'nın ve (başkent) Halifax'in dayattığı yinelenen 'piskoposluk tehdidi'nden korkan Kongregasyonalistler tarafından işgal edilmişti. Kendilerini New England'daki akrabaları ile krallığa sadakat arasında seçim yapma baskısı altında ve bunu yapmaya gönülsüz bulduklarında dinsel diriliş hem bir kaçış ve temize çıkarma aracı olarak ortaya çıktı.[114]

Sözde Yeni Işık diriliş hareketi başka yerlerdeki devrimci hareketler gibi toplumsal huzursuzluk ve tatminsizlik koşullarından çıktı[115],

109 Brebner (1937, 353) bunun "çevredeki yoksullukla birlikte yerleşimler arasındaki topografik engellere bağlanabileceğini" söyler... Nova Scotia kendi meclisinde bile düzenli bir şekilde temsil edilecek durumda değildi." Bkz. ayrıca Kerr (1932a, 101): "Nova Scotialı New England sakinlerinin isyan halindeki akrabalarına pasif bir sempati duyduklarına şüphe yok, fakat kendileri için eylemi ciddi biçimde düşünmedikleri açıktır.

110 Tarafsızlık iddiası Britanya'yla ilişkileri açıkça kesmekten kaçınırken, devrimci komşu kolonilerle de ilişkileri sürdürmeyi sağlıyordu. (Clark, 1959, 105)

111 1776'da, Nova Scotia 'ran devrimci kolonilerle başarılı şekilde birleşmesinin önünde sadece İngiliz donanması ve ordusu duruyordu. Devrimin başarısızlığı büyük oranda Britanya'nın deniz güçleri tarafından daire içine ya da abluka altına alınan bölgelerde savaşı sürdürmede sahip olduğu askeri avantajlarla belirlendi. Amerikan devrim hareketi bir kıta hareketiydi." (Clark, 1959, 102) Bkz. ayrıca Rawlyk (1963, 380). Rawlyk Nova Scotia'ran ayaklanmaya katılmada gösterdiği isteksizliğin Devrimci ilkelere sempati duymasına rağmen baskın çıktığını, bunun açıklamasının da en tatmin edici biçimde donanmasının olmamasıyla açıklanabileceğini tespit eder.

112 Rawlyk (1973, 230). Massachusset'in 1776'da Nova Scotia'ya müdahalesi zayıflığı nedeniyle başarısız oldu. "Massachusetts'in 1776'da Nova Scotia'yı nasıl daha az önemseyebileceğini hayal etmek zordur." (s. 240)

113 Clark (1959, 70)

114 Armstrong (1946, 54)

115 Clark (1959, 111)

fakat hiç şüphesiz İngilizlere politik olarak daha kabul edilebilir geldi. Buna ek olarak Nova Scotialılara "yeni bir kimlik duygusu" kazandırdı; öyle ki 1783'te Nova Scotia sanki Hıristiyan dünyasının ruhani merkezi haline gelmişti.[116] Nova Scotia bu nedenle kendisini oluşum halinde Birleşik Devletler'in uyduluğundan kurtardı. Bu gelecekteki Birleşik Devletlere ekonomik olarak yarar sağlamayacak ve belki de kısa vadede Nova Scotia'ya yarar sağlayacaktı.[117] Fakat Nova Scotia on dördüncü eyalet olsaydı büyük bir jeopolitik önem taşıyacaktı; İngiltere Kanada'ya tutunmanın zor olacağını keşfedecek, İngiltere böylece Amerika'dan "kovulmuş" olacaktı.[118] Bu olsaydı yerleşimci dekolonizasyonu süreci bütünüyle farklı bir biçim almış olabilirdi.

Karayipler'de kolonilerin Britanya ile ilişkisi kendini farklı biçimde gösteriyordu. Ekonomik bunalım dönemi yaşayan İngiliz Kuzey Amerika'sının aksine Batı ve Hint Adaları en önemli ihraç malı olan şekerde bir patlama dönemine girdi.[119] Ayrıca, 1776 Serbest Liman Yasası Batı Hint Adalarında (kökleri "1751'e kadar giden) bir ticari bunalımı başarıyla savuşturdu. Batı Hint Adaları ticaretinin yüzyılı aşkın süredir, büyük bir kaçak unsuru bulunuyordu. Bu fiilen Büyük Britanya ile Hispanik Amerika arasındaki en önemli ticaret tarzıydı. 1751 dolaylarında bu ticarette radikal bir değişim gerçekleşti.[120] İngiliz gemilerinin İspanyol limanlarında ticareti yerine, İspanyol gemileri İngiliz gemilerini yarıştırdı. Bu tabii ki Denizcilik Yasalarına göre tamamıyla yasadışıydı, fakat yerel İngiliz otoritesi başlangıçta buna göz yumdular. 1763-1764'te Greenville tarafından başlatılan yaptırımların genel anlamda sıkılaştırılmasının parçası olarak, İngiliz limanları etrafında dolaşan yabana gemilere el konulması yetkisinin verildiği yasalar çıkarıldı.[121]

116 Rawlyk (1973, 250-251)

117 New England'la ticari ilişkilerin kesilmesiyle Halifax'in stratejik askeri konumu ona ticari bir merkez olarak yeni bir önem kazandırdı... Zamanla, koloninin Britanya İmparatorluğu'nun bir üyesi olarak sahip olduğu ekonomik avantajlar, eski kolonilerin ticaret dışına çıkmasıyla daha da güçlendi." (Clark, 1959, 110-111)

118 Weaver (1904, 52)

119 Pares (1960, 40) Paris barışı ile Amerikan devriminin başlaması arasındaki yıllara "şekerin gümüş çağı" adı verilir.

120 Armytage (1953, 22)

121 Şeker Yasası (4 Geo. III. c.15) XXIII. Maddede İngiliz Limanlarındaki gemilere el konulmasına imkân tanınıyordu. "Jamaika tüccarları İspanyol ticaretinin çöküşünü bu sözcüklere bağlıyordu." (Christelow, 1942, 320) İspanyol gemilerini ele geçirmiş olmanın etkisini telafi etme çabası olarak Serbest Liman Yasası hakkında bkz. Williams (1972, 378-379)

1765'te Rockhingham'ın bakanlığıyla Kuzey Amerikalıları yatıştırmak için Damga Kanunu geri çekildi, Batı Hint Adaları tüccarlarını memnun etmek için de Serbest Liman Yasası çıkarıldı. Başlangıçtaki neden Fransız adasındaki şeker kamışıydı. İngiliz koloniciler Guadeloup'un alınmasına karşı çıkmıştı. Çünkü rekabetten korkuyorlardı: ancak, İngiliz adası üretimi Büyük Britanya'ya yetecek kadarken, kıtaya yeni-den-ihraç etmek için gerekli talebi karşılamıyordu. Britanya, İngiliz Batı Hint Adaları Limanlarını, şekeri Britanya üzerinden geçerek tüm kıtada satılacak Fransız adalarından kaçak ihracata açarak fiilen koloni yönetiminin siyasi bedellerini ödemeden hem ticaret hem de gemicilik kazançlarını toplayarak ihtiyaçlarını karşılıyordu.

Yasa, geçtiği şekliyle, sadece Fransız adasının şekerini elde etmeyi amaçlamıyordu: Bunun yanında, özellikle Jamaica üzerinden İspanyollara ait Hint Adalarıyla ticareti canlandırmak istiyordu. Canlanma başlangıçta yavaşsa da uzun vadede başarılı olacaktı. Her halükârda ivedi İspanyol tepkisine yol açtı.[122] Ancak, İspanyolların Serbest Liman Yasasına tepkisi, İspanya'yı saran daha büyük bir ikilemin sadece küçük bir parçasıydı. Paris Antlaşması uzun vadede, basit bir nedenle, İngiliz kolonileri için olduğu kadar Hispanik Amerika için de önemliydi. Amerikan sahnesinde önemli bir aktör olarak Fransa'nın ortadan kaldırılmasıyla "İspanya sonraki yirmi yılda İngiliz tehdidini tek başına göğüslemek zorunda kaldı."[123] İspanya'nın temel problemi, en azından yüzyılı aşkın bir süre, önceden olduğu gibi kaldı. Alman gazetesi Samuel Pufendorf on yedinci yüzyılla alay ederken "İspanya ineği besledi, İngiltere sütü içti." ifadesini kullanır.[124] Fakat artık, ineği beslemek bile sorgulanıyor gözükmekteydi.

Tehdit, tabii ki, Paris Antlaşmasının öncesine dayanıyordu. Jamaica dışında iş yapan İngiliz tüccarlar, daha 1740'larda Cadiz antrepo limanını tamamıyla atlamak istiyordu.[125] 1762'de İngilizler Hava-

122 Hem İspanyollar hem de Fransızlar, İngilizlerin her ulusun kendi koloni imparatorluğu içerisinde uyguladığı tekeli kırmak için kullandığı metotlara olabildiğince gücendi. İspanyol yerleşimciler örneğinde, İngiliz serbest limanlarının açılmasını İspanyol tekelini koruyan barikatı güçlendirme çabaları izledi." (Armytage, 1953, 48) Bkz. ayrıca Hammett (1971, 27) İspanyol tepkisi ancak İngilizlerin Batı Hint Adalarını "yasak bölgelerle ticaret için bir ara depoya" dönüştürme çabalarını güçlendirdi." (Geoebel, 1938, 289)

123 Brown (1928, 187). Bkz. ayrıca Savelle (1939, 162)

124 Christelow (1947, 3)'de anılmıştır.

125 Bkz. Stein & Stein (1970, 95-96)

na'yı (ve Manila'yı) ele geçirmiş ve Veracruz'u tehdit etmişlerdi. Paris Antlaşması Havana'yı İspanyollara geri verse ve buna ek olarak Fransızlar Louisiana'yı Yedi Yıl Savaşı'ndaki yardımlarının karşılığı olarak İspanyollara bıraksa da İngiliz tehdidi hâlâ canlılığını koruyordu ve 1765'te İspanyol Kralı III. Charles kendi dönemiyle özdeşleşmiş ünlü reformları, *commercio libre* (serbest ticaret) kurumunu başlattı.

Serbest ticaret, hiç şüphesiz, III. Charles'ın stratejisiydi[126] fakat bu durumda serbest ticaretin oldukça kısıtlı bir anlamı olduğu açıkça akılda tutulmalıdır. İspanyol politikası gerçekte "sadece imparatorluk çatısı içerisindeki ticaretin liberalleşmesiydi."[127] 1765, 1778 ve 1789'ta ardı ardına gelen kararnameler temelde üç şey sağlıyordu: İspanyol kolonileri arasındaki ticarete büyük serbestlik, Seville Cadiz bölgelerinde İspanyolların yarımada tekeline son ve İspanya'nın kolonicilerine İspanyol kolonilerinden İspanyol limanlarına kendi başlarına mal taşıma izni.[128] Ticaretin imparatorluk içinde serbestleşmesinin temel hedefi Büyük Britanya'dan öç almaktı.[129]

Bu öç iki yoldan alınacaktı. Birisi, kolonicilerin İspanya yarımadasıyla ticaretini İspanyol koloniciler için daha kârlı hale getirmekle, İngilizlerle ve (başkalarıyla) yapılan yaygın kaçak ticareti daha az çekici hale gelecekti. Bu şekilde, Büyük Britanya'nın Serbest Ticaret Yasasının arttırmayı tasarladığı şeyi tam olarak çökertecekti. Fakat ikinci tedbir daha da dolaysız olacaktı. İmparatorluk içindeki ticaretin serbestleşmesinin karşılığı imparatorluğun reel anlamda metropol tarafından daha çok yönetilmesiydi. Hapsburglar döneminde İspanyol koloni bürokrasinin özünün şu olduğu söylenirdi: *"Obedezco pero no cumplo"* "itaat ederim, emirleri uygulamam". Bourbonlar III. Charles'la başlayarak bunu değiştirmeye çalışmaya kararlıydılar. Dolayısıyla, görünüşte daha çok serbestlik anlamına gelen "liberalleşme" gerçekte... Amerikalılar artık daha etkili bir tekele tabi oldukları ve İspanyolları kapsayan avantajlardan özellikle uzak tutuldukları için *"fiilen* daha az serbestlik" anlamına geliyordu.[130] Görünüşteki bu

126 Avelino (1978, 83)

127 Stein & Stein (1970, 100)

128 Bkz. Arcua (1955, 94-95). Reformların bu yönlerinin ikincisi, tabii ki, İspanya yarımadasının bir iç meselesiydi ve ayrıca İspanya'nın periferi bölgelerinin Cadiz'in tekelci merkeziyetçiliği karşısında zaferini temsil ediyordu." Fakat, Vazquez de Prada (1968, 220)'nın eklediği gibi bu zafer Amerikan ekonomisinin İspanyol ekonomisine karşı da zaferiydi."

129 Navarro Gercia (1975, 137)

130 Lynch (1973, 13)

paradoks, İspanyol hükümeti İspanya yarımadasında ve kolonilerde yaşayan insanların ticari hakları arasındaki farklılıkları azaltırken, aynı zamanda, İspanya'dan giderek kolonilerde yaşayanlarla kolonilerdeki Kreoller arasındaki *fiili* farklılıkları arttırmasından kaynaklanıyordu.

1763 yılı itibariyle, İngiliz ve İspanyolların iki alanda paralel problemlerle karşılaştığını gözlemlemek de önemlidir. Birincisi, koloni ticaretini yöneten yasaları "neredeyse kişisel dokunulmazlıkla kendi vatandaşları tarafından ihlal ediliyordu; ihlal olmadığı zaman da bu "zorlama korkusundan çok rahatlıktan ve göz yummadan kaynaklanıyordu."[131] 1763'den sonra, buna tepki olarak, hem İngiliz hem de İspanyol hükümetleri baskıyı büyük oranda arttırmaya yöneldiler.[132]

İki hükümetin ikinci paralel problemi devlet mekanizmasının artan finansal yüküydü. Bu nedenle her ikisi de, 1763'den sonra kolonilerdeki vergileri arttırmaya çalıştı. Her iki ülkenin kolonicileri benzer şekillerde tepki verdiler. İngiliz koloniciler 1770'de Boston limanında çayları denize döktüler; İspanyol koloniciler de 1781'de Socorro'da denize aguardiente döktüler (ve aynı zamanda tütünlerini toprağa gömdüler.) Ancak, bu tepkiler İngiliz ve İspanyolların düzen kurma isteklerini engellemedi; bu her iki koloni bölgesinde de önceki ademi merkeziyet geleneği adına benzer yakınmalara neden oldu. Tek fark, Phelan'ın da belirttiği gibi, Britanya imparatorluğunun önceki ademi merkeziyeti büyük oranda yasamayla ilgiliyken, İspanyollarınki bürokratikti.[133]

Portekiz de Yedi Yıl Savaşı nedeniyle geriledi. 1750'de Dış İşleri Sekreteri olan Pombal Markisi, Amerika sömürgelerinin gelirlerinin tamamıyla olmasa da büyük oran da Portekiz vatandaşlarına gitmesini sağlayacak şartlar oluşturmakla Portekiz'e daha büyük bir ekonomik bağımsızlık kazandırmayı amaçlayan bir politika başlatmıştı.[134] Buradaki temel mekanizma koloni ekonomisinin devlet tarafından kont-

131 Christie and Labaree (1976, 27) bunu İngilizlerle ilgili olarak söyler, fakat bu aynı derecede Hispanik Amerika için de geçerliydi. Chaunu kaçak ticaretin Cadiz'in 18. yüzyıl boyunca sürdürdüğü yasal tekel ticareti geçtiğini tahmin eder. Yüzyılın sonuna doğru ise liberalleşme nedeniyle "tekel ticareti kaçak ticaretten daha hızlı büyüyordu." (1963, 409, fn.14)

132 Bununla birlikte, üye seçimini kullanma derecelerinde bir fark vardı. "Britanya'nın ticaret yasalarını katılaştırarak kısmen uygulamayı önerdiği şeyi İspanya kısmen gevşetme politikasıyla uygulamayı öneriyordu." (Humphreys, 1952, 215)

133 Bkz. Phelan (1978, 34)

134 Christelow (1947, 34)

rolündeki artıştı. Bu gerçekte, Pombal tarafından politik ekonomi kavramının "temeli" olarak görülüyordu.[135] Girişimleri, hiç şüphesiz, Brezilya'daki altın madenlerinin dramatik biçimde artışıyla ülkenin emrine sunulan araçlarla destekleniyordu.[136] Gerçekte, sonuç olarak, Portekiz bu sırada Fransa'dan kişi başına daha yüksek bir gelire sahipti. Braudel yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Kuveyt'le bir benzetme önerir.[137]

Pombal Portekiz'in Britanya'yla olan tarihsel ittifakını sorgulamaya çalışmıyordu. Sadece, dünya ekonomisindeki yeni durumun Portekiz'e sunduğu geniş manevra alanından yararlanmaya çalışıyordu. Fakat İspanya'nın 1762'de Portekiz'i işgali Pombal'ın temel varsayımlarını yok eden bir meydan okumaydı ve 1763'ten sonra Amerikalarda devam eden İspanyol tehdidi İngiliz iyi niyetinin Portekiz zorunluluğu tarafından geciktirilmesine neden oldu.[138] Britanya'nın ödediği bedel Portekiz'in iddialarını terk etmesi olacak ve Pombal'ın halefleri onun politikalarını tersine çevirecekti. Yine de bu ancak bir süre sonra tam olarak gerçekleşecekti.[139] Bu sırada, Pombal politikası, Portekiz ve Brezilya'nın Britanya ile olan ticaretini büyük oranda azalttı[140] ve Brezilya'daki tüccarlardan gelecek ciddi bir olumsuz tepkiyi ortadan kaldırdı.[141]

135 Reis (1760, I [2], 327) Portekizlilerin aydınlanma fikirleri ve konilerdeki artan merkantilizm tarafından esinlenen iç reformların neden "görünüşte bir çelişki olduğu" ile ilgili olarak bkz. Novais. "Buna neden olan geri kalmışlığın kendisiydi." (1979, 223)

136 Bkz. Navarro Garcia (1975, 249)

137 Bkz. Braudel (1984, 304). Bununla birlikte, gelir kaynağı temelde kolonilerde bulunan bir Kuveyt'ti. Portekizlilerin ticaret dengelerinin [bu dönemde] pozitif olmayı başarması Brezilya ürünlerinin ihracının bir işlevdir. (Novais, 1979, 293). Daha 1738'de Portekiz'in Paris büyükelçisi Dom Luis da Cunha şöyle yazmıştı: "Kral Portekiz'i korumak için Portekiz'in zenginliğinden çok Brezilya'nınkine ihtiyaç duymaktadır." (Silva, 1984, 469'da anılınıştır.) Bunun Portekiz ekonomisinin on sekizinci yüzyılda parçalandığını aşırı vurguladığı ve sadece 1808 sonrası evre için geçerli olduğu görüşü için bkz. Pereira (1986)

138 Maxwell (1973, 22, 33, 38). Portekizlilerin 1763'de Güney Amerika'da İspanyollar tarafından bozguna uğratılmasının ardından Pompball'ın İngilizlerin yardımını istemesi için bkz. Silva (1984, 484-485)

139 [İngilizlerin Portekiz'le ticaretine ait] sarkacın geri salınımı Fransız ihtilaliyle hızlandı. Fransa'yla savaş eskiden olduğu gibi İngiltere ve Portekiz'i bir araya getirdi. (Manchester, 1933, 53)

140 Portekiz ile ticaret en avantajlı ticaret olmaktan çıktı. İngiltere kendisinden mal satın alan uluslar arasında mütevazı bir altıncı sıraya indi. (Manchester, 1933, 46)

141 Koloniciler tarafından gösterilen en güçlü tepki Pomball'in Luso-Brezilya ticaretini ulusallaştırma politikasına karşı oldu. Çıkarlarının krallığın ve metropol tüccarların-

Dolayısıyla, 1763 yılı itibarıyla sadece Büyük Britanya değil İspanya ve Portekiz de Amerikalardaki yerleşimcilerinin gittikçe artan hoşnutsuzluğuyla uğraşmaya başlamak zorundaydı. Aslında, bu sonraki iki devlet dünya sisteminde yeniden güç tesisi için bir ölçüde başarılı girişimleriyle, yerleşimcileri arasında ciddi bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Bu girişimler iki imparatorluğun idari yapışkanlığını artırma, orduları güçlendirme ve merkezi hükümetlerini çok daha sağlam finansal temeller üzerine oturtmayı içeriyordu.

III. Charles birçok cephede İspanyol devletini metropolle (İspanya yarımadası), onun Amerikalardaki koloni topraklarıyla ve dünyayla baş etmesini sağlayacak güce kavuşturmaya çalıştı. Aydınlanma ideolojisinin İspanyol versiyonu, *Ilustración,* tarafından esinlenmekle birlikte gerçek politikalar İspanya' da mutlakıyetçi devleti yeniden tesis etmek, aristokrasinin rolünü azaltmak, Kilisenin gücünü zayıflatmak ve idaresini daha profesyonel maaşlı bir bürokrasiye dayandırmaya yönelik olarak tasarlanmıştı. Amaç ticari yönetmeliklerde reformlar ve koloni ihracatında teşvikler yoluyla ekonomik etkinlikte bir artış elde etmek ve sonra bu yeni etkin bürokrasiyle mali gelirleri toplamaktı. Başlangıçta ekonomik ve mali başarı olağanüstüydü[142] fakat İspanyolların gücünün bu derece artmasının "kırılgan bir dengeye" dayandığı ortaya çıktı.[143] Bu dengenin sürdürülmesi imkânsızdı, çünkü dünya ekonomisindeki güçler İspanyol devletinin kontrolünün ötesindeydi. Şimdi bu öyküye dönmemiz gerekmekte.

"Değişimin katalizörü"; İspanya'nın hoş olmayan terslikler yaşadığı (ki bunların en göze çarpanı Havana'nın kaybedilmesiydi ve bu

kine feda edildiğini hisseden çoğu zaman Brezilya tüccarlardı. Bu durum Pomball'in Brezilya için tekelci "imtiyaz belgeli şirketler" kurma politikası için de geçerliydi. (Russell-Wood, 1975, 28-29)

142 Brading (1984, 408). III. Charles'in krallığı, on altıncı yüzyıldan bu yana, ulusal gururu en az inciten devir olmuştu." (Whitaker, 1962a, 2) Bkz. ayrıca, 1770-1880 dönemini "İspanya'nın iyileşmesi" dönemi olarak adlandırılan Chaunu (1963, 417) Son olarak, Garcia Baquero 1778 sonrası dönemi Cadiz ticaretinin "hayret verici bir büyüme evresi" olarak adlandırılır. (1972, 127) Fakat bu aynı şekilde Catalonia için de geçerlidir; bkz. Delgado (1979, 25-26) Son olarak, Fisher III. Charles'in serbest ticaret politikasını özellikle İspanyol Amerika'sını ekonomik hayatına etkisi açısından şaşırtıcı bir başarı olarak isimlendirilir. Yarımadanın ekonomisi üzerindeki etkileri daha mütevazıydı." (1985, 62)

143 Brading (1984, 439). Bkz. ayrıca Humphreys (1952, 213). III. Charles döneminde ve IV. Charles'in ilk yıllarında [İspanya] geriye bakıldığında refah açısından bir pastırma yazı yaşamı gözükmektedir. İspanya için geçerli olan imparatorluğu içinde geçerliydi."

tek değildi) hoş olmayan askeri başarısızlıklar yaşadığı Yedi Yıl Savaşı olduğu için, III. Charles'in reformlarındaki ilk adım askeri reformlar oldu. Amerikaların Yeniden Fethi diye de adlandırılan idari devrimde askerler merkezi bir rol oynayacaktı.[144] Fakat en radikal değişiklikler sivil yönetim alanındaydı. Bu *visita general* adlı kurumun canlandırılmasını içeriyordu. Buna göre Mardid'den en yüksek düzeyde soruşturma yapma ve hareket etme yetkilerine sahip bir memur gönderiliyordu. Reform sürecindeki anahtar adam olan Don Jose de Galvez başlangıçta, Yeni İspanya'ya gönderilen bu Genel Müfettişlerin ilki olarak görülür.

Fakat en önemli reform devlet merkezileşmesinin klasik Kolbert mekanizması olarak idare memurlarının getirilmesiydi. İdare memurları *alcaldes, mayores* ve *corregidores* (yerli haraçları toplayıcısı, devşirmeci ve yerli işçilerin tahsisatçıları) adı verilen bölge idarecilerinin yerine geçecekti. Bu idareciler bir asrı aşkın bir süredir makamlarını para karşılığı bırakmakta ve bu makamları (ve vergi gücünü) özel ticari kazanç sağlamak için satmaktaydı. 1768'de Galvez, New Spain'den Naip Croix'la birlikte, aynı anda hem yerlileri ezen hem de Kraliyetin mali gelirlerinin büyük kısmını elinde tutan bu memurlar kategorisinin doğrudan kaldırılmasını önerdi. Galvez 1776'da Hint Adaları Bakanı olduğu zaman, Bourbon Yönetiminin reformcu coşkusunu somutlaştırmaya başladı[145] ve son olarak 1786'da reformunu sürdürdü. Bu sabrın mükafatı olarak yorumlanabilir; ayrıca "metropol hareketsizliği" ikliminde reform yapmanın ne kadar zor olduğunun kanıtı olarak da yorumlanabilir.[146]

Galvez'in kalıcı etkisi gerçekleştirdiği, siyasi coğrafyanın dönüşümünde oldu. Bu dönüşüm gelecekteki dekolonizasyon süreci üzerinde önemli etki yapacaktı. 1776'da Hint Adaları Bakanı olarak yaptığı ilk iş La Plata Naipliğini kurmak oldu. On altına yüzyılda Yeni

144 Brading (1984, 399-400)

145 Navarro Garcia (1975, 160)

146 Stein (1981, 28). Stein'ın Galvez'in başarısıyla ilgili görüşü bir ölçüde buruktur: "Galvez on sekiz yıl sonra Yeni İspanya'daki idareciler için yeni bir plan önerdi, on yıl sonra Hint Adaları Bakanı olarak atandı, altı yıl sonra orta Andlar'da Tupac Amaru'nun kitlesel yerli ayaklanmaları başladı ve iki yıl sonra Peru kendiyle ilgili yönetmeliği kazandı. Galvez sonunda 1 Aralık 1786'da Yeni İspanya için uzun yıllar özlemini çektiği yönetmeliği çıkartmayı başardı. Birkaç ay içerisinde de öldü." (s.3) Bunun hemen arkasından orijinal planın yardımcı yazarı ve artık Peru Naibi olan Croix Peru'da eski corregidores sisteminin en kötü yanı olan repartimiento de mercancias'ı yeniden tesis etmeyi önerdi.

İspanya ve Peru olmak üzere sadece iki Naiplik vardı. Bir üçüncüsü olan Yeni Granada 1739'da oluşturuldu. Galvez (Capitanerias Generales ve Audiendas sıfatıyla çok sayıda küçük birimle birlikte) neden 1776'da bir dördüncüsünü kurma gereksinimi duydu? 1776 uğurlu bir tarih değildi, İngiliz Kuzey Amerika'sındaki Bağımsızlık Savaşı başlamıştı. Büyük Britanya'ya ve müttefiki olan ve Sacramento-Buenos Aires güzergahındaki kaçak ticaret yoluyla İspanyol egemenliğindeki Güney Amerika'nın yerli bölgelerine ekonomik olarak nüfuz eden Portekiz'e karşı harekete geçmek için bulunmaz bir fırsattı. III. Charles bu nüfuzu engelleyecek güçlü bir devlet kurmaya çalıştı. Bu bugünkü Arjantin, Uruguay, Paraguay ve Bolivya'yı içine alan La Plata olacaktı. "Normal şartlarda İngiltere bu tür niyetlerin gerçekleştirilmesine göz yummazdı."[147] Fakat bunlar normal şartlar değildi. Askeri güçlerin takviyesi işe yaradı. 8500 kişiden oluşan bir kuvvet 1776'da Rio de La Plata'yı geçti ve "üçüncü ve son kez Sacramento'yu ele geçirdi."[148] Bu İspanyol zaferi 1778'deki San İldefenso Antlaşmasında onaylandı ve Portekiz'in La Banda Oriental (bugünü Uruguay) üzerindeki istekleri ebediyen son buldu.

Kuzey Amerika'daki mücadele Hispanik Amerika üzerinde sürekli bir baskı sağladı. 1778 'deki ikinci serbest ticaret kararları dizisine yol açan reform hareketine "bir ivedilik"[149] kazandırdı. İspanya, 1777'de savaşa giren Fransa'yı takip ederek 1779'da Britanya'ya karşı savaşa katılma konusunda büyük baskı altındaydı. Fransızların kararı bir açıdan oldukça açıktı. 1763'den beri Büyük Britanya'nın Amerikalardaki gücünü azaltmaya çalışıyorlardı. Due de Choiseul 1770'de emekliye ayrıldığında böyle bir politikada olması gereken beş temel unsuru yinelediği bir memorandum bıraktı: Savaştan uzak durun, İspanya ve Hollanda'yla ittifak kurun, İngilizlerin finansal kredisini zayıflatın, Britanya'nın Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını destekleyin ve Britanya ile İspanya ve Portekiz kolonileri arasındaki ticareti azaltın. Vergennes 1774'de göreve geldiğinde Choiseul'un

147 Céspedes del Castillo (1946, 865)

148 Askeriyenin yeniden güçlenmesi birkaç yıl sonra, İspanya'nın Kuzey Amerika savaşma girdiği ve Pensacola'yı işgal ettiği zaman faydalarını göstermeyi sürdürecekti. 1783'de Britanya hem Pensacola'yı hem de Doğu Florida'yı İspanya'ya terk etti. İspanyolların İngilizleri (şu an doğu Nicaragua'da bulunan) Mosquito Coast'dan çıkarması aynı zamana rastlar.

149 Rodriguez (1976, 23)

politikalarını canlandırdı.[150] Ancak, Amerikan kolonileri artık, bir savaş başlatarak Fransız elini zorluyordu.

Başlangıçta Fransızlar kendilerini Kuzey Amerikalı devrimcilere gizlice yardım etmekle sınırladılar. Fransız kabinesi bölündü; Turgot "bütün kötülüklerin en büyüğü" olan savaştan kaçınılması gerektiğine inanıyordu.[151] Kuzey Amerikalıların çok uzun süre dayanabilecekleri de kesin değildi. Her şeyden önce, 27 Ağustos 1776'da Long Island Savaşını kaybetmişlerdi. Bu nedenle, General Burgoyne'nin 16 Ekim 1777'de Saratoga'daki yenilgisi Fransa İspanya üzerinde büyük etki yaptı.[152] Fransa birden bir İngiliz zaferinden daha kötü bir şeyden -Fransa'nın yardımını görmeyen asi güçlerin zaferinden- yani bağımsız ve dost olmayan bir Birleşik Devletler ihtimalinden korkmaya başladı.[153] Fransa 6 Şubat 1778'de Birleşik Devletlerce bir antlaşma imzaladı ve açıkça savaşa katıldı.

150 Bkz. Savelle (1939, 164-165)

151 Van Tyne (1916, 530)

152 16 Kasım 1977'sw de General Burgoyne Saratoga'da General Gates'e teslim oldu. Bu haberin o zaman ne anlama geldiğini anlamamız zordur. O zamana kadar savaş Avrupa'da görülmüştü ve 1776'da yazan bir İngiliz risalecinin deyişiyle cahil bir halkı güden ve adım adım kaçınılmaz felakete sürükleyen gözleri dönmüş koloni liderleri ve ihtiras sahibi demagogların küstahlığıydı. "Birden bu cahil halk Eski Dünya'nın en iyi, askeri tarihin en zengin ordularından birini yendi." (Madariaga, 1948, 300)

153 "Vergennes 1776'dan itibaren Amerika'nın bağımsızlık savaşı nedeniyle Fransa ve İspanya'nın Batı Hint Adalarındaki yerlerini kaybedeceği hayaline kapılmıştı." (Van Tyne, 1916, 534). 1776'da Paris'teki Kıta Kongresi delegesi olan Silas Deane Amerikalıların yeterince yardım alamazlarsa İngilizlerle birleşme zorunda kalacağı konusunda Fransızları uyarıyordu. Öte yandan bağımsız bir Amerika Fransa'yı dünya ticaretine egemenlik konusunda Britanya'nın halefi yapacaktı." (Kaptan, 1977, 138-139) 23 Temmuz 1777'de Vergennes Kral XVI. Louis'e bir memorandum gönderdi. Burada şöyle diyordu: "Eğer İngiltere Amerikan ayaklanmasını hızla bastırmazsa onunla anlaşmalıdır. Tebaası olarak tutamadıklarını Peru, Meksika ve Fransız Şeker Kamışı Adalarının zenginliklerine ortak bir saldırı içinde müttefiki haline getirebilir." (Corwin, 1915, 34)'de zikredilmiştir.

Fransa'nın Birleşik Devletler'in gerçek niyetlerinden kuşkusu sürdü ve bu 1782-1783 'de Paris'te yapılan daha sonraki barış görüşmelerinde Britanya'nın Kanada'yı elinde tutmasına izin verilmesi konusunda baskı yapmasının başlıca nedeniydi. Daha 1778'de, Kıta Kongresi Fransızlardan kendilerini Kanada'run (ve ayrıca Nova Scotia ve Floridaların) koloniciler tarafından işgaline göz yummasını istemişti. Ancak, Vergennes Birleşik Devletler'deki diplomatı Condrad-Alexandre Gerard'a 29 Mart 1778'de gönderdiği emirlerinde İngilizlerin bu üç toprağa (contrées) ya da en azından Kanada'ya sahip olmasının Amerikalılar için faydalı bir belirsizlik ve ihtiyat prensibi olacağını yazıyordu. Bu onların Kralın dostluğuna ve ittifakına daha çok ihtiyaç duymalarına neden olacaktı ve bunun kaybolması onun çıkarma uygun değildi" (Fregault & Trudel, 1963, 153'de yeniden basılmış). Vergennes, 1779'da Luzerner'de, Fransa'nın Kuzey Amerika'nın bir güç rolü oynadığını ve komşuları arasın-

Baskı artık İspanya üzerindeydi ve İspanyollar çok tereddütlüydü. İspanya koloni isyanını meşrulaştırır görünecek herhangi bir şey yapmak konusunda çekinceli davranıyordu. Bunun yanında İspanya Britanya'yla Gibraltar ve Minerca'nın bırakılması karşılığı tarafsızlık pazarlığı yapıyordu. Bu İngilizlerin kendilerini yapmak zorunda hissetmedikleri türden bir pazarlıktı. Fransızlar İspanya'nın desteğini kazanma konusunda daha tedirgindiler ve İspanyollara 1779'daki Aranjuez Antlaşmasında bedelini ödemişlerdi. Bu bedel İngiltere'nin ortak olarak işgal edileceği sözüydü; İspanya bunu "aşırı genişlemiş ve zayıf koloni imparatorluğu saldırıya uğramadan önce savaşı sona erdirme yolu olarak görüyordu."[154] İspanya Antlaşmasını Birleşik Devletler'le değil Fransa'yla imzalamıştı.[155] Hedefi tabii ki açıkça Gibraltar ve Minorca'yı yeniden ele geçirmekti; fakat aynı zamanda 'İngilizleri Karayiplerdeki bütün yerlerinden -Louisiana, Mosquito Coast, Jamaica, Aşağı Antiller- çıkarmak istiyordu."[156]

İspanya kan ve paradan oluşan yüksek bir bedel ödedi.[157] Savaş Hispanik Amerika ve İspanya arasındaki bağlantılarda birbiri ardına gelen fiili kesintilerin ilki ile sonuçlandı. Caracas şirketi çöktü. Devlet hazinesi Amerikalardan gelir sağlayamaz hale geldi. Katalan pamuk endüstrisi zarar gördü.[158] Hâlâ en önemli grup olan Cadiz tüccarlarının ticareti, kaçınılmaz olarak, artık en büyük gelişme döneminde olan kaçak ticaretin lehine en büyük karmaşanın içine girdi.[159]

Bütün zararların en büyüğü belki de yeni başlayan enflasyon dönemiydi. 1774 gibi geç bir tarihte, Canpomanez Kontu İspanya'nın

da huzursuzluk yarattığını görmekten hiçbir çıkarı olmadığını ifade etti. "Britanya, Paris müzakerelerine geldiğinde Fransa'nın umduğundan daha fazla taviz vermeye hazırdı. (Örneğin St. Lawrence'daki balık avlama hakları, daha da önemlisi kolonicilerin 1775'de sahip olduğundan daha büyük sınırlar). Fransa'nın tutumunun Amerikalılar tarafından b eğeni lmed iği ni söylemeye gerek yok sanırım. Bkz. Trudel (1949b, 213-214)

154 Dull (1985, 108)

155 Anglo-Amerikan devrimi sırasında İspanya Fransa'nın müttefikiydi; ancak, Büyük Britanya tanıyana kadar, bağımsızlığını tanıyamayacağı Birleşik Devletler'le hiçbir zaman müttefik olmadı. (Bemis, 1943, 16)

156 Navarro Garcia (1975, 141). Gerçekte İspanya'nın tüm aldığı Florida'lar ve Mosquito Coast'du ve bunun için Belize'yi satmak zorunda kaldı. İspanya ayrıca Minorca'yı da aldı, ama Cebeli Tarık'ı alamadı.

157 Hamilton (1944, 40)

158 Bkz. Herr (1958,145-146)

159 Garcia Baquero (1972, 43). En gözde kaçak biçimi "hacerse el sueco", yani tarafsız İsveç renklerine bürünmekti.

kâğıt para enflasyonundan kurtuluşunu "büyük bir ulusal varlık" olarak zikrediyordu. Fakat azalan gelirlerle birleşen savaş giderleri kraliyet hazinesini tüketmişti. Bu örüntü 1793'ten sonra tekrar edecekti. Giderler reel olduğu için İspanyol devleti bir şekilde telafi etmeliydi. Gerçekte, "Amerikan kolonicileri kâğıt paranın itfası için vergilendirildi.[160] Tabii ki, İspanya'daki insanlar da vergilendirildi. Sonunda, bu enflasyon hem Napolyon'un İspanya'yı işgalinde hem de bağımsızlık hareketlerinde önemli bir faktör oldu.

İspanya'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na isteksiz katılımının İspanyol Amerika'sında yansımaları olacaktı.[161] Tam bu sırada iki önemli ayaklanma oldu: Peru'da Tupac Amaru ve New Granada da Comuneros.[162] Tupac Amaru ayaklanması Amerikaları o kadar sarstı ki, gerçek hedefi hâlâ büyük bir tartışma konusudur. Bu bağımsızlık hareketinin ilk savaş borusu muydu yoksa neredeyse tam tersi miydi?

And Dağları'nda Tupac Amaru'nun liderlik ettiği -sadece uzun bir dizinin en etkili doruk noktası olduğunu hatırlamamız gereken[163]- yerli ayaklanmasını boyun eğdirilmemiş yerlilerin son büyük çabası olarak görenler vardır.[164] Bu hiç şüphesiz zamanın birçok idarecisinin görüşü, en kötü ifadeyle medeni yolları kabulü ilkelce bir reddediş, en iyi ifadeyle onaylanmasa veya hoş görülmese de anlaşılabilen "toplumsal bir haykırıştı".[165] Bu kesim Andlardaki yerli ayaklanmalarının tarihini "bir bağımsızlık önbelirtisi" olarak nitelendirmeye çalışanlara karşı cephe alır. Bu daha sonraki bazı Peru tarihçilerinin çabası Cahunu tarafından "tamamıyla hayal ürünü *(contresens)*" olarak reddedilir. Ona göre bu yerli ayaklanmaları Amerika'nın Avrupa'ya isyanından çok, yerlilerin "ortak düşmanları Kreollerin baskısına karşı ayaklanmasıdır."[166] Olayların bu versiyonunda, Tupac Amaru'nun hareketinin Kral'in hizmetkârlarına olmasa da Kral'a

160 Hamilton (1944, 41, 48)

161 Liss (1983,137)

162 Madariaga'nın yerinde olarak belirttiği gibi : "İsyanlar bulaşıcı olma eğilimindeydi... Her halükârda Tupac Amaru-Condercanqui ile bağlantılı devrimci hareketlerin 1783'e, yeni Versailles Barışı'na kadar sürmesi önemlidir." (1948, 302-303)

163 Bkz. Bonilla (1972, 17)

164 Harlow (1964, 636)

165 Valcarcel (1960, 358). Valcarcel'in öngördüğü tek alternatif onu yeni bir devlet kurmak için başlatılmış bir siyasi bağımsızlık hareketi saymamızdır; bu da ona göre "anlamsız" olurdu.

166 Chaunu (1964, 194)

"sadık" olduğu[167] açıklaması yapmasına büyük vurgu yapılmaktadır. Fakat sadakat her iki yönde de işliyordu. Tupac Amaru ayaklanmasının sonuçlarından birisi beyaz nüfusun bir kısmının koloni düzeninin "hegemonyasının en iyi savunusu ve daha kalabalık yerli ve melez kan sınıfların elinde yok olmaya karşı tek garanti olduğu" hissine kapılmasına neden olmasıydı.[168]

Bununla birlikte üçüncü bir görüş daha vardır. Bu da Tupac Amaru'yu, savaşı Kreollerle olan bir Kral bağlısı ya da ilk bağımsızlık savaşçısı olarak değil, bir sosyal devrimci olarak görmektir. Bu ayaklanmalar ancak, onları dünya ekonomisinin çevrimsel evresi (ya da konjonktürü) içerisine yerleştirirsek bir anlam ifade eder. Üç düşünce vardır. Birincisi, 1763'ten sonraki genel ekonomik çöküşü biliyoruz. Bu 1776'da İngiliz Kuzey Amerika'sının devrim olaylarına ve İspanya'nın 1779 yılı itibariyle İngilizlere karşı tavır almasına neden olmuştu. İkincisi, III. Charles tarafından başlatılan reform hareketini biliyoruz. Bu da 1778'de ikinci önemli bir dalga halinde devam etti. Üçüncüsü, And bölgesinde tarımsal fiyatların düşüşünün etkisi vardı. 1779-1780 yılları "oldukça kesin biçimde, yüzyılın en büyük düşüşlerinden birine karşılık gelmektedir. Bunun yanında, 1779-1780 yılları 1759'dan beri düşüş halinde olan bir trendin dramatik dip noktalarından ibaretti.[169]

Ayaklanmalar, ilkel bir direnişten çok öte, her şeyden önce, sadece yakın zamanlarda merkezi idarenin elinin güçlendirilmesi girişimleriyle daha etkin hale getirilen kapitalist dünya ekonomisine katılımlarıyla başladı.[170] Peru idarecilerinin rüşvetçiliği ve suistimalleriyle ünlü hale geldi. Jose Gabriel Condorcanqui, IL Inka Tupac Amaru olduğu iddiasıyla 1780'de ayaklandığında ana teması olarak yerlileri çok yüksek ve ekonomiyi çökerten vergilerle ezen "kötü yönetim" i kullandı.

Tupac Amaru'nun kişisel hareket noktalarını çözmeye çalışmak konumuzla çok da ilgili değildir. Önemli olan uyandırmış olduğu toplumsal tepkidir. Ayaklanmanın çekirdeği yerli kırsal nüfus

167 Valcarecel (1957, 241)

168 Halperin-Donghi (1972, 118) Bkz. ayrıca, Tupac Amaru'nun isyanını Peru'nun kral yanlılığının temel nedenlerinden biri olarak gören Chaunu'nun kendisi. (1963, 406)

169 Tandeter & Wachtel (1983, 234-232). Burada Labrousse'nin Fransız ihtilali için taslağını çizdiği senaryo ile olan paralelliklere işaret ederler.

170 Corublit (1970, 131). Onun da savunduğu gibi kararlı modernleşme projesi çatışmaların genelleşmesi sonucunu doğurdu, (s. 133)

arasında olmakla birlikte, her yerde aynı derecede değildi. Golte bazı kaba ama ikna edici hesaplamalar yapmıştır. Her eyalet için (toprak koşulları, ihracata yönelik üretim miktarı, madenlerdeki istihdamın yarattığı ücret olanaklarıyla değişen) kişi başına düşen toplam gelir endeksi oluşturdu. Bundan yasal olarak ve yasal olmayan yollardan gerçekte konulan ortalama haraç düzeyini çıkardı. Geriye kalan toplam miktarın düşüklüğüyle ayaklanmaya katılım oranı arasında neredeyse kesin bir ilişki tespit etti.[171] Piel doğru biçimde Tupac Amaru ayaklanmasıyla yukarıda tartıştığımız, neredeyse eş zamanlı Pugachev ayaklanması (1773-1775) arasında birçok paralelliğe işaret eder. "Çar" ya da "Inca" olma iddiası: Büyük arazi parçaları üzerinde ayaklanan köylüler: Kısmen angaryaya dayanan büyük bir madencilik işletmesi -kısaca, pazara yönelik etkinlikler için büyük bir işgücü zorlaması.[172]

Tupac Amaru Kreollerin desteğini sağlamaya çalıştı. Gerçekte, başlangıçta, otoriteler olası reformlardan hoşnut olmayan *corregidore* (yerel yöneticiler) grubunun Tupac Amaru'ya esin kaynağı olduğundan şüphelendiler ve belki de buna ait belli kanıtlar da vardı.[173] Fakat grubun çıkarları tamamıyla farklı yönlere doğruydu. Kreollerin yerliler, siyahlar, Mestizolar ve mulattolara karşı "taşıdıkları kan gururu" daha başından beri Hispanik Amerika"nın bir gerçeği olmakla kalmamış, bu on sekizinci yüzyılda gerçekten de artmıştı.[174] Sosyal uzaklık duygusu karşılıklı bir hal alıyordu.[175] Nüfus istatistikleri oldukça açıktır. 1780'de Peru nüfusunun % 60'ı yerliydi, fakat çok azı Lima'da yaşıyordu. Yalnızca % 12 İspanyoldu (bunlar Kreol ya da yarımadalıydı). Geri kalan kısım sözde sınıflardı -temelde siyahlar, mestizolar ve mulattolar.[176] Yerliler için en öncelikli düşman ekonomik ve sosyal hayatı kontrol edenlerdi ve "genelde bunlar ya-

171 Bkz. Golte (1980,176-179)

172 Bkz. Piel (1975, 205, fin. 22)

173 Bkz. Fisher (1971, 409, 410)

174 Konetzke (1946, 232)

175 "İspanyol ve Avrupalıların beyaz çocukları olan Kreoller yerlilerle sorun yaşamamak istiyordu; yerliler de ırkları ve geleneklerine bağlı olarak, görmezden geldikleri ya da nefret ettikleri Kreollerle ilişki içinde değildi." (Gandia, 1970, 10)

176 Bkz. Golte (1980-42-43) Bu tabii ki Amerika'daki tek nüfus örüntüsü değildi. Guatemala ve Bolivya'da oranlar benzerdi. Fakat Yeni Granada'da mestizo unsuru yerlilerden çok daha fazlaydı. Brezilya'da ve Karayip adalarında zenciler ve Kuzey Amerika'da ise beyazlar sayıca egemendi. Bkz. Humboldt'un Chaunu'da (1964, 196) yeniden çıkarılan 1820 grafikleri. Hispanik Amerika'nın ırk sistemindeki kategorileştirmelerle ilgili olarak bkz. McAlister (1963)

rımadalılar değil Kreollerdi".[177] Bunun yanında, Tupac Amaru kölelere özgürlük sözü vermiş ve örneğin Kreollerin sahip olduğu *obrajes'i* (tekstil imalatı birimleri) tahrip ederek, mülkiyetle ilgili "şüpheli" görüşler ileri sürmüştü. Bu türden bir ayaklanmayla karşı karşıya kalan Kreoller çok geçmeden İspanyollarla ortak bir dava edindiler.[178] Lewin'in belirttiği gibi, o sırada Hispanik Amerika'da genel olarak iki farklı devrimci hareketi vardı: Göçmen ve yerli. "Bazen yolları kesişti... Bazen ayrı yollarına gittiler."[179]

Tupac Amaru Ayaklanması taviz -*repartimentomın* kaldırılması-[180] ve askeri güç karışımıyla bastırıldı. Fakat ayaklanmanın önemi Hispanik Amerika için taşıdığı siyasi sonuçlarda yatıyordu. Yerliler bundan sonra önemli bir ayaklanmayı yönetme inisiyatifini kesin biçimde kaybettiler.[181] Bunun nedeni Tupac Amaru ayaklanmasının büyüklüğü, başlangıçtaki başarıları ve şiddetinin beyazları çok korkutmuş olmasıydı. 1780'den sonra bu tür ayaklanmalara beyazların ya da beyazımsıların "katılımı" söz konusu olmayacaktı.[182] Bunun yerine devrimlerin liderliğini bu noktadan sonra melezler üstlenecekti. Yine de bundan sonra bile, ayrılıkçılık ve bağımsızlığa bağlılık genel bir kural olarak "sömürge altındaki yerli ve siyahların nüfusuyla ters orantılı" kaldı.[183] Bağımsızlık savaşlarında, özellikle Peru'da, yerliler her iki taraftan da zarar gördü. "Bütün ordular tarafından yağmalandılar."[184]

Tupac Amaru'nun başlangıçtaki başarıları komşu naiplik New Granada'da Comuneras olarak bilinen bir harekete esin kaynağı oldu.[185] Bu da Bourbon reform sürecinin etkilediği (ama neden ol-

177 Fisher (1971, 421)

178 Huphreys & Lynch (1965a, 28). Tungasua'nın zenci kölelerin serbest bırakılması, ayaklanma sırasında Kreol ahşap depolarının yıkılması ve hepsinden önemlisi yerli nüfusun bağımsız harekete geçmesinde saklı potansiyel tehlike, ortaklıktan ayrılma ve daha sonra Kreolleri yerlilere karşı yöneltmek için yeterli nedenlerdi. (Bonilla, 1972, 19)

179 179 Lewin (1957,143-144)

180 Bkz. Golte (1980, 202), ve Fisher (1971, 411)

181 Bonilla (1972, 16)

182 Campbell (1981, 693)

183 Chaunu (1963, 408). Beyaz oranının en yüksek olduğu yerler devrimin iki merkezi olan Venezuela ve La Plata ve daha sonra Yeni Granada, bunun arkasından da yeni İspanya ve Peru idi. (s.408, fn.13)

184 Lynch (1973, 276)

185 Socorrolular (Socorro ayaklanmanın merkeziydi) Tupac Amaru'nun sözde zaferiyle büyülenmişti. "(Phelan, 1978, 68)

madığı)"büyük devrim sürecinin" bir yansımasıydı.[186] Tupac Amaru'nun başarıları New Granada'nın başkenti Santa Fe'de, Bogota'da ve diğer kentsel merkezlerdeki Melezleri de "sürekli bir endişe hali" içerisinde tuttu.[187]

16 Mart 1781'deki *Comuneros* ayaklanmasının doğrudan nedeni yeni yönetmeliklerin sertliği ve yeni Genel Müfettiş Juan Fransisco Gutierrez de Pinedes'in artan *alcabalasma* (satış vergisi) duyulan öfkeydi. En önemli konu "yeni vergiler koyma yetkisine" kimin sahip olduğuydu.[188] Bu nedenle, konu anayasaldı ve İngiliz Kuzey Amerika'sı yerleşimcilerinin öne sürdüğü konuyla paraleldi. Aradaki fark, New Granada'da merkezi mali gücün devriyle daha az ve bu gücün kötüye kullanılmasıyla (örneğin aşırı vergiler ve yerlilere ait ortak araziler olan *Resguardos'un* işgali ve bu arazilerin büyük oranda mestizos olan küçük alıcılarla birlikte Melez toprak sahiplerine *[hacendados]* haraç mezat satılması gibi) çok daha fazla ilgilenen önemli bir yerli nüfusun olmasıydı. Durum yerel tekstil endüstrisinin, dünya ekonomisinin genel ekonomik problemlerinin bir sonucu olarak, gerilemesiyle daha da kötüleşti.[189]

Peru'daki sosyal çakmak kutusu, çakıldığı zaman, (her ne kadar *caciques* olsalar da, eski İnka aristokrasisinden geldiklerini iddia etseler de) yerlilerin liderliğinin eline düşerken, New Granada'da diriliş daha başından itibaren çok büyük bir mestizo unsuru taşıyordu ve liderlik (mütevazi de olsa) bir *hacendedo* olan Melez Juan Fransisco Berbeo tarafından üstlenilmişti. Bu nedenle, New Granada'da, şu ya da bu şekilde bir liderlik altında fiilen iki ayaklanma vardı -merkezi Socorro'da bulunan bir mestizo ayaklanması ve Cassanare *Ilanos'daki* yerli ayaklanması.

İsyancılar Santa Fe üzerine yürüdüler buradaki karmaşada güç geçici olarak Başpiskopos Antonio Caballero y Gongora'nın eline geçti. Piskopos kurnazca ve uzlaştırıcı bir tavır izledi. Berbeo "isyancılar" ordusunu geri çekti[190] ve Cabelllero ile pazarlığa girişti. Sonuçta ortaya bir uzlaşma, vergileri indiren, İspanya Yarımadası'n-

186 Lievano Aguierre (1968, 467) aynı zamanda, Tupac Amaru ayaklanmasının Comuneros Devriminin seyri üzerinde kesin yankısı olduğunu belirtir." (s.470)
187 Cardenas Acosta (1960, I, 88)
188 Phelan (1978, XVIII)
189 Bkz. Loy (1981, 255)
190 Lynch (1985, 34)

dan olmayan İspanyollara daha çok devlet görevini garanti eden ve yerlilere bazı iyileşmeler sunan Zipaguira kapitülasyonları (8 Temmuz 1781) çıktı. Bununla birlikte yerliler kapitülasyonları temelde bir "ihanet"[191], (ayaklanmanın mestizo ve Kreol unsurlarını yatıştırarak) yerlilerin Santa Fe'ye girmesini engelleme yolu olarak görüyordu. Yerliler savaşmayı tek başına sürdürmeye çalıştı; ancak önceki müttefiklerinin yardımıyla bozguna uğradılar.

Sonunda İspanya'dan memnun olmayan elitlerin bir kısmı, "sıradan halk" ve "miraslarını kaybedenler"den oluşan geçici ittifak imkânsız bir ittifak haline geldi.[192] Öncekiler karşılıkları olan Kuzey Amerikalı yerleşimcilerin ayaklanmasından esinleniyordu.[193] Sonrakiler ise Tupac Amaru'nun örneğinden ilham alıyordu; sonunda Kreol toprak sahipleri onları desteklemediği gibi, onları açıkça reddetti ve otoriteyle işbirliği yaptı.[194] Bununla birlikte, New Granada'da (oldukça faklı bir coğrafyanın kurduğu) elitler Tupac Amaru örneğinden çabuk ders çıkardılar. Ayaklanmanın liderliğini üstlenerek ve onu içeriden baltalayarak gelecekle ilgili seçeneklerini İspanya'ya karşı kendi çıkarlarını izleme açısından, çok daha iyi bir şekilde korudular. Bolivar New Granada'da ortaya çık ve 1820'lerde Peru'da çok karmaşık bir biçimde karşılanacaktı.

Kreollerin bağımsızlık güdüsü şimdi ikili desteğini bulmuştu-Kreollerin yarımadadan gelenler karşısındaki mağduriyetleri ve her ikisinin de beyaz olmayan aşağı bir sınıftan olduğu korkusu. Hispanik Amerika'nın (ve daha az derecede Brezilya'nın) geç sömürge dönemi tarih yazınına neredeyse egemen olan, Kreol-yarımadalı rekabeti konusuydu. Bir Kreol, tanım gereği, bir yarımadalının torunuydu. Hispanik Amerika'daki bütün dönemlerde, bütün yerleşimci kolonilerde olduğu gibi yerleşimcilerin bir kesimi kolonide doğuyor, bir

191 Lynch (1985, 36); bkz. ayrıca Arciniegas (1973), XIX. bölümünün başlığı "ihanet"tir.

192 Lievano Aguirre (1968, 447)

193 Bkz. Cardenas Acosta (1960, I, 88)

194 Izard (1979, 134). Göz önüne alınması gereken başka bir faktör vardı- zenci köleler. Tupac Amaru köleliğe son verdiğini ilan ederek Kreolleri korkutmuştu. Konu Comunero ayaklanmasında doğrudan ortaya çıkmadıysa da arka planda yatıyordu. Venezuela uzun süredir, cimarrones adı verilen kaçak kölelerin oluşturduğu önemli toplulukların geliştiği bir bölge olmuştu. Birçoğu "sosyal çetecilikle" uğraşıyordu ve çiftliklerdeki kölelerle gizli bir ilişki sürdürerek onların cimarrones 'in intikam tehdidini sahipleriyle pazarlık silahı olarak kullanmalarını sağlıyordu. "Venezuela sakin ve huzurlu bir yer değildi" (Dominguez, 1980, 48). Uzamış bir yerli ayaklanması hiç şüphesiz zenci kölelerininkini de ateşlemiş olabilir.

kesimi de metropolden göçle geliyordu. Sonrakiler arasında bazıları yeni yerleşimciler, diğerleri de metropole geri dönme niyetiyle geçici bir tür memnuniyetle çalışmak için göç eden kişilerdi. Bazıları bu niyetlerini gerçekleştiriyor, bazıları ise bunu yapamıyordu. Her halükârda, bir yarımadalı metropole geri dönse bile, kolonide doğan ve orada kalmayı tercih eden çocuklarının olması tamamıyla olasıydı.

Tartışma bir anlamda iki evreden geçti. Klasik görüş, on sekizinci yüzyılda Kreollerin yarımadalıları kayırmak adına resmi görevlerden uzak tutuldukları ve memnuniyetsizliklerinin kaynağının bu olduğu şeklindeydi.[195] Bu görüş 1950'lerden başlayarak saldırıya uğramaya başladı. Örneğin Eyzaguirre Kreollerin bürokraside hâlâ kesin egemenliklerini sürdürdüğünü ve söz konusu olanın Kreollerin çoğunluğuna resmi görevlere ulaşma ayrıcalığı kazandırma dürtüsü olduğunu savunur.[196] Revizyonistler olayların sırasının -Kreollerin memnuniyetsizliğine yol açan Buorbon reformları- gerçekte tam tersi olduğunu savunur. Kreol kontrolü İspanyol resmi çevrelerinde tedirginliğe neden oldu.[197] Bourbon reformu Kreollerin iddialarının nedeni değil sonucuydu.[198]

Konunun gelişim sırası ve algılamalardaki gerçeklik derecesi her neyse, yarımadalıların Hispanik Amerika'daki "yeri" konusu "daha şiddetli" yani daha halka açık hale geldi ve koloni yönetimi tartışmada bütün ağırlığını yarımadalılar tarafında kullandı.[199] Bu eski yasaları uygulamaktan çok yeni yasalar çıkarmakla ilgiliydi.[200] Konu daha şiddetli bir hal aldı, çünkü bir yanda Kreollerin sayısında büyük bir artış vardı.[201] Öte yandan özellikle İspanyolların Amerikaları "yeniden fethetme" çabası ve ekonomik büyüme nedeniyle büyük bir göçmen akımı vardı.[202] Durum hiç şüphesiz Kreollerin

195 On dokuzuncu yüzyıl liberal tarihçilerin görüşü buydu. Bu Diffie (1945, 488) ve Haring (1947, 136, 194) tarafından hâlâ tekrarlanmaktadır. Collier (1963, 19) bunun abartılı fakat yine de gerçek bir görüş olduğunu söyler. Bonilla (1972, 58) bunun 1776-1787 itibarıyla doğru olduğunu söyler. Tarih yazını ile ilgili bir tartışma için bkz. Campbell (1972a, 7) ve Burkholder (1972, 395)

196 Eyzaguirre (1957, 54-57) Kreollerin yönetimdeki egemen rolü üzerindeki vurgu Barbier tarafından da paylaşılır. (1972,434)

197 Campbell (1972a, 20)

198 Marzahl (1974, 637)

199 Halperin-Donghi (1972, 127)

200 Bkz. Konetzke (1950)

201 Bkz. Chaunu'daki (1964, 195) rakamlar.

202 "Bürokratlar ve tüccarlar yeni bir dünya arayışıyla kolonilere akın etti. Bu dünya İspanyollar için çok daha uygundu; onlar hâlâ üst kademe yönetimde kabul ediliyordu

gözüyle metropol otoritelerinin "keyfiliği"[203] ve İspanyol otoritelerin gözüyle Kreollerin "yersizliği" ve "şüpheli sadakatsizliği" ile kötüleşti.[204] İngiliz Kuzey Amerika'sında olduğu gibi belki yavaşça ama sürekli olarak karşılıklı şüpheler gelişti. Fakat daha büyük bir sorun daha ortaya çıktı-ırkçılık, İngiliz Kuzey Amerika'sında durum görece olarak açıktı. Beyazlar ve siyahlar vardı. Irk engeli güçlüydü. Yerliler hor görülüyordu; fakat büyük oranda ekonomik sistemin dışındaydılar. Mulattolar siyahtı. Beyazlar arasında da ayrımlar çok fazla etniklikle karmaşıklaşmamış büyük oranda açık sınıf çizgileri üzerindeydi. Kökenleri İngiliz değil, örneğin Alman olan yerleşimciler de olacaktı. Fakat bu anlamda ortaya çıkan çatışmalar siyasi karışıklıkta hiç rol oynamadı. Sadakat yanlıları ve yurtseverler vardı. Fakat ne adalı ne de Kreol mevcuttu.

Radikal hareketler (Portekiz ve Fransız kolonilerinde olduğu gibi) Hispanik Amerika'da da çok daha karışıktı. Basit bir siyah-beyaz çatallaşmasının yerine karmaşık bir dereceli hiyerarşi vardı. 300 yıllık cinsel alışkanlıklar gerçeklikleri yarımadalıların "saf beyaz", fakat Kreollerin "şöyle ya da böyle beyaz" olduğu anlamına geliyordu. Lynch'in belirttiği gibi gerçekte, Bolivar'ın kendisi gibi esmer tene, kalın dudaklara ve kalın bir deriye sahipti.[205]

Hiç şüphesiz, "beyazlığın" ödüllendirildiği bir yapıda (Chauna'ya göre üçte iki) karışık kanlı olma gerçeği[206], birçok Kreolü "torun" olma yüksek statüsünü (her ne kadar ırksal belirsizlikle lekelenmişse de) yeni gelenler üzerinde bir sınıf üstünlüğü şeklinde yorumlamaya yöneltti. Kreol grubu büyük oranda ataları on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Andalucia, Extramadura ve Castile'den gelen kişilerden oluşuyordu ve bu grup on sekizinci yüzyılda gelenleri İspanyol değil, oransız biçimde Cantabrian Dağlarından ve Galiçya'dan gelen insanlar olarak görüyordu. *"Anti-gachupin"* folkloru *(gachupín* yarımadalılar için kullanılan alaya bir ifadedir.) 'anti-Cantabrian' ve hatta Seville'in 'anti-Galiçya' folklorunu hatırlatmaktadır.[207] Kreoller yarıma-

ve bu arada comerciolıbre yarımadadan gelen tekelciler için garantiler koymuştu. (Lynch, 1973, 16)

203 Lievano Aguirre (1968, 439)

204 Campbell (1976, 55). Campbell özellikle Galvez'in Tupac Amaru ayaklanmasında Kreol milislerin oynadığı role tepkisine gönderme yapıyor.

205 Lynch (1973, 19)

206 Chaunu (1964, 197)

207 Chaunu (1963, 412-413). Chaunu bu gerilimlerin on dokuzuncu yüzyıldaki Carlist savaşlarda da sürdürdüğünü belirtir.

dalıları *godos,* yani Gotlar olarak da adlandırıyordu. Bununla muhtemelen barbar Gotların Roma İmparatorluğu İspanyasına inişiyle bir paralellik ima ediliyordu.[208] Yarımadalılar da buna Kreollerin tembel olduklarını söyleyerek karşılık veriyordu.[209] Yerleşimci yarımadalılar gerçekte çoğunlukla fakir, yukarı doğru hareketli kişilerdi.[210] Kreoller çoğu zaman aşağı doğru hareketli ekonomik merdivende sıkışmış görünüyordu.[211] Kreoller ve yarımadalılar bu statüleri ciddiye alıyorlardı, ancak bir noktaya kadar. Grandion'nın hatırlattığı gibi, siyasi mücadelenin dönüm noktası nihayet geldiğinde, unvanlar çoğunlukla aileyi değil mevcut siyasi tercihleri yansıtıyordu."Garip olan bu sözde Kreollerin aslında İspanyol olması, sözde İspanyol olanların da Kreol olmasıydı.[212] Ayrıca ekonomik merkez çoğu zaman önemli bir düşünceydi. Izard'ın Venezüella ile ilgili olarak söylediği gibi "tüccarlarla toprak sahipleri arasındaki çatışma metropollülerle Kreoller arasında değil, üreticilerle alıcılar arasında gerçekleşmişti."[213] Bunun kanıtı olarak çatışmaların, yarımadalı bütün tüccarların sahneden çekildiği bağımsızlık sonrasında da sürmesini gösterir.

Açıkça görünen odur ki Bourbon reformları, sorunları kristalleştirmişti. Eğer İspanya İngilizlerin Hispanik Amerika'daki ekonomik çıkarlarının her an gerçekleşebilecek son ileri hamlesini sınırlayacaksa çok gerekli olan, merkezi otoriteyi yeniden tesis etme girişimi -"ümitsiz bir artçı eylem" olarak[214]- kazananı olmayan bir oyundu. III. Charles ve adamı Galvez başarısız olsaydı, İngilizler kazanacaktı. Fakat III. Charles ve Galvez başarısız olmadı. Örneğin, Kiliseyi dizginlemek anlamında çok başarılıydılar. Cizvitlerin kovulması çok kolay oldu ve bu İspanyol devletinin çeşitli finansal ve otorite problemlerini çözdü. Fakat süreç içerisinde Kroellerin sadakati acı biçimde sınandı, zira Avrupa'ya gönderilen binin üzerinde Amerikan Cizviti aslında "Kreol elifinin çiçeğiydi."[215] Bu politikanın

208 Bkz. Chaunu (1964,197)
209 Brading (1971, 213)
210 Bkz. Congreso Hispanoamericano (1953, 273)
211 Brading (1973b, 397)
212 Gandia (1970, 27)
213 Izard (1979, 54)
214 Brading (1984, 438)
215 Branding (1984, 402) Bkz. ayrıca Bauer (1971, 80-85) Cizvitlerin sürgünü Hapsburg politikalarından Bourbon politikalarına diğer bir dönüm noktasına işaret ediyordu. "Hapsburglar rahipleri kullanırken Bourbonlar askerleri istihdam ediyordu." (Brading 1971, 27).

sonucu geride kalanların "yabancılaşmasıydı"[216]. Cizvitler, başkanların yerine memurların geçirilmesi, daha etkin biçimde toplanan daha yüksek vergiler nedeniyle bu yabancılaşma, özellikle dünya sisteminin değişen siyasi iklimi göz önüne alındığında, elitleri bağımsızlığa yönlendirecekti. 1781'de, Marcos Marrero Valenzuela III. Charles'a bunun olacağını öngören bir muhtıra yazdı.[217]

Gerçekten de öyle oldu. 1763'deki Paris Antlaşmasının ertesinde, 20 yıldan daha az bir sürede, bütün Amerikalar bir dizi bağımsız yerleşimci devleti kurma yoluna kaçınılmaz olarak girmiş görünüyordu. Sonraki 50 yıl sadece, ayrıntılı olarak resmedilmese de genel hatları çizilen bir örüntünün açılmasıydı. Bunun böyle olmasının nedeni tam olarak yeni ortaya çıkan İngiliz dünya düzeni bağlamında (bütün taraflar açısından) ardı ardına gelen gelir-gider hesapları toplamında olmadığı gibi çok benimsenen iki görüş olan yerleşimciler arasında "özgürlüğe" adanmış kahramanların varlığı ya da metropol güçlerinin yargılarındaki bazı yanlışlıklarda da değildir. Bu hiç şüphesiz parlak bir hesap değildi. Bir kere başlatıldığında, yerleşimcilerin bağımsızlık hamlesi kendi ivmesini oluşturacak ve çoğu zaman dar kapsamlı kolektif çıkar hesaplarının ötesinde sonuçlar ortaya çıkaracaktı. En nihai sonuç hem kuzey hem de güney Amerikalarda aynı anda hem İngilizler hem de yerleşimciler için farklı şekillerde yararlıydı. Tabii ki yararların derecesi ve niteliği değişiyordu. Başlıca kaybedenler İber yarımadasındaki devletler ve Amerikalardaki beyaz olmayan halklardı. Bu eşit olmayan bir yarışmaydı ve başladıktan hemen sonra sonuç açıkça görülebiliyordu. Kazananların fiili uzun vadeli ittifakı dünya sistemine en doğrudan siyasi istikrar kazandıran ve dolayısıyla dünya çapındaki sermaye birimi için en uygun olan ittifaktı.

1781'de, Birleşik Devletler güçleri İngilizleri Yorktown'da bozguna uğrattı. Bu büyük Britanya için büyük bir yenilgi olarak görülüyordu ve İngilizler için acı bir durumdu. Ancak 1873'deki Versailles Antlaşması'na kadar barış yapılmadı. Bunun neden böyle olduğu dünyanın gerçek askeri durumunu bir ölçüde yansıtmaktadır. Zira Büyük Britanya sadece kolonileriyle savaşmıyordu. Fransa, İspanya ve Hollanda'yla da savaş halindeydi ve Avrupa'nın büyük kısmı fiilen ona karşı ittifak yapmıştı. 1781 ve 1783 arasındaki iki yıl içerisinde,

216 Brading (1984, 403)
217 Bkz. Munoz Oraa (1960)

İngiliz donanması Saints Savaşı'nda Fransız Donanmasını kesin biçimde bozguna uğrattı. Cebelitarık üzerine yapılan Fransız-İspanyol saldırısı sonuçsuz kaldı. İngilizlerin Avrupalı düşmanlarına karşı kazandığı bu başarılar Yorktown'daki bozgundan daha önemliydi ve bu, 1783'den sonra on üç Kıta kolonisini kaybetse de Britanya'nın dalgalara hükmetmeyi sürdüreceği anlamına geliyordu.[218]

1783 yılı, İngilizlerin bakış açısından, barışa değil bir ateşkese işaret ediyordu. Hegemonya isteğinde herhangi bir azalma söz konusu değildi. 2. Bölümde, Fransızların İngilizlerle nasıl baş etmeye çalıştığını görmüştük. Eden antlaşması, ihtilal, ihtilal savaşları, Napolyon yayılmacılığı, kıta blokajı. Şimdi yerleşimci halkların çıkarlarını nasıl savunmaya çalıştığı hikâyesine dönmeliyiz. 1783'den sonra yerleşimcilerin mücadelesinde güç dengesini sarsan üç önemli "an" oldu: Haiti'deki devrim, Napolyon'un İspanya'yı işgali ve Fransızların 1825'deki nihai çöküşü. Hikâyeyi bu önemli olaylar bağlamında Amerikaların perspektifinden anlamaya çalışacağız.

1783'den sonra, yeni bağımsızlığını kazanan Birleşik Devletler zaferinin meyvelerini toplamaya çalıştı. Bunun beklenenden daha zor olduğu ortaya çıktı. Özelde, en önemli ekonomik hedeflerinden ikisi -Avrupa'ya, Karayiplere ve başka yerlere olan ihracatını arttırmak; Kuzey Amerika kıtasının sınır bölgelerindeki topraklara ulaşmak ve bunlar üzerindeki kontrolü arttırmak- İngiliz egemenliğine son vermekle hiçbir şekilde garanti altına alınmış değildi. Bunun yanında, Devrim Savaşı içeride birçok toplumsal çatışmaya neden olmuş; bu yeni devletin istikrarını ve dolayısıyla yerleşimcilerin kendileri için koydukları ekonomik hedeflere ulaşma imkânını tehdit eder hale gelmişti.

Bağımsızlık Savaşı sırasında Kıta Kongresi Britanya ile olan ekonomik bağlarını tabii ki kesmişti. Kıta Kongresi, uluslararası olarak, 1776 gibi erken bir tarihte güçlü bir serbest ticaret konumu aldı ve bunu savaş boyunca sürdürdü.[219] İngiliz mamul mallarından uzak durma kısmen yurtiçi imalat sanayindeki artışla ve Fransa, Hollanda ve İspanya'dan yapılan ithalat artışıyla telafi edildi. İthalatın bir kısmı ihracatla ödendi; büyük bir kısım ise destekler ve kredilerle ve Fransız askeri güçlerinin üretim sektörünü kendi harcamalarıyla desteklemesi

218 Gottschalk (1948, 7). Bkz. ayrıca Anderson (1965, 267-268)
219 Bkz. Bemis (1935, 45-46) ve Nettels (1962, 1-6)

sayesinde karşılandı. Ancak, genel olarak, savaş ekonomide ve özelde imalat sektöründe 'devrimsel etkiler' yaratmadı.[220]

Bunun yanında, savaşın hemen ertesinde gelen ticari çöküşte (kaybeden taraf olan) Büyük Britanya (kazanan taraf olan) Birleşik Devletler ve Fransa'dan daha iyi konumdaydı. Birleşik Devletler temelde, Büyük Britanya'ya oldukça bağımlı ilişki içerisinde kaldı[221]; bu hem Birleşik Devletler hem de Fransa için düş kırıcı bir durumdu. Var olan bilgilerimize göre nedenler yeterince açık gözükmektedir. Birleşik Devletler için İngiliz limanları güçlüydü ve hizmetleri de pahalı değildi. Her şeyden önce, Birleşik Devletler tüccarlarının onlarla 'uzun yıllardır' tesis edilmiş ticari bağları vardı, bu uzun vadeli kredilerin mevcut olduğu anlamına geliyordu. Ortak bir dil ve kültürlerin değeri de unutulmamalıdır.[222] Ayrıca, 1783'den sonra İngiliz tüccarlar Amerikan ticaretini yeniden ele geçirmek için harekete geçtiler. Britanya hükümeti bu tüccarlara, onlara Birleşik Devletler hâlâ İngiliz kolonisiyken aldıkları aynı kesintileri, teşvikleri ve muafiyetleri vererek yardım etti.[223] Bunun aksine, Fransız tüccarlar için Birleşik Devletler'le gelişen ticaret yeni ticaret kanalları yaratmayı içeriyordu ve liman tüccarlarının savaş sırasındaki kayıpları göz önüne alındığında, 1783'de kendilerine çok fazla yenilik lüksü için izin veremezlerdi.[224]

Böylece, Birleşik devletler ticaretini, genel olarak daha düşük bir düzeyde[225] ve her iki ülke "eşit olmayan bir durumda olsa da, yine İngilizlerin elinde buldu. Bunun nedeni, "Amerikan ticareti İngiltere için ne kadar önemli olursa olsun, İngiliz ticaretinin Amerika için ha-

220 Nettels (1962, 44); bkz. ayrıca Walton & Shepherd (1979, 181-182). Aksine, Amerikan Bağımsızlık Savaşı bu açıdan İskoçya'ya iyi hizmet etmiş görünüyor. Glasgow'un ara depo rolünü yok ederek ekonomik önceliklerin yeniden oluşturulmasını zorladı. "Glasgow Amerika'yla yapılan tütün ticareti trafiğindeki tekelini sürdürdükçe, mamul mallar -ve hatta pamuklu mallar- bu ticaretin altında kalacaktı." (Robertson, 1956, 131)

221 Britanya için savaşın kaybı maddi çıkarlardan çok prestij açısından daha önemliydi. Birleşik Devletler'in ekonomik bağımsızlığı ulusal egemenliğin kazanılmasının ve kullanılmasının çok gerisinde kaldı." (Marshall, 1964, 23)

222 Clauder (1932, 16)

223 Nettels (1962, 16) "Bol miktarda sermayeye sahip olan İngiliz tüccarların mallara on iki aydan on sekiz aya kadar kredi avansı verdiğini de belirtir." (s. 231)

224 Meyer (1979b, 181). Fransız tüccarların İngilizleri Kuzey Amerika pazarından çıkarma (eşsiz) şansını neden kaçırdığıyla ilgili olarak bkz. ayrıca Fohlen (1979).

225 "1780'ler boyunca Britanya'ya yapılan ihracatla ölçülen dış ticaret ihtilal öncesi dönemdeki düzeyin üçte ikisine ulaşamadı. (Jeremy, 1981, 14)

yati önem taşımasıydı."[226] Arthur Young'ın Abbe Raynal ile 1789'da yaptığı bir konuşmada bir halkın bir imparatorluğu kaybetmesi ve "bu kayıptan kazançlı çıkmasının dünya politikasındaki en olağanüstü olay olduğu"nu dile getirmesine şaşmamak gerek.[227]

Birleşik Devletler'in ticaretini genişletmeyi umut ettiği en açık bölge uzun süredir ticaret yaptığı Karayiplerdi. Fakat burada da 1780'lerin zor bir dönem olduğu ortaya çıktı, İngiliz Batı Hint Adalarından hiçbirisi, çeşitli duygudaşlık açıklamaları ve belli ölçüde gizli desteğe rağmen Bağımsızlık Savaşına katılmadı.[228] Bunun muhtemelen iki nedeni vardı: Demografi, yani (çoğunlukla köle olan) siyahların nüfusun yaklaşık sekizde yedisini oluşturması[229] ve küçük adaların İngiliz deniz gücüne karşı askeri zayıflığı.[230]

Bununla birlikte, ana kara kolonileri ve İngiliz Batı Hint Adaları arasındaki bağ devrimin patlak vermesinden önceki senelerde güçlenmişti; bunun nedeni tam olarak gittikçe tek ürün hale gelen şeker üretiminin Batı Hint Adalarının gıda ithalatını arttırmasıydı. Savaşın zararları bu ticaret bağında "şiddetli kısa vadeli karışıklıklara

226 Benians (1940, 16). Bemis ayrıca, bu sırada Anglo-Amerikan ticaretinin Birleşik Devletler'in ulusal varlığı için hayati önem taşıdığını savunur. Amerikan ithalatının yüzde doksanı Büyük Britanya'dan yapılıyordu ve Amerika'nın gelirleri çoğunlukla ithal mallar üzerindeki gümrüklerden geliyordu. Büyük Britanya ile olan ticari ilişkileri birden bozmak Amerika'nın dış ticaretinin dörtte üçünün kaybolması anlamına gelecekti. Alexander Hamilton'a ait bir ifade kullanacak olursak bu krediyi kökünden kesmiş olacaktı." (1923, 35-36)
Bunun yanı sıra, İngilizler o sırada sahip oldukları avantajın da farkındaydı. Lord Sheffield Denizcilik Yasalarının gevşetilmesine karşı şöyle diyordu: "Ne kadar dost olursak olalım ve onları ne kadar seversek sevelim olayları zorlamaya çalışmak yerine onları beklememiz daha uygun olacaktır... Dikkatli bir yönetimle [Büyük Britanya] Birleşik Devletler ticaretinin istediği kadarını ele geçirecektir." (Stover 1958, 405'de zikredilmiştir.)

227 Young aydın bir yirminci yüzyıl sömürge karşıtı edasıyla sömürgeci devletlerin kolonileri terk etmesi akıllılık olsa bile, onları gönüllü olarak bırakacakları konusundaki şüpheleri dile getirerek devam etti. "İç çekerek şöyle diyordu: 'Fransa St. Domingue'ye, İspanya Peru'ya ve İngiltere Bengal'e yapıştı.' (Lokke, 1932, 155'te anılmıştır.) Bildiğimiz gibi, ilk iki devlet bu kolonilere yapışık kalma yeteneklerini kaybetmenin eşiğindeydi.

228 Bkz. Brathwaite (1971, 68-71) ve Kerr (1936, 61)

229 Bkz. Knollenberg'deki rakamlar (1960, 298). On üç koloniye en aktif şekilde katılan iki koloni beyaz yerleşimci nüfusun çoğunluk olduğu tek koloniler olan Bermuda ve Bahamalar'dı.

230 Bkz. Brown (1974, 20). Bu tabii ki Nova Scotia'nın Bağımsızlık Savaşı'nı neden desteklemediği ile ilgili olarak öne sürülen belli başlı açıklamalarından biridir.

neden oldu" ve dolayısıyla şeker üretiminin maliyetini arttırdı[231] ve Batı Hint Adalıları mümkün olduğunca çabuk biçimde eski bağları kurmaya itti. Ancak, 1783'den sonra, Birleşik Devletler gemileri İngilizler tarafından (İspanyol kolonilerinin olduğu gibi)

Batı Hint Adaları kolonilerinin de dışında tutuldular.[232] Bu şeker kamışı çiftliklerinin sahipleri için de kötü haberdi. "1783' den itibaren kenarda kalmış çiftlikler dağılmaya başladı."[233]

Eğer dış ticaret olasılıkları yeni yerleşimci devleti için o anda bulanık görülüyorsa, en azından "sınır bölgeleri" kolonileştirerek kıta üzerindeki ekonomik gelişmelerini arttırabileceklerini düşündüler. Fakat ne Büyük Britanya ne de İspanya kendi çıkarlarına doğrudan aykırı olan bu emeli destekleme niyetine sahipti. Kuzey Amerika kıtasının doğu yarısının, 1783'de, yeni Birleşik Devletler'in kutu içinde kutu oluşturduğu bir dikdörtgene benzediği düşünebilir. Doğu sınırı büyük kutu olan Atlantik Okyanusununkiyle aynı olmakla birlikte, kuzeyde yargı alanının dışında olan Kanada; güneyde İspanyol yargı alanındaki (Louisiana'dan Florida'ya) Meksika Körfezi'nin kuzey sınırıyla ve batıda da yargı alanı tartışmalı olan, Mississipi ve Appalacahianlar arasındaki geniş alanla çevriliydi.

Versailles'daki barış görüşmelerinde Amerika'nın Kanada'yı alıp almayacağıyla ilgili hiçbir soru yoktu. Savaş sırasında onu askeri ya

231 Knight (1983, 243, 246-247)

232 Bkz. Walton & Shepherd (1979, 183). Williams Aralık 1783'de Birleşik Devletler'in karşılık veremeyeceğiyle ilgili bir kibre kapılarak Amerikan gemilerine yasak koyan kararnamenin temelindeki mantığı açıklar: "Görüşleri baskın çıkan gemicilik lobisiydi. Britanya'nın mamul mallar konusunda Amerikan pazarından ne dış ne de iç rekabetten korkmasına gerek olmadığında ısrar ediyorlardı..."
"İngilizlerin Amerikan pazarına tamamıyla hâkim olduğu tezi olaylar tarafından da hızlı biçimde haklı çıkarılmış gözüküyordu. (1972, 220, 222)
Akdeniz ticaretinde de İngiliz gemilerinin himayesini kaybettiler. Bu Berberi Korsanlarıyla problem yaşanmasına neden olacaktı. İrlanda'yla ticarete gelince, koloni döneminde doğrudan ticaret önemli değildi ve şimdi de artmadı. (Nash, 1985, 337)
Parlak, fakat uzun vadede önemli bir nokta, ihtilalin doğrudan bir sonucu olarak Çin ticaretinin açılmasıydı. (Ver Steeg, 1957, 366).

233 Craton (1974, 240) 1783 ve 1805 arasında şeker üretimindeki %70'lik artışın büyük karlılığın işareti olmadığını savunur. Ona göre bunun tersi söz konusuydu: Bu artan üretim ve beraberindeki enflasyonla birlikte karları geri koyma çabasını temsil ediyordu, (s. 245-246)
Birleşik Devletler'den gelen yiyecek taleplerinin kaybı sebze üretimini vuran, 1780-1786 yılları arasındaki beklenmedik bir dizi tayfunla birleşti. Sheridan (1976a, 615) sonucun bir "geçim" krizi olduğunu söyler.

da politika olarak güvence altına almamışlardı. Bu açıdan da Fransız diplomatik desteğine kesinlikle sahip değillerdi.[234] İngilizler Kanada konusunda Fransızlardan daha rahattılar.[235] Daha önemli soru Amerika'nın batıya doğru genişlemesine izin verilip verilmeyeceğiydi. 1783 Antlaşması Büyük Britanya'nın sözde Batı limanlarını, Michigan Gölü'nden Chaplain Gölüne uzanan sınır hattının Amerikan tarafındaki sekiz sınır karakolunu devretmesini şarta bağlıyordu, İngilizler ayak sürüyordu. Mazeretleri Birleşik Devletler'i kral bağlılarının el konulan mallarına tazminat ödemeyi reddetmesiydi, Birleşik Devletler de İngilizlerin binlerce köle siyahın Kanada'ya göç etmesine izin verdiği cevabını veriyor (bu nedenle tazminat ödemeye yanaşmıyordu.) Gerçekte İngilizler Kanadalı kürk tüccarlarına işlerini yeniden düzenlemeleri ve mallarını çekmeleri için yeterli zaman vermeye çalışıyordu.[236] Konu 1796 Jay Antlaşmasına kadar çözülmeyecekti. Yinede tartışma sonunda İngilizlerle çözümlenecekti, bunun nedeni özellikle, İngilizlerin Birleşik Devletleri bir tür ekono-

234 Fransız politikasının bu anlamda Choiseul'den Vergennes'e kadar devamlılığı ile ilgili olarak bkz. Trudel (1949 b, 131). 1778'de emeklilik yaşamını süren Choiseul Vergennes'e yazdığı bir memorandumda Fransa'nın Birleşik Devletler'in bağımsız, fakat Kanada, Nova Scotia ve Carolina'ların İngilizlerin elinde olduğu bir savaş sonucu araması gerektiğini savunuyordu. Buna karşılık Vergennes, Gerard'a böyle bir sonucun kolonilerin, bağımsız olduklarında "İngiltere'yle olan ilişkilerini Fransa'nın lehine koparılmasının belirsiz biçimde uzayacağı açıklamasını yaptı."

235 Lord Shelburne ve temsilcisi Richard Oswald'm 1782 ilkbaharında oldukça rahat biçimde, tüm Kanada'yı bağımsız bir Birleşmiş Devletlere karşılıksız olarak vermeye hazır görünmeleri serbest ticaret görüşleriyle açıklanabilir. Görüşleri kabaca, Büyük Britanya'nın sanayi ve ticaret alanında Amerika üzerinde mutlak bir egemenlik sahibi olduğuydu; öyle ki İngiliz Kuzey Amerika'sı bağımsız olsun ya da olmasın zengin olmayı sürdürmeliydi. Gerçek amaç Fransa'yı olabildiğince dışlamaktı." (Brebner, 1966b, 612)

236 Jones (1965, 508). Bkz. ayrıca Burt (1931). Rippy İngilizlerin limanları bırakma konusundaki kararsızlığı için bir başka neden öne sürer; bunun Birleşik Devletler'in Kanada'yı tehdit etmesini sağlayacağı korkusu (1929, 23-24)
Fransızlar İngilizlerin ayak sürümesinden mutsuz değildi. Bkz. Trudel (1949a, 195) Kanada bu konuda birleşik bir güç değildi. Büyük tüccarlar 1783 antlaşmasının St. Lawrence'ın eski ticaret imparatorluğunu yok ettiğini düşünüyordu ve sınırın yeniden düzenlenmesi için baskısını 1815'e kadar sürdürdü. Fakat 1783 ayrıca Kanada'ya şu an bağımsız kolonilerden gelen Kralcıların gelişini haber veriyordu. Bu kral yanlıları temelde çiftçiydiler ve ilkel kürk tüccarı bir devletin merkezine "ihracat için üretim"i getirdiler. (Creighton, 1937, 89)
Birleşik Devletler'e gelince, Batı'ya ulaşım bir tür maaş gibi görünüyordu. Bu ona hem kamu borcunu karşılama hem de çok sayıda insana "servetlerini geri kazanma" fırsatları veriyordu. (Hendersen, 1973, 187) Bu nedenle İngilizlerin gecikmesi anlaşılabilir.

mik uydu olarak tutma hesapları yapmasıydı.[237] Ayrıca, İngilizler Yeni Birleşik Devletler hükümetinin batıya doğru genişlemesinin önündeki gerçek engel olan sınır bölgesi halkının güçlü ayrılıkçı eğilimlerini çözümleyebileceği konusunda büyük olasılıkla şüpheliydiler.[238]

Kuzeybatıdaki durum karmaşıktı. Birleşik Devletler ve Büyük Britanya'ya ek olarak, Birleşik Devletler eyaletlerinin her birinin, kürk tüccarları ve arazi spekülatörleri gibi, beyaz sınır halkı ve yerli Amerikalılar (sözde yerliler) gibi, farklı çıkarları vardı.

Yeni kurulan ülkenin bakış açısından problem, birbirini izleyen iki konuyu içeriyordu: Birincisi, doğu sahilindeki çeşitli on üç eyaletin hak iddialarını kendi aralarında çözüme kavuşturmak; sonra, (bazı bölgelerde Gel-git Kıyısı olarak adlandırılan) doğu sahiliyle (tam olmasa da büyük oranda trans- Appalachia'yı kapsayan) sınır bölgesi arasındaki çatışmaları çözümlemek.

İlk konu farazi eski haklarla ilgiliydi. Altı eyalet -(Kuzey) Massachusetts ve Conneticut ve (Güneyde) Virginia, Kuzey Carolina ve Georgia- "denizden denize geçme" imtiyazlarının kendilerine batıya doğru istedikleri kadar genişleme izni verdiğini öne sürüyordu. Aradaki eyaletler- özellikle Pennsylvania, Maryland, Delaware, New Jersey kuruluş belgelerinde böyle bir maddeye sahip değildi ve dolayısıyla arazi spekülasyonu çılgınlığı dışında tutulabilirlerdi. Müstakil şirketleri (örneğin Indiana Şirketi ve Illinois-Wabash şirketi) organize etmeye çalıştılar ve yardım için, önceden İngilizlere yöneldikleri gibi, yeni Birleşik Devletlere döndüler.[239] Sonuç bir uzlaşıydı; 1787 Kuzeybatı Kararnamesi kabul edildi. 'Denizden denize'

237 1783'den sonraki ilk yirmi yılda, İngiltere'nin Birleşik Devletler'le olan ekonomik ortaklığı Kanada ve Newfounland'ın rolünü en aza indirgedi. (Graham, 1941, 56) İngilizlerin denizcilik konularında [Birleşik Devletler'le] uzlaşmazlığı ve karasal konulardaki hoşgörüsü ile ilgili olarak bkz. ayrıca Brebner (1966, 85)

238 Harlow (1964, 603) İngiliz hükümet çevrelerinde bu sırada egemen olan görüşün "Birleşik Devletler'in batı sınırının Allegheny ve Appalachian Dağlarında kalacağının muhtemel göründüğü" şeklinde olduğunu öne sürer. Atlantik sahilindeki federal bir hükümetin otoritesini dağların ötekisindeki el değmemiş geniş bölgeye yayabilmesi pek olası görünmüyordu.

239 Bkz. Jensen (1936, 28-30; bkz. ayrıca 1939). Genişleme planları Amerikan Bağımsızlık Savaşı tarafından iptal edildi. Bundan hemen önce Indiana ve Ohio Şirketleri birleştirilerek Vandalia Şirketi oluşturulmuştu. 1773'de, Şirket Ticaret ve Çiftlikler baş komisyonundan, tahminen bugünkü Batı Virginia ve doğu Kentucky'nin içinde bulunduğu toprakların tahsisini ve buraya Vandalia ismi verilmesini tavsiye eden bir rapor aldı. "Birkaç formalite dışında bütün transfer süreçleri uygulanmış olmakla birlikte, Amerikan Devrimi bu tahsisi durdurdu." (Turner, 1895, 74)

hakları olan eyaletler bu hakları Birleşik Devletlere bıraktılar ve toprakların satılmasına (ve böylece Birleşik Devletler'in borcunun azaltılmasına) izin verdiler. Ancak bu sadece 640 dönümlük toprak parçaları halinde yapılacaktı (dolayısıyla büyük arazi spekülatörlerinin demokratik biçimde tatmini sağlanmış oluyordu).

Bununla beraber, Kararnamenin başka bir maddesi daha vardı ve bununla bölgede yeni eyaletler oluşturulabilirdi. Bu madde, yine eşit olarak doğu emperyalizmini dışlayarak, Güney sahili halkı ile ormanlık bölge halkı arasında var olan ve devrim boyunca Kıta Kongresine sıkıntı veren gerginliği -Kuzey Carolina'daki "Kararnamecilerin" düşmanlığı ve Vermont'un inatçılığı devrim davasına çok zarar verdi- sonunda çözümleyebilecekti.[240] Genel olarak, "Batılılar", özellikle de yeni bölgeler olan Kentucky ve Tenne s see'deki halk, Kongre kontrolünü "kıyı şehirlerinin yasama meclislerindeki rolünden kurtuluş" olarak görüyordu.[241] Sınırdakiler kendilerini "ezilen koloniciler" ve doğu kıyılarındaki eyalet hükümetlerini "daha önce III. George tarafından doldurulan tiran" rolünde görerek 1776 savaşını devam ettirdiklerini düşünüyorlardı.[242] Bunun yanında, durumun ekonomik coğrafyası şöyleydi: Ürünlerini iç sular yoluyla kuzeydoğuya İngiliz bölgelerine ve kuzeybatıya İspanyol bölgelerine gemilerle göndermek karayoluyla doğu kıyısı eyaletlerine göndermeden daha kolaydı.[243]

Kuzeybatı kararnamesi merkezi Birleşik Devletler hükümetiyle doğu eyaletleri arasında bir fark yaratarak bu hoşnutsuzluğun yönünü değiştiriyordu. Fakat sınır bölgelerini, kendilerini etkisi altına alan ayrılıkçılıktan uzaklaştıran bir başka mesele daha vardı: Yerliler. İngilizler geleneksel oyunlarını oynayarak birleşik Devletler içerisinde

240 Birleşik Devletler kitaplarında Ethan Allen bir devrim kahramanıdır. Gerçekte o ve kardeşleri 1777'de bağımsız bir cumhuriyet kurdu ve İngilizlerle Vermont'un bağımsızlığının tanınması için pazarlıklar yürüttü, bu pazarlık Levi Allen'in III. George'a bir antlaşma teklif etmek üzere Londra'ya gittiği 1789'a kadar sürdü. (1790'da bazı toprak taleplerinden vazgeçen) New York eyaletiyle yapılan başka bir pazarlık sonrası Vermont 1791'de on dördüncü eyalet olarak Birleşik Devletler'e "katıldı". Bkz. Brebner (1966b, 66-67). Maine'nin Massachusets'den "bağımsızlığı" da benzer konular içeriyordu. Bkz. Greene (1943, 408-409)

241 Turner (1986, 268)

242 Whitaker (1962a, 92)

243 Bkz. Bemis (1916, 547)

"tarafsız bir tampon devlet" yaratmaya çalışıyordu[244], sınır halkı da temelde "teslim olmamış" yerli topraklarına göz dikmişti. Birleşik Devletler'in, özellikle 1789'den sonra resmi olarak federal bir hükümet kurmasıyla ve aynı anda İngilizlerin dikkatinin de Fransız ihtilali ve sonrası nedeniyle dağılmasıyla, onlara burada yardım edebilirdi. "Avrupa'nın sıkıntıları Amerika'nın avantajıydı".[245] Daha doğrusu yerli Amerikalıların değil beyaz yerleşimcilerin avantajıydı. Bu sonrakiler için

Amerika başkanı çarın, imparatorun ve sultanın doğrudan benzeri olarak korkulacak bir adamdı. Creek'ler, Cherokee'ler, Chickasaw'lar, Shawneer'ler, Winnebago'lar ve daha birçokları için yeni Washington şehri St. Petersburg'un Finnlere, Pekin'in Miaolara, ya da İstanbul'un Sırplara ifade ettiği anlamı ifade ediyordu: Kendini beğenmiş, zorba bir iktidarın merkezi.[246]

Büyük Britanya'nın Birleşik Devletler'in sınır genişlemesine yaklaşımı bir hegemonik gücün can sıkıcı olsa da temelde küçük bir meseleye yaklaşımıyken, İspanyollar konuyu daha ciddiye almak zorundaydılar. Onlar saldırı altındaki bir Amerikan İmparatorluluğunu koruyorlardı ve ne Birleşik Devletler'in ekonomik başarısına ne de Birleşik Devletler'in siyasi örneğinin yayılmasına katlanamazlardı. İngiltere-Birleşik Devletler ve İspanya-Birleşik Devletler barış antlaşmalarının her ikisi de 3 Eylül 1783'de imzalandı. Fakat tüm Mississipi Vadisini etkileyen önemli bir konuda birbirlerine ters düştüler. Birleşik Devletler'le yapılan antlaşma Birleşik Devletlere Mississipi Nehri üzerinde serbest taşıma yapma hakkı veriyor ve güney sınırını 30.'uncu enlemde sabitliyordu. İspanya'yla yapılan antlaşmada Mississipi üzerinde serbest gemicilikten söz edilmiyordu. Bununla birlikte İspanya'nın 1764'deki bir İngiliz meclis kararına göre Mississipi nehri üzerindeki Natchez Limanını ve 32°26' lik enleme kadar kuzeyde kalan tüm toprakları içine alan Batı Florida'yı elinde tutacaktı.[247]

244 Bemis (1923, 109) Stevens (1926, 14-15) İngilizlerin yerliler konusundaki başarısının, kuzeybatıdaki ticari üstünlüklerini 1812 Savaşı'nın sonrasına kadar sürdürmelerini sağladığını öne sürer. Bkz. ayrıca Wright (1975, 35)

245 Bemis (1943,18)

246 Meinig (1986, 369-370). Chaunu (1964, 183) kürk tüccarlarını ve yerleşimcileri yerlilere karşı düzenlenen işgal operasyonlarının parçası olarak görür. Tuzakçılardan oluşan bir ileri hat; viski, rom ve daha kesin biçimde ateşli silahlarla zaten ele geçirilmiş yerlileri (ateş ve baltayla) geriye iten çiftçilerden oluşan gerçek hattan önce geliyordu.

247 Bkz. Whitaker (1962a, 11)

İspanyollar başlangıçta geleneksel düşmanları olan İngiltere'yle, onun sürgünü olan ve Anglo-Amerikan olarak isimlendirdikleri Birleşik Devletler arasında ayrım yapmakta zorlandılar.[248] Fakat ayrım yavaş yavaş yapılmaya başlandı ve bu Birleşik Devletler lehine değildi. Belki de İspanyollar Jacques Accarias de Serionne'in 1766'daki öngörülü tahminini okuyordu.

İspanya'nın kolonilerini kaybetmesiyle ilgili olarak New England'dan belki de eskisinden daha çok korkulmalıdır. Anglo-Amerikan nüfusu ve özgürlüğü Amerika'nın en zengin bölgelerinin işgalinin ve Avrupa'dan bağımsız yeni bir İngiliz imparatorluğunun kurulmasının uzak bir ilanı gibi görünüyor.[249]

İspanyollar yeni elde edilen St. Augustine, Mobile ve Pensacola limanlarındaki İngiliz tüccarların onları, "derin düşmanlık" besledikleri Birleşik Devletler tüccarlarına tercih ettiklerini gördüler. Ne var ki, İspanyollar kendi ekonomik zayıflıklarından kaynaklanan bir bedel ödemek zorundaydı. "İspanya Birleşik Devletler'deki Amerikalıların yerli komşularıyla ticaret yapmasını engellemek için, İngilizlerin kendi limanları üzerinden onlarla ticaret yapmasına izin vermek zorunda kaldı."[250]

Güney Batıda Birleşik Devletler arazi spekülatörlerine karşı kürk tüccarlarının savunuculuğunu yapan İspanya bu rolü kuzeybatıda oynayan Britanya'dan daha az başarılı oldu. Bunun nedeni özellikle İspanyol olmayanların Louisiana ve Floridaların yerel küçük ekonomilerinde oynadığı büyük roldü. İspanya (hepsi yeni elde edilen) bu bölgeleri kendi koloni sistemine hiçbir zaman katamadı ve bu iki koloninin (sırasıyla 1815 ve 1819'da) Birleşik Devletlere kaptırılacağına işaret ediyordu.[251]

Yeni Birleşik Devletler Amerikalarda izlenecek ekonomik çıkarları olan yeni bir güçten ibaret değildi. Aynı zamanda yerleşimci bağımsızlığının da sembolüydü. Bir cumhuriyetçilik ilkesini destekliyordu.

248 Whitaker (1962a, 33-34)

249 Accarias de Serionne (1976.1.73)

250 Whitaker (1962a, 37, 43) bkz. ayrıca Williams (1972, 57-59) Bunun bir emsali de vardı. İspanyollar, General O'Reilly'nin 1769'da New Orleans'a gelişiyle Louisiana'nın kontrolünü Fransızlardan fiili olarak aldıklarında İngiliz tüccarlarını kovdu. Fakat 1770'de, Havana'ya geri dönen O'Reilly Küba ihracatına tehdit olarak görerek ikinci kalite Louisiana tütünü ihracatını yasakladığında İngilizler fiilen kaçak tüccarlığa döndüler. Bkz. Clark (1970, 170-180)

251 Bkz. Whitaker (1928, 198) ve Clark (1970, 220)

Peki ama cumhuriyet neydi? Bu birçoklarına serbest ticaret, özgür insanlar ve eşitlik ideolojisi olarak görünüyordu. 1780'lerde Birleşik Devletler'in serbest ticareti desteklemede pek başarılı olmadığını görmüştük. Gerçekte, McCoy'un da öne sürdüğü gibi 1780'lerin ticari krizi Amerikalıların kendilerini ve toplumlarını nasıl gördükleri konusunda muazzam derecede yıkıa bir etki yapmıştı.[252] Dış ticaretteki başarısızlık, hiç şüphesiz 1783-1791 anayasa krizini yaratan unsurlardan biriydi; bu sırada yeni devletin birleşik bir siyasi varlık olarak hayatta kalması söz konusuydu. Fakat uzun vadede, dünya sistemi için daha önemli olan şey, Birleşik Devletler'in kendisini takdim ettiği ve yerleşimci bağımsızlığının bir modeli olarak düşünüldüğü kadarıyla bu dönemdeki hür insanlar ve eşitlik sorunlarını nasıl çözdüğüydü.

Hür insanlar sorunu yerli Amerikalıların etrafında dönmüyordu. Onlar devletin dışındaydı (ve anayasal olarak da 1824'e kadar Birleşik Devletler'de öyle kaldılar). Yerleşimcileri yerlileri yerlerinden çıkarmaya çalışıyordu, onları ekonomik etkinliklerine işgücü olarak katmayı düşünmüyorlardı.[253] Büyük oranda köle olan siyahlar devletin dışında değildi. Bunlar üretim sürecinin bütünleşik ve gerçekte merkezi bir parçasıydı. 1774'de, on üç Koloni'nin nüfusu (yerliler dışında) 2.3 milyon kişiydi. Bunların %20'si zenci köleler ve diğer %1'i hür zencilerdi.[254] On sekizinci yüzyıl Amerikalara yapılan köle ithalatında sürekli bir artışa tanık oldu.[255] Bunun ana nedenlerinden biri sözleşmeli işçi sistemindeki hızlı gerileme ve sonunda bunun ortadan kalkmasıydı. İngiliz Kuzey Amerika'sı örneğinde, sözleşmeli işçiler on yedinci yüzyılda çoğunlukla İngiliz'di, fakat etkin örüntü

252 McCoy (1980, 105)

253 1924 Vatandaşlık Yasası'nın bile yerliler için taşıdığı sınırlı anlamla ilgili olarak bkz. (1985, 91 ve devamı). Yerlilerle ilgili Konfederasyon Maddeleri üzerindeki tartışmalar merkezi hükümetin eyaletler karşısındaki rolü etrafında dönüyordu. Merkezin zaferi gerçekte yerlilerin ulustan ideolojik olarak dışlanmalarının zaferiydi. "Yerli ülkesi kavramı güçlendi. Yerli Ülkesi sadece sınır hatlarının ötesinde kalan ve yerleşimcilerle birlikte izinsiz tüccarlara da yasak getirilen toprakların yanında federal otoritenin yayıldığı bölgeydi. Yerlileri ve yerli ticaretini yöneten federal yasalar sadece yerli ülkesinde geçerliydi; dışarıda uygulanmıyordu." (Prucha, 1970, 31)
Bu dışlama tavrı yerlilerin [Avrupa usullerini] kendi yaşamlarına uygulayabileceğinin düşünüldüğü erken koloni döneminden farklılığa işaret ediyordu. (McNickle, 1957, 8)

254 A. H. Jones (1980, 39, Tablo 2.4). Main'in 1760 rakamları nüfusunun %23'ünü, beşte dördü güney eyaletinde yaşayan zenci kölelerin oluşturduğunu gösterir. (1965, 271)

255 Bir yüzyılı aşkın sürede iki misli artış olduğu ile ilgili bir tanıtım için bkz. Curtin (1969, 216, Tablo 6.5)

on sekizinci yüzyılda değişti ve büyük oran artık Alman, İsviçreli, İskoç, İskoç-İrlandalı, İrlandalı (vs) haline geldi.[256] Koloni döneminin son yirmi yılı belli başlı kuzey şehirlerinde "zorunlu işçiliğin hızla terk edilmesine" tanık oldu. Bu tabii ki kısmen ekonomik zorluklar nedeniyleydi ve gerçekte, zanaatkarların "köle işçiler rekabetinden şikâyetine" ve köleliğe saldırısına bile yol açtı.[257] Fakat uzun vadeli neden, artan iş gücü talebiyle, köle arzının esnekliği sözleşmeli işçilerinkinden daha fazlaydı ve dolayısıyla sonrakilerin maliyeti öncekilerin maliyetine göre arttı.[258]

Jefferson Bağımsızlık Bildirgesine, köle ticaretinin yasaklanması engelleme çabaları nedeniyle III. George'u kınayan bir kısım eklemeye çalıştığında, sadece Georgia ya da Güney Carolina gibi kölelerin bol bulunduğu yerlerden değil, köle ticaretinin hâlâ önemli bir iş olduğu Massachusetts, Conneticut, Rhode Island gibi eyaletlerden gelen delegelerden de "öfkeli itirazlarla" karşılaştı.[259] Kölelik sayıca sınırlı olsa bile, hâlâ "yaygın ve kabul edilen bir uygulama" olarak kuzey eyaletlerinde bile mevcuttu.[260] Amerikan Bağımsızlık savaşı, hem İngilizler hem de koloniciler zencileri asker olarak kullanmayı düşündüğünde, sorunu gündeme getirdi. Fikir, İngiltere'de bile pek taraftar bulmamasına rağmen savaş kendi gerçeklerini kabul ettirdi. Önce İngilizler sonra da büyük bir tereddütle Kıta Kongresi ve kuzey eyaletlerinin çoğu zencileri askere aldı ve onlara sadık hizmetleri karşılığı özgürlüklerini verdi."[261]

256 Bkz. Morris (1946, 315-316)

257 Nash (1979, 320-321)

258 Bkz. Galenson (1981b, 175). O zaman Georgia'da köleliğin kamusal alanda savunusu için öne sürülen nedenler arasında "kölelerin beyaz hizmetçi çalıştırmanın masraflarının dörtte biri kadar bir masrafla giydirilebileceği, beslenebileceği ve barındırılabileceği bulunuyordu." Bunun yanında kölelerin beyaz toplumun tortusundan seçilen, çiftlik işlerine alışık olmayan, sıkı çalışma düşüncesinden nefret eden, Georgia'nın sıcak ve soğuğundan çabuk etkilenen ve sahiplerinden başarılı şekilde kaçabilen beyaz hizmetçilerden daha iyi çalıştığı söyleniyordu." (Gray & Wood, 1976, 356).
1774'de, Fransızlar engages (sözleşmeli işçi) sistemine son verdi, böylece koloni iş gücü probleminin tek çözüm yolu olarak köle emeğine bağlı kaldı (Vignols, 1928a, 6).

259 Aptheker (1960, 101) Köle ticareti özellikle Rhode Island tüccarlarının elinde toplanmıştı. 1725 ve 1807 arasında köle ticaretinin kontrolünü %60'dan %90'a çıkarmışlardı.

260 Zilversmit (1967, 7)

261 Quaerles (1961, 100, 198) bkz. ayrıca Berlin (1976, 352-353). Zenci desteği için ortaya konulan İngiliz-kolonici rekabeti muhtemelen, Kasun 1775'de barışçı bir yürüyüş yapan silah taşıyan kölelere özgürlük sözü veren Virginia Valisi Lord Dunmore tara-

Hür ve köle zenciler ellerinden geldiği kadar manevra yaptılar. Kral yanlısı olanlar "İngiliz yanlısı olmaktan çok zenci yanlısıydı". Kendilerini "zenci özgürlüğünün savunucuları" olarak görüyorlardı.[262] Diğerleri Devrim hareketine katıldılar ve böylece, savaş sonuna doğru, New York ve New Jersey dışında bütün kuzey eyaletlerinde başlatılan köleliğin kaldırılması sürecine katkıda bulundular.[263] Verilen mesaj, en iyi ifadeyle, karışıktı. Savaş sonrası örüntü de karışık görünüyordu. 1787 Kuzeybatı Kararnamesi bu bölgeden köleliği kaldırdı. Köle ticareti konusu Anayasa Kongresinde çok tartışıldı. Köle ticaretinin tamamıyla kaldırılmasının sonraki 20 yıl içerisinde (1808'de) yürürlüğe gireceği şeklindeki ünlü uzlaşı köleliği "Güneye doğru daha derinlere" itme gibi önemli bir yan etki doğurdu.[264] Yetmiş yıl sonra, 1857'de, Başyargıç Roger Taney Dred Scott kararında, 1787 yılı itibariyle, zencilerin" insanın saygı duymak zorunda olduğu hiçbir hakka sahip olmadığını" ilan edecekti. Litwack'in dediği gibi bu ahlâki vurdumduymazlıktan ziyade önemli bir tarihsel gerçekti.[265] Kolonicilerin "vazgeçilmez hakları" henüz zencileri kapsamıyordu.

O zaman, en azından bütün beyaz yerleşimciler eşit miydi? Pek sayılmaz. Bağımsızlık Savaşına giden dönemde artan bir eşitsizlik olduğunu biliyoruz. Sorun savaşın kendisinin ve hemen sonrasının ekonomik kutuplaşma derecesi ve oluşum halinde olan politik ideoloji üzerinde önemli bir etki yapıp yapmayacağıydı. İmparatorluk yanlılarıyla İngiliz Kuzey Amerika'sındaki isyancıları ayrılmaya iten şey ona karşı alınacak tavır olarak (çoğu zaman yanlış yönlendirildiği

fından başlatıldı." İngilizler bir devrim başlatmaya değil bir ayaklanmaya son vermeye çalışıyordu. Status qua ante helium (savaştan, önceki statüko) onların temel politikasıydı." (Robinson, 1971, 105) İngiliz askerleri savaşın sonunda Birleşik Devletleri terk ettiğinde beraberlerinde Büyük Britanya'ya, Kanada'ya, Batı Hint Adalarına ve hatta Afrika'ya "binlerce" zenci götürdüler. (Berlin, 1976, 355). Bu gerçekte, daha önce belirtildiği gibi, Birleşik Devletler hükümetiyle bir tartışma konusu oldu.

262 Walker (1975, 53, 66)

263 Bkz. Zilversmit (1967, 137, 146-152) Süreç yine de yavaştı. Sadece iki eyalet -1777'de Vermont, 1783'de Massachusetts-köleliği tamamıyla yasaklanmıştı. Diğerleri kuzey eyaletlerinde, en geriden gelen New Jersey'in köleliği tamamıyla kaldırdığı 1846'ya kadar sürüncemede kalan bir süreçte kısmi adımlar attı.

264 Freechting (1972, 89). Yerlilerin dışlanmasının zenci kölelerin topluma katılmalarıyla yakından ilişkili olduğu ayrıca belirtilmelidir. "Amerikan Devrimi güneyli köle sahiplerini çeşitli imparatorluk baskılarından kurtardı, yerlilerin nakli ve köleliğin batıya doğru genişlemesi için yolu açtı." (Davis, 1983, 273)

265 Litwack (1987, 316)

düşünülen) İngiliz politikası algılaması sayılmazdı. Whigler İngiliz ulusal ülküleri uğruna isyan ettiklerini düşünüyorlardı. Yeni bir ulus yaratma şeklindeki pozitif eylem daha sonra geldi. "Amerikalıları bir ulus imajının oluşturulmasına doğru amansız biçimde iten şey Devrim'in olaylar zinciriydi."[266] Bu hatırlanması gereken önemli bir olgudur, zira oluşum halindeki bir ulusçuluğun dinamiğinin eşitsizlikle ilgili toplumsal algı üzerinde büyük etkisi vardır.

Ne olduğunu anlamak için kimin devrime soğukkanlı yaklaştığına bakmalıyız. Burada, bütün devrim örneklerinde olduğu gibi, başlangıçta sadece bir azınlığın güçlü bir şekilde bağlı olduğunu akılda tutmalıyız. Çoğunluk, şüpheci, korkak, tereddütlü ve kararsızdı".[267] Toryciliğin (ya da en azından Kral yanlılığının) en güçlü destek gördüğü üç bölge görünüyordu. Birisi orta kolonilerin deniz bölgelerinden oluşuyordu. Bu sosyal muhafazakârlık Toryciliğiydi. Bunlar "radikal eşitlik taraftarları" olarak gördükleri New England eylemcilerinden korkuyordu.[268] Bunlar kendilerini, "Amerika'nın ne tür kurumlara sahip olması gerektiği konusunda" diğer kolonicilerle büyük bir savaş halinde gören insanlardı. Yurtseverler karşısındaki bu Torylere bakılırsa, Yurtseverlerin düzen partisi olan Torylere karşı hareket partisi olduğu bir "iç savaş" tan söz edilebilir.[269] Bu toplumsal bir devrim olarak Amerikan Devrimi'yle ilgili, bir noktaya kadar makul mitolojinin temelidir.

Fakat başka Toryler de vardı, ikinci bir grup Georgia'dan Vermont'a kadar olan bölgeyi kapsayan ve en dikkat çekici olarak Kuzey Carolina'daki Kararname Hareketinde görülen sınır halkıydı. "Denizcilerin ve balıkçıların, kürk hayvanı avcılarının ve tüccarlarının sayıca çiftçileri ve çiftlik sahiplerini geçtiği yerde Toryler Whigler'den fazlaydı."[270] Bunlar doğu sahilinin aç gözlü arazi spekülatörlerini durdurması için Britanya hükümetine bakan Kral yanlılarıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, korku gerçekti ve haklıydı; yerleşimci Yurtseverlerin zaferi bu sınır halkını mahkum ediyordu. Belki her halükârda "mahkûm olmuşlardı", fakat Amerikan Devriminin "süreci" hızlandırdığına şüphe yoktu. Bu Kraliyet yanlıları için Yurtseverler radikal değil muhafazakar bir gücü temsil ediyordu. Üçüncü

266 Savalle (1962, 916)
267 Shy (1973, 143)
268 Henderson (1973, 180)
269 Nelson (1961, 1)
270 Nelson (1961, 88)

bir direniş boğumu daha vardı. Bunlar hepsi daha yüksek dereceli Kraliyet yanlılığı gösteren "kültürel azınlıklardı". Sınır halkıyla örtüşen bu grup daha fakirdi. Pennsylvania'dan Georgia'ya kadar iç karadaki şehir nüfusunu "büyük oranda" İskoçlar, İrlandalılar, Almanlar oluşturuyordu. İç kara ve kıyı nüfusu arasındaki köken farklılıkları en çok, en şiddetli çatışmaların gerçekleştiği Carolina'larda belirgindi.[271] Etnik azınlıklarla birlikte dinsel azınlıklar da (tabii bunlar çoğunlukla aynıydı.) Kraliyet yanlılığına eğilimliydi. Kuzey kolonilerindeki Piskoposluk yanlıları, güney kolonilerindeki Protestanlar, her yerdeki aşırı dindarlar ve Baptistler devrim davasına eğilimli değillerdi.[272] Bütün bu insanlar yeni ulusal ve milliyetçi çoğunluğun çıkarlarını düşüneceğinden kuşkuluydu. Bireysel çıkarlar üzerindeki vurgunun kendi grup çıkarlarını yok edeceğinden korkuyorlardı.

Bu nedenle, toplumsal ayrıcalıkların korunması açısından eşitlikçi eğilimlerden korktukları için Kraliyetçi olanlarla, tam tersi nedenlerle Kraliyetçi olan Kraliyet yanlıları vardı. Sonuç olarak, Palmer'in değerlendirmesi oldukça haklı görünmektedir. "Yurtseverler Britanya ile olan ilişkilerin kesilmesindeki olanakların genişlemesini gören ve Kraliyet yanlıları da Britanya bağlantısından fayda sağlayan, ya da en azından ilişkilerin kesilmesinden fayda sağlayacaklarını varsaymak için hiçbir neden görmeyen insanlardı.[273]

Son bir düşünce... Sol'un Toryciliği olarak adlandırılabilecek, eşitlikçi olmayan çoğunluklardan korktuğu için Yurtsever olmayan kesim neden olduğundan daha güçlü değildi? Çünkü, eğer politik olarak daha güçlü olsaydı, yerleşimcilerin İngilizlerle yaptıkları savaşı hiç kazanamama olasılıkları vardı. Morgan bu sınıf çatışmasının yoğunluğunun 1676'da Bacon'un İsyanı zamanıyla 1776'daki atmosfer arasında ne kadar farklı olduğunu kaydeder.[274] Arada, der, "köleliğin gelişmesi hür, baskı altındaki bir alt sınıfın gelişmesini engellemiş ve buna karşılık beyazların sosyal ve ekonomik olanaklarını arttırmıştı."[275]

---

271 Greene (1943, 158)

272 Nelson (1961, 90) Katolikler ve Yahudiler bir istisnaydı. Kendilerini güvenlikleri için çoğunluğun görüşü gibi görünen şeyi takip etmek zorunda mı hissediyorlardı, yoksa İngilizlerin kendilerini koruyacağına inanmak için bir nedenleri mi yoktu? İrlanda'daki Katolikler farklı davranıyordu.

273 Palmer (1959, I, 201)

274 Bkz. Middlekauff'daki belgeler (1964)

275 Morgan (1973, 296)

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın sosyal çıkarımlarıyla ilgili zıt duygular 1783'den sonra da devam etti. Kutuplaşma gerçekliği çok arttı. Örneğin, devrimin radikal hamlesinin merkezi olan Boston, Devrim'den önce yoğun biçimde eşitsiz olsa da Devrimden sonra daha da eşitsiz bir toplum gelişti.[276] 1783 sonrası dönemde, New England tüccarları kendilerini İngiliz misillemesiyle Batı Hint Adalarının dışında bulunduysa da onlar ekonomik güçlüklerini "borç toplamaya" dönüştürdüler. Batı Massachusetts'deki küçük çiftçiler şikâyete başladığı zaman, birçok çiftçiyi 1786'daki Shay Ayaklanması olarak bilinen isyanda doğrudan eyleme iten baskıcı yasalar çıkarıldı.[277] Bu ayaklanma da bastırıldı.

Bu zıt duygular içerisinde, 1787'de Anayasa Taslağı hazırlandı. Amerikalıların 1950'ler ve 1960'lar kutlamalarında çok tartışılan Beard yorumu[278] bu anlamda değerlidir. Sosyal devrimciler Devrimi başlatmada büyük bir rol oynadıysa ve radikal hamleleri Devrimin asıl süreciyle güç kazandıysa Anayasa Meclisinin bu hamleyi geri getirmeye çalıştığı net görülmektedir. 1776'nın göstermelik liderlerinin tamamı 1787 Meclisinde kaybolmuştu; meclis üyelerinin çoğu "demokrasiyi oylamıyordu ve demokrasi nedeniyle ulusu saran hastalıkları iyileştirmek için güçlü bir merkezi hükümetin gerekli olduğunda hemfikirdi.[279] Bu o kadar belirgin diki, Anayasa'nın ilk on maddesinin değişikliliği ve haklar bildirgesinin benimsemesiyle 1791 imtiyazına yol açan onay süreci torpillendi.[280]

1783 barışı Birleşik devletler için büyük bir belirsizlik dönemi açtıysa bu uzun vadede İspanyol Amerika'sı için daha da ciddi bir durumdu, çünkü özellikle, İspanya önceden olduğu gibi sadece kendi nüfusu ve Avrupalı rakipleriyle değil Birleşik Devletler'le de uğraşmak

276 Kulikoff (1971, 376)

277 Szatmary (1980, 92)

278 Bkz. Beard (1913;1915). Beard'ın yakın tarihli ayrıntılı bir savunusu için bkz. McGuire ve Ohsfeldt (1984, 577). Onlara göre Anayasa Uzlaşmasının oy verme modelleri dar kapsamlı bir Beard yorumunu destekler. Bu yoruma bakılırsa önemli olan ekonomik çıkarlar yalnızca önemli bir finansal çıkarın doğrudan söz konusu olduğu çıkarlar olacaktır." Fakat onaylanan anlaşmaların oyları bütün ekonomik çıkarların önem derecelerine bakılmaksızın önemli olduğu şeklindeki "geniş kapsamlı Beard" yorumunu destekler.

279 Jensen (1974, 72)

280 Devrimin "istikrarı bozucu" etkilerini destekleyecek bu muhafazakâr çaba o zaman da kesilmedi. "Eski köklü elit" kazanılmış mülkiyet haklarını emniyete almak ve statükoyu sürdürmek için siperler oluşturmaya çalışmaya devam etti. (Bruchey, 1987, 309)

zorundaydı.[281] Bu bir noktada İspanyol koloni ekonomisi için altın bir dönemdi. 1782 ve (İspanya ile Büyük Britanya arasında yine savaş çıktığı ve dolayısıyla İngiliz deniz ablukasının ticarete engel olduğu) 1796 yılları arasında İspanya'dan İspanyol Amerika'sına yapılan ortalama yıllık ihracat, (İspanya ve Büyük Britanya savaşa girmeden hemen önce) 1778'den dört kat daha fazlaydı. Özelde, 1784-1785'de "muazzam bir ticaret artışı" vardı.[282] Bu kısmen, İspanya'nın kaçak ticareti ciddi biçimde azaltma yeteneğine bağlıydı ve bu yetenek 1760'dan beri sürekli artıyordu.[283]

Hiç şüphesiz, altın çağ "kısa" olacaktı ve İspanya'nın 1778'de *commercio libre'nin* ilanıyla 1776'daki İngiliz deniz ablukası arasındaki ticari büyümesi bağlamına yerleştirilirse, çok daha az etkileyici gözükmektedir.[284] Steinler İspanyolların (ve Portekizlilerin) ekonomik milliyetçilik çabalarına karşı "küçük kazançlar" sağladığından söz eder. İberya koloni ticareti gotik yapıyı sadece payandayla destekliyordu, bu ise onu büyük krize hazırlama yolu değildi.[285] İspanyol Amerika'sındaki yerel zanaat ve imalat üretimi İspanyolların ticareti liberalleştirmesiyle "tehlikeye atılmıştı".[286] Bu metropol İspanyası'nın sadece geçici olarak avantajınaydı; bunun nedeni İspanya'nın mal üreten ve sermaye ihraç eden bir ülke olarak Büyük Britanya'yla rekabet edemeyecek durumda olmasıydı. Dolayısıyla, yabancı nüfusunun en güçlü olduğu Caracas ve La Plata'da, bazı koloniciler belki de eğer İspanyol boyunduruğunu sarsabilirlerse kendilerini altın geleceğin beklediğini düşünmeye başladılar.[287] Bu sırada, Cadiz'de (ve Lisbon'da) yerleşmiş olan İngiliz tüccarların durumu "özellikle talihli ve mutlu görünüyordu", zira tekellerin kaldırılmasından doğ-

281 "Eğer başarısız bir barış antlaşması varsa o da 1783 barışıydı... Zira hiçbir antlaşma Amerika, İspanya ve Birleşik Devletler'deki en eski ve en yeni imparatorlukların ilişkilerini tanımlamıyor ya da bunların düşmanlıklarını kısıtlamıyordu." (Whitaker, 1962a, 1)

282 Fisher (1981, 32). Navarro Garcia (1975, 173) Yeni İspanya'nın bu dönemde "daha önce hiç bilinmeyen refah düzeylerine" ulaştığından söz eder.

283 1792.95'de kaçak ticaret metropol ile koloniler arasındaki resmi ticaretin en az üçte birine ulaşmış gözüküyor. Bu (on altıncı yüzyılı saymazsak) önceki dönemlerdeki durumun tamamıyla tersine dönmesini temsil ediyordu." (Bousquet, 1974, 21)

284 Brading (1984,1, 413, 318)

285 Stein & Stein (1970, 104). Ve Whitaker (1962a, 16) "Amerika'nın hasta adamı" ifadesini kullanır.

286 Bousquet (1974, 42). Bu dönemde Meksika'daki ahşap depolarının düşüşüyle ilgili olarak bkz. Greenleaf (1967, 240) ve Salvucci (1981, 1999

287 Whitaker (1928, 202)

rudan fayda sağlayabilirlerdi.[288] Bununla birlikte, İspanyolların mütecavizlere karşı kazandığı görece başarı İspanya için politik olarak olumsuz olabilirdi; zira önceden bu İngiliz mütecavizler, "İspanyol Amerikan kolonilerinin ihtiyaçlarını karşılayarak onların İspanya'nın yönetimine karşı daha önce ayaklanmasını engellemişti.[289]

Yine de 1780'lerin bu kısa molasında, İspanyol Amerika'sında durum sakindi ve Birleşik Devletler kendi problemlerine dalmıştı.1789'da Fransız ihtilalinin patlak vermesi yıkıa etki yaptı. Fakat daha da yıkıa olan, Fransa'daki ihtilalin St. Domingue'de modern dünya sistemindeki ilk zenci Cumhuriyetinin kurulmasına giden bir süreci başlatmasıydı. Haiti'nin kanlı doğuşu Amerikaların tarihinde bizim ileri sürdüğümüzden daha kritik bir faktördü. Bunun başka her yerde yerleşimci bağımsızlığı örüntüsünün hızlanması ve netleşmesine katkıda bulunduğuna inanılmalıdır. Zira Haiti devrimi gerçekte, bilimsel ırkçı T. Lothrqo Stoddard'ın dediği gibi, beyaz egemenliği ülküleriyle ırk eşitliği arasındaki ilk büyük şoktu.[290]

Güçlükler ekonomik alanda başladı. St. Domingue Fransa tacında bir mücevher, Amerikaların önde gelen şeker ihracatçısıydı ve bütün bunlar Fransa'nın yararınaydı. Sonra 1786 Eden Antlaşması ve 1787 Fransız-Amerikan Antlaşması *Pacte Colonial'da* "geniş bir yarık açtı"[291] ve dolayısıyla Fransız çiftlik sahiplerinin ekonomik çıkarlarını siyasi alanda da aktif biçimde aramaları gerektiğinin farkına varmalarını sağladı. Dolayısıyla XVI. Louis 1787'de Meclis'i topladığında, St. Domingue'nin temsil hakkı isteyip istemeyeceği konusunda acil bir tartışma oldu. Temsil yanlıları kazandılar ve bu şekilde St. Domingue de Paris olaylarının girdabına çekildi.[292]

Beyaz yerleşimciler Fransız Ulusal Meclis'inde neredeyse hemen, çıkarlarına iki farklı temele dayalı direnişle karşılaştı: Koloni özerkliği

288 Christelow (1947, 8)

289 Pantaleau (1946, 275). Bu İspanya'nın bu dönemde İspanyol Amerika'sıyla yaptığı ticaretin inanılmaz boyutta olmasının göründüğünden daha az arzu edildiğini ima ediyordu. (Villalobo, 1965, 10)

290 Stoddard (1914, VII). Stoddard'ın kitabı, yanlı da olsa, Haiti devriminin tüm siyasi tarihinin açık, adım adım, ayrıntılı bir açıklamasıdır.

291 Stoddard (1914, 18). Debien (1953, 52) beyaz yerleşimcilerin 1786'daki tavırlarını artık Cinderella rolünü oynamayı reddetmek olarak açıklar. "Aynı anda metropolün yetersizliğini ve kendi içişlerini ve ilk önce ticari ilişkilerini yönetebilme yeteneğini hissettiler."

292 Koloni temsili üzerindeki bu hak iddiası XVI. Louis tarafından öngörülmediği için devrimsel bir eylem oluşturuyordu. (Cesaire, 1961, 37)

fikrine karşı direniş ve ırk dışındaki sözde "hür insanlara" (hukuksal bir sınıf) bireysel haklar(ve dolayısıyla muhtemel bir özerklikte kontrol payı) vermek isteyenler ve hatta köleleri özgürlüklerine kavuşturmayı düşünenlerin direnişi.[293] Tepki çok hızlıydı. 15 Nisan 1790'da, Saint Marc'da St. Domingue Fransız Sektörünün Genel Meclisi toplandı ve koloni unvanını reddetti. Başkanı, Bacon de La Chevalerine şu soruyu soruyordu: Hür ve bağımsız fatihler hangi kurnaz mantıkla çok şaşırtıcı bir despotik boyunduruğa alınmak istenmektedir?[294] (1776'nın gölgeleri.) Derhal, beyaz ırk dışındaki halklara sınır çizgilerinin gerisine itilecekleri ilanını yaptı. (1787 gölgeleri)

Aradaki fark şuydu: Fransa'da ihtilal yasal imtiyazlara son verme amacını ilan ederken, St. Domingue'daki beyaz yerleşimciler "diğer hür kişilerin siyasi yokluğuna... kölelerin siyasi ve medeni olarak yok oluşuna" dayanan özerk otorite talebinde bulunuyordu. Kısacası, hukuksal imtiyazlara son vermek yerine baskın bir sınıfa sürekli bir yasal statü vermek istiyorlardı.[295] Bu hedeflerinde başarılı olamadılar.

Fransa'nın Kurucu Meclisi 1790'da belirsiz bir şekilde St. Domingue'daki mülk sahibi mulattolara oy hakkı verdi. Mulattoların bir siyasi lideri St. Domingue'ye döndüğünde ayaklanarak bu hakkı uygulamaya çalıştı; yakalandı, işkenceye uğradı ve idam edildi. Şaşkına dönen Ulusal Meclis daha az belirsiz bir başka kararname çıkardı. Beyaz yerleşimciler Fransız'lara ve mulattolara karşı ayaklandı. Birden, bu olayların ortasında, ilk zenci köle ayaklanması çıktı. *Isle-de-France* ve *Isle-de-Bourbon* gibi diğer Fransız kolonilerinde olduğu gibi hükümet, çiftlik sahipleri ve fakir beyazlara, mulattolara ve zenci kölelere karşı zengin mulattolar "sınıf ittifakı" yerine, "ırk savaşı" başlamıştı.[296]

293 1788'deki resmi nüfus sayımı beyaz nüfusunu 28.000 "hür zencileri" 22.000 ve köleleri 405.000 olarak gösterir. 1789'da sözleşmeli işçilerle ilgili tahminler ilk iki kategori için biraz yüksek rakamlar verir ve muhtemelen daha doğrudur, ancak fark büyük değildi. Bkz. Stoddard (1914, 8-9)

294 Debien (1953, 215)de anılmıştır. Beyaz yerleşimciler arasında 1786'dan önce bile görülen "Amerikan yurtseverliği" duygusunun temeliyle ilgili olarak bkz. Debien (1954) 1769'da kahve yetiştiricileri tarafından başlatılan daha önceki bir beyaz ayaklanması için bkz. Trouillet (1981). Fransızların 1789'dan önceki "de kolonizasyon" eğilimleriyle ilgili algılamaları ve çelişkili duyguları hakkında bkz. See (1929) ve Lokke (1932)

295 Saintoyant (1930, II, 75-76, 423)

296 Bkz. Stoddard (1914, 97-99)

Irk savaşı beyaz yerleşimcilerin ırksal olarak saf özerklik ararken istedikleri bir şey değildi. Bunu Paris'teki Fransız ihtilalciler de istemiyordu, zira onlar için "toprak bütünlüğü" ilkesi güçlü biçimde duruyordu.[297] Bu çoğunlukla zengin, köle sahibi mulattolar olan -"beyaz olmayan hür kesimin"- de eşit haklar talebinde bulunurken istediği şey değildi. Bu zenci kölelerin kendisi tarafından, kapitalist dünya ekonomisi tarihinde en başarılı köle ayaklanması olmaktan ibaret görülebilecek bir olay içerisinde dayatılmıştı. Artık St. Domingue'de "üç tarafla iç savaş"[298] dönemi başlamıştı. Bu birbiri ardına gelen üç ayaklanmanın -nüfuzlu beyazların siyasi başkaldırısı, mulatto ayaklanması ve zenci devrimi- meyvesiydi.[299]

Durum bölgedeki dört büyük gücü -Fransa, Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve İspanya- alarma geçirdi, şaşırttı ve rahatsız etti. Ulusal Meclis ve sonra kongredeki görüşler karışık ve belki de karmaşıktı. Fakat genel anlamda kongre uygar bir geçişin garantörleri olarak mulattoların tarafında olma eğiliminde idi. Cesaire'nın ifadesiyle, Paris'teki ünlü Société des Amis des Noirs her şeyden önce mulattoların derneğiydi.[300]

İngilizlere gelince, 1793 Şubat'ında Büyük Britanya ile Fransa arasında savaş patlak verir vermez beyaz yerleşimciler İngilizleri yardıma çağırdı ve onlarla gizli antlaşmalar yaptı.[301] İngilizler bunu Fransa'nın ticaretini baltalamak için iyi bir fırsat olarak gördü, İngilizler bir askeri sefer düzenledi, ancak St. Domingue'yi işgalleri çok kötü biçimde geri tepti; bu İngiliz askeri tarihindeki "en büyük felaketlerden biri olarak yerini aldı"[302]. Gerçekte, müdahaleleri Fransız

297 Saintoyant (1930, I, 376) Kongrenin Haiti devrimini sadece rejimini değil Fransa'nın kendisinin de varlığı için Vendee 'in de içinde bulunduğu bütün diğer altı köşeli ayaklanmalardan daha tehlikeli olarak görebilirdi.

298 Ott (1973, 51)

299 Césaire (1961)

300 Césaire (1961, 85) Fransız ihtilalinin sınırları başlıklı bir bölüm de Césaire şöyle der: "Sununla yüzleşelim, Fransız meclisleri zenciler hakkında çok konuştu ama onlar için çok az şey yaptı." (s.159) Sala-Molins'in belirttiği gibi: "Kongre (4 Şubat 1794'de köleliği zencilerin güzel gözleri için değil, asiler onları bunu yapmaya zorladığı, şu uzak Windward adalarında, cumhuriyetin birliği ve bölünmezliğini tehdit ettiği için kaldırdı." (1987, 262)

301 Bkz. Debien (1954, 53-54)

302 Geggus (1981, 285) "Hiçbir birliğin sancağı St. Domingo sözcüklerini taşımaz. Hiçbir bakan ya da general hafızasında işgal tarihini tutmak istemiyordu. Bu en güzel unutulan ve on dokuzuncu yüzyılın hatırlamak zorunda olmadığı bir olaydı." (Geggus, 1982, 387)

İspanyol ve İngiliz birlikleri arasında kölelere destek için bir rekabet oluşturarak, "o zamanlar gevşeyen (köle) ayaklanmasının çapını dramatik biçimde genişletti ve onu yok olmaktan kurtardı".[303]

Özgürlük virüsünün kendi sahip olduğu yerlerdeki kölelere de bulaşacağından Büyük Britanya kadar çok korkan Birleşik Devletler yine de hiçbir şekilde, ticaret ortağı St. Domingue'yi Denizcilik Sisteminin parmaklıkları arkasına atma tehdidinde bulunan İngiliz müdahalesi hevesli değildi.[304] Birleşik Devletler, bu nedenle, St. Domingue ile bütün politik ilişkilerden kaçarken gıda tedarikçisi rolünü sürdürmek ve bunu arttırmak için çok çalıştı.[305]

Tabii ki İspanyollar da eşit derecede ihtiyatlıydılar- Yarımadanın doğu yarısı onlara ait Santo Domingo kolonisiydi. Zenci devrimi buraya ancak işgalle ulaşabilmişti. Ekonomi farklıydı (şeker kamışı çiftlikleri yerine sığırcılık ve geçimlik çiftçilik vardı.) bu nedenle nüfus da farklıydı- beyazlar, *libertos* (çoğunlukla mulatto, fakat bir kısım zenci) ve zenci köleler eşit orandaydı. Son olarak toplumsal yapı da farklıydı. *Libertos* önemli bir ekonomik güç değildi, St. Domingue'deki mulattolar gibi değillerdi; dolayısıyla İspanyol idaresi onları daha sıkı bir kontrol altında tutabiliyordu.[306] St. Domingue'deki başlangıçtaki İspanyol müdahalesi İngilizlerden daha başarılı değildi.

303 Geggus (1982, 389). Bütün bunlar İngilizlerin Batı Hint Adaları mülkiyeti için geçici olarak çok iyiydi. St. Domingue'deki iç savaşla 1796'da Hollanda kolonilerinin ele geçirilmesi arasında "Britanya birden Avrupa'nın neredeyse tek [şeker] tedarikçisi haline geldi. (Chekland, 1958, 461) Refahın bu "son evresi" ancak 1799'a kadar sürdü.

İngilizler St. Domingue'den zenci Batı Hint adalarındaki kendi mülkleri için de ders çıkardı. 1795'den itibaren Batı Hint adaları birliklerindeki zencileri silahlandırdılar. Bu şekilde beyaz yerleşimciler ve zenci köleler üzerinde kontrol sağladılar, zira İngilizler artık Karayiplerdeki dev köle imparatorluğunun polisliğini yapacak kölelere sahipti" (Buckley, 1979, 140)

304 Perkins (1955, 106). Jordan, "St. Domingo'nun Birleşik Devletler için "kapanmış kölelik konusunu" yeniden açma tehdidinde bulunan korkunç bir şiddet volanı niteliği kazandığını gözlemler. Dahası, Haiti'den gelen yerleşimci göçmenler Birleşik Devletlere köleler getiriyor, bunlar ayaklanma salgının taşıyıcılığını yapıyorlardı. "Bu daha en başından beri" der"Amerikan güvenliğine bir tehdit sayılıyordu." (1968, 380-386)

305 Bkz. Trendley (1961)

306 Bkz. Franco (1968). Yine de İspanyol otoriteleri endişeliydi. 1791'de Conde de F lori dab lanca, Meksika ve Santa Fe Naiplerine, La Habana, Puerto Rico, Santa Domingo, Trinidad ve Cartagena valilerine "ayaklanma salgının İspanyol mülklerine bulaşmamasından" emin olmalarını ve özellikle Santa Domingo Hükümetinin bu hedefi gerçekleştirmek için sınırda bir asker kordonu oluşturmasını emretti." (Verna, 1984, 717'de anılmıştır.) St. Domingue'deki devrimin Santa Domingo üzerindeki etkileri hakkında bkz. Dilla Alfonso (1982, 83-90). İspanyol hükümeti 1745'de Louisiana'da,

Toussaint L'Ouverture, Fransız- İngiliz savaşını idaresini güçlendirmek ve disiplinli bir ordu oluşturmak için kullandı. Çiftlikleri işler tuttu, zenci işçileri oralara hapsetti, fakat ürünün dörtte birini onlara verdi. Fakat Avrupalılar kendi aralarında savaşmayı kesince, zenci cumhuriyeti ile ilgili endişelerini onu başsız bırakmak amacıyla yeni bir girişime dönüştürdü. Napolyon'un birlikleri Toussaint'ı 1802'de durdurdu, İspanya, Birleşik Devletler ve Büyük Britanya hepsi bu yeniden kolonileşme girişiminde Fransa'yla zımni olarak işbirliği yaptı.[307] Ada mevcut iki hükümetle birlikte bağımsız kalsa da dört büyük güç tarafından tanınması "epey uzun bir süre "imkânsız" kaldı.[308]

1794'de Martinique ve Guadeloupe'da, 1795'de Tierra Firma'da ve 1797'de Guatemala'da ortaya çıkan kölelik karşıtı kumpasları bastırdı.

307 Bkz. Lokke (1928). O sırada, başkan Thomas Jefferson Toussaint'i açlıktan ölüme mahkum etmeyi denemekten söz ediyor ve Haiti'yi "bir diğer Cezayir" olarak adlandırıyordu, (s.324)
Napolyon'un seferi, Toussaint L'Ouverture'un ölümüne rağmen bir felaketti. Bundan en çok fayda gören Fransa değil Birleşik Devletlerdi. Bu tecrübenin Napolyon'u Louisiana'yı Birleşik Devletlere satmaya ittiği kabul edilir. Bkz. Léger (1934, 17), Sloane (1904, 514) Logan (1941, 142-144) ve Whitaker (1962b, 234-236). Louisiana ve St. Domingue'nin önceden kurduğu geniş sosyal bağlar hakkında bkz. Baur (1970, 401-404). Jefferson'un, Napolyon'un zaferinin sonucu olarak Louisiana'daki tehlikeden korkma nedeni hakkında bkz. s. 411-412. Fakat Jordan'ın gözlemlediği gibi: "Birleşik Devletler ne o zaman ne de daha sonra Haiti'nin yardımına minnettar olmadı, zira Amerikalılar 1804'de Yeni Haiti Cumhuriyetinde zenci egemenliği örneğinden başka bir şey görmeyecekti." (1968, 377)

308 Logan (1941, 152). Lievano Aguirre, Haiti'yi izole etmek için oluşturulan bir güvenlik 'kordonundan' söz eder (1968, 954). Fransa Haiti'yi ancak 1825'de, Büyük Britanya 1833'de (bu yıl kölelerin özgürlüğünü kazandığı yıldır), Birleşik Devletler ise çok daha sonra, 1862'de tanıdı- Bkz. Logan (1941, 76-77) ve Jordan (1868, 378,fn.2) İspanyol Amerika'sı cumhuriyetleri bile Haiti'yi uzakta tutacaktı. Colombia Haiti'yi 1824'deki Panama Kongresi'nden dışlamada liderliği üstlendi. Bkz. Verna (1969, 477-495),Baur (1971, 410). Brezilya 1865'de Haiti'yi tanıyana kadar, hiçbir Latin Amerika ülkesi aynı şeyi yapmadı. Meksika Haiti'yi ancak 1934'de tanıyacaktı.
Haiti'nin "zencililiği" Toussaint'in ölümünden sonra daha da önemli hale geldi. Hemen arkasından gelen Dessalines, zenci olmayanların mülk edinmesini yasakladı; bunun tek istisnası bağımsızlığı destekleyen Fransa ve Haiti davasını kaçak olarak desteklemeye gelen Alman ve Polonyalılardı. (Verna, 1969, 64; Nicholls, 1978, 179) Polonyalılar hakkında bkz. Pachonaki &Wilson (1986). Dessalines'in suikasta kurban gitmesinden sonra Haiti kuzeyde Henri Christophe yönetiminde zenci yönetimli bir krallık ve batıda ve güneyde daha sonra Bolivar'ın arkadaşı olan Alexandre Pétion'un yönetimindeki mulatto- egemen cumhuriyete bölündü. İki bölge 1811'de yeniden birleşti. Bu dönem ve özellikle Haiti'deki toprak reformu hakkında bkz. Lacerte (1975); bkz. ayrıca Lundhal (1984), Trouillot (1971). Sürecin sonunun zenci Kreoller diye isimlendirdiği insanların zaferi olduğunu düşünür. Benzer bir görüş için Bkz. Joachim (1970).

Geçmişe bakarsak, St. Domingue'deki zenci devriminin Hispanik Amerika'daki bağımsızlık güdüsünü yavaşlattığını söyleyebiliriz. Bu Haiti'deki iki halef devletin birinin, mulatto egemenliğindeki güney kısmın başkanı olan Alexandre Pétion ve Simon Bolivar'in dostça fakat belirsiz bağlarına rağmen böyleydi. St. Domingue'nın etkisi sadece Avrupalı güçler arasında değil, her şeyden önce, Amerikaların beyaz yerleşimcileri içinde de büyük bir ihtiyat oluşturdu.[309]

Bu aynı dönemde, başlangıçta İngiliz Kuzey Amerika'sını ezip geçen aynı dalgayla gerçekleştirilecek gibi görünen, fakat sonra toplumsal bir devrim halini alan bir İrlanda devrimi olasılığı son buldu. İrlanda 1760'larm İngiliz imparatorluk krizini ilk planda hızlandıran bir rol oynadı. Büyük Britanya Kuzey Amerika'da bazı açılardan daha önce İrlanda'nın durumu için icat edilmiş tutumları tekrarlıyor ve politikaları uyguluyordu.[310] İrlanda'nın kendisi gerçekte birçok açıdan İngiliz Kuzey Amerika'sından daha kötü durumdaydı. İngiliz Protestan yerleşimciler büyük oranda ava kabilelerinden oluşan dağınık bir gruba değil yoğun bir İrlandalı Katolik çiftçi nüfusuna kendi yönetimlerini dayatmıştı. Bu yapısal olarak on üç koloniden çok Peru ya da orta Meksika'ya benzeyen bir durumdu.[311]

1691 yılı itibariyle Katoliklerin siyasi haklardan yoksun olması 'İngilizlerin ticari kıskançlığının gücünü tam olarak hissedecek olanın Protestan yerleşimciler olduğu anlamına geliyordu. Bu nedenle ticari bir tehdit olarak muamele gören bu "güvenli garnizondu".[312]

309 Bkz. Madariaga (1948, 324-325) ve Sheridan (1976 b, 237). Bunun bir şeker tedarikçisi olarak St. Domingue'nin yerine geçebilen Küba üzerinde belli bir etkisi oldu. St. Domingue'deki köle ayaklanması aynen Küba'da olduğu gibi Kreoller ve İspanyollar için 'korkunç bir uyarı' görevi gördü(Humphreys & Lynch, 1965, 19) Thomas, bunun Kübalı üreticilerin kölelerine yaklaşık bir asır boyunca bir santim bile vermelerini engelleyecek kadar büyük bir uyarı olduğunu ekler. (1971, 77). Ayrıca Knight (1970, 25) ve Corwin 1967, 22) şu gözlemde bulunur. 1791 Kasım'mda Haiti'deki büyük köle ayaklanması haberi geldiğinde [Küba'daki şeker lobisinin sözcüsü olan Franscisco de] Aranga, [y Parreno] bunu kölelerin hâlâ az sayıda olduğu Küba'yı tehdit eden bir durum değil, Fransız Haiti'sinin zararına Küba'nın altın fırsatı olarak gördü." (s.13-14)

310 Örneğin Damga Kanununun 1766'da kaldırılmasından sonra benimsenen ve kuzey Amerikalıları çok rahatsız eden Rockingham'm bildirge yasası "neredeyse kelimesi kelimesine, hem İngiliz hem de koloni liderlerinin tanıdık olduğu 1720 İrlanda Yasasını model alıyordu. (James, 1973, 296)

311 Bu özel karşılaştırma için bkz. Harlow(1952, 503). Ona göre on altıncı yüzyılda İrlanda ve İrlandalılar, Tuerton Şövalyelerinin Oder ve Vistula arasında yaşayan yabani yerlileri gördüğü aynı ışık altında görülüyordu. Bkz. ayrıca James (1973, 289-290)

312 Harlow (1952,505-506)

Protestan yerleşimcilerin (New England yerleşimcilerinin sahip olduğu) bir gemicilik endüstrisine sahip olmasına izin verilmiyordu. İrlanda'nın da Amerikalılarla Avrupa arasında bir antrepo olmasına izin verilmedi. Aslında, dönemin Kuzey Amerikalıların açık korkularından birisi "Kuzey İrlanda'nın mutsuz durumuna" düşebilecekleriydi.[313]

Böylece, Fransızların Yedi Yıl Savaşı'nda yenilmesiyle ve Kuzey Amerika'daki aynı nedenlerle bir "İngiliz-İrlandalı koloni milliyetçiliği"[314] gelişti. İrlanda Parlamentosu'nda Yurtseverler olarak bilinen bir reform grubu ortaya çıktı. Charles Townshend, Damga Kanununu İngiliz Kuzey Amerika'sına uygulamaya çalışırken ağabeyi George'u Kraliyet Temsilcisi olarak, "doğrudan İngiliz kontrolünü pekiştirmesi ve İrlandalıların imparatorluğun savunması için daha fazla vergi ödemesini sağlaması" için İrlanda'ya gönderdi.[315] Kuzey Amerikalı ve İrlandalı yerleşimcilerin neden anayasal sorumlulukları ve hedefleri fazlasıyla paylaştıklarını hissettiği oldukça açıktır. Bundan dolayı birçok İrlandalı -yani Katolikler Britanya'nın Kuzey Amerika politikasını destekleme eğiliminde olduğu için birçok Protestan İrlandalı-1775'te Kuzey Amerikalıların "duygularını doğal olarak paylaşabiliyordu."[316]

Gerçekte Amerikan devrimi İrlanda'daki ekonomik durumu kötüleştirdi. İngilizlerin yenilgisi İrlandalıların taleplerini körükledi ve İngilizler 1782'de daha fazla siyasi özerklik vermeye hazırlandılar. Hatta Pitt İrlandalıların imparatorluğun savunma giderlerinde pay alması koşuluyla ekonomik tavizler bile önerdi.[317] 1783'te Fransa ile barış antlaşması imzalanır imzalanmaz İngiliz fikir hattı daha da güçlendi.[318] Yine de İrlandalı Yurtseverler bağımsızlık için bastırmaya hazır değillerdi, çünkü "kapsamlı bir parti" oluşturmaya hazır değillerdi, ayrıca "tam bir ulusal hareket de sayılmazlardı."[319] İçe-

313 Savalle (1953, 207)

314 Palmer (1959, I, 165)

315 Doyle (1981, 152)

316 McDowell (1979, 241). Katolikler arasından kuzey Amerika'ya göndermek üzere asker toplayan İngilizler hakkında bkz. Kraus (1939, 343-344)

317 Bkz. Kraus (1939, 346) ve Harlow (1952, 495)

318 Bkz. Godechot (1965, 145)

319 Doyle (1981, 517) Böylece, elde ettikleri sınırlı özerklikten bile yararlanamıyorlardı. İrlanda'nın (1770 ve 1790 arasında Portekiz ile bir ticaret antlaşması pazarlığı örneğinde gösterildiği gibi) kendi ticari hayatını kontrol edememesi hakkında bkz. Lammey (1986, 40) Protestanlar Katoliklerin desteğini aramadı. Bununla birlikte onlara

ride bir toplumsal devrim korkusu onları (yirminci yüzyılda olduğu gibi) dizginledi.

Fransız Devrimi'nin İrlanda üzerindeki etkisi büyük oldu, ona yeni imkânların kapısını açtı. Katolikler ve Presbiteryen Muhalifler beraberce isyankâr cumhuriyetçi davasına katılmaya başladılar. Katolik kiracılar da (Protestan olan) toprak sahiplerinin baskısına karşı ayaklanmaya başladı. 1795'de tam bu noktada Katoliklerin taleplerine direnmek için, gizli bir Protestan topluluğu olarak Orange Topluluğu oluşturuldu. 1796'da, milliyetçi bir hareket olan Birleşik İrlandalıların lideri Wolfe Tone İrlanda'ya bir askeri hareket planına yardıma olmak üzere Birleşik Devletler'den Paris'e gitti. Hükümeti yöneten heyeti İrlanda'nın devrim için hazır olduğuna ikna etti.[320] Sadece Katoliklerden değil, uzun bir cumhuriyetçi geleneğe sahip ve liderleri Fransız yardımına başvurularını 1688 örneğiyle haklı gören Ulster presbiteryenlerinden de destek geleceğini düşünüyordu.[321]

İşgal başarısızlıkla sonuçlandı. Hava kötüydü. Denizciler kötüydü. Fransızlar çıkarma bölgesini (Bantry Körfezi) kötü seçmişlerdi. Burası Birleşik İrlandalıların en az desteğe sahip olduğu bir bölgeydi. Fakat neredeyse başarıyorlardı. İrlanda'daki İngiliz sömürgesi bu noktada "aşırı derecede istikrarsız bir imtiyaza dayanıyordu".[322] Fakat Bantry Körfezi dönüm noktasıydı. Dünya sistemi açısından taşıdığı sonuçlar da büyük oldu. Thompson'un dediği gibi: Fransa'nın Avrupa'yı Moskova'dan önce değil, isyan halindeki donanmanın onlarla ayaklanmanın eşiğindeki İrlanda arasında durduğu zaman olan 1797'de kaybettiği tartışabilir.[323]

Birleşik İrlandalıların ayaklanması 1798'de gelişme gösterdi. Bu sırada Ulster Presbiteryenlerinin Fransız ihtilaline olan inançları zayıfladı ve Orange Locaları güçlendi. İsyanalar a İngilizler tarafından aman verilmedi. Napolyon buna karşı ikinci bir işgal kararı verdi;

İrlanda parlamentosunda temsil hakkı verme konusunda isteksizdiler. Katolikler 'sanal olarak' temsil edileceklerdi. İrlanda Devriminin eksik kaldığı yer burasıydı. (Harlow, 1952, 511)

320 Lecky (1972, 309)

321 Lecky (1972, 388)

322 Lecky (1972, 313). Ulster'deki başkomutan General Lake 1707 baharında Genel Vali Lord Camden'e gönderdiği raporunda şöyle diyordu: "Alt sınıf ve orta sınıf kararlı cumhuriyetçilerdir, Fransız ilkelerini özümsemişlerdir ve ir Devrim'den başka hiçbir şeyden memnun olmayacaklardır." (s.315) "En güçlü zorlayıcı önlemlerin alınmasını" tavsiye ediyordu.

323 Thompson (1968, 470)

daha sonra pişman olduğu söylenen bir kararla askerlerini Mısır'ın işgaline yöneltti. Devrimcilerin başarısızlığı, İrlanda parlamentosundaki Arthur Grattan gibi ılımlı reformcuların durumunu da kötüleştirdi. İngilizler 1782 reformlarını yürürlükten kaldırmak için baskı yapmaya karar verdi. Pitt 1800'de Birlik Yasasıyla bir hamle yaptı. Artık İrlanda parlamentosu yoktu. Protestan yerleşimciler fiilen bütün özerklik görüşlerinden vazgeçti (vazgeçirildi), çünkü kontrol edemeyecekleri, aşırı demokratik bir özerklik olmasından korkuyorlardı.[324]

Dolayısıyla 1790Tar -St. Domingue ve İrlanda'da olmak üzere beyaz yerleşimcilerin belli başlı iki yenilgisini gördü. Tarihsel koşullar farklıydı. Sonuçlar farklı oldu-Haiti'de izole edilmiş bir zenci cumhuriyeti ve İrlanda'da yeniden metropolle bütünleşme. Fakat her ikisi de bir uyarı görevi gördü. Bu Amerikaların beyaz yerleşimcilerine bir yerleşimci cumhuriyetine giden yolun zor ve tehlikelerle dolu olduğunu hatırlatıyordu. Ayrıca 1790'lardaki Haiti ve Irlanda 1780'lerdeki Tupac Amaru ve Comuneros'u izliyordu. Bağımsızlık açık şekilde riskli bir işti.

O zaman Miranda ve Bolivar gibi yerleşimci devrimini telkin edenlerin çoğunlukla ihtiyatlı bir şekilde kabul edildiklerine şaşmamak gerekir, Sonra bir olay dünyanın siyasi durumu değiştirdi: Napolyon'un 1808'de İspanyayı işgali. Ancak, bu olayın Amerika'lardaki yerleşimci bağımsızlığı davasını neden kristalleştirebileceğini ve ona yeni bir ivme kazandırabileceğini tartışmadan önce, o zamana kadar var olan bir yerleşimci cumhuriyetinde neler olduğunu gözlemlemeliyiz.

1793-1807 yılları genç Birleşik Devletler için olağanüstü refah yıllarıydı. Geçmişe bakarak, uzun vadeli bir Birleşik Devletler ekonomik büyüme görüntüsü olarak görünen bu dönem, Birleşik Devletler'in trans -Atlantik ticaretinden büyük bir pay almakla Fransız-İngiliz savaşlarındaki "tarafsız" konumunun avantajını sağlayabildiği bir "yükseliş" dönemiydi.[325]

---

324 İrlanda'daki Protestan kilisesi o zaman kandırma, korkutma, ikna etme ve ayartma -bazen satın alma- ile 1782 başarılarının yok olmasına doğru itiliyordu. Bir Birleşme Yasası 1800'de İrlanda ve Britanya'nın parlamentosu Londra'da bulunan bir krallık olduğunu karara bağladı. 1782'den sonraki yıllarda Protestan Kilisesi bir anlamda kendi zaferinin anlamını kavramada yetersiz olduğunu gösterdi: Ulusçuluk bir politika olmalıdır." (Doyle, 1981, 179).

325 North (1974, 69, 73) bkz. ayrıca Nettels (1962) Goldin ve Lewis Birleşik Devletler'in taşımacılığın ve ihracat endüstrilerinin (tarafsızlıktan kaynaklanan bir) hareketlili-

Bunu mümkün kılan şey Birleşik Devletler'in 1794'de aldığı stratejik bir karardı: "Tarafsızlığını" nihai kazanan ve hegemonik güç olan, sabık efendileri Büyük Britanya'ya doğru yöneltmek. Aslında, 1794'deki Jay Antlaşması şeklini alan kararı hızlandıran 1793'de savaşın patlak vermesiydi. Büyük Britanya, Birleşik Devletler'in Fransız Batı Hint Adaları'yla savaş zamanı ticareti üzerindeki sınırsız hak iddialarını taramayı reddetmişti. Birleşik Devletler batı limanlarının iadesi (sonunda! Artık hukuksal olarak 1783'ten bu yana Birleşik Devletler'in mülkü olmuştu) ve İngiliz Batı Hint Adalarındaki bazı yeni ticari haklar karşılığında konuyu zımnen kapattı.[326] Anlaşma şartları Birleşik Devletler açısından yetersizdi, ancak Birleşik Devletler Büyük Britanya ile savaştan, Britanya'nın korktuğundan daha çok korkuyordu. Jay Antlaşması temelde "düşmanlıkları 1812'ye erteleme görevi gördü," bu Birleşik Devletler için daha uygun olabilecek bir zamandı.[327] Bu sırada İngilizler antlaşmayı, Birleşik Devletler ile ticaret özgürlüğünü İngiliz endüstrisi lehine garanti altına alma yolu olarak görüyordu.[328]

Bu stratejik tercihinin arkasında Birleşik Devletler üzerindeki iki büyük ekonomik baskı yatıyordu. Nakliye ekonomisi hâlâ Birleşik Devletler'in dış ticaret gelirlerinden büyük kısmını elde etmesini engelliyordu, gerçi bu 1820'den sonra değişecekti.[329] ikinci

ğinin gerçekte kişi başına büyümeyi ne kadar arttırdığıyla ilgili çekincelere sahiptir. (1980, 22) Bkz. benzer görüşler için David (1967, 154, 188-194) ve Adams (1980, 714-734). Ancak Cuenca North'a önemli ölçüde destek verir ve uluslararası borçların ödenmez noktaya geldiği bir dönemde tam zamanında gelen bir yardım ve hayati bir onarım olarak gördüğü, İspanyol dünyasıyla ticarete özel bir özel bir vurgu yapar." (1984, 540) bkz ayrıca George Rogers Taylor (1964, 437).

326 Bkz. Nettels (1962, 324-325). Bu Fransa'yla bir "yarı savaşa" neden oldu.

327 Bemis (1923, 270). Beard, 1794'de Büyük Britanya ile ticaret ilişkilerinin kesilmesinin Amerikan tüccarları için "onarılmaz bir kayıp" ve kamu ve özel kredilerin azalması anlamına geleceğini savunur. Öte yandan barış Güneyli (kredi) alacaklılar (1) için en azından geçici bir rahatlama içeriyor ve çiftçiler için hiçbir ciddi güçlük arz etmiyordu. Bkz. ayrıca Williams (1972, 228)

328 Bkz. Graham (1941, 91)

329 Amerikan Devriminin ve her şeyden önce Fransız ihtilalinin İspanyol Amerika'sındaki Kreollerin düşüncesi üzerindeki ideolojik esinlemesi hakkında çok şey yazılmıştır. Bunun, en azından belli bir katman için doğru olduğuna şüphe yok. Ne var329 Amerikan devrimi sırasında bir ton mal Avrupa'dan Amerika'ya suyoluyla 3000 millik bir yolu, Yeni Devlet'te kara yoluyla 30 mil taşınacak kadar ucuza alabiliyordu. (North, 1965, 213). Birleşik Devletler'deki nakliye masrafları 1816'da buharlı geminin kullanılmaya başlanılması ve 1825'den itibaren de kanal sisteminin kurulmasıyla dramatik biçimde düşecekti. Bkz. ayrıca Cochran (1981, 44-48)

faktör 1793'de çırçır makinesinin icadıyla Birleşik Devletler'in güneyine sunulan tarımsal diriliş fırsatıydı. Devrim savaşı aşağı güneydeki tarıma büyük darbe vurmuştu ve en önemli pazar malları olan indigo ve pirinç için genişleyen pazarlar görünmüyordu.[330] Güney 1790'larda "acil olarak yeni bir ürüne ihtiyaç duyuyordu."[331] Bu pamuktu ve pamuk da müşteri olarak Büyük Britanya'ya ihtiyaç duyuyordu.[332] Hiç şüphesiz, Birleşik Devletler'in Büyük Britanya ile olan bu jeopolitik-ekonomik pazarlığı zayıf taraf için olumsuz yönler içeriyordu. Birleşik Devletler imalatçılarının gelişmesini yavaşlattı. 1793'den sonraki dönemde dış ticaretten sağlanacak yüksek kazançlar göz önüne alındığında bir yatırım merkezi olarak rekabet edecek konumda değillerdi.[333]

1808'de, bir Amerikalı yazar olan James Cheetham, Birleşik Devletler'in "sanki büyüyle, yeryüzündeki en büyük tüccar devletin rakibi haline geldiğiyle övünüyordu."[334] Belki de Avrupa'da yinelenen düşmanlıkların bu safdil balonu patlatması Birleşik Devletler için bir şanstı; Büyük Britanya 11 Kasım 1807'de Birleşik Devletler'in Napolyon'un kontrolündeki Avrupa limanlarıyla ticaretine tamamıyla yasak getirdi. Başkan Thomas Jefferson hem Büyük Britanya'yı hem de Fransa'yı, her ikisi üzerinde ambargo uygulayarak baskı altına almaya çalıştı. 1808 ambargo yasası sadece bir yıl sürdü ve kendi kendine zarar verdiği ortaya çıktı;[335] fakat sonunda 1812'de Büyük Britanya ile çatışmanın yenilenmesiyle sonuçlandı. Buna daha sonra döneceğiz. Ambargo'nun yaptığı, Birleşik Devletler'in Amerika'nın dekolonizasyonunda Büyük Britanya'ya hem rakip hem de onunla

330 Bkz. Bjork (1964, 557)

331 Nettels (1962, 184)

332 1787'de Britanya'nın pamuk ithalatının yarıdan fazlası (bütün Avrupalı güçlerin devrinde) Batı Hint adalarından, dörtte biri de Osmanlı İmparatorluğundan geliyordu. 1807'de Birleşik devletler 282.000 balya pamuğun 171.000'ini tedarik ediyordu. Bkz. North (1966, 41)

333 Bruchey (1965, 90-91) Birleşik Devletler'de dünya ekonomisinde rekabetçi olacak bir tekstil endüstrisi oluşturmanın önündeki engeller için bkz. Jeremy (1981, 34-35) İmalatçılarda 1786-1792 ticari krizinin neden olduğu öfke 1793'den sonra ortaya çıkan ticaret patlamasıyla bastırıldı. Nettels (1962, 125)

334 Cheetham bunu Peace or War (s.20) adlı bir kitapta yazdı. Clauder (1932, 134)'de anılmıştır.

335 "Ambargo Yasası kendi şiddeti yüzünden ihlal edildi." (Fitton, 1958, 313). Bu ekonomik olarak Birleşik Devletler'den çok Britanya'yı yıpratsa da içeride şiddetli siyasi bölünmelere neden oldu. Bkz. ambargonun iyi uygulandığında ve etkili olduğunda ısrar eden Frankel (1982, 309)

işbirlikçi rolünü yenilemek oldu.[336] Nihai politik sonucun böyle bir fikir yayılımının önemini anlamlı hale getirdiği durumlarda bu yayılımın önemini *expost facto* (sonradan yapılmış olup öncekileri de kapsayan) abartmak çok kolaydır. Eyzaguirre'nin Şili için ulaştığı sonuç gerçekten de daha genel biçimde doğru olabilir. "Fransız ihtilalinin ayrılıkçı fikirler için katalizör olduğu ispat edilemeyebilir; Kreollerin durumu, tam aksine, monarşiye sadakatlerinin yeniden güçlenmesi de olmuş olabilir."[337]

İspanya 1793'den 1796'ya kadar ihtilal Fransa'sıyla savaş halindeydi. Ancak 1796'da, İspanyol Bakan Manuel de Godoy, San Ildefenso antlaşmasında İspanya'yı Fransa'yla ittifaka yönetti.[338] Fakat Büyük Britanya bu noktada, gelişen yerleşimci bağımsızlık hareketine ciddi bir destek vermek konusunda tereddüt etti.[339]

Her halükârda, III. Charles'ın ekonomik reformlarının bütün ekonomik etkisi, İspanya'nın zenginliğinin artmasına yol açan imparatorluk-içi liberalizmle birleşik neo-korumacılık, 1797 ve 1814 yılları arasında tamamıyla altüst oldu.[340] Bunun, İspanyol Amerika'sının bazı bölgeleri üzerindeki etkisi büyük oldu. Özellikle Venezuela

336 Bkz. Rippy (1929, VI-VII)

337 Eyzaguirre (1957, 79). Bkz. İspanyol Amerika'sının bağımsızlığıyla ilgili (biri Atlantik devriminin üçüncü eylemi olduğu, biri de 1808'de ivme kazandığı şeklindeki) iki görüş için bkz. Brading (1983)

338 Bkz. Chaunu (1964,193, 205)

339 Britanya daha önce İspanyol Amerika'sı kolonilerini yağma etmek ve onlarla ticaret yapmak arasında bocalarken şimdi de [1796-1808] onları işgal etmek ve bağımsızlıklarını vermek arasında tereddüt ediyordu. (Humphreys, 1952, 225). Hiçbiri gerekli değildi, çünkü Chaunu'nun dediği gibi 1797'den 1810'a kadar İber Amerika'sı İngiliz kolonilerinin en güzeli haline geldi. (1964, 210) Hiç şüphesiz bir Atlantik federasyonu içinde Britanya'yla birleşmiş, bağımsız bir Amerikan ulusları grubunun oluşturulmasını savunan Thomas Pownall gibi bazı İngilizler vardı. Bkz. Schutz (1946, 264). Daha 1785'de İspanya'daki Fransız Büyükelçisi İspanya Dışişleri Bakanı Florida Banca'nın Britanya'nın on üç koloniyi kaybetmesini İspanya'nın da paralel kaybıyla telafi edeceği korkusunu ifade ettiğini naklediyordu. Bkz. Segur-Depeyron (1873, 376, fn.)fakat Büyük Britanya gerçekten çok ihtiyatlı davrandı.

340 Bousgeot (1974, 14). "İspanya'daki mali çöküş eğilimi 1789'daki Fransız ihtilaliyle birlikte hızlandı"(Rodrigez, 1976, 23) - Bu içeride çok büyük sonuçlar doğurdu- İspanya'nın önce Fransa'yla (1793-1795) sonra Büyük Britanya'yla (1796-1808) çatışmaları pahalıya patladı: İspanya 1801'de iflastan kurtulmak için yeterince gelir sağlamak amacıyla limanlarını tarafsız gemiciliğe, sözde commercio neutral'e açtı. (Barbier, 1980, 37). Bu 1778 reglamento'sunun temelindeki ulusalcı ilkelerin terk edilmesini içeriyordu. (Fisher, 1985, 63) "Süreç içerisinde, Bourbonların oluşturmaya çalıştığı birleşik ekonomi feda edilmek zorunda kalındı, böylece krallığın himayesinde, bağımsızlıkla onaylanacak olan bir dağılma başladı." (Barbier, 1980, 21-22)

1797 yılı itibariyle ekonomik sıkıntıya girdi. Buna bir tepki kaçak ticaretin yasallaştırılması oldu.[341] Meksika'daki ani fiyat artışları ekonomik kutuplaşmayı arttırdı ve daha az imtiyazlı sınıflar arasında hoşnutsuzluğa neden oldu.[342] Fakat bu zorluklar dönem dönem yeniden ortaya çıktı ve başka jeopolitik koşullar altında önemli birkaç politik sonucu oldu.

1806'da yetkisiz bir İngiliz askeri gücü Buenos Aires'i işgal etti. Fakat yerel nüfus İspanya'ya bağlı kaldı ve onları başarılı bir şekilde geri püskürttü: İmparatorluk efendilerini bir başkasıyla değiştirme konusunda isteksiz çıktılar.[343] Miranda'nın Venezuela'yi özgürleştirmek için yaptığı küçük harekât aynı yıl başarısızlıkla sonuçlandı. Buna, en azından kısmen, Haitililerin benzer desteği yol açtı. (Kısa sürede örnek olacak) Venezuela ve Arjantin'de bile bağımsızlık coşkusunun olmadığı açıktı.[344]

Ancak bu aniden değişecekti. Napolyon 1807'de, Portekiz'i işgal için İspanya'yı kendisine katılmaya ikna etti. Dom João Brezilya'ya kaçtı. Godoy'un Fransız askerleri Portekiz yolundayken İspanya'ya girme izni vermesi bir İspanyol milliyetçi tepkisine yol açtı ve Godoy yerinden oldu. IV. Charles oğlu VII. Ferdinand tarafından tahttan indirildi. Napolyon tarafından Bayonne'a çağrılan Ferdinand, Joseph Bonaparte lehine aniden krallıktan çekilen Charles'a tacını iade etti. Ferdinand da haklarından feragat etti. Birden, İspanyol imparatorluğunda meşru hiçbir otorite kalmadı. Merkezi bir cunta Seville'de otoriteyi ele aldı ve İngilizlerle bir ittifak imzaladı. Amerika topraklarının koloni olmayacağını ilan etti ve onları *cortés'e* katılmaya davet etti. Fakat Fransızlar cuntayı Cádiz'e kaçmaya zorladı. Sonra da dağıldı. İspanyol Amerika'sında her yere karışıklık hâkim oldu. Bölgesel ve yerel cuntalar VII. Ferdinand adına yönetimi devraldılar, birçok kere İspanyol otoritelerini kovdular. Kreoller artık krala bağlılık adına kendi yönetimlerini uyguluyordu.[345] 1810'da Caracas'daki cunta daha da ileri gitti. IV. Ferdinand'a sadakat adına,

341 Bkz. Izard (1979, 27-41)

342 Bkz. Garner (1972) ve Florescano (1969, 188-194)

343 Lynch (1985, 25)

344 Bkz. Lubin (1968, 304-305) ve Lynch (1985, 48-49)

345 Bu yeni cuntalar barışçıl olduklarını ve kendilerini meşruiyet üzerine temellendirdiklerini iddia ediyordu. Halperin-Donghi "devrimcilerin kendileriyle ilgili çizdikleri bu imaj ne kadar samimiydi?" diye sorar. [1810'da] kendilerini asi değil belki sonsuza dek, çökmüş bir iktidarın mirasçıları olarak gördüklerini unutmamak gerektiğini söyler. Artık kendilerinin saydıkları ve kendi hedefleri doğrultusunda kul-

(Câdiz'deki cuntanın halefi olan) yeni İspanyol Naiplik Meclisinin otoritesini açıkça reddetti. Bunu Arjantin, Şili ve Meksika'daki isyanlar izledi. Hepsi limanlarının serbest ticarete açık olduğunu ilan ettiler. Bolivar 1810'da Londra'ya gitti ve Dış İşleri Sekreteri Lord Wellesley tarafından kabul edildi. Lord ona İngiliz yardımına giden yolun İspanya'ya bağlılıktan geçtiğini hatırlattı.[346]

Meksika devrimi sosyal açıdan en radikal olanıydı. Yerel bir kasaba papazı olan Miguel Hidalgo Y Castilo 1810'da *Grito de Dolares'* indeki (acaba bu adı *Cahiers de doleance*'dan mı kopya etmişti?) Bütün naipliklere ebediyen son verilmesi çağrısında bulunduğu zaman İspanyol otoriteleriyle birlikte ona karşı olan bütün Kreol kurumlarını birleştirdi. Hidalgo ayaklanması terör ve şok saçarak bütün orta Meksika'ya sıçradı. "Neredeyse silahsız" yerliler başkentte ulaşmayı başardı; bu sırada 20 bin kişiye ulaşmışlardı ve tahmini 15.000 kişilik bir nüfustan 2000'e yakın *gachupines'!* (İspanyol) idam ettiler. Hidalgo yeni İspanya'dan gelen, büyük çoğunluğu Kreol olan bir Birlik tarafından bastırıldı.

Hidalgo'nun teğmenlerinden birisi ve aynı zamanda bir papaz olan José Maria Morelos mücadeleyi ele aldı ve bu sefer "muazzam derecede düzenli ve etkili bir ordu" ve radikal sosyal reformları içeren bir program oluşturdu. Ayaklanmanın bu ikinci evresi yerlilerden çok *mestizos* tarafından desteklendi. Morelos'un bastırılması o kadar kolay değildi, fakat Kreol kongresi 1813'de bağımsızlık ilan ederek onun programının önünü kestiğinde askeri gücü hızla zayıfladı.[347]

İspanyol Amerika'sının yerleşimci bağımsızlıklarının son evresi için sahneyi hazırlamak üzere üç öğe devreye girdi: Birleşik Devletler ve Büyük Britanya arasındaki 1812 (aslında 1812-1814) savaşı, VII. Ferdinand'in 1813 de yeniden ispanya tahtına oturması ve 1815 Viyana Kongresi.

---

lanmaya niyetlendikleri siyasi-idari bir mirastan ayrılık göstermek için hiçbir neden yoktu (1972, 129).

346 Kaufmann (1951, 50-51) Bu arada Büyük Britanya İspanya'nın zayıf olduğu bu anı İspanya'nın önceden sahip olduğu belli başlı koloni limanlarıyla "sağlam ticari ilişkiler" kurmak için kullandı (Cuenca, 1981, 419) bkz. ayrıca Rippy (1959, 18-19).

347 Bkz. Anna (1978a, 64, 76 ve 3.bölüm çeşitli sayfalarda) ve Anna (1985, 67-68). Chaunu Meksika'nın Tupac Amaru isyanını 30 yıllık bir gecikmeyle öğrendiğinden söz eder." (1964, 207)

1812 savaşı şu ya da bu şekilde Birleşik Devletler'in yerleşimci dekolonizasyonun son eylemiydi. Birleşik Devletler'in Büyük Britanya ile ilişkisi 1783'den beri güç olmuştu, fakat hiç bir zaman gerçek bir kesiklik meydana gelmedi. Büyük Britanya Birleşik Devletler'in bir rakip değil bir pazar olmasını istiyordu. Birleşik Devletler dünya ekonomisindeki yerini sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Fransız-İngiliz savaşları Birleşik Devletler için hem bir fırsat hem de sabrın tükenişiydi, İngilizlerin deniz gücü rakipsiz bir şekilde büyüdükçe Birleşik Devletler'in ticareti üzerindeki İngiliz kısıtlamalarına öfkesi de arttı. Kıtada yine savaş patlak verdiğinde Birleşik Devletler'in Britanya'ya, belki de Kanada'yı işgal etmesi için, baskı yapma fırsatı doğdu.[348] Bir anlamda, Birleşik Devletler savaşta başarısız oldu. Artık gerek İngilizce gerekse Fransızca konuşan Kanadalılar arasında Birleşik Devletler'le birleşme coşkusu kalmamıştı.[349] Kanada İngiliz kaldı. Kürk ticaretinin önemi azalmıştı.[350] İngilizler denizcilik yasalarının taşıma ticareti üzerindeki kısıtlamalarıyla ilgili hiçbir gerçek taviz vermedi.[351] Büyük Britanya'nın Ghent Antlaşmasında bütün teslim ettiği Birleşik Devletler'in kendi batısına ve güneyine doğru genişleme hakkının soyut kabulü[352] ve Amerikaların dekolonizasyonunda

348 Eğer İngiltere ve Fransa barışı sürdürmeseydi 1812'de İngiltere ve Amerika arasında savaş olması pek olası gözükmemektedir. (Horsman, 1962, 264) bkz. ayrıca Gibbs : "V.Q. Adams'a göre sorunun kaynağı muhtemelen Kanada'nın işgali talebinde yatmakla beraber; 1812-1814 savaşının temel nedeni İngilizlerin tarafsız gemileri arama ısrarıydı." (1969, 88-89)

349 Kanada'nın deniz kıyısındaki eyaletleri Birleşik Devletler federal hükümetlerinin İngiliz karşıtı politikalarına direnmekte New England'la ortak davrandı. (Clark, 1959, 240) Fransız sözcülerine gelince, Fransız ihtilaline sempatileri ve" devrimci ateşleri" söndüğünden Birleşik Devletler ve Fransa arasındaki bu yeni ittifakla yeniden uyandırılmadı, (s.244) Sonraki grup için bkz. ayrıca Ouellet (1971, 230).

350 Bkz. Ouellet (1971, 37)

351 Bkz. Graham: "İngiliz politikasında Amerikan devriminden sonra yaşanan iniş çıkışlarda -denizcilik yasasının temel ilkesi olan- taşıma tekeli hiçbir zaman unutulmadı... Büyük Britanya uzun süren Napolyon savaşından zaferle ayrıldığı zaman, koloni tekeli ilkesi temelde zarar görmeden kaldı." (1941, 197, 218)

352 İngilizler Floridalar'da İspanya'ya olan desteklerini fiilen çektiler. 1811 tarihinde Birleşik Devletler kongresi Batı Florida'nın (1813'de tamamlanan) ilhakını seyrederken ve Büyük Britanya'yı İspanya'dan Doğu Florida'yı almak istemesi nedeniyle uyarırken Transfer-Yok kararını da çıkarıyordu. Bkz. Bemis (1943, 28-33) ve Nettels (1962, 322-324). 1819'de Birleşik Devletler İspanya'yı (Teksas'ı almasa da) İspanya'yı Florida'yı terk etmeye ve Birleşik Devletler'in pasifik sahili boyunca tüm topraklar üzerindeki tartışılmaz hakkını tanımaya iterek büyük bir diplomatik zafer kazandı (Bemis, 1943, 37-38).

ortaya çıkacak gelişmelerde (en azından yasal) bir söz hakkıydı. Fakat bu tabii ki çok önemliydi.[353]

Büyük Britanya ve Birleşik Devletler arasındaki savaş İspanya için kritik bir noktaya gelmişti. Napolyon'un yenilmesiyle, VII. Ferdinand 1812'de tahta geri dönecekti. 1812 Liberal Anayasasını yürürlükten kaldırıldı ve Hispanik Amerika'dakini de kapsayacak şekilde *status quo ante* (önceki mevcut durumu) geri getirmeye çalıştı. Bir yıl içerisinde, Hispanik Amerika'daki ayaklanmaların çoğu orduları tarafından bastırıldı. Bizzat Bolivar 1812 savaşı için şöyle yazıyordu: "Venezuela tek başına zafer kazanacaktı ve Güney Amerika İspanyolların gaddarlığıyla yıkıma uğramayacak ya da ihtilal anarşisiyle tahrip olmayacaktı."[354]

Bolivar çok kısa vadede haklı olabilirdi. Fakat gerçekte İspanyol Restorasyonu Hispanik Amerika'nın sadece biraz gecikmiş bağımsızlıklarını garanti ediyordu. VII. Ferdinand'ın dönüşü hem Birleşik Devletleri hem de Büyük Britanya'yı yerleşimci hareketlerini desteklemeleme eğilimlerini izlemede serbest bıraktı.[355] Ghent Antlaşması da Birleşik Devletler ve Britanya'nın karşılıklı olarak, bu bağımsızlıkların diğer tarafı kayıracağından endişe etmeleri gerektiği hissini azalttı.

Son olarak, Avrupa'da meşruiyet ve mutlakıyet desteği temelinde barışı sağlayan Viyana Kongresi, ters bir şekilde, İspanyolların Hispanik Amerika üzerindeki hak iddialarını zayıflattı. Belli başlı Avrupa güçleri İspanya'nın baskıcı tedbirlerinin "etkili olamayacağından" ve Hispanik Amerika'da bağımsızlığa yol açan devrimlerin Avrupa'daki liberal devrimcileri de cesaretlendireceğinden korkuyordu. Bu nedenle İspanya'nın kolonilere "tavizler" vermesini daha

353 Bkz. Ghent antlaşmasında kimin ne aldığıyla ilgili olarak Perkins (1964, 137-138).

354 Liss (1983, 209)'de anılmıştır.

355 Bkz. Halperin-Donghi: "İspanyol restorasyonuna kadar, bağımsızlık hareketlerine karşı ihtiyatlı bir muğlaklık sürdüren İngiliz hükümeti, devrim davasını desteklemeyecekse de, İspanyollara karşı savaşan ordulara gönüllü [ve daha da önemlisi] silah akını hakkında daha az ihtiyatlı olacaktı. Birleşik Devletler bu noktadan sonra kendi açısından yurtseverlere karşı daha iyiliksever yüzünü gösterdi. Orada silah satın almak ve korsan toplamak hiç zor değildi (1972, 144). Aslında Birleşik devletler tarafından Hispanik Amerika hareketlerine verilen destek unsuru, korsan toplamanın kolaylığı Birleşik devletlerin kendisine karşı netice verdi. Sonuç olarak, 1810 ve 1823 arasında Batı Hint Adalarında yaygın bir korsanlık söz konusu oldu. Batı Hint Adalarıyla Birleşik Devletler arasındaki ticarete en büyük darbe bu oldu (Chandler, 1924, 482).

çok tercih ediyorlardı.[356] Bu Büyük Britanya'nın Latin Amerika'da kendi ticari çıkarlarını izlemede daha serbest hareket etmesini sağladı, özellikle de Büyük Britanya için önemli bir pamuklu tekstil ürünleri satış bölgesi haline geldiği şu sırada.[357]

Yerleşimcilere düşen, artık önünde önemli hiçbir engelin kalmadığı bağımsızlığın başkalarının değil kendi ellerine geçmesini sağlamaktı.

Çatışmaların ikinci raundu başladı. Farklı kolonilerdeki çatışma biçimi arasındaki çoğu farklılık Kreol unsurları, zenciler, yerliler ve mestizo-pardo (mulatto) grupları arasındaki farklı *raport de force*'un (güç dengesi) bir sonucuydu. Kreol elitlerinin doğrudan bağımsızlık sorunu lehinde, aleyhinde ya da onunla ilgili olarak çelişik duygulu olması büyük oranda "kitlelerin gerçek ya da potansiyel isyankârlığını korumak için gerekli koşulların değerlendirilmesiydi."[358] İspanyol imparatorluğunun dağılması süreci başladığında, önceleri bağımsızlıktan kuşku duyan birçok Kreol, özellikle İspanyollardan iktidarı devralmak için değil, "her şeyden önce" *pardos'un* onu ele geçirmesini engellemek için bando arabasına atlamak zorunda kaldı.[359] Bunu doğrulamak için Peru ve Meksika'nın tereddütlü, gecikmiş ve oldukça muhafazakâr bağımsızlık hareketlerine bakmak zorunda değiliz. Bu La Piata ve Venezuela'nın radikal, öncü bağımsızlık hareketlerinde oldukça net görülebilir.

La Plata nüfusunun büyük bir kısmı, belki de yarıya yakını Kreol olan bir koloniydi.

---

356 Waddell (1985, 205).

357 Bkz. Bousquet (1978, 57). On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde sadece Latin Amerika ve batı Avrupa İngiliz tekstil ihracatında önemli bir artışa şahit oldu.

358 Andrews (1985, 128). Bkz. Fisher: "1814-1815 Cuzco ayaklanması güney Peru'da hem beyazların hem de yerlilerin geniş desteğini alan bir bağımsızlık devrimiydi. Lima ve kıyı halkı onu desteklemiş olsaydı neredeyse kesinlikle başarılı olurdu. Bunu başaramamaları kökleşmiş muhafazakârlıkları ve yerlilerden korkularıyla açıklanmalıdır" (1979, 257). 1821'de, Peru'da Kreol liderliği altındaki bağımsızlık hareketi için halkın harekete geçirildiğiyle ilgili çok az işaret olacaktı. (Bonilla & Spalding, 1972, 108) bkz. ayrıca Meksika'yla ilgili olarak Ladd: "Halk kitlelerinden korku seçkin zümrelerin acılarını disiplin altına almada hayati önemi olan bir faktördü." (1976, 89)

Tabii ki bu tek faktör değildi. Bağımsızlık hareketleri için Kreol elitine farklı kesimlerden gelen desteğin nedeni olan ekonomik faktörlerin (uzmanlaşmış tarımsal ihraç bölgelerinin varlığı, büyüme kapasitesi, rekabetin doğası) birleşimlerinin dikkatli bir analizi için bkz. Bousquet (1974).

359 Humphreys & Lynch (1965a, 24)

Yerlilere, zencilere, mestizos ve *pardos'a* liberal yaklaşımlı, Kreol-tabanlı bir devrimi kolaylıkla sürdürebilirdi. La Plata'da, önceden İngiliz Kuzey Amerika'sında olduğu gibi hem koloni yöneticisi hem de yerleşimci devrimcisi; "başlangıçta tereddütle", mutlak özgürlük sözü vererek zenci ve *pardos* askerleri ordularına devşirmeye çalıştılar.[360] Ve İngiliz Kuzey Amerika'sında olduğu gibi zenciler bundan avantaj elde etmeye çalıştı. Fakat bu onlara ağır kayıplara mal oldu. Yerliler *encomienda'dan* kurtuldular, ancak şeker kamışı çiftliklerinde gündelikçi olarak çalışmak zorunda kaldılar. *Mestizo gaucho'lar* estancialarda (büyük çiftlikler) çalışmak üzere eğitileceklerdi.

Büyük *latifundia'lara* sahip Venezuela'da kölelik ve gündelikçilik problemi hâlâ La Plata'dakinden büyüktü. Beyazlar nüfusun yalnızca %20' siydi ve bunların birçoğu *blancas orilla,* çoğunlukla Kanarya adaları kökenli fakir beyazlardı. Bolivar 1816'da mücadeleyi yeniden başlattığında, Haiti'den geldi ve kreol, pardos ve köle isyanlarını büyük bir hareket haline getirme ihtiyacı duydu.[361] Bolivar Venezuela ve başka yerlerdeki köleleri özgürleştirme sözü verdi.[362] Fakat bunu kendi *hacendadoları* üzerinde uygulayamadı zenci köleler tarafsızlığı seçerek bağımsızlık konusunda daha az istekli hale geldiler.[363] Köleliğin tam olarak kaldırılması, çok daha sonra, 1854'de gerçekleştirilecekti.[364] Ve Bolivar'ın kendisi önceki Haiti desteğine borcunu, daha sonra Haiti'yi tanımayı ya da 1826'da Panama Kongresine davetini desteklemeyi reddederek ödedi. Gerçekte, bir başka Haiti yaratma korkusu Küba'yı işgal etmeme kararında etkili oldu.[365]

360 Rout (1976, 165). Kreol liderlerinin tavırları hiç de hoş değildi. Yukarı Peru'ya yapılan ikinci Arjantin seferinin komutanı General Belgrano "zencilerin ve mulattoların kana susamış, korkak ayak takımı olduğunu; tek tesellinin beyaz subayların yolda olması olduğunu" belirtiyordu. (Lynch, 1973, 85)

361 Lynch (1973, 210)

362 Bkz. Bierck (1953, 365). İspanyollar bu sözü ona karşı kullandı ve Haiti'nin askeri yardımının derecesini abarttı. Bkz. Verna (1983, 146)

363 1953'de, Venezuelani bir tarihçi olan Cristobal Mendoza bağımsızlık hareketini başlatanın "üst sınıflar, Kreoller olduğunu öne sürerek mestizo ve siyahların bağımsızlıktaki rolünü küçümsedi. Haklı olduğuna şüphe yoktu, ama neden? (Congresso Hispanoamericano, 1953, 51). Kreollerin neden halk kitlelerinin desteğini alamadıkları konusunda bkz. Lievano Aguirre (1968, 947-948). Mantuanos yani büyük toprak sahiplerinin rolü hakkında bkz. Izard (1979, 50-51). Bir "iç savaş" olarak bağımsızlık savaşı hakkında bkz. Bagu (1979, 13). Hepsinin olmasa da, Latifundiaların devamı hakkında bkz. Brito (1966, I, 219-220) ve Izard (1979, 163).

364 Lombardi (1971, 46)

365 Otto (1973, 194) Birleşik Devletler Küba hakkında çok endişeliydi. Calhoun 1822'de ilhakı savundu. Birleşik Devletler'in iki korkusu Küba'nın Büyük Britanya'nın elleri-

İspanyol-Amerikan devletleri artık birbiri ardından; karışık, kanlı ya da muhafazakâr devrimlerle bağımsızlığa gidiyordu.[366] Birer birer gidiyorlardı. Bolivar'ın On üç Koloni tarafından başarılan birlik formülünü kopya etme hayali suya düşmüştü. Söz konusu bölge, tabii ki, çok daha dağınıktı ve dolayısıyla Birleşik Devletler'in oluşturulmasında büyük önemi olan askeri mücadeleyi birleştirme imkânı yoktu. Bolivar'ın 1826 Haziran'ındaki Panama Kongresi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

1823 yılı konuyu kapadı. Britanya Dışişleri Bakanı George Canning ve Birleşik Devletler başkanı James Monroe Hispanik Amerika'nın bağımsızlığına kimin kesin bir destek verebileceğini görme yarışına girdi.[367] Bu sırada İspanya'da, Fransızların Nisan 1823 işgali VII. Ferdinand'a kendisini "anayasa yanlılarından kurtarma ve "tam bir tepki" politikası izleme fırsatı verdi. 1823-1833 arasında geçen on yıl "uğursuz on yıl" olarak ünlendi.[368] Ancak Amerikalardaki bütün umutlarının sona erdiği anlamına geliyordu.[369]

Brezilya'nın öyküsü temelde Hispanik Amerika'nınki ile paraleldi. Bu eşzamanlı bir dekolonizasyon (1789-1831) ve ekonomisine İngiliz nüfuzu (1810-1827) öyküsüydü.[370] Brezilya'daki Pombaline sonrası dönem iki "komploya" yol açtı. 1788-1789'da Minas Gerais'in sözde *Incanfiáencia minera* 'sı ve 1798'de *Conjuração Bahia.*[371] Bunlar ilk bağımsızlık girişimleriydi. Vergileri protesto eden Kroel elitler

ne düşebileceği ya da zenciler tarafından orada bir devrim yapabileceğiydi." (Rippy, 1929, 80-81)

366 Bunlar Lynch tarafından sırasıyla Peru, Venezuela ve Meksika'yı tanımlamak için kullanılan sıfatlardır.

367 Bkz. Rippy (1929, 112-124) ve Temperley (1925a, 53). Birleşik Devletler'in bağımsızlık tanımları hakkında bkz. Robertson (1918b, 261)

368 Carr (1969, 452)

369 Fernando Sistemi Amerika'nın kaybında büyük rol oynadı." (Anna 1978b, 357). Halperin-Donghi İspanya'daki olaylarla Canning-Monroe görüşü arasındaki bağı netleştirir. İspanya'da mutlakıyetçiliğin [1832'de] geri gelmesiyle İngiliz tarafsızlığı daha kesin biçimde İspanyol-Amerikan devrimi yönüne kaydı... Aynı zamanda, Birleşik Devletler 1822'de İspanyol Floridasını satın almakla [antlaşma 1819'da yapıldı ama İspanya tarafından ancak 1822'de onaylandı] Fernando İspanya'sını gücendirmemek için özen göstermenin son nedenlerini de kaybederek politikasını yüksek sesle, Britanya'nınkiyle aynı düzeye getirdi" (1972, 146) bkz. ayrıca Waddell (1985, 213-223).

370 Bkz. Mota (1973, 76) Brezilya'daki İngiliz üstünlüğü hakkında bkz. Manchester (1933, IX & X. Bölümler)

371 1794'de Rio De Janeiro ve 1801'de Pernambuca'daki diğer ikisi hemen bastırıldı.

tarafından yürütülen birincisi bir "öncüydü"[372], ikincisi kentsel ve daha radikaldi; mulattoların, hür zencilerin ve kölelerin ittifakını hedefliyordu.[373] Beyazlar, zenciler *(preta)* ve mulattolar *(parda)* arasında hiçbir ayrımın bulunmadığı bir toplum yaratmak için tam bir devrimin peşinde olan, Fransız ihtilalinin esinlediği bir hareketti.[374]

Brezilya'da da Napolyon, Prens Naip Dom João'nun Brezilya'ya kaçmasına neden olarak olayları hızlandırdı. Bu, tabii ki, İspanya'daki taht kavgalarından farklı bir durum yaratıyordu. Portekiz Kralı nihai bağımsızlığa meşru geçişi sağlayabilirdi. 1815'de, Dom João Portekiz'e dönmek yerine, Brezilya'yı artık ikili monarşinin merkezi olarak eşit bir krallık statüsüne yükseltti. Sonuç Portekiz'in fiilen Lizbon'da bir Naipler Konseyi tarafından yönetilmesiydi. (Buna karşılık başkanlığını ülkeyi yeniden işgal eden ve sonra orada kalan Portekiz ordusunun başkomutanı İngiliz Marshal Beresford yapıyordu.)

1820-1821'de, liberal bir isyan patlak verdi ve yeni bir anayasa kabul edildi. Ayaklanma Brezilya'ya yayıldı. Orada Kreol elitlerini teslim eden "Brezilya partisi" üstünlüğü ele geçirirken halk sınıfları taleplerini elde edemedi.[375] Portekizliler bu girişimde Brezilya Kreollerine yardım etti. Bir Portekiz temsilcisi olan Jose Joaquim Ferreira de Moura 1821'de Bahia'ya asker gönderilmesini "zenciler, mulattolar, beyaz Kreoller ve çeşitli türden Avrupalılardan oluşan" Brezilya halkının "kabaran tutkuların" etkisinde olduğu ve düzeni yeniden sağlamak için yardıma ihtiyaç duydukları teziyle savundu.[376] Dom João Portekiz'e döndü ve Brezilyalılar artık tam eşitlikten daha azıyla karşı karşıya olduklarından korkuyordu. Kral VI. Joao'yu bırakarak, kalmaya ikna edilen Prens Naip Dom Pedro'ya bağlılık yemini ettiler. Kısa süre sonra, 1822'de, I. Dom Pedro Büyük Britanya'nın desteği ve korumasıyla Brezilya İmparatoru oldu.[377]

372 Luz (1960, I, 2.Bölüm, 405) Bu komploda kölelik konusu mulattoları özgür bırakma çözümüne olası bir engel olarak görülüyordu (s.399). Novais (1979, 170) ayrıca "haberci" sözcüğünü de kullanır.

373 Bethell (1985, 166) iki isyan arasındaki fark hakkında bkz. ayrıca Mota (1967, 103-194) Maxwell, Kreollerin ırksal bir karışıklıktan korkularının, "görüşlerinin İngiliz hükümetiyle çarpıcı şekilde bileşmesine" neden olduğunu belirtir (1973, 238).

374 Novais (1979,171) tarafından anılan ifade tarzı.

375 Prado (1957, 48)

376 Tavares (1977, 57)'de zikredilmiştir.

377 Bkz. Mota (1972, 71-72)

Böylece, beyaz yerleşimciler 50 yıl gibi bir sürede Batı Yarımküre'nin tamamında devletlerarası sistemin üyeleri olan devletler oluşturdular. Her ne kadar Birleşik Devletler kendisine vekil ve dolayısıyla Britanya'nın potansiyel ve nihai rakibi rolü biçse de, hepsi bir şekilde, yeni hegemonik güç olan Büyük Britanya'nın himayesine girdi.

Buna bir istisna Haiti'ydi ve Haiti dış dünyadan soyutlanmıştı. Fransa, İspanya ve Portekiz fiilen hiçbir rol oynayamıyordu. Zenciler ve yerliler de Morelos'un, Avrupa anayasalarını model alan, fakat ulusal gerçek kökeni olan Aztek mirasını da sürdüren bir cumhuriyet kurma rüyası gerçekleşmemiş bir rüya olarak kaldı.[378] Yeni milliyetçilik "neredeyse tamamen sosyal içerikten yoksundu"[379]

On sekizinci yüzyılın sonlarındaki büyük devrimlerin hiçbirisi -sözde sanayi devrimi, Fransız ihtilali, Amerikalardaki yerleşimci bağımsızlıkları- dünya kapitalist sistemine önemli meydan okumalar değildi. Bunlar sistemin daha da güçlenmesini temsil ediyordu. Halk güçleri baskı altına alınmış ve gizli güçleri siyasi dönüşümlerle kısıtlanmıştı. On dokuzuncu yüzyılda, bu güçler (daha doğrusu halefleri) hataları üzerinde düşünecekler ve çok daha düzenli, sistematik ve kendini bilen, tamamıyla yeni bir mücadele stratejisi oluşturacaklardı.

378 Phelan (1960, 768). Bkz. ayrıca Griffin (1962).
379 Lynch (1973, 340)

BİBLİYOGRAFYA

Abel, Wilhelm, (1973). *Crises agraires en Europe (Xffle-XXe siècle).* Paris: Flammarion.

Aberdam, Serge, (1975). "La Révolution et la lutte des métayers," *Etudes rurales,* No. 59, 73-91.

Abir, M. (1977). "Modernisation, Reaction and Muhammad Ali's 'Empires'," *Middle Eastern Studies,* XIII, 3, 295-313.

Abou-el-Haj, Rifa'at Ali. (1967). "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society.* LXXXVII, 4,498-512.

Abou-el-Haj, Rifa'at Ali. (1969). "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society.* LXXXIX, 3, 467-475.

Abou-el-Haj, Rifa'at Ali. (1974). "Ottoman Attitudes toward Peace Making: The Karlowitz Case", *Der Islam,* LI, 1,131-137.

Abray, Jane. (1975). "Feminism in the French Révolution", *American Historical Review,* LXXX, 1,43-62.

Accarias de Sérionne, Jacques. (1766). *Intérêts des nations De l'Europe développés relativement au commerce,* I. Paris: Desain.

Acomb, Frances. (1939). "Unemployment and Relief in Champagne, 1788." *Journal of Modem History,* XI, 1, 41-48.

Adams, Donald R., Jr. (1970). "Some Evidence on English and American Wage Rates," *Journal of Economic History,* XXX, 3,499-520.

Adams, Donald R., Jr. (1980). "American Neutrality and Prosperity, 1793-1808: A Reconsideration," *Journal of Economic History,* XL, 4, 713-737.

Adamu, Mahdi. (1979). "The Delivery of Slaves from the Central Sudan to the Bight of Benin in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," in H. A. Gemery & J.S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 163-180.

Ado, A. (1977). "Le mouvement paysan et le problème de l'égalité (1789-1791)," in A. Soboul, dir., *Contribution à l'histoire paysanne de la Révolution française.* Paris: Ed. Sociales, 119-138.

Aguessy, Honorât. (1970). "Le Dan-Homé du XIXe siècle etait-il une société esclavagiste?" *Revue française d'études politiques africaines,* No. 50, 71-91.

Agulhon, Maurice. (1980). "1830 dans l'histoire du XIXe siècle français," *Romantisme,* X, 28/29,15-27.

Ahlström, G. (1983). "Aspects of the Commercial Shipping between St. Petersburg and Western Europe, 1750-1790," in W. J. Weringa *et al.,* eds., *The Interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic Region 1400-1800.* Leiden: Martinus Nijhoff, 153-160.

Aiton, Arthur S. (1932). "Spanish Colonial Reorganization under the Family Compact." *Hispanic American Historical Review,* XII, 3, 269-280.

Ajayi, J. F. Ade. (1965). "West African States at the Beginning of the Nineteenth Century," in J. F. Ade Ajayi & I. Espie, eds., A Thousand Years of West African History, London: Nelson, 248-261.

Ajayi, J. F. Ade & Oloruntimehin, B. O. (1976). "West Africa in the Anti-Slave Trade Era," *in Cambridge History of Africa,* V: John. E. Flint, ed., *From c. 1790 to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 200-221.

Akinjogbin, I. A. (1967). *Dahomey and Its Ndghbours, 1708-1818.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Albion, Robert Greenhalgh. (1926). *Forest and Sea Power: The Timber Problem of The Royal Navy, 1652-1852,* Harvard Economic Studies, Vol. XXIX. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Alden, Dauril. (1961a). "The Undeclared War of 1773-1777: Climax of Luso-Spanish Platine Rivalry," *Hispanic American Historical Review,* XLI, 1, 55-74.

Alden, Dauril. (1961b). "The Marquis of Pombal and the American Revolution," *The Americas,* XVII, 4, 369- 382.

Alden, Dauril. (1976). "The Significance of Cacao Production in the Amazon Region During the Late Colonial Period: An Essay in Comparative Economic History," *Proceedings of the American Philosophical Society,* CXX, 2,103-105.

Aldrich, Robert. (1987). "Late-Comer or Early Starter? New Views on French Economic History," *Journal of European Economic History,* XVI, I, 89-100.

Alexander, John T. (1970) "Recent Soviet Historiography on the Pugachev Revolt: A Review Article," *Canadian-American Slavic Studies,* IV, 3, 602-617.

Almeida Wright, Antonia Fernanda P. de. (1973). "Os Estados Unidos e a independencia do Brasil (revendo a posição norte-americana," *Revista de Historia,* XLVI, 94, 369-382.

Almquist, Eric L. (1929). "Pre-famine Ireland and the Theory of European Proto industrialization: Evidence from the 1841 Census," *Journal of Economic History* XXXIX, 3, 699-718.

Ambrose, Gwilym. (1931). "English Traders at Aleppo (1658-1756)," *Economic History Review,* III, 2, 246-266.

Amin, Samir. (1971). "La politique coloniale française à l'égard de la bourgeoisie commerçante sénégalaise (1820-1960)." in C. Meillassoux, éd., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 361-376.

Amin, Samir. (1972a). "Préface" to B. Barry, *Le Royaume de Waalo.* Paris: Maspéro, 7-54.

Amin, Samir. (1972b). "Underdevelopment and Dependence in Black Africa-Origins and Contemporary Forms," *Journal of Modern African Studies,* X, 4, 503-524.

Anderson, B. L. & Richardson, David. (1983). "Market Structure and Profits of the British African Trade in the Late Eighteenth Century: A Comment," *Journal of Economic History,* XLIII, 3, 713-721.

Anderson, B. L. & Richardson, David. (1985). "Market Structure and the Profits of the British African Trade in the Late Eighteenth Century: A Rejoinder Rebutted," *Journal of Economic History,* XLV, 3, 705-707.

Anderson, J. L. (1972) "Aspects of the Effects on the British Economy of the War Against France, 1793-1815," *Australian Economic History Review,* XII, 1,1-20.

Anderson, J. L. (1974) "A Measure of the Effect of British Public Finance, 1793-1815," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVII, 4, 610-619.

Anderson, M. S. (1952). "Great Britain and the Russian Fleet, 1769-70," *Slavonic and East European Review,* XXXI, No. 16,148-163.

Anderson, M. S. (1954). "Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74," *English Historical Review,* LXIX, No. 270,39-58.

Anderson, M. S. (1965). "European Diplomatic Relations, 1763-1790," in *New Cambridge Modern History,* VIII: A. Goodwin, éd., *The American and French Revolutions, 1763-93* Cambridge, Engl.: At the University Press, 252-278.

Anderson, M. S. (1967). "The Continental System and Russo-British Relations During the Napoleonic Wars," in K. Bourne & D. C. Watt; eds., *Studies in International History.* London: Longmans, 68-80.

Anderson, M. S., ed. (1970). *The Great Power's and the Near East, 1774-1923.* London: Edward Arnold.

Anderson, M. S. (1978). *Peter the Great.* London: Thames & Hudson.

Anderson, M. S. (1979). *Historians and Eighteenth-Century Europe, 1715-1789.* Oxford: Clarendon Press.

Anderson, M. S. (1984). "Preface" to A. I. Bagis, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire.* Istanbul: Isis.

Anderson, Perry. (1964). "Origins of the Present Crisis," *New Left Review,* No. 23, 26-54.

Anderson, Perry. (1980). *Arguments Within English Marxism.* London: New Left Books.

Anderson, R. L. & Richardson, David. (1983). "Market Structure and Profits of the British African Trade in the Late Eighteenth Century: A Comment," *Journal of Economic History,* XXXIX, 3, 713-721.

Anderson, Terry L. (1979). "Economic Growth in Colonial New England: 'Statistical Renaissance'," *Journal of Economic History,* XXXIX, 1, 243-257.

Andrews, Charles M. (1924). *The Colonial Background of the American Revolution: Four Essays in American Colonial History.* New Haven, CT: Yale University Press.

Andrews, Charles M. (1926). "The American Revolution: An Interpretation," *American Historical Review,* XXXI, 2, 219-232.

Andrews, George Reid. (1985). "Spanish American Independence: A Structural Analysis," *Latin American Perspectives,* XII, 1,105-132.

Anisson-Dupéron, Etienne-Alexandre-Jacques. (1847). "Essai sur les traités de commerce de Methuen et de 1786 dans leur rapports avec la liberté commerciale," *journal des économistes,* 6e année, XVII, 1-17.

Anna, Timothy E. (1974) "Economie Causes of San Martin's Failure at Lima," *Hispanic American Historical Review,* LIV, 4,657-681.

Anna, Timothy E. (1975). "The Peruvian Declaration of Independence: Freedom by Coercion," *journal of Latin American Studies,* VII, 2, 221-248.

Anna, Timothy E. (1978a). The Fall of the Royal Government in Mexico City. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Anna, Timothy E. (1978b). "The Buenos Aires Expedition and Spain's Secret Plan to Conquer Portugal 1814- 1820," *The Americas,* XXXIV, 3, 356-379.

Anna, Timothy E. (1983). *Spain and the Loss of America.* Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Anna, Timothy E. (1985). "The Independence of Mexico and Central America," *in Cambridge History of Latin America,* III: L. Bethell, ed., *From Independence to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 51-94.

Anon. (1810). "Cotton," *Encyclopedia Britannica,* 4th ed., Edinburgh.

Anstey, Roger. (1968) "Capitalism and Slavery: A Critique," *Economic History Review,* 2nd ser., XXI, 2, 307- 320.

Anstey, Roger. (1974). "The Volume and Profitability of the British Slave Trade, 1761-1807," in S. L. Engerman & E. D. Genovese, eds., *Race and Slavery in the Western Hemisphere: Quantilative Studies.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 3-31.

Anstey, Roger. (1975). *The Atlantic Slave Trade and British Abolition, 1760-1810.* London: Macmillan.

Anstey, Roger. (1976a). "The Historical Debate on the Abolition of the British Slave Trade," in R. Anstey & P. E. H. Hair, eds., *Liverpool, The Slave Trade, and Abolition.* Bristol, Engl.: Western Printing Service, 157- 166.

Anstey, Roger. (1976b). "The British Slave Trade, 1751-1807: A Comment," *journal of African History,* XVII, 4, 606-607.

Anstey, Roger. (1977). "The Slave Trade of the Continental Powers, 1760-1810," *Economic History Review,* 2nd ser., XXX, 2,259-268.

Appleby, Joyce. (1984). *Capitalism and a New Social Order: The Republican Vision of the 1790s.* New York: New York University Press.

Aptheker, Herbert. (1960). *The American Revolution, 1763-1783.* New York: International Pubi.

Arasaratnam, S. (1978). "Indian Commercial Groups and European Traders, 1600-1800: Changing Relationships in Southeastern India," *South Asia,* n.s., I, 2, 42-53.

Arasaratnam, S. (1979). "Trade and Political Dominion in South India, 1750-1790. Changing British-Indian Relationships," *Modern Asian Studies,* XIII, 1,19-40.

Arasaratnam, S. (1980). "Weavers, Merchants and Company: The Handloom Industry in South-eastern India, 1750-1790," *Indian Economic and Social History Review,* XVII, 3, 257-281.

Arbellot, Guy. (1973). "La grande mutation des routes en France au milieu du XVIIIe siècle," Annales E.S.C., XXVIII, 2, 764-791.

Archer, Christon I. (1974). "Pardos, Indians and the Army of the New Spain: Interrelationships and Conflicts, 1780-1810," *Journal of Latin American Studies,* VI, 2, 231-255.

Archer, Christon I. (1977). *The Army in Bourbon Mexico, 1760-1810.* Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.

Archer, Christon I. (1981). "The Royalist Army in New Spain Civil-Military Relationships, 1810-1821," Journal of Latin American Studies, XIII, 1, 57-82.

Archer, Christon I. (1982). "The Officer Corps in New Spain: The Martial Career, 1759-1821," *Jahrbuch fur Geschichte von Stoat, Wirtschaft una Gesellschaft Lateinamerikas,* XIX, 137-158.

Archives de la Ministère des Affaires Etrangères (France). (1788-1789, 1797). *Mémoires et Documents, Angleterre,* No. 46: *Mémoires sur le Commerce, le Finance, etc., 1713 à 1811* (Arch. A.E. 46): 21. f°239-243 [ca. 1788-1789], 3e mémoire, Recherche sur ce qui est relatif aux étoffes de laines; 29. f°287-297, may 1797, Remarques sur le traité de commerce entre la France et l'Angleterre de l'an 1786, par Theremin; 37. f°326-328, Brumaire an VIII, Moyens d'attaquer l'Angleterre dans la source de sa prospérité; 38. f°329-334, Paris, 29 nivôse an 8, Arnould, membre du tribunal au 1er consul Bonaparte, sur la Paix: De la Paix avec l'Angleterre sous les rapports de la marine et du commerce de la France.

Arcila Farias, Eduardo. (1955). *El siglo ilustrado en América. Reformas económicas del siglo XVIII en Nueva España.* Caracas: Ed. del Ministerio de Educación.

Arciniegas, Germán (1973). Los *Comuneros.* Medellin: Ed. Bedout.

Ardant, Gabriel (1975). "Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations," in Charles Tilly, éd., *The Formation of National States in Western Europe. Princeton,* NJ: Princeton University Press, 164-242.

Argyle, W. J. (1966). *The Fon of Dahomey: A History and Ethnography of the Old Kingdom.* Oxford: Clarendon Press.

Armengaud, André. (1973). "Population in Europe, 1700-1914," in C. M. Cipolla, ed., *Fontana Economic History of Europe,* III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 22-76.

Armstrong, Maurice W. (1946). "Neutrality and Religion in Revolutionary Nova Scotia," *New England Quarterly,* XIX, I, 50-62.

Armytage, Frances. (1953). *The Free Port System in the British West Indies: A Study in Commercial Policy, 1766-1822,* Imperial Studies Series, Vol. XX. London: Longmans, Green.

Arnold, Rosemary. (1957a). A Port of Trade: Whydah of the Guinea Coast," in K. Polanyi *et ah,* eds., *Tradeand Market in the Early Empires New York:* Free Press, 154-176.

Arnold, Rosemary. (1957b). "Separation of Trade and Market: Great Market of Whydah," in K. Polanyi *et al.,* eds., Trade and Market in the Early Empires. New York: Free Press, 177-187.

Arnould, Ambroise-Marie. (1791). *De la balance du commerce et les relations commerciales extérieures de la France dans toutes les parties du globe, particulièrement la fin a du règne de Fouis XIVet au moment de la Révolution, 2* vols. Paris: Buisson.

Artola, Miguel. (1952). "Campillo y las reformas de Carlos III," Revista de Indias, XII, 50, 685-714.

Ascherson, Neal, éd. (1975). *The French Revolution: Extracts from The Times, 1789-1794.* London: Times Books.

Asdrubal Silva, Hernán. (1978). "The United States and the River Plate: Interrelationships and Influences Between Two Revolutions," in S. Tulchin, ed., *Hemispheric Prosvectives on the United States.* Westport, CT: Greenwood Press, 22-36.

Ashton, T. S. (1924). *Iron and Steel in the Industrial Revolution.* Manchester, Engl.: Manchester University Press. Ashton, T. S. (1918). *The Industrial Revolution, 1760-1830.* London: Oxford University Press.

Ashton, T. S. (1949). "The Standard of Life of the Workers in England, 1790-1830," *Journal of Economic History,* Suppl. IX, 19-38. Ashton, T S. (1959). *Economic Fluctuations in England 1700-1800.* Oxford: Clarendon Press.

Asiegbu, Johnson U. J. (1969). *Slavery and the Politics of Liberation, 1787-1861.* London: Longmans.

Athar Ali, M. (1975). "The Passing of Empire: The Mughal Case," *Modern Asian Studies,* IX, 3, 385-396.

Auckland, William. (1861-1862). *The journal and Correspondence of William, Lord Auckland,* 4 vols. London: Richard Bentley.

Auffray, Daniele, Baudouin, Thierry, Collin, Michèle & Guillerm, Alain. (1980). *Feux et lieux: Histoire d'une famille et d'un pays face à la société industrielle.* Paris: Galilée.

Aufhauser, R. Keith. (1974). "Profitability of Slavery in the British Caribbean," *journal of Interdisciplinary History,* V, 1,45-67.

Auge, Marc. (1971). L'organisation du commerce pré-colonial en Basse Cote d'lvoire et ses effets sur l'organisation sociale des populations cõtières," in C. Meillassoux, éd., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa* London: Oxford University Press, 153-167.

Aulard, A. (1913). "La nuit du 4 août," La Révolution française, XLIV, 200-215.

Austen, Ralph A. (1970). "The Abolition of the Overseas Slave Trade: A Distorted Theme in West African History," *Journal of the Historical Society of Nigeria,* V, 2, 257-274.

Austen, Ralph A. (1979). "The Trans-Saharan Slave Trade: A Tentative Census," in H. A. Gemery & J. S.

Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 23-76.

Avelino, lvone Dias. (1978). "Instituição do 'comercio livre' na mudança estrutural do sistema colonial espanhol," *Revista de historia do América,* No. 85, 59-83.

Avrich, PauL (1973). *Russian Rebels,* 1600-1800. London: Allen Lane.

Ayandele, E. A. (1967). "Observations in Some Social and Economic Aspects of Slavery in Pre-colonial Northern Nigeria," *Nigerian Journal of Economic and Social Studies,* IX, 3, 329-338.

Azevedo, João Lucio d' (1922). *O Marques de Pombal e a sua época,* 2a ed. con emendas. Rio de Janerio Anuario do BrasiL

Bã, Amadou Hampaté & Daget, Jacques. (1962). L'Empire peul de Macina, I: (1818-1853). Paris & La Haye: Mouton. (Originally published in *Etudes Soudanaises,* III, 1955.)

Baer, Gabriel (1983). "Landlord, Peasant and the Government in the Arab Provinces of the Ottoman Empire in the 19th and Early 20th Century," in J. L. Bacqué-Grammont & P. Dumont, dirs., *Economie et sociétés dans l'Empire - (fin du XVIIIe-début du XXe siècle).* Colloques Internationaux du CNRS, No. 601. Paris: Ed. du CNRS, 261-274.

Bagchi, Amiya Kumar. (1976a). "De-Industrialization in India in the Nineteenth Century: Some Theoretical Implications," *Journal of Development Studies,* XII, 2,135-164.

Bagchi, Amiya Kumar. (1976b). "De-Industrialization in Gangetic Bihar, 1809-1901," *in Essays in Honour of Professor Susobhan Chandra Sarkar.* New Delhi: People's Pubi. House, 499-522.

Bagchi, Amiya Kumar. (1976c). "Reflections in Patterns of Regional Growth in India During the Period of British Rule," *Bengal Past and Present,* XCV, Part 1, No. 180, 247-289.

Bagchi, Amiya Kumar. (1979). "A Reply," *Indian Economic and Social History Review,* XVI, 2,147-161.

Bagis, A. I. (1984). *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul,* 1776-1794. Istanbul: Isis.

Bagu, Sergio. (1979). "Prologo," in M. Izard, *El miedo á la revolución.* Madrid: Ed. Tecnos, 13-17.

Bagwell, Philip S. (1974). *The Transport Revolution from 1770.* London: B. T. Batsford.

Baillargeon, Georges E. (1968). *La survivance du régime ságneurial â Montréal. Un régime qui neueur pas mourir.* Ottawa: Le Cercle du Livre de France.

Bailyn, Bernard. (1962). "Political Experience and Enlightenment Ideas in Eighteenth-Century America," *American Historical Review,* LXVII, 2, 339-351.

Bailyn, Bernard. (1967). *Ideological Origins of the American Revolution.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

Bailyn, Bernard. (1969). "A Comment," *American Historical Review,* LXXV, 2, 361-363.

Bailyn, Bernard. (1973). "The Central Themes of the American Revolution: An Interpretation," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays on the American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 3-31.

Bailyn, Bernard. (1986a). *The Peopling of British North America: An Introduction.* New York: Knopf.

Bailyn, Bernard. (1986b). *Voyagers to the West: A Passage in the Peopling of America on the Eve of the Revolution.* New York: Knopf.

Bairoch, Paul. (1973a). "Agriculture and the Industrial Revolution, 1700-1914," in C. M. Cipolla, ed., *Pontana Economic History of*

Europe, III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 452-506.

Bairoch, Paul. (1973b). "Commerce international et genèse de la révolution industrielle anglaise," Annales E.S.C., XXVIII, 2, 545-553.

Bairoch, Paul. (1974). *Révolution industrielle et sous-développement,* 4e éd. Paris & La Haye: Mouton.

Bairoch, Paul. (1983). "La place de l'énergie hydraulique dans les sociétés traditionelles et au cours des XIXe et XXe siècles," paper delivered at XV Settimana di Studio, 1st. Int. di Storia Economica "Francesco Datini," Prato, 15-20 apr., mimeo.

Ballot, Charles. (1923). *L'introduction du machinisme dans l'industrie française.* Paris: Comité des travaux historiques, section d'histoire moderne (depuis 1715) et d'histoire contemporaine, fase. IX. Lille: O. Marquant.

Bamford, Paul Walden. (1952). "France and the American Market in Naval Timber and Masts, 1776-1786," *journal of Economic History,* XII, 1, 21-34.

Barber, Elinor. (1955). *The Bourgeoisie in Eighteenth-Century France.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Barbier, Jacques A. (1972). "Elites and Cadres in Bourbon Chile," *Hispanic American Historical Review,* LII, 3, 416-435.

Barbier, Jacques A. (1977). "The Culmination of the Bourbon Reforms, 1787-1792," *Hispanic American Historical Review,* LVII, 1, 51-68.

Barbier, Jacques A. (1980). "Peninsular France and Colonial Trade: The Dilemma of Charles IV's Spain," *Journal of Latin American Studies,* XII, 1, 21-37.

Barel, Yves. (1968). Le développement de la Russie tsariste. Paris & La Haye: Mouton.

Barkan, Orner Liitfi. (1954). "La 'Méditerranée' de F. Braudel vue d'Istamboul," *Annales E.S.C.,* IX, 2, 189-200.

Barkan, Orner Liitfi. (1956). "Le Servage existait-t-il en Turquie?" *Annales E.S.C.,* XI, 1, 54-60.

Barker, Charles Albro. (1940). *The Background of the Révolution in Maryland.* New Haven, CT: Yale University Press.

Barnave, Antoine. (1960). *Introduction á la Révolution française, Cahiers des Annales,* No. 15. Texte établi sur la manuscrit original et présenté par Fernand Rude. Paris: Armand Colin.

Baron, Samuel H. (1972). "The Transition from Feudalism to Capitalism in Russia: A Major Soviet Historical Controversy," *American Historical Review,* LXXVII, 3, 715-729.

Baron, Samuel H. (1973). "The Fate of the *gosti* in the Reign of Peter the Great," *Cahiers du monde russe et soviétique,* XIV, 4, 488-512.

Baron, Samuel H. (1974). "Who were the *Costi!" California Soviet Studies,* VII, 1-40.

Barr, Stringfellow. (1949). *The Pilgrimage of Western Man.* New York: Harcourt, Brace.

Barrow, Thomas C. (1968). "The American Révolution as a Colonial War for Independence," *William and Mary Quarterly* 3rd ser., XXV, 3, 452-464.

Barry, Boubacar. (1972). *Le royaume de Waalo: Le Sénégal avant la conquête.* Paris: Maspéro.

Barthélémy, Edouard. (1848). *Notice historique sur les établissements des Cotes occidentales d'Afrique.* Paris: Arthus Bertrand.

Bartlett, Roger P. (1979). *Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia, 1792-1804.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Bathily, Abdoulaye. (1986). "La traité atlantique des esclaves et ses effets économiques et sociaux en Afrique: Le cas de Galam, royaume de l'hinterland sénégambien au dix-huitième siècle," *Journal of African History.* XXVII, 2, 269-293.

Bauer, Arnold J. (1971). "The Church and Spanish American Agrarian Structure, 1765-1865," *The Americas,* XXVIII, 1, 78-98.

Bauer, Arnold J. (1983). "The Church in the Economy of Spanish America: *Censos and Depósitos* in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," *Hispanic American Historical Review,* LXIII, 4, 707-734.

Bauer, John E. (1970). "International Repercussions of the Haitian Revolution," *The Americas,* XXVI, 4, 394-418.

Baykov, Alexander. (1974). "The Economic Development of Russia," in W. Blakewell, éd., *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin.* New York: New Viewpoints, 5-20. (Originally published in *Economic History Review,* n.s., VII, 1954.)

Bayly, C. A. (1975). "Town Building in North India, 1740-1830," *Modern Asian Studies,* IX, 4,483-504.

Bayly, C. A. (1985). "State and Economy in India Over Seven Hundred Years," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXVIII, 4,583-596.

Bayly, C. A. (1986). "The Middle East and Asia during the Age of Revolutions, 1760-1830," *Itinerario,* X, 2, 69-84.

Bazant, Jan. (1964). "Evolución de la industria textil poblana (1544-1845)." *Historia Mexicana,* XII, 4, 473-516.

Beales, H. S. (1929). "Historical Revisions: The 'Industrial Revolution'," *History,* n.s., XIV, No. 54,125-129.

Bean, Richard. (1974). "A Note on the Relative Importance of Slaves and Gold in West African Exports," *journal of African History,* XV, 3, 351-356.

Beard, Charles A. (1913). *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States,* New York: Macmillan.

Beard, Charles A. (1915). *Economic Origins ofjeffersonian Democracy.* New York: Macmillan. Béaur, Gerard. (1984). Le marchif foncier ala veille de la révolution. Paris: Ed. de l'E.H.E.S.S.

Beck, Thomas. (1981). "The French Revolution and Nobility: A Reconsideration," *Journal of Social History,* XV, 2, 219-233.

Becker, Charles & Martin, Victor. (1975). "Kayor et Baol, royaumes sénégalais et traité des esclaves au XVIIIe siècle," *Revue française d'histoire d'Outre-Mer,* LXII, 226/227, 270-300.

Beckett, J. V. (1977). "English Landownership in the Later Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Debate and the Problems," *Economic History Review,* 2nd ser., XXX, 4, 567-581.

Beer, George Louis. (1907). *British Colonial Policy, 1754-1765.* New York: Macmillan.

Behrens, Betty. (1965). " 'Straight History' and 'History in Depth': The Experience of Writers on Eighteenth-Century France," *Historical Journal,* VIII, 1,117-126.

Behrens, Betty (C. B. A.). (1967). *The Ancien Regime.* New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.

Behrens-Abouseif, Doris. (1982). "The Political Situation of the Copts, 1798-1923," in B. Braude & B. Lewis, eds., *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* II: *The Arabic-Speaking Lands.* New York: Holmes & Meier, 185-205.

Belaunde, Victor Andrés. (1938). *Bolivar and the Political Thought of the Spanish American Révolution.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Bell, Herbert C. (1916). "British Commercial Policy in the West Indies, 1785-93, *English Historical Review,* XXXI, No. 123,429-441.

Bemis, Samuel Flagg. (1916). "Relations Between the Vermont Separatists and Great Britain, 1789-1791," *American Historical Review,* XXI, 3, 547-560.

Bemis, Samuel Flagg. (1923). *Jay's Treaty: A Study in Commerce and Diplomacy.* New York: Macmillan.

Bemis, Samuel Flagg. (1935). *The Diplomacy of the American Revolution.* New York: Appleton-Century.

Bemis, Samuel Flagg. (1943). The *Latin American Policy of the United States: An Historical Interpretation.* New York: Harcourt, Brace.

Bemis, Samuel Flagg. (1949). *John Quincy Adams and the F oundations of American Foreign Policy,* New York: Knopf.

Bemis, Samuel Flagg. (1956). *John Quincy Adams and the Union.* New York: Knopf.

Bendjebbar, Andre. (1987). "Les problèmes des alliances politiques, sociales et économiques dans la Contre-Révolution angevine (1787-1799)." in F. Lebrun & R. Dupuy, eds., *Les résistances à la Révolution.* Paris: Imago, 87-96.

Benians, E. A. (1940). "The Beginnings of the New Empire, 1783-1793," in J. H. Rose *et al.,* eds., *The Cambridge History of the British Empire,* II: *The Growth of the New Empire,* 1783-1870. Cambridge, Engl.: At the University Press, 1-35.

Ben-Shachar, Ari Y. (1984). "Demand versus Supply in the Industrial Revolution: A Comment," *Journal ofEconomic History,* XLIV, 3, 801-805.

Bent, J. Theodore. (1890). "The English in the Levant", *English Historical Review,* V, No. 20,

Berend, Ivan T. & Rañki, Gyõrgy. (1982). The European Periphery and Industrialization, 1780-1914. Cambridge, EngJ.: Cambridge University Press.

Bergeron, Louis. (1970). "Problèmes économiques de la France napoléonienne," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XVII, 3, 469-505 ("Discussion," 630-638).

Bergeron, Louis. (1978a). "Introduction," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties lit révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 7-9.

Bergeron, Louis. (1978b). "Les réseaux de la finance internationale," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 119-135.

Bergeron, Louis. (1978c). "La révolution agricole en Angleterre," in Pierre Léon, dir., Histoire économique et sociale du monde, III:

Louis Bergeron dir., Inerties et révolutions, 1730-1840. Paris: Armand Colin, 226-232.

Bergeron, Louis. (1978d). "La révolution industrielle anglaise," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron dir., Inerties et révolutions, 1730-1840. Paris: Lib. Armand Colin, 317-345.

Bergeron, Louis. (1978e). "L'économie française sous le feu de la révolution politique et sociale," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730- 1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 347-369.

Bergeron, Louis. (1978f). Banquiers, négociants et manufacturiers parisiens du Directoire à l'Empire Paris & La Haye Mouton.

Bergier J. F. (1973). "The Industrial Bourgeoisie and the Rise of the Working Class, 1700-1914," in C. M. Cipolla, ed., *Fontana Economic History of Europe,* III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 397-451.

Berkes, Niyazi. (1964). *The Development of Secularism in Turkey.* Montreal: McGill University Press.

Berlin, Ira. (1976). "The Revolution in Black Life," in A. F. Young, ed., *The American Revolution: Explanations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 349-382.

Bernstein, Harry. (1945). *Origins of Inter-American Interest, 1700-1812.* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Berov, Ljuben. (1974). "Changes in Price Conditions in Trade Between Turkey and Europe in the 16th-19th Centuries," *Etudes balkaniques,* II, 2/3,168-178.

Berrill, K. E. (1960). "International Trade and the Rate of Economic Growth," *Economic History Review,* 2nd ser., XII, 3,351-359.

Bertaud, Jean-Paul. (1975). "Voies nouvelles pour l'histoire militaire de la révolution, *Annales historiques dela Révolution française,* XX-VII, No. 219, 66-94.

Berthoff, Rowland & Murrin, John M. (1973) "Feudalism, Communalism, and the Yeoman Freeholder: TheAmerican Revolution Considered as a Social Accident," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays onthe American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 256-288.

Besset, Giliane. (1982). "Les relations commerciales entre Bordeaux et La Russie au XVIIIe siècle," *Cahiers du monde russe et soviétique,* XXIII, 2,197-219.

Bethell, Leslie. (1969). "The Independence of Brazil and the Abolition of the Brazilian Slave Trade: Anglo-Brazilian Relations, 1822-1826," *Journal of Latin American Studies,* I, 2,115-147.

Bethell, Leslie. (1985). "The Independence of Brazil," in *Cambridge History of Latin America,* III: L. Bethell, éd., *From Independence to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 157-196.

Bezanson, Anna. (1922). "The Early Use of the Term Industrial Revolution," *Quarterly Journal of Economics,* XXXVI, 2,343-349.

Bhattacharya, Neeladri. (1986). "Colonial State and Agrarian Society," in S. Bhattacharya & R. Thapar, eds., *Situating Indian History.* Delhi: Oxford University Press, 106-145.

Bhattacharya, Sabyasachi. (1983). "Regional Economy: Eastern India," in D. Kumar, éd., *Cambridge Economic History of India,* II: *c. 1757-c. 1970.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 270-332.

Bhattacharya, Sukumar. (1954). *The East India Company and the Economy of Bengal from 1704 to 1740.* London: Luzac.

Bien, David D. (1974) "La réaction aristocratique avant 1789: l'example de l'armée," *Annales E. S. C,* XXIX, I. 23-48; XXIX, 2, 505-534.

Bierck, Harold C, Jr. (1953). 'The Struggle for Abolition in Gran Colombia," *Hispanic American Historical Review,* XXXIII, 3, 365-386.

Bils, Mark. (1984). "Tariff Protection and Production in the Early U. S. Cotton Textile Industry," *Journal of Economic History,* XLIV, 4,1033-1045.

Birch, Alan. (1967). *The Economic History of the British Iron and Steel Industry. 1784-1879.* London: Frank Cass.

Birmingham, David. (1966). *Trade and Conflict in Angola: The Mbundu and their Neighbours under the Influence of the Portuguese.* Oxford: Clarendon Press.

Birmingham, David. (1970). "Early African Trade in Angola and Its Hinterland," in R. Gray & D. Birmingham, eds., *Pre-Colonial African Trade.* London: Oxford University Press, 163-173.

Bjork, Gordon C. (1964). "The Weaning of the American Economy: Independence, Market Changes, and Economic Development," *Journal of Economic History,* XXIV, 4, 541-560.

Blanc, Simone. (1964). "Aux origins de la bourgeoisie russe," *Cahiers du monde russe et soviétique.* X, 3, 294- 301.

Blanc, Simone. (1969). Tatiscev et la pratique du mercantilisme," *Cahiers du monde russe et soviétique,* X, 3/4, 353-370.

Blanc, Simone. (1974). "The Economie Policy of Peter the Great," in W. Blakewell, éd., *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin.* New York: New Viewpoints, 23-49. (Transi, from *Cahiers du monde russe el soviétique,* III, 1962.)

Blaug, Mark. (1963). "The Myth of the Old Poor Law and the Making of the New," *Journal of Economic History* XXIII, 2,151-184.

Blaug, Mark. (1964). "The Poor Law Report Reexamined," *Journal of Economic History,* XXIV, 2, 229-245.

Bloch, Camille. (1900). "Le traité de commerce de 1786 entre la France et l'Angleterre in *Etudes sur l'histoire économique de la France (1760-89).* Paris: Alphonse Picard et fils, 239-269.

Bloch, Camille. (1901). *Mémoire sur le Traité de Commerce de 1786 entre la France et l'Angleterre d'après la correspondance du plénipotentiaire anglais.* Paris: Imprimerie Nationale. (Extract from *Bulletin des sciences économiques et sociaux du Comité des Travaux historiques et scientifiques,* 1900, 257-269.)

Bloch, Marc. (1930). "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du dix-huitième siècle," *Annales d'histoire économique et sociale,* IL 329-383; 511-556.

Bloch, Marc. (1952,1956). *Les caractères originaux de l'histoire rurale française, 2* vols. Paris: A. Colin.

Bloch, Marc. (1966). *French Rlural History.* Berkeley & Los Angeles University of California Press. Bloch, Raymond (1970). "Préface," in Albert Soboul, éd., *La civilisation et la Révolution française,* I: *Crise de l'Ancien Regime.* Paris: Arthaud, 11-13.

Blum, Jerome, (1960). "Russian Agriculture in the Last. 150 Years of Serfdom," *Agricultural History,* XXXIV, 1, 3-12.

Blum, Jerome. (1961). *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Boahen, A. Adu. (1964). *Britain, the Sahara, and the Western Sudan, 1788-1861.* Oxford: Clarendon Press.

Bois, Paul (1971). *Paysans de l'Ouest.* Paris: Flammarion.

Bolton, G. C. (1966). "The Founding of the Second British Empire," *Economic History Review,* 2nd ser., XIX, 1, 195-200.

Bondois, Paul-M. (1933). "L'organisation industrielle et commerciale sous l'Ancien Regime: Le privilège exclusif au XVIIIe siècle," *Revue d'histoire économique et sociale,* XXI, 2/3,140-189.

Bonilla, Heraclio. (1972). "Clases populares y Estado en el contexto de la crisis colonial," in *La Independencia en el Perú,* Perú Problema, No.7. Lima: Institute de Estudios Peruanos, 13-69.

Bonilla, Heraclio & Spalding, Karen. (1972). "La Independencia en el Perú: las palabras y los hechos," in *La Independencia en el Perú,* Perú Problema, No.7. Lima: Instituto de Estudios Peruanos, 70-114.

Bosher, J. F. (1965). "French Administration and Public Finance in Their European Setting," in *New Cambridge Modern History,* VIII: A. Goodwin, éd., *The American and French Revolutions, 1763-93,*Cambridge, Engl.: At the Universty Press, 565-591.

Bosher, J. F. (1970). French Finances 1770-1795: From Business to Bureucracy. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Boulègue, Jean. (1972). *Les Luso-afrícaíns de Senegambie, XVIe-XIXe siècles.* Dakar: Université de Dakar, Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Département d'Histoire.

Boulle, Pierre H. (1972). "Slave Trade, Commercial Organization and Industrial Growth in Eighteenth-Century Nantes," *Revue française d'histoire d'outre-mer* LIX, 1er trimestre, No. 214, 70-112.

Boulle, Pierre H. (1975). "Marchandises de traité et development industriel dans la France et l'Angleterre du XVIIIe siècle," *Revue française d'histoire d'outre-mer,* LXII, le et 2e trimestres, Nos. 226/227, 309-330.

Bouloiseau, Marc. (1956). "Aspects sociaux de la crise cotonnière dans les campagnes rouennaises en 1788- 1789," in *Actes du 81' Congres national des Sociétés savantes Rouen-Caen: Section d'histoire moderne et contemporaine* Paris: Imprimerie Nationale, 403-428.

Bouloiseau, Marc. (1957). *Cahiers de doléances du Tiers Etat du Baillage de Rouen pour les Etats généraux de 1789.* I: *La Ville.* Paris: Presses Universitaires de France.

Bouloiseau, Marc. (1960). *Cahiers de doléances du Tiers Etats du Baillage de Rouen pour les Etats généraux de 1789.* II: *La baillage principal.* Rouen: Imprimerie administrative de la SeineMaritime.

Bouloiseau, Marc. (1983). *The jacobin Republic, 1792-94.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Bourde, André J. (1953). *The Influence of England on the French Agronomes, 1750-1789.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Bourde, André J. (1967). *Agronomie et agronomes en France au XVIIIe siècle, 3 vols.* Paris: S. E. V. P. E. N.

Bourgin, Georges. (1908). *"Les communaux et la Révolution française," Nouvelle revue historique de droit français et étranger,* 3e sér., XXXII, 6, 690-751.

Bourgin, Georges. (1911). "L'agriculture la classe paysanne et la Révolution française (1789-an IV)," *Revue d'historié économique et social,* IV, 155-228.

Bourgin, Hubert. (1904-1905). "L'historié économique de la France de 1800 à 1830, " *Revue d'histoire modem et contemporaine,* VI, 22-37.

Bosquet, Nicole. (1978). "La dissolution de l'empire espagnol au XIXe siècle et son contexte économique," unpublished M. A. thesis, McGill University.

Bosquet, Nicole, (1978). "La carrier hégémonique de l'Angleterre au sein de l' économie-monde et le démantèlement des empires espagnol et portugais en Amérique au début du XIXE siècle," unpublished Ph. D. thesis, McGill University.

Boutier, Jean. (1979). "Jacquerie en pays croquant: les Révoltes paysannes en Aquitaine (décembre 1789- mars 1790)," *Annales E.S.C.,* XXXIV, 4, 760-786.

Bouvier, Jean. (1970). "A propos de la crise dite de 1805. Les crises économiques sous l'Empire," *Revued 'histoire modem et contemporaine,* XVII, juil.-sept. 506-513.

Bowden, Witt (1919). "The English Manufactures and the Commercial Treaty with France," *American Historical Review,* XXV, 1,18-35.

Boxer, C.R. (1969). *The Portuguese Seaborne Empire,* 1415-1825. New York: Knoph.

Boyetet, M. (1789). *Receuil de divers mémoires relatives au traite de commerce avec l'Angleterre, faints avant, pendant et après les negotiations.* Versailles: Baudouin.

Brading, David A. (1970). "Mexican Silver-Mining in the Eighteenth Century: The Revival of Zacatecas," *Hispanic American Historical Review,* L, 4, 665-681.

Brading, David A. (1971). *Miners and Merchants in Bourbon Mexico, 1763-1810.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Brading, David A. (1973a). "La estructura de la producción Agricola en el Bajio de 1700 a 1850," *Historia Mexicana,* XXIII, 2,197-237.

Brading, David A. (1973b). "Government and Elites in Late Colonial Mexico," *Hispanic American Historical Review,* LIII, 3,389-414.

Brading, David A. (1983). *Classical Republicanism and Creole Patriotism: Simon Bolivar (1783-1830) and the Spanish American Revulotion.*

Cambridge, Engl.: Centre of Latin American Studies, Cambridge University.

Brading, David A. (1984). "Bourbon Spain and its American Empire," *in Cambridge History of Latin America,* I: Leslie Bethell, ed., *Colonial Latin America,* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 389-439.

Brading, David A. & Wu, Celia. (1973). "Population Growth and Crisis: León, 1720-1860," *Journal of Latin American Studies,* V, 1-1-36.

Brathwaite, Edward, (1971). *The Development of Creole Society in Jamaica, 1770-1820.* Oxford: Clarendon Press.

Braude, Benjamin. (1979). "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500- 1650: A Study in Underdevelopment," *Review,* II, 3, 437-451.

Braude, Benjamin & Lewis, Bernard. (1982). "Introduction," in B. Braude & B. Lewis, eds., *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* I: *The Central Lands.* New York: Holmes & Meier, 1-34.

Braudel, Fernand. (1958). "Histoire et sciences sociales: La longue durée," *Annales E. S. C,* XIII, 4, 725-753.

Braudel, Fernand. (1979). *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle,* I: Les *structures du quotidien,* II: *Les jeux de l'échange* III: *Le temps du, monde.* Paris: Lib. Armand Colin.

Braudel, Fernand. (1980). "L'empire turc est-il une économie-monde?," in *Memorial Orner Liitfi Barkan* Bibliothèque de l'Institut Françqis d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Vol. XXVIII. Paris: Lib. d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve, 39-51.

Braudel, Fernand. (1982). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century* II: *The Wheels of Commerce.* New York: Harper & Row.

Braudel., Fernand. (1984). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century* III: *The Perspective of the World.* New York: Harper & Row.

Brebner, John Bartlett. (1937). *The Neutral Yankees of Nova Scotia: A Marginal Colony During the Revolutionary Years.* New York: Columbia University Press.

Brebner, John Bartlett. (1966a). "Laissez-faire and State Intervention in Nineteenth-Century Britain," in E. M. Carus-Wilson, éd., *Essays in Economic History,* Vol. III. New York St. Martin's Press, 252-262. (Originally published in *Journal of Economic History,* 1948.)

Brebner, John Bartlett. (1966). *North Atlantic Triangle: The Interplay of Canada, the United States and Great Britain.* Toronto: McClelland & Stewart.

Briavoinne, Natalis. (1838). "Sur les inventions et perfectionnemens dans l'industrie, depuis la fin du XVIIIe siècle josqu'à nosjours," Mémoire couronné le 8 mai 1837. *Mémoires couronnés pare des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles,* XIII, 5-187.

Briavoinne, Natalis. (1839). *De l'industrie en Belgique, causes de décadence et de prospérité, sa situation actuelle,* Vol. I. Bruxelles: Eugene Dubois.

Bridenbaugh, Cari. (1955). *Cities in Revolt: Urban Life in America, 1743-1776.* New York: Oxford University Press.

Briggs, Asa. (1960). "The Language of 'Class' in Early Nineteenth-Century England," in A. Briggs & J. Saville, eds., *Essays in Labour History.* London: Macmillan, 43-73.

British Parliamentary Papers (BPP). Reports from Committees. (1832). X, Parts I & II. *Minutes Of Evidencetaken before the Select Committee on the Affairs of the East India Company, II: Finance and Accounts-Trade,* ordered by the House of Commons to be printed on August 16.

British Parliamentary Papers (BPP). Reports from Committees. (1840a). VII, *Report from the Select Committee on East India Produce,* ordered by the House of Commons to be printed on July 21.

British Parliamentary Papers (BPP). Reports from Committees. (1840b). VII, *Report from the Select Committee of the House of Lords appointed to consider the petition of the East India Company for Relief* ordered by the House of Commons to be printed on June 4.

British Parliamentary Papers (BPP). Reports from Committees. (1848a). IX. *Report from the Select Committee on the Growth of Cotton in India,* ordered by the House of Commons to be printed on July 17.

British Parliamentary Papers (BPP). Reoprts from Committees. (1848b). XXIII, Part IV. *Supplement No. I to the Eighth Report from the Select Committee on Sugar and Coffee Planting,* ordered by the House of Commons to be printed on May 29 (361-II-Suppl. No.l)

British Parliamentary Papers (BPP). Accounts and Papers. (1861). XLIV. *Report of the Indigo Commission,* ordered by the House of Commons to be printed on March 4.

Brito Figueroa, Federico. (1966). *Historia econòmica y social de Venezuela, 2* vols. Caracas: Universidad Central de Venezuela.

Broder, Albert. (1976). "Le commerce extérieur: L'échec de la conquête d'une position internationale," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France,* III: *L'avènement de l'ere industriel (1789-années 1880).* Paris: Presses Universitaires de France, 305-346.

Broeze, Frank J. A. (1973). "The New Economie History, the Navigation Acts, and the Continental Tobacco Market, 1770-90," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 4, 668-678.

Brooks, George E. (1975). "Peanuts and Colonialism: Consequences of the Commercialization of Peanuts in West Africa, 1830-70," *Journal of African History,* XVI, 1, 29-54.

Brooks, Philip Coolidge. (1936). "Spanish Royalists in the United States, 1809-1821," in A. C. Wilgus, éd., *Colonial Hispanic America.* Washington, DC: George Washington University Press, 559-572.

Brown, Jonathon C. (1979). *A Socioeconomic History of Argentina. 1776-1860.* Cambridge Engl.: Cambridge University Press.

Brown, Murray. (1965). "Towards an Endogenous Explanation of Industrialization," *Social Research,* XXXIII, 2,295-313.

Brown, Robert E. (1955a). "Economic Democracy Before the Constitution," *American Quarterly,* VII, 3, 257- 274.

Brown, Robert E. (1955b). *Middle-Class Democracy and the Revolution in Massachusetts, 1691-1780.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Brown, Vera Lee. (1922). "Anglo-Spanish Relations in America in the Closing Years of the Colonial Era,"

Hispanic American Historical Review, V, 3, 325-483.

Brown, Vera Lee. (1928). "Contraband Trade: A Factor in the Decline of Spain's Empire in America," *Hispanic American Historical Review,* VIII, 2,178-189.

Brown, Vera Lee. (1929-1930). "Studies in the History of Spain in the Second Half of the Eighteenth Century," *Smith College Studies in History,* XV, 1/2, 3-92.

Brown, Wallace. (1974). "The American Colonies and the West Indies," American History Illustrated, IX, 2, 12-23.

Browning, Oscar. (1885). "The Treaty of Commerce between England and France in 1786," Transactions of the Royal Historical Society, n.s., II, 349-364.

Browning, Oscar, ed. (1909,1910). *Despatches from Paris, 1784-1790,* I: *(1784-1787).* Camden Third Series, XVI, 1909; II: *(1788-1790).* Camden Third Series, XIX, 1910. London: Offices of the Royal Historical Society.

Bruchey, Stuart. (1958). "Success and Failure Factors: American Merchants in Foreign Trade in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries," *Business History Review,* XXXII, 3, 272-292.

Bruchey, Stuart. (1965). The Roots of American Economic Growth, 1607-1861: An Essays in Social Causation. New York: Harper & Row.

Bruchey, Stuart. (1987). "Economy and Society in an Earlier America," *Journal of Economic History,* XL VII, 2, 299-319.

Brugière, Michel. (1986). Gestionnaires et profiteurs de la Révolution: L'administration des finances françaises de Louis XVI à Bonaparte, Paris Olivier Orban.

Brunet, Michel. (1959). "The British Conquest: Canadian Social Scientists and the Fate of the Canadiens," *Canadian Historical Review,* XL, 2, 93-107.

Buckley, Roger Norman. (1979). *Slaves in Red Coats: The British West India Regiments, 1795-1815.* New Haven, CT: Yale University Press.

Buda, Aleks. (1972). "Problèmes de l'histoire de l'Albanie des VHIe-X-VIIIe siècles dans les recherches de la nouvelle historiographie albanaise," in *Actes du Ile Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen,* Athènes, 7-13 mai 1970,1: *Chronique du Congrès, Rapports.* Athènes: Comité Hellénique d'Organisation, 87-103.

Bullion, John L. (1983). *A Great and Necessary Measure: George Grenville and the Genesis of the Stamp Act, 1763- 1765.* Columbia, MO: University of Missouri Press.

Burckhardt, Jacob. (1965). *Fragments historiques.* Genève: Lib. Droz.

Burkholder, Mark A. (1972). *"From Creole to Peninsular:* The Transformation of the Audiencia de Lima," *Hispanic American Historical Review,* LII, 3, 395-415.

Burkholder, Mark A. (1976). "The Council of the Indies in the Late Eighteenth Century: A New Perspective," *Hispanic American Historical Review,* LVI, 3,404-423.

Burstin, Haim. (1986). "I sanculotti: un dossier da riaprire," *Passato e presente,* No. 10, genn.-apr., 23-52.

Burt, A. L. (1931). "A New Approach to the Problem of the Western Posts," *Report of Annual Meeting of Canadian Historical Association,* Ottawa, May 26-27. Ottawa: Department of Public Archives, 61-75.

Busch-Zantner, R. (1938). *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Sudosterurpas in besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit.* Leipzig: Otto Harrasowitz.

Bushnell, David. (1985). "The Independence of Spanish South America," in *Cambridge History of Latin America,* III: L. Bethell, eds.,

From Independence to c. 1870. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 95-156.

Butel, Paul. (1970). "Crise et mutation de l'activité économique à Bordeaux sous le Consulat et l'Empire," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XVII, juil.-sept, 540-558.

Butel, Paul. (1978a). "Les Amériques et l'Europe," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: *Louis Bergeron, dir., Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 53-92.

Butel Paul. (1978b). "La richesse des Indes," in Pierre Leon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: *Louis Bergeron, dir., Inerties et revolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 93-109.

Butel, Paul. (1978c). "Marches européens, traditions et renouvellements," in Pierre Leon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: *Louis Bergeron, dir., Inerties et revolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 109-119.

Cadot, Michel & Van Regemorter, Jean-Louis. (1969). "Le commerce extérieur de la Russie en 1784, d'après le journal de voyage de Baert du Hollant," *Cahiers du monde russe et soviétique,* X, 3/4, 371-391.

Cahen, Leon. (1939). "Une nouvelle interprétation du trait& franco-anglais de 1786-1787," *Revue historique,* 64 année, CLXXXV, 2,257-285.

Cain, P. J. & Hopkins, A. J. (1980). "The Political Economy of British Expansion Overseas, 1750-1914," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXIII, 4,463-491.

Cain, P. J. *&* Hopkins, A. G. (1986). "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas. I. The Old Colonial System, 1688-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXIX, 4, 501-525.

Calhoun, Craig. (1982). *The Question of Class Struggle: Social Foundations of Popular Radicalism during the Industrial Revolution.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Callahan, William J. (1968). "A Note on the Real y General Junta de Comercio, 1679-1814," *Economic History Review,* 2nd ser., XXI, 3, 519-528.

Callender, Guy S. (1902). "The Early Transportation and Banking Enterprises of the States in Relation to the Growth of the Corporation," *Quarterly Journal of Economics,* XVII, 1,111-162.

Cameron, Rondo E. (1956). "Some French Contributions to the Industrial Development of Germany, 1840- 1870," *Journal of Economic History,* XVI, 3, 281-321.

Cameron, Rondo E. (1958). "Economic Growth and Stagnation in France, 1815-1914," *Journal of Modern History,* XXX, I,1-13.

Cameron, Rondo. (1982). "The Industrial Revolution: A Misnomer," *The History Teacher,* XV, 3, 377-384.

Cameron, Rondo. (1985). "A New View of European Industrialization," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXVIII, 1,1-23.

Cameron, Rondo. (1986). "Was England Really Superior to France?" *Journal of Economic History,* XLVI, 4, 1031-1039.

Cameron, Rondo & Freedeman, Charles E. (1983). "French Economic Growth: A Radical Revision," *Social Science History,* VII, 1, 3-30.

Campbell, Leon G. (1972a). "A Colonial Establishment: Creole Domination of the Audiencia of Lima During the Late Eighteenth Century," *Hispanic American Historical Review, 111,* 1,1-25.

Campbell, Leon G. (1972b). "Black Power in Colonial Perú: The 1779 Tax Rebellion of Lambayeque," *Phylon,* XXXIII, 2,140-152.

Campbell, Leon G. (1976). "The Army of Perú and the Tripac Amaru Revolt, 1780-1783," *Hispanic American Historical Review,* LVI, 1, 31-57.

Campbell, Leon G. (1979). "Recent Research on Andean Peasant Revolts, 1750-1820," *Latin America Research Review,* XIV, 1, 3-49.

Campbell, Leon G. (1981). "Social Structure of the Tripac Amaru Army in 1780-81," *Hispanic American Historical Review,* LXI, 4, 675-693.

Campbell, R. H. (1967). "The Industrial Revolution in Scotland: A Revision Article," *Scottish Historical Review,* XLVI, 1,141, 37-55.

Cannadine, David. (1984). "The Past and the Present in the English Industrial Revolution, 1880-1980," *Past and Present,* No. 103, May, 131-172.

Cárdenas Acosta, Pablo E. (1960). *El movimiento comunal de 1781 en el Nuevo Reino de Granada (Reivindicaciones históricas), 2* vols. Bogotá: Ed. Kelly.

Carr, Raymond. (1969). "Spain and Portugal, 1793 to c.1840," in *New Cambridge Modern History,* IX: C. W. Crawley, éd., *War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 439-461.

Carrera Damas, German. (1963). "A proposito de los hipótesis de Charles C. Griffin Cuestiones económicos-sociales de la emancipación," *Critica contemporanea,* No. 10, marzoabril, 13-21.

Carriere, Charles. (1973). *Négociants marsállaís au XVIIIe siècle.* Marseilles: Institut Historique de Provence.

Carus-Wilson, E. M. (1954). "An Industrial Revolution of the Thirteenth Century," in E. M. Carus-Wilson, éd., *Essays in Economic History,* Vol. I. London: Edward Arnold, 41-60. (Originally published in *Economic History Review,* 1941.)

Castañeda, C. E. (1929). "The Corregidor in Spanish Colonial Administration," *Hispanic American Historical Review,* IX, 4,446-470.

Catchpole, Brian & Akinjogbin, I. A. (1984). *A History of West Africa in Maps and Diagrams.* London: Collins Educational.

Cavanaugh, Gerald J. (1972). "The Present State of French Revolutionary Historiography: Alfred Cobban and Beyond," *French Historical Studies,* VII, 4, 587-606.

Cazáis, Rémy. (1983). *Les révolutions industrielles à Mazamet, 1750-1900.* Paris & Toulouse: La Decouverte- Maspero, Privât.

Césaire, Aimé. (1961). *Toussaint Louverture: La Révolution française et le problème colonial.* Paris: Présence africaine.

Céspedes del Castillo, Guillermo. (1946). "Lima y Buenos Aires: repercusiones económicos y políticas de la creación del Virreinato del Rio de la Plata,"*Anuario de Estudios Americanos,* III, 667-874.

Chabert, Alexandre. (1945). *Essai sur les mouvement des prix et des revenus en France de 1798* à *1820.* Paris: Lib. de Médicis.

Chabert, Alexandre. (1949). *Essai sur le mouvement des revenus et de l'activité économique en France de 1798 et 1820.* Paris: Lib. de Medicis.

Chalmin, Pierre. (1968). "La querelle des Bleus et des Rouges dans l'Artillerie française à la fin du XVIIIe siècle," *Revue d'histoire économique et sociale,* XLVL 4,465-505.

Chaloner, W. H. (1957). "The Agriculture Activities of John Wilkinson, Ironmaster," *Agriculture History Review,* V, 1, 48-51.

Chaloner, W. H. (1964). "Hazards of Trade with France in Time of War, 1776-1783," *Business History,* VI, 2, 79-92.

Chamberlin, Christopher. (1979). "Bulk Exports, Trade Tiers, Regulation, and Development: An Economic Approach to the Study of West Africa's 'Legitimate Trade'," *Journal of Economic History,* XXXIX, 2,419- 438.

Chambers, J. D. (1940). "Enclosure and the Small Landowner," *Economic History Review,* X, 2,118-127.

Chambers, J. D. (1953). "Enclosure and Labour Supply in the Industrial Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., V, 3, 319-343.

Chambers, J. D. (1957). "The Vale of Trent, 1670-1800, a Regional Study of Economic Change," *Economic History Review,* Suppl. No. 3. London: Cambridge University Press.

Chambers, J. D. (1972). *Population, Economy, and Society in Pre-Industrial England.* London: Oxford University Press.

Chambers, J. D. & Mingay, G. E. (1966). *The Agricultural Revolution, 1750-1880.* London: B. T. Batsford.

Chambre, Henri. (1964). "Pososkov et le mercantilisme," *Cahiers du monde russe et soviétique,* IV, 4, 335-365.

Champion, Edne. (1897). *La France d'après les cahiers de 1789.* Paris: Armand, Colin.

Chandler, Charles Lyon. (1924). "United States Commerce with Latin America at the Promulgation of the Monroe Doctrine," *Quarterly Journal of Economics,* XXXVIII, 3,466-486.

Chandra, Bipan. (1968). "Reinterpretation of Nineteenth Century Indian Economic History," *Indian Economic and Social History Review,* V, 1, 35-75.

Chandra, Satish. (1966). "Some Aspects of the Growth of a Money Economy in India during the Seventeenth Century," *Indian Economic and Social History Review,* III, 4, 321-331.

Chandra, Satish. (1972). *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740,* 2nd ed. New Delhi: People's Publishing House.

Chandra, Satish. (1974). "Some Aspects of Indian Village Society in Northern India during the 18th Century- The Position and Role of the *Khud-kásht* and *páhi-kásht, " Indian Historical Review,* 1,1, 51-64.

Chapman, Stanley D. (1965). "The Transition to the Factory System in the Midlands Cotton-Spinning Industry," *Economic History Review,* 2nd ser., XVIII, 3, 526-543.

Chapman, Stanley D. (1970). "Fixed Capital Formation in the British Cotton Industry, 1770-1815," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIII, 2, 235-266.

Chapman, Stanley D. (1971). "Fixed Capital Formation in the British Cotton Manufacturing Industry," in J. P. P, Higgins & S.

Pollard, eds., *Aspects of Capital Investment in Great Britain, 1750-1850: A Preliminary Survey.* London: Methuen, 57-107.

Chapman, Stanley D. (1972). *The Cotton Industry in the Industrial Revolution.* London: Macmillan.

Chapman, Stanley D. (1979). "Financial Restraints on the Growth of Firms in the Cotton Industry, 1790- 1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXII, 1, 50-69.

Chaptal, Jean-Antoine. (1819). *De l'industrie française, 2* vols. Paris: A. A. Renouard.

Chaptal, Jean-Antoine-Claude (1893). "Un projet de traité de commerce avec l'Angleterre sous le Consulat," *Revue d'économie politique,* VII, 2, 83-98.

Charles, Eunice A. (1977), *Precolonial Senegal: The Jolof Kingdom, 1800-1890.* Boston, MA: African Studies Center, Boston University.

Chassagne, Serge. (1978). "L'industrie lainière en France à l'époque révolutionnaire et impériale (1790- 1810)," in A. Soboul, dir., *Voies nouvelles pour l'histoire de la Révolution française,* Commission d'histoire économique et sociale de la Révolution française, Mémoires et Documents, Vol. XXXV. Paris: Bibliothèque Nationale, 143-167.

Chassagne, Serge. (1979). "La diffusion rurale de l'industrie cotonnière en France (1750-1850)," *Revue du Nord,* LXI, No. 240, 97-114.

Chassagne, Serge. (1980). *Oberkampf: Un entrepreneur capitaliste au Siècle des Lumières.* Paris: Aubier Montaigne.

Chassagne, Serge. (1981). "Aspects des phénomènes d'industrialisation et de désindus-trialisation dans les campagnes françaises au XIXe siècle," *Revue du Nord,* LXIII, No. 248, 35-58.

Chaudhuri, Binoy Bhushan. (1976). "Agricultural Growth in Bengal and Bihar, 1770-1860. Growth of Cultivation since the Famine of 1770," *Bengal Past and Present,* XCV, 1, No. 180, 290-340.

Chaudhuri, K. N. (1966). "India's Foreign Trade and the Cessation of the East India Company's Trading Activities, 1828-1840," *Economic History Review,* 2nd ser., XIX, 2, 345-363.

Chaudhuri, K. N. (1968). "India's International Economy in the Nineteenth Century: A Historical Survey," *Modern Asian Studies,* II, 1, 31-50.

Chaudhuri, K. N. (1971). "Introduction," in K. N. Chaudhuri, éd., *the Economic Development of India under the East India Country,*

1814-58. A Selection of Contemporary Writings. Cambridge, Engl.: At the University Press, 1-50.

Chaudhuri, K. N. (1974). "The Structure of the Indian Textile Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," *Indian Economic and Social History Review,* XI, 2/3,127-182.

Chaudhuri, K. N. (1978). *The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Chaudhuri, K. N. (1979). "Markets and Traders in India during the Seventeenth and Eighteenth Centuries," in K. N. Chaudhuri & Clive J. Dewey, eds., *Economy and Society: Essays in Indian Economic and Social History.* Delhi: Oxford University Press, 143-162.

Chaudhuri, K. N. (1981). "The World-System East of Longitude 20°: The European Role in Asia, 1500-1750," *Review,* V, 2, 219-245.

Chaudhuri, K. N. (1982). "Foreign Trade: European Trade in the India," in T. Raychaudhuri & I. Habib, eds., *Cambridge Economic History of India,* I. *c.UOO-c.UOO.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 382-407.

Chaudhuri, K. N. (1983a). "Foreign Trade and Balance of Payments (1757-1947)," in D. Kumar, éd., *Cambridge Economic History of India,* II: *C.1757-C.1970.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 804-877.

Chaudhuri, K. N. (1983b). "The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760: A Review of Reviews," *South Asia Research,* III, 1,10-17.

Chaunu, Pierre. (1954), "Pour une histoire sociale de l'Amérique espagnole coloniale," *Revue historique. 78*e année, CCXI, 2, 309-316.

Chaunu, Pierre. (1963). "Interprétation de l'indépendance de l'Amérique latine," *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg,* LXI, 8, TILAS III, 403-421.

Chaunu, Pierre. (1964). *L'Amérique et les Amériques.* Paris: Lib. Armand Colin.

Chaunu, Pierre. (1966). *La civilisation de l'Europe classique.* Paris: Arthaud.

Chaunu, Pierre. (1972a). "Les enquêtes du Centre de Recherches d'Histoire Quantitative de Caen: Réflexions sur l'échec industriel de la Normandie," in Pierre Léon *et al,* dira., *L'industrialisation en Europe au XIXe siècle,* Colloques Internationaux du CNRS, No. 540. Paris: Ed. du CNRS, 285-299 (with "Discussion," 300-304).

Chaunu, Pierre. (1972b). "Interpretación de la independencia de América," in *La Independencia en el Perú,* Perú Problema, No. 7. Lima: Instituto de Estudios Peruanos, 167-194.

Chaussinand-Nogaret, Guy. (1970). *Les financiers du Languedoc au XVIIIe siècle,* Paris: S.E.V.P.E.N.

Chaussinand-Nogaret, Guy. (1975). "Aux origines de la Révolution: noblesse et bourgeoisie," *Annales E.S.C.,* XXX, 2/3, 265-278.

Chaussinand-Nogaret, Guy. (1981). "La ville jacobine et balzacienne," in G. Duby, *dir., Histoire de la France urbaine,* III: E. Le Roy Ladurie, dir., *La ville classique de la Renaissance aux Révolutions.* Paris: Seuil, 537- 621.

Chaussinand-Nogaret, Guy. (1985). "L'identité nationale et le problème des élites: la France du XVIIIe siècle," *Commentaire,* No. 31, aut., 856-863.

Checkland, S. G. (1958). "Finance for the West Indies, 1780-1815," *Economic History Review,* 2nd ser., X, 3, 461-469.

Chesnutt, David R. (1978). "South Carolina's Impact Upon East Florida, 1763-1776," in S. Proctor, éd., *Eighteenth-Century Florida and the Revolutionary South.* Gainesville, FL: University Presses of Florida, 5- 14.

Chevallier, Dominique. (1968). "Western Development and Eastern Crisis in the Mid-Nineteenth Century: Syria Confronted with the European Economy," in W. R. Polk & R. L. Chambers, eds., *Beginnings of Modernization in the Middle East.* Chicago, IL: University of Chicago Press, 205-222.

Chicherov, A. I. (1971). *India, Economic Development in the 16th-18th Centuries.* Moscow: Nauka.

Choulgine, Alexandre. (1922). "L'organisation capitaliste de l'industrie existait-elle en France à la veille de la Révolution?," *Revue d'histoire économique et social,* X, 2,184-218.

Christelow, Allan. (1942). "Contraband Trade Between Panama and the Spanish Main, and the Free Port Act of 1766," *Hispanic American istorical Review,* XXII, 2, 309-343.

Christelow, Allan. (1947). "Great Britain and the Trades from Cadiz and Lisbon to Spanish America and Brazil, 1759-1783," *Hispanic American Historical Review,* XXVII, 1, 2-29.

Christie, Ian R, & Labaree, Benjamin W. (1976), *Empire or Independence,* 1760-1776. New York; W, W, Norton.

Chung, Tan. (1974). "The British-China-India Trade Triangle (1771-1840)," *Indian Economic and Social History Review,* XI, 4,411-431.

Cipolla, Carlo. (1961). "Sources d'énergie et histoire de la humanité," *Annales E.S.C.,* XVI, 3, 521-534.

Cipolla, Carlo M. (1973). "Introduction," in C. M. Cipolla, ed., *Fontana Economie History of Europe,* III: *The Industrial Revolution,* London: Collins/Fontana, 7-21.

Clapham, J. H. (1917). "Loans and Subsidies in Time of War, 1793-1914," *Economic Journal,* XXVII, No. 108, 495-501.

Clapham, J. H. (1920). "Europe After the Great Wars, 1816 and 1920," *Economic Journal,* XXX, No. 120, 423- 435.

Clapham, J. H. (1923). "The Growth of an Agrarian Proletariat, 1688-1832: A Statistical Note," *Cambridge Historical Journal,* 1,1, 92-95.

Clapham, J. H. (1940). "Industrial Revolution and the Colonies, 1783-1822," inj. Holland Rose, A. P. Newton & E. A. Benians, eds., *The* Cambridge History of the British Empire, II: *The Growth of the New Empire, 1783-1870.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 217-240.

Clapham, J. H. (Sir John). (1944). *The Bank of England: A History.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Clapham, J. H. (1966). "The Last Years of the Navigation Acts," in E. M. Carus-Wilson, éd., *Essays* in Economic History, Vol. III. New York: St. Martin's Press, 144-178. (Originally published in *English Historical Review,* 1910.)

Clark, Edward C. (1974). "The Ottoman Industrial Revolution," *International Journal of Middle East Studies,* V, 1, 65-76.

Clark, G. N. (1953). *The Idea of the Industrial Revolution.* Glasgow: Jackson, Son & Co., 1953.

Clark, J. C. D. (1985). *English Society, 1688-1832: Ideology, Social Structure, and Political Practice during the Ancien Regime.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press.

Clark, J. C. D. (1986). *Revolution and Rebellion: State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth* Centuries. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Clark, John G. (1970). *New Orleans, 1718-1812: An Economic History.* Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press.

Clark, John G. (1981). *La Rochelle and the Atlantic Economy during the Eighteenth Century.* Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.

Clark, S. D. (1959). *Movements of Political Protest in Canada., 1640-1840.* Toronto: University of Toronto Press.

Clark, Victor S. (1916). *History of Manufactures in the United States, 1607-1800.* Washington, DC: Carnegie Institution.

Clarkson, Jesse Dunsmore. (1970). "Some Notes on Bureaucracy, Aristocracy, and Autocracy in Russia, 1500-1800," in G. A. Ritter, hrsg., *Entstehung and Wandel der modernen Gesellschaft.* Berlin: Walter de Gruyter, 187-220.

Clauder, Anna C. (1932). *American Commerce as Affected by the Wars of the French Revolution and Napoleon, 1793-1812.* Philadelphia: University of Pennsylvania Thesis.

Clendenning, P. H. (1972). "Eighteenth Century Russian Translation of Western Economic Works," *Journal of European Economic History,* I, 3, 745-753.

Clendenning, P. H. (1979). "The Background and Negotiations for the Anglo-Russian

Commercial Treaty of 1766," in A. G. Cross, ed., *Great Britain and* Russia *in the Eighteenth Century: Contrasts and Comparisons.* Newton, MA: Oriental Research Partners, 145-163.

Clère, Jean-Jacques. (1982). "La vaine pâture au XIXe siècle: un anachronisme?" *Annales historiques de la Révolution française,* LIV année, No. 244,113-128.

Clogg, Richard. (1973). "Aspects of the Movement for Greek Independence," in R. Clogg, éd., *The Struggle for Greek Independence.* London: Macmillan, 1-40.

Clough, Shepard B. (1957). "The Diffusion of Industry in the Last Century and a Half," *in Studi in onore di Armando Sapori,* Vol. IL Milano: Istituto Ed. Cisalpino, 1341-1357.

Coale, A. J. & Hoover, E. M. (1969). "The Effects of Economie Development on Population Growth," in Michael Drake, ed., *Population in* Industrialization. London: Methuen, 11-20. (Originally published 1958.)

Coats, A. W. (1958). "Changing Attitudes of Labour in Mid-Eighteenth Century," *Economic History Review,* 2nd set.. XI, 1, 35-51.

Cobb, Richard. (1959). "The People in the French Revolution," *Past* and Present, No. 15, 60-72.

Cobb, Richard & Rude, George. (1955). "Le dernier mouvement populaire de la Révolution à Paris: Les journées de germinal et de prairial, an III," *Revue historique,* LXXIX, No. 219, 250-281.

Cobban, Alfred. (1954). "British Secret Service in France, 1784-1792," *English Historical Review,* LXIX, No. 271,226-261.

Cobban, Alfred. (1956). "The Vocabulary of Social History," *Political Science Quarterly,* LXXI, 1,1-17.

Cobban, Alfred. (1958). *Historians* and *the Causes of the French Revolution,* Historical Association, Pamphlet No. 2. London: Routledge & Kegan Paul.

Cobban, Alfred. (1963). *A History* of *Modern France,* I: *Old Regime and Revolution, 1715-1799,* 3rd ed. Hammondsworth, Engl: Penguin.

Cobban, Alfred, (1964). *The Social Interpretation of the French Revolution.* Cambridge Engl.: Cambridge University Press.

Cobban, Alfred. (1965). *A* History o/Modern France, Il: *From the First Empire to the Second Empire, 1799-1871,* 2nd ed. Hammondsworth, Engl: Penguin.

Cobban, Albert. (1967). "The French Revolution, Orthodox & Unorthodox: A Review of Reviews," *History,* LII, No. 175,149-159.

Cobban, Alfred. (1968a). "The Enlightenment and the French Revolution," in *Aspects of the French Revolution.* New York: George Braziller, 18-28. (Originally published 1965.)

Cobban, Alfred. (1968b). "Historians and the Causes of the French Revolution," in *Aspects of the French Revolution.* New York: George Braziller, 29-67. (Originally published 1958.)

Cobban, Alfred. (1968c). *"The Parlements* of France in the Eighteenth Century," in *Aspects of the French Revolution.* New York: George Braziller, 68-82. (Originally published in History, 1950.)

Cobban, Alfred. (1968d). "The Myth of the French Revolution," in *Aspects of the French Revolution.* New York: George Braziller, 90-111. (Originally published 1955.)

Cobbett, William, ed. (1816). *The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803,* XXVI: 15 May 1786 to 8 Feb. 1788. London: T. C. Hansard.

Cochran, Thomas C. (1981). *Frontiers* of *Change: Early Industrialism in America.* New York: Oxford University Press.

Coelho, Philip R. P. (1973). "The Profitability of Imperialism: The British Experience in the West Indies, 1768-1772," *Explorations in Economic History,* X, 3, 253-280.

Cohen, Felix. (1949). Appendix XIV to United Kingdom, Colonial Office, Gold Coast: *Report* to *His Excellency* the *Governor by* the

Committee on Constitutional Reform, Colonial No. 250. London: HMSO, 100-104.

Cohen, Jon S. & Weitzman, Martin L. (1975). "A Marxian Model of Enclosures," *journal of Development Economics,* 1,4,287-336.

Cohn, Bernard S, (1961). "From Indian Status to British Contract," *journal of Economic History,* XXI, 4, 613- 628.

Cole, Arthur H. (1959). "The Tempo of Mercantile life in Colonial America," *Business History* Review, XXXIII, 3, 277-299.

Cole, G. D. H. (1952). *Introduction to Economic History,* 1750-1950. London: Macmillan.

Cole, W. A. (1969). "Trends in Eighteenth-Century Smuggling," in W. E. Minchinton, ed., *The* Growth of English Overseas *Trade* in *the Seventeenth and* Eighteenth Centuries. London: Methuen, 1969,121 -143. (Originally published in *Economic History Review,* 1958.)

Cole, W. A. (1973). "Eighteenth-Century Economic Growth Revisited," *Explorations in Economic History,* X, 4, 327-348.

Cole W. A. (1981). "Factors in Demand, 1700-80," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,1.1700-1860.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 36-65.

Cole, W. A. & Dearie, Phyllis. (1966). "The Growth of National Incomes," in H.J. Habakkuk & M. Postan, eds., *Cambridge Economic History of Europe,* VI: *The Industrial Revolutions and After: Incomes, Population and Technological Change.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 1-55.

Coleman, D. C. (1956). "Industrial Growth and Industrial Revolutions," *Economica,* n.s., XXIII, No. 89,1-22.

Coleman, D. C. (1964). "Industrial Revolution," in Julius Gould & William L. Kolb, eds., *A Dictionary of the Social Sciences.* London: Tavistock, 326-327.

Coleman, D. C. (1966). "Industrial Growth and Industrial Revolutions," in E. M. Carus-Wilson, eds., *Essays in Economic History,* Vol. III. New York: St. Martin's Press, 334-352. (Originally published in Economica, 1956.)

Coleman, D. C. (1983). "Proto-Industrialization: A Concept Too Many," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXVI, 3,435-448.

Colley, Linda. (1984). "The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and he British Nation, 1760-1820," *Past and Present,* No. 102, 94-129.

Colley, Linda. (1986). "Whose Nation? Class and National Consciousness in Britain, 1750-1830," *Past and Present,* No. 113, 97-117.

Collier, Simon. (1963). *Ideas and Politics of Chilean Independence, 1808-1833.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Collins, E. J. T. (1975). "Dietary Change and Cereal Consumption in Britain in the Nineteenth Century," *Agricultural History Review,* XXIII, Part II, 97-115.

Colvin, Lucie G. (1971). "The Commerce of Hausaland, 1780-1833," in D. McCall & N. Bennett, eds., *Aspects of West African Islam,* Boston University Papers on Africa, Vol. V. Boston, MA: Boston University African Studies Center, 101-135.

Comadrón Ruiz, Jorge. (1955). "En torno al problema del indio en el Rio de la Plata," *Anuario de Estudios Americanos,* XII, 39-74.

Comninel, George C. (1985). "The Political Context of the Popular Movement in the French Revolution," in F. Krantz, éd., *History From Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of GeorgeRude.* Montreal: Concordia University, 143-162.

Comninel, George C. (1987). *Rethinking the French Revolution.* London: Verso.

Confino, Michael. (1960a). "Maitres de forge et ouvriers dans les usines métallurgiques de l'Oural aux XVIIIe-XIXe siècles," *Cahiers du monde russe et soviétique,* I, 2, 239-284.

Confino, Michael. (1960b). "La politique de tutelle des seigneurs russes envers leurs paysans vers la fin du XVIIIe siècle," *Revue des études slaves,* XXXVII, fase. 1-4, 39-69.

Confino, Michael. (1961a). "La compatabilité des domaines privés en Russie dans la seconde moitié du 18 de siècle (d'après les 'Travaux de Société Libre d'Economie' de St. Petersbourg)," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* VIII, 1, 5-34.

Confino, Michael. (1961b). "Problèmes agraires, le système des redevances mixtes: Dans les domaines privés en Russie (XVIIIe-XIXe siècles)" *Annales E.S.C.,* XVI, 6,1066-1095.

Confino, Michael. (1963). *Domaines et seigneurs en Russie vers la fin du XVIIIe siècle: Elude de structure agraires et de mentalités économiques.* Paris: Institut d'Etudes Slaves de l'Université de Paris.

Confino, Michael. (1969). *Systèmes agraires et progrès agricole: L'assolement triennal en Russie aux XVIIIe-XIXe siècles.* Paris & La Haye; Mouton.

Confino, Michael. (1986). "The Limits of Autocracy: Russia's Economy and Society in the Age of Enlightenment," *Peasant Studies,* XIII, 3,149-170.

Congreso Hispanoamericano de Historia. (1953). *ausas y caracteres de la independencia hispanoamericano.* Madrid: Ed. Cult. Hispánica.,

Connell, K. H. (1950). "The Colonization of Waste Land in Ireland, 1780-1845," *Economic History Review,* 2nd ser., Ill, 1, 44-71.

Connell, K. H. (1969). "Some Unsettled Problems in English and Irish Population History, 1750-1845," in Michael Drake, ed., *Population in Industrialization.* London: Mcthuen, 30-39. (Originally published in Irish Historical Studies, 1951.)

Conrotte, Manuel. (1920). *La intervención de España en la Independencia de los Estados Unidos de la America del Norte.* Madrid: Lib. General de Victoriano Suarez.

Cooper, Frederick. (1979). "The Problem of Slaveryin African Studies," *journal of African History,* XX, 1,103- 125.

Coquery-Vidrovitch, Catherine. (1971). "De la traite des esclaves à l'exportation de l'huile de palme et des palmistes au Dahomey: XIXe siècle," in C. Meillassoux, éd., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 107-123.

Coquery-Vidrovitch, Catherine & Moniot, Henri. (1974). *L'Afrique noire de 1800 à nos jours,* Nouvelle Clio, No. 46. Paris: Presses Universitaires de France.

Coquin, François-Xavier (1978). "En Russie: l'initiative étatique et seigneuriale," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 39-50.

Cornblit, Oscar. (1970). "Levantimiento de masas en Perú y Bolivia durante el siglo dieciocho," *Revista latinoamericana de sociologia,* VI, 1,100-141.

Corwin, Arthur F. (1967). *Spain and the Abolition of Slavery in Cuba, 1817-1886.* Austin, TX: University of Texas Press.

Corwin, Edward S. (1915). "The French Objective in the American Revolution," *American Historical Review,* XXI, 1, 33-61.

Corwin, Edward S. (1916). *French Polity and the American Alliance of 1778.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Costeloe, Michael P. (1981). "Spain and the Latin American Wars of Independence: The Free Trade Controversy, 1810-1820," *Hispanic American Historical Review,* LXI, 2, 209-234.

Cottret, Monique. (1986). *La Bastille à prendre: Histoire et mythe de la forteresse royale.* Paris: Presses Universitaires de France.

Coughtry, Jay. (1981). *The Notorious Triangle: Rhode Island and the African Slave Trade, 1700-1807.* Philadelphia, PA: Temple University Press.

Countryman, Edward. (1976a). " 'Out of the Bounds of the Law': Northern Land Rioters in the Eighteenth Century," in A. F. Young, éd., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 36-69.

Countryman, Edward. (1976b). "Consolidating Power in Revolutionary America: The Case of New York, 1775-1783," *Journal of Interdisciplinary History,* VI, 4, 645-677.

Coupland, (Sir) Reginald. (1964). *The British Anti-Slavery Movement.* London: Frank Cass. (Original edition 1933.)

Cracraft, James. (1980). "More 'Peter the Great,'" *Canadian-American Slavic Studies,* XIV, 4, 535-544.

Craeybeckx, Jan. (1968). "Les débuts de la révolution industrielle en Belgique et les statistiques de la fin de l'Empire," in *Mélanges offerts à G. Jacquemyns.* Bruxelles: Université Libre de Bruxelles, Ed. de l'Institut de Sociologie, 115-144.

Crafts, N. F. R. (1976). "English Economie Growth in the Eighteenth Century: A Re-Examination of Deane and Cole's Estimates," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 2, 226-235.

Crafts, N. F. R. (1977). "Industrial Revolution in England and France: Some Thoughts on the Question, 'Why was England First?'" *Economic History Review, 2nd ser.,* XXX, 3, 429-441.

Crafts, N. F. R. (1978). "Entrepreneurship and a Probabilistic View of the British Industrial Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXI, 4, 613-614.

Crafts, N. F. R. (1981). "The Eighteenth Century: A Survey," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I. 1700-1860. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 1- 16.

Crafts, N. F. R. (1983). "British Economic Growth, 1700-1831: A Review of the Evidence," *Economic History Review,* 2nd set.. XXXVI, 2,177-199.

Crafts, N. F. R, (1984). "Economic Growth in France and Britain, 1830-1910: A Review of the Evidence," *Journal of Economic History,* XI.IV, 1, 49-67.

Crafts, N. F. R. (1985). "English Workers' Real Wages During the Industrial Revolution: Some Remaining Problems," *Journal of Economic History,* XLV, 1,139-144.

Craton, Michael. (1974). *Sinews of the Empire: A Short History of British Slavery.* New York: Anchor Press.

Creighton, Donald. (1937). *The Commercial Empire of the St, Lawrence, 1760-1850.* Toronto: Ryerson Press.

Crosby, Alfred W. (1965). *America, Russia, Hemp., and Napoleon: American Trade with Russia and the Baltic, 1783-1812.* Columbus: Ohio State University Press.

Crouzet, François. (1958). *L'économie britannique et le blocus continental (1806-1813), 2* vols. Paris: Presses Universitaires de France.

Crouzet, François. (1959). "Las origines du sous-développement économique du Sud-Ouest," *Annales du Midi,* LXXI, No. 45, 71-79.

Crouzet, François. (1962). "Les conséquences économiques de la Révolution: A propos d'un inédit de Sir Francis d'Ivernois," *Annales historiques de la Révolution française,* XXXIV, 2, 168, 182-217; No. 169, 336- 362.

Crouzet, François. (1964). "Wars, Blockade, and Economie Change in Europe, 1792-1815," *Journal of Economie History,* XXIV, 4, 567-590.

Crouzet, François. (1965). "Bilan de l'économie britannique pendant les guerres de la Révolution et de l'Empire," *Revue historique, 92e année,* CCXXXIV, 1, No. 234, 71-110.

Crouzet, François. (1966). "Le charbon anglais en France au XIXe siècle," in L. Trenard, dir., *Charbon et Sciences humaines, Actes du colloque,* Lille, mai 1963. Paris & La Flaye: Mouton, 173-206.

Crouzet, François. (1967a). "Agriculture el Révolution industrielle: quelques réflexions," *Cahiers d'histoire,* XII, 1/2, 67-85.

Crouzet, François. (1967b). "England and France in the Eighteenth Century: A Comparative Analysis of Two Economic Growth," in R. M. Hartwell, éd., The *Causes of the Industrial Revolution in England.* London: Methuen, 139-174. (Translated from Annales E.S.C., 1966.)

Crouzet, François. (1970). "Essai de construction d'un indice annuel de la production industrielle française au XIXe siècle," *Annales E.S.C.,* XXV, 1, 56-99.

Crouzet, François. (1971). "Discussion" of paper by Albert Soboul, in *L'abolition de la "feoaalilé" dans le monde occidental,* Colloque de Toulouse, 12-16 nov. 1968, 2 vols. Paris: Ed. du CNRS, II, 556-558.

Crouzet, François. (1972a). "Introduction," in F. Crouzet, éd., *Capital Formation in, the Industrial Revolution.* London: Methuen, 1-69.

Crouzet, François. (1972b). "Capital Formation in Great Britain during the Industrial Revolution," in F. Crouzet, ed., *Capital Formation, in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 162-222. (Originally published in *Second International Conference of Economic History,* II, 1965.)

Crouzet, François (1972c). "Encore la croissance économique française au XIXe siècle," *Revue du Nord,* LIV, No. 214,271-288.

Crouzet, François. (1980). "Toward an Export Economy: British Exports During the Industrial Revolution," *Explorations in Economic History,* XVII, 1, 48-93.

Crouzet, François. (1981). "The Sources of England's Wealth: Some French Views in the Eighteenth Century," in P. L. Cottrell Sc D. H. Aldcroft, eds., *Shipping, Trade and Commerce: Essays in memory of Ralph Davis.* Leicester, Engl.: Leicester University Press, 61-79.

Crouzet, François. (1985). *De la supériorité de l'Angleterre sur la France-L'économique et l'imaginaire,* XVIIe-XXe siècles. Paris: Lib. Académique Perrin.

Crummey, Robert O. (1977). "Russian Absolutism and the Nobility," *journal of Modern History,* XLIX, 3. 456- 468.

Cuenca Esteban, Javier. (1981). "Statistics of Spain's Colonial Trade, 1792-1820: Consular Duties, Cargo Inventories, and Balances of Trade," *Hispanic American Historical Review,* LXI, 3, 381-428.

Cuenca Esteban, Javier. (1984). "Trends and Cycles in U. S. Trade with Spain and the Spanish Empire." *journal of Economic History,* XLIV, 2, 521-543.

Cunningham, Audrey. (1910). *British Credit in the Last Napoleonic War.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Cuno, Kenneth M. (1984). "Egypt's Wealthy Peasantry, 1740-1820: A Study or the Region of al-Mansüra," in T. Khalidi, ed., *Land Tenure and Social Tramformation in the Middle,* East. Beirut: American University of Beirut, 303-332.

Currie, R. & Hartwell, R. M. (1965). "The Making of an English Working Class?" *Economic History Review,* 2nd ser., XVIII, 3, 633-643. Curtin, Philip D. (1950). "The Declaration of the Rights of Man in Saint-Domingue, 1788-1791," *Hispanic American Historical Review,* XXX, 2,157-175.

Curtin, Philip D. (1969). *The Atlantic Slave Trade: A Census.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Curtin, Philip D. (1974). "Measuring the Atlantic Slave Trade," in S. L. Engerman & E. D. Cenovese, eds., *Race and Slavery in the Western Hemisphere: Quantitative Studies.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 104-128.

Curtin, Philip D. (1975a). *Economic Change in Precohnial Africa: Senegambia in the Era of the Slave Trade.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Curtin, Philip D. (1975b). *Economic Change in Precolonial Africa: Supplementary Evidence.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Curtin, Philip D, (1976). "Measuring the Adantic Slave Trade Once Again: A Comment," *Journal of African History,* XVII, 4,595-605.

Curtin, Philip & Vansina, Jan. (1964). "Sources of the Nineteenth-Century Atlantic Slave Trade," *Journal of African History,* V, 2,185-208.

Cvetkova, Bistra A. (1960). "L'évolution du régime féodal turc de la En du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle," in *Etudes historiques,* à l'occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques - Stockholm, août. Sofia: Académie des Sciences de Bulgarie 171-206.

Cvetkova, Bistra. (1969). "Quelques problèmes du féodalisme ottomane à l'époque du XVIe-XVIIIe siècles," in *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sudest Européennes,* Sofia, 26 août-1 septembre 1966, III: Historie (Ve-XVe ss.; XVe-XVIIe ss.). Sofia: Ed. de l'Académie Bulgare dos Se iences, 709-721.

Cvetkova, Bistra. (1970). "Les *celep* et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane (XVe-XVIIIe siècles)," in M. A. Cook, éd., *Studies in the Economic History of the Middle East.* London: Oxford University Press, 172-192.

Daget, Serge. (1971). "L'abolition de la traite des noirs en France de 1814 à 1831," *Cahiers d'études africaines,* XI, 1,14-58.

Daget, Serge. (1975). "Long cours et négriers nantais du trafic illégal (1814-1833)," *Revue française d'histoire d'outre-mer,* LXII, 1e et 2e trimestres, Nos. 226/227, 90-134.

Daget, Serge. (1979). "British Repression of the Illegal French Slave Trade: Some Considerations," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 419-442.

Dahlman, Carl J. (1980). *The Open Field- System and Beyond.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Dakin, Douglas. (1973). "The Formation of the Greek State, 1821-33," in R. Clogg, éd., *The Struggle for Greek Independence.* London: Macmillan, 156-181.

Daniel, Norman. (1966). *Islam, Europe and Empire.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Daniels, George W. (1915-1916). "The Cotton Trade During the Revolutionary and Napoleonic Wars," *Transactions of the Manchester Statistical Society,* 53-84.

Daniels, George W. (1917-1918). "The Cotton Trade at the Close of the Napoleonic War," *Transactions of the Manchester Statistical Society,* 1-29.

Danière, Andre. (1958a). "Feudal Incomes and Demand Elasticity for Bread in Late Eighteenth-Century France," *Journal of Economic History,* XVIII, 3, 317-331.

Danière, Andre. (1958b). "Rejoinder," *Journal of Economic History,* XVIII, 3, 339-341.

Darby, H. C. & Fullard, Harold. (1970). *New Cambridge Modern History,* XIV: Atlas, Cambridge, Engl.: At the University Press.

Dardel, Pierre. (1948). "Crises et faillites à Rouen et dans la Haute-Normandie de 1740 à l'an V," *Revue d'histoire économique et sociale,* XXVII, 1, 53-71.

Dardel, Pierre. (1963). *Navires et marchandises dans les ports de Rouen et du Havre au XVIIIe siècle.* Paris: S.E.V.P.E.N.

Darity, William, Jr. (1985). "The Numbers Game and the Profitibility of the British Trade in Slaves," *Journal of Economic History,* XLV, 3, 693-703.

Das Gupta, Ashin. (1967). *Malabar in Asian Trade, 1740-1800.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Das Gupta, Ashin. (1970). "Trade and Politics in 18th-Century India," in D. S. Richards, éd., *Islam and the Trade of Asia: A Colloquium.* Oxford, Engl.: Bruno Cassirer & Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 181-214.

Das Gupta, Ashin. (1974). "Presidential Address" ("The Maritime Merchant 1500-1800"), *Proceedings of the Indian History Congress,* Thirty-Fifth Session, Jadavpur (Calcutta), 99-111.

Das Gupta, Ashin. (1979). *Indian Merchants and the Decline of Swat c. 1700-1750.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Datta, K. K. (1959). "India's Trade in the Europe and America in the Eighteenth Century," Journal of the Economic and Social History of the Orient, II, Part 3, 313-323.

Daumard, Adeline. (1976). "L'état libéral et le libéralisme économique," in F. Braudel & E. Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France,* III; *L'avènement de l'ère industriel (1789-années* 1880). Paris: Presses Universitaires de France, 137-159.

Daumard, Adeline & Furet, François. (1961). *Structures et relations sociales à Paris au milieu du XVIIIe siècle,* Cahier des Annales, No. 18. Paris: Armand Colin.

Daumas, Maurice (1963). "Le mythe de la révolution technique," *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications,* XVI, 4, 291-302.

Daumas, Maurice. (1965). "Introduction," in M. Daumas, dir., *Histoire générale des techniques,* II: *Les premières étapes du machinisme.* Paris: Presses Universitaries de France, v-xix.

Daumas, Maurice & Garangcr, André. (1965). "Le machinisme industriel," in *M. Daumas, dir.,* Histoire générale des techniques, II: *Les premières étapes du machinisme.* Paris: Presses Universitaires de France, 251-288.

David, Paul A. (1967). "The Growth of Real Product in the United States Before 1840: New Evidence, Controlled Conjectures," *Journal of Economic History,* XXVII, 2,151-197.

Davidson, Basil. (1961). *Black Mother: The Years of the African Slave Trade.* London: Victor Gollancz.

Davidson, Basil. (1971). "Slaves or Captives? Some Notes on Fantasy and Fact," in D. I. Muggins et al, eds., *Key Issues in the Afro-American Experience,* Vol. I. New York: Harcourt, Brace, Jovanovkh, 54-73.

Davies, Alan. (1958). "The New Agriculture in Lower Normandy, 1750-1789," *Transactions of the Royal Historical Society,* 5th ser., VIII, 129-146.

Davies, K. G. (1957). *The Royal African Company.* London: Longmans, Green.

Davis, David Brion. (1975), *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770-1823.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Davis, David Brion. (1983). "American Slavery and the American Revolution," in I. Berlin & R. Hoffman, eds., *Slavery and Freedom in the Age of the American Revolution.* Charlottesville, VA: University of Virginia Press, 262-280.

Davis, Ralph. (1969). "English Foreign Trade, 1700-1774," in W. E. Minchinton, ed., *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* London: Methuen, 99-120. (Originally published in *Economic History Review,* 1962.)

Davis, Ralph. (1970). "English Imports from the Middle East, 1580-1780," in M. A. Cook, ed., *Studies in the Economic History of the Middle East.* London: Oxford University Press, 193-206.

Davis, Ralph. (1973). *The Rise of the Atlantic Economics.* London: Weidenfeld & Nicolsen.

Davis, Ralph. (1979). *The Industrial Revolution and British Overseas Trade.* Leicester, Engl: Leicester University Press.

Davison, Roderic H. (1976). "'Russian Skill and Turkish Imbecility': The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered," *Slavic Review,* XXXV, 3,463-483.

De, Barun. (1964). "Some Implications and Political and Social Trends in 18th Century India," in O. P. Bhatnagar, ed., *Studies in Social History (Modern India).* Allahabad, India: St. Paul's Press Training School, 203-271.

Deane, Phyllis. (1957). "The Output of the British Woolen Industry in the Eighteenth Century," *Journal of Economic History,* XVII, 2, 207-223.

Deane, Phyllis. (1972). "Capital Formation in Britain before the Railway Age," in F. Crouzet, éd., *Capital Formation in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 94-118. (Originally published in *Economic Development and Cultural Change,* 1961.)

Deane, Phyllis. (1973a). "Great Britain," in Carlo Cipolla, ed., *Fontana Economic History of Europe,* IV: *The Emergence of Industrial Societies.* London: Collins/Fontana, Part One, 161-227.

Deane, Phyllis. (1973b). "The Role of Capital in the Industrial Revolution," *Explorations in Economic History,* X, 3,349-364.

Deane, Phyllis. (1979). *The First Industrial Revolution,* 2nd ed. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Deane, Phyllis & Cole, W. A. (1967). *British Economic Growth, 1688-1959,* 2nd ed. Cambridge, Engl.: At the University Press.

Deane, Phyllis & Hubakkuk, H. J. (1963). "The Take-Off in Britain," in W. W. Rostow, éd., *The Economics of Take-Off into Sustained Growth.* London: Macmillan, 63-82.

Debbasch, Yvan. (1961). "Poesie et traite, l'opinion française sur le commerce négrier au début, du XIXe siècle," *Revue française d'histoire â'outre-mer,* XLVIII, Nos. 172/173, 3e et 4etrimestres, 311-352.

Debien, Gabriel. (1953). *La Société coloniale aux XVIIe et XVIIIe siècles.* Il: *Les colons de Saint-Domingue et la Révolution.* Essai sur le club Massia (Août 1789-Août 1792). Paris: Lib. Armand Colin.

Debien, Gabriel. (1954). *Esprit colon et esprit d'autonomie à Saint-Domingue an* XVIIIe *siècle,* 2e éd., Notes d'histoire coloniale, XXV. Paris: Larose.

DeClercq, Jules. (1864). *Receml des Traités de la France, 1:1713-1802.* Paris: Aymot.

De Gregori, Thomas R. (1969). *Technology and the Economie Development of the Tropical African Frontier.* Cleveland, OH: Press of Case Western Reserve University.

Dehio, Ludwig. (1962). *The Precarious Balance.* New York: Knopf.

Delcourt, André. (1952). *La France et les établissements française au Sénégal entre 1713-1763: La compagnie des Indes et de Sénégal.* Dakar: Institut français d'Afrique noire.

Delgado, José Maria. (1979). "Comerç colonial i refornjisme borbónic: els décrets de lliure comerç," L'Avenç, No. 15,24-28.

Desai, Ashok V. (1972). "Population and Standards of Living in Akbar's Time," *Indian Economic and Social History Review,* IX, 1,42-62.

Desai, Ashok V. (1978). "Population and Standards Living in Akbar's Time. A Second Look," *Indian Economic and Social History Review,* XV, 1, 53-79.

Devine, T. M. (1976). "The Colonial Trades and Industrial Investment in Scotland, c. 1700-1815." *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 1,1-13.

Devlashouwer, Robert. (1970). "Le Consulat et l'Empire, période de 'take off pour l'économie belge?" *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XVII, 610-619.

Deyon, Pierre & Guignet, Phillippe. (1980). "The Royal Manufactures and Economie Progress in France before the Industrial Revolution," *Journal of European Economic History, IX,* 3, 611-632.

Dhondt, Jean. (1955). "L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française," *Revue d'histoire moderne et contemporaine, II,* 4, 233-279.

Dhondt, Jean & *Bruiuier,* Marinette. (1973). "The Industrial Revolution *in* the Low Countries, 1700-1914," in C. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe, IV: The Emergence of Industrial Societies,* Part 1. London: Collins, 329-366.

Dickerson, Oliver M. (1942). "Discussion of Professor Harper's and Professor Root's Papers," *Canadian Historical Review, XXIII,* 1, 29-34.

Dickerson, Oliver M. (1951). *The Navigation Acts and the American Revolution,* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Diffie, Bailey W. (1945). *Latin American Civilization: Colonial Period.* Harrisburg, PA: Stackpole Sons.

Digby, Simon. (1982). "The Maritime Trade of India," in T. Raychaudhuri & *I.* Habib, eds., *Cambridge Economic History of India, I. c. 1200-c. 1700.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 125-159.

Dike, K. Onwika. (1956). *Trade and Politics in the Niger Delta, 1830-1885.* Oxford: Clarendon Press.

Dilla Alfonso, Haroldo. (1982). "La evolución histórica dominicana y sus relaciones con Haiti, 1492-1844," *Santiago,* No. 48, 65-119.

Dipper, Christof. (1971). "Die Bauern in der Franzõsischen Revolution: Zu einer aktuellen Kontroverse," *Geschickte und Gesellschaft, VII,* 1,119-133.

Disney, Anthony. (1978). "Commentary on the Papers by S. Arasaratnam and *I.* Brace Watson," *South Asia,* n.s., 7, 2, 65-66.

Dmytryshyn, Basil. (1960). "The Economic Content of the 1767 *Nahaz* of Catherine II," *American Slavonic & East European Review, XIX,* 1,1-9.

Dobb, Maurice, (1946). *Studies in the Development of Capitalism.* London: Routledge & Kegan Paul.

Dobb, Maurice. (1961). "Alcune considerazioni sulla rivoluzione industriale," *Studi Storici,* II, 3/4, 457-464.

Dodgshon, Robert A. (1976). "The Economics of Sheep Farming in the Southern Uplands during the Age of Improvement, 1750-1833," *Economic History Review,* 2nd ser., *XXIX,* 4, 551-569.

Doerflinger, Thomas M. (1976). "The Antilles Trade of the Old Regime: A Statistical Overview," *Journal of Interdisciplinary History, VI,* 3, 397-415.

Dojnov, Stefan. (1984). "La Russie et le Mouvement de Libération Nationale Bulgare au XVIIIe siècle," in *Etudes historiques, XII,* à l'occasion du Vème Congrès International des Etudes Balkaniques du Sud-Est Européennes-Belgrade. Sofia: Ed. de l'Académie Bulgare des Sciences, 37-67.

Domínguez, Jorge F. (1980). *Insurrection or Loyalty, the Breakdown of the Spanish American Empire.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Doniol, Henri. (1886-1899). *Histoire, de la participation de* to *France à l'établissement des Etats-Unis d'Amérique,* 6 vols. Paris: Imprimerie Nationale.

Doubout, Jean-Jacques. (1974). "Problèmes d'une période de transition. De Saint-Domingue à Haiti 1793- 1806," *La Pensée,* No. 174, 67-80.

Dovring, Folke. (1966). "The Transformation of European Agriculture," in II. J. Habakkuk & M. Postan, eds., *Cambridge Economie History of Europe, VI; The Industrial Revolutions and After: Incomes, Population and Technological Change.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 604-672.

Dovring, Folke. (1969). "Eighteenth-Century Changes in European Agriculture: A *Comment," Agricultural History, XLIII,* 1,181-186.

Doyle, David Noel. (1981). *Ireland, Irishmen and Revolutionary America, 1760-1820.* Dublin: Mercier Press.

Doyle, William. (1972). "Was There an Aristocratic Reaction in Pre-Revolutionary France?," *Past and. Present,* No. 57, 97-122.

Doyle, William. (1980). *Origins of the French Revolution.* London: Oxford University Press.

Drake, B. K. (1976). "The Liverpool-African Voyage c. 1790-1807: Commercial Problems," in R. Anstey & P. E. H. Hair, eds., *Liverpool, The Slave Trade, and Abolition.* Bristol, Engl.: Western Printing Service, 126- 156.

Drake, Michael. (1963). "Marriage and Population Growth in Ireland, 1750-1845," *Economic History Review,* 2nd ser., *XVI, 2,* 301-313.

Drake, Michael. (1969). "Introduction," in Michael Drake, éd., *Population in Industrialization.* London: Methuen, 1-10.

Drescher, Seymour D. (1976a). "Capitalism and Abolition: Values and Forces in Britain, 1783-1814," in R. Anstey & P. E. II. Hair, eds., *Liverpool, The Slave Trade, and Abolition,* Bristol, Engl: Western Printing Service, 167-195.

Drescher, Seymour. (1976b). "Le 'declin' du système esclavagiste britannique et l'abolition de la traite," *Annales E.S.C.,* XXXI, 2,414-435.

Drew, Ronald F. (1959). "The Emergence of an Agricultural Policy for Siberia in the XVII and XVIII Centuries," *Agricultural History,* XXXIII, 1, 29-39.

Dreyfus, François-G. (1978). "Le nouveau démarrage industriel des Allemagnes," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du mo-ade,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 36-39.

Druzhinin (Druzinin), Michail Nikolaevic. (1973). "Besonderheiten der Genesis des Kapitalismus in Russland," in P. Hoffmann & H. Lemkc, hrsg., *Genesis und Entiuicklung des Kapitalismus in Russland.* Berlin: Akademie Verlag, 26-62.

Druzhinina (Droujinina), E.. I. (1975). "Les rapports agraires en Russie aux XVIIe et XVIIIe siècles," in *Le Village en France et en URSS: des origines à nos jours,* Colloque franco-soviétique organisé à Toulouse du 24 au 29 mai 1971. Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail, Service des Publications, 209-221.

Dubinovsky de Bueno, Adela. (1985). "Los origenes de la República en Chile," *Cuadernos Hispanoamericanos,* No. 418,111-120.

Dubois, Marcel & Terrier, Auguste. (1902). Un *siècle d'expansion coloniale, 1800-1900,* Collection, les Colonies français, Tome *I.* Paris: Augustin Chaliamel.

Dubuc, Alfred. (1967). "Les classes sociales au Canada," *Annales E. S. C, XXII,* 4, 829-844. Duckham, Baron F. (1969). "Serfdom in EJghteenth-Century Scodand," *History, LEV,* No. 181,178-197.

Duignan, Peter & Clendennen, Qarence. (1963). *The United States and the African Slave Trade, 1619-1862.* Stanford, CA: Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford University.

Dukes, Paul. (1967). *Catherine the Great and the Russian Nobility.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Dukes, Paul. (1971). "Russia and the Eighteenth Century Revolution," *History, LVI,* No. 188 371-386.

Dukes, Paul. (1977). "Catherine IPs Enlightened Absolutism and the Problem of Serfdom," in W. E. Butler, *ed., Russian Law: Historical and Political Perspectives.* Leiden: A. W. Sijthoff, 93-115.

Dukes, Paul. (1984). *The Making of Russian Absolutism, 1613-1800,* 2nd inapr, London & New York: Longman.

Dull, Jonathan R. (1983). "France and the American Revolution Seen as Tragedy," in N. L. Roelker & C. K. Warner, eds., *Two Hundred Years of Franco-American Relations.* Worcester, MA: Hefferman Press, 1-22.

Dull, Jonathan R. (1985). *A Diplomatic History of the American Revolution. New Haven,* CT: Yale University Press.

Dumas, François. (1904). *Etude sur le Traité de Commerce de 1786 entre la France et l'Angleterre.* Toulouse: E. Privât.

Dumbell, Stanley. (1923). "Early Liverpool Cotton Imports and the Organization of the Cotton Market in the Eighteenth Century," *Economic Journal,* XXXIII, No. 131, 362-373.

Dunham, Arthur Louis. (1955). *The Industrial Revolution in France, 1815-1848,* New York: Exposition Press.

Dupáquier, Jacques. (1970). "Problèmes démographiques de la France napoléonienne," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XVII, 339-358.

Dupáquier, Jacques. (1972). "La non-révolution agricole du XVI Ile siècle," *Annales E.S.C.,* XXVII, 1, 80-84.

Dupin, Baron Charles. (1858, 1859, 1860). *Force productive des nations, depuis 1800 jusqu'à 1851,* Introduction aux rapports de la commission française instituée par la jury international de l'exposition universelle à Londres, en 1851. 4 vols. Paris: Imprimerie Impériale, 1:1: 1-2,1858; 1:2,1859; 1:3,1860.

Dupont de Nemours. (1786). "Observations sur la Note concernant la Base du Traité de Commerce, communiqué par Monsieur le Comte de Vergennes à Monsieur le controlleur Général," in *Archives des Affaires Etrangères (Paris): Angelterre,* No. 65: 1786: *Mémoires sur le projet de traité de Commerce, Dix pièces,* 34-234.

Dupont de Nemours. (1788). *Lettre à la Chambre de Commerce de Normandie sur le Mémoire qu'elle a publié relativement au traité de commerce avec VAngleterre,* Rouen & Paris: Moutard.

Dutt, Rornesh Chunder. (1956). *The Economie History of India under the Early British Rule,* 8th impr. London: Routledge & Regan Paul. (Originally published 1901.)

Dyck, Harvey L. (1980). "Pondering the Russian Fact: Kaunitz and the Catherinian Empire in the 1770s," *Canadian Slavonic Papers,* XXII, 4, 451-469.

Eagly, Robert V. & Smith, V. Kerry. (1976). "Domestic and International Integration of the London Money Market, 1731-1789," *Journal of Economic History,* XXXVI, 1,198-212.

Earle, Edward Meade. (1927). "American Interest in the Greek Cause, 1821-1827," *American Historical Review,* XXXIII, 1,44-63.

East, Robert A. (1946). "The Business Entrepreneur in a Changing Colonial Economy, 1763-1795," *Journal of Economic History,* Suppl. VI, 16-27.

Eça, Raul d'. (1936). "Colonial Brazil as an Element in the Early Diplomatic Negotiations Between the United States and Portugal, 1776-1808," in A. A. Wilgus, éd., *Colonial Hispanic America.* Washington, DC: George Washington University Press, 551-558.

Eccles, W. J. (1971). "The Social, Economic, and Political Significance of the Military Establishment in New France," *Canadian Historical Review,* LII, 1,1-22.

Edwards, Michael M. (1967). *The Growth of the British Cotton Trade, 1780-1815.* Manchester, Engl.: Manchester University Press.

Eeckante, Denise. (1965). "Les brigands en Russie du XVÏÏe au XIXe siècle: mythe et réalité," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XII, 3,161-202.

Egnal, Mark. (1975). "The Economie Development of the Thirteen Continental Colonies, 1720-1775," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XXXII, 2,191-222.

Egnal, Mark & Ernest, Joseph A. (1972). "An Economic Interpretation of the American Revolution," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XXIX, 1, 3-32.

Egret, Jean. (1962). La pré-Révolution française (1787-1788). Paris: Presses Universitaires de France.

Ehrman, John. (1962). *The British Government and Commercial Negotiations with Europe, 1783-1793.* Cambridge, Engl.: At the University Press. Eisenstein,

Elizabeth L. (1965). "Who Intervened in 1788? A Commentary on *The Coming of (lie French Revolution," American Historical Review,* LXXI, 1, 77-103.

Eisenstein, Elizabeth L. (1967). "A Reply," *American Historical Review,* LXXII, 2, 514-522.

Ellis, Geoffrey. (1978). "Review Article: The 'Marxist Interpretation' of the French Revolution," *English Historical Review,* XCIIL No. 367, 353-376.

Ellis, Geoffrey. (1981). *Napoleon's Continental Blockade: The Case of Alsace.* Oxford: Clarendon Press.

Ellison, Thomas. (1862, 1863). "The Great Crises in the History of the Cotton Trade: A Retrospect of Prices and Supply, 1790 to 1862," *Exchange, a home and colonial review of commerce, manufactures, and general politics* (London), I, 306-315 (1862); II, 45-54 (1863).

Eltis, David. (1977). "The Export of Slaves from Africa, 1821-1843," *journal of Economic History,* XXXVII, 2, 409-433.

Elwert, Georg. (1973). *Wirtschaft und Herrschaft von 'Dáxome' (Dahomey) im 18. Jahrhundert: Okonomie des Sklavenraubs und Geselkchaftsstruktur, 1724 bis 1818.* München: Kommissionsverlag Klaus Renner.

Embree, Ainslee T. (1962). *Charles Grant and British Rule in India.* New York: Columbia University Press.

Embree, Ainslee T. (1964). "Landholding in India and British Institutions," in R. E. Frykenberg, ed., *LandControl and Social Structure in Indian History.* Madison, WI: University of Wisconsin Press, 33-52,

Emsley, Clive. (1981). "An Aspect of Pitt's 'Terror': Prosecutions for Sedition During the 1790s," *Social History,* VI, 2,155-184.

Endrei, Walter. (1983). "Energie hydraulique et révolution industrielle," paper delivered at XV Settimana di Studio, 1st. Int. di Storia Economica "Francesco Dalini," Prato, 15-20 apr., mimeo.

Engels, Frederick. (1971). "The Position of England: The Eighteenth Century," in Karl Marx & Frederick Engels, *Articles on Britain.* Moscow: Progress Publishers, 9-31. (Originally published 1844.)

Engerman, Stanely L. (1972). "The Slave Trade and British Capital Formation in the Eighteenth Century: A Comment on the Williams Thesis," *Business History Review,* XLVI, 4,430-443.

Engerman, Stanley L. (1975). "Comments on Richardson and Boulle and the 'Williams Thesis,'" *Revue française d'histoire d'outre-mer,* LXII, I^e^ et 2^e^ trimestres, Nos. 226/227, 331-336.

Engerman, Stanley L. (1976). "Some Economie and Demographic Comparisons of Slavery in the United States and the British West Indies," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 2, 258-275.

Engerman, Stanley L. (1981). "Notes on the Patterns of Economic Growth in the British North American Colonies in the Seventeenth, Eighteenth and Nineteenth Centuries," in P. Bairoch & M. Lévy-Leboyer, eds., *Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution.* New York: St. Martin's Press, 46-57.

Engerman, Stanley L. (1986). "Slavery and Emancipation in Comparative Perspective: A Look at Some Recent Debates," *Journal of Economic History,* XLVI, 2, 317-339.

Ernst, Joseph Albert. (1973a). *Money and Politics in America, 1755-1775: A Study in the Currency Act of 1764 and the Political Economy of Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Ernst, Joseph Albert. (1973b). "Ideology and the Political Economy of Revolution," *Canadian Review of American Studies,* IV, 2,137-148.

Ernst, Joseph Albert. (1976). " 'Ideology' and an Economic Interpretation of the Revolution," in A. F. Young, éd., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 159-185.

Escoffier, Maurice. (1907). "La Restauration, l'Angleterre et les colonies," *Revue d'histoire diplomatique,* XXI, 40-56.

Evans, Laurence. (1983). "Gulliver Bound: Civil Logistics and the Destiny of France," *Historical Reflections,* X, 1,19-44.

Eversley, D. E. C. (1967). *"The Home Market and Economic Growth in England, 1750-80," in E. L. Jones & G. E. Mingay, eds., Land, Labour and Population in the Industrial Revolution.* London: Edward Arnold, 206-259.

Eyzaguirre, Jaime. (1957). *Ideario y ruta de la emancipación Chileno.* Santiago, Chile: Editorial Universitaria. Fage, J. D. (1969). "Slavery and the Slave Trade in the Context of West African History," *journal of African History,* X, 3, 393-404.

Fage, J. D. (1975). "The Effect of the Export Slave Trade on African Populations," in R. P. Moss & J. A. R. Rathbone, eds., *The Population Factor in African Studies,* 15-23.

Fage, J. D. (1980). "Slaves and Society in Western Africa, c. 1445-c. 1700," *journal of African History,* XXI, 3, 289-310.

Falkner, S. A. (1919). *Bumazhnia djengi frantzuzkoj revoljucii (1789-1797).* Moscow: Redakcionno-Izdatelskogo Otdjela V.S.N.H.

Falkus, M. E. (1972). *The Industrialisation of Russia, 1700-1914.* London: Macmillan.

Fanfani, Amintore. (1963). "Osservazione sul significato del '700 nella storia economica," *Economia e storia,* X, 1, 9-20.

Farley, J. Lewis. (1862). *The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire.* London: Longman, Green, Longman, & Roberts.

Farley, J. Lewis. (1872). *Modern Turkey.* London: Hurst & BlackeLt.

Faucheux, Marcel. (1964). *L'insurrection vendéenne de 1793: Aspects économiques et sociaux, Commission d'histoire économique et sociale de la Révolution, Mémoires et Documents,* XVII. Paris: Imprimerie Nationale.

Fay, C. R. (1940). "The Movement Towards Free Trade, 1820-1853," in J. Holland Rose, A. P. Newton, & E. A. Benians, eds., *The Cambridge History of the British Empire,* II: *The Growth* of *the New Empire, 1783- 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 388-414.

Feavearyear, A." E. (1931). *The Pound Sterling: A History of English Money.* Oxford: Clarendon Press.

Febvrc, Lucien. (1962). "Civilisation: Evolution d'un mot et d'un groupe d'idées," in *Pour une Histoire apart entière.* Paris: S.E.V.P.E.N., 481-528. (Originally published 1930.)

Fedorov, A. S. (1979). "Russia and Britain in the Eighteenth Century: A Survey of Economic and Scientific Links," in A. G. Cross, éd., *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contrasts and Comparison.* Newton, MA: Oriental Research Partners, 137-144.

Fehér, Ferenc. (1987). *The Frozen Revolution: An Essay on Jacobinism.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Feinstein, C. H. (1981). "Capital Accumulation and the Industrial Revolution," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History* of Britain *Since 1700.* I: *1700-1860.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 128-142.

Felix, David. (1956). "Profit Inflation and Industrial Growth: The Historic Record and Contemporary Analogies," *Quarterly Journal of Economics,* LXX, 3,441-463.

Ferguson, E. James. (1953). "Currency Finance: An Interpretation of Colonial Monetary Practices," *William and Maty Quarterly,* 3rd ser., X, 2,153-180.

Ferguson, E.James. (1954). "Speculation in the Revolutionary Debt: The Ownership of Public Securities in Maryland, 1790," *Journal of Economic History,* XIV, 1, 35-45.

Fernández de Avila, Rafael Camón. (1975). "La emancipación y el comercio catalán con América," *Revista* de Indias, XXXV, Nos. 139/142, 229-260.

Ferro, Marc. (1981). "Tentation et peur de l'histoire," *Le monde diplomatique,* 28e année, No. 323, 32.

Findley, Carter V. (1970). "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle East Studies,* I, 4, 334-357.

Findley, Carter V. (1972). "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III & Mahmûd II," *International Journal of Middle East Studies,* III, 4, 388-416.

Findley, Carter V. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Finer, Samuel E. (1975). "State -and Nation- Building in Europe: The Role of the Military," in Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 84- 163.

Firminger, W. K. (1962). *Historical introduction to the Bengal Portion of the Fifth Report.* Calcutta: Indian Studies, *Past and Present.* (Originally published 1917.)

Fisher, Alan W. (1970). *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Fisher, Colin M. (1978). "Planters and Peasants: The Ecological Context of Agrarian Unrest on the Indigo Plantations of North Bihar, 1820-1920," in C. Dewey & A. G. Hopkins, eds., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India.* London: Athlone, 114-131.

Fisher, H. E. S. (1969). "Anglo-Portuguese Trade, 1700-1770," in W. E. Minchinton, ed., *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* London: Methuen, 144-164. (Originally published in *Economic History Review,* 1963.)

Fisher, J. R. (1971). "La rebelión de Tupac Amaru y el programa de la Reforma Imperial de Carlos III," *Anuario de estudios americanos,* XXVIII, 405-421.

Fisher, John. (1979). "Royalism, Regionalism, and Rebellion in Colonial Perú, 1808-1815," *Hispanic American Historical Review,* LIX, 2, 232-257.

Fisher, John. (1981). "Imperial 'Free Trade' and the Hispanic Economy, 1778-1796," *Journal of Latin American Studies,* XIII, 1, 21-56.

Fisher, John. (1985). "The Imperial Response to 'Free Trade': Spanish Imports from Spanish America, 1778- 1796," *Journal of Latin American Studies,* XVII, 1, 33-78.

Fisher, Lillian Estelle. (1966). *The Last Inca Revolt, 1780-1783.* Norman, OK: University of Oklahoma Press.

Fitton, R. S. & Wadsworth, A. P. (1958). *The Strutts and the Arkwrights, 1758-1830.* Manchester, Engl.: Manchester University Press. (Part Two by R. S. Fitton alone.)

Flinn, M. W. (1958). "The Growth of the English Iron Industry, 1660-1760," *Economic History Review,* 2nd ser., XI, 1,144-153.

Flinn, M. W. (1961). "The Poor Employment Act of 1817," *Economic* History Review, 2nd ser., XIV, 1, 82-92.

Flinn, M. W. (1970). *British Population Growth, 1700-1850.* London: Macmillan. Flinn, M. W. (1974). "Trends in Real Wages, 1750-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVII, 3, 395-413.

Flinn, M. W. (1978). "Technical Change as an Escape from Resource Scarcity: England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," in A. Maczak & W. N. Parker, eds., *Natural Resources in European History,* Research Paper R-13. Washington, DC: Resources for the Future, 139-159.

Flinn, M. W. (1981). *The European Demographic System, 1500-1820.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Flint, J. E. (1974). "Economic Change in West Africa in the Nineteenth Century," in J. F. A. Ajayi & M. Crowder, eds., *History of West Africa,* Vol. II. London: Longman, 380-401.

Florescano, Enrique. (1969). *Precios del maíz y crisis agrícolas en México (1708-1810).* México: El Colegio de México.

Floyd, Troy S. (1961). "The Guatemalan Merchants, the Government, and the Provincianos, 1750-1800," *Hispanic American Historical Review,* XLI, 1, 90-110.

Foblen, Claude. (1973). 'Trance, 1700-1914," in C. M. Cipolla, ed., *Fontana Economic History of Europe,* IV: *The Emergence of Industrial Societies,* Part 1. London: Collins/Fontana, 7-75.

Fohlen, Claude. (1979). "The Commercial Failure of France in America," in N. L. Roelker & C. K. Warner, eds., *Two Hundred Years of Franco-American Relations.* Worcester, MA: Hefferman Press, 93-119.

Foner, Laura, (1970). "The Free People of Color in Louisiana and St. Domingue," *Journal of Social History,* III, 4,406-430.

Forbes, R. J. (1958). "Power to 1850," in C. Singer et al, *A History of Technology,* IV: *The Industrial Revolution, c. 1750 to c. 1850.* Oxford: Clarendon Press, 148-167.

Ford, Franklin L. (1953). *Robe and Sword: The Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV.* Cambridge, MA; Harvard University Press.

Ford, Franklin L. (1963). "The Revolutionary Napoleonic Era: How Much of a Watershed?," *American Historical Review,* LXIX, 1,18-29.

Ford, Lacy K. (1985). "Self-Sufficiency, Cotton, and Economic Development in the South Carolina Upcountry, 1800-1860," *Journal of Economic History,* XLV, 2, 261-275.

Forrest, Alan. (1981). The French Revolution and the Poor. Oxford: Basil Blackwell.

Forster, Robert. (1957). "The Noble as Landlord in the Region of Toulouse at the End of the Old Regime," *Journal of Economic History,* XVII, 2, 224-244.

Forster, Robert. (1960). *The Nobility of Toulouse in the Eighteenth Century: A Social and Economic Study,* Johns Hopkins University, Studies in the Historical and Political Sciences, LXXVIII.

Forster, Robert. (1961). "The Noble Wine Producers of the Bordelais in the Eighteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., XIV, 1,18-33.

Forster, Robert. (1963). "The Provincial Noble: A Reappraisal," *American Historical Review,* LXVIII, 3, 681- 691.

Forster, Robert. (1967). "The Survival of the Nobility during the French Revolution," *Past and Present,* No. 37, 71-86.

Forster, Robert. (1970). "Obstacles to Agricultural Growth in Eighteenth-Century France," *American Historical Review,* LXXV, 6,1600-1615.

Foster, John. (1974). *Class Struggle and the Industrial Revolution: Early Industrial Capitalism in Three EnglishTowns.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Foust, Clifford M. (1961). "Russian Expansion to the East Through the Eighteenth Century," *Journal of Economic History,* XXI, 4,469-482.

Foust, Clifford M. (1969). *Muscovite and Mandarin: Russia's Trade with China and Its Setting, 1727-1805.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Franco, Franklin J. (1968). "Gérmenes de una burguesia colonial en Santo Domingo, siglos XVI al XVIII," *Revista de ciencias sociales,* XII, 4, 527-539.

Frangakis, Helen. (1985). "The Commerce of Izmir in the Eighteenth Century (1695-1820)," unpublished Ph.D. dissertation, King's College, London University.

Frank, André Gunder. (1978). *World Accumulation,* 1492-1789. New York: Monthly Review Press.

Frankel, Jeffrey A. (1982). "The 1807-1809 Embargo Against Great Britain," *Journal of Economic History,* XIII, 2,291-308.

Freehling, William W. (1972). "The Founding Fathers and Slavery," *American Historical Review,* LXXVII, 1, 81-93.

Frégault, Guy & Trudel, Marcel. (1963). *Histoire du Canada par les textes,* 1:1534-1854, ed. revue et augmentée. Ottawa: Ed. Fides.

Freudenberg, Herman & Redlich, Fritz. (1964). "The Industrial Development of Europe: Reality, Symbols, Images," *Kyklos,* XVII, 3, 372-403.

Froidevaux, Henri. (1918). "Desintéressement de la France à l'égard du Canada entre 1775 et 1782," *Revue de l'histoire des colonies françaises,* VI, 4e trimestre, 485-491.

Frykenberg, Robert Eric. (1965). *Guntur District, 1788-1848: A History of Local. Influence and Central Authority in South India.* Oxford: Clarendon Press.

Fugier, André. (1954). *La Révolution française et l'empire napoléonien,* Vol. IV of Pierre Renourin, dir., *Histoire des relations internationales.* Paris: Hachette.

Furber, Holden. (1938). "The Beginnings of American Trade with India, 1784-1812," *New England Quarterly,* XI, 235-265.

Furber, Holden. (1951). *John Company at Work: A Study of European Expansion in India in the Late Eighteenth Century.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Furber, Holden. (1965). *Bombay Presidency in the Mid-Eighteenth Century,* London: Asia Pubi. House.

Furber, Holden. (1976). *Rival Empires of Trade in the Orient, 1600-1800.* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Furet, François. (1963). "Pour une définition des classes inférieures à l'epoque moderne," *Annales E.S.C.,* XVIII, 3,459-474.

Furet, François. (1978). *Penser la Révolution française.* Paris: Gallimard. (Includes, pp. 113-172, expanded version of "Le catéchisme révolutionnaire," originally m *Annales E.S.C,* 1971.)

Furet, François. (1983). "Entretien: Faut-il célébrer le bicentenaire de la Révolution française?" *L'Histoire,* No. 52, 71-77.

Furet, François. (1986a). *La gauche et la Révolution française au milieu du XIXe siècle: Edgar Quinei et la question du Jacobinisme (1865-1870).* Paris: Hachette.

Furet, François. (1986b). *Marx et la Révolution française,* Textes de Marx présentés, réunis, traduits par Lucien Calvié. Paris: Flammarion.

Furet, François & Ozouf, Jacques. (1977). *Lire et écrire: L'alphabétisation des français.* Paris: Minuit.

Furet, François & Richet, Denis. (1973). *La Révolution française,* nouv. éd. Paris: Fayard.

Fussell, G. E. (1958). "Agriculture: Techniques of Farming," in C. Singer *et al., A History of Technology, c. 1750 to c. 1850.* Oxford: Clarendon Press, 13-43.

Fussell, G. E. & Compton, M. (1939). "Agricultural Adjustments After the Napoleonic Wars," *Economic History Review,* X, No. 14,184-204.

Fyfe, Christopher. (1976), "Freed Slave Colonies in West Africa," in *Cambridge History of Africa,* V: J. E. Flint, éd., *From c. 1790 to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University, Press, 170-199.

Fynn, J. K. (1971). "Ghana-Asante (Ashanti)," in M. Crowder, éd., *West African Resistance.* London: Hutchison, 19-52.

Gaillardon, Charles. (1908, 1909). "L'industrie et les industriels en Normandie, au moment de la convocation des Etats-Généraux de 1789," *Revue d'études normandes,* 3e année, 1, 22-33 (1908); Se année, 3/4,138-153 (1909); 3e année, 7, 258-269 (1909).

Gaissinovitch, A. (1938). *La révolte dePougatchev.* Paris: Payot.

Galenson, David W, (1981a). "White Servitude and the Growth of Black Slavery in Colonial America,"*Journal of Economic History,* XLI, 1, 39-48.

Galenson, David W. (1981b). *White Servitude m Colonial America: An Economic Analysis.* Cambridge, Engl,: Cambridge University Press.

Galenson, David W. & Menard, Russell R. (1980). "Approaches to the Analysis of Economic Growth in Colonial British America," *Historical, Methods,* XIII, 1, 3-18.

Gallagher, John & Robinson, Ronald. (1953). "The Imperialism of Free Trade," *Economic History Review,* 2nd ser., VI, 1,1-15.

Gandev, Christo. (1960). "L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulgarie du nord-ouest au cours du XVIIIe siècle," in *Etudes historiques,* à l'occasion du XIe Congrès

International des Sciences Historiques-Stockholm, août, 1960. Sofia: Académie des Sciences de Bulgarie, 207-220.

Gandia, Enrique de. (1970). "Genesis y descubrimiento de la conciencia nacional en América," in Dos*Ensayos de Enrique de Gandía*. Carcas: Tip. Vargas, 3-59.

Gánguil, B. N. (1965). *Dadabhai Naoroji and the Drain Theory.* Bombay: Asia Puhl. House.

Garavaglia, Juan Carlos. (1985). "Economic Growth and Regional Differentiation: The River Plate Region at the End of the Eighteenth Century." *Hispanic American Historical Review,* LXV, 1, 51-89.

Garcia-Baquero Gonzalez, Antonio. (1972). *Comercio colonial y guerras revolucionarias. La decadencia económica de Cádiz a rah de la emancipación americana.* Sevilla: Pubi, de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla.

Garden, Maurice. (1970). *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siède.* Paris: Société d'Edition "Les Belles Lettres."

Garden, Maurice. (1978a). "Rappel du système économique pré-industriel," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: *Louis Bergeron, dir., Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 13-20.

Garden, Maurice. (1978b). "Un exemple régional: l'industrie textile des Pays-Bas autrichiens," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730- 1840,* Paris: Lib. Armand Colin, 20-27.

Garden, Maurice. (1978c). "Images industrielles dans l'Europe occidentale," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 28-36.

Garden, Maurice. (1978d). "L'évolution démographique," in Pierre Léon, dir., *Histoire économique et sociale du monde,* III: Louis Bergeron, dir., *Inerties et révolutions, 1730-1840.* Paris: Lib. Armand Colin, 137-171.

Garner, Richard L. (1972). "Problèmes d'une ville minière mexicaine à la fin de l'époque coloniale: Prix et salaires à Zacatecas (1760-1821)," *Cahiers des Amériques Latines,* No. 6, 75-112.

Garner, Richard L. (1985). "Price Trends in Eighteenth-Century Mexico," *Hispanic American Historical Review,* IXV, 2, 279-325.

Garrett, Mitchell Bennett. (1918). *"The French Colonial Question, 1789-1791,"* Ph.D. dissertation, University of Michigan.

Gaski, John F. (1982). "The Cause of the Industrial Revolution: A Brief 'Single-Factor' Argument," *Journal of European Economic History,* XI, 1, 227-233.

Gauthier, Florence. (1977). La vote paysanne dans la Révolution française: L'exemple de la Picardie. Paris: Maspéro.

Gayer, Arthur D., Kostow, W. W. & Schwartz, Anna Jacobson. (1975). *The Growth and Fluctuation of the British Economy, 1790-1850,* 2 vols., new ed. New York: Barnes & Noble.

Geary, Frank. (1984). "The Cause of the Industrial Revolution and 'Single-Factor' Arguments: an Assessment," *Journal of European Economic History,* XIII, 1,167-173.

Geggus, David. (1981). "The British Government and the Saint Dotningue Slave Revolt, 1791-1793," *English Historical Review,* XCVI, No. 379, 285-305.

Geggus, David. (1982). *Slavery, War, and Revolution: The British Occupation of Saint Domingue, 1793-1798.* Oxford: Clarendon Press.

Geggus, David. (1987). "The Enigma of Jamaica in the 1790s: New Light on the Causes of Slave Rebellions," *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XLIV, 2, 274-299.

Gemery, Henry A. & Hogendorn, Jan S. (1974). "The Atlantic Slave Trade: A Tentative Economic Model," *Journal of African History,* XV, 2, 223-246.

Gemery, Henry & Hogendorn, Jan S. (1978). "Technological Change, Slavery and the Slave Trade," in C. Dewey & A. G. Hopkins, eds., *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India.* London: Athlone, 243-258.

Gemery, Henry A. & Hogendorn, Jan S. (1979). "The Economic Costs of West African Participation in the Atlantic Slave Trade: A Preliminary Sampling for the Eighteenth Century," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 143-161.

Genç, Mehmet. (1976). "A Comparative Study of the Life Term Tax Farming Data and the Volume of Commercial and Industrial Activities in the Ottoman Empire during the Second Half of the 18th Century," in N. Todorov et al., dirs., *La révolution industrielle dans le Sud-est Europe-XIXe siècle.* Sofia: Institut d'Etudes Balkaniques, 243-280.

Georgescu, Valentin. (1976). "La terminologie: modernisation et européanisation de l'Empire ottoman et du sud-est de l'Europe,

à la lumière de l'expérience roumaine," in N. Todorov et al, dirs., *La révolution industrielle dam le Sud-est Europe-XIXe siècle.* Sofia: Institut d'Etudes Balkaniques, 113-139.

Georgiades, Dimitrios. (1885). Smyrne et l'Asie Mineure au point de vue économique et commerciale. Paris: Impr, Chaix

Gerschenkron, Alexander. (1952). "An Economic History of Russia," *Journal of Economic History,* XII, 2, 146- 159.

Gerschenkron, Alexander. (1955). *"Comment" in National Bureau of Economic Research, Capital Formation and Economic Growth.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 373-378.

Gerschenkron, Alexander. (1962). *Economic: Backwardness in Historical Perspective.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gerschenkron, Alexander. (1970). *Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History.* Cambridge, Engl: At the University Press.

Gerschenkron, Alexander. (1971). "Soviet Marxism and Absolutism," *Slavic Review,* XXX, 4, 853-869. Gibb, H. A. R. & Bowen, Harold. (1950, 1957). *Islamic Society and the West,* Vol. I, 2 Parts. London: Oxford University Press.

Gibbs, N. H. (1969). "Armed Forces and the Art of War, A: Armies," in *New Cambridge Modern History,* IX; C. W. Crawley, ed., War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830. Cambridge, Engl.: At the University Press, 60-76.

Gilboy, Elizabeth Waterman. (1930). "Wages in Eighteenth-Century England," *Journal of Economic and Business History,* II, 4, 603-629.

Gilboy, Elizabeth Waterman. (1932). "Demand as a Factor in the Industrial Revolution," in A. H. Cole et al, *Facts and Factors in Economic History.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 620-639.

Gilboy, Elizabeth Waterman (1975). "The Cost of Living and Real Wages in Eighteenth-Century England," in Arthur J. Taylor, ed., *The* Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution. London: Methuen, 1-20. (Originally published in *Review of Economic Statistics,* 1936.)

Gill, Conrad. (1961). *Merchants and Marines of the Eighteenth Century.* London: Edward Arnold.

Gille, Bertrand. (1947). *Les origines de la grande industrie métallurgique en France.* Paris: Ed. Domat Montchrestien.

Gille, Bertrand. (1949). *Histoire économique et sociale de la Russie du moyen age au XXe siècle.* Paris: Payot.

Gille, Bertrand. (1959). *Recherches sur la formation de la grande enterprise capitaliste (1815-1848).* Paris: S.E.V.P.E.N.

Gille, Bertrand. (1961). "Recherches sur le problème de l'innovation. Perspectives historiques dans le cas français," *Cahiers del'I.S.E.A.*, Suppl. No. 111 (Série AD, No. 1), 134-168.

Gille, Bertrand. (1973). "Banking and Industrialisation in Europe, 1730-1914," in C. M. Cipolla, éd., *Fontana Economie History of Europe,* III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 255-300.

Gillespie, Charles C. (1972). "The Natural History of Industry," in A. E. Musson, ed., *Science, Technology, and Economic Growth in the Eighteenth Century.* London: Methuen, 121-135. (Originally published in Isis, 1957.)

Gipson, Lawrence Henry. (1950). "The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763," *Political Science Quarterly,* LXV, 1, 86-104.

Girard, L. (1966). "Transport," in *Cambridge Economic History of Europe,* VI: H. J. Habakkuk & M. Poslan, eds., *The Industrial Revolution and After: Incomes, Population and Technological Change.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 212-273.

Gleave, M. B. & Prothero, R. M. (1971). "Population Density and 'Slave Raiding'-A Comment," *Journal of African History,* XII, 2, 319-324.

Godechot, Jacques. (1956). *La grande nation: L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799, 2* vols. Paris: Aubier. Godechot, Jacques. (1958a), "The Business Classes and the Revolution Outside France," *American Historical Review,* LXIV, 1,1-13.

Godechot, Jacques. (1958b). "Les relations économiques entre la France et les Etats-Unis de 1778 à 1789," *French Historical Studies,* 1,1, 26-39.

Godechot, Jacques. (1959). "Mes souvenirs d'Albert Mathiez," *Annales historiques de la Révolution française,* XXI, No. 156, 97-109.

Godechot, Jacques. (1965). *Les revolutions (1770-1799),* Nouvelle Clio, No. 36. Paris: Presses Universitaires de France.

Godechot, Jacques. (1967a). *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne,* Nouvelle Clio, No. 37. Paris: Presses Universitaires de France.

Godechot, Jacques. (1967b). "L'historiographie française de Robespierre," in *Actes du Colloque Robespierre,* XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 3 sept. 1965. Paris: Société des Etudes Robespierristes, 167-189.

Godechot, Jacques. (1970). "Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires à l'époque napoléonienne," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XVII, 795-813.

Godechot, Jacques. (1972). "L'industrialisation en Europe à l'époque révolutionnaire," in Pierre Léon et al., dirs., *L'industrialisation en Europe au XLXe siècle,* Colloques Internationaux du CNRS, No. 540, Lyon, 7-10 oct. 1970. Paris: Ed. du CNRS, 359-371 (with "Discussion," 371-377).

Godechot, Jacques. (1974). *Un jury pour la Révolution.* Paris: Ed. Robert Laffont.

Godechot, Jacques. (1980a). "La France et les problèmes de l'Atlantique à la veille de la Révolution," in *Regards sur l'époque révolutionnaire.* Paris: Privât, 69-83. (Originally published in Revue du Nord, 1954.)

Godechot, Jacques. (1980b). "Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires à l'époque napoléonienne," in *Regards sur l'époque révolutionnaire.* Paris: Privât, 182-196. (Originally published in *Annales historiques de la Révolution française,* 1970.)

Godechot, Jacques. (1980c). "Révolution 'française' ou Révolution occidentale?," in *Regards sur l'époque révolutionnaire.* Paris: Privât, 199-217. (Originally published in *Information historique,* 1960.)

Godechot, Jacques. (1980d). "Les relations économiques entre la France et les Etats-Unis de 1778 à 1789," in *Regards sur l'époque révolutionnaire.* Paris: Privât, 409-418. (Originally published in *French Historical Studies,* 1958.)

Godechot, Jacques & Palmer, R. R. (1955). "Le problème de l'Atlantique du XVIIIe au XXe siècles," in X Congresso Internationale di Scienze Storiche, Roma, 4-11 sett., 1955. *Relazioni,* V: *Storia contemporanea.* Firenze: G. G. Sansoni, 173-239.

Goebel, Dorothy Burne. (1938). "British Trade to the Spanish Colonies, 1796-1823," *American HistoricalReview,* XLIII, 2,288-320.

Goetzmann, William H. (1978). "The United States: Revolution, Independence and Interdependence," in T. S. Tolchin, éd., *Hemispheric Perspectives in the United States.* Westport, CT: Greenwood Press, 3-13.

Gokhale, B. G. (1964-1965). "Capital Accumulation in XVIII Century Western India," Journal of the Asiatic Society of Bombay, n.s., XXXIX/XL, 51-60.

Goldin, Claudia D. & Lewis, Frank D. (1980). "The Role of Exports in American Economic Growth during the Napoleonic Wars, 1793-1807," *Explorations in Economic History,* XVII, 1, 6-25.

Goldman, Marshall. (1956). "The Relocation and Growth of the Pre-Revolutionary Russian Ferrous Metal Industry," *Explorations in Entrepreneurial History,* IX, 1,19-36.

Goldstone, J. A. (1986). "The Demographic Revolution in England: A Re-examination," *Population Studies,* XLIX, 1, 5-3.3.

Golte, Jürgen. (1980). *Repartos y rebeliones: Tupac Amaru y las contradicciones de la economía colonial.* Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

Gongora, Mario. (1975). *Studies in the Colonial History of Spanish America.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Goodwin, Albert. (1965a). "The Social Structure and Economic and Political Attitudes'of the French Nobility in the Eighteenth Century," in *XIIe Congrès International des Sciences Historiques,* Vienne, 29 août-5 sept., 1965. Rapports, I: Grands thèmes. Horn/Wien: Verlag Ferdinand Berger & Sohne, 356-368.

Goodwin, Albert. (1965b). "The Landed Aristocracy as a Governing Class in XIX Century Britain," in *XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 29 août-5 sept. 1965, Rapports,* I: *Grands thèmes.* Horn/Wien: Ferdinand Berger & Sohne, 368-374.

Goodwin, Albert. (1979). *The Friends of Liberty: The English Democratic Movement in the Age of the French Revolution.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gottschalk, Louis. (1948). *The Place of the American Revolution in the Causal Pattern of the French Revolution,* Easton, PA: The American Friends of Lafayette.

Goubert, Pierre. (1969, 1973). *L'Ancien Régime,* I: *La société.* Paris: Lib. Armand Colin, 1969; II: Les pouvoirs. Paris: Lib. Armand Colin, 1973.

Goubert, Pierre. (1974). "Sociétés rurales françaises du XVIIIe siècle: vingt paysanneries contrastées, quelques problèmes," in *Conjoncture économique, structures sociales.* Paris & La Haye: Mouton, 378-387.

Gough, Kathleen. (1978). "Agrarian Relations in Southeast India, 1750-1976," *Review,* II, 1, 25-53.

Gourvish, T. R. (1972). "The Cost of Living in Glasgow in the Early Nineteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., XXV, 1, 65-80.

Goy, Joseph & Head-Kõnig, Anne-Lise. (1969). "Une expérience: les revenus décimaux en France méditerranéenne, XVIe-XVIIIe siècles," in J. Goy & E. LeRoy Ladurie, dirs., *Les fluctuations du produit de la dime.* Paris & La Haye: Mouton, 255-272.

Graham, Gerald S. (1941). *Sea Power and British North America, 1783-1820: A Study in British Colonial Policy.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Graham, Gerald S. (1966). "The British Empire in Relation to the European Balance of Power at the End of the Napoleonic Wars," in *Bilan du Monde en 1815: Rapports Conjoints,* XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 29 août-5 sept. 1965. Paris: Ed. du CNRS, 5-13.

Gran, Peter. (1979). *Islamic Roots of Capitalism: Egypt, 1760-1840.* Austin, TX: University of Texas Press.

Grange, Henri. (1957). "Turgot et Necker devant le problème des salaires," *Annales historiques de la Révolution française,* XXIX, No. 146,19-33.

Grant, William L. (1912). "Canada versus Guadeloupe: An Episode of the Seven Years' War," *American Historical Review,* XVII, 4, 735-743.

Grantham, George W. (1978). "The Diffusion of the New Husbandry in Northern France, 1815-1840," *journal of Economic History,* XXXVIII, 2, 311-337.

Grantham, George W. (1980). "The Persistence of Open-Field Farming in Nineteenth Century France," *journal of Economic History,* XL, 3, 515-531.

Gray, Ralph & Wood, Betty. (1976). "The Transition from Indentured to Involuntary Servitude in Colonial Georgia," *Explorations in Entrepreneurial History,* XIII, 4, 353-370.

Green, W. A. (1973). "The Planter Class and Production, Before and After Emancipation," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 448-463.

Greenberg, Michael. (1951). *British Trade and the Opening of China, 1800-42.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Greene, Evarts B. (1943). *The Revolutionary Generation, 1763-1790.* New York: Macmillan.

Greene, Jack P. (1962). "The Flight from Determinism: A Review of Recent Literature on the Coming of the American Revolution," *South Atlantic Quarterly,* LXI, 2, 235-259.

Greene, Jack P. (1968a). "The Plunge of Lemmings: A Consideration of Recent Writings on British Policies and the American Revolution," *South Atlantic Quarterly,* LXVII, 1,141-175.

Greene, Jack P. (1968b). "The Reappraisal of the American Revolution in Recent Historical Literature," in J.P. Greene, ed., *The Reinterpretation of the American Revolution,* 1763-1789. New York: Harper & Row, 2-74.

Green, Jack P. (1969a). "Political Nemesis: A Consideration of the Historical and Cultural Roots of Legislative Relations in the British Colonies in the Eighteenth Century," *American Historical Review,* LXXV, 2, 337-360.

Greene, Jack P. (1969b). "Reply," *American Historical Review,* LXXV, 2, 364-367.

Greene, Jack P. (1973a). "An Uneasy Connection: An Analysis of the Preconditions of the American Revolution," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays on the American Revolution.* Chapel Hill, NC:University of North Carolina Press, 32-80.

Greene, Jack P. (1973b). "The Social Origins of the American Revolution: An Interpretation," *Political Science Quarterly,* LXXX-VIII, 1,1-22.

Greene, Jack P. & Jellison, Richard M. (1961). "The Currency Act of 1764 in Imperial-Colonial Relations, 1764-1766," *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XVIII, 4,485-518.

Greenleaf, Richard E. (1967). "The Obraje in the Late Mexican Colony," *The Americas,* XXIII, 3, 227-250.

Green-Pedersen, Svend E. (1979). "The Economic Considerations behind the Danish Abolition of the Negro Slave Trade," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 399-418.

Grenon, Michel & Robin, Regine. (1976). "A propos de la polémique sur l'Ancien Régime et la Révolution: pour une problématique de la transition," *La Pensée,* No. 187, 5-30.

Griffin, Charles C. (1937). *The United States and the Disruption of the Spanish Empire, 1810-1822.* New York: Columbia University Press.

Griffin, Charles C. (1949). "Economic and Social Aspects of the Era of Spanish-American Independence," *Hispanic American Historical Review,* XXIX, 2,170-187.

Griffin, Charles C. (1962). *Las temas sociales y económicos en la época de la Independencia.* Caracas: Publicación de la Fundación John Boulton y la Fundación Eugenio Mendoza.

Griffiths, David M. (1979). "Eighteenth-Century Perceptions of Backwardness: Projects for the Creation of a Third Estate in Catherinean Russia," *Canadian-American Slavic Studies,* XIII, 4,452-472.

Grochulska, Barbara. (1980). "Programme de modernisation de la République dans le seconde moitié du XVIIIe siècle," paper delivered at 1er Colloque Franco-Polonais, Antibes, 6-9 novembre.

Grubb, Farley. (1985a). "The Market For Indentured Immigrants: Evidence on the Efficiency of Forward Labor Contracting in Philadelphia, 1745-1773," *journal of Economic History,* XLV, 4, 855-868.

Grubb, Farley. (1985b). "The Incidence of Servitude in Trans-Atlantic Migration, 1771-1804," *Explorations in Economic History,* XXII, 3, 316-339.

Cruder, Vivian R. (1968). *The Royal Provincial Intendants. A Governing Elite in Eighteenth-Century France.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Cruder, Vivian R. (1984). "A Mutation in Elite Political Culture: The French Notables and the Defense of Property and Participation, 1787," *Journal of Modern History,* LVI, 4, 598-634.

Guerci, Luciano. (1980). "Furet e la Rivoluzione francese," *Studi storici,* XXI, 2, 227-240.

Guérin, Daniel. (1958). "Bataille autour de notre mère," *La nouvelle réforme,* I, 2,195-217.

Guérin, Daniel. (1968). *La lutte de classes sous la Première République: Bourgeois et "bras nus" (1793-1797),* nouv. ed. revue et augmentée, 2 vols. Paris: Gallimard.

Guéry, Alain. (1978). "Les finances de la monarchie française sous lAncien Régime," *Annales E.S.C.,* XXXIII, 2,216-239.

Guha, Amalendu. (1972). "Raw Cotton of Western India: Output, Transport, and Marketing, 1750-1850," *Indian Economic and Social History Review,* IX, 1,1-42.

Guha, Amalendu. (1976). "Imperialism of Opium: Its Ugly Face in Assam (1773-1921)," in *Proceedings of the Indian History Congress,* Thirty-Seventh Session, Calicut, 338-346.

Guibert-Sledziewski, E. (1977). "Du féodalisme au capitalisme. Transition révolutionnaire ou système transitoire?," in A. Soboul, dir.,

Contribution à l'histoire paysanne de la Révolution française. Paris: Ed. Sociales, 47-71.

Guilhaumou, Jacques. (1980). *"Les discours jacobins (1792-1794), "* Mots, No. 1, 219-225.

Guillerm, Alain. (1981). "L'Etat et l'espace de la guerre: Fortifications et marine," 2 vols., unpublished Ph.D. dissertation, Université de Paris-VIII.

Gupta, Sulekh Chandra. (1963). *Agrarian Relations and Early British Rule in India.* Bombay: Asia Pubi. House.

Guttridge, G. H. (1933). "Adam Smith on the American Revolution: An Unpublished Memorial [Feb., 1778]," *American Historical Review,* XXXVIII, 4, 714-720.

Guy, Camille. (1900). *La mise en valeur de notre domaine colonial.* Collection, les Colonies françaises, Tome III. Paris: Augustin Challamel.

Habakkuk, H. J. (1953). "English Population in the Eighteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., VI, 2,117-133.

Habakkuk, H. J. (1955). "The Historical Experience of the Basic Conditions of Economic Progress," in L. H. Dupriez, éd., *Economic Progress: Papers and Proceedings of a Round Table held by the International Economic Association.* Louvain: Institut de Recherches Economiques.

Habakkuk, H. J. (1958). "The Economie History of Modem Britain," *Journal of Economie History,* XVIII, 4,486- 501.

Habakkuk, H. J. (1965). "Population, Commerce and Economie Ideas," in *New Cambridge Modem History,* VIII: A. Goodwin, éd., *The American and French Revolutions, 1763-93.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 25-54.

Habakkuk, H. J. (1971). *Population Growth and Economic Development Since 1750.* Leicester, Engl.: Leicester University Press.

Habib, Irfan. (1963). *The Agrarian System of Mughal India (1556-1702).* New York: Asia Pubi. House. Habib, Irfan. (1969). "Potentialities of Capitalistic Development in the Economy of Mughal India," *Journal of Economic History,* XXIX, 1, 32-78.

Habib, Irfan. (1985). "Studying a Colonial Economy-Without Perceiving Colonialism," *Modern Asian Studies,* XIX, 3, 355-381.

Hacker, Louis M. (1935). "The First American Revolution," *Columbia University Quarterly,* Part 259-295.

Hague, D. C. (1963). "Summary Record of the Debate," in W. W. Rostow, éd., *The Economics of Take-Off into Sustained Growth.* London: Macmillan, 301-476.

Hair, J. E. H. (1965). "The Enslavement of Koelle's Informants," *Journal of African History,* VI, 193-203.

Hajnal, J. (1965). "European Marriage Patterns in Perspective," in D. V. Glass & D. C. E. Eversley, eds., *Population in History.* London: Edward Arnold, 101-143.

Hall, Gwendolyn M. (1971). *Social Control in Plantation Societies: A Comparison of St. Domingue and Cuba.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Halperin-Donghi, Tulio. (1972). "La crisis de Independencia," in *La independencia en el Perú,* Perú Problema, No. 7. Lima: Instituto de Estudios Peruanos, 115-166.

Halperin-Donghi, Tulio. (1975). Politics, Economics, and Society in Argentina in the Revolutionary Period, 1776-1860. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Hamill, Hugh M., Jr. (1966). *The Hidalgo Revolt: Prelude to Mexican Independence.* Gainesville, FL: University of Florida Press.

Hamilton, Earl J. (1940). "Growth of Rigidity in Business during the Eighteenth Century," *American Economic Review,* Supplement, XXX, 1, 298-305.

Hamilton, Earl J. (1944). "Monetary Problems in Spain and Spanish America, 1751-1800," *Journal of Economic History,* IV, 1, 21-48.

Hamilton, Earl J. (1953). "Profit Inflation and the Industrial Revolution, 1751-1800" in Frederic C. Lane & Jelle C. Riemersma, eds., *Enterprise and Secular Change.* Homewood, IL: Richard D. Irwin, 322-336. (Originally published in *Quarterly Journal of Economics,* 1942.)

Hamnett, Brian R. (1971). *Politics and Trade in Southern Mexico, 1750-1821.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Hamnett, Brian R. (1980) "Mexico's Royalist Coalition: The Response to Revolution, 1808-1821," *Journal of Latin American Studies,* XII, 1, 55-86.

Hampson. Norman. (1963). *A Social History of the French Revolution.* Toronto: Toronto University Press.

Hancock, W. K. (1942). *Survey of British Commonwealth Affairs,* II: *Problems of Economic Policy, 1918-1939,* Part 2. London: Oxford University Press.

Hardy, Georges. (1921). *La mise en valeur du Senegal de 1817 à 1854.* Paris: Emile Larose.

Haring, Clarence H. (1947). *The Spanish Empire in America.* New York: Harcourt, Brace & World.

Harley, C. Knick. (1982). "British Industrialization before 1841: Evidence of Slower Growth during the Industrial Revolution," *Journal of Economic History,* XLII, 2, 267-289.

Harlow, Vincent T. (1940). "The New Imperial System, 1783-1815," inj. Holland Rose, A. P. Newton Sc E. A. Benians, eds., *The Cambridge History of the B ritish Empire,* II: *The Growth of the New Empire, 1783-1870.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 129-187.

Harlow, Vincent T. (1952). *The Founding of the Second British Empire, 1763-1793,* I: *Discovery and Revolution.* London: Longmans, Green.

Harlow, Vincent T. (1964). *The Founding of the Second British Empire, 1763-1793,* II: *New Continents and Changing Values.* London: Longmans, Green.

Harper, Lawrence A. (1939). "The Effects of the Navigation Acts on the Thirteen Colonies," in R. B. Morris, éd., *The Era of the American Revolution.* New York: Columbia University Press, 3-39.

Harper, Lawrence A. (1942). "Mercantilism and the American Revolution," *Canadian Historical Review,* XXIII, 1,1-15.

Harris, Charles IL, III. (1975). *A Mexican Family Empire: The Latifundo of the Sánchez Navarros, 1765-1867.* Austin, TX: University of Texas Press.

Harris, J. R. (1976a). "Skills, Coal and British Industry in the Eighteenth Century," *History,* LX1, No. 202, 167-182.

Harris, J. R. (1976b). "Technological Divergence and Industrial Development in Britain and France Before 1800," in *Fifth International Conference of Economic History,* Leningrad, 1970. The Hague: Mouton, VII, 31-41.

Harris, Robert D. (1976). "French Finances and the American War, 1777-1783," *Journal of Modern History,* XLVIII, 2,233-258.

Harsin, Paul (1930). "De quand date le mot industrie?" *Annales d'histoire économique et sociale,* II, 6, 235-242.

Harsin, Paul. (1954). *La révolution, liégoise de 1789.* Bruxelles: La Renaissance du Livre.

Hartmann, Peter Clause. (1978). "Die Steuersysteme .in Frankreich und England am Vorabend der Franzõsischen Révolution," in E.

Hinrichs et al., hrsg., *Vom Ancien Regime zur Franzòsischen Revolution.* Gõttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 43-65.

Hartwell, R. M. (1961). "The Rising Standard of Living in England, 1800-1850," *Economie History Review,* 2nd ser., XIII, 3,397-416.

Hartwell, R. M. (1963). "The Standard of Living," *Economic History Review,* 2nd ser., XVI, 1,135-146.

Hartwell, R. M. (1967a). "Introduction," in R.M. Hartwell, ed., *The Causes of the Industrial Revolution in England.* London: Methuen, 1-30.

Hartwell, R. M. (1967b). "The Causes of the Industrial Revolution: An Essay in Methodology," in R. M. Hartwell, ed., *The Causes of the Industrial Revolution in England.* London: Methuen, 53-79. (Originallypublished in *Economic History Review,* 1965.)

Hartwell, R. M., ed. (1968). *The Industrial Revolution inEngland,* rev. ed. London: The Historical Association.

Hartwell, R. M. (1970a). "The Standard of Living Controversy: A Summary," in R. M. Hartwell, ed., *The Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 167-179.

Hartwell, R. M. (1970b). "The Great Discontinuity: Interpretations of the Industrial Revolution," *Historical Journal* (New South Wales), I, 3-16.

Hartwell, R. M. (1972). "Discussion of J. Godechot, 'L'industrialisation en Europe à l'époque révolutionnaire,'" in Pierre León, et al., dirs., *L'industrialisation en Europe du XIXe siècle,* Colloques Internationaux du CNRS, No. 540, Lyon, 7-10 oct. 1970. Paris: Ed. du CNRS, 372-373.

Hartwell, R. M. & Engerman, S. (1975). "Modes of Immiseration: the Theoretical Basis of Pessimism," in Arthur J. Taylor, éd., *The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 189-213.

Hartwell, R. M. Sc Higgs, Robert. (1971). "Good Old Economic History," *American Historical Review,* LXXVI, 2,467-474.

Haskett, Richard C. (1954). "Prosecuting the Revolution," *American Historical Review,* LIX, 3, 578-587.

Hasquin, Hervé. (1971). *Une mutation: le "Pays de Charleroi" aux XVIIe et XVffle siècles: Aux origines de la Révolution industrielle en Belgique.* Bruxelles: Ed. de l'Institut de Sociologie.

Hauser, Henri. (1923). "Avant-propos" to Charles Ballot, L'introduction du machinisme dam l'industrie française. Lille: O. Marquant, v-ix.

Hawke, G. R. & Higgins, J. P. P. (1981). "Social Overhead Capital," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economie History of 'Britain Since 1700, 1:1700-1860.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 227-252.

Heaton, Herbert. (1932). "Industrial Revolution", *Encyclopedia of the Social Sciences,* Vol. VIII. New York: Macmillan, 3-13.

Heaton, Herbert. (1941). "Non-Importation, 1806-1812," *Journal of Economic History,* I, 2,178-198.

Heaton, Herbert. (1972). "Financing the Industrial Revolution," in F. Crouzet, éd., *Capital Formation in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 84-93. (Originally published in *Bulletin of Business History Society,* 1937.)

Heavner, Robert O. (1978). "Indentured Servitude: The Philadelphia Market, 1771-1773," *Journal of EconomicHistory,* XXXVIII, 3, 701-713.

Heckscher, Eli P. (1922). *The Continental System: An Economic Interpretation.* Oxford: Clarendon Press.

Heckscher, Eli P, (1934). *Mercantilism, 2* vols. London: George Allen & Unwin.

Helleiner, Karl F. (1965). "The Vital Revolution Reconsidered," in D. V. Glass Se D. C. E. Eversley, eds., Population in History. London: Edward Arnold, 79-86. (Originally published in *Canadian Journal of Economical and Political Science,* 1957.)

Hellie, Richard. (1967). "The Foundations of Russian Capitalism," *Slavic Review,* XXVI, 1,148-154.

Hellie, Richard. (1971). *Enserfment and Military Change in Muscovy.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Henderson, Archibald. (1914), "The Creative Forces in Westward Expansion: Henderson and Boone," *American Historical Review,* XX, 1, 86-107.

Henderson, H.James. (1973). "The Structure of Politics in the Continental Congress," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays on the American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 157-196.

Henderson, W. O. (1957). "The Anglo-French Commercial Treaty of 1786," *Economic History Review,* 2nd ser., X, 1,104-112.

Henderson, W. O. (1961). *The Industrial Revolution on the Continent.* London: Frank Cass. (Also entitled *The Industrial Revolution in Europe.)*

Henderson, W. O. (1972). *Britain and Industrial Europe, 1750-1870,* 3rd ed. Leicester, Engl.: Leicester University Press.

Henderson, W. O. (1976). "The Labour Force in the Textile Industries," *Archiv fur Soztalgeschichte,* XVI, No. 76, 283-324.

Herr, Richard. (1958). *The Eighteenth-Century Revolution in Spain.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hertzberg, Arthur. (1968). *The French Enlightenment and the Jews. The Origins of Modern Anti-Semitism.* NewYork: Columbia University Press & Philadelphia, PA: Jewish Pubi. Society of America.

Hess, Andrew C. (1970). "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525," *American Historical Review,* LXXV. 7,1892-1919.

Heston, Alan W. (1977). "The Standard of Living in Akbar's Time: A Comment," *Indian Economic and Social History Review,* XIV, 3, 391-396.

Heuvel, Gerd van den. (1982). *Grundprobleme der franzõsischen Bauernschaft,* 1730-1794. München & Wien: Oldenbourg.

Heyd, Uriel, (1961). "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmûd II," *Scripta Hierosolymitana, IX:* U. Heyd, ed., *Studies in Islamic History and Civilization,* 63-96.

Heyd, Uriel. (1970). "The Later Ottoman Empire in Rumelia and Anatolia," in P. M. Holt et al., *The Cambridge History of Islam,* I: *The Central Islamic Lands.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 354- 373.

Heywood, Colin. (1981). "The Launching of ati 'Infant Industry'? The Cotton Industry of Troyes Under Protectionism, 1793-1860," *Journal of European Economic History,* X, 3, 553-581.

Higonnet, Patrice. (1979). "Babeuf: Communist or Proto-Communist?" *Journal of Modern History,* LI, 4, 773- 781.

Higonnet, Patrice. (1980). "The Politics of Linguistic Terrorism and Grammatical Hegemony During the French Revolution," *Social History, V,* 1,41-69.

Higonnet, Patrice. (1981). *Class, Ideology, and the Rights of Nobles during the French Revolution.* Oxford: Clarendon Press.

Higonnet, Patrice. (1986). "Le sens de la Terreur dans la Révolution française," *Commentaire,* No. 35,436-445.

Hill, Christopher. (1967). *Reformation to Industrial Revolution,* Pelican Economic History of Britain, Vol. II. London: Penguin.

Hill, Christopher. (1980). "A Bourgeois Revolution?," in J. G. A. Pocock, éd., *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 109-139.

Hirsch, Jean-Pierre, ed., (1978). *La nuit du 4 août,* Collection Archives. Paris: Gallimard-Juilliard.

Hirsch, Jean-Pierre. (1979). "Un fil rompu? A propos du crédit à Lille sous la Révolution et l'Empire," *Revue du Nord,* LXI, No. 240,181-192.

Hirsch, Jean-Pierre. (1980). "Note critique: Pensons la Révolution française," *Annales E.S.C.,* XXXV, 2, 320- 333.

Hirschman, Albert. (1957). "Investment Policies and 'Dualism' in Underdeveloped Countries," *American Economic Review,* XL VII, 5, 550-570.

His de Butenval, Charles Adrien (Comte). (1869). *Precis historique et économique du traité du commerce entre la France et la Grande-Bretagne signé à Versailles, le 26 septembre 1786.* Paris: Dentu.

Hiskett, Mervyn. (1962). "An Islamic Tradition of Reform in the Western Sudan from the Sixteenth to the Eighteenth Century," *Bulletin of SOAS, XXV* 3, 577-596.

Hiskett, Mervyn. (1976). "The Nineteenth-Century Jihads in West Africa," inj. E. Flint, éd., *Cambridge History of Africa,* V: *From c. 1790 to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 125-169.

Hobsbawm, E.J. (1952). "The Machine-Breakers," *Past and Present,* No. *1,* Feb., 57-70.

Hobsbawm, E. J. (1957). "The British Standard of Living, 1790-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., *X,* 1, 46-68.

Hobsbawm, E. J. (1962). *The Age of Revolution, 1789-1848.* New York: Mentor.

Hobsbawm, E. J. (1963). "The Standard of Living during the Industrial Revolution: A Discussion," *Economic History Review,* 2nd ser., *XVI,* 1,120-134.

Hobsbawm, E. J. (1968). *Industry and Empire,* The Pelican Economic History of Britain, Volume III. Harmondsworth, Engl.: Penguin.

Hobsbawm, E.J. (1975). "Essays in Postscript: The Standard of Living Debate," in Arthur J. Taylor, éd., *The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 179-188.

Hodgkin, Thomas. (1960). "Uthraan dan Fodio," *Nigeria Magazine,* A Special Independence Issue, Oct., 75- 82.

Hodgson, Marshall. (1974). The Venture of Mam: Conscience and History in a World Civilization, 3 vols. Chicago: IL: University of Chicago Press.

Hoerder, Dirk. (1976). "Boston Leaders and Boston Crowds, 1765-1776," in A. F. Young, éd., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 233-271.

Hoffman, Ronald. (1976). "The 'Disaffected' in the Revolutionary South," in A. F. Young, éd., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 273-316.

Hoffmann, Peter. (1973). "Zur Problematik der sogenannten ursprünglichen Akkumulation in Russland," in P. Hoffman & H. Lemke, hrsg., *Genesis and Entiuicklung des Kapitalismus in Russland,* Berlin: Akademie- Verlag, 154-177.

Hoffmann, Walther G. (1955), *British Industry, 1700-1950.* Oxford: Basil Blackwell.

Hoffmann, Walther G. (1958). *The Growth of Industrial Economics.* Manchester, Engl: Manchester University Press.

Hogendorn, Jan S. (1977). "The Economics of Slave Use on Two *'Plantations'* in the Zaria Emirate of the Sokoto Caliphate," *International Journal of African Historical Studies,* X, 3, 369-383.

Hogendorn, Jan S. (1980). "Slave Acquisition and Delivery in Precolonial Hausaland," in B. K. Schwartz, Jr. & R. Dumett, eds., *West African Culture Dynamics: Archaeological and Historical Perspectives.* The Hague: Mouton, 477-494.

Holderness, B. A. (1971). "Capital Formation in Agriculture," inj. P. P. Higgins & S. Pollard, eds., *Aspects of Capital Investment in Great Britain, 1750-1850: A Preliminary Survey.* London: Methuen, 159-183.

Holderness, B. A. (1974). "The English Land Market in the Eighteenth Century: The Case of Lincolnshire," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVII, 4, 557-576.

Hone, J. Ann (1982). *For the Cause of Truth: Radicalism in London 1796-1821.* Oxford: Clarendon Press.

Hopkins, A. G. (1973). *An Economic History of West Africa.* London: Longmans.

Hoppit, Julian. (1986). "Financial Crises in Eighteenth-Century England," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXIX, 1,39-58.

Horsman, Reginald. (1962). *The Cause of the War of 1812.* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. Horton, W. R. G. (1954). "The Ohu System of Slavery in a Northern Ibo Village-Group," *Africa,* XXIV, 4, 311- 336.

Hoselitz, Bert F. (1955a). "Entrepreneurship and Capital Formation in France and Britain since 1700," in National Bureau of Economic Research, *Capital Formation and Economic Growth.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 291-337.

Hoselitz, Bert F. (1955b). "Reply" in National Bureau of Economic Research, *Capital Formation and Economic Growth.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 385-393.

Hossain, Hameeda. (1979). "The Alienation of Weavers: Impact of the Conflict Between the Revenue and Commercial Interests of the East India Company, 1750-1800," *Indian Economic and Social History Review,* XVI, 3,323-345.

Hourani, Albert. (1957). "The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century," *Studia Islamica,* Vili, 89-122.

Hourani, Albert. (1968). "Ottoman Reform and the Politics of Notables," in W. R. Polk & R. L. Chambers, eds., *Beginnings of Modernization in the Middle East.* Chicago, IL: University of Chicago Press, 41-68.

Houtte, François-Xavier van. (1949). *L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939* Université de Louvain, Collection de l'Ecole des Sciences Politiques et Sociales, No. 141. Louvain: E. Nauwelaerts.

Hueckel, Glenn. (1973). "War and the British Economy, 1793-1815: A General Equilibrium Analysis," *Explorations in Economic History,* X, 4, 365-396.

Hueckel, Glenn. (1976a). "English Farming Profits during the Napoleonic Wars, 1793-1815," *Explorations in Economic History,* XIII, "A, 331-345.

Hueckel, Glenn. (1976b). "Relative Prices and Supply Response in English Agriculture during the Napoleonic Wars," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 3,401-414.

Hueckel, Glenn. (1981). "Agriculture During Industrialisation," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I. 1700-1860. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 182-203.

Hufton, Olwen. (1980). *Europe: Privilege and Protest, 1730-1789,* Vol. X of Eontana History of Europe. London: Harvester.

Hufton, Olwen. (1983). "Social Conflict and the Grain Supply in Eighteenth-Century France," *Journal of Interdisciplinary History,* XIV, 2, 303-331.

Hughes, EL B, L. (1944). "British Policy Towards Haiti, 1801-1805," *Canadian Historical Review,* XXV, 4, 397-408.

Hughes, J. R. T. (1968). "Industrialization: I. Economic Aspects," *International Encyclopedia of* the *Social Sciences,* Vol. VII. New York: Macmillan & Free Press, 252-263.

Hughes, J. R. T. (1969). "Discussion," *American Economic Review,* LIX, 2, Papers and Proceedings, 382-384.

Humboldt, Alexander von. (1972). *Political Essay on the Kingdom of New Spain,* the John Black translation (abridged). New York: Knopf.

Humphreys, R. A. (1952). "The Fall of the Spanish American Empire," *History,* n.s., XXXVII, 213-227.

Humphreys, R. A. (1965). *Tradition and Revolt in Eatin America, and other essays.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Humphreys, R. A. & Lynch, John. (1965a). *The Origins of the Latin American Revolutions, 1808-1826.* New York: Alfred A. Knopf, 3-27.

Humphreys, R. A. & Lynch, John. (1965b). "The Emancipation of Latin America," in *XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports,* III: *Commissions,* Vienne, 29 août-5 sept., 1965. Wien: Ferdinand Berger Sc Sohne, 39-56.

Hunecke, Volker. (1978). "Aiitikapitalistische Strõmungen in der Franzõsischen Revolution. Neuere Kontroversen der Forschung," *Geschichte und Gesellschaft,* IV, 3, 291-323.

Hunt, David. (1979). "The People and Pierre Doli vier: Popular Uprisings in the Seine-et-Oise Department (1791-1792), *French Historical Studies,* XI, 2,184-214.

Hunt, David, (1983). "Theda Skocpol and the Peasant Route," *Socialist Review,* XIII, 4,121-144.

Hunt, David. (1984). "Peasant Politics in the French Revolution," *Social History,* IX, 3, 277-299.

Hunt, E. W. & Bothan, E. W. (1987). "Wages in Britain during the Industrial Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., XL, 3, 380-399.

Hunt, H. G. (1959). "Landownership and Enclosure, 1750-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XI, 3, 497-505.

Hunt, Lynn. (1984). *Politics, Culture, and Class in the French Revolution.* Berkeley, CA: University of California Press.

Hurewitz, J. C. (1956). *Diplomacy in the Near and Middle East,* I: *A Documentary Record, 1535-1914.*

Princeton, NJ: Van Nostrand.

Hurewitz, J. C. (1961a). "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century," *Turk Tarih Kurumu Belleten,* XXV, No. 99, 455-466.

Hurewitz, J. C. (1961b). "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal,* XV, 2, 141-152.

Huttenback, R. A. (1961). "The French Threat to India and British Relations with Sind, 1799-1809," *English Historical Review,* LXXVI, No. 301, 590-599.

Hyam, Ronald. (1967). "British Imperial Expansion in the Late 18th Century," *Historical Journal,* X, 1, 113- 124.

Hyde, Charles K. (1973). "The Adoption of Coke-Smelting by the British Iron Industry, 1709-1790," *Explorations in Economic History,* X, 3, 397-418.

Hyde, Francis E., Parkinson, Bradbury B. & Marriner, Sheila. (1953). "The Nature and Profitability of the Liverpool Slave Trade. *Economic History Review,* 2nd ser., V, 3, 368-377.

Hyslop, Beatrice Fry. (1934). *French Nationalism in 1789 According to the General Cahiers.* New York: Columbia University Press.

Imbart de la Tour, J., Dorvault, F., & Lecomte, H. (1900). *Régime de la propriété; Régime de la main d'oeuvre; E'agriculture aux colonies,* Collection, les Colonies françaises, Tome V. Paris: Augustin Challamel.

Imlah, Albert H. (1958). *Economie Elements in the Pax Britannica.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Inalcik, Halil. (1955). "Land Problems in Turkish History," *The Muslim World,* XLV, 3, 221-228.

Inalcik, Halil. (1969). "Capital Formation in the Ottoman Empire," *Journal of Economic History,* XXIX, I, 97- 140.

Inalcik, Halil. (1971). "Imtiyâzât, ii-The Ottoman Empire," in B. Lewis *et al,* eds., *The Encyclopaedia of Islam,* new ed., Vol. III. Leiden: E. J. Bruì, 1179-1189.

Inalale, Halil. (1980). "Military and Fiscal Transformations in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivini Ottomanicum,* VI, 283-337.

Inalcik, Halil. (1983). "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State Landlords and Tenants," inj. L. Bacqué- Grammont Se P. Dumont, eds., *Contribution à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman,* Collection Turcica, Vol. III. Leuven: Ed. Peeters, 104-126.

Indova, E. I. (1964). "Les activités commerciales de la paysannerie dans les villages de la région de Moscou (première moitié du XVIIIe siècle)," *Cahiers du monde russe et soviétique,* V, 2, 206-228.

Inikori, J. E. (1976a). "Measuring the Atlantic Slave Trade: An Assessment of Curtin and Anstey," *Journal of African History,* XVII, 2,197-223.

Inikori, J. E. (1976b). "Measuring the Atlantic Slave Trade: A Rejoinder," *Journal of African History,* XVII, 4, 607-627.

Inikori, J. E. (1977). "The Import of Firearms into West Africa, 1750-1807: A Quantitative Analysis," *Journal of African History,* XVIII, 3, 339-368.

Inikori, J. E. (1981). "Market Structures and the Profits of the British African Trade in the Late Eighteenth Century," *Journal of Economic History,* XLI, 4, 745-776.

Inikori, J. E. (1983). "Market Structure and the Profits of the British African Trade in the Late Eighteenth Century: A Rejoinder," *Journal of Economic History,* XLIII, 3, 723728.

Inikori, J. E. (1985). Market Structure and Profits: A Further Rejoinder," *Journal of Economic History,* XLV, 3, 708-711.

Innis, Harold A. (1943). "Decentralization and Democracy," *Canadian Journal of Economics and Political Science,* IX, 3, 317-330.

Innis, Harold A. (1956). *The Fur Trade in Canada: An Introduction* to *Canadian Economic History,* rev. ed. Toronto: University of Toronto Press.

Ippolito, Richard A. (1975). "The Effect of the 'Agricultural Depression' on Industrial Demand in England: 1730-1750," *Economica,* n.s., XIJ I, No. 167, 298-312.

Issawi, Charles. (1961). "Egypt Since 1800: A Study in Lopsided Development," Journal of Economic History, XXI, 1,1-25.

Issawi, Charles. (1966). *The Economic History of the Middle East, 1800-1914: A Book of Readings,* edited and with introductions. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Issawi, Charles. (1980a). *The Economic History of Turkey, 1800-1914.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Issawi, Charles. (1980b). "Notes on the Negotiations Leading to the Anglo-Turkish Commercial Convention of 1828," In *Mémorial Orner Eütfi Barkan,* Bibliothèque de l'Institut Français des Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Vol. XXVIII. Paris: Lib d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve, 19-134.

Issawi, Charles. (1982). "The Transformation of the Economie Position of the Millets in the Nineteenth Century," in B. Braude & B. Lewis, eds., *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* I: *The Central Lands.* New York: Holmes & Meier, 261-285.

Itzkowitz, Norman. (1962). "Eighteenth Century Ottoman Realities," *Studia Islámica,* XVI, 73-94.

Izard, Miguel. (1979). *El miedo a la revolución. La lucha para la libertad en Venezuela (1777-1830).* Madrid: Ed.Tecnos.

James, C. L. R. (1963). *The Black Jacobins; Toussaint L'Ouverture and the San Domingo Revolution.* New York: Vintage Books.

James, Francis Goodwin. (1973). *Ireland in the Empire, 1688-1770.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

James, James Alton. (1917). "Spanish Influence in the West During the American Revolution," *Mississippi Valley Historical Review,* IV, 2,193-208.

Jameson, J. Franklin. (1926). *The American Revolution Considered as a Social Movement.* Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

Jeannin, Pierre. (1980). "La protoindustrialisation: développement ou impasse? (Note critique)," *Annales E.S.C.,* XXXV, 1,52-65.

Jelavich, Charles & Jelavich, Barbara. (1977). *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920.* Seattle, WA: University of Washington Press.

Jennings, Francis. (1975). *The Invasions of America: Indians, Colonization, and the Cant of Conquest.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Jennings, Francis. (1976). "The Indians' Revolution," in A. F. Young, ed., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 319- 348.

Jensen, Merrill. (1936). "The Cession of the Old Northwest," *Mississippi Valley Historical Review,* XXIII, 1, 27- 48.

Jensen, Merrill. (1939). "The Creation of the National Domain, 1781-1784," *Mississippi Valley Historical Review,* XXVI, 3, 323-342.

Jensen, Merrill. (1957). "Democracy and the American Revolution," *Huntington Library Quarterly,* XX, 4, 321-

341. Jensen, Merrill. (1974). *The American Revolution Within America.* New York: New York University Press.

Jeremy, David J. (1977). "Damming the Flood: British Efforts to Check the Outflow of Technicians and Machinery, 1780-1843," *Business History Review,* LI, 1,1-34.

Jeremy, David J. (1981). *Transatlantic Industrial Revolution: The Diffusion of Textile Technologies Between Britain and America, 1790-1830s.*

Cambridge, MA: M.I.T. Press. Joachim, Benoit. (1970). "La structure sociale en Haïti et le mouvement d'indépendance au dix-neuvième siècle," *Cahiers d'histoire mondiale,* XII, 3, 452-465.

Joachim, Benoit. (1971). "Le néo-colonialisme à l'essai: La France et l'indépendance d'Haïti," *La Pensée,* No. 156,35-51.

John, A. H. (1967). "Farming in Wartime: 1793-1815," in E. L.Jones & G. E. Mingay, eds., *Land, Labour, and Population in the Industrial Revolution.* London: Edward Arnold, 28-47.

Johnson, Christopher H. (1983). "Response to J. Rancière, 'The Myth of the Artisan,'" *International Labor and Working Class History,* No. 24, 21-25.

Johnson, Marion. (1970). "The Cowrie Currencies of West Africa," *Journal of African History,* XI, 1, 17-49; XI, 3,331-353.

Johnson, Marion. (1976). "The Atlantic Slave Trade and the Economy of West Africa," in R. Anstey & P. E. H. Hair, eds., *Liverpool, The Slave Trade, and Abolition.* Bristol: Western Printing Service, 14-38.

Johnson, Marion. (1978). "Technology Competition and African Crafts," in C. Dewey & A. G. Hopkins, eds, *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India.* London: Athlone, 259-270.

Johnson, Marion. (1980). "Polanyi, Peukert and the Political Economy of Dahomey *Journal of* African History, XXI, 3, 395-398.

Jones, Alice Hanson. (1980). *Wealth of a Nation to Be: The American Colonies on the Eve of the Revolution.* New York: Columbia University Press.

Jones, E. H. Stuart. (1950). *The Invasion that Failed: The French Expedition to Ireland, 1796.* Oxford: Basil Blackwell.

Jones, E. L. (1967). "Industrial Capital and Landed Investment: The Arkwrights in Herefordshire, 1809-43," in E. L.Jones & G. E.

Mingay, eds., *Land, Labour, and Population in the Industrial Revolution.* London: Edward Arnold, 48-71.

Jones, E. L. (1968a). *The Development of English Agriculture, 1815-1873.* London: Macmillan.

Jones, E. L. (1968b). "Agricultural Origins of Industry," *Past and Present,* No. 40, 58-71.

Jones, E. L. (1970). "English and European Agricultural Development, 1650-1750," in R. M. Hartwell, éd., *The Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 42-76.

Jones, E. L. (1974a). "Agriculture and Economic Growth in England, 1660-1750: Agricultural Change," in *Agriculture and the Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 67-84. (Originally published in *Journal of Economic History,* 1965.)

Jones, E. L. (1974b). "Agriculture and Economie Growth in England, 1750-1815," in *Agriculture and the Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 85-127. (Originally published in 1967.)

Jones, E. L. (1974c). "The Agricultural Labour Market in England, 1793-1872," in *Agriculture and the Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 211-233. (Originally published in *Economic History Review,* 1964.)

Jones, E. L. (1974d). "The Constraints on Economic Growth in Southern England, 16501850," *Third International Conference of Economic History,* Munich, 1965. Paris & La Haye: Mouton, V, 423-430.

Jones, E. L. (1977). "Environment, Agriculture, and Industrialization in Europe," *Agricultural History,* LI, 3, 491-502.

Jones, E. L. (1981). "Agriculture, 1700-80," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,*1: *1700-1860,* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 66-86. Jones, G. I. (1963). *The Trading States of the Oil Rivers: A Study of Political Development in Eastern Nigeria.* London: Oxford University Press.

Jones, Gareth Stedman. (1974). "Working-Class Culture and Working-Class Politics in London, 1870-1890: Notes on the Remaking of a Working Class," *Journal* of Social History, VIII, 4,460-508.

Jones, Gareth Stedman. (1975). "Class Struggle and the Industrial Revolution," *New Left Review,* No. 90, 35- 69.

Jones, J. R. (1980). Britain and the World, 1649-1815. Glasgow: Fontana.

Jones, M. A. (1965). "American Independence in its Imperial, Strategic and Diplomatic Aspects," in A. Goodwin, ed., *New Cambridge Modern History,* VIII: *The American and French Revolutions, 1763-93.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 480-508. Jones, Robert Leslie. (1946). "Agriculture in Lower Canada, 1792-1815," *Canadian Historical Review,* XXVII, 1, 33-51.

Jones, Stuart. (1981). "The First Currency Revolution," *Journal of European Economic History,* X, 3, 583-618.

Jordan, Winthrop D. (1968). *White Over Black: American Attitudes Toward the Negro, 1550-1812.* Chapel Hill, NC: Univ. of North Carolina Press.

Jouvenel, Bertrand de. (1942). *Napoléon et l'économie dirigée. Le Blocus Continental.* Bruxelles & Paris: La Toison d'Or.

Juglar, Clément. (1891). *Des crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis.* Paris: A. Picard.

Kahan, Arcadius. (1962). "Entreprenenship in the Early Development of Iron Manufacturing in Russia," *Economic Development and Cultural Change,* X, 4, 395-422.

Kahan, Arcadius. (1966). "The Costs of 'Westernization' in Russia: The Gentry and the Economy in the Eighteenth Century," *Slavic Review,* XXV, 1, 40-66.

Kahan, Arcadius. (1974a). "Continuity in Economic Activity & Policy During the Post-Petrine Period in Russia," in W. Blakewell, éd., Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin. New York: New Viewpoints, 53-70. (Originally in *Journal of Economic History,* XXV, 1965.)

Kahan, Arcadius. (1974b). "Observations on Petrine Foreign Trade," Canadian-American *Slavic Studies,* VIII, 2,222-236.

Kahan, Arcadius. (1979). "Eighteenth-Century Russian-British Trade: Russia's Contribution to the Industrial Revolution in Great Britain," in A. G. Cross, éd., *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contrasts and Comparisons.* Newton, MA: Oriental Research Partners, 181-189.

Kahan, Arcadius, with the editorial assistance of Richard Hellie. (1985). *The Flow, the Hammer, and the Knout- An Economic History of Eighteenth-Century Russia.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Kamendrowsky, Victor & Griffiths, David M. (1978). "The Fall of the Trading Nobility Controversy in Russia: A Chapter in the

Relationship between Catherine II and the Russian Revolution," *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas,* XXVI, 2,198-221.

Kammen, Michael. (1970). *Empire and Interest: The American Colonies and the Politics of Mercantilism.* Philadelphia, PA: J.P. Lippincott.

Kançal, Salgur. (1983). "La conquête du marché interne ottoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838-1881), in J. L. Bacqué-Grammont & P. Dumont, dirs., *Economie et Sociétés dans VEmpire Ottoman (fin du XVIIIe-Début du XXe siècle),* Colloques Internationaux du CNRS, No. 601. Paris: Ed. du CNRS, 355-409.

Kaplan, Lawrence S. (1972). *Colonies into Nation: American Diplomacy, 1763-1801.* New York: Macmillan.

Kaplan, Lawrence S. (1977). "Towards Isolationism: The Rise and Fall of the Franco-American Alliance, 1775-1801," in L. S. Kaplan, éd., *The American Revolutions and "A Candid World,"* Kent, OH: Kent State University Press, 134-160.

Kaplan, Steven L. (1976). *Bread, Politics, and Political Economy in the Reign of Louis XV, 2* vols. The Hague: Martinus Nijhoff.

Kaplan, Steven L. (1979). "Réflexions sur la police du monde du travail, 1700-1815," *Revue historique,* CCLXI, 1, No. 529,17-77.

Kaplan, Steven L. (1982). "The Famine Plot Persuasion in Eighteenth-Century France," *Transactions of the American Philosophical Society,* LXXII, 3.

Kaplow, Jeffry. (1967). "On 'Who Intervened in 1788?'," *American Historical Review,* LXXII, 2, 497-502.

Kaplow, Jeffry. (1972). *The Names of Kings.* New York: Basic Books.

Karpat, Kemal H. (1972). "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908," *International journal of MiddleEast Studies,* III, 3, 243-281.

Karpat, Kemal H. (1974). "The Social and Economic Transformation of Istanbul in the Nineteenth Century. Part I: Istanbul During the First Half of the Century," *Bulletin de l'Association International d'Etudes du Sud-Est Européen,* XII, 2, 269-308.

Kaufmann, William W. (1951). *British Policy and the Independence of Latin America, 1804-1828.* New Haven, CT: Yale University Press.

Kay, Marvin L. Michael. (1965). "An Analysis of a British Colony in Late Eighteenth Century America in the Light of Current American Historiographical Controvery," *Australian Journal of Politics and History,* XI, 2,170-184.

Kay, Marvin L. Michael. (1976). "The North Carolina Regulation, 1766-1776: A Class Conflict," in A.F. Young, éd., *The American*

Revolution: Explorations in the History of American Redicalism. De-Kalb, IL: Northern Illinois University Press, 71-123.

Keene, Charles A. (1978). "American Shipping and Trade, 1798-1820: The Evidence from Leghorn," *Journal of Economic History,* XXX-VIII, 3, 681-700.

Keep, John. (1972). "Light and Shade in the History of the Russian Administration," *Canadian-American Slavic Studies,* VI, 1,1-9.

Kellenbenz, Hermann. (1970, 1971). "Marchands en Russie aux XVIIe et XVIIIe siècles," *Cahiers du monde russe et soviétique,* XI, 4, 516-620 (1970); XII, 1/2, 76-109 (1971).

Kellenbenz, Hermann. (1973). "The Economie Significance of the Archangel Route (from the late 16th to the late 18th Century)," *Journal of European Economic History,* II, 3, 541-581.

Kemp, Tom. (1962). "Structural Factors in the Retardation of French Economic Growth," *Kyklos,* XV, 2, 325- 352.

Kennedy, Michael L. (1984). "The Best and the Worst of Times: The Jacobin Club Network from October

1791 to June 2,1793," *Journal of Modern History,* LVI, 4, 635-666.

Kenyon, Cecelia M. (1962). "Republicanism and Radicalism in the American Revolution: An Old-Fashioned Interpretation," *William and Mary Quarterly,* XIX, 2,153-182.

Kenyon, Gordon. (1961). "Mexican Influence in Central America, 1821-1823," *Hispanic American Historical Review,* XLI, 1,175-205.

Kerr, Wilfred Brenton. (1932a). "The Merchants of Nova Scotia and the American Revolution," *Canadian sHistorical Review,* XIII, 1, 20-36.

Kerr, Wilfred Brenton. (1932b). "Nova Scotia in the Critical Years, 1775-6," *Dalhousie Review,* XII, 97-107.

Kerr, Wilfred Brenton. (1936). *Bermuda and the American Revolution: 1760-1783.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kerridge, Eric. (1967). *The Agricultural Revolution.* London: George Allen & Unwin.

Kerridge, Eric. (1969). "The Agricultural Revolution Reconsidered," *Agricultural History,* XLIII, 4, 463-475.

Kessel, Patrick. (1969). *La nuit du 4 août 1789.* Paris: Arthaud.

Kessinger, Tom G. (1983). "Regional Economy: North India," in D. Kumar, éd., *Cambridge Economic History of India,* II: *c. 1757-c. 1970.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 242-270.

Keyder, Çaglar. (1976). The E)issolution of the Asiatic Mode of Production," *Economy and Society, 2*,178-196.

Keyder, Çaglar & Islamoglu, Huri. (1977). "Agenda for Ottoman History," *Review,* 1,1, 31-55.

Kicza, John E. (1982). "The Great Families of Mexico:' Elite Maintenance and Business Practices in Late Colonial Mexico City," *Hispanic American Historical Review,* LXII, 3,429-457.

Kiernan, Victor. (1952). "Evangelicism and the French Revolution," *Past and Present,* No. 1, Feb., 44-56.

Kilson, Marion Dusser de Barenne. (1971). "West African Society and the Atlantic Slave Trade, 1441-1865," in N.I. Huggins et ai, eds., *Key Issues in the Afro-American Experience,* Vol. I. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 39-53.

Kindleberger, Charles. (1975). "Commercial Expansion and the Industrial Revolution," *Journal of European Economic History,* IV, 3, 613-654.

Kirchner, Walther. (1966). *Commercial Relations Between Russia and Europe, 1400-1800: Collected Essays.* Bloomington, IN: Indiana University Press.

Kisch, Herbert. (1959). "The Textile Industries in Silesia and the Rhineland: A Comparative Study in Industrialization," *Journal ofEconomic History,* XIX, 4, 541-564.

Kisch, Herbert. (1962). "The Impact of the French Revolution on the Lower Rhine Textile Districts-Some Comments on Economic Development and Social Change," *Economic History Review,* 2nd ser., XV, 2, 304-327.

Kizevetter, M. (1932). "Paul 1er et Tétat-intérieur de la Russie à la fin du XVIIIe siècle," in Paul Milioukov, dir., *Histoire de la Russie,* II: *Les successeurs de Pierre le Grand; de l'autocratie appuyée sur la noblessa à l'autocratie bureaucratique.* Paris: E. Leroux, 629-655.

Klein, A. Norman. (1968). "Karl Polanyi's Dahomey: To Be or Not to Be a State? A Review Article," *Canadian Journal of African Studies,* II, 2, 210-223.

Klein, Herbert S. (1978). "The English Slave Trade to Jamaica, 1782-1808," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXI, 1, 25-45.

Klein, Martin A. (1968). *Islam and Imperialism in Senegal: Sine-Saloum, 1847-1914.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Klein, Martin A. (1972). "Social and Economic Factors in the Muslim Revolution in Senegarnbia," *Journal of African History,* XIII, 3,419-441.

Klein, Martin Sc Lovejoy, Paul E. (1979). *"Slavery in West Africa,"* in H.A. Gemery & J.S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 181-212.

Klingaman, David. (1969). "The Significance of Grain in the Development of the Tobacco Colonies," *Journal of Economic History,* XXIX, 2, 268-278.

Knight, Franklin W. (1970). Slave Society in Cuba During the Nineteenth Century. Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Knight, Franklin W. (1977). "Origins of Wealth and the Sugar Revolution in Cuba, 1750-1850," *Hispanic American Historical Review,* LVII, 2, 231-253.

Knight, Franklin W. (1983). "The American Revolution and the Caribbean," in I. Berlin & R. Hoffman, eds., *Slavery and Freedom in the Age of the American Revolution:* Charlottesville, VA: University of Virginia Press, 237-261.

Knollenberg, Bernhard. (1960). *Origin of the American Revolution: 1759-1766.* New York: Macmillan.

Knollenberg, Bernhard. (1975). *Growth of the American Revolution, 1766-1775.* New York: Free Press.

Kochanowicz, Jacek. (1980). "Le paysan et la modernisation: Le Royaume de Pologne dans la première moitié du XIXe siècle," paper delivered at 1er Colloque Franco-Polonais, Antibes, 6-9 novembre.

Konetzke, Richard. (1946). "F.1 mestizaje y su importancia en el desarollo de la población hispanoamericana durante la época colonial," *Revista de Indias,* VII, No. 23, 7-44; VII, No, 24, 216-237.

Konetzke, Richard. (1950). "La condición legal de los criollos y las causes de la Independencia," *Estudios americanos,* II, 5, 31-54.

Kopytoff, Igor. (1979). "Commentary One [on Lovejoy]," in M. Craton, éd., *Roots and Branches: Current Directions in Slave Studies.* Toronto: Pergamon, 62-77.

Kopytoff, Igor & Miers, Suzanne. (1977). "African 'Slaver)/ as an Institution of Marginality," in S. Miers & I. Kopytoff, eds., *Slavery in Africa: Historical and Anthropological Perspectives.* Madison, WI: University of Wisconsin Press, 3-81.

Koulischer, Joseph. (1931). "La grande industrie aux XVIIe et XVIIIe siècles: France, Allemagne, Russie," *Annales d'historié économique et sociale,* III, No. 9,11-46.

Koutaissoff, E. (1951). "The Ural Metal Industry in the Eighteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., IV, 2,252-255.

Kõymen, Oya. (1971J. "The Advent and Consequences of Free Trade in the Ottoman Empire," *Etudes balkaniques,* VII, 2, 47-55.

Kranzberg, Melvin. (1969). "Industrial Revolution," *Encyclopedia Britannica,* Vol. XII. Chicago & London: Encyclopedia Britannica, 210-215.

Kraus, Michael. (1939). "America and the Irish Revolutionary Movement in the Eighteenth Century," in R.B. Morris, ed., *The Era of the American Revolution.* New York: Columbia University Press, 332-348.

Krause, John T. (1958). "Changes in English Fertility and Mortality, 1781-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XI, 1, 52-70.

Krause, John T. (1967). "Some Aspects of Population Change, 1690-1770," in E.G. Jones & G. E. Mingay, eds., *Land, Labour and Population in the Industrial Revolution.* London: Edward Arnold, 187-205.

Krause, John T. (1969). "Some Neglected Factors in the English Industrial Revolution," in Michael Drake, ed., *Population in Industrialization.* London: Methuen, 103-117. (Originally published in *Journal of Economic History,* 1959.)

Kriedte, Peter. (1983). *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists: Europe and the World Economy, 1500-1800.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Kriedte, Peter, Medick, Hans & Schlumbohm, Jürgen. (1977). *Industrialisierung vor der Industrialisierung.* Gõttingen: Vanderhoeck & Ruprecht.

Kroeber, Clifton B. (1957). *The Growth of the Shipping Industry in the Rio de la Plata Region, 1794-1860.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Krooss, Herman E. (1969). "Discussion," *American Economic Review,* LIX, 2, Papers and Proceedings, 384-385.

Kulikoff, Allan. (1971). "The Progress of Neutrality in Revolutionary Boston," *William and Mary Quarterly,*3rd ser., XXVIII, 3, 375-412.

Kulshreshtha, S.S. (1964). *The Development of Trade and Industry under the Mughals (1526 to 1707 A.D.).* Allahabad, India: Kitab Mahal.

Kumar, Dharma. (1965). *Law and Caste, in South India.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Kumar, Dharma. (1985). "The Dangers of Manichacism," *Modern Asian Studies,* XIX, 3, 383-386.

Kurmus, Orhan. (1983). "The 1838 Treaty of Commerce Reexamined," in J.-L. Bacqué-Grammont & P. Dumont, dirs., *Economie et Sociétés dam l'Empire Ottoman (fin du XVIIIe-Début du XXe siècle),* Colloques Internationaux du CNRS, No. 601. Paris: Ed. du CNRS, 411-417.

Labrousse, C.-E. (1933). *Esquisse de mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle, 2* vols. Paris: Lib. Dalloz.

Labrousse, C.-E. (1944). *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la révolution,* Vol. I. Paris: Presses Universitaires de France.

Labrousse, C.-E. (1945). "Préface," in A. Chzhexl, *Essai sur les mouvements des prix et des revenus en France 1798 à 1820.* Paris: lib. des Médias, i-ix.

Labrousse, C.-E. (1948). "Comment naissent les revolutions," in *Actes du Congres historique du Centenaire de la Révolution de 1848.* Paris: Presses Universitaires de France, 1-29.

Labrousse, C.-E. [Ernest]. (1954). "Préface" to Pierre Léon, *La naissance de lagrande industrie en Dtmphiné (fin du KVIIe siècle-1869).* Paris: Presses Universitaires de France, v-xiv.

Labrousse, C.-E. [Ernest]. (1955). "Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIe et XIXe siècles (1700-1850)," in X Congresso Internazi onale di Scienze Storiche, Roma, 4-11 settembre, 1955. *Relazioni,* IV: *Storia moderna.* Firenze: G.C. Sansoni, 365-396.

Labrousse, C.-E. (1965). "Eléments d'un bilan économique: La croissance dans la guerre," in XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 29 août-5 sept. *Rapports,* I: *Grands thèmes.* Horn/Wein: Ferdinand Berger & Sohne, 473-497.

Labrousse, C.-E. [Ernest], (1966). "The Evolution of Peasant Society in France from the Eighteenth Century to the Present," in E.M. Acomb & M.L. Brown, Jr., eds., *French Society and Culture Since the Old Regime.* New York: Holt, Rinehart & Winston, 44-64.

Labrousse, C.-E. (1970). "Dynamismes économiques, dynamismes sociaux, dynamismes mentaux," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France,* II: *Des*

derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789). Paris: Presses Universitaires de France, 691-740.

Lacerte, Robert K. (1975). "The First Land Reform in Latin America: The Reforms of Alexandre Pétion, 1809-1814," *Inter-American Economie Affairs,* XXVIII, 4, 77-85.

Lacy, Michael G. (1985). "The United States and American Indians: Political Relations," in V. Deloria, Jr., éd., *American Indian Policy in the Twentieth Century.* Norman, OK: University of Oklahoma Press, 83- 104.

Ladd, Doris M. (1976). *The Mexican Nobility at Independence, 1780-1826.* Austin, TX: University of Texas Press.

Lamb, D.P. (1976). "Volume and Tonnage of the Liverpool Slave Trade, 1772-1807," in R. Anstey & P.E.H, Hair, eds., *Liverpool, The Slave Trade, and Abolition.* Bristol, Engl: Western Printing Service, 91-112.

Lammey, David. (1986). "The Irish-Portuguese Trade Dispute, 1770-90," *Irish Historical Studies,* XXV, No. 97, 29-45.

Lanctot, Gustave. (1965). *Le Canada it la Révolution américaine.* Montréal: lib. Beauchemin.

Landes, David S. (1949). "French F.ntrepreneurship and Industrial Growth in the Nineteenth Century." *Journal of Economic History,* IX, 1, 45-61.

Landes, David S. (1950). "The Statistical Study of French Crises," *Journal of Economic History,* X, 2,195-211.

Landes, David S. (1958a). "Reply to Mr. Danière and Some Reflections on the Significance of the Debate," *Journal of Economic History,* XVIII, 3, 331-338.

Landes, David S. (1958b). "Second Reply," *Journal of Economic History,* XVIII, 3, 342344.

Landes, David S. (1969). *The Unbound Prometheus: Technological. Change and Industrial Development 'in Western Europe, from 1750.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Langer, W.L. (1975). "American Foods and Europe's Population Growth, 1750-1850," *Journal of Social History,* VIII, 2, 51-66.

Lanning, John Tate. (1930). "Great Britain and Spanish Recognition of the Hispanic American States," *Hispanic American Historical Review,* X, 4, 429-456.

Larao, Michael. (1966). "Nobles et paysans en Russie, de T'âge d'or'. du servage à son abolition (1762- 1861)," *AnnalesE.S.C.,* XXI, 1,111-140.

Laslett, Peter. (1965). *The World We Have Lost.* London: Methuen.

Last, Murray. (1974). "Reform in West Africa: The Jihad Movements of the Nineteenth Century," in J.F.A. Ajayi & M. Crow der, eds., *History of West Africa,* Vol, Il. London: Longman, 1-29.

Latham, A.J.H. (1971). "Currency, Credit and Capitalism on the Cross River in the Pre-Colonial Era", *Journal of African History,* XII, 4, 599-605.

Latham, A.J.H. (1973). *Old Calabar, 1600-1891: The Impact of the International Economy Upon a Traditional Economy.* Oxford: Clarendon Press.

Latham, A.J.H. (1978). "Price Fluctuations in the Early Palın Oil Trade," *Journal of African History,* XIX, 2, 213-218.

Laufenberger, Henri. (1925). "L'industrie cotonnière du Haut Rhin et la France," *Revue politique et parlementaire,* CXXV, 387-415.

Laurent, Robert. (1976a). "Les cadres de la production agricole: propriété et modes de production," in Fernand Braudel Si Ernest Labrousse, dira., *Histoire économique et social de h France,* III- *E 'avènement de l'ere industrielle* (1789-années *1880).* Paris: Presses Universitaires de France, 629-661.

Laurent, Robert. (1976b). "L'utilisation du sol: La rénovation des méthodes de culture," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France,* III: *L'avènement de l'ère industriel (1789-années 1880).* Paris: Presses Universitaires de France, 663-684.

Law, Robin. (1977). "Royal Monopoly and Private Enterprise in the Atlantic Trade: The Case of Dahomey," *Journal of African History,* XVIII, 4, 555-577.

Law, Robin. (1986). "Dahomey and the Slave Trade: Reflections on the Historiography of the Rise of Dahomey," *Journal of African History,* XXVII, 2, 237-267.

Lazonick, William. (1974). "Karl Marx and Enclosures in England," *Review of Radical Political Economics,* VI, 2,1-59.

Lebrun, Pierre. (1948). *L'industrie de la laine à Verniers pendant le XVIIIe et le début du XIXe siècles: Contribution à l'étude des origines de la révolution industrielle.* Liège: Faculté de Philosophie et Lettres, fase. CXIV.

Lebrun, Pierre. (1960). "Croissance et industrialisation: L'Expérience de l'industrie drapiere verviétoise, 1750-1850," in *First International Conference of Economic History:* Contributions *and* Communications, Stockholm, August. Parts & La Haye: Mouton, 531-568.

Lebrun, Pierre. (1961), "La rivoluzione industriale in Belgio: Strutturazione e destrutturazione délie économie regional," *Studi storici, H,* 3/4, 548-658.

Lecky, W.E.H. (1972). *A History of Ireland in the Eighteenth Century.* Chicago, IL: University of Chicago Press, 1972. (Originally published 1892.)

Le Donne, John P. (1982,1983). "The Territorial Reform of the Russian Empire, 1775-1796. I: Central Russia, 1775-1784," *Cahiers du monde russe et soviétique,* XXIII, 2, 147-185 (1982); "II: The Borderlands, 1777- 1796," XXIV, 4,411-457 (1983).

Lee, R.D. Se Schofieid, R.S. (1981). "British Population in the Eighteenth Century," in R. Flottd & D.N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I. *1700-1860.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 17-35.

Leet, Don R. & Shaw, John A. (1978). "French Economic Stagnation, 1700-1960: Old Economic History Revisited," *Journal of Interdisciplinary History,* VIII, 3, 531-544.

Lefebvre, Georges. (1929). "La place de la Révolution dans l'histoire agraire de la France," *Annales d'histoire économique et sociale,* I, 4, 506-523.

Lefebvre, Georges. (1932). *La grande peur de 1789.* Paris: Lib. Armand Colin.

Lefebvre, Georges. (1937). "Le mouvement des prix et les origines de la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française,* XIV, No. 82, 288-329.

Lefebvre, Georges. (1939). Quatre-pmgi-neuf. Paris: Maison du Livre Français.

Lefebvre, Georges. (1947a). "Review of Daniel Guérin, *La lutte de classes sous la première République," in Annales historiques de la Révolution française.,* XIX, No. 106,173-179.

Lefebvre, Georges. (1947b). The *Coming of the French Revolution.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lefebvre, Georges. (1956). "Le mythe de la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française,* XXVIII, No. 145, 337-345.

Lefebvre, Georges. (1963). "La Revolution française et les paysans," in *Etudes sur la Révolution française,* 2e éd. revue. Parts: Presses Universitaires de France, 338-367. (Originally published in *Cahiers de* la *Révolution française,* 1933.).

Lefebvre, Georges. (1968). *La Révolution française,* Vol. XIII *oi* Peuples *et civilisations,* 6th éd. Paris: Presses Universitaires de France.

Lefebvre, Georges. (1969). *Napoleon from 18 Brumaire to Tilsit, 1799-1807.* New York: Columbia University

Press. Lefebvre, Georges. (1972). *Les paysans du nord pendant la Révolution française,* nouv. éd. Paris: Lib. Armand Colin.

Lefebvre, Georges. (1973). *The Great Fear of 1789.* New York: Pantheon.

Lefebvre, Georges. (1978). "Les historiens de la Révolution française," in *Réflexions sur l'histoire.* Paris: Maspéro, 223-243. (Originally in *Bulletin de la faculté des lettres de Strasbourg,* 1929-1930.)

Lefebvre, Henri. (1975). "What is the Historical Past?" *New Left Review,* No. 90, 27-34.

Lefort, Claude. (1980). "Penser la Révolution dans la Révolution française," *Annales E.S.C.,* XXXV 2, 334-352. Léger, Jacques. (1934). "Le rôle de Toussaint Louverture dans la cession de la Louisiane aux Etats-Unis," *La Relève,* II, 16-18.

LeGoff, T. J. A. (1981). *Vannes and its Region: A Study of Town and Country in Eighteenth-Century France.* Oxford: Clarendon Press.

LeGoff, T. J. A. *8c* Sutherland, D. M. G. (1974). "The Revolution and the Rural Community in Eighteenth-Century Brittany," *Past and Present,* No. 62, 96-119.

LeGoff, T. J. A. & Sutherland, D. M. G. (1983). "The Social Origins of Counter-Revolution in Western France," *Past and Present, No.* 99, 65-87.

Leleux, Fernand. (1969). A l'aube du capitalisme et de la révolution industrielle: Liévin Bauwens, industriel Gaulois, *Paris: S.E.V.P.E.N Léon, Pierre. (1954).* La naissance de la grande industrie en Dauphiné fin du XVII siècle-1869, 2 *vols. Paris: Presses Universitaires de France.*

Léon, Pierre. (1960). "L'industrialisation en France, en tant que facteur de croissance *économique du début, de XVIIIc siècle à nos jours, " in First International Conference of Economie History,* Stockholm, August. Paris & La Haye: Mouton, 163-205.

Léon, Pierre. (1966). "Introduction générale: Les structures rurales de la France du Sud-Est, problèmes et premières interprétations," in

P. Léon, dir., *Structures économiques et problèmes sociaux du Sud-Est (fin du XVIIe siècle-1835).* Paris: Soc. d'Ed. "Les Belles Lettres," 7-32.

Léon, Pierre. (1974). "Structure du commerce extérieur et évolution industrielle de la France à la fin du XVIIIe siècle," in *Conjoncture économique, structures sociales: Hommage à Ernest Labrousse.* Paris & La Haye: Mouton, 407-432.

Léon, Pierre. (1976a). "L'impulsion technique," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de h France, III: L'avènement de l'ère industriel (1789-années 1880).* Paris: Presses Universitaires de France, 475-501.

Léon, Pierre. (1976b). "Les nouvelles repartitions," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France, III: L'avènement de l'ère industriel* (1789-années 1880). Paris: Presses universitaires de France, 543-580.

Léon, Pierre. (1976c). "La dynamisme industriel," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., *Histoire économique et social de la France, III: L'avènement de l'ère industriel (1789-années 1880).* Paris: Presses Universitaires de France, 581-616.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1969). "L'Aménorrhée de famine (XVIIe-XXe siècles)," *Annales E.S.C.,* XXIV, 6, 1589-1601.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1974). "Révoltes et contestations rurales en France de 1675 à 1788," *Annales E.S.C.,* XXIX, 1,6-22.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1975). "De la crise ultime à la vraie croissance, 1660-1789," in Georges Duby, dir., *Histoire de la France rurale,* II: E. LeRoy Ladurie, dir., *L'Age classique des paysans, 1340-1789.* Paris: Seuil, 355-599.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1976). "La crise et l'historien," *Communications,* No. 24,19-33.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1978). "L'histoire immobile," in *Le territoire de l'historien,* Vol. II. Paris: Gallimard, 7-34. (Originally published *in Annales E.S.C.,* 1974.)

Le Roy Ladurie, Emmanuel. (1983-1984). "Sur la Révolution française: Les-revisions' d'Alfred Cobban," *Commentaire, VI,* No. 24, 834-837.

Le Roy Ladurie, Emmanuel & Goy, Joseph. (1969a). "Présentation" in J. Goy & E. Le Roy Ladurie, eds., *Les fluctuations du produit de h dime.* Paris & La Haye: Mouton, 9-24.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, with Goy, Joseph. (1969b). "Première esquisse d'une conjoncture du produit décimal *et* domanial, fin

du Moyen Age-XVIIIe siècle," in J. Goy & E. Le Roy Ladurie, ccls,, *Les fluctuations de la dime.* Paris & La Haye: Mouton, 334-374.

Le Roy Ladurie & Goy, Joseph. (1982). *Tithe and Agrarian History from the Fourteenth to the Nineteenth Centuries.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press & Paris: Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, with Quilliet, Bernard. (1981). "Baroque et lumières," in G. Duby, dir., *Histoire de la France urbaine, III:* E. Le Roy Ladurie, dir., *La ville classique de la Renaissance aux Révolutions.* Paris: Seuil, 287-535. Letaconnoux, J. (1908, 1909). "Les transports intérieurs en France au XVIIIe siècle," *Revue d'histoire moderne et contemporaine, XI,* 97-114 (1908); 269-292 (1909).

Le Veen, E. Phillip. (1974). "A *Qiiandative* Analysis of the Impact of British Suppression Policies on the Volume of the Nineteenth Century Atlantic Slave Trade," in S. L. Engerman & E. D. Genovese, eds., *Race and Shivery in the Western Hemisphere: Quantitative Studies.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 51-81.

Levene, Ricardo, ed. (1941). *Historia de la Nación Argentina,* 2a *éd., V: La Revolución de Mayo hasta la Asamblea General Constitugente, 2* secciones. Buenos Aires: Lib. y Ed. "El Ateneo."

Levy, Avigdor. (1971). "The Officer Corp in Sultan Mahmud's New Army, 1826-39," *International Journal ofMiddle East Studies, II,* 1, 21-39.

Lévy-Bruhl, Henri. (1933). "La Noblesse de France et le commerce à la fin de l'ancien régime," *Revue d'histoire moderne,* n.s., *II,* No. 8, 209-235.

Lévy-Leboyer, Maurice. (1964). *Les banques européennes et l'industrialisation internationale, dans la première moitié du XIXe siècle.* Paris: Presses Universitaires de France.

Lévy-Leboyer, Maurice. (1968). "Les processus d'industrialisation: Le cas de l'Angleterre et de la France," *Revue historique,* 92e année, CCXXXIX, 2, 281-298.

Lewin, Boleslao. (1957). *La rebelión de Tupac Amaru y los orígenes de la emancipación americana.* Buenos Aires: Lib. Hachette.

Lewis, Bernard. (1953). "The Impact of the French Revolution in Turkey: Some Notes on the Transmission of Ideas," *Cahiers d'histoire mondiale,* 1,1,105-125. Lewitter, L. R. (1973). "Ivan Tikhonovkh Pososhkov (1652-1726) and 'The Spirit of Capitalism,' " *Slavonic and East European Review,* II, No. 125, 524-553.

Liévano Aguirre, Indalecio. (1968). Los *grandes conflictos sociales y económicos de nuestro historia,* 3a ed. Bolivia: Ed. Tercer Mundo.

Lilley, Samuel. (1973). "Technological Progress and the Industrial Revolution, 1700-1914," in C. M. Cipo Ha, *éd., Fontana Economic History of Europe,* III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 187-254.

Lindert, Peter H. & Williamson, Jeffrey G. (1983). "English Workers' Living Standards during the Industrial Revolution: A New Look," *The Economic History Review,* XXXVI, I, 1-25.

Lindert, Peter H. & Williamson, Jeffrey G. (1985). "English Workers' Real Wages: Reply to Crafts," *Journal of Economic History,* XLV, 1,145-153.

Lingelbach, W. E. (1914). "Historical Investigation and the Commercial History of the Napoleonic Era," *American Historical Review,* XIX, 2, 257-281.

Lipski, Alexander. (1959). "Some Aspects of Russia's Westernization during the Reign of Anna Ioannova, 1730-1740," *American Slavonic and East European Review, XVIII,* 1,1-11.

Lis, C. & Soly, H. (1977). "Food Consumption i n Antwerp between 1807 and 1859: A Contribution to the Standard of Living Debate," *Economic History Review,* 2nd ser., XXX, 3, 460-486.

Liss, Peggy K. (1983). *Atlantic Empires: The Network of Trade and Revolution, 1713-1826.* Baltimore, MD: Johns

Hopkins University Press. Little, Anthony. (1976). *Deceleration in the Eighteenth-Century British Economy.* London: Croom Helm.

Littlefield, Daniel C. (1981). "Plantations, Paternalism, and Profitability: Factors Affecting African Demography in the Old British Empire," *Journal of Southern History,* XLVIII, 2,167-182.

Litwack, Leon F. (1961). *North of Slavery: The Negro in the Free States, 1790-1860.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Litwack, Leon F. (1987). "Trouble in Mind: The Bicentennial and the Afro-American Experience," *Journal of American History,* LXXIV, 2, 315-337.

Lloyd, Christopher. (1965). "Armed Forces and the Art of War, 1 : Navies," in *New Cambridge Modern History,* VIII: A. Goodwin, ed., *The American and, French Revolutions, 1763-93.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 174-190.

Lloyd, Peter C. (1971). *The Political Development of Yoruha Kingdoms in the Eighteenth and Nineteenth Centuries.*. London: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Occasional Paper, No. 31.

Locke, Robert R. (1981). "French Industrialization: The Roehl Thesis Reconsidered," *Explorations in Economic History,* XVIII, 4,415-433.

Lockridge, Kenneth A. (1973). "Social Change and the Meaning of the American Revolution," *Journal of Social History,* VI, 4, 403-449.

Logan, Rayford W. (1941). *The Diplomatic Relations of the United States with Haiti, 1776-1891.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Logan, Rayford W. (1968). *Haiti and the Dominican Republic.* New York: Oxford University Press.

Lokke, Carl Ludwig. (1928). "Jefferson and the Ledere Expedition," *American Historical Review, XXXIII, 2,* 322-328.

Lokke, Carl Ludwig. (1930). "French Dreams of Colonial Empire under Directory and Consulate," *Journal of Modern History, II, 2,* 237-250.

Lokke, Carl Ludwig. (1932). *France and the Colonial Question: A Study of Contemporary French Opinion, 1763- 1801.* New York; Columbia University Press.

Lombardi, John V. (1971). *The Decline and Abolition of Negro Slavery in Venezuela, 1820-1854.* Westport, CT: Greenwood.

Longworth, Philip. (1969). *The Cossacks.* New York: Holt, Rinehart & Winston..

Longworth, Philip. (1973). "The Last Great Cossack Peasant Rising," *Journal of European Studies,* III, 1,1-35.

Longworth, Philip. (1974). "The Pugachev Revolt. The Last Great Cossack Peasant Rising," in H. A. Landsberger, ed., *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change.* London: Macmillan, 194-256.

Longworth, Philip. (1975a). "The Pretender Phenomenon in Eighteenth-Century Russia," *Past and Present,* No. 66, 61-83.

Longworth, Philip (1975b). "Peasant Leadership and the Pugachev Revolt," *Journal of Peasant Studies,* II, 2, 183-205.

Longworth, Philip. (1979). "Popular Protest in England and Russia: Some Comparisons and Suggestions," in A. G. Cross, cd., Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contrasts and Comparisons. Newton, MA: Oriental Research Partners, 263-278.

Loschky, David J. (1973). "Studies of the Navigation Acts: New Economic Non-History?" *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 4, 689-691.

Lotte, Sophie A. (1962). "A propos de l'article de George Rude," *Critica storica,* 1,4, 387-391.

Lough, John. (1987). *France on the Eve of Revolution: British Travellers' Observations, 1763-1788.* Chicago, IL: Dorsey Press.

Lovejoy, Paul E. (1978). "Plantations in the Economy of the Sokoto Caliphate," *Journal of African History,* XIX, 3, 341-368.

Lovejoy, Paul E. (1979). "Indigenous African Slavery," in M. Craton, éd., Roots and Branches: Current Directions in Slave Studies. Toronto: Pergamon, 19-61.

Lovejoy, Paul E. (1982). "The Volume of the Atlantic Slave Trade: A Synthesis," *Journal of African History,* XXIII, 4,473-501.

Lovejoy, Paul E. & Hogendorn, Jan S. (1979). "Slave Marketing in West Africa," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds. *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 213-235.

Lowenthal, David. (1952). "Colonial Experiments in French Guiana, 1760-1800," *Hispanic American Historical Review,* XXXII, 1, 22-43.

Loy, Jane M. (1981). "Forgotten Comuneros; The 1781 Revolt in the Llanos of Casanare," *Hispanic American Historical Review,* LXI, 2, 235-257.

Lubin, Maurice A. (1968). "Les premiers rapports de la nation haïtienne avec l'étranger," *Journal of Interamerican Studies,* X, 2, 277-305.

Lucas, Colin. (1973). "Nobles, Bourgeois and the Origins of the French Revolution," *Past and Present,* No. 60, Aug., 84-126.

Lucas, Colin. (1979). "Violence thermidorienne et société traditionnelle," *Cahiers d'histoire,* XXXIV, 4, 3-43.

Ludden, David. (1985). *Peasant History in South India.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lundhal, Mats. (1984). "Defense and Distribution: Agricultural Policy in Haiti During the Reign of Jean-Jacques Dessalines, 1804-1806," *Scandinavian Economic History Review,* XXXII, 2, 77-103.

Lutfalla, Michel. (1966). "Saint-Just, analyste de l'inflation révolutionnaire," *Revue d'histoire économique et sodale,* XLIV, 2,242-255.

Liithy, Herbert. (1960). "Necker et la Compagnie des Indes," *Annales E.S.C,* XV, 5, 852-881.

Lüthy, Herbert. (1961). *La banque protestante en France de la Révocation del'Edit de Nantes à la Révolution,* II: *Dela banque aux finances (1730-1794).* Paris: S.E.V.P.E.N.

Luz, Nicia Vitela. (1960). "Inquietações revolucionarias no sul: conjuração mineira," in S. Buarque de Holanda, dir., *Historia Gérai da Civilização Brasíára,* Tomo 1, 2° Vol. Sáo Paulo: Difusáo Européia do Livro, 394-405.

Lyashchenko, Peter I. (1970). *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution.* New York: Octagon.

Lynch, John. (1969). "British Policy and Spanish America, 1783-1808," *Journal of Latin American Studies,* I, 1, .1-30.

Lynch, John. (1973). *The Spanish American Revolutions, 1808-1826.* New York: W. W. Norton.

Lynch, John. (1985). "The Origins of Spanish American Independence," in *Cambridge History of Latin America,* III. *L.* Bethell, ed. From Independence to c. 1870. Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 3-50.

Lynd, Staughton. (1961). "Who Shall Rule at Home? Dutchess County, New York, in the American Revolution," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XVIII, 3, 330-359.

Lynd, Staughton. (1967). *Class Conflict, Slavery, and the United States Constitution: Ten Essays.* Indianaplios, IN: Bobbs-MerriU.

McAlister, L. N. (1963). "Social Structure and Social Change in New Spain," *Hispanic American Historical Review,* XLIII, 3,349-379.

McCallum, John. (1980). *Unequal Beginnings: Agriculture and Economic Development in Quebec and Ontario until 1870.* Toronto: University of Toronto Press. McCary, B. D. (1928). *The Causes of the French Intervention in the American Revolution.* Toulouse: EdwardPrivât.

McClelland, Peter D. (1969). "The Cost to America of British Imperial Policy," *American Economic Review,* IIX, 2, Papers & Proceedings, 370-381.

McClelland, Peter D. (1970). "On Navigating the Navigation Acts with Peter McClelland: Reply," *American Economic Review,* LX, 5, 956-958.

McClelland, Peter D. (1973). "The New Economic History and the Burdens of die Navigation Acts: A Comment," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 4, 679-686.

McCloskey, Donald N. (1972). "The Enclosure of Open Fields: Preface to a Study of Its Impact on the Efficiency of English Agriculture

in the Eighteenth Century," *journal of Economic History,* XXXII, 1, 15- 35.

McCloskey, Donald N. (1981). "The Industrial Revolution, 1780-1860: A Survey," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I: 1700-1860. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 103-127.

McCloy, Shelby T. (1952). *French Inventions of the Eighteenth Century.* Lexington, KY: University of Kentucky Press.

McCoy, Drew R. (1974). "Republicanism and American Foreign Policy. James Madison and the Political Economy of Commercial Discrimination, 1789-1794." *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XXXI, 4, 633-646.

McCoy, Drew R. (1980). *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

McCulloch, J. R. (1827). "Rise, Progress, Present State, and Prospects of the Cotton Manufacture," *Edinburgh Review,* XLVI, No. 91,1-39.

McDonald, Forrest. (1960). "Rebuttal," *William, and Mary Quarterly,* 3rd ser., XVII, 1,102-110.

Macdonald, Stuart. (1980). "Agricultural Response to a Changing Market during the Napoleonic Wars," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXIII, 1, 59-71.

McDowell, R. B. (1979). *Ireland in the Age of Imperialism and Revolution, 1760-1801.* Oxford: Clarendon Press.

Macedo, Jorge de. (1954). Portugal e a economia 'pombalina': temas e hipóteses," *Revista de Historia,* IX, 81- 99.

McEvedy, Colin. (1972). *The Penguin Atlas of Modern History (to 1815).* London: Penguin.

McGowan, Bruce. (1981a). *Economic Life in Ottoman Europe.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

McGowan, Bruce. (1981b). "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces Within the Context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries," *International Journal of Turkish Studies,* II, 1, 57-63.

McGuire, Robert A. & Ohsfeldt, Robert L. (1984). "Economic Interests and the American Constitution: A Qualitative Rehabilitation of Charles A. Beard," *Journal of Economic History, XLIV, 2,* 509-519.

Mackay, D. L. (1974). "Direction and Purpose in British Imperial Policy, 1793-1801," *Historical Journal, XVII,* 3,487-501.

McKeown, Thomas. (1976). *The Modern Rise of Population.* New York: Academic Press.

McKeown, Thomas C. & Brown, R. G. (1969). "Medical Evidence Related to English Population Changes in the Eighteenth Century," in M. Drake, ed., *Population in Industrialization.* London: Methuen, 40-72. (Originally published in *Population Studies,* 1955.)

McKeown, T.. Brown, R. G. & Record, R. G. (1972). "An Interpretation of the Modern Rise of Population in Europe," *Population Studies, XXVI,* Part 3, 345-382.

McKeown, T. & Record, R. G. (1962). "Reasons for the Decline of Mortality in England and Wales During the Nineteenth Century," *Population Studies,* XVI, Part 2, 94-122.

Mackesy, Piers. (1964). *The War for America, 1775-1783.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Mackrell, J. Q. C. (1973). *The Attack on 'Feudalism' in Eighteenth-Century France.* London: Routledge & Kegan Paul.

Macmillan, David S. (1970). "The Scottish-Russian Trade: Its Development, Fluctuations, and Difficulties, 1750-1796," *Canadian-American Slavic Studies,* IV, 3,426-442.

Macmillan, David S. (1973). "Paul's 'Retributive Measures' of 1800 Against Britain: The Final Turning-Point in British Commercial Attitudes towards Russia," *Canandian-American Slavic Studies,* VII, 1, 68-77.

Macmillan, David S. (1979). "Problems in the Scottish Trade with Russia in the Eighteenth Century: A Study in Mercantile Frustration," in A. G. Cross, éd., *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contrasts and Comparisons.* Newton, MA: Oriental Research Partners, 164-180.

McNeill, William H. (1964). *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

McNeill, William H. (1976). *Plagues and Peoples.* Garden City, NY: Anchor Press. McNeill, William H. (1982). *The Pursuit of Power.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

McNickle, D'Arcy (1957). "Indian and European: Indian-White Relations from Discovery to 1887," *Annals of the A.A.P.S.S.,* CCCXI, May, 1-11.

McPhee, Allan. (1926). *The Economic Revolution in British West Africa.* London: Geo. Routledge & Sons. Madariaga, Isabel de. (1962). *Britain, Russia, and the Armed Neutrality of 1780.* New Haven, CT: Yale University Press.

Madariaga, Isabel de. (1974). "Catherine II and the Serfs: A Reconsideration of Some Problems," *Slavonic and East European Review, 111,* No. 126, 34-62.

Madariaga, Salvador de. (1948). *The Fall of the Spanish American Empire.* New York: Macmillan. Mahan, Capt. Alfred T. (1893). *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812, 2* vols. London: Sampson Low, Marston.

Maier, Pauline. (1971). "Revolutionary Violence and the Relevance of History," *Journal of Interdisciplinary History,* II, 1,119-136.

Maier, Pauline. (1972). *From, Resistance to Revolution: Colonial Radicals and the Development of American Opposition to Great Britain, 1765-1776.* New York: Alfred A. Knopf.

Main, Gloria L. (1983). "The Standard of Living in Colonial Massachusetts," *Journal of Economic History,* XLIII, 1,101-108.

Main, Jackson Turner. (1960). "Charles A. Beard and the Constitution: A Critical Review of Forrest McDonald's We the People," *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XVIII, 1, 86-102.

Main, Jackson Turner. (1961). *The Antifederalists: Critics of the Constitution, 1781-1788.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Main, Jackson Turner, (1965). *The Social Structure of Revolutionary America.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Manchester, Alan K. (1931). "The Rise of the Brazilian Aristocracy," *Hispanic American Historical Review,* XI, 2,145-168.

Manchester, Alan K, (1933). *British Preeminence in Brazil: Its Rise and Decline.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Manchester, Alan K. (1957). "The Recognition of Brazilian Independence," *Hispanic American Historical Review,* XXXI, 1, 80-96.

Manfred, Alfred Z, (1961). *La Grande Revolution française du XVIIIe siècle.* Moscow: Ed. en langues étrangères.

Mann, Julia de Lacy. (1958). "The Textile Industry: Machinery for Cotton, Flax, Wool, 1760-1850," in C. Singer et al, *A History of Technology,* IV; *The Industrial Revolution, c. 1750 to c. 1850.* Oxford: Clarendon Press, 277-307.

Manning, Patric. (1969). "Slaves, Palm-Oil, and Political Power on the West African Coast," *African Historical Studies,* II, 2, 279-288.

Manning, Patrick. (1979). "The Slave Trade in the Bight of Benin, 1640-1890," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 107-141.

Manning, Patrick. (1981). "The Enslavement of Africans: A Demographic Model," *Canadian Journal of African Studies,* XV, 3,499-526.

Manning, Patrick. (1982). *Slavery, Colonialism and Economic Growth in Dahomey, 1640-1960.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Mansuy, Andie. (1974). "L'impérialisme britannique et les relations coloniales entre le Portugal et le Brésil: un rapport de l'Amiral Campbell au Foreign Office (14 août 1804)," *Cahiers des Amériques Latines,* Nos. 9/10,131-191.

Mantoux, P. (1928). *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century,* 2nd rev. ed. London: Jonathan Cape.

Mantran, Robert. (1959). "L'évolution des relations entre la Tunisie et l'empire ottoman du XVIe du XIXe siècle," *Cahiers de Tunisie,* VII, 2e-3e trimestres, Nos. 26/27, 319-333.

Mantran, Robert. (1962). *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle,* Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul. Paris: Lib. A. Maison-neuve.

Mantran, Robert. (1984). *L'empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société.* London: Variorum Reprints.

Manuel, Frank E. (1938). "The Luddite Movement in France," *Journal of Modern History,* X, 2,180-211.

Marczewski, Jean. (1961a). "Y a-t-il eu un "take off en France?," *Cahiers de l'I.S.E.A.,* Suppl. au No. Hi, (Série AT), No. 1), 69-94.

Marczewski, Jean. (1961b). "Some Aspects of the Economic Growth of France, 1660-1958," *Economic*Development *and Cultural Change,* IX, 2, 369-386.

Marczewski, Jean. (1963). "The Take-Off Hypothesis and French Experience," in W. W. Rostow, éd., *The Economics of Take-Off into Sustained Growth.* London: Macmillan, 119-138.

Marczewski, Jean. (1965). "Le produit physique de l'économie française de 1789 à 1913 (comparaison avec l'Angleterre)," *Cahiers de l'I.S.EA.,* AF (4), No. 163, vii-cliv.

Mardin, Şerif. (1969). "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire," *Comparative Studies in Society and History,* XI, 3, 258-281.

Margadant, Ted W. (1983). "Local Elites and the Revolutionary Reconstruction of the French State," paper delivered at Fourth International Conference of Europeanists, Washington, DC, Oct. 13-15, mimeo.

Markov, Walter. (1960). "Les 'Jacquesroutins'," *Annales historique de la Révolution française,* XXXII, avr.-juin, 163-182.

Markovitch, Tihomir J. (1965, 1966a-c). "L'industrie française de 1789 à 1964," *Cahiers de l'I.S.EA,,* AF, 4, No. 163, juil. (1965); AF, 5, No. 171, mars (1966a); AF, 6, No. 174, juin (1966b); AF, 7, No. 179, nov. (1966c).

Markovitch, Tihomir J. (1968). "L'industrie française au XVIIIe siècle: L'industrie lainière à la fin du règne de Louis XIV et sous la Régence," *Economies et sociétés, II,* 8,1517-1697.

Markovitch, Timohir J. (1974). "La révolution industrielle: le cas de la France," *Revue d'histoire économique et sodale,* LU, 1,115-125.

Markovitch, Timohir /. (1976a). "La croissance industrielle sous l'Ancien Régime," *Annales E.S.C.,* XXXI, 3, 644-655.

Markovitch, Tihomir J. (1976b). *Histoire des industries françaises,* I: *Les industries lainières de Colbert à la Révolution,* Travaux de Droit, d'Economie, de Sociologie et de Sciences Politiques, No. 104. Genève: Lib. Droz.

Marshall, J. D. (1968). *The Old Poor Law, 1795-1834.* London: Macmillan.

Marshall, Peter J. (1962). "Radicals, Conservatives, and the American Revolution," *Past and Present,* No. 23, 44-56.

Marshall, Peter J. (1964a). "The First and Second British Empires: A Question of Demarcation," *History, XLIX,* No. 165,13-23.

Marshall, Peter J. (1964b). "The British Empire and the American Revolution," *Huntington Library Quarterly XXVII, 2,*135-145.

Marshall, Peter, J. ed. (1968). *Problems of Empire: Britain and India, 1757-1813.* London: George Allen & Unwin.

Marshall, Peter J. (1975a). "Economic and Political Expansion: The Case of Oudh," *Modern Asian Studies,* IX, 4,465-482.

Marshall, Peter J. (1975b). "British Expansion in India in the Eighteenth Century: A Historical Revision," *History, LX,* No. 198,28-43.

Marshall, Peter J. (1976). *East Indian Failures: The British in Bengal in Eighteenth Century.* Oxford: Clarendon Press.

Marshall, Peter J. (1980). "Western Arms in Maritime Asia in the Early Phases of Expansion," *Modern Asian* Studies, XIV, 1,13-28.

Martin, Bradford G. (1976). *Muslim Brotherhoods in Nineteenth-Century Africa.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press.

Martin, Gaston. (1930). "Capital et travail à Nantes au cours du XVIIIe siècles," *Revue d'histoire économique et social,* XVIII, 1, 52-85.

Martin, Gaston. (1931). *Nantes au XVIIIe siècle: L'ère des négriers (1714-1774).* Paris: *Lib.* Felix Alean.

Martin, Gaston. (1948). *Histoire de l'esclavage dans les colonies françaises.* Paris: Presses Universitaires de France.

Martin, Phyllis M. (1972). The *External Trade of the Loango Coast, 1576-1870: The Effects of Changing Commercial Relations on the Vili Kingdom, of Loango.* Oxford: Clarendon Press.

Marwick, W. H. (1924). "The Cotton Industry and the Industrial Revolution in Scodand," *Scottish Historical Review, XXI,* 207-218.

Marx, Karl (1967). *Capital,* 3 vol. New York: International Publishers. (Originally published . 1894).

Marzahl, Peter. (1974). "Creoles and Government: The Cabildo of Popayán," *Hispanic American Historical Review,* LIV, 4,636-656.

Mason, Michael. (1969). "Population Density and 'Slave Raiding' The Case of the Middle Belt of Nigeria," *Journal of African History, X,* 4, 551-564.

Mason, Michael. (1971). "Population Density and 'Slave Raiding'-A *Reply "Journal of African History,* XII, 2, 324-327.

Masson, Paul. (1911). *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle.* Paris: Lib. Hachette.

Mathias, Peter. (1969). *The First Industrial Nation.* Tondon: Methuen.

Mathias, Peter. (1973). "Capital, Credit and Enterprise in the Industrial Révolution," *Journal of European Economic History,* II, 1,121-143.

Mathias, Peter. (1979a). "British Industrialization: "Unique or Not?," in *The Transformation of England.* Tondon: Methuen, 3-20. (Originally published *va Annales E.S.C.,* 1972.)

Mathias, Peter. (1979b). "Skills and the Diffusion of Innovations from Britain in the Eighteenth Century," in *The Transformation of England.* Tondon: Methuen, 21-44. (Originally published in *Transactions of the Royal Historical Society,* 1975.)

Mathias, Peter. (1979c). "Who Unbound Prometheus? Science and Technical Change, 1600-1800," in *The Transformation of England.* Tondon; Methuen, 45-71. (Originally published 1972.)

Mathias, Peter. (1979d). "The Social Structure *in* the Eighteenth Century: *A* Calculation by Joseph Massie," in *The Transformation of England.* Tondon: Methuen, 171-189. (Originally published 1957.)

Mathias, Peter. (1986). "British Trade and Industry, 1786-1986," in S. Foreman, ed., *Striking a Balance... The Board of Trade, 1786-1986,* Tondon: HMSO, 1-21.

Mathias, Peter & O'Brien, Patrick. (1976). "Taxation in Britain and France, 1715-1810," *Journal of European Economic History, V,* 3, 601-650.

Mathiez, Albert. (1923-1924). *La Revolution française.* Paris: Armand Colin.

Mathiez, Albert. (1931). "Tes corporations ont-elles été supprimés en principe dans la nuit du 4 août 1989?" *Annales historiques de la Révolution française, VIII,* No. 45, 252-257.

Matsui, Toru. (1968). "On the Nineteenth-Century Indian Economie History-A Review of a 'Reinterpretation,' " *Indian Economie and Social History Review,* 1,1,17-33.

Matthewson, Timothy M. (1979). "George Washington's Policy Toward the Haitian Revolution," *Diplomatic History,* III, 3, 321-336.

Mattoso, Katia M. de Queirós. (1970). "Conjoncture et société au Brésil à la fin du XVIIIe siècle," *Cahiers des Amériques Latines,* Série "Sciences de l'Homme," No. 5, janv.-juin, 33-53.

Mauro, Frederic. (1972). "A conjuntura atlántica e a Independencia do Brasil," in C. G. Mota, org., *1822: Dimensões,* São Paulo: Ed. Perspectiva, 38-47,

Maxwell, Kenneth R. (1968). "Pombal and the Nationalization of the Luso-Brazilian Economy," *Hispanic American Historical Review, XLVIII,* 4, 608-631.

Maxwell, Kenneth R. (1973). *Conflicts and Conspiracies: Brazil and Portugal, 1750-1808.* Cambridge, Engl:: At the University Press.

Mayer, Margit *Se* Fay, Margaret A. (1977). "The Formation of the American Nation-State," *Kapitalistate,* No. 6, Fall, 39-90. Mazauric, Claude. (1965). "Vendée et chouannerie," *La Pensée, n.s.,* No. 124, 54-85.

Mazauric, Claude. (1967). "Réflexions sur une nouvelle conception de la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française,* XXXIX, No. 189, 339-368.

Mazauric, Claude. (1969). "Bilan et perspectives de recherches: L'histoire du XVIIIe siècle et de la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française, XLI,* 4, No. 198, 667-685.

Mazauric, Claude. (1970). *Sur la Révolution française. Contributions à la révolution bourgeoise.* Paris: Ed. Sociales.

Mazauric, Claude. (1975). "Quelques voies nouvelles pour l'histoire politique de la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française, XI.V1I,* No. 219,134-173.

Mazauric, Claude. (1985). "Autopsie d'un échec: La résistance à l'anti-Révolution et la défaite de la Contre-Révolution," in F. Lebrun & R. Dupuy, cds., *Les résistances à la Révolution.* Paris: Imago, 237-244.

M'Bokolo, Elikia. (1980). *De l'abolition de la traite à la conquête continentale, 1800-1870.* Paris: Centre d'études africaines, mimeo.

Meillassoux, Claude. (1971a). "Introduction," in *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 3-86.

Meillassoux, Claude. (1971b). "Le commerce pré-colonial et le développement de l'esclavage à Gübu du Sahel (Mali)," in C. Meillassoux, éd., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 182-195.

Meinig, D. W. (1986). *The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History,* I: *Atlantic America, 1492-1800.* New Haven, CT: Yale University Press.

Mendels, Franklin. (1972). "Proto-industrialization: The First: Phase of the Industrialization Process," *Journal of Economic History.* XXXII, 1, 241-261.

Metcalf, George. (1987). "A Microcosm of Why Africans Sold Slaves: Akan Consumption Patterns in the 1770s," *Journal of African History,* XXVIII, 3, 377-394.

Metcalfe, G. E. (1962). *MacLean of the Gold Coast: The Life and Times of George Maclean, 1801-1847.* London: Oxford University Press.

Mettas, Jean. (1975). "La traite portugaise en Haute Guinée, 1758-1797: Problèmes et méthodes," *Journal of African History,* XVI, 3, 343-363.

Meuvret, Jean. (1971a). "Les oscillations das prix des céréales aux XVIIe et XVIIIe siècles en Angleterre et dans les pays du bassin parisien," in *Etudes d'histoire économique.* Paris: Lib. Armand Colin, 113-124. (Originally published *inRevue d'histoire moderne et contemporaine,* 1969.)

Meuvret, Jean. (1971b). "L'agriculture en Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles," *inEtudes d'histoire économique.* Paris: Lib. Armand Colin, 163-181. (Originally published in *Relazioni delX Congresso Internazionale di Scienze Storiche,* 1955.)

Meuvret, Jean. (1971c). "Domaines ou ensembles territoriaux?" in *Etudes d'histoire économique.* Paris: Lib. Armand Colin, 183-191. (Originally published in Première *conférence internationale d'histoire économique,* 1960.)

Meuvret, Jean. (1971 d). "La vaine pâture et le progrès agronomique avant la Révolution," *inEtudes d'histoire économique.* Paris: Lib. Armand Colin, 193-196. (Originally published in *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* 1969.)

Meuvret, Jean. (1971e). "Les crises de subsistance et la démographie de la France d'Ancien Régime," in *Etudes d'histoire économique.* Paris: Lib. Armand Colin, 271-278. (Originally published in *Population* 1946.)

Meyer, Jean. (1960). "Le commerce négrier nantais "(1774-1792)," *Annales E.S.C.,* XV, 1,120-129.

Meyer, Jean. (1966). *La noblesse bretonne au XVIIIe siècle, 2* vols. Paris: S.E. V.P.E.N.

Meyer, Jean. (1969). *L'armement nantais dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle.* Paris: S.E.V.P.E.N.

Meyer, Jean. (1979a). "La guerre d'indépendence américaine et les problèmes navals européens. Rapports de force et iniuence sur le conflit," in la Révolution américaine et l'Europe, Colloques Internationaux du CNRS, No. 577. Paris: Ed. du CNRS, 187-217.

Meyer, Jean. (1979b). "Les difficultés de commerce franco-américain vues de Nantes (1776-1790)," French Historical Studies, XI, 2,159-183.

Meyers, Allan. (1971). "Slavery in the Hausa-Fulani Emirates," in D. McCall & W. Bennett, eds., *Aspects of West African Islam,* Boston University Papers on Africa, Vol. V. Boston, MA: Boston University African Studies Center, 173-184.

Michalet, Charles-Albert. (1968). "Economie et politique chez Saint-Just. L'exemple de l'inflation," *Annales historiques de la Revolution française,* LV, No. 191, 60-110.

Michoff, Nicolas V. (1970). *Contribution à l'histoire du commerce de la. Turquie et de la Bulgarie, VI: Auteurs français, allemands et anglais.* Sofia: Bulg. Akad. na nauike.

Middlekauff, Robert, éd. (1964). Bacon's Rebellion, *Berkeley Series in American History.* Chicago, IL: Rand McNally.

Miller, Alexandre. (1926). *Essai sur l'histoire des institutions agraires de la Russie centrale du XVIe au XVIIIe siècles.* Paris: Marcel Giard.

Milward, Alan S. & Saul, S.B. (1973). *The Economie Development of Continental Europe, 1780-1870.* London: George Allen & Unwin.

Minchinton, Walter, E. (1969). "Introduction," in Walter E. Minchinton, ed., *The Growth of English Overseas 'Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* London: Methuen, 1-63.

Minchinton, Walter, E. (1973). "Patterns of Demand, 1750-1914," in CM. Cipolla, ed., *Fontana Economic History of Europe,* III: *The Industrial Revolution.* London: Collins/Fontana, 77-186.

Minchinton, Walter, E. (1979). "The Trangular Trade Revisted," in H.A. Gemery & J.S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market.* New York: Academic Press, 331-352.

Mingay, G. E. (1956). "The Agricultural Depression, 1730-1750," *Economic History Review,* 2nd ser., VIII, 3, 323-338.

Mingay, G. E. (1960). "The Large Estate in Eighteenth-Century England," in *First International Conference of Economic History,* Stockholm. Paris & La Haye: Mouton, 367-383.

Mingay, G. E. (1963). "The 'Agricultural Revolution' in English History: A Reconsideration," *Agricultural History* XXXVII, 3,123-133.

Mingay, G. E. (1969). "Dr. Kemdge's 'Agricultural Revolution': A Comment," *Agricultural History,* XLIII, 4, 477-481.

Mingay, G. E., ed. (1977). *The Agricultural Revolution: Changes in Agriculture, 1650-1880.* London: Adam & Charles Black. Misra, B. B. (1959). *The Central Administration at the East India Company, 1773-1834.* Manchester, Engl.: Manchester University Press.

Mitchell, Harvey. (1968). "The Vendee and Counter-Revolution: A Review Essay," *French Historical Studies,* V, 4,405-429.

Mitchell, Harvey. (1974). "Resistance to the Revolution in Western France," *Past and Present,* No. 63, 94-131.

Mitchison, Rosalind. (1959). "The Old Board of Agriculture (1793-1822)," *English Historical Review,* LXXIV, No. 290,41-69.

Mokyr, Joel. (1974). "The Industrial Revolution in the Low Countries in the First Half of the Nineteenth Century: A Comparative Case Study," *Journal of Economic History,* XXXIV, 2, 365-391.

Mokyr, Joel. (1977). "Demand vs. Supply in the Industrial Revolution," *Journal of Economic History,* XXXVII, 4, 981-1008. Mokyr, Joel. (1984). "Demand versus Supply in the Industrial Revolution: A Reply," *Journal of Economic History,* XLIV, 3,806-809.

Mokyr, Joel & Savin, N. Eugene. (1976). "Stagflation in Historical Perspective: The Napoleonic Wars Revisited," in P. Uselding, ed., *Research in Economic History,* Vol. I. Greenwich, CT: Greenwood Press, 198-259.

Montgolfier, Bernard de. (1980). *Il y a cent cinquante ans . . . Juillet 1830.* Paris: Musée Carnavalet.

Moore, Barrington, Jr. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy.* Boston: Beacon Press.

Moosvi, Shireen. (1973). "Production, Consumption, and Population in Akbar's Time," *Indian* Economic and Social History Review, X, 2,181-195.

Moosvi, Shireen. (1977). "Note on Professor Alan Heston's 'The Standard of Living in Akbar's Time: A Comment,'" *Indian Economic and Social History Revdw,* XIV, 3, 359-374.

Morgan, Edmund S. (1967). "The Puritan Ethic and the American Revolution," *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XXIV, 1, 3-43.

Morgan, Edmund S. (1973). "Conflict and Consensus in the American Revolution," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays on the American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 289-309."

Morgan, Edmund S. (1977). *The Birth of the Republic, 1763-1789,* rev. ed. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Morgan, Edmund S. & Helen M. (1953). *The Stamp Act Crisis: Prelude to Revolution.* Chapel Hill, NC: University ofNorth Carolina Press.

Morgan, Valerie. (1971). "Agricultural Wage Rates in Late Eighteenth-Century Scotland," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIV, 2,181-201.

Morin, Victor. (1949). "La 'république canadienne' de 1838," *Revue d'histoire de l'Amérique française,* II, 4, 483- 512.

Morineau, Michel. (1965). "Le balance du commerce franco-néerlandais et le resserrement économique des Provinces-Unies au XVt-lIe siècle," *Economisch-Historisch Jaarboek,* XXX, 170-233.

Morineau, Michel. (1969a). "Histoire sans frontière: Prix et 'révolution agricole," *Annales E.S.C.,* XXIV, 2, 403-423.

Morineau, Michel. (1969b). "Réflexions tardives et conclusions prospectives," in J. Gov & E. LeRoy Ladurie, eds., *Les fluctuations de la dime.* Paris & La Haye: Mouton, 320-333.

Morineau, Michel. (1971). *Les faux-semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle.* Paris: Lib. Armand Colin.

Morineau, Michel. (1972a). "L'ankylose de l'économie méditerranéenne au XVIIIe et au début de XIXe siècles: le rôle de l'agriculture," in *Cahiers de la Méditerranée,* sér. spec, No. 1, journées d'études des 12 et 13 mai, Nice, 95-105.

Morineau, Michel. (1972b). "Budgets popularies en France au XVIIIe siècle," *Revue de'histoire économique et sociale,* L, 2, 203-237; L, 4,449-481.

Morineau, Michel. (1974a). "A la Halle de Charleville: Fourniture et prix des grains ou les mécanismes du marché (1647-1821)," in *Actes du 95e Congrès National des Sociétés Savantes, Ráms, 1970, Section d'histoire moderne et contemporaine.* Paris: Bibliothèque Nationale, II, 159-222.

Morineau, Michel. (1974b). "Révolution agricole, Révolution alimentaire, Révolution démographique," *Annales de démographie historique,* 335-371.

Morineau, Michel. (1976a). "Le rose et le vert," *Annales E.S.C.,* XXXI, 2, 467-510.

Morineau, Michel. (1976b). "Les problèmes de la modernisation des structures économiques et sociales dans une économie multisectorielle," in *Fifth International Conference of Economic History,* Leningrad,1970. The Hague: Mouton, VII, 42-72.

Morineau, Michel. (1978). "Trois contributions au colloque de Gôttingen," in E. Hinrichs et al., eds., *Von Ancien Regime zur Franzosischen Revolution.* Gôttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 374-419.

Morineau, Michel. (1980a). "La dime et l'enjeu," *Annales historiques de la Révolution française,* LU, 2, No. 240, 161-180.

Morineau, Michel. (1980b). "Budgets de l'Etat et gestion des finances royales en France au dix-huitième siècle," *Revue historique.*, CCLXIV, 2, No. 536, 289-336.

Morineau, Michel. (1985). "Raison, Révolution et Contre-Révolution," in F. Lebrun & R. Dupuy, eds., *Les résistances à la Révolution.* Paris: Imago, 284-291.

Morris, Morris David. (1968). "Towards a Re-interpretation of the 19th Century Indian Economic History," *Indian Economic and Social History Review,* V., 1,1-16.

Morris, Morris David & Stein, Burton. (1961). "The Economic History of India: A Bibliographic Essay," *Journal of Economic History,* XXI, 2,179-207.

Morris, Richard B. (1946). *Government and Labor in Early America,* New York: Columbia University Press.

Morris, R. J. (1979). *Class and Class Consciousness in the Industrial Revolution, 1780-1850.* London: Macmillan.

Mota, Carlos Guilherme. (1967). *Idéia de revolução no Brasil no final do século XVIII.* Sáo Paulo: Universida.dede Sáo Paulo.

Mota, Carlos Guilherme. (1972). "Europeus no Brasil à Epoca da Independence: Um Estudo," in C.G. Mota, éd., 1822: *Dimensões.* Sáo Paulo: Ed. Perspectiva, 56-73.

Mota, Carlos Guilherme. (1973). "Efectos dos movimentos sociais brasileiros no politica metropolitana: a 'revolução' nordestina de 1817," *Luso-Brazilian Review,* X, 1, 76-85.

Moreaux, Philippe. (1968). "Truck-System et revendications sociales dans la sidérurgie luxembourgeoise du XVIIIe siècle," *Mãanges offerts à G. Jacquemyns.* Bruxelles: Université Libre de Bruxelles, 527-530.

Mourlot, F. (1911). "La Crise de l'industrie drapiere à Sedan, en 1788," *Revue historique ardennaise,* XVIII, mai-juin, 104-106.

Mouser, Bruce L. (1973). "Trade, Coasters, and Conflict in the Rio Pongo from 1790-1808," *Journal of African History,* XIV, 1,45-64.

Mouyabi, Jean. (1976). "La Piste des Esclaves et des Portages," Mémoire de D.E.A.. Dép. d'Histoire, Université de Brazzaville.

Mouyabi, Jean. (1979). "Essai sur le commerce précolonial et protocolonial au Congo méridional (XVIIe- début XXe siècle)," Thèse 3e cycle,- E.H.E.S.S., Paris.

Mui & Mui, Loma H. (1963). "The Commutation Act and the Tea Trade in Britain, 1784-1793," *Economic History Review,* 2nd ser., XVI, 2, 234-253.

Mui & Mui, Lorna H. (1975). "'Trends in Eighteenth Century Smuggling' Reconsidered," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVIII, 1, 28-43.

Mukherjee, Nolmani. (1962). *The Ryotwari System, in Madras, 1792-1827.* Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.

Mukherjee, Nolmani & Frykenberg, Robert Eric. (1969). "The Ryotwari System and Social Organization in the Madras Presidency," in R.E. Frykenberg, ed., *Land Control and Social Structure in Indian History.* Madison, WI: University of Wisconsin Press, 217-226.

Mukherjee Ramkrishna. (1955). *The Rise and Fall of the East India Company.* Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Mukherjee, Rudrangshu. (1982). "Trade and Empire in Awadh, 1765-1804," *Past and Present,* No. 94, 85-102.

Miiller, Birgit. (1985). "Commodities as Currencies: The Integration of Overseas Trade into the Internal Trading Structure of the Igbo of South-East Nigeria," *Cahiers d'études africaines,* XXV, 1, No. 97, 57-77.

Mullet, Ch. F. (1946). "The Cattle Distemper in Mid-Eighteenth Century England," *Agricultural History,* XX, 3,144-165.

Munger, Frank. (1981). "Contentious Gatherings in Lancashire, England, 1750-1830," in Louise A. Tilly & Charles Tilly, eds., *Class Conflict and Collective Action.* Beverly Hills, CA: Sage, 73-109.

Muñoz Qraá, Garlos E. (1960). "Pronóstico de la independencia de América, y un proyecto de Monarquias en 1781," *Revista de historia de América,* No. 50, 439-473.

Munro, J. Forbes. (1976). *Africa and the International Economy, 1800-1960.* London: J. M. Dent & Sons.

Murphy, James & Higonnet, Patrice. (1973). "Les deputes de la noblesse aux Etats généraux de 1789," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XX. 2, 230-247.

Murphy, Orville T. (1966). "DuPont de Nemours and the Anglo-French Conimcerial Treaty of 1786," *Economie History Review,* 2nd ser., XIX, 3, 569-580.

Musson, A. E. (1972). Introduction," in A.E. Musson, ed., *Science, Technology and Economie Growth in the Eighteenth Century.* London: Methuen, 1-68.

Musson, A. E. (1976). "Industrial Motive Power in the United Kingdom, 1800-70," *Economie History Review,* 2nd ser., XXIX, 3,415-439. n.a. (1960). "Conference Report: The Origins of the Industrial Revolution," Past and Present, No. 17, 71-81.

Naff, Thomas. (1963). "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789- 1807," *Journal of the American Oriental Society,* LXXXIII, 3, 295-315.

Naim, Tom. (1964). "The English Working Class," *New Left Review,* No. 24,43-57.

Namier, Lews B. (1930). *Englandin the Age of the American Revolution.* London: Macmillan.

Namier, Lewis B. (1957). *The Structure of Politics at the Accession of George III,* 2nd ed., London: Macmillan.

Naqui, H. K. (1968). *Urban Centres and Industries in Upper India, 1556-1803.* New York: Asia Pubi. House.

Nash, Gary B. (1976a). "Social Change and the Growth *of* Prerevolutionary Urban Radicalism," in A. F. Young, ed., *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 3-36.

Nash, Gary B. (1976b). "Urban Wealth and Poverty in Pre-Revolutionary America," *Journal of Interdisciplinary History,* VI, 4, 545-584.

Nash, Gary B. (1979). *The Urban Crucible: Social Change, Political Consciousness, and the Origins of the American Revolution.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Nash, Gary B. (1984). "Social Development," in Jack P. Greene & J.R. Pole, eds., *Colonial British America: Essays in the New History of the Early Modern Era.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 233- 261.

Nash, Gary B. (1986). Race, *Class, and Politics: Essays on American Colonial Revolutionary Society.* Urbana, IL: University of Illinois Press.

Nash, R. C. (1985). "Irish Atlantic Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," *William and Mary Quarterly,* 3rd ser., XLII, 3, 329-356.

Nathan, James A., (1980). "The Heyday of the Balance of Power: Frederick the Great and the Decline of the Old Regime," *Naval War College Review,* XXXIII, 4, Seq. 280, 53-67.

Navarro Garcia, Luis. (1975). *Hispanoamérica en el siglo XVIII.* Sevilla: Pubi, de la Universidad de Sevilla. Neale, R. S. (1966). "The

Standard of Living, 1780-1844: A Regional and Class Study," *Economic History Review,* 2nd ser., XIX, 3, 590-606.

Neale, Walter, C. (1962). *Economic Change in Rural India: Land and Tenure and Reform, 1800-1955.* New Haven, CT: Yale University Press.

Neatby, Hilda. (1966). *Quebec: The Revolutionary Age, 1760-1791.* Toronto: McClelland & Stewart.

Nef, John U. (1943). "The Industrial Revolution Reconsidered," *Journal of Economic: History,* III, 1,1-31.

Nef, John U. (1954). "The Progress of Technology and die Growth of Large-Scale Industry in Great Britain, 1540-1640," in E.M. Carus-Wilson, éd., *Essays in Economic History, Vol.* I. London: Edward Arnold, 88- 107. (Originally published *in Economic History Review,* 1934.)

Nef, John U. (1957). "'Coal Mining and Utilization," in C. Singer *etal, A History of Technology. Ill: From the Renaissance to the Industrial Revolution, c. 1500-c. 1750.* Oxford: Clarendon Press, 72-88.

Nef, John U. (1968). "Industrie: I. la civilisation industrielle," *Encyclopedia Universalis,* Vol. *VIII.* Paris: Encyclopedia Universalis France, 966-972.

Nelson, William H. (1961). *The American Tory.* Oxford: Clarendon Press.

Nelson, William H. (1965). "The Revolutionary Character of the American Revolution," *American Historical Review,* LXX, 4, 998-1014.

Nettels, Curtis P. (1952). "British Mercantilism and the Economic Development of the Thirteen Colonies," *journal of Economic History,* XII, 2,105-114.

Nettels, Curtis P. (1962). *The Emergence of a National Economy 1775-1815,* Vol. 11 *of The Economic History of the United States.* New York: Holt, Rinehart, & Winston.

Neumann, William L. (1947). "United States Aid to the Chilean Wars of Independence," *Hispanic American Historical Review,* XX-VII, 2, 204-219.

Newbury, Colin W. (1961). *The Western. Slave Coast and. Its Rulers: European Trade and Administration Among the Yoruba and Adja-speaking peoples of South-Western Nigeria, Southern Dahomey and Togo.* Oxford: Clarendon Press.

Newbury, Colin, W. (1966). "North African and Western Sudan Trade in the Nineteenth Century: A Re-evaluation," *journal of African History,* VII, 2, 233-246.

Newbury, Colin, W. (1969). "Trade and Authority in West Africa From 1850 to 1880," in L.H. Gann & P. Duignan, eds.. *Colonialism in Africa,* I: *The History and Politics of Colonialism, 1870-1914.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 66-99.

Newbury, Colin W. (1971). "Price and Profitability in Early 19th Century West African Trade," in C. Meillassoux, ed., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 91-106.

Newbury, Colin W. (1972). "Credit in Early Nineteenth Century West African Trade," *Journal of African History,* XIII, 1, 81-95.

Newman, K, (1983). "Anglo-Dutch Commercial Co-operation and the Russian Trade in the Eighteenth Century," in W. T. Wieringa *etal., The Interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic Region, 1400- 1800.* Leiden: Martinus Nijhoff, 95-104.

Nicholls, David. (1978). "Race, couleur et indépendance en Haïti (1804-1825)," *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* XXV, 2,177-212.

Nicholas, Maurice. (1967). "A propos du traité de Paris, 1763: Arpents de neige ou lies à sucre?" *Revue Historique de l'Armée,* XXIII, 3, 73-77.

Nightingale, Pamela. (1970). *Trade and Empire in Western India, 1784-1806.* Cambridge: Engl. At the University Press.

Nolde, Boris. (1952-1953). *La formation de l'empire Russe; études, notes et documents,* Collection historique de l'institut d'études slaves, XV, 2 vols. Paris: Institut d'Etudes Slaves.

Nolte, Hans-Heinrich. (1981). *Der Aufsteig* Russlands *zur europaischen Grossmacht,* Stuttgart: Ernst Klett.

Nolte, Hans-Heinrich. (1982). "The Position of Eastern Europe in the International System in Early Modem Times," *Review,* IV, 1, 25-84.

Nórregãrd, Georg. (1966). *Danish Settlements in West Africa, 1658-1850.* Boston, MA: Boston University Press.

North, Douglass C. (1960). "The United States Balance of Payments, 1790-1860," in National Bureau of Economic Research, *Trends in the American Economy in the Nineteenth Century: Studies in Income and Wealth,* Vol. XXIV of the Conference on Research in Income and Wealth. Princeton, NJ: Princeton University Press, 573-627.

North, Douglass C. (1965). "The Role of Transportation in the Economic Development of North America," in *Les grandes voies maritimes dans le monde, XVe-XIXe siècles.* Paris: S.E.V.P.E.N., 209-246.

North, Douglass C. (1966). *The Economic Growth of the United States, 1790-1860.* New York: W. W. Norton.

North, Douglass, C. (1968). "Sources of Productivity Changes in Ocean Shipping, 1600- 1850," *Journal of Political Economy,* LXXVI, 5, 953-970.

North, Douglass C. (1974). *Growth and Welfare in the American Past: A New Economic History,* 2nd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

North, Douglass C. (1985). "Transaction Costs in History," *Journal of European Economic History,* XIV, 3, 557- 576.

Northrup, David. (1972). "The Growth of Trade Among the Igbo Before 1800," *Journal of African History,* XIII, 2, 217-236.

Northrup, David. (1976). "The Compatibility of the Slave and Palm Oil Trades in the Bight of Biafra," *Journal of African History,* XVII, 3, 353-364.

Northrup, David. (1978). *Trade Without Rulers: Pre-colonial Economic Development in South-Eastern Nigeria.* Oxford: Clarendon Press.

Nováis, Fernando A. (1979). *Portugal e Brasil na Crise do Antigo Sistema Colonial (1777-1808).* São Paulo: Ed. Hucitec.

Nussbaum, Frederick L. (1925). "American Tobacco and French Politics, 1783-89," *Political Science Quarterly,* XL, 4,497-516.

Nussbaum, Frederick L. (1933). "The Formation of the New East India Company of Galonné," *American Historical Review,* XXXVII, 3,475-497.

O'Brien, Bickford. (1955). "Ivan Pososhkov: Russian Critic of Mercantilist Principles," *American Slavonic and East European Review,* XIV, 4, 503-511.

O'Brien, Patrick K. (1959). "British Incomes and Property in the Early Nineteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., XII, 2, 255-267.

O'Brien, Patrick K. (1977), "Agriculture and Industrial Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., XXX, 1,166-1811.

O'Brien, Patrick K. (1983). "The Impact of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793-1815, on the Long Run Growth of the British Economy," Princeton University, Davis Center Seminar, mimeo.

O'Brien, Patrick K. (1988). "The Political Economy of British Taxation: 1660 to 1815," *Economic History Review,* 2nd ser., XLI, 1,1-32.

O'Brien, Patrick K. & Engerrnan, S. L. (1981). "Changes in Income and *Its* Distribution During the Industrial Revolution," in R.

Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I: *1700- 1860.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 164-181.

O'Brien, Patrick K. & Keyder, Caglar. (1978). *Economic Growth in Britain and Prance, 1780-1914.* London: George Allen & Unwin.

O'Brien, Patrick K. & Keyder, Caglar. (1979). "Les voies de passage vers la société industrielle en Grande-Bretagne et en France (1780-1914)," *Annales E. S. C,* XXXIV, 6,1284-1303.

Okoye, F. Nwabueze. (1980). "Chattel Slavery as the Nightmare of the American Revolutionaries," *Willwtm and Mary Quarterly,* 3rd ser., XXXVII, I, 3-28.

Okyar, Osman. (1987). "A New Look at the Problem of Economic Growth in the Ottoman Empire," *Journal of European Economic History, XVI. 1.* 7-49.

Oliver, Roland & Atmore, Anthony. (1981). *The African Middle Ages, 1400-1800.* Cambridge, Engl: Cambridge University Press.

Olivier, Pierre. (1936). *Les antecedents d'une revolution: Etudes sur le développement de la Société française de 1715 à 1789.* Paris: Lib. Marcel Rivière.

Oloruntimehin, B. Olatunji. (1971-1972). "The Impact of the Abolition Movement on the Social and Political Development of West Africa in the Nineteenth and Twentieth Centuries," *African Notes,* VII, 1, Third Term, 33-58.

Oloruntimehin, B. Olatunji. (1974). "The Western Sudan and the Coming of the French, 1800-1893," in J. F. A. Ajayi & M. Crowder, eds., *History of West Africa,* Vol. II. London, Longman, 344-379.

Osler, Pierre, dir. (1978). *Dictionnaire de citations français.* Paris: Usuels de Robert.

Ospina Vasquez, Luis, (1955). *Industria y protección en Colombia, 1810-1930.* Medellfn: Bibl. Colombiana de Ciencias Sociales FAES.

Ott, Thomas O. (1973). *The Haitian Revolution, 1789-1804.* Knoxville, TN: University of Tennessee Press.

Ouellet, Fernand. (1971). *Histoire économique et sociale du Québec, 1760-1850: Structures et conjoncture, 2* vols, Montréal: Ed. Fides.

Ouellet, Fernand & Hamelin, Jean. (1962). "La crise agricole dans le Bas-Canada (18021837)," *Etudes rurales,* No. 7, 36-57.

Owen, David Edward. (1934). *British Opium Policy in China and India.* New Haven, CT: Yale University Press.

Owen, Roger. (1981). *The Middle East in the World Economy, 1800-1914.* London: Methuen.

Ozouf, Mona. (1984). "War and Terror in French Revolutionary Discourse (1792-1794)," *Journal of Modern History,* LVI, 4, 579-597.

Pachoński, Jan & Wilson, Reuel K. (1986). *Poland's Caribbean Tragedy: A Study of Polish Legions in the Haitian War of Independence, 1802-1803.* Boulder, CO: East European Monographs.

Palmer, R. R. (1954). "The World Revolution of the West, 1763-1801," *Political Science Quarterly, LXIX,* 1, 1- 14.

Palmer, R. R. (1959,1964). *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800, 2* vols. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Palmer, R. R. (1967). "Polémique américaine sur le rôle de la bourgeoisie dans la Révolution française," *Annales historiques de la Révolution française, XXXIX,* No. 189, 369-380.

Palmer, R. R, (1971). *The World of the French Revolution.* New York: Harper & Row

Pandey, Cyan. (1981). *Economic Dislocation in Nineteenth Century Eastern U.P.: Some Implications of the Decline of Artisanal Industry in Colonial India,* Occasional Paper No. 37. Calcutta: Centre for Studies in Social Sciences.

Panikkar, Kavalam Madhava. (1953). *Asia and Western Dominance: A Survey of the Vasco da Gama Epoch of Asian History, 1498-1945.* London: George Allen & Unwin.

Pantaleão, Olga. (1946). *A penetração commercial da Inglaterra na America Espanhola de 1773-1783,* Boletim LXII. Univ. de São Paulo, Faculdade de Filosofia, Ciencias e Letras.

Pares, Richard. (1953). Review of V. T. Harlow, *The Founding of the Second British Empire, 1763-1793,* Vol. I, in *English Historical Review,* LXVIII, No. 266, 282-285.

Pares, Richard. (1960). *Merchants and Planters, Economic History Review,* Suppl. 4. Cambridge, Engl.: At the University Press.

Paret, Peter. (1964). "Colonial Experience and European Military Reform at the End of the Eighteenth Century," *Bulletin of the Institute of Historical Research,* XXXVII, No. 95, 47-59.

Paris, Robert. (1957). *Le Levant de 1660 à 1789,* Vol. V of G. Rambert, dir., *Histoire du Commerce de Marseille,* Paris: Pion.

Parker, Harold T. (1979). *The Bureau of Commerce in 1781 and Its Policies with Respect to French Industry.* Durham, NC: Carolina Academic Press.

Parker, R. A. C. (1955). "Coke of Norfolk and the Agrarian Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., VII, 2,156-166.

Parker, W. H. (1959). "A New Look at Unrest in Lower Canada in the 1830's," *Canadian Historical Review,* XL, 3, 209-218.

Parkinson, C. Northcote. (1937). *Trade in the Eastern Seas, 1793-1813.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Paskaleva, Virginia. (1965). "Einige Problème auf der Geschichte der Orientfrage in der Ersten Halite des 19. Jahrhunderts," in *Etudes historiques,* à l'occasion du XIIc Congrès International de Sciences Historiques-Vienne, août-septembre. Sofia: Académie des Sciences de Bulgarie, II, 185-205.

Paskaleva, Virginia. (1968). "Contribution aux relations commerciales des provinces balkaniques de l'Empire ottoman avec les états européens au cours du XVIIIe et la première moitié du XIXe s.," in *Etudes historiques,* à l'occasion du Vie Congrès International des Etudes Slaves-Prague. Sofia: Académie des Sciences de Bulgarie, IV, 265-292.

Patch, Robert W. (1985). "Agrarian Change in Eighteenth-Century Yucatan," *Hispanic American Historical Review,* LXV, *1,* 21-49.

Patterson, R. (1957). "Spinning and Weaving," in C. Singer *et ah,* eds., *A History of Technology,* III: *From the Renaissance to the Industrial Revolution, c. 1500-c. 1750.* Oxford: Clarendon Press, 151-180.

Payen, Jacques. (1969). *Capital et machine à vapeur au XVIIIe siècle: Les frères Périer et l'introduction en France de la machine à vapeur de Watt.* Paris & La Haye: Mouton.

Pearson, M. N. (1972). "Political Participation in Mughal India," *Indian Economie and Social History Review,* IX, 2,113-131.

Pereira, Miriam Halpern. (1986). "Portugal and the Structure of the World Market in the XVIIIth & XIXth Centuries," in W. Fischer *et ai,* eds., *The Emergence of a World Economy, 1500-1914, Parti: 1500-1850.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 279-300.

Pereira Sales, Eugenio. (1971). Los *primeras contactas entre Chile y los Estados Unidos, 1778-1809.* Santiago: Ed. Andres Bello.

Pérez Rojas, Reyes Antonio. (1978). "The Impact of the American Revolution on the Independence of Guatemala," in J. S. Tulchin,

éd., *Hemispheric Perspectives on the United States,* Westport, CT: Greenwood Press, 14-21.

Perkin, H. J. (1968). "The Social Causes of the British Industrial Revolution," *Transactions of the Royal Historical Society,* 5th ser., XVIII, 123-143.

Perkin, H. J. (1969). *The Origins of Modern English Society, 1780-1880.* London: Routledge & Kegan Paul.

Perkins, Bradford. (1955), *The First Rapprochement: England and the United States, 1795-1805.* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Perkins, Bradford. (1963). *Prologúelo* War: England and *the United States, 1805-1812.* Berkeley, CA: Universityof California Press.

Perkins, Bradford. (1964). *Castlereagh and Adams: England and the United States, 1812-1823.* Berkeley, CA; University of California Press.

Perkins, Dexter. (1927), *The Monroe Doctrine, 1823-1826.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Perlin, Frank. (1974). "Society in Crisis: Early 19th Century Western India in Demographic and Institutional Perspective," paper delivered at IVth European Conference on Modern South Asian Studies, Sussex, England, 173-193. Perlin,

Frank. (1978). "Of White Whale and Countrymen in the Eighteenth Century Maratha Deccan: Extended Class Relations, Rights, and the Problem of Rural Autonomy Under the Old Regime," *Journal of Peasant. Studies,* V, 2,172-237.

Perlin, Frank. (1979). "To Identify Change in an Old Regime Polity; Agrarian Transaction and Institutional Mutation in 17th to Early 19th Century Maharashtra," in *Asie du Sud: Traditions et changements,* Sèvres, 8-13 juillet 1978, CoUoques Internationaux du CNRS, No. 582. Paris: Ed. du CNRS, 197-204.

Perlin, Frank. (1980a). "Precolonial South Asia and Western Penetraton in the Seventeenth to Nineteenth Centuries: A Problem of Epistemological Status," *Review,* IV, 2, 267-306.

Perlin, Frank. (1980b). "A History of Money in Asian Perspective," *Journal of Peasant Studies,* VII, 2, 235-244.

Perlin, Frank. (1981). "The Precolonial State in History and Epistemology: A Reconstruction of Societal Formation in the Western Deccan from the Fifteenth to the Early Nineteenth Centuries," in H. Claessen & P. Skonik, eds,, *The Study of the State.* The Hague: Mouton, 275-302.

Perlin, Frank. (1983), "Proto-industrialization and Pre-colonial South Asia," *Past and Present,* No. 98, 30-95.

Perlin, Frank. (1984). "Growth of Money Economy and Some Questions of Transition in Late Pre-colonial India," *Journal '-of Peasant Studies,* VI, 3, 96-107.

Pérotin-Dumon, Anne. (1986). "Ambiguous Revolution in the Caribbean: The White Jacobins, 1789-1800," *Historical Reflections,* XIII, 2/3,499-516.

Perrot, Jean-Claude. (1975a). "Voies nouvelles pour l'histoire économique de la Révolution," *Annales historiques de la Révolution française,* XL VII, No. 219, 30-65.

Perrot, Jean-Claude. (1975b). *Genèse d'une ville moderne. Caen au XVIIIe siècle, 2* vols. Paris & La Haye: Mouton.

Perrot, Jean-Claude. (1976), "L'âge d'or de la statistique régionale (an IV-1804)," *Annales historiques de la Révolution française,* XLVII, No. 224, 215-276.

Perrot, Jean-Claude. (1981). "Le présent et la durée dans l'oeuvre de F. Braudel," *Annales E.S,C.* XXXVI. 1, 3- 15.

Petrosian, Juri. (1976). "Die Ideen 'Der Europáisierung' in dem sozialpolitischen Leben des Osmanischen Reiches in der Neuzeit (ende des 18. Anfang des 20. Jh.)," in N. Todorov, *et al., rèa., La revolution industrielle dans le sud-est Europe XIXe siècle.* Sofia: Institut d'Etudes Balkaniques, 61-75.

Peukert, Werner. (1978). *Der atlanlische Slavenhandel von Dahomey, 1740-1797.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Phelan, John Leddy. (1960). "Neo-Aztecism in the Eighteenth Century and the Genesis of Mexican Nationalism," in S. Diamond, ed., *Culture in History: Essays in Honor of Paul Rodin.* New York:z Columbia University Press, 760-770.

Phelan, John Leddy. (1978). *The Peofde and the King: The Comunero Revolution in Colombia, 1781.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Philips, CJ. H. (1961). *The East India Company, 1784-1834,* 2nd ed., reprinted with minor corrections. Manchester, Engl: Manchester University Press.

Piault, Marc-Henri. (1975). "Captifs de pouvoir et pouvoir des captifs," in G. Meillassoux, éd., *L'esclavage en Afrique précoloniale.* Paris: Maspéro, 321-350.

Picard, Roger. (1910). *Les Cahiers de 1789 au point de vue industriel et commercial.* Paris: Marcel Rivière. Piel, Jean. (1970). "The Place of the Peasantry in the National Life of Perú in the Nineteenth Century," *Past, and Present,* No. 46,108-133.

Piel, Jean. (1975). *Capitalisme agraire au Pérou, I: Originalité de la société agraire péruvienne au XIX siècle.* Paris: Ed. Anthropos.

Pietraszek, Bernardine. (1955). "British and Direct Spanish American Trade, 1815-1825," *Mid-America,* XXXVII (n.s. XXVI), 2,67-100.

Pinchbeck, Ivy. (1930). *Women Workers and the Industrial Revolution, 1750-1850.* London: Routledge. (Reprinted Frank Cass, 1977).

Pinkney, David, (1950). "Paris, capitale du coton sous la Premier Fmpire." *Annales E.S.C.,* V, 1, 56-60.

Pinter, Walter McKenzie. (1967). *Russian Economic Policy under Nicholas 1.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Pinter, Walter McKenzie. (1980). "The Evolution of Civil Officialdom, 1755-1855," in W. M. Pinter & D. K. Rowney, eds., *Russian Officialdom from the 17th to 20th Century: The Bureaucratization of Russian Society.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 190-226.

Pluchon, Pierre. (1979). *Toussaint Louverture de l'esclavage au pouvoir.* Paris: Ed. de l'Ecole. Plumb, J. H. (1950). *England in the Eighteenth Century,* Pelican History of England, Vol. 7. Harmondsworth, Engl. : Penguin.

Plumb, J. H. (1956). *The First Four Georges.* London: Fontana/Collins.

Plumb, J. H. (1982). "Commercialization and Society," in N. McKendrick, J. Brewer, & J. H, Plumb, *The Birth of a Consumer Society.* London: Europa Publications Ltd., 265-335.

Pocock, J. G. A. (1972). "Virtue and Commerce in the Eighteenth Century," *Journal of Interdisciplinary History,* III, 1,119-134. P

Polanyi, Karl. (1957). *The Great Transformation.* Boston, MA: Beacon Press. (Originally published 1944.)

Polanyi, Karl, in collaboration with Abraham Rotstein. (1966). *Dahomey and the Slave Trade.* Seattle, WA: University of Washington Press.

Polk, William R. (1963). *The Opening of South Lebanon, 1788-1840.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pollard, Sidney. (1963). "Factory Discipline in the Industrial Revolution," *Economic History Review,* 2nd ser., XVI, 2,254-271,

Pollard, Sidney. (1964). "The Factory Village in the Industrial Revolution," *English Historical Review,* LXXIX, No. 312, 513-531.

Pollarci, Sidney. (1965). *The Genesis of Modern Management. A Study of the Industrial Revolution in Great Britain.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pollard, Sidney. (1972a). "Capital Accounting in the Industrial Revolution," in F. Crouzet, éd., *Capital* Formation *in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 119-144. (Originally published in the *Yorkshire Bulletin of Social and Economic Research,* 1962.)

Pollard, Sidney. (1972b). "Fixed Capital in the Industrial Revolution in Britain," in F. Crouzet, ed., *Capital Formation in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 145-161. (Originally published in *Journal of Economic History,* 1964.)

Pollard, Sidney. (1973). "Industrialization and the European Economy," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 4, 636-648.

Pollard, Sidney. (1981). *The Integration of the European Economy since 1815.* London: George Allen & Unwin.

Portal, Roger. (1949). "Manufactures et classes sociales en Russie au XVIIIe siècle," *Revue historique,* 73e année, CCI, avr.-juin, 161-185; COI, juil.-sépt, 1-23.

Portai, Roger. (1950). *L'Oural au XVIIIe siècle: Etude d'histoire économique et sociale,* Collection historique de l'institut d'études slaves, Vol, XIV. Paris: Inst. d'Etudes Slaves.

Portai, Roger. (1961). "Aux origines d'une bourgeoisie industrielle en Russie," *Revue d'historié moderne et contemporaine, VIII,* 1, 35-60.

Portai, Roger. (1963). "Préface," in M. Oonfino, *Domaines et seigneurs en Russie vers la fin du XVIIe siècle.* Paris: Inst. d'Etudes Slaves, 9-13.

Portai, Roger. (1966). *L'Empire russe de 1762 à 1855.* Paris: Centre du Documentation Universitaire.

Post, John D. (1976). "Famines, Mortality, and Epidemic Disease in the Process of Modernization," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 1,14-37.

Postan, M. (1972). "The Accumulation of Capital," in F. Crouzet, éd., *Capital Formation in the Industrial Revolution.* London: Methuen, 70-83. (Originally published in *Economic History Review,* 1935.)

Postma, Johannes. (1972). "The Dimension of the Dutch Slave Trade from Western Africa," *Journal of African History, XIII, 2,* 237-248.

Poulantzas, Nicos. (1971). *Pouvoir politique et classes sociales, 2* vols. Paris: Maspéro (Petite Collection *77).*

Poulantzas, Nicos. (1973). *Political Power and Social Classes.* London: New Left Books.

Prado, Caio, Jr. (1957). *Evolução politico do Brasil e outros estudos,* 2a ed. Sáo Paulo: Ed. Brasilense.

Prakash, Om. (1964). "The European Trading Companies and Merchants of Bengal, 1650-1725," *Indian Economic and Social History Review, I,* 3, 37-63.

Pratt, E. J. (1931). "Anglo-American Commercial and Political Rivalry on the Plata, 1820-1830," *Hispanic American Historical Review, XI,* 3, 302-335.

Pratt, Julius W. (1935). "Fur Trade Strategy and the American Left Flank in the War of 1812," *American Historical Review,* XL, 2, 246-273.

Pressnell, L. S. (1953). "Public Monies and the Development of English Banking," *Economic History Review,* 2nd ser., V, 3,378-397.

Pressnell, L. S. (1960). "The Rate of Interest in the Eighteenth Century," in L. S. Pressnell, éd., *Studies in the Industrial Revolution: Presented to T. S. Ashton.* London: University of London, Athlone Press, 178-214.

Price, Jacob M. (1965). "Discussion," *Journal of Economic History,* XXV, 4, 655-659.

Price, Jacob M. (1973). *France and the Chesapeake: A History of the French Tobacco Monopoly, 1674-1791, and of its Relationship to the British and American Tobacco Trades, 2* vols. Arın Arbor, MI: University of Michigan Press.

Price, Jacob M. (1976). "Quantifying Colonial America: A Comment on Nash and Warden," *journal of Interdisciplinary History,* VI, 4, 701-709.

Priestly, Herbert Ingram. (1916). *José de Calvez, Visitor-General of New Spain (1765-1771).* Berkeley, CA: University of California Press.

Priestley, Margaret. (1969). *West African Trade and Coast Society: A Family Study.* London: Oxford University Press.

Prothero, I. J. (1979). *Artisans and Politics in Early Nineteenth Century London: John Cast and His Times.* Folkestone, Engl.: Dawson.

Prucha, Francis Paul. (1970). *American Indian Policy in the Formative Years: The Indian Trade and Intercourse Acts, 1790-1834.* Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Pugh, Wilma J. (1939). "Calonne's 'New Deal,' *Journal of Modern History, XI,* 289-312.

Puryear, Vernon J. (1935), *International Economics and Diplomacy in the Near East.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Quarks, Benjamin. (1961). *The Negro in the American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Quirnby, Robert S. (1957). *The Background of Napoleonic Warfare: The Theory of Military Tactics in Eighteenth-Century France,* Columbia Studies in the Social Sciences, No. 596. New York: Columbia University Press.

Quinney, Valerie. (1972). "The Problem of Civil Rights for Free Men of Color in the Early French Revolution," *French Historical Studies,* VII, 4, 544-557.

Rae, J. (1883). "Why Have the Yeomanry Perished?" *Contemporary Review,* XXXIV, 2, 546-556.

Raeff, Marc. (1966). *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth-Century Nobility.* New York: Harcourt, Brace & World.

Raeff, Marc. (1971a). *Imperial Russia, 1682-1825: The Coming of Age of Modern Russia.* New York: Knopf.

Raeff, Marc. (1971b). "Pugachev's Rebellion," in R. Forster & J. P. Greene, eds., *Preconditions of Revolution in Early Modem Europe.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 161-202.

Raeff, Marc. (1975). "The Weil-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth -and Eighteenth- Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach," *American Historical Review,* LXXX, 5,1221-1.244.

Raeff, Marc. (1979). "The Bureaucratic Phenomena of Imperial Russia, 1700-1905," *American Historical Review,* LXXXIV, 2,399-411.

Ragatz, Lowell J. (1928). *The Fall of the Planter Class in the British Caribbean, 1763-1833.* New York: Century.

Ragatz, Lowell J. (1935). "The West Indian Approach to the Study of American Colonial History," *American Historical Association,* pamphlet series. London: Arthur Thomas.

Ragsdale, Hugh. (1970). *"A* Continental System in 1801: Paul I and Bonaparte," *Journal of Modern History,* XLIL 1, 70-89.

Ram, N. (1972). "Impact of Early Colonisation on Economy of South India," *Social Scientist, I,* 4, 47-65.

Ramsey, John Fraser. (1939). *Anglo-French Relations, 1763-1770: A Study of Choiseul's Foreign Policy,* University of California Publications in History, Vol. XVII, No. 3. Berkeley, CA: University of California Press, i-x & 143-264.

Ranciere, Jacques. (1983). "The Myth of the Artisan: Critical Reflections on a Category of Social History," *International Labor and Working Class History,* No. 24, Fall, 1-16.

Ransom, Roger L. (1968). "British Policy and Colonial Growth: Some Implications of the Burden from the Navigation Acts," *Journal of Economic History,* XXVIII, 3,427435.

Rao, G. N. (1977). "Agrarian Relations in Coastal Andhra under Early British Rule," *Social Scientist, VI,* I, No. 61,19-29.

Rasch, Aage. (1965). "American Trade in the Baltic, 1783-1807," *Scandinavian Economic History Review, XIII,* 1, 31-64.

Rawley, James A. (1980). "The Port of London and the Eighteenth Century Slave Trade: Historians, Sources, and a Reappraisal," *African Economic History,* No. 9, 85-100.

Rawley, James A. (1981). *The Transatlantic Slave Trade: A History.* New York: W. W. Norton.

Rawlyk, George A. (1963). "The American Revolution and Nova Scotia Reconsidered," *Dalhousie Review, XLIII,* 3, 379-394.

Rawlyk, George A. (1968). *Revolution Rejected, 1774-1775.* Scarborough, Ont.: Prentice-Hall of Canada.

Rawlyk, George A. (1973). *Nova Scotia's Massachusetts: A Study of Massachusetts-Nova Scotia Relations, 1630-1784.* Montreal: McGill-Queen's University Press. Ray, Indrani. (1980). *The Multiple Faces of the Early 18th Century Indian Merchants,* Occasional Paper No. 29, Calcutta: Centre for Studies in Social Sciences. Ray, Ratnalekha. (1979). *Change in Bengal Agrarian Society, 1760-1850.* New Delhi: Manohar.

Raychaudhuri, Tapan. (1962). *Jan Company in Coromandel, 1605-1690,* Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, Vol. XXXVIII. 'S-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Raychaudhuri, Tapan. (1965). "Some Patterns of Economic Organization and Activity in Seventeenth Century India: A Comparative Study," in *Second International Conference of Economic History,* Aix-en- Provence, 1962, *II: Middle Ages and Modern Times.* Paris: Mouton, 751-760.

Raychaudhuri, Tapan. (1968). "A Re-interpretation of Nineteenth Century Indian Economic History?" *Indian Economic and Social History Review,* V, 1, 77-100.

Raychaudhuri, Tapan. (1969). "Permanent Settlement in Operation: Bakarkanj District, East Bengal," in R. E. Frykenberg, éd., *Land*

Control and Social Structure in Indian History. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 163-174.

Raychaudhuri, Tapan. (1982a). "Non-Agricultural Production: Mughal India," in T. Raychaudhuri & I. Habib, eds., *Cambridge Economic History of India,* I: *c. 1200-c. 1700.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 261-307.

Raychaudhuri, Tapan. (1982b). "Inland Trade," in T. Raychaudhuri & I. Habib, eds., *Cambridge Economic History of India,* I, c. 1200-c. *1700.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 325-359.

Rayneval, Gérard de. (1784). "Aperçu sur le Traité de Commerce à conclure avec la Cour de Londres," Envoyé copie à M. de Galonné le 29 avril 1784, in *Archives des Affaires Etrangères (Paris): Angleterre,* No.46: *Mémoires sur le Commerce, le Finance, etc. 1713 à* 1811, 202-220.

Razzell, P. E. (1969). "Population Change in Eighteenth Century England: A Re-Appraisal," in M. Drake, éd., *Population in Industrialization.* London: Methuen, 128-156. (Originally published in *Economic History Review,* 1965.)

Razzell, P. E. (1974). "An Interpretation of the Modern Rise of Population in Europe-a Critique," *Population Studies,* XXVIII, Part I, 5-17.

Rebérioux, Madeline. (1965). "Jaurès et Robespierre," in *Actes du Colloque Robespiene,* XIIe Congrès international des Sciences historiques, Vienne, 3 septembre. Paris: Société des Robespierristes, 191- 204.

Recht, Pierre. (1950). *Les biens communaux du Namurois et leur partage à la fin du XVIIIe siècle.* Bruxelles: E. Bruylant.

Regetnorter, J.L. Van. (1963), "Commerce et politique: préparation et négociation du traité franco-russe de 1787," *Cahiers du monde russe et soviétique,* IV, 3, 2.30-257.

Regemorter, Jean-Louis Van. (1971). *Le déclin du servage, 1796-1855,* Vol. I of R. Portai, dir., *Histoire de la Russie.* Paris: Hatier.

Reid, Joseph D., Jr. (1970). "On Navigating the Navigation Acts with Peter D. McClelland: Comment," *American Economie Review,* LX, 5, 949-955.

Reid, Marjorie G. (1925). "The Quebec Fur Traders and Western Policy, 1763-1774," *Canadian Historical Review,* VI, 1,15-32.

Reinhard, Marcel. (1946). "La Révolution française et, le problème de la population," *Population,* I, 3, 419- 427.

Reinhard, Marcel. (1965). "Bilan démographique de l'Europe: 1789-1815," in *XHe Congrès International des Sciences Historiques,* Vienne, 29 août-5 sept., *Rapports,* I: *Grands thèmes.* Horn/Wein: Ferdinand Berger &Sohne, 451-471.

Rémond, André. (1957). "Trois bilans de l'économie française au temps des théories physiocratiques," *Revue*d'histoire *économique et sociale,* XXXV, 4, 416-456.

Reis, Arthur Cézar Ferreira. (1960). "O Comercio colonial e as companhias privilegiadas," in S. Buarque de

Holanda, dir., *Historia -Gérai da Civilização Brasileira,* Tomo I, 2 vols. Sáo Paulo: Difusão Européia do Livro, 311-339.

Resnick, Daniel P. (1972). "The Société des Amis des Noirs and the Abolition of Slavery," *French Historical Studies,* VII, 4,558-569.

Reubens, E. P. (1955). "Comment," in National Bureau of Economic Research, *Capital Formation and Economic Growth.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 378-380.

Reynolds, Edward. (1973). "Agricultural Adjustments on the Gold Coast after the End of the Slave Trade, 1807-1874," *Agricultural History,* XL VII, 4, 308-318.

Rich, E. E. (1955). "Russia and the Colonial Fur trade," *Economic History Review,* 2nd ser., VII, 3, 307-328.

Rich, E. E. (1960). *Hudson's Bay Company, 1670-1870,* 3 vols. Toronto: McClelland & Stewart. Richards, Alan. (1977). "Primitive Accumulation in Egypt, 1798-1882," *Review,* I, 2, 3-49.

Richards, E. S. (1973). "Structural Change in a Regional Economy: Sutherland and the Industrial Revolution, 1780-1830," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 1, 63-76.

Richards, J, F. (1981). "The Indian Empire and Peasant Production of Opium in the Nineteenth Century," *Modern Asian Studies,* XV, I, 59-82.

Richards, W. A. (1980). "The Import of Firearms into West Africa in *the* Eighteenth Century," *Journal ofAfrican History,* XXI, 1,43-59.

Richardson, David. (1975). "Profitability in the Bristol-Liverpool Slave Trade," *Revue française d'histoire d'outre-mer,* LXII, I^e^ et 2^e^ trimestres, Nos. 226/227, 301-308.

Richardson, David. (1979). "West African Consumption Patterns and Their Influence on the Eighteenth-Century English Slave Trade," in H. A. Gemery & J. S. Hogendorn, eds., *The Uncommon Market,* New York: Academic Press, 303-330.

Richardson, Thomas L. (1969). Review of W. E. Tate, *The Enclosure Movement, in Agricultural History,* XLIII, 1,187-188.

Richet, Denis. (1968). "Croissance et blocages en France du XVe au XVIIIe siècles," *Annales* E.S.C., XXIII, 4, 759-787. Richet, Denis. (1969). "Autour des origines idéologiques lointaines de la Révolution française: Elites et despotisme," *Annales E.S.C,* XXIV, 1,1-23.

Richet, Denis. (1973). *La France moderne: L'esprit des institutions.* Paris: Flammarion.

Ridings, Eugene W. (1985). "Foreign Predominance among Overseas Traders in Nineteenth-Century Latin America," *Latin America Research Review,* XX, 2, 3-27.

Riley, James C. (1973). "Dutch Investment in France, 1781-1787/ *'Journal of Economic History,* XXXIII, 4, 732- 760.

Riley, James C. (1986). *The Seven Years' War and the Old Regime in France: The Economic, and Financial Toll* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Riley, James C. (1987). "French Finances, 1727-1768," *Journal of Modern History,* LIX, 2, 209-243.

Rippy, J. Fred. (1929). *United States and Great Britain over Latin America (1808-1830).* Baltimore, MD: Johns Hopkins Press.

Rippy, J. Fred. (1959). *British Investments in Latin America, 1822-1949.* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Rippy, J. Fred & Debo, Angie. (1924). "The Historical Background of the American Policy of Isolation," *Smith College Studies in History,* IX, 3/4, 69-165. Roberts, J. M. (1978). *The French Revolution.* Oxford: Oxford University Press.

Roberts, M. W. (1966). "Indian Estate Labour in Ceylon during the Coffee Period (1830-1880)," *Indian Economic and Social History* Review, III, 1,1-52; III, 2,101-136.

Roberts, P. E. (1968). "The East India Company and the State, 1772-86," in *Cambridge History of India,* V: H. H. Dodwell, éd., *British India, 1497-1858,* third Indian reprint. Delhi: S. Chand, 181-204.

Roberts, Richard. (1980). "Long Distance Trade and Production: Sinsani in the Nineteenth *Century, " journal of African History,* XXI, 2,169-188.

Robertson, M. L. (1956). "Scottish Commerce and the American War of Independence," *Economic History Review,* 2nd ser., IX, 1,123-131.

Robertson, William Spence. (1915). "South America and the Monroe Doctrine, 1824-1828," *Political Science Quarterly,* XXX, 1, 82-105.

Robertson, William Spence. (1918a). "The Recognition of the Spanish Colonies by the Motherland," *Hispanic American Historical Review,* 1,1, 70-91.

Robertson, William Spence. (1918b). "The Recognition of the Hispanic American Nations by the United States," *Hispanic American Historical Review,* I, 3, 239-269.

Robertson, William Spence. (1926). "The Policy of Spain Toward Its Revolted Colonies,] 820-1823," *Hispanic American Historical Review,* VI, 1/3, 21-46.

Robertson, William Spence. (1939). *France and Latin-American* Independence. Baltimore, MD: Johns Hopkins Press.

Robertson, William S pence. (1941). "Russia and the Emancipation of Spanish America, 1816-1826," Hispanic American Historical Review, *XXI, 2,*196-221.

Robin, Régine. (1970). La société française en 1789: Semur-eri-Auxois. Paris; Pion.

Robin, Régine. (1971). "Fief et seigneurie dans le droit et l'idéologie juridique à la fin du XVIIIe siècle," Annales historiques de la Révolution française, LIU, 4, No. 206, 554-602.

Robin, Régine. (1973). "La nature de l'Etat à la fin de l'Ancien Régime: Formation sociale, Etat et Transition," Dialectiques, Nos. 1/2, 31-54.

Robinson, Cedric J. (1987). "Capitalism, Slavery and Bourgeois Historiography," History Workshop, No. 23, Spring, 122-140.

Robinson, Donald L. (1971). Slavery in the Structure of American Policies, 1768-1820. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.

Robinson, Eric H. (1974). "The Early Diffusion of Steam Power," *Journal of Economic History,* XXXIV, 1, 91-107.

Roche, Max. (1985). "La présence française en Turquie (1764-1866)," *Annales du Levant,* No. I,83-95.

Roche, Patrick A. (1975). "Caste and the British Merchant Government in Madras, 1639-1748," *Indian Economie and Social History Review,* XIII, 4, 381-407.

Rodney, Walter. (1966). "African Slavery and Other Forms of Social Oppression on the Upper Guinea Coast in the Context of the Atlantic Slave Trade," *Journal of African History,* VII, 3,431-443.

Rodney, Walter. (1967). *West Africa and the Atlantic Slave-Trade,* Historical Assn. of Tanzania, Paper No. 2. Nairobi: East African Pubi. House.

Rodney, Walter. (1968). "Jihad and Social Revolution in Futa Djalon in the Eighteenth Century," *Journal of the Historical Society of Nigeria, TV,* 2, 269-284.

Rodney, Walter. (1970). *A History of the Upper Guinea Coast, 1545-1800.* London: Oxford University Press.

Rodney, Walter. (1975a). "The Guinea Coast," in *Cambridge History of Africa,* IV: Richard Gray, ed., *Trom c. 1600 to c. 1790.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 223-324,

Rodney, Walter. (1975b). "Africa in Europe and the Americas," in *Cambridge History of Africa,* IV: Richard Gray, ed., From c. 1600 to c. 1790. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 578-622.

Rodrigues, José Honorio. (1977). "A revolução americana e a revolução brasileira da independencia (1776- 1822)," *Revista de historia de America,* No. 83, enero-junio, 69-91.

Rodriguez, Mario. (1976). *La revolución americana de 1776 y el mundo hispánico: Ensayos y documentos.* Madrid: Ed. Tecnos.

Roehl, Richard. (1976). "French Industrialization: A Reconsideration," *Explorations in Economic History,* XIII, 3,233-281.

Roehl, Richard. (1981). "French Industrialization: A Reply," *Explorations in Economic History,* XVIII, 4, 434- 435.

Rogers, James E. Thorold. (1884). *Six Centuries of Work and Wages, with a new preface by G. D. H. Cole in 1949.* London: George Allen & Unwin.

Rogger, Hans. (1960). *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Romano, Ruggiero. (1960). "Movements des prix et développement économique. L'Amérique du sud au XVIIT siècle," *Annales E.S.C., XVIII,* 1, 63-74.

Root, Hilton Lewis. (1985). "Challenging the Seigneurie: Community and Contention on the Eve of the French Revolution," *Journal of Modern History,* LVII, 4, 652-681.

Root, Hilton Lewis. (1987). *Peasants and King in Burgundy: Agrarian Foundations of French Absolutism..* Berkeley, CA: University of California Press.

Root, Winfred Trexler. (1942). "The American Revolution Reconsidered," *Canadian Historical Review,* XXIII, 1,16-29.

Roover, Raymond de. (1968). "Un contraste: La structure de la banque anglaise et celle de la banque continentale au XVIIIe siècle," in

Third International Congress of Economie History, Munich, 1965. Paris & La Haye: Mouton, V, 623-627.

Rose, J. Holland. (1893). "Napoleon and English Commerce," *English Historical Review,* VIII, No.32, 704-725.

Rose, J. Holland. (1908). "The Franco-British Commercial Treaty of 1786," *English Historical Review,* XXIII, No. 92, 709-724.

Rose, J. Holland. (1929a). "The Political Reactions of Bonaparte's Eastern Expedition," *English Historical Review,* XLIV, No. 173,48-58.

Rose, J. Holland. (1929b). "British West India Commerce as a Factor in the Napoleonic War," *Cambridge Historical Journal,* III, 1, 34-46.

Rose, M. E. (1981). "Social Change and the Industrial Revolution," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *TheEconomic History of Britain Since 1700, 1:1700-1860.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 253-275.

Rose, R. B. (1956). "The French Revolution and the Grain Supply: Nationalization Pamphlets in the John Rylands Library," *Bulletin of The John Rylands Library,* XXXIX, 1,171-187.

Rose, R. B. (1959). "18th-century Price-riots, the French Revolution, and the Jacobin Maximum," *International Review of Social History,* IV, 3,432-445.

Rose, R. B. (1961). "Eighteenth Century Price Riots and Public Policy in England," *International Review of Social History,* VI, 2, 277-292.

Rose, R. B. (1965). The Enragés: Socialists of the French Revolution? Melbourne: Melbourne University Press.

Rose, R. B. (1972). "Babeuf, Dictatorship and Democracy," *Historical Studies,* XV, No. 58, 223-236.

Rose, R. B. (1978). Gracchus Babeuf, the First Revolutionary Communist. Stanford, CA: Stanford University Press.

Rose, R. B. (1984). "The 'Red Scare' of the 1790s: The French Revolution and the Agrarian law,'" *Past and Present,* No. 103,113-130.

Rosen, Howard. (1975). "Le système Gribauval et la guerre moderne," Revue historique des armées, II, 1/2, 29-36.

Rosenberg, Nathan. (1967). "Anglo-American Wage Differences in the 1820's" *Journal of Economic History,* XXVII, 2, 221-229.

Rostow, W. W. (1941). "Business Cycles, Harvests, and Politics, 1790-1850," *Journal of Economic History,* I, 2,206-221.

Rostow, W. W. (1971). The Stages of Economic Growth, 2nd ed. Cambridge, Engl.: At the University Press.

Rostow, W. W. (1973). "The Beginnings of Modern Growth in Europe: An Essay in Synthesis," *Journal of Economic History,* XXXIII, 3, 547-580.

Rostow, W. W. (1978). "No Random Walk: A Comment on 'Why was England First?'" *Economic History Review,* 2nd ser., XXXI, 4, 610-612.

Rothenberg, Winifred B. (1979). "A Price Index For Rural Massachusetts, 1750-1855," *Journal of Economic History,* XXXIX, 4,975-1001.

Rothenberg, Winifred B. (1981). "The Market and Massachusetts Farmers, 1750-1855," *Journal of Economic History,* XL1,2,283-314.

Rothenberg, Winifred B. (1985). "The Emergence of a Capital Market in Rural Massachusetts, 1730-1838," *Journal of Economic History,* XI.V, 4, 781-808.

Rothermund, Dietmar. (1981). *Asian Trade in the Age of Mercantilism.* New Delhi: Manohar. Rousseau, Jean-Jacques. (1947). *The Social Contract.* New York: Hafner. (Originally published 1762.)

Rousseaux, Paul. (1938). *Les mouvements de fond de l'économie anglaise, 1800-1913.* Bruxelles: Ed. Universelle & Paris: Desclée, De Brouwer & Cie.

Rout, Leslie B., Jr. (1976). *The American Experience in Spanish America: 1502 to the Present Day.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Roux, René. (1951). "La Revolution française et l'idée de lutte de classes," *Revue d'histoire économique et sodale,* XXIX, 3,252-279.

Rozman, Gilbert. (1976). *Urban Network in Russia 1750-1800, and Pre-Modem Periodiazition.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rude, George. (1954). "The French Revolution," Marxist Quarterly, 1,1, 242-251.

Rude, George. (1956). "La taxation populaire de mai 1775 à Paris et dans la région parisienne," *Annales historiques de la Révolution française,* XXVIII, No. 143,139-179.

Rude, George. (1961a). *Interpretations of the French Revolution.* London: The Historical Association.

Rude, George. (1961b). "La taxation populaire de mai 1775 en Picardie, en Normandie, et dans le Beauvaisis," *Annales historique de la Révolution française,* XXXIII, No. 165, 305-326.

Rude, George. (1962). "Quelques réflexions sur la composition, le rôle, les idées et les formes d'action des sans-culottes dans la Révolution française," *Critica storica,* 1,4, 369-383.

Rude, George. (1964). *Revolutionary Europe, 1783-1815.* New York: Harper & Row.

Rude, George. (1967). *The Crowd in the French Revolution.* Oxford: Oxford University Press.

Russell-Wood, A. J. R. (1974). "Locai Government in Portugese America: A Study in Cultural Divergence," *Comparative Studies in Society andHistory,* XVI, 2,187-231.

Russell-Wood, A. J. R. (1975). "Preconditions and Précipitants of the Independence Movement in Portugese America," in A. J. R. Russell-Wood, éd., *From Colony to Nation: Essays on the Independence of Brazil.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 3-40.

Rustow, Dankwart A. (1970). "The Political Impact of the West," in P. M. Holt *et al,,,* eds., *The Cambridge History of Islam,* I: *The Centred Islamic Lands.* Cambridge, Engl: At the University Press, 673-697.

Ruwet, Joseph. (1967). *Avant les révolutions: Le XVIIIe siècle,* Etudes d'histoire wallonne, Vol. IX. Bruxelles: Fondation Charles Plisnier. Ryan, A. N. (1959). "The Defense of British Trade with the Baltic, 1808-1813," *English Historical Review,* LXXIV, No. 292,443-466.

Ryan, A. N. (1958). "Trade with the Economy in the Scandinavian and Baltic Ports during the Napoleonic War: For and Against," *Transactions of the Royal Historical Society,* 5th ser., XII, 123-140.

Rydjord, John. (1941). "British Mediation Between Spain and Her Colonies: 1811-1813," *Hispanic American Historical Review,* XXI, 1, 29-50.

Ryerson, Stanley B. (1960). *The Founding of Canada: Beginnings to 1815.* Toronto: Progress Books.

Ryerson, Stanley B. (1973). *Unequal Union: Roots of Crisis in the Canadas, 1815-1873,* 2nd ed. Toronto: Progress Books.

Sachs, William A. (1953). "Agricultural Conditions in the Northern Colonies before the Revolution," *Journal of Economic History,* XIII, 3, 274-290.

Saint-Jacob, Pierre de. (1960). *Les paysans de la Bourgogne du Nord au dernier siècle de l'Ancien Régime.* Paris: Les Belles-Lettres.

Saint Lu, André. (1970). *Condition coloniale et conscience creole au Guatemala (1524-1821).* Paris: Presses Universitaires de France.

Saintoyant, J. (1929). "La représentation coloniale pendant la Révolution," *Revue de l'histoire des colonies françaises,* XVII, 4, 353-380.

Saintoyant, J. (1930). *La colonisation française pendant la Révolution (1789-1799), 2* vols. Paris: La Renaissance du Livre.

Salaman, Redcliffe N. (1949). *The History and Social Influence of the Potato.* Cambridge, Engl.: At the University Press.

Sala-Molins, Louis. (1987). *Le Code noir, ou le calvaire de Canaan.* Paris: Presses Universitaires de France.

Salvucci, Richard J. (1981). "Enterprise and Economie Development in Colonial Mexico: the Case of the Obrajes," *Journal of Economie History,* XU. 1,197-199.

Samuel, Raphael. (1977). "Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain," *History Workshop,* No. 3, Spring, 6-72.

Savelle, Max. (1939). "The American Balance of Power and European Diplomacy, 1713-78," in R. B. Morris, éd., *The Era of the American Revolution.* New York: Columbia University Press, 140-169.

Savelle, Max. (1953). *United States: Colonial Period.* Instituto Panamericano de Geografia e Historia, Pubi. No. 159. Mexico: Ed. Cultura S.A.

Savelle, Max. (1962). "Nationalism and Other Loyalties in the American Revolution," *American Historical Review,* LXVII, 4, 901-923.

Savelle, Max. (1974). *Empires to Nations: Expansionism' in America, 1713-1824.* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Saville, John. (1969). "Primitive Accumulation and Early Industrialization in Britain," in *The Socialist Register, 1969.* London: Merlin Press, 247-271.

Schellenberg, T. R. (1934). "Jeffersonian Origins of the Monroe Doctrine," *Hispanic American Historical Review,* XIV, 1,1-32.

Schlebecker, John T. (1976). "Agricultural Marketing and Markets in the North, 1774-1777," *Agricultural History,* L, 1, 21-36.

Schlesinger, Arthur M., Sr. (1917). *The Colonial Merchants anil the American Revolution, 1763-1776.* New York: Columbia University Press.

Schlesinger, Arthur M., Sr. (1919). "The American Revolution Reconsidered," *Political Science Quarterly,* XXXIV, 1, 61-78.

Schlote, Werner. (1952). *British Overseas Trade from 1700 to the 1930's.* Oxford: Basil Blackwell.

Schmidt, Charles. (1908). "La crise industrielle de 1788 en France," *Revue historique,* 33e année, XCVII, 1, fase. 192, 78-94.

Schmidt, Charles. (1913, 1914). "Les debuts de l'industrie cotonnière en France, 1706-1806," *Revue d'histoire économique et sociale,* VI, 3, 261-298; VII, 1, 26-55.

Schmidt, S. O. (1966). "La politique intérieure du tsarisme au milieu du XVIIIe siècle," *Annales E.S.C,* XXI, 1, 95-110.

Schmitt, Eberhard, (1976). *Einführung in die Geschiechte der Franzõsiscchen Revolution.* München: Verlag C. H. Beck.

Schnapper, Bernard. (1959). "La fin du régime de l'Exclusif: Le commerce étranger dans les possessions français d'Afrique tropicale (1817-1870)," *Annales africaines,* VI, 149-200.

Schnapper, Bernard. (1961). *La politique et le commerce français dans le Golfe de Guinée de 1838 a 1871.* Paris & La Haye: Mouton.

Schremmer, Eckart. (1981). "Proto-Industrialization: A Step Towards Industrialization?" *Journal of European Economic History,* X, 3, 653-670.

Schumpeter, Elizabeth Brody. (1938). "English Prices and Public Finance, 1660-1822," *Review of Economic Statistics,* XX, 1, 21-37.

Schumpeter, Joseph. (1939). *Business Cycles, 2* vols. New York: McGraw-Hill. Schutz, John A. (1946). "Thomas Pownall's Proposed Atlantic Federation," *Hispanic American Historical Review,* XXVI, 2, 263- 268.

Schuyler, Robert L. (1945). *The Fall of the Old Colonial System: A Study in British Free Trade, 1770-1870.* New York: Oxford University Press.

Schwartz, Stuart D. (1970). "Magistracy and Society in Colonial Brazil," *Hispanic American Historical Review,L.* 4, 715-730.

Scott, James Brown. (1928). "Introduction," in G. Chinard, ed., *The Treaties of 1778 and Allied Documents* Baltimore, MD: Johns Hopkins Press, x-xxv.

Scott, Samuel F. (1970). "The Regeneration of the line Army during the French Revolution," *Journal of Modern History,* XLII, 3, 307-330.

Scott, Samuel F. (1978). *The Response of the Royal Army to the French Revolution: The Role and Development of the Line Army, 1787-93.* Oxford: Clarendon Press.

Seckinger, Ron L. (1976). "South American Power Politics During the 1820's," *Hispanic American Historical Review,* LVI, 2,241-267.

Sédillot, Rene. (1987). *Le coût de h Revolution française.* Paris: Lib. Académique Perrin.

Sée, Henri. (1908). *"La portée du régime seigneurial au XVIIIe siècle,"* Revue d'histoire moderne et contemporaine, X, 171 -191.

Sée, Henri. (1913). "Une enquête sur la vaine pâture et le droit de parcours à la fin du règne de Louis XV," *Revue du dix-huitième siècle,* I, 3, 265-278.

Sée, Henri. (1923a). "Les origines de l'industrie capitaliste en France à la fin de l'Ancien Régime," *Revue historique, 48e année,* CXLVIII, No. 287,187-200.

Sée, Henri. (1923b). "Le partage des biens communaux à la fin de l'Ancien Régime," *Nouvelle revue historique du droit française et étranger,* 4e sér., II, 1, 47-81.

Sée, Henri. (1923c). "La mise en valeur des terres incultes à la fin de l'Ancien Régime," *Revue d'histoire économique et sociale,* XI, 1, 62-81.

Sée, Henri. (1926). "Commerce between France and the United States," *American Historical Review,* XXXI, 1, 732-737.

Sée, Henri. (1929). "Les économistes et la questions coloniale an XVIIIe siècle," *Revue de l'histoire des colonies françaises,* XVII, 4, 381-392.

Sée, Henri. (1930). "The Normandy Chamber of Commerce and the Commercial Treaty of 1786," *Economic History Review,* II, 2, 308-313.

See, Henri. (1931a). *"Introduction et notes,"* in Arthur Young, Voyages en 1787-1788-1789, 3 vols. Paris: Armand Colin.

See, Henri. (1931b). "The Economic Origins of the French Revolution," *Economic History Review,* III, 1,1-15.

See, Henri. (1933). "Préface," to C.-E. Labrousse, Esquisse du mouvement des prix et des revenus en Franceau XVIIIe siècle. Paris: Lib. Dalloz, vii-xi.

Ségur-Dupeyron, P. de. (1873). *Histoire des negotiations commerciales et maritimes de la France aux XVIIe etXVIIIe siècles, III: Fragments historiques: Negotiation du traité de commerce conclu en 1786 entre la France et l'Angleterre.* Paris: Ernest Thorin.

Semmel, Bernard. (1973). *The Methodist Revolution.* New York: Basic Books.

Serajuddin, A. M. (1978). "The Salt Monopoly of the East India Company's Government in Bengal," *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* XXI, Part 3, 304-322.

Seton-Watson, Hugh. (1967). *The Russian Empire, 1801-1917.* Oxford: Clarendon Press.

Sew ell, William H., Jr. (1980). *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Sewell, William II., Jr. (1983). "Response to J. Rancière, 'The Myth of the Artisan,'" *International Labor and Working Class History,* No. 24, Fall, 17-20.

Sewell, William H., Jr. (1985). "Ideologies and Social Revolutions: Reflections on the French Case," *Journal of Modern History,* LVII, 1, 57-85.

Shalhope, Robert E. (1972). "Toward a Republican Synthesis: The Emergence of an Understanding of Republicanism in American Historiography," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XXIX, I, 49-50.

Shapiro, Gilbert. (1967). "The Many Lives of Georges Lefebvre," *American Historical Review,* LXXII, 2, 502- 514.

Shapiro, Seymour. (1974). "The Structure of English Banking and the Industrial Revolution," in *Third International Conference of Economic History,* Munich, 1965. Paris & La Haye: Mouton, V, 229-235.

Shaw, A. G. L. (1970). *"Introduction,"* in A.G.L. Shaw, éd., Great Britain and the Colonies, 1815-1868.London: Methuen, 1-26. Shaw, Stanford J. (1962). *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt,1517-1798.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Shaw, Stanford J. (1963). *"The Ottoman View of the Balkans,"* in Charles Jelavich & Barbara Jelavich, eds., The Balkans in Transition. Berkeley, CA: University of California Press, 56-80.

Shaw, Stanford J. (1971). *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim, III, 1789-1807.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Shelton, Walter J. (1973). *English Hunger and Industrial Disorders.* Toronto: University of Toronto Press.

Shepherd, James F. & Walton, Gary M. (1969). "Estimates of 'Invisible' Earnings in the Balance of Payments of the British North American Colonies, 1768-1772," *Journal of Economic History,* XXIX, 2, 230-263.

Shepherd, James F. & Walton, Gary M. (1972) *Shipping, Maritime Trade, and the Economic Develoment of Colonial North America.* Cambridge, Engl: At the University Press. Sheridan, Richard B. (1958). "The Commercial and Financial Organization of the British Slave Trade, 1750- 1807," *Economic History Review,* 2nd ser., XI, 2, 249-263.

Sheridan, Richard B. (1960). "The British Credit Crisis of 1772 and the American Colonies," *Journal of Economic History,* XX, 2,155-186.

Sheridan, Richard B. (1965). "The Wealth of Jamaica in the Eighteenth Century," *Economic History Review,* 2nd ser., XVIII, 2, 292-311.

Sheridan, Richard B. (1968). "The Wealth of Jamaica in the Eighteenth Century: A Rejoinder," *Economic History Review,* 2nd ser., XXI, 1, 46-61.

Sheridan, Richard B. (1976a). "The Crisis of Slave Subsistence in the British West Indies during and after the American Revolution," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XXXIII, 4, 615-664.

Sheridan, Richard B. (1976b). " 'Sweet Malefactor': The Social Costs of Slavery and Sugar in Jamaica and Cuba, 1807-54," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIX, 2, 236-257.

Sherwig, John M. (1969). *Guineas and Gunpowder: British Foreign Aid in the War with France, 1793-1815.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Shy, John. (1973). "The American Revolution: The Military Conflict Considered as a Revolutionary War," in S. G. Kurtz & J. H. Hutson, eds., *Essays on. the American Revolution.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 121-156.

Siddiqi, Asiya. (1973). *Agrarian Change in a North Indian State: Uttar Pradesh, 1819-1833.* Oxford: Clarendon Press.

Siddiqi, Asiya. (1981). "Money and Prices in the Earlier Stages of Europe: India and Britain, 1760-1840," *Indian Economic and Social History Review,* XVIII, 3/4, 231-262.

Silberling, Norman J. (1923). "British Prices and Business Cycles, 1779-1850," *Review of Economic Statistics,* V, Suppl. 2, 219-261.

Silberling, Norman J. (1924). "Financial and Monetary Policy in Great Britain During the Napoleonic Wars," *Quarterly Journal of Economics,* XXXVII, 2, 214-233; 3, 397-439.

Silva, Andrée Mansuy-Diniz. (1984). "Portugal and Brazil: Imperial Re-organization, 17501808," in *Cambridge History of Latin America,* I: *Leslie Bethell,* éd., Colonial Latin America. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 469-508.

Singh, N. P. (1974). "The Deplorable Conditions of Saltpetre Manufacturers of Bihar (1773-1833)," *Proceedings of the Indian History Congress,* Thirty-Fifth Session, Jadavpur (Calcutta), 280-285.

Sinha, Narendra Krishna. (1956, 1962a). *The Economic History of Bengal from Plassey to the Permanent Settlement, 2* vols. Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.

Sinha, Narendra Krishna. (1962b). "Foreword," in N. Mukerjee, The Ryotwari System in Madras, 1792-1827. Calcutta: Firma K. L, Mukhopadhyay, iii-iv.

Sinha, Narendra Krishna. (1970). *The Economic History of Bengal,* III: 1793-1848. Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.

Sinzheimer, G. P. G. (1967). "Les industries 'kustar': un chapitre de la révolution industrielle en Russie," *Cashiers du monde russe et soviétique,* VII, 2, 205-222.

Sirotkin, V. G. (1970). "Le renouvellement en 1802 du traité de commerce franco-russe de 1787," in *La Russie et l'Europe, XVIe-XXe siècles.* Paris: S.E.V.P.E.N., 69-101.

Sivakumar, S.S. (1978). "Transformation of the Agrarian Economy in Tandaimandalam, 1760-1900," *Social Scientist,* VI, 10, No. 70,18-39.

Six, G. (1929). "Fallait-il quatre quartiers de noblesse pour être officier à la fin de l'ancien régime?" *Revue d'histoire moderne,* IV, No. 19,47-56.

Skempton, A. W. (1957). "Canals and River Navigation Before 1750," in C. Singer et al, eds., *A History of Technology,* III: *From the Renaissance to the Industrial Revolution, c. 1500-c. 1750.* Oxford: Clarendon Press, 438-470.

Skiotis, Dennis. (1971). "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784," *International Journal of Middle East Studies, II,* 3, 219-244.

Skocpol, Theda. (1979). States and Social Revolutions. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Skocpol, Theda. (1985). "Cultural Idioms and Political Ideologies in the Reconstruction of State Power: A Rejoinder to Sew ell," *journal of Modern History,* LVIL 1, 86-96.

Slavin, Morris. (1984). *The French Revolution in Miniature: Section Droits-de-l'Homme, 1789-1795.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Slicher van Bath, B. H. (1963). *The Agrarian History of West Europe,* A.D. 500-1850. London: Edward Arnold.

Slicher van Bath, B. H. (1969). *"Eighteenth-Century Agriculture on the Continent of Europe: Evolution or Revolution, Agricultural History, XLIII,* 1,169-179.

Sloane, William M. (1904). "The World Aspects of the Louisiana Purchase," *American Historical Review, IX,* 3, 507-521.

Smelser, Neil. (1959). *Social Change and the Industrial Revolution.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Smith, H. F. C. (1961). "A Neglected Theme of West African History: The Islamic Revolutions of the 19th Century," *Journal of the Historical Society of Nigeria, II,* 1,169-185. Smith, Paul H. (1964). Loyalists and Redcoats: A Study in British Revolutionary Policy. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press. Smith,

Robert S. (1959). "Indigo Production and Trade in Colonial Guatemala," *Hispanic American Historical Review, XXXIX, 2,*181-211.

Smith, Walter B. & Cole, Arthur. (1935). Fluctuations in American Business, 1790-1860. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Soboul, Albert. (1954). "Classes et luttes de classes sous la Révolution française," La Pensée, No. 53, janv.- févr., 39-62.

Soboul, Albert. (1956). "The French Rural Community in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," *Past and Present,* No. 10, 78-95.

Soboul, Albert. (1958a). Les sans-culottes parisiens en l'An IL La Roche-sur-Yon, Fr.: Imp. Henri Potier.

Soboul, Albert. (1958b). *"Classi e lotte dâie classi durante la Rivoluzione francese,"* in A. Saitta, a cura di, Sanculotti e contadini nella Rivoluzione francese. Bari: Laterza. (Originally published in *Movimento Operaio,* 1953.)

Soboul, Albert. (1962). "A propos des réflexions de George Rude sur la sans-culotterie," *Critica storica, I,* 4, 391-395.

Soboul, Albert. (1963). "Personnel sectionnaire et personnel babouviste," in Babeuf et les problèmes de babouvisme, *Colloque International de Stockholm.* Paris: Ed. Sociales, 107-131.

Soboul, Albert. (1965). "Esquisse d'un bilan social en 1815," in *XIIe Congrès International des Sciences Historiques,* Vienne, 29 août-5 sept., *Rapports, I: Grands thèmes. Horn/Wien:* Verlag Ferdinand Berger & Sohne, 517-545.

Soboul, Albert. (1968). *"Aux origines de la classe ouvrière industrielle française (fin XVIIIe-début XIXe siècle),* " Third International Conference of Economie History, Munich, 1965. Paris & La Haye: Mouton, 187- 192.

Soboul, Albert. (1970a). "Le héros et l'histoire," Revue d'histoire moderne et contemporaine, *XVII,* 333-338.

Soboul, Albert. (1970b). La Civilisation de la Révolution française, *I:* La crise de l'Ancien Régime. Paris: Arthaud.

Soboul, Albert. (1973). "Sur le mouvement paysan dans la Révolution française," Annales historiques de la Révolution française, *XLV,* 1, No. 211, 85-101.

Soboul, Albert. (1974). "L'historiographie classique de la Révolution française. Sur des controverses récentes," La Pensée, No. 177, oct, 40-58.

Soboul, Albert. (1976a). "Le choc révolutionnaire, 1789-1797," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs.,Histoire économique et social de la France, *III:* L'avènement de l'ère industrielle (1789-années 1880). Paris: Presses Universitaires de France, 3-64.

Soboul, Albert. (1976b). "La reprise économique et la stabilisation sociale, 1797-1815," in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dirs., Histoire économique et social de la France, *III:* L'avènement de l'ère industrielle (1789-années 1880). Paris: Presses Universitaires de France, 65-133.

Soboul, Albert. (1976c). "Sur l'article de Michel Grenon et Robin," La Pensée, No. 187, juin, 31-35.

Soboul, Albert. (1976d). *Problèmes paysans de la Révolution (1789-1848).* Etudes d'histoire révolutionnaire. Paris: Maspéro.

Soboul, Albert. (1977a). *A Short History of the French Revolution, 1789-1799.* Berkeley & Los Angeles, CA: University of California Press. (Original publication in French, 1965.)

Soboul, Albert. (1977b). "Problèmes agraires de la Révolution française," in A. Soboul, dir., *Contributions à l'histoire paysanne de la Révolution française.* Paris: Ed. Sociales, 9-43.

Soboul, Albert. (1979). "Alla luce délia Rivoluzione: problema contadino e rivoluzione borghese," in A. Groppi et al, La Rivoluzione francese. Milano: Franco Angeli Ed., 99-128.

Soboul, Albert. (1981a). "Le maximum des salaires parisiens et le 9 thermidor," in Comprendre la Révolution. Paris: Maspéro, 127-145. (Originally published in Annales historiques de la Révolution française, 1954.)

Soboul, Albert. (1981b). "La Révolution française dans l'histoire du monde contemporain," in Comprendre la Révolution. Paris: Maspéro, 349-380. (Originally in Studien über die Revolution, 1969.)

Soboul, Albert. (1981c). "Trois notes pour l'histoire de l'aristocratie (Ancien Régime-Révolution)," in B. Kõpeczi & E. H. Balazs, eds., Noblesse française, noblesse hongroise, XVIe-XIXe siècles. Budapest: Akadémiai Kiadô & Paris: Ed. du C.N.R.S., 77-92.

Socolow, Susan Migden. (1978). The Merchants of Buenos Aires, 1778-1810: Family and Commerce. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Sonenscher, Michael. (1984). "The sans-culottes of the Year II: Rethinking the Language of Labour in Pre- revolutionary France," Social History, *IX,* 3, 301-328.

Sorel, Albert. (1885-1904). L'Europe et la Révolution française, 8 vols. Paris: Pion. Sovani, N. V. (1954). "British Import in India before 1850-57," Cahiers d'histoire mondiale, *I,* 4, 857-882.

Spear, Percival. (1965). History of India, Vol. II. Harmondsworth, Engl.: Penguin.

Spodek, Howard. (1974). "Rulers, Merchants, and Other Groups in the City-States of Saurashtra, India, around 1800," Comparative Studies in Society and History, *XVI,* 4,448-470.

Stagg, J. C. A. (1981). "James Madison and the Coercion of Great Britain: Canada, the West Indies, and the War of 1812," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., *XXXVIII,* 1, 3-34.

Stanley, George F. G. (1968). New France: The Last Phase, 1744-1760. Toronto: McClelland & Stewart.

Stavrianos, L. S. (1952). "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," *Journal of Modern History, XXIX,* 4, 335-348.

Stearns, Peter. (1965). "British Industry Through the Eyes of French Industrialists (18201848)," *Journal of Modern History, XXXVII,* 1, 50-61.

Stein, Robert Louis. (1978). "Measuring the French Slave Trade, 1713-1792/3," *Journal of African History, XIX,* 4,515-521.

Stein, Robert Louis. (1979). *The French Slave Trade in the Eighteenth Century: An Old Regime Business.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Stein, Robert Louis. (1983). "The State of French Colonial Commerce on the Eve of the Revolution," *Journal of European Economic History, XII,* 1,105-117.

Stein, Stanley j. (1981). "Bureaucracy and Business in the Spanish Empire, 1759-1804: Failure of a Bourbon Reform in Mexico and Perú," *Hispanic American Historical Review,* LXI, 1, 2-28.

Stein, Stanley J. & Stein, Barbara H. (1970). The Colonial Heritage of Latin America: Essays on Economic Dependence in Perspective, New York: Oxford University Press.

Stern, Walter M. (1964). "The Bread Crisis in Britain, 1795-96," Economica, n.s,, XXXI, No. 122,168-187.

Stevens, Wayne Edson. (1926). The Northwest Fur Trade, 1763-1800. University of Illinois Studies in the Social Sciences, Vol. XIV, No. 3. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Stevenson, John. (1971) "The London 'Crimp' Riots of 1794," *International Review of Social History,* XVI, 40- 58.

Stevenson, John. (1974). "Food Riots in England, 1792-1818," in J. Stevenson & R. Quinault, eds., Popular Protest and Public Order, London: George Allen & Unwin, 33-74.

Stevenson, Robert F. (1968). Population and Political Systems in Tropical Africa, New York: Columbia University Press.

Stewart, Joint Hall, ed. (1967). The French Revolution: Some Trends in Historical Writing, 1945-1965. Washington, DC: American Historical Association.

Stewart, Watt. (1930). "Argentina and the Monroe Doctrine, 1824-1828," *Hispanic American Historical Review,* X, 1, 26-32.

Stoddard, T. Lothrop. (1914). The French Revolution in San Domingo. Boston, MA: Houghton-Mifflin.

Stoianovich, Traian. (1953). "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800," *Journal of Economic History,* XIII, 4, 398-411.

Stoianovich, Traian. (1960). "The Conquering Ralkan Orthodox Merchant," *journal of Economic History,* XX, 2,234-313.

Stoianovich, Traian. (1962). "Factors in the Decline of Ottoman Society in the Balkans," *Slavic Review,* XXI, 4, 623-632.

Stoianovich, Traian. (1963). "The Social Foundations of Balkan Politics, 1750-1941," in C. Jelavich & B. Jelavich, eds., The Balkans in Transition. Berkeley, CA: University of California Press, 297-345.

Stoianovich, Traian. (1976). "Balkan Peasants and Landlords and the Ottoman State: Familial Economy, Market Economy and Modernization," in N. Todorov et al., eds., La Revolution industrielle dans le Sud-Est Européen-XIXe siècle. Sofia: Institut d'Etudes Balkaniques, Musée National Polytechnique, 164-204.

Stoianovich, Traian. (1983). "Commerce et industrie ottomans et maghrébins: pôles de diffusion, aires d'expansion," inj. L. Bacqué-Grammont & P. Dumont, eds., Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman, Collection Turcica, Vol. III. Leuven: Ed. Peeters, 329-352.

Stoianovich, Traian & Haupt, Georges C. (1962). "Le maïs arrive dans les Balkans," *Annales E.S.C.,* XVII, 1, 84-93.

Stokes, Eric. (1975), "Agrarian Society and the Pax Britannica in Northern India in the Early Nineteenth Century," *Modern Asian Studies,* IX, 4, 505-528.

Stourm, Rene. (1885). Les Finances de l'ancien regime et de la Révolution, Vol. II. Paris: Guillaumin.

Stover, John F. (1958). "French-American Trade during the Confederation, 1781 - 1789," *North Carolina Historical Review,* XXXV, 4, 399-414.

Suéeska, Avdo. (1966). "Bedeutung und Entwicklung des Begriffes A'yán in Osmanischen Reich," Siidost- Forschungen, XXV, 3-26.

Sugar, Peter F. (1977). *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804.* Seattle, WA: University of Washington Press.

Sumner, B. H. (1949). *Peter the Great and the Ottoman Empire.* Oxford: Basil Blackwell.

Sumner, B. H. (1951), Peter the Great and the Emergence of Russia. London: English Universities Press.

Sundstrõm, Lars. (1974). The Exchange Economy of Pre-Colonial Tropical Africa. London: C. Hurst. (Previously published as The Trade of Guinea, 1965).

Supple, Barry. (1973). "The State and the Industrial Revolution, 1700-1914," in C. M. Cipolla, ed., Fontarm Economic History of Europe, III: The Industrial Revolution. London: Collins/Foniana, 301-357.

Suret-Canale, Jean. (1961), Afrique noire occidentale et centrale, 2e éd. revue et mise à jour, I: Géographie, Civilisations, Histoire. Paris: Ed. Sociales.

Suret-Canale, Jean. (1980a). "Contexte et conséquences sociales de la traite africaine," m Essais d'histoire africaine (de la traite, des Noirs au néo-colonialisme). Paris: F.d. Sociales, 73-96. (Originally in Présence africaine, 1964).

Suret-Canale Jean. (1980b). "La Sénégambic à l'ère de la traite," in Essais d'histoire africaine (de la traite desNoirs au néo-colonialisme). Paris: Ed. Sociales, 97-112. (Originally in *Canadian journal of African Studies,* 1977).

Sutherland, Donald. (1982). The Chouans: The Social Origins of Popular Counter-Revolution in Upper Brittany, 1770-1796. Oxford: Clarendon Press.

Sutton, Keith. (1977). *"Reclamations of Wasteland During the Eighteenth and Nineteenth Centuries,"* in I. D. Clout, éd., Themes in the Historical Geography of France. New York: Academic Press, 247-300.

Svoronos, Nicolas G. (1956). *Le* commerce de Salonique au *XVIIIe* siècle. Paris: Presses Universitaires de France.

Swai, Bonawenture. (1979). "East India Company and Moplah Merchants of Teilichery: 1694-1800," *Social Scientist,* VIII, 1, No. 85, 58-70.

Sweezy, Paul M. (1938). Monopoly and Competition in the English Coal Trade, 1550-1850, Harvard Economic Studies, Vol. LXVIL Cambridge, MA: Harvard University Press.

Szatmary, David P. (1980). Shay's Rebellion: The Making of an Agrarian Insurrection. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.

Szeftel, Mark. (1975). "La monarchie absolue dans l'Etat Moscovite et l'Empire russe (fin XVe S.-1905)," in *Russian Institutions and* Culture *up to Peter the Great.* London: Variorum Reprints, 737-757. (Originally in Recueils de la Société Jean Badin, XXII, 1969.)

Szeftel, Mark. (1980). "Two Negative Appraisals of Russian Pre-Revolmionary Development," *Canadian-American Slavic Studies,* XIV, 1, 74-87.

Tambo, David C. (1976). "The Sokoto Caliphate Slave Trade in the Nineteenth Century," *International journal of African Historical Studies,* IX, 2,187-217.

Tandeter, Enrique. (1901). "Trabajo forzado y trabajo libre en el Potosi colonial tardio," *Desarrollo Económico,* XX, No. 80, 511-548.

Tandeter, Enrique & Watchel, Nathan. (1983). "Precios y producción agraria. Potosi y Charcas en el siglo XVIII," *Desarrollo Económico,* XXIII, No. 90,197-232.

Tanguy de La Boissiere, C.-C. (1796). Mémoire sur la situation commerciale de la France avec les Etats-Unis d'Amérique depuis l'année 1775 jusques et y compris 1795. Suivi d'un sommaire d'observations sur les Etats-Unis de l'Amérique. Paris.

Tarai, Jennifer. (1978). "Marketing Methods in the International Steam Engine Markel: The Case of Boulton and Watt," *Journal of Economic History,* XXXVIII, 2, 363-391.

Tansill, Charles Callan. (1938). *The United States and Santo Domingo, 1798-1873: A Chapter in Caribbean Diplomacy.* Baltimore, MD: Johns Hopkins Press.

Tarlc, Eugne. (1926). "Napoleon 1er et les intérêts économiques de la France," Napoléon: La revue du XIXe siècle, 15e année, XXVI, 1/2,117-137.

Tarrade, J. (1972). Le commerce colonial de la France à la fin de l'Ancien Régime. L'évolution du régime de "L'Exclusif de 1763 à 1789. 2 vols. Paris; Presses Universitaires de France.

Tate, W. E. (1945). "Opposition to Parliamentary Enclosure in Eighteenth-Century England," *Agriculture History,* XIX, 3,137-142.

Tavares, Luis Henrique Dias. (1973). "A Independencia como decisão da Unidade do Brasil," Re-vista brasileira de cultura, V, No. 17, 89-96.

Tavares, Liu's Henrique Dias. (1977). A Independencia do Brasil na Bahia, Sao Paulo: Civilização Brasileira.

Taylor, Arthur J. (1960). "Progress and Poverty in Britain, 1780-1850: A Reappraisal," History, XI.V, No. 153, 16-31.

Taylor, Arthur J. (1972). Laissez-faire and State Intervention in Nineteenth-century Britain. London: Macmillan.

Taylor, George Rogers. (1964). "American Economic Growth before 1840: An Exploratory Essay," *Journal of Economic History,* XXIV, 4,427-444.

Taylor, George V. (1961). "The Paris Bourse on the Eve of the Revolution, 1781-1789," *American Historical Review,* LXVII, 4, 951-977.

Taylor, George V. (1963). "Some Business Partnerships at Lyon, 1785-1793," *Journal of Economic History,* XXIII, 1,46-70.

Taylor, George V. (1964). "Types of Capitalism in Eighteenth-Century France," *English Historical Review,* LXXIX, No. 312,478-497.

Taylor, George V. (1967). "Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution," *American Historical Review,* I.XXII, 2, 469-496.

Taylor, George V. (1972). "Revolutionary and Nonrevolutionary Content in the Cahiers of 1789: An Interim Report," *French Historical Studies,* VII, 4, 479-502.

Temperley, Harold. (1925a). "French Designs on Spanish America in 1820-5," *English Historical Review,* XL, No. 157, 34-53.

Temperley, Harold. (1925b). The Foreign Policy of Canning, 1822-1827. London: G. Bell & Sons.

Thomas, Hugh. (1971). Cuba: The Pursuit of Freedom. New York: Harper & Row.

Thomas, Robert Paul. (1965). "A Quantitative Approach to the Study of the Effects of British Imperial Policy upon Colonial Welfare: Some Preliminary Findings," *Journal of EconomicHistory,* XXV, 4,615-638.

Thomas, Robert Paul. (1968a). "British Imperial Policy and the Economic Interpretation of the American Revolution," *Journal of Economic History,* XXVIII, 3, 436-440.

Thomas, Robert Paul. (1968b). "The Sugar Colonies of the Old Empire; Profit or Loss for Great Britain?" *Economic History Review,* 2nd ser., XXI, 1, 30-45.

Thomas, Robert Paul & Bean, Richard Nelson. (1974). "The Fishers of Men: The Profits of the Slave Trade, *"Journal of Economic History,* XXXIV, 4, 885-914.

Thomas, Robert Paul & McCloskey, D. N. (1982). "Overseas Trade and Empire, 1700-1860," in R. Floud & D. N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,* I: 1700-1860. Cambridge, Engl: Cambridge University Press, 87-102.

Thomas, William I., & Thomas, Dorothy Swaine. (1928). The Child in America. New York: Knopf.

Thomis, Malcolm I. (1972). *The Luddites: Machine-Breaking in Regency England.* New York: Schocken.

Thompson, Edward P. (1968). *The Making of the English Working Class,* rev. ed. Harmonds-worth, Engl: Pelican.

Thompson, Edward P, (1971). "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century," *Past and Present,* No. 50, 76-136.

Thompson, Edward P. (1978a). "Eighteenth-Century English Society: Class Struggle without Class?" *Social History,* III, 2,133-165.

Thompson, Edward P. (1978b). "The Peculiarities of the English," in The Poverty of Theory and Other Essays. Tondon: Merlin Press, 35-91. (Originally published in The Socialist Register, 1965.)

Thuillier, Guy. (1967). "Pour une histoire monétaire du XIXe siècle: la crise monétaire de l'automne 1810," Revue historique, 91e année, CCXXXVIII, juil.-sept, 51-84.

Tilly, Charles. (1968). The Vendée, 2nd printing with preface. Cambridge, MA: Harvard University Press. Tilly, Charles. (1982). "Proletarianization and Rural Collective Action in East Anglia and Elsewhere, 1500- 1900," *Peasant Studies,* X, 1, 5-34.

Tilly, Charles. (1983). "Flows of Capital and Forms of Industry in Europe, 1500-1900," Theory and Society,XII, 2,123-142.

Tilly, Charles & Tilly, Richard. (1971). "Agenda for European Economic History in the 1970s," *journal of* Economic *History,* XXXI, 1,184-198.

Tilly, Touise A. (1971). "The Food Riot as a Form of Political Conflict in France," *journal of Interdisciplinary History,* II, 1, 23-57.

Timraer, C. Peter. (1969). "The Turnip, the New Husbandry, and the English Agricultural Revolution," *Quarterly Journal of Economics,* TXXXIII, 3, 375-395.

Tinker, Hugh. (1978). A New System of Slavery. The Export of Indian Tabour Overseas, 1830-1920. Tondon:Oxford University Press.

Tocqueville, Alexis de. (1953), T'Ancien Régime et la Révolution: Fragments et notes inédites sur la Révolution, texte établi et annoté par Andre Jardin. Paris: Gallimard.

Tocqueville, Alexis de. (1955). The Old Regime and the French Revolution, Garden City, NY: Doubleday Anchor.

Todorov, Nikolai. (1963). "Sur quelques uspects du passage du féodalisme au capitalisme dans lesterritoires balkaniques de l'Empire ottoman," *Revue des études sud-est européennes,* Nos. 1/2,103-136.

Todorov, Nikolai. (1965). "Ta coopération interbalkanique dans de mouvement grec de libération nationale à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle-Son idéologie et son action," Etudes historiques, à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques-Vienne, août-sept. Sofia: Académie des Sciences de Bulgarie, II, 171-184.

Todorov, Nikolai. (1977). Ta ville balkanique sous les Ottomans (IX-XIXe s.). Tondon: Variorum Reprints.

Todorova, Maria. (1976). "The Europeanizatiori of the Ruling Elite of the Ottoman Empire during the Period of Reforms," in N. Todorov et al., réds., Ta révolution industrielle dans le sud-est Europe-XIXe siècle, Sofia: Institut d'Etudes Balkaniques, 103-112.

Toiles, Frederick B. (1954). "The American Revolution Considered as a Social Movement: A Re-Evaluation," *American Historical Review,* TX, 1,1-12.

Tennesson, Káre B. (1959). Ta défaite des sans-culottes: Mouvement populaire et réaction bourgeoise en Tan III. Oslo: Presses Universitaires & Paris: lib. R. Clavreuil.

Torke, Hans J. (1971). "Continuity and Change in the Relations Between Bureaucracy and Society in Russia, 1613-1861," *Canadian Slavic Studies,* V, 4, 457-476.

Torke, Hans J. (1972). "More Shade than light," Canadian-American Slavic Studies, VI, 1,10-12.

Toutain, J.-C. (1961). "Te produit de l'agriculture française de 1700 à 1958. 1. Estimation du produit au XVIIIe siècle," *Cahiers de l'I.S.E.A.,* sér. A F, no. 1, No. 115, 1-216; "IT Ta Croissance," sér. AF, no. 2, Suppl. No. 115.

Toutain, J.-C. (1963). "Ta population de la France de 1700 à 1959," *Cahiers de l'I.S.E.A.* sér. AF, 3, no. Suppl. No. 133.

Toynbee, Arnold. (1956). The Industrial Révolution. Boston: Beacon Press. (Originally published 1884.)

Tranter, NX. (1981). "The Labour Supply, 1780-1860," in R. Floud & D.N. McCloskey, eds., *The Economic History of Britain Since 1700,*1:*1700-1860.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 204-226.

Trendley, Mary. (1916). "The United States and Santo Domingo, *1789-1866,"Journal of Race Development,* VII,1,83-145; 2,220-274.

Tribe, Keith. (1981). *Genealogies of Capitalism.*. London: Macmillan.

Tripathi, Amales, (1956). *Trade and Finance in* the *Bengal Presidency, 1793-1833.* Calcutta: Orient Longmans.

Vovelle, Michel. (1980). *Ville et champagne au 18e siècle (Chartres et la Beauce).* Paris: Ed. Sociales.

Vovelle, Michel. (1984). *The Fall of the French Monarchy, 1787-1792.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press.

Vovelle, Michel & Roche, David. (1965). "Bourgeois, Rentiers, and Property Owners," in Jeffry Kaplan, ed.,*New Perspectives on the French Revolution.* New York: Wiley, 25-46. (Translated from *Actes du Quatre- Vingt-Quatrième Congrès National des Sociétés Savantes,* 1959.)

Waddell, D.A.G. (1985). "International Politics and Latin American Independence," in L. Bethell, éd.,*Cambridge History of Latin America,* III: *From Independence to c. 1870.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 197-228.

Wadsworth, Alfred P. & Mann, Julia de Lacy. (1931). *The Cotton Trade and Industrial Lancashire, 1600-1780.* Manchester, Engl.: Manchester University Press.

Waldman, Marilyn Robinson. (1965). "The Fulani *Jihad:* A Reassessment," *Journal of African History,* VI, 3, 333-355.

Walker, James W. St. G. (1975). "Blacks as American Loyalists: The Slaves War for Independence," *Historical Reflections,* II, 1, 51-67.

Wallerstein, Immanuel. (1974). *The Modern World-System,* I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century.* New York: Academic Press.

Wallerstein, Immanuel. (1980). *The Modern World-System.* II: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750.* New York: Academic Press.

Wallerstein, Immanuel & Kasaba, Resat. (1983). "Incorporation into the World-Economy: Changes in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839," in J. L. Bacqué-Grammont & P. Dumont, eds., *Economie et société dans l'empire ottoman.* Paris: Ed. du C.N.R.S., 335-354.

Walsh, Lorena S. (1983). "Urban Amenities and Rural Sufficiency: Living Standards and Consumer Behavior in the Colonial Chesapeake, 1643-1777," *Journal of Economic History,* XLIII, 1,109-117.

Walton, Gary M. (1967). "Sources of Productivity Change in American Colonial Shipping, 1675-1775," *Economic History Review,* 2nd ser., XX, 1, 67-78.

Walton, Gary M. (1971). "The New Economic History and the Burdens of the Navigation Acts," *Economic History Review,* 2nd ser., XXIV, 4, 533-542.

Walton, Gary M. (1973). "The Burdens of the Navigation Acts: A Reply," *Economic History Review,* 2nd ser., XXVI, 4,687-688.

Walton, Gary M. & Shepherd, James F. (1979). *The Economic Rise of Early America.* Cambridge, Engl.:Cambridge University Press.

Ward, J. R. (1978). "The Profitability of Sugar Planting in the British West Indies, 1650-1834," *Economic History Review,* 2nd ser., XXXI, 2,197-213.

Ward, W. R. (1965). "The Beginning of Reform in Great Britain: Imperial Problems: Politics and Administration, Economic Growth," in *New Cambridge Modern History,* VIII: A. Goodwin, éd., *The American and French Revolutions,* 1762-1793. Engl.: At the University Press, 537-564.

Warden, G. B. (1976). "Inequality and Instability in Eighteenth-Century Boston: A Reappraisal," *Journal of Interdisciplinary History,* VI, 4, 585-620.

Warner, Charles K. (1975). "Soboul and the Peasants," *Peasant Studies Newsletter,* IV, 1,1-5.

Watson, Ian Bruce. (1978). "Between the Devil and the Deep Blue Sea: Commercial Alternatives in India,1707-1760," *South Asia,* n.s., 1,2, 54-64.

Watson, Ian Bruce. (1980a). *Foundation for Empire: English Private Tmde in India,* 1659-1760. New Delhi: Vikas.

Watson, Ian Bruce. (1980b). "Fortifications and the 'Idea' of Force in Early English East India Company Relations with India," *Past and Present,* No. 88, 70-88.

Weaver, Emily P. (1904). "Nova Scotia and New England during the Revolution," *American Historical Review,* X, 1, 52-71.

Webster, C. K. (1912). "Castlereagh and the Spanish Colonies. I. 1815-1818," *English Historical Review,* XXVII,No. 105, 78-95.

Wee, Herman van der. (1980). "La dette publique aux XVIIIe et XIXe siècles," in *Actes du 9e Colloque International,* Spa, 12-16 Sept. 1978. Bruxelles: Credit Commercial de Belgique, 13-21.

Weiss, Roger W. (1970). "The Issue of Paper Money in the American Colonies, 1720-1774," *Journal of Economie History,* XXX, 4, 770-784.

Weiss, Roger W. (1974). "The Colonial Monetary Standard of Massachusetts," *Economie History Review,* 2nd ser., XXVII, 4, 577-592.

Western, J. R. (1956). "The Volunteer Movement as an Anti-Revolutionary Force, 1793-1801," *English Historical Review,* LXXI, No. 281, 603-614.

Western, J. R. (1965). "Armed Forces and the Art of War 2: Armies," in *New Cambridge Modern History,* Engl.: VIII: A. Goodwin, éd., *The American and French Revolutions, 1763-93.* Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 190-217.

Weulersse, Georges. (1985). *La Physiocratie à l'aube de la Révolution, 1781-1792.* Paris: Ed. de l'E.H.E.S.S.

Whitaker, Arthur P. (1928). "The Commerce of Louisiana and the Floridas at the End of the Eighteenth Century," *Hispanic American Historical Review,* VIII, 2,190-203.

Whitaker, Arthur P. (1941). *The United States and the Independence of Latin America, 1800-1830.* Baltimore, MD:Johns Hopkins Press.

Whitaker, Arthur P. (1960). "Causes of Spanish American Wars of Independence: Economic Factors," *Journal of Inter-American Studies,* II, 2,132-139.

Whitaker, Arthur P. (1962a). *The Spanish-American Frontier: 1783-1795. The Westward Movement and the Spanish Retreat in the Mississippi Valley.* Gloucester, MA: Peter Smith. (Originally published 1927.)

Whitaker, Arthur P. (1962b). *The Mississippi Question, 1795-1803: A Study in Trade, Politics, and Diplomacy.* Gloucester, MA: Peter Smith (Originally published 1932.)

Whitehead, Donald. (1964). "History to Scale? The British Economy in the Eighteenth Century," *Business Archives and History,* IV, I, 72-83.

Whitehead, Donald. (1970). "The English Industrial Revolution as an Example of Growth," in R. M. Hartwell, éd., *The Industrial Revolution.* Oxford: Basil Blackwell, 3-27.

Whitson, Agnes M. (1930). "The Outlook of the Continental American Colonies on the British West Indies, 1760-1775," *Political Science Quarterly,* XLV, I, 56-86.

Wicker, Elmus. (1985). "Colonial Monetary Standards Contrasted: Evidence from the Seven Years War," *Journal of Economic History,* XLV, 4, 869-884.

Wilks, Ivor. (1971). "Asante Policy Towards the Hausa Trade in the Nineteenth Century," in C. Meillassoux, ed., *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa.* London: Oxford University Press, 124-141.

Wilks, Ivor. (1975). *Asante in the Nineteenth Century: The Structure and Evolution of a Political Order.* London: Cambridge University Press.

Williams, Eric. (1944). *Capitalism and Slavery* London: André Deutsch. (1966 reprint) Williams, Gwyn A. (1968). *Artisans and Sons-culottes: Popular Movements in France and Britain During the French Revolution.* London: Edward Arnold.

Williams, J. E. (1966). "The British Standard of Living 1750-1850," *Economic History Review,* 2nd ser., XIX, 3, 581-589.

Williams, Judith Blow. (1934). "The Establishment of British Commerce with Argentine," *Hispanic American Histórica Review,* XV, I, 43-64.

Williams, Judith Blow. (1972). *British Commercial Policy and Trade Expansion, 1750-1850.* Oxford: Clarendon Press.

Williams, Raymond. (1976). *Keywords.* New York: Oxford University Press. Williams, William Appleman. (1962) "Fire in the Ashes of Scientific History," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XIX, 2,274-287.

Williamson, Jeffrey G. (1984). "Why Was British Growth So Slow During the Industrial Revolution?" *Journal of Economic History,* XLIV, 3,687-712.

Wilson, Charles. (1977). "The British Isles," in C. Wilson & G. Parker, eds., *An Introduction to the Sources of European Economic History, 1500-1800,*1: *Western Europe.* London: Weidenfeld & Nicolson, 115-154.

Wilson, R. G. (1966). "Transport Dues as Indices of Economic Growth, 1775-1820," *Economic History Review,*2nd ser., XIX, 1,110-123.

Winsor, Justin. (1896). "Virginia and the Quebec Bill," *American Historical Review,* I, 3,436-113.

Wood, A. C. (1925). "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762," *English Historical Review,* XL, No.160,533-561.

Wood, Gordon S. (1966). "Rhetoric and Reality in the American Revolution," *William and Mary Quarterly,* 3d ser., XXIII, I, 3-32.

Woodruff, Philip. (1953). *The Men Who Ruled India,* I: *The Founders.* London: Jonathan Cape.

Woodward, Margaret L. (1968). "The Spanish Army and the Loss of America, 1810-1824," *Hispanic American Historical Review,* XLVIII, 4, 586-607.

Woodward, Ralph Lee, Jr. (1968). "The Merchants and Economic Development in the Americas, 1750-1850:A Preliminary Study," *Journal of Inter-American Studies,* X, 1,134-153.

Woodward, Robert Lee, Jr. (1965). "Economic and Social Origins of the Guatemalan Political Parties (1773-1823)." *Hispanic American Historical Review,* XLV, 4, 544-566.

Wordie, J. R. (1974). "Social Change on the Leveson-Gower Estates, 1714-1832," *Economic History Review,*2nd ser., XXVII, 4,593-606.

Woronoff, Denis. (1984a). *L'industrie sidérurgique en France pendant la Revolution et l'Empire.* Paris: Ed. de TE.H.E.S.S.

Woronoff, Denis. (1984b). *The Thermidorean Regime and the Directory 1794-1799.* Cambridge, Engl.:Cambridge University Press.

Wright, H. R. C. (1954). "Some Aspects of the Permanent Settlement in Bengal." *Economic History Review,*2nd ser., VII, 2,204-215.

Wright, H. R. C. (1955). *Free Trade and Protection in the Netherlands, 1816-30: A Study of the First Benelux.*Cambridge, Engl.: At the University Press.

Wright, H. R. C. (1959). "The Abolition by Cornwallis of the Forced Cultivation of Opium in Bihar,"*Economic History Review,* 2nd ser., XII, 1,112-119.

Wright, J. F. (1965). "British Economic Growth, 1688-1959," *Economic History Review,* 2nd ser., XVIII, 2, 397-412.

Wright, J Leitch, Jr. (1975). *Florida in the American Revolution.* Gainesville, FL: University of Florida Press.

Wrigley, C. C. (1971). "Historicism in Africa: Slavery and State Formation," *African Affairs,* LXX, No. 279,113-124.

Wrigley, E. A. (1967). "The Supply of Raw Materials in the Industrial Revolution," in R. M. Hartwell, éd.,*The Causes of the Industrial Revolution in England.* London: Methuen, 97-120. (Originally published in *Economic History Review,* 1962.)

Wrigley, E. A. (1969). "Family Limitation in Pre-Industrial England," in M. Drake, éd., *Population inIndustrialization.* London: Methuen, 157-194. (Originally published in *Economic History Review,* 1966.)

Wrigley, E. A. (1972). "The Process of Modernization and the Industrial Revolution in England," *Journal ofInterdisciplinary History,* III, 2, 225-259.

Wrigley, E. A. & Schofield, R. S. (1981). *The Population History of England. 1541-1871: A Reconstruction.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wyczañski, Andrzej & Topolski, Jerzy. (1974). "Peasant Economy Before and During the First State of Industrialization: General Report," in *Sixth International Congress of Economic History,* Copenhagen, 19-23 August, *Five Themes.* Copenhagen: Institue of Economic History, University of Copenhagen, 11-31.

Yaney, George L. (1973.) *The Systematization of Russian Gotlernment: Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia,* 1711-1905. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Yanov, Alexander. (1978). "The Eterna of the Time of Troubles, 1725-30," *Canadian-American Slavic Studies,* XII, 1,1 Periodization," in C. E. Black, ed., *Rewriting Russian History.* New York: Vintage Books, 32-77.

Yelling, J. A. (1977). *Common Field and Enclosure in England, 1450-1850.* London: Macmillan.

Yoder, John C. (1974). "Fly and Elephant Parties: Political Polarization in Dahomey," *Journal of African History,* XV, 3,417-432.

Youngson, A . J. (1966). "The Opening Up of New Territories," in H. J. Habakkuk & M. Postan, eds., *Cambridge Economic History of Europe,* VI: *The Industrial Revolutions and After: Incomes, Population and Technological Change.* Cambridge, Engl.: At the University Press, 139-211.

Zacker, Jacques. (1962). "Quelques mots sur les sans-culottes de la Révolution française à propos de l'article de George Rude." *Critica storica,* I, 4, 384-387.

Zaozerskaja, E. I. (1965). "Le salariat dans les manufactures textiles Russes au XVIIIe siècle," *Cahiers du monde russe et soviétique,* VI, 2,188-222.

Zapperi, Roberto. (1972). "Siéyès et l'abolition de la féodalité en 1789," *Annales historiques de la Révolution française,* XLIV, No. 209, 321-351.

Zapperi, Roberto. (1974). *Per la critica del concetto di rivoluzione borghese.* Bari: De Donato.

Závala, Silvio. (1967). *El mundo americano en la época colonial, 2* vols. Mexico: Ed. Porrua.

Zeller, Gaston. (1955). *Les temps modernes,* II: De Louis XIV à 1789, Vol. Ill of Pierre Renouvin, dir., *Histoire des relations internationales.* Paris: Hachette.

Zilversmit, Arthur. (1967). *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Zimmerman, A. F. (1931). "Spain and its Colonies, 1808-1820," *Hispanic American Historical Review,* XI, 4, 439-463.

Zuccarelli, François. (1959). "'L'entrepôt fictif de Corée entre 1822 et 1852: Une exception au régime de l'Exclusif," *Annales africaines,* VI, 261-282.

Bilgilerimizi temel doğrular halini alan kavramlar çevresinde düzenleriz. Sanayinin yükselişi ve burjuvazinin ya da orta sınıfların doğuşu bu tür kavramlardandır. Bunlar bize modern dünyayı açıklamak üzere on dokuzuncu yüzyıl tarih yazını ve toplum bilimi tarafından miras bırakılmıştır. Egemen olan görüş on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında nitel bir tarihsel değişikliğin olduğudur. Bu hem Büyük Britanya'daki, "ilk" sanayi devriminin hem de Fransa'daki "örnek" burjuva devriminin gerçekleştiği bir devrimler çağıydı. Tabii ki bu konudaki görüş birliğine karşı çıkanlar da olmuştur. Ayrıntılar konusunda sürekli bir tartışmanın olduğu da kesindir. Ancak bu iki devrimin imgesi hem halk kültüründe hem de bilimsel düşüncede derin kök salmış gözükmektedir. Aslına bakılırsa bu kavramlar modern tarihsel gerçekliğin puslu ve girdaplı sularında yolumuzu bulmamızı sağlayan kutup yıldızlarıdır. Gerçekte, daha sonra göstereceğim gibi, bu iki kutup yıldızı tekdir.

9786054195541